

Onomàstica i identitat

Un repte universal i multiescalar

II Congrés de la Societat d'Onomàstica
XXVII Jornada d'Antroponímia i Toponímia de la UIB

Onomàstica i identitat.
Un repte universal i multiescalar

II CONGRÉS DE LA SOCIETAT D'ONOMÀSTICA
i
XXVII JORNADA D'ANTROPONÍMIA I TOPONÍMIA DE LA UIB

Manacor, 24 i 25 d'octubre de 2014

Coordiadors:
Antoni Ordinas i Miquel Grimalt

© del text: els autors
© de l'edició: Societat d'Onomàstica i Universitat de les Illes Balears, 2015
Coordinadors: Antoni Ordinas i Miquel Grimalt
Disseny de la coberta: Universitat de les Illes Balears
Edició: Universitat de les Illes Balears
Son Lledó. Campus universitari. Cra. de Valldemossa, km 7.5
07122 Palma (Illes Balears)
Maquetació: Servei Lingüístic
ISBN: 978-84-608-4781-6

No es permet la reproducció total o parcial d'aquest llibre ni de la coberta, ni el recull en un sistema informàtic, ni la transmissió en qualsevol forma o per qualsevol mitjà, ja sigui electrònic, mecànic, per fotocòpia, per registre o per altres mètodes, sense el permís dels titulars del copyright.

PRESENTACIÓ

D'una banda, el 2014, a Manacor s'ha celebrat el II Congrés de la Societat d'Onomàstica com la darrera fita a les Illes Balears d'un camí iniciat més de trenta anys enrere, amb el VII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica, reunit a la Real (Palma) l'any 1982, seguit per altres dos col·loquis a Menorca: l'XI Col·loqui (Maó, 1986) i el XXVIII Col·loqui (Maó-Ciutadella, 2002); i el XXIV Col·loqui, que tingué lloc a Eivissa el 1998. La reunió de treball suposa també la continuïtat d'aquest nou format engegat en el I Congrés, celebrat a Barcelona el 2011, tot coincidint amb el XXIV Congrés Internacional de l'ICOS sobre Ciències Onomàstiques. D'altra banda, i paral·lelament, al mateix lloc i escenari ha confluït la XXVII Jornada de Toponímia i Antroponímia, que, sota l'auspici del Departament de Geografia i del Departament de Filologia Catalana i Lingüística General, juntament amb el Gabinet d'Onomàstica de la Universitat de les Illes Balears, ha reunit al llarg de les darreres dècades bona part de les aportacions de l'illa en el camp de la toponomàstica.

Potser pot semblar excepcional que un congrés d'àmbit nacional que es faci a Mallorca no tingui la seu a Palma, macrocefàlica i acaparadora urbs que comanda aquesta illa. Però aquest fet exòtic és fàcilment explicable sobre la base de la voluntat d'estendre'n geogràficament la difusió seguint una tradició relativament llarga de celebracions de reunions científiques d'abast local i comarcal a l'illa, de les quals tant les vint-i-set Jornades de Toponímia i Antroponímia ja realitzades com les abundants Jornades d'Estudis Locals en són una bona mostra.

L'altre fet que s'ha combinat per dur a terme el II Congrés a Mallorca és la temàtica de la reunió, protagonitzada per la toponímia. Entre les característiques dels mallorquins creiem que es pot assenyalar una fixació per la toponímia i l'onomàstica en general, tal com palesa la destacada presència i contribució dels illencs en aquest camp i, particularment, a la Societat d'Onomàstica mitjançant nombrosos articles publicats al *Butlletí Interior*. La producció toponímica de les Illes i sobre les Illes abasta un corpus bibliogràfic immens, que potser té la seva màxima expressió en les Jornades d'Antroponímia i Toponímia que ininterrompudament se celebren any rere any sense símptomes d'esgotament o manca de participació. Els estudiosos dels noms de lloc sovintegen al nostre redol, i s'hi inclouen des d'aquells per als quals els topònims són els mots d'especialitat de la seva ciència, com som els geògrafs, fins a aquells per als quals la paraula és l'objecte de les seves inquietuds, els filòlegs, o els investigadors que cerquen rere aquests noms els fets de l'esdevenir del nostre poble des de la història. Geògrafs, filòlegs i historiadors que provenen no tan sols del món acadèmic universitari, sinó també de la societat fruit de la inquietud humana per conèixer millor el món que ens envolta a través del propi territori, la cultura i la gent.

Amb tot, queda un tercer argument que explica el què, el com i el perquè d'aquesta reunió a Manacor, i en aquest cas és la remembrança d'una personalitat fora mida en el redreçament de la cultura catalana: Antoni Maria Alcover i Sureda, manacorí universal que amb la seva ingent obra, que va més enllà del seu diccionari o del recull de contarelles i rondalles, és referent per a qualsevol estudiós. Algunes de les seves virtuts han de ser mirall per al que estudiï l'onomàstica o la toponímia. Només cal pensar en la seva constància en la feina, virtut de la qual excel·lia el mossèn manacorí fins al punt que l'interès semblava obsessió, i que, dia a dia, el constant pas de la molla aigua de la feina arriba a menjar la pedra de la ignorància. La capacitat de treball: Alcover fou incansable, un home sense repòs. Els testimonis coetanis el recorden matiner i treballador fins a la nit fosca. L'estimació pel que es fa: en qualsevol de les múltiples dedicacions vitals hi va abocar tota la creativitat i iniciativa, fins i tot en aquelles que havia de dur a terme no tan vocacionalment sinó d'ofici. La multiplicitat de tècniques i fases de treball: tant va recollir dades de camp com va elaborar fitxes com va recercar entre els papers vells notes i cites, d'igual manera que el recercador de mots i llocs ha de manejar des de les fonts orals i escrites fins a les darreres tècniques cartogràfiques i de bases de dades. La curiositat: l'ànima de l'investigador s'alimenta de la necessitat de conèixer coses noves, un investigador ha de tenir l'ànima oberta a risc de perdre's en la dispersió de les múltiples dèries. I especialment no es pot deixar de tenir en compte un altre valor alcoverià: l'impuls i la participació en reunions científiques. El canonge de Santa Cirga va creure en els fòrums com a indrets on es cuina, se serveix i es comparteix l'àpat del coneixement. Fou l'ànima del I Congrés Internacional de la Llengua Catalana i va presidir-lo, i en aquest cas el seu record ha presidit aquest II Congrés de la Societat d'Onomàstica i XXVII Jornada de Toponímia i Antroponímia.

Finalment, volem agrair als participants i a les institucions que hagin fet possible aquesta doble celebració, així com la publicació del present volum que en recull les aportacions, especialment a l'Ajuntament de Manacor i la Institució Alcover, a la Universitat de les Illes Balears, i als socis i membres de la Junta Directiva de la Societat d'Onomàstica.

Antoni Ordinas i Miquel Grimalt
Universitat de les Illes Balears

II Congrés de la Societat d'Onomàstica. Manacor, 24-25 d'octubre de 2014. Paraules per a la sessió inaugural

La Societat d'Onomàstica té el goig de presentar, juntament amb la Institució Pública Antoni M. Alcover i la Universitat de les Illes Balears, el II Congrés de la Societat d'Onomàstica i la XXVII Jornada d'Antroponímia i Toponímia de la UIB, sota l'enunciat general d'*Onomàstica i identitat, un repte universal i multiescalar*.

Aquest segon congrés, que ha adoptat com a seu la ciutat de Manacor, un indret particularment representatiu del domini lingüístic, constitueix el punt final d'una tasca organitzativa complexa que vam començar a posar en marxa, des del Principat i des de les Illes, fa aproximadament un any i mig.

Em permetreu que justifiqui una mica aquesta paradoxa aparent del «punt final», quan justament estem donant inici a un esdeveniment que ens tindrà intensament ocupats tot al llarg del dia d'avui i de demà. Però el cert és que, en un primer moment, la idea de promoure un congrés d'onomàstica, al costat d'altres iniciatives paral·leles, respon a una voluntat bàsica d'assegurar la continuïtat de la nostra entitat com a societat científica. Continuïtat molt amenaçada pels esdeveniments, en bona mesura aliens a la marxa de la mateixa Societat, que es van succeir al llarg de 2013 i que van arribar a posar-la literalment en dubte. Afortunadament, al llarg dels darrers mesos ha estat possible anar capgirant la situació i entrar en una conjuntura d'estabilitat, de la qual la convocatòria que ens aplega és, en la seva materialització final, una prova ben visible.

Més enllà de les circumstàncies a què acabo de referir-me, aquest congrés respon, en la seva concepció i el seu plantejament, a una voluntat de fer esdevenir *normal* allò que, tot sovint, i malgrat la seva simplicitat aparent, esdevé una tasca prou difícil: és a dir, que les trobades dels estudiosos i interessats en l'onomàstica d'arreu del domini lingüístic mantinguin una continuïtat habitual, ara aquí i ara allà (les Illes, València, el Principat, l'Alguer, Catalunya Nord, la Franja), sense que hi hagi uns intervals gaire llargs entre unes i altres. I sense permetre, per tant, que l'ombra de l'oblit i el risc de la discontinuïtat planin sobre una manifestació cultural que s'ha demostrat prou consolidada i que, en darrer terme, inscriu les seves arrels bàsiques en l'estudi dels noms i dels llocs de les terres catalanes.

No és aquest el lloc, ni tampoc el moment, de repassar la història més recent de la Societat d'Onomàstica. Però sí que és convenient recordar que la idea de posar en marxa la iniciativa que ara ens aplega respon, en darrera instància, a la voluntat de donar continuïtat a la tasca de recerca i divulgació onomàstica, arreu del domini lingüístic, que el benaurat Enric Moreu-Rey va encetar l'any 1973 (i va formalitzar, en tota regla, l'any 1980). I que, des d'aleshores, ha donat lloc a un total de quaranta-una convocatòries, amb format de col·loqui, de jornada o de congrés, que tot al llarg del període de referència representen, a la pràctica, un ritme de celebració pràcticament anual.

De les quaranta-una convocatòries esmentades, val la pena fer notar que aquesta de Manacor representa la cinquena ocasió en què és acollida a les Illes. Recordarem, sobre aquest aspecte, que la primera (que va ser, a la pràctica, la setena trobada, i el tercer col·loqui des de la fundació de la Societat) va tenir lloc a Palma l'any 1982; la segona (setè col·loqui), a Maó l'any 1986; la següent (vintè col·loqui), a Eivissa l'any 1998; i, com a darrera vegada abans de la present ocasió (vint-i-quatrè col·loqui), l'any 2002, a Menorca, amb seu compartida per Ciutadella i Maó.

Podem dir, doncs, que després de dotze anys, ja feia temps que tocava (i de llarg!) trobar-nos de nou al domini insular. Retrobar-nos, per tornar a parlar de noms. Com sempre hem fet. Al cap i a la fi, l'onomàstica és una ciència que de vegades sembla que vulgui desafiar el temps. Probablement, perquè els noms són una cosa que, moltes vegades, sembla que se situï en una dimensió diferent de la realitat: aquell terreny intangible pel qual transita la nostra percepció del món, la memòria i el record, els mots i la llengua. I, en definitiva, el fenomen de la comunicació humana...

Hem de fer esment, per a completar aquesta breu introducció, a dues circumstàncies de referència obligada a l'hora d'emmarcar el congrés.

D'una banda, l'enunciat temàtic proposat: *Onomàstica i identitat, un repte universal i multiescalar*. Un enunciat que apunta a un camp de la recerca onomàstica que ha tingut un desenvolupament significatiu al llarg dels darrers anys. És a dir, el concepte d'«identitat» i la seva relació amb els noms propis (siguin topònims o antropònims), amb totes les seves derivacions i implicacions, i tant en un sentit individual com col·lectiu. La gran actualitat del tema, i la seva connexió amb múltiples camps del saber, ens va portar a proposar aquesta línia de reflexió, des del convenciment que podria tenir una bona acollida de la comunitat d'estudiosos de l'onomàstica. A la pràctica, el fet que el programa de mà reculli un nombre prou remarcable de contribucions relacionades amb

el concepte de referència, i vinculades tant amb qüestions de toponímia com d'antroponímia, ens porta a pensar que la tria inicial va ser encertada.

La segona circumstància té un component d'ordre més aviat geogràfic (o, si ho voleu, d'ordre geogracolingüístic): el fet que la seu del congrés sigui un lloc de tanta rellevància en la història de la lingüística i de l'onomàstica catalanes com Manacor, municipi dins el qual, a la possessió de Santa Cirga, va veure la llum fa cent cinquanta-dos anys l'exim lingüista i activista cultural Antoni Maria Alcover. És una circumstància que serà específicament considerada al llarg d'aquests dos dies, i sobre la qual és innecessari, doncs, afegir res més. Però hem cregut que valia la pena esmentar-la, ja des de l'inici, perquè ens dóna unes coordenades bàsiques per a fer-nos càrrec de l'alta significació del lloc que ens acull i on durem a terme les activitats previstes.

Tot plegat, doncs, són uns motius prou remarcables per fer-nos adonar que hi ha de bon principi, en aquest II Congrés de la Societat d'Onomàstica i XXVII Jornada d'Antroponímia i Toponímia de la UIB, tots els ingredients per fer que el seu desenvolupament sigui un èxit. I perquè, a l'hora de tancar l'un i l'altra, puguem concloure que han estat, en conjunt i de manera indestruïble, una nova fita en el camí de la consolidació de la recerca onomàstica.

Joan Tort i Donada
President de la Societat d'Onomàstica

Presentació	4
Paraules inicials de la sessió inaugural	5
Conferència inaugural «Antoni M. Alcover i la importància de l'onomàstica», a càrrec de M. Magdalena Gelabert i Miró.	11
Comunicacions del tema: L'aportació de mossèn Alcover a l'onomàstica catalana	
«Els topònims i els antropònims als quaderns de camp d'Antoni M. Alcover», a càrrec de Maria Pilar Perea.	31
Comunicacions del tema: Paisatge, onomàstica i identitat	
«Les referències toponímiques com a indicador de la percepció del paisatge en obres literàries d'autors manacorins», a càrrec de Joan Caldentey Brunet i Florentina Torrens Bonet.	46
«Toponímia de Cardó. Conflictes, religió i lleure», a càrrec de Ventura Castellvell.	55
«La construcció de segona residència: impacte en la toponímia i la identitat de la Marina Baixa (País Valencià)», a càrrec d'Àngels Doménech Garcia i Francesc-Xavier Llorca Ibi.	64
«Topònims mallorquins com a indicadors de la identitat dinàmica del paisatge vegetal», a càrrec de César López Leiva, Jorge Cuevas Moreno, D. González Gaarslev, Pablo Herreros Cantis i Esteban Marcos Ruiz.	72
«Toponímia i territori. Consideracions entorn de la problemàtica i l'aplicació cartogràfica de la seva interrelació», a càrrec d'Antoni Ordinas Garau.	83
«La toponímia dels espais imaginaris», a càrrec d'Antoni Picazo Muntaner.	88
«A propòsit del riu Mèder: de claveguera a l'aire lliure a curs fluvial renaturalitzat», a càrrec d'Albert Santasusagna i Riu, i Joan Tort i Donada.	97
«Un substrat toponímic factor d'identitat de la protodiòcesi d'Elna (Catalunya Nord)», a càrrec de Michel Sauvant.	105
«Els noms de les vies d'escalada al massís de Montserrat», a càrrec de Pau Tomé i Dessy.	121
«L'entorn com a recurs didàctic. El cas de València», a càrrec de Josep Lluís Doménech Zornoza.	132
Comunicacions del tema: Els antropònims com a claus d'identitat	
« <i>Qui ets? Com et diuen?</i> Experiència i balanç d'una campanya municipal de normalització de noms i cognoms», a càrrec de Josep Andrés i Torres.	148
«Identificació de les famílies més rellevants i aproximació a l'origen i el significat dels seus renoms: el poble de Son Servera», a càrrec de Pedro Fidel Castro Lliteras i Joan Estelrich Lull.	163

«La vida secreta de les paraules. El sorprenent món de les etimologies» i «L'origen dels noms i cognoms catalans. Les arrels antroponímiques que marquen una identitat», a càrrec d'Antoni Janer Torrens.	175
«Malnominació i identitat política. El cas dels <i>fogoneus</i> i els <i>pellosos</i> a Llorito i Sineu», a càrrec d'Andreu Ramis Puig-gròs.	184
Comunicacions del tema: Toponímia i noves tecnologies: reptes, oportunitats i perills	
«Imatgies. Una xarxa toponímica», a càrrec de Jesús Bernat i Agut.	200
«La gestió i el control dels noms geogràfics de les Illes Balears: necessitat de creació d'un nomenclàtor georeferenciat», a càrrec d'Eulàlia Fons Carbonell.	221
Comunicacions del tema: Toponímia de les illes Balears: de la microescala a la macroescala	
«Els orígens tardoromans dels parcel·laris d'alguns pobles de Mallorca: la trama urbana de Porreres i altres casos relacionats», a càrrec d'Antoni Borràs Seguí.	229
«Noms de lloc esotèrics i divins de Mallorca», a càrrec de Vicenç Carbonell Virella.	239
«La toponímia als itineraris de la guia de Mallorca de Josep Pla», a càrrec de Rosa Català Marticella.	256
«Recensiva de la onomàstica del Corpus Cavernario Mayoricense», a càrrec de J. A. Encinas.	267
«El cas de Lluc. Una nova aportació al topònim Lluc balear», a càrrec d'Antoni Jaquemot Ballarín.	275
«Ses Fontanelles (s'Arenal), nom d'un aiguamoll? Aclariments historicotoponímics de la zona», a càrrec de Dídac Martorell Paquier.	276
«Àrab o romànic? L'origen del topònim de Coma Sema», a càrrec de Mateu Morro i Marcé.	288
«Microtoponímia d'un monestir. El monestir de la Concepció de la Verge Maria de Sineu», a càrrec d'Andreu Ramis Puig-gròs i Joan Vanrell Torelló.	294
«La petjada valenciana en la toponímia d'Eivissa i Formentera», a càrrec d'Enric Ribes i Marí.	318

CONFERÈNCIA INAUGURAL

ANTONI M. ALCOVER I LA IMPORTÀNCIA DE L'ONOMÀSTICA M. Magdalena Gelabert i Miró

La figura polifacètica d'Antoni M. Alcover i el tractament de l'onomàstica

La figura d'Antoni M. Alcover (Santa Cirga, 1862 - Palma, 1932) és una de les més extraordinàries i fascinants de tota la història de la nostra illa i també una de les principals de la cultura catalana de tots els temps.

La feina ingent que féu i el fet que fos polifacètic han permès que es tingués present des de molts de caires: com a arquitecte, amb la construcció d'esglésies emblemàtiques a Mallorca com són les de Son Carrió o Calonge;¹ com a eclesiàstic, ja que arribà als més alts càrrecs dins l'Església de Mallorca, fou nomenat vicari general, canonge magistral per oposició i, fins i tot, canonge capitular;² com a periodista, participà de manera activa tot publicant milers d'articles en les principals publicacions periòdiques de l'època com L'Ignorància, Almanaque Balear, El Ancora o La Aurora;³ com a historiador, organitzà centenars de conferències i alguns congressos, per exemple, fou nomenat, entre molts d'altres càrrecs, vicepresident de la Societat Arqueològica Lul·liana, al bolletí de la qual publicà nombrosos estudis històrics;⁴ com a filòleg, publicà el conegut Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana⁵ amb la finalitat que fos un vehicle per engrescar i conduir l'Obra del Diccionari,⁶ a la qual dedicà els principals esforços de la seva vida. I, home de poca son, encara tenia temps de lleguda per dedicar-se a recollir elements folklòrics, un aplec de més de quatre-centes rondalles,⁷ gloses i altres; a la relació epistolar, amb una extensió gairebé desmesurada de més de quinze mil cartes conservades,⁸ i

¹ Vegeu Matamalas, M. Antònia: «Antoni M. Alcover, l'arquitecte» a El patrimoni cultural de Manacor. Ajuntament de Manacor, 2010.

² Vegeu Fullana, Pere i Dols, Nicolau: Antoni Maria Alcover i la Seu de Mallorca, Publicacions Catedral de Mallorca, Palma, 2013.

³ La Aurora era una publicació setmanal de gran abast a l'època que publicava articles diversos, recerca folklòrica, referències meteorològiques o notícies d'arreu del món: l'any 1912, per exemple, es féu ressò de l'enfonsament del Titànic i d'altres esdeveniments ocorreguts a la Xina. Alcover la dirigí de 1910 a 1916 i n'escriu la major part dels articles.

⁴ La dedicació d'Antoni M. Alcover a l'estudi de temes històrics i arqueològics li fou reconeguda a través d'un gran nombre de títols i nomenaments, com per exemple el de vicepresident de la Societat Arqueològica Lul·liana (1899), president de la Comissió Editora Lul·liana (1900), membre corresponent de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées Orientales (1901), membre corresponent de la Sociedad Arqueológica Tarraconense (1902), membre numerari de l'Acadèmia Provincial de Belles Arts de les Balears (1902), membre corresponent de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona (1902), mantenidor en els Jocs Florals de Barcelona (1905), president de la Societat Econòmica d'Amics del País (1905) i president de la Junta del Patronat del Museu Arqueològic Diocesà (1917).

⁵ Es tracta d'una publicació pionera en el camp de la filologia hispànica que inicià l'any 1901 i que va editar fins al 1926, amb la redacció de milers d'articles, que conformen XIV toms. Francesc de Borja Moll el mantingué actiu encara durant uns anys, des de 1933 fins a 1936, i arribà fins a mitjan tom XVIII.

⁶ L'expressió «Obra del Diccionari de la Llengua Catalana» engloba els processos de concepció, enquesta i recerca lexicogràfica duts a terme per Antoni M. Alcover, que van conduir a l'edició del Diccionari català-valencià-balear. La seva publicació suposà una contribució valuosíssima a l'estudi científic de la llengua catalana. L'obra resultant és el Diccionari català-valencià-balear. Inventari lexicogràfic i etimològic de la llengua catalana en totes les seves formes literàries i dialectals, recollides dels documents i textos antics i moderns i del parlar vivent al Principat de Catalunya, al Regne de València, a les Illes Balears, al Departament francès dels Pirineus Orientals, a les Valls d'Andorra, al marge oriental d'Aragó i a la ciutat d'Alguer de Sardenya. És un inventari lexicogràfic i etimològic de la llengua catalana en totes les seves formes antigues i modernes, dialectals, tècniques i literàries. L'obra fou concebuda i iniciada per Antoni M. Alcover i continuada per Francesc de Borja Moll, amb l'ajuda de Manuel Sanchis Guarner i Aina Moll Marquès. Tècnicament l'obra està formada per deu volums, 9.850 pàgines, 160.000 articles en els quals es reuneixen la definició completa i ordenada de cada significat dels mots; la localització dels significats i vocables que no és general, i expressa els pobles o comarques on són usats; la documentació escrita dels mots, amb citacions dels textos literaris on apareixen usats, des dels escriptors medievals fins als més moderns; la transcripció fonètica de les paraules bàsiques, amb expressió de les diferències de pronúncia segons les comarques i els dialectes; derivatius (augmentatius, diminutius, intensius) del mot que encapçala cada article; sinònims per a les accepcions que es poden expressar amb més d'un vocable; diverses mostres de cultura popular en totes les seves manifestacions: refranys, cançons, danses, llegendes, supersticions, costums, eines d'arts i oficis; l'etimologia i il·lustracions exemplificatives.

⁷ Gràcies a l'Aplec de rondaies mallorquines, Antoni M. Alcover figura entre els principals folkloristes europeus, al costat dels germans Grimm, de Perrault, d'Afanasiév, entre d'altres.

⁸ Vegeu Epistolari d'Antoni M. Alcover (1880-1931) a cura de M. Pilar Perea, Conselleria d'Educació i Cultura i Editorial Moll, 2008.

al dibuix i la pintura. Tot i això, tingué temps per viatjar arreu dels territoris de parla catalana en nombroses ocasions, i per Europa —França, Alemanya, Bèlgica, Suïssa, Àustria, Itàlia, etc.—, en el que ell anomenava «eixides filològiques», des de l'any 1900 fins al 1928.⁹ Per tot això, i de manera ben merescuda, el nostre poble l'ha convertit en un mite.

Davant una figura de proporcions gegantines com és la d'Antoni M. Alcover, intentar esbrinar qualsevol aspecte és com entrar dins un mar immens, les proporcions del qual són difícils d'abastar pels milers i milers de pàgines que s'alcen davant l'investigador que, per norma general, com més cerca més troba. Aquest és també el cas del tema que compartirem avui, Antoni M. Alcover i la importància de l'onomàstica.

L'objectiu d'aquesta primera sessió del II Congrés de la Societat d'Onomàstica i de la XXVII Jornada d'Antroponímia i Toponímia de la UIB que celebrem avui serà observar com l'onomàstica acompanya i impregna l'obra, variada i completíssima, d'Antoni M. Alcover. Alhora, estudiarem el concepte d'onomàstica d'Alcover i quin va ser el seu paper en el desenvolupament d'aquesta disciplina, encara incipient, en el seu temps. Esperem que servirà aquesta investigació com una mostra, no com un estudi exhaustiu al qual caldria dedicar molt més temps. De la mateixa manera, deix per a persones més qualificades i per a posteriors estudis, l'avaluació dels encerts i dels errors de les interpretacions alcoverianes.¹⁰

Quan Antoni M. Alcover va concebre la realització de l'obra magna del Diccionari pretenia

reunir, fins allà on nos sia possible, el tresor meravellós; fer l'inventari, tot lo complet que sabrem, de la riquesa, de l'opulència imponderable, estupenda, que en paraules, frases, adagis, modismes i formes té escampada i espargida la nostra llengua dins els nombrosos monuments escrits dels seus fills del segle XI ençà, guardats dins biblioteques i arxius: riquesa i opulència qui brollen encara rabents, llampants, inestroncables, de la boca dels milenars i milenars de gent qui pobla Catalunya espanyola i Catalunya francesa, les Illes Balears i l'antic regne de València.¹¹

Per a ell, la llengua era un «tresor meravellós» que es concretava en forma de «paraules, frases, adagis, modismes i formes», així, qualsevol mot de la llengua era considerat com una moneda d'or, una part constitutiva del gruix total de la llengua, tots i cada un eren interessants i necessaris, segons el seu criteri. Tot partint simplement d'aquesta premissa, per a Antoni M. Alcover l'onomàstica també era una part imprescindible del lèxic català.

Veurem, però, que Alcover tenia una certa predilecció per l'onomàstica, per la qual cosa en defensa la importància, en potencia l'estudi i en parla de manera específica i aprofundida en nombroses ocasions. Així

---

⁹ Aquesta és la relació resumida de les eixides filològiques d'Antoni M. Alcover:

1900: Catalunya i Rosselló.

1901: Catalunya, País Valencià i Rosselló. Arribà fins a Madrid.

1902: Menorca i Rosselló; Catalunya, Eivissa, País Valencià.

1903: Mallorca.

1904: Barcelona, Manresa, Mallorca.

1906: Mallorca, comarques pirinenques i Catalunya occidental.

1907: Primera eixida a l'estranger: França, Alemanya, Àustria, Suïssa i Itàlia.

1908: Barcelona.

1909: Menorca i Eivissa.

1910: Alacant, Alcoi, València, Barcelona, Vic.

1912: França, Gran Bretanya, Bèlgica, Alemanya i Suïssa.

1913: França fins a Bèlgica i Gran Bretanya.

1914: Catalunya.

1917: Menorca i Eivissa.

1918: Catalunya oriental, València, Catalunya occidental.

1920: Illes Balears (Mallorca, Menorca, Eivissa), Catalunya.

1921: Mallorca, Catalunya i País Valencià (eixida més llarga, 5 mesos: 34 llibretes, 3.316 pàgines i alguns centenars de dibuixos).

1922: Mallorca, Menorca i Eivissa.

1923: Mallorca.

1927: Mallorca.

1928: Mallorca.

¹⁰ Per a posteriors estudis, resultaria interessant tenir present Perea, M. Pilar: *El Diccionari Català-Valencià-Balear i les seves fonts bibliogràfiques*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011, per tal d'observar de quin material de referència disposava Alcover a la seva biblioteca en el camp de l'onomàstica.

¹¹ Alcover, A. M.: *Diccionari de la Llengua Catalana*. Lletra de convit que a tots els amichs d'aquesta Llengua envia Mossen Antoni M. Alcover, Pre. Vicari general de Mallorca, Palma, Estampa de Ca'n Amengual y Muntaner, 1902.

mateix, hem d'aclarir que el filòleg manacorí no usava encara el terme onomàstica per referir-se a l'estudi dels noms propis de persona o de lloc, sinó que utilitza el de Toponímia, curiosament en majúscula, per donar-li una categoria destacada i aclareix «noms de lloch y de casa». En ocasions, devora aquest segon apareix entre parèntesis «llinatges» per acabar de resoldre qualsevol dubte. Per entendre aquesta denominació inclusiva de l'antroponímia dins la toponímia, hem de tenir present que el nostre filòleg sovint estudia la important relació entre aquestes dues branques principals i complementàries de l'onomàstica. De vegades apareix també el terme Toponomàstica, i per referir-se a l'objecte d'estudi, tant d'una com l'altra, emprant denominacions com «noms de gent», «noms d'homes y dones», «els noms apellatius (de casa o llinatges)», «noms locals», «els noms de lloch, de pobles, de Deus, d'homes y dones», per exemple. Són comprensibles aquestes oscil·lacions, perquè, en temps d'Alcover, s'estaven fent les primeres passes dins la consideració de l'onomàstica com a disciplina científica independent.

Una de les ocasions, i probablement la més coneguda, en què el canonge explicita el pes específic que atorga a l'onomàstica és a l'article *Per que servex la Toponímia*, que comença

Una partida de vegades hem recomanat an-els nostres col·laboradors l'estudi y replega dels noms de lloch y de casa (llinatges) com una de les fonts més importants y més polents per l'Obra del Diccionari y per la nostra ciència gramatical. Avuy repetim la recomanació, posant una mostra a la vista per que's pugua veure i tocar amb les mans la necessitat absoluta de replegar tots els noms de lloch y de casa de tots els territoris de la llengua catalana, si volem omplir un dels buyts més grossos que hi ha dins tots els diccionaris fets fins avuy, si volem posar a peu d'obra tots els materials indispensables per alsar l'edifici de la nostra gramàtica.¹²

Amb aquestes poques línies, d'estil plenament alcoverià per l'apassionament que mostra per la llengua i tot el que s'hi relaciona, observem la importància que l'onomàstica té per al nostre filòleg. La considera «una de les fonts més importants y més polents», és a dir, opulentes, ufanoses, riques; tant pel seu aprofitament lèxic, en el marc del Diccionari, com per a la «ciència gramatical», perquè l'estudi onomàstic pot ser aprofitat des d'altres perspectives. Es refereix a la insistència en les seves recomanacions d'estudiar-la perquè en considera «la necessitat absoluta» per compensar l'absència d'onomàstica que observa en els diccionaris anteriors i perquè per a ell és un dels «materials indispensables» per construir la gramàtica. Difícilment, en un text tan breu, es podria resumir millor el seu apassionament per l'onomàstica i els seus esforços per promoure'n l'estudi.

Antoni M. Alcover i el conreu de l'onomàstica

Cal dir que Antoni M. Alcover es dedicà al conreu de l'onomàstica al llarg de tota la seva vida activa com a filòleg. Es tractava d'una passió que duia implícita i que apareixia adesiara en les situacions més diverses. Alcover difícilment separava el seu temps d'esbarjo i el de feina i, a qualsevol hora i en qualsevol situació, tenia actius els mecanismes de recerca lexicogràfica o d'establir nous contactes per augmentar el nombre de col·laboradors en els seus projectes, talment passava en el cas de l'onomàstica.

Per començar, em voldria fer ressò de les paraules amb les quals Antoni Lluís Martí, filòleg i gran alcoverista, iniciava l'apartat quart, intitulat «Mossèn Alcover, apòstol de la llengua catalana i gran impulsor de la moderna onomàstica», de la ponència «Passat, present i perspectives de futur dels estudis d'antroponímia a Mallorca», presentada en el marc del VIII Col·loqui d'Onomàstica, que se celebrà al monestir de la Real el mes d'abril de 1982:

Si mossèn Antoni Maria Alcover i Sureda (Manacor, 1862-C de Mallorca, 1932) hagués limitat els seus afans d'investigador a la recollida i estudi de noms propis, i no hagués arribat a reunir i publicar més del que va incloure en els primers catorze toms del seu excepcional Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana (1902-1926), li hauríem de reconèixer el mèrit indiscutible d'esser l'iniciador, el patriarca dels estudis d'onomàstica moderna a les illes. Però la laboriositat del nostre egregi filòleg era tan desmesurada —Francesc de Borja Moll, qui convisqué tants d'anys amb ell i que tan a fons el coneixia ens diu que «en mossèn Alcover el treball no era una virtut, sinó un vici»—, el seu interès per la cultura, especialment lingüística, però també històrica i folklòrica, s'estenia al llarg i ample d'un camp tan gran, i arribà a feinejar-hi tant, i no de sol a sol, sinó amb sols i llunes, que la part onomàstica, amb tota la seva importància, quedà, comparativament, reduïda,

¹² Alcover, A.M.: Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana, II, març-abril, 1905.

oculta dins el corpus immens de la seva labor lexicogràfica.¹³

Compartesc, fins al darrer detall, les paraules d'Antoni Lluïa Martí. I és que, des de les primeres passes de l'Obra del Diccionari, Alcover contemplà l'onomàstica com un aspecte a tenir en compte. Així, ja a la Lletra de convit, publicada el 1901, en la Secció de Dret Civil, l'apartat 48 es refereix a «Estatística: cadastres; empadronaments; noms propis y llinatges; noms de ciutats, viles, llogarets y possessions (masies).»¹⁴

A partir d'aquest moment, Alcover remarca en nombroses ocasions que l'estudi de l'onomàstica és important. El fet que hagi d'insistir en el tema és un indicatiu que ell devia considerar que no es tenia tan en compte com tocava i que, d'alguna manera, havia de justificar la importància de l'estudi onomàstic i potenciar-ne la recerca.

En trobam exemples a la correspondència d'Alcover amb amics i col·laboradors de l'Obra del Diccionari, com és el cas de Mn. Miquel Clar des Llombards, un dels corresponents més actius, que s'encarregava de la zona de Santanyí. Alcover, en una carta del dia 13 de gener de 1903, li explica què és exactament el que li interessa dels elements onomàstics: la possible antiguitat del terme i el que pot aportar al Diccionari com a element lèxic, per la seva particularitat de forma o pel significat. Ho podem observar en el fragment següent:

A la del dia 4, contest lo següent: Bo es que'l Sr. Bonet haja triada la secció de noms de llogarets y possessions de Santanyí; però hi ha que tenir en conte que l'objecte de replegar tals noms no es per fer un diccionari geogràfic, sino per aprofitar totes les paraules que tals noms contenen perque sovint succeix que noms d'aquests son paraules de la llengua antiquíssimes, y que ja no son usades per aquí, però sí a altres bandes. Per lo tant hi ha que replegar tots aquests noms per lo que puguen servir per el cabal de la llengua, no per lo interés geogràfic. Per ezeemple: els noms que diu de Pi des corp, camp d'En Torrella, Es Figueralet, es puput, s'ulivera, no importa replegarlos; ara Es Verger, es Matá, sa Talayola, es Romariná, es Poassos, etc. aquests convé replegarlos: Amb una paraula, aquells noms que mos donen paraules molt conegudes y usades, no importa recollirlos; ara aquells que mos ne duen de poch conegudes, no gayre usades o molt estranyes, qu'un no veu que signifiquen, aquells han de replegar. La qüestió es que servesquen per aumentar el caudal de llengua. Vostès ara ja poren coletjir. Lo que dich dels noms de possessions y llogarets, ho apliquin a la geografia marítima, y que'n repleguin de noms.¹⁵

Un altre cas que ens serviria d'exemple és el de la correspondència entre Antoni M. Alcover i el menorquí Francesc Camps i Mercadal en la qual trobam referències continuades a la recerca onomàstica que ambdós comenten, és el cas de la carta del segon escrita as Migjorn Gran dia 16 de gener de 1917 que, entre altres coses, diu:

Tenia pensada una feineteta de no res, per a L'Arqueològica Luliana; replegar tots els noms toponímics de Mallorca i Menorca (a les Eivices sembla que no n'hi ha) que incloguin es mot Lluç, luc (Badaluc), luix, luj, luge (Trebeluge) devant o darrera (Almaluix...) Y coneixer be sa situació topografica... Per sa biblioteca tenc Balears d'en Piferrer i Quadrado, i dos mapes de Mallorca. Som regirats els toms de L'Arqueològica, per afinar'hi relacions del repartiment... i som trobada poqueta cosa. Una llista del repartiment d'Artà, que tenia mercès al Sr. Ferrer, se mes extraviada. Si a la fi, i al cap-i-darrer confegeix qualque cosa, Vos ho sabreu primer que ningú.¹⁶

¹³ Lluïa Martí, Antoni: «Mossèn Alcover, apòstol de la llengua catalana i gran impulsor de la moderna onomàstica», p. 42-43, a «Passat, present i perspectives de futur dels estudis d'antroponímia a Mallorca», presentada en el marc del VIII Col·loqui d'Onomàstica, que se celebrà al monestir de la Real el mes d'abril de 1982, i publicada per la Societat d'Onomàstica al Butlletí Interior, núm. 9, p. 32-64.

¹⁴ Alcover, A. M.: Lletra de convit, p. 25.

¹⁵ Adrover, Sebastià: Son afectíssim Antoni M. Alcover, prevere. Epistolari entre Mn. Alcover i Mn. Clar. Palma, Leonard Muntaner, Editor, 2005, p. 58-59.

¹⁶ Camps i Mercadal, Francesc i Alcover, Antoni M.: Epistolari (1906-1926) a cura de M. Pilar Perea i Josefina Salord, Menorca, IME, 2011, p.141.

El sermó de la conquesta de Mallorca i l'apèndix d'onomàstica

Entre els escrits més emblemàtics d'Antoni M. Alcover es troba el Sermó de la Conquesta de Mallorca que predicà a la Seu de Mallorca el dia 31 de desembre de l'any 1904 i que publicà a l'inici de l'any següent. La importància d'aquest text és inqüestionable, així ho destaquen els biògrafs i estudiosos que s'han acostat a l'obra alcoveriana. I ho és, sobretot, perquè suposa una fita lingüística. Tal com ell explica en una nota aclaridora abans del text i en documents posteriors, aquest fou el primer sermó que es predicà en català a la Seu de Mallorca després de l'aplicació de la Reial Cèdula de Carles III que obligava a usar el castellà.

Antoni M. Alcover demostrà una gran valentia transgredint no una simple norma sinó un Decret reial després de cent trenta-un anys de tradició en la seva aplicació. També demostrà una profunda convicció en la correcció i la justícia dels seus principis. Sabia que hi havia un risc en el que anava a fer però hi consentí, perquè l'estimació apassionada que sentia cap a la seva llengua li feia pensar que ho pagava.

En aquest Sermó de la Conquesta de Mallorca Antoni M. Alcover se'ns mostra com un investigador en plenitud que sap bé de què parla, perquè no ha escatimat esforços ni feina de preparació i ha consultat les millors fonts d'informació. El Sermó que declamà Antoni M. Alcover el dia 31 de desembre de l'any 1904 tingué un gran ressò immediatament després d'haver estat predicat.

Abans de començar el sermó pròpiament dit, Antoni M. Alcover fa esment a la circumstància particular que el convertí en únic i especialment important. Ens fa saber que «oferex de particular la circumstància de que'l predicaren en mallorquí a la Seu de Mallorca». L'element lingüístic és el que suposa una novetat considerable i digna de ser explicada. A continuació aclareix que és el primer sermó predicat en català de 1773 ençà, llevat d'un que es fa anualment el Divendres Sant.

Així sabem que Alcover s'atreveix a rompre una llei que s'aplicava des de feia cent trenta-un anys. L'obligatorietat de la prèdica en castellà és justificada per l'autor «per donar gust a n-el rey en Carles III». D'aquesta manera suavitza la magnitud de la norma just abans de fer-nos saber que es tractava d'un Reial decret del dia 23 de juny de 1768 que s'havia realitzat, no ens ho amaga, «per uniformar les llengos d'Espanya y introduir per tot la castellana». La informació, però, es completa tot aclarint que és una mesura forçada i d'alguna manera antinatural, ja que «Fins a n-aquest Real Decret a la Seu de Mallorca havien predicat sempre en mallorquí.»

Francesc Ferrer i Gironès¹⁷ transcriu la Reial cèdula signada a Aranjuez el 23 de juny de 1768, que considera d'una importància cabdal per la concreció i la contundència amb la qual s'expressa. Afirma: «Aquesta Reial Cèdula de Carles III signada a Aranjuez és d'una gran transcendència perquè afecta tota l'antiga Corona d'Aragó. I, pel que fa a l'aspecte lingüístic, té una summa importància per als territoris del Principat estricte, les Illes i el País Valencià.»

El pes científic d'aquest sermó es veu avalat per l'oportunitat i el rigor de les obres que Antoni M. Alcover consultà per preparar-ne el contingut. Una vegada explicades les especificitats de l'obra que es publica, Alcover fa una relació de les catorze obres de consulta que ha fet servir per al que serà el Sermó de la Conquesta de Mallorca i que es podrien agrupar en tres apartats: el primer, per importància, és el de les grans cròniques catalanes medievals, el segon apartat està format per un conjunt d'obres més heterogènies però que l'ajudaren a afegir precisions històriques o detalls significatius a l'obra, i les tres darreres obres són la bibliografia específica de l'apèndix d'onomàstica que la publicació inclou en forma de taules comparatives d'antroponims i topònims que relacionen el Principat de Catalunya i l'illa de Mallorca.

Damià Pons¹⁸ fa esment específic al Sermó de la Conquesta de Mallorca de l'any 1904 com un dels esdeveniments importants que mostraren l'extensió de l'ús del català en els àmbits cultes. Per altra banda, Joan March¹⁹ destaca com els dos esdeveniments cabdals de l'Església mallorquina la inauguració de la reforma de la Seu i la predicació del Sermó d'Antoni M. Alcover, en català, en aquell desembre de l'any 1904.

Valguin com a conclusió les paraules de Francesc de Borja Moll que, tot referint-se als sermons d'Alcover, escrigué:

---

¹⁷ Vegeu Ferrer i Gironès, Francesc: La persecució política de la llengua catalana. Barcelona, Ed. 62, 1993, p. 35-51.

¹⁸ Pons Pons, Damià: Ideologia i cultura a la Mallorca d'entre els dos segles (1886-1905). Palma. Lleonard Muntaner, Editor, 1998, p. 193-205.

¹⁹ March Noguera, Joan: Mossèn Alcover i el món de la ciència. La creació del llenguatge científic català modern. Palma, Lleonard Muntaner, Editor, 2001.

En féu un, però, de sermó, que tingué gran ressonància: el de la conquesta, l'any 1904. Cada any, el 31 de desembre, se celebra a la Seu un ofici solemne en commemoració de la conquesta de Mallorca pel rei En Jaume I. Feia 131 anys (des de 1773) que aquest sermó, per renúncia d'una tradició secular, es feia en castellà. Mossèn Alcover l'etzibà coratjosament en mallorquí, amb gran escàndol dels qui presumien de refinats, amb satisfacció de molts d'altres i amb admiració de tothom.²⁰

En el Sermó, Alcover fa referència explícita al repoblament amb termes claríssims que mostren quina és la nostra procedència com a poble, així diu:

El Rey repartex la seua part entre'ls vassalls y ciutats que li havien aydat, y ell y els altres particips donen amb alou o venen lo que'ls-e queda, y axí vénen a establirse a Mallorca centenars de famílies de tots els endrets de Catalunya y moltes de per Narbona, Montpeller y de la Provensa, qualcuna d'Itàlia y casi cap d'Aragó (Quadrado, ib. p. 432 ss.). -Y d'aquexa gent venim nosaltres, germans meus; axò foren els nostres pares. Per axò, En Ramon Muntaner pogué dir, la primeria del síggle XIV (Cron. C. VIII), que la nostra Ciutat era «poblada tota de catalans, tots d'honorat lloch e bo»; y els mallorquins dels síggles XIV y XV se deyen catalans de Mallorca, y la major part dels llinatges nostros son noms de viles y comarques de Catalunya (Veyau l'Apèndich).²¹

Ben raonada és l'explicació de la denominació de «catalans de Mallorca», per la qual cosa fa servir com a arguments d'autoritat el cronista Ramon Muntaner i el «bon amic i eruditíssim bibliotecari provincial, N'Estanislau de K. Aguiló.»²² També es refereix a l'apèndix que inclou, una vegada acabat el Sermó, com a mostra que «la major part dels llinatges nostros son noms de viles y contrades de Catalunya». Es tracta d'una important aportació a l'estudi onomàstic que Antoni M. Alcover anirà ampliant amb estudis posteriors.

Una vegada acabat el Sermó de la Conquesta de Mallorca, Antoni M. Alcover ens presenta el curiós «Apèndich», que està format per una introducció explicativa i dotze fulls amb graelles classificadores i trenta-tres notes a peu de pàgina, que apareixen al final.

La primera part d'aquest apèndix, que hem anomenat introducció, ens explica per què ha inclòs aquest important conjunt de material onomàstic. De manera clara i contundent ens diu: «Hem cregut que la prova més decisiva de que la major part dels llinatges mallorquins son noms de pobles o comarques de Catalunya es presentar unes taules aont al costat dels llinatges nostros apareguen els noms d'allà».

Alcover explica també l'organització de les taules i aclareix que el seu objectiu no és ser exhaustiu sinó que pretén que el material que exposa serveixi com a mostra. Aquest pot ser el motiu pel qual els noms apareixen com una simple enumeració, sense tenir cap ordenació alfabètica ni per províncies de procedència. Tal com afirma l'autor, es devia tractar d'una primera llista, una primera aproximació al que serien els seus estudis posteriors i, en aquest moment, els feia servir com a simple exemple per reforçar les seves teories de catalanitat de les Illes Balears. Per acabar la introducció es refereix a la bibliografia²³ que ha fet servir per completar el material propi que ja havia recollit sobre el tema en les seves eixides filològiques.²⁴

A continuació apareixen les taules. De les dotze que n'aporta n'hi ha nou que inclouen els llinatges mallorquins amb els referents de Catalunya. Els llinatges de Mallorca estan situats a la primera columna, per tant, al lloc privilegiat com a ítem de referència. Just devora apareixen tres columnes que, amb el títol genèric de «Noms de lloch», mostren les comparatives.

En primer lloc, trobam les variants que poden ser morfològiques, des de canvis de nombre: Castell/Castells, que passen del singular al plural o a la inversa: Tallades/Tallada; o canvis de gènere: Bover/Bovera, fins a canvis ortogràfics o de pronúncia.

Primerament, a la columna següent apareix el que l'autor anomena «Calificació», que explica quin és el referent geogràfic. Els que hi apareixen són ben diversos i abracen una vila, un riu, un redol de cases, una casa de fora vila, una comarca, un llogaret, una masia, una alqueria, un raval, una abadia (Poblet), un santuari

²⁰ Moll, Francesc de Borja: Un home de combat. Mossèn Alcover. Palma. Editorial Moll, 1981, p. 121-122.

²¹ Gelabert, M. Magdalena: Estudi del Sermó de la Conquesta de Mallorca d'Antoni M. Alcover. Ajuntament de Manacor, 2008, p. 93-94.

²² Tanta importància dona mossèn Alcover a aquest testimoni que, com a nota a peu de pàgina, transcriu la carta que Estanislau de K. Aguiló li transmeté com a resposta. Vegeu-la a Gelabert, M. Magdalena: Estudi del Sermó..., p. 93.

²³ Exposada pròpiament a les obres de consulta.

²⁴ L'any 1901 anà a fer un viatge del 22 de maig al 15 de juliol per Eivissa, València, el Principat i Catalunya del Nord. Del dia 2 d'agost al dia 2 de desembre de 1903 havia realitzat una eixida filològica per 29 pobles de Mallorca.

(Montserrat), un monestir, una parròquia rural, una fàbrica (Can Berenguer), ciutats, cups, hostals, cases antigues, etc.

En la darrera columna situa el lloc en la província corresponent, així apareixen Lleida, Barcelona, Girona i Tarragona, però també Osca, Rosselló, la Cerdanya francesa, Conflent, Vallespir i, fins i tot, Andorra i França. En escasses ocasions concreta Ampurdà, Bages (Girona) o Panadés.

Les darreres tres pàgines estan formades només per topònims. Apareixen dues grans columnes amb els noms «A Mallorca» i «A Catalunya», respectivament, i davall «noms de lloch». La primera se subdivideix en dues columnes: la del topònim i la «Calificació»; la segona se subdivideix en tres: «Variants», «Calificació» i «Província».

Els gràfics es completen amb trenta-tres notes a peu de pàgina en les quals amplia i matisa la informació exposada. En algunes ocasions es refereix als clàssics com a argument d'autoritat per justificar o confirmar una hipòtesi: «Axí anomenaven els nostres clàssichs y documents antichs la ciutat i regió de Huesca», fins i tot cita algun fragment, o es remet a la procedència llatina: «també ho era en llatí». També augmenta el nombre d'exemples per clarificar alguns casos que després generalitza amb expressions com «pot bellament esser», «es molt frequent» o «es frequentíssima».

Resulta molt significativa la reflexió que fa, amb motiu del terme Osca, sobre la divisió de l'Estat en províncies, amb la qual no es mostra d'acord i que considera arxi-arbitrària:

Axí anomenaven el nostres clàssichs y documents antichs la ciutat i regió de Huesca. Aquesta província actualment inclou tota la ribera del Noguera Ribagorsana de la banda d'Aragó, qu'era y es catalana y qu'encara pertany a la diòcesi de Lleyda. Fins a la divisió de províncies, arxi-arbitrària, tot aquell tros era considerat com a de Catalunya. Monsó está dins aquex tros. Per provarho basta retreure lo que conta'l rey En Jaume (Cron. c. 14), que després d'estar quatre anys a Monsó, en sortí, y s'en aná a Berbegal, Osca y Saragossa; «e (diu ell) fo la primera vegada que nos som anch (un altre códich diu: nos entram) en Aragó». Si Monsó fos estat d'Aragó, ¿hauria pogut dir axó el rey En Jaume?²⁵

Les investigacions onomàstiques d'Alcover

L'apèndix d'onomàstica aparegut al Sermó de la Conquesta de Mallorca de 1904 suposà la primera fita decisiva en els estudis que Alcover realitzà en aquest camp. Ell mateix reconeix a l'inici del seu emblemàtic *Per que servex la Toponímia*²⁶ que l'ha motivat la publicació del Sermó. En realitat, afirma una vegada més que l'objectiu de la seva investigació onomàstica és provar que la major part dels llinatges mallorquins «son noms de llochs, viles o comarques de Catalunya, lo qual indica la procedència catalana de la gran part de la població mallorquina». El que pretén Alcover és demostrar, amb serioses proves onomàstiques, la catalanitat de Mallorca. Al mateix article explica que el que presenta és una ampliació de l'aportació feta al Sermó i que ara estén també al Regne de València, altra vegada

Creent que convenia qu'axò ho vessen els collaborators del Diccionari per que s'anímassen a consagrar-se a la toponímia, hem ordenats per orde alfabètic aquells noms y n'hi hem afegits un bon enfilall; y, axí com dins el sermó ens concretàrem a Mallorca, hem estesa la cosa a les altres illes Balears y a n-el reyne de València per fer veure com la major part dels llinatges d'aquexes regions surten de Catalunya, lo qual sens dubte constituex una de les proves més fortes y irrefutables de l'unitat de rassa y de llengua entre dites regions y Catalunya.²⁷

Com és freqüent en els textos d'Alcover, detalla les fonts de les quals parteix, i es refereix a vuit, la primera de les quals la constitueix el treball de camp que ha realitzat en les seves eixides filològiques «per Catalunya espanyola y francesa, les Balears y l'antich reyne de València».²⁸ La resta són estudis sobre llinatges, nomenclàtors i censos electorals.²⁹ Abans d'investir les llistes d'antroponims i topònims, que ocuparan més d'un centenar de pàgines, torna a incidir encara en la importància de l'onomàstica amb els termes següents: «Fet avinent això [la llista de les fonts usades i el respecte que li mereixen], anem per parts a presentar la mostra de l'importància excepcional que té la Toponímia per l'Obra del Diccionari y de la Gramàtica.»

²⁵ Gelabert, M. Magdalena: *Estudi del Sermó...*, p. 113.

²⁶ Alcover, A. M.: *Bolletí del Diccionari de la Llengua catalana*, mars-abril i maig-juliol de 1905.

²⁷ *Ibidem*, p. 226.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, p. 226 i 227.

A continuació, explica que ha dividit el material onomàstic en tres sèries, la primera està formada pels llinatges balears i valencians al costat dels noms de lloc de Catalunya, especificant què són (viles, masies, rius, etc.). La segona presenta els noms de lloc de les Balears i el Regne de València que es troben també a Catalunya i concreta «y qu'actualment no sabem que a n-aquelles regions donin nom a cap família», i la tercera són els llinatges balears i valencians comparats amb els catalans.

Afegeix a les llistes vuit advertències amb observacions sobre la forma de les taules que adjunta i sobre les fonts consultades, entre les quals en destacariem tres, pel fet de ser les més representatives de l'estil i la manera de fer del nostre amant de la toponímia. Són les següents:

1a. Casi tots els llinatges balears que posam, representen altres tants noms de lloch de les illes per haver els llochs primitivament pres el nom de llurs propietaris; y aqueys noms han subsistit casi sempre, per més que'ls llochs hajen mudat de propietari.

4a. Els llinatges que duen un estelet són els trets del Llibre de la Gavella de la sal que no sabem que's conservin actualment a Mallorca; però, com hi eren a n-el sigle XV, fan p'el nostre cas.

8a. Que's ficsin els lectors en la partida de diminutius, aumentatius, derivats sustantius y adjectius y les paraules antiquíssimes y preciosíssimes qu'els llinatges oferexen a l'estudi del lexicograf y del filòlech y que son una prova decisiva y esplèndida de la riquesa sens fi y de l'opulència imponderable de la nostra llengua benvolguda.³⁰

A continuació, apareixen les trenta-cinc pàgines de les llistes de la primera sèrie, en les quals relaciona els llinatges balears i valencians amb els noms de lloc de Catalunya. Les taules tenen el mateix format que havia triat per a l'apèndix del Sermó de la Conquesta de Mallorca: a la primera columna figuren els llinatges de les Illes Balears i el Regne de València. A la segona part es refereix als noms de lloc que ha trobat a Catalunya, que subdivideix també en tres columnes que tenen la mateixa denominació: «Variants», «Calificació» i «Província». Les acompanyen quaranta-nou notes que apareixen al final, en les quals comenta matisos fonètics, morfològics, etimologies i variants, al costat de curiositats i observacions diverses. Per a les notes, també parteix de les que havia inclòs a l'apèndix del Sermó i les va ampliant i matisant, segons el cas.

La segona sèrie presenta els noms de lloc de les Balears i el Regne de València que es troben també a Catalunya o altres bandes. Usa el format de l'apèndix del Sermó pel que fa a les dues grans columnes, però divideix ambdues en quatre subcolumnes amb els títols Noms, Calificació, Vila i Província, per a la referida a les Balears i el Regne de València, i els de Variants, Calificació, Vila i Província, amb una extensió de setze pàgines i quaranta-nou notes posteriors.

La tercera sèrie està constituïda pels «Llinatges de les Balears y reyne de València qu'es troben a Catalunya» i comença amb cinc advertiments previs seguits ara ja no de taules sinó de llistes alfabètiques. A més a més, l'advertència diu: «Cada llinatge va acompanyat de l'indicació abreviada de les regions o províncies aont ell se troba, axí: Bal.(ears), Mall.(orca), Bar.(elona), Gir.(ona), Men.(orca), Iviss.(a), Lleyd.(a), Cast.(elló de la Plana), Val.(ència), Alac.(ant), Ross.(elló), Cat.(alunya)»³¹ que conformen quinze pàgines més, seguides de 22 notes. Clou l'article amb un apèndix a la Taula 1, de dues pàgines més, i un apèndix a la Taula 2, d'una pàgina.

Uns mesos més tard, al núm. 13, dels mesos d'octubre, novembre i desembre, aparegué al mateix BDLC la continuació de l'article Per que servex la Toponímia, en aquesta ocasió amb el subtítol Sos grans serveis a la nostra morfologia. Alcover comença, amb el mateix apassionament, fent una reflexió sobre la importància de l'onomàstica i engrescant els col·laboradors a treballar-hi:

Seguiguem la tasca sobre aqueix ram, que comensarem a n-el penúltim Bolletí. ¡A veure si aconseguim que'ls nostres col·laboradors s'en penetrin bé de l'importància fora mida que té aqueixa branca de la ciència filològica per l'obra del nostre Diccionari y de la nostra Gramàtica, y que's fassa a totes les comarques catalanes la replega de tots els noms de lloch y de casa que s'hi conexen, amb lo qual donariem una gran passa per atènyer tot el cabal llingüístich que's troba espargit dins tots els territoris de llengua catalana!

A n-el penúltim Bolletí ens concretarem a l'estudi comparatiu dels noms de lloch y de casa de Catalunya amb els de les Balears y reyne de València per treure'n dues deduccions capitalíssimes: la unitat de rassa y de llengua d'aquexes tres esplèndides regions, que venen a esser el floret, el vermell d'ou d'Espanya. Avuy anam a donar una mostra de la gran transcendència d'aqueys noms per la nostra morfologia. Y deym una mostra només, perque fins que tenguem replegat tot el cabal

³⁰ *Ibidem*, p. 227-228.

³¹ *Ibidem*, p. 269.

toponímich dels territoris catalans no's porà veure tot lo que'n pot y en deu haver de treure la ciència per l'obra de la restauració de la llengua catalana, que duym entre mans y que, si Deu ho vol y surta d'ont surta, hem de portar a cap.³²

Després d'aquestes consideracions generals sobre la importància dels estudis onomàstics, cita noves fonts de consulta i inicia un llarg apartat sobre l'article es y sa dins la Toponímia catalana amb una llista alfabètica en la qual recull el lloc de procedència del terme i la informació que ha pogut reunir sobre l'ortografia que presenta, possibles significats i altres observacions. El segueix un altre apartat sobre Noms de lloch y de casa acabats en -ach, achs. Per demostrar que Alcover no planyia temps ni esforços, per tal de saber més sobre aquests darrers, ens explica:

Però ¿d'ont mos surten aqueys noms? Per veure si hu aclariríem, vàrem tenir la paciència de recòrrer d'en una en una les 2.991 columnes del diccionari llatí de Raimundo de Miguel per afinar quines paraules hi havia acabades en -acus -acum, -iacus -iacum. Y en trobàrem 66 en -acus -acum, y 61 en -iacus -iacum.³³

I ens explica les seves conclusions i deduccions per novament passar a les llistes, en aquest cas amb cent trenta-vuit noms numerats i estudiats i seguits amb una nova llista d'observacions i hipòtesis diverses, però acaba així:

Ja es segur que n'hi ha a dotzenes d'amagats per les diferents encontrades catalanes, que no son a cap de les fonts aont hem pogut beure. No tenim per lo tant totes les clarícies necessàries per formar judici definitiu.

Per axò escitam de bell nou a tots els nostres collaborators a que's dediquin a la toponímia y que no mos dexin cap nom de lloch y de casa sense replegar.

Lo que creym que prova la nostra llista es que estam ben lluny de poder dir sense reserves ni restriccions que'ls noms acabats en -ach siguen celtes. Molts d'ells ho seràn, pero n'hi ha arreu arreu que son exclusivament llatins o romànichs y molts d'altres exclusivament catalans o llegendocians.³⁴

Alcover segueix amb la mateixa idea i ho va recordant en múltiples ocasions, per exemple, a principis de l'any 1906, al BDLC corresponent als mesos de gener i febrer, on apareix un nou article intitulat Espigolada toponímica, en el qual es fa ressò de l'efecte positiu de les seves recomanacions d'estudiar l'onomàstica entre diversos col·laboradors. Sol seguir el procediment següent: en primer lloc els anomena, després explica quina és la feina que fan i acaba amb unes paraules d'encoratjament perquè segueixin treballant. És el cas que segueix:

Un altre bon amich, Mn. Joaquim Plandolit, d'Ordino (Andorra), persona eruditíssima en documents antics catalans, sobre tot, del bisbat d'Urgell, s'es oferit a replegar nos noms de coses, llochs, llinatges, etc. d'un arsenal inmens que té de pergamins copiats del segle VIII al XIV. ¡Ja hu crech que Mn. Plandolit mos ne treurà un esplet d'aquells d'aquells! Beníssim!³⁵

Segueixen a aquestes referències la transcripció de tres cartes dels mateixos col·laboradors, en les quals expliquen la feina que duen a terme, troballes onomàstiques, observacions i hipòtesis diverses.

Faci el que faci, Alcover aprofita totes les avinenteses per captar nous col·laboradors i corresponsals per a l'Obra del Diccionari i, alhora, per defensar el que creu, en el cas que ens ocupa, la importància de l'estudi de l'onomàstica. Vet-ne aquí un nou exemple: pel gener de l'any 1904, Alcover féu un viatge a Barcelona en el qual s'endugué el glosador l'amo Antoni Vicenç Santandreu, de Son Garbeta, perquè glosàs davant la intel·lectualitat catalana, la qual cosa tingué un gran èxit; al mateix temps, aprofità l'ocasió per impartir una conferència al Centre Excursionista de Catalunya, el resum de la qual es publicà també al BDLC; el text recull alguns dels noms de referència d'Alcover en els estudis onomàstics, els precursors catalans, i aprofita l'ocasió per engrescar els excursionistes a prendre nota de tots els noms:

Va fer veure la molta importància que té la toponomàstica o sigui l'estudi dels noms topogràfichs. El gran filòlech Humboldt, ab son estudi toponomàstich ibèrich, ne pren peu pera formular la teoria de que la rasa basca avuy arreplegada en las montanyas y valls de la Bascònia és l'aborigena ibèrica per que en molts dels noms de pobles y llochs de distintas y alunyadas regions ibèricas s'hi troban arrels

³² *Ibíd.*, p. 345.

³³ *Ibíd.*, p. 361.

³⁴ *Ibíd.*, p. 378.

³⁵ Alcover, A. M.: *Bolletí del Diccionari de la Llengua catalana*, gener-febrer, 1906.

d'aquell idioma; teoria que, si no enterament, en sa major part acceptan distingits y eminents filòlegs com en Luchaire de Bordeus y Palemany Gröber. Convé, va dir mossen Alcover, que'ns dediquém seriament al estudi de nostra toponomàstica.

Dedicà un recort als precursors en aquets estudis; a n'en Salvador Sampere i Miquel, autor de l'obra «Toponomàstica Catalana» premiada per l'Associació d'Excursions Catalana (co-antecessora del Centre Excursionista), al catedràtic d'aquesta Universitat doctor Balari, autor de l'obra «Orígens de la llengua catalana», premiada pel Ajuntament de Barcelona, y al reverent mossen Segura de Santa Coloma de Queralt. Mes com la tasca no és pas acabada encara, convé que'ls excursionistas quan ressegueixin valls y montanyas personalment, o encarregantho a persona idónea del país, prenguin nota de tots els noms dels pobles, barriadas, termes, valls, rius, rieras, barranchs, quintanas, garrigas, codinas, pujols, puigs, turons, montanyas y serraladas, etc. Aquest estudi té molta més trascendencia de lo que molts se pensan. Las personas se moren, las generacions desapareixen, las civilisacions se fonen ofegadas per novas civilisacions, tot cambia en el món, mes lo que té una persistencia més fixa son aquells accidents de la naturalesa quals noms devegadas subsisteixen al través de tots els temps y ens portan un document interesantíssim pera conèixer els orígens del nostre idioma.³⁶

Un altre exemple de la influència que exercí Antoni M. Alcover en els investigadors i col·laboradors és un article publicat pel prevere de Barcelona Bonaventura Riera, un dels col·laboradors que ell anomenava «de poca son». Tot parlant de l'Obra del Diccionari diu «Tots devém contribuirhi. Essent el diccionari que s'està fent una obra nacional, tots els qui estimin Catalunya han de tenir molt d'interés en que surti ben complet y pugui aviat publicarse» i segueix més endavant:

Com se veu, donchs, la tasca es sumament grandiosa, impossible d'ésser portada a terme per una academia, per docta que sia. Aixís en el diccionari de la llengua espanyola, confiat a la Real Academia, resulta petit y molt migrat al costat dels monumentals de Littré, den Mistral y de la Crusca, glories de França, de Provença y d'Itàlia. Y encara aquestes obres tan grandioses son petites porque no contenen tot lo que haurien de contenir. Si'ls diccionaris italià de la Crusca y francès de Littré continguessin com el den Mistral les varietats dialectals y'ls noms topogràfichs y de families, encara serien mes voluminosos. Tot lo que manca en els millors diccionaris podém posarho en el nostre. ¡Quina glòria seria per la llengua catalana'l possehir el diccionari més gran del mon!³⁷

Són moltíssims els casos d'estudis i articles als quals ens podríem referir. Al tom IX del Bolletí, corresponent als anys 1916 i 1917, apareixen nombrosos textos sobre els articles personals devora els noms, sobre els articles es i sa dins la toponímia del Principat, sobre els llinatges que inclouen formes verbals, etc. Al tom XIV, corresponent als anys 1925 i 1926, dedica gairebé cent pàgines a l'article anomenat La llengua que parlen ara les Illes Balears ¿procedeix dels muzaràbichs de tals illes, o dels pobladors catalans que hi dugué lo rey En Jaume I?

Si a Mallorca, Menorca i Eivissa els reconquistadors cristians haguessen trobada població muzaràbiga, això és, cristiana, desxendent dels cristians que els sarraïns hi trobaren quant se'n ensenyoriren definitivament la primeria dels sigle X, sens dupte els haurien acullits brassos uberts i s'hi serien entremesclats, i la llengua de tals muzaràbichs balears hauria exercida la seua influència demunt la llengua dels novells pobladors venguts de Catalunya, Narbona, Montpeller, Marsella. Però el fet és que en cap monument ni document de la reconquesta consta que els reconquistadors trobassen an aqueixes illes res de població muzaràbiga cristiana ni fins i tot cap esglèsia ni capella.

Més endavant continua:

Però, desapareguts ells d'aqueixes Illes, no deixaren altre rastre ni fita de la seua existència que els noms de lloch i de família de Mallorca, Menorca i Eivissa que surten dins el Llibre del Repartiment de la nostra illa i dins les cròniques de la Reconquesta, això és, la del mateix Rey En Jaume i la de Fra Marsili (que D. Josep Ma. Quadrado en publicà un tros l'any 1850). L'estudi d'aqueys noms de lloch i de família és interessantíssim.

Investimlo.³⁸

I, efectivament, l'investeix amb Els noms de lloch i de família balears que figuren dins els documents contemporanis de la Reconquesta cristiana, és a dir, des del Llibre del Repartiment i les grans cròniques a la

³⁶ Alcover, A. M.: Bolletí del Diccionari de la Llengua catalana, febrer, 1904.

³⁷ Alcover, A. M.: Bolletí del Diccionari de la Llengua catalana, abril, 1904.

³⁸ Alcover, A. M.: Bolletí del Diccionari de la Llengua catalana, XIV, 1925-1926, p. 26.

Crònica de Fra Marsili, per exemple.³⁹ I s'entretén unes quantes pàgines més —de la seixanta-cinc a la vuitanta-dos— en ¿Com cal escriure Sanselles?. A part de les seves pròpies investigacions, es fa ressò de les d'altres filòlegs, com és el cas de la conferència que impartí Meyer-Lubke:

Las razas y los idiomas en la península ibérica estudiados en su toponimia

Sobre aquest tema, com ja diguérem en lo nombre passat, donà una erudita conferència en el «Foment del Civisme», benemèrita entitat cultural de la Ciutat de Mallorca, el Prof. Wilhelm Meyer-Lübke. Com no ens fou possible, per manca de taquígrafistes, collir el texte íntegre de la disertació, just en donam aquí un resum, tal com l'engarbullà el nostre company de redacció En Francesc de B. Moll i com se publicà dalt «La Vanguardia Balear», periòdich oficial del «Foment del Civisme». Molts de trossos estàn reconstruits casi mot per mot.⁴⁰

Com hem pogut observar, on Alcover usa de manera insistent i reiterada les referències onomàstiques és en els estudis històrics i en les conferències sobre l'origen del nostre poble. Els exemples són també molt nombrosos. El nostre canonge era filòleg però també un apassionat per la recerca històrica, la qual cosa demostra amb nombrosíssimes i extenses conferències i estudis, valguin com a exemples: Antecedents de la Llengua Catalana, que té diverses parts, la segona és Quina llengua parlaven els Ibers?, i veim l'ús constant dels recursos onomàstics en les seves hipòtesis i argumentacions:

Un dels rastres més forts que dexen els pobles per allà ont passen, son els noms que posen a n-els rius, muntanyes, valls, poblacions y comarques aont habiten. Aquell poble desapareix, pero aquells noms romanen y se tremeten de generació en generació. En desapareixeràn alguns de substituïts per altres que posarà la població nova, però la major part resisteixen totes les ratxes y sobatudes, atravesant els sigles com a testimonis incontrastables de l'ecistència del poble primitiu que'ls imposà. De l'estudi d'aqueys noms dins totes les nacions han tretes grans ensenyances l'etnologia y l'història y sobre tot la filologia comparada. Anem a veure que'ns ensenyen per la nostra qüestió aqueys noms geogràfichs de l'antiga Ibèria.

Fonts principals d'aquex estudi: 1.ª Els noms qu'actualment duen les comarques, poblacions, rius, muntanyes, valls y demés accidents topogràfichs de les regions qu'els Ibers poblaren, axo es, aqueys noms tal com la gent les pronuncia, cadascú'ls seus. 2.ª Els cadastres municipals y estadístiques de la riquesa rústica y urbana, aont figuren par un concepte o altre els noms dels districtes (comarques), poblacions, finques y tota mena d'accidents topogràfiques qu'afecten a n-aquestes. 3.ª Els diccionaris geogràfichs, estadístichs y de telegrafs, qu'inclouen també gran munió d'aquells noms. 4.ª Els historiadors y geografs antichs, que anomenen els llochs aont succeïren els fets que contenen, o que se concreten a descriure aquells llochs. 5.ª Les monedes, epigrafs y inscripcions antigues, que mostren gravats molts de tals noms, com en duen a betzef també de persona, de Deus y gentilicis.

Estudi d'aquestes fonts. Bo es de veure que hi ha molt qu'estudiar y qu'endardellar sobre aquesta cosa, y que comparant y sospesant els noms ells amb ells que'ns dona cada font d'aquexes y llavò els d'una amb els de l'altra, se poren afinar y aclarir moltes d'analogies y coincidències que'ns han de donar llum fora mida en qüestions d'etnologia y de filologia, aont reyna una boyra acubadora o una fosca d'aquella que'l poble diu que la poren tallar a espasades.

Es ver que bona part d'aquells noms seràn moderns y no tendràn res que veure amb els Ibers; pero n'hi ha a centenars, a milenars que hi tenen que veure y ben molt, que venen mediata o immediatament d'ells, si no completament, en part; y que ben estudiats y desllatigats, ens projectaràn torrents de llum meridiana, tanta ne volguem.⁴¹

Un altre exemple, extensíssim, és el de Més clarícies de la llengua dels Ibers en el qual es fa ressò de les teories d'Emili Hübnér: «amb aquelles taules ja ha feta la triadella, decantant dels noms ibèrichs els fenicis o púnichs, grechs, llatins y celtes», i ens les explica tot calculant les xifres, per exemple: «I. —Vocabulari dels mots ibèrichs que figuren dins inscripcions ibèriques: Inclou 537 mots diferents, que semblen complets, y 21 de fragmentaris. Les inscripcions trobades després de l'aplech hubnerià 37 n'inclouen 46. Resulten fins avuy 604 mots ibèrichs, autèntichs, genuïns, intactes».⁴² En aquest article remet en nombroses ocasions a la numismàtica. Al final de l'article, rebut les hipòtesis de Grandia:

Per consegüent, Moss. Grandia sostén que'ls primers habitants de Catalunya y d'Espanya foren els Ibers, que la topografia catalana y espanyola fou obra dels Ibers, y que la llengua qu'ells parlaven era semítica, y no de la rama fenícia ni aràbiga, sino que «en el fondo» era «l'hebrea, tirant» «a aramea».

³⁹ Ibídem, p. 26 a 64.

⁴⁰ Ibídem, p. 125-132

⁴¹ Alcover, A. M.: Bolletí del Diccionari de la Llengua catalana, maig-juny, 1904, núm. 5.

⁴² Alcover, A. M.: Bolletí del Diccionari de la Llengua catalana, octubre-novembre, 1904. p. 160.

¿Com prova, com demostra una tesis tan arriscada?⁴³

Altres exemples, escrits molts d'anys després, són: Sobre els orígens de la raça balear i la seva bibliografia històrica⁴⁴ o Els Eyvissenchs ¿Són o no nissaga catalana? ¿D'on surt l'idioma eyvissench?⁴⁵ Després d'un llarg argumentari de base predominantment onomàstica, la resposta a la primera pregunta és la següent:

Els sarrains, perdut el domini de l'illa, buydaren la major part cap a l'Àfrica i costes de Múrcia i Andalusia, romanentne així mateix per conrar la terra, però acabaren per esveirshi de tot, acudint a l'illa pobladors de diferents regions catalanes, atrets per les ventatges que els conquistadors oferien, per l'estil de les que concedí el Rey En Jaume l'any 1230 an els qui venguessen a poblar Mallorca. De manera que s'esveí completament la població sarraina d'Eivissa, sustituintla els pobladors que hi acudiren de diferents bandes de Catalunya, que hi deixaren llur llengua, que parlen llurs desxendents, que duen casi tots noms de poblacions catalanes o llinatges genuinaments catalans.

La resposta a la segona apareix després de nous arguments i de llistes de llinatges eivissencs i diu així:

Per això l'eyvissench, estudiat històricament i endardellat filològicament no és mes que pur català, una modalitat catalana, per lo seu allunyament de les altres terres de llengua catalana interessantíssim, curiosíssim i caracterisadíssim, un dels dialectes catalans mes dignes d'atenció i d'estudi que hi haja, i que forma part principalíssim del boldró balear.

Una de les fites principals dins la trajectòria d'Antoni M. Alcover és l'organització i la presidència del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, en què participaren més de tres mil congressistes, entre els quals hi havia els principals romanistes europeus. El Congrés serví per conscienciar la societat catalana d'arreu dels Països Catalans de la importància de la llengua catalana i de la necessitat del seu conreu en tots els camps. Fou un esdeveniment de gran transcendència per l'empenta que suposà per als estudis filològics i també per la consideració social de la llengua.

Entre les comunicacions presentades al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana n'hi havia de relacionades amb l'onomàstica. És el cas de Francesc Camps i Mercadal, de Sant Cristòfol de Menorca, que presentà Recorts de la dominació mora en la parla menorquina,⁴⁶ la major part de la llista dels mots que presenta corresponen a la toponímia menorquina d'origen àrab; un altre cas és el de Víctor Oliva, de Vilanova i la Geltrú, que amb la comunicació Documents sobre'l català parlat a Sopeira (Aragó)⁴⁷ inclou una important Llista de paraules característiques del parlar de Sopeira a la qual segueix un segon apartat dedicat a mostrar Noms topogràfichs recullits al entorn de Sopeira. També fou interessantíssima l'aportació al Congrés del manacorí mossèn Joan Aguiló, qui presentà un dels primers mapes dels Països Catalans tot referint-se a l'extensió geogràfica i de població dels territoris de parla catalana.⁴⁸

Tampoc no podien faltar les referències a l'onomàstica als Dietaris de les eixides, per exemple, al Dietari de l'Eixida filològica a diferents territoris de la nostra Llengua durant l'estiu d'enguany (1920)⁴⁹ Antoni M. Alcover es delecta amb un treball sobre diminutius i derivatius en els antropònims catalans.

Ja hem vist que l'interès d'Alcover per l'onomàstica va més enllà del seu context habitual i apareix en altres obres i contextos inusuals; també és el cas de les obres de creació literària. A l'única novel·la d'Antoni M. Alcover, N'Arnau,⁵⁰ escrita l'any 1883 i revisada i publicada als diferents números de la revista La Aurora l'any 1916, apareix, en una conversa entre tres personatges, el comentari següent:

-En Penjat, dic jo, el vaig veure dins es tren, i he aclarit que és de Felanitx i En Mena de Sóller i a posta per aglapir-los m'espitaré an aqueixes dues viles.

-I ¿que no les dius ciutats? s'exclama aquí el Sr. Vicari.

⁴³ Ibídem, p. 171.

⁴⁴ Alcover, A. M.: Bolletí del Diccionari de la Llengua catalana, XIV, juliol-desembre, 1925.

⁴⁵ Alcover, A. M.: Bolletí del Diccionari de la Llengua catalana, XII, abril, maig, juny, 1921.

⁴⁶ Vegeu Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Barcelona, octubre de 1906, p. 400-403, Estampa d'En Joaquim Horta, 1908.

⁴⁷ Ibídem, p. 421-435.

⁴⁸ Ibídem, p. 638-643.

⁴⁹ Alcover, A. M.: Bolletí del Diccionari de la Llengua catalana, XI, 1920, p. 185-336.

⁵⁰ Vegeu Alcover, A. M.: N'Arnau, edició a cura de M. Magdalena Gelabert, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012.

-A Mallorca, dic jo, de ciutats de per riure, fetes depressa, engirgolades a Madrit, ja n'hi ha una partida; però és com si no hi fossen. Sa ciutat de bon de veres que no és postissa ni feta depressa ni engirgolada a Madrit ni a altra banda més que dins es cor des mallorquins, fa prop de set cents anys, és Ciutat, la Ciutat de Mallorca, que digueren sempre es mallorquins fins que modernament li clavaren es nom de Palma. Nou sous vos pos que abans des sigle XVII o XVI no sou capaces de trobar en lloc tal nom aplicat a sa capital de sa nostra illa.

-Molt ben dit! exclama aquí En Jordi, i el Sr. Vicari que hi afegí:

-Ell an aqueix no li poren dir res, que tot d'una no despar sa canonada. Res, Jordiò, segueix es teu sementer.⁵¹

Adesiara, apareixen comentaris sobre topònims o antropònims, com és el cas de l'inici de la contarella anomenada Es Baleu de So'n Tuti: «So'n Tuti és una possessió que, amb so nom només, ja fa perpensar. És una possessió taliquina, però encara és més taliquín l'amo».⁵²

Cal dir que resulta curiós l'ús que fa Alcover de l'antroponímia a les seves obres de creació, digne també de fer-ne un estudi. Crea una sèrie de personatges que batia amb noms profundament suggeridors de la personalitat que pretenen reflectir o representar, és el cas de: Joana Aina Ble i Biatriu Bolet, en Bebelei i en Queberbes, n'Aina Maria de So'n Fil-d'or, l'amo i la madona de Turixant, per exemple, que apareixen a les Contarelles, o de: Arnauini Achille Gorghetti Amplabucca, el nom artístic que elegeix el protagonista que vol ser operista, el nom real del qual és Arnau Coll i Bella-boca; Floripes Punxorau és el nom de «sa polla de N'Arnau», la seva al·lota, els trobam a la novel·la N'Arnau. Un estil semblant usava per autodenominar-se a ell mateix a través de pseudònims: signa N'Arnau amb el pseudònim Pau Fora-embuis, per exemple.

Un altre cas destacable és el de la Vida abreviada de Santa Catalina Tomassa.⁵³ Al pròleg, que té una extensió de quatre pàgines, Alcover en dedica gairebé tres a l'antroponímia. En primer lloc, el seu objectiu és justificar per què «Li dich: Sor Catalina Tomassa», per la qual cosa aporta tretze arguments. Els dotze primers es refereixen a escrits i situacions on apareix el nom de Catalina Tomassa, com a la carta de professió o als decrets de la Santa Seu en les causes de beatificació. L'argument tretzè, que clou el pròleg, és el més interessant per a nosaltres i diu així:

13.ª Perque tota la tradició del poble mallorquí, de la gent de Mallorca, sempre li ha dit Sor Tomassa, Sor Tomasseta, Sor Tomassa Catalina.

¿Hi pot haver res més fundat que tal tradició, que tal pràctica? ¿Qui no sap que a Mallorca, fins que mos entrà desgraciadament l'influència castellana, els llinatges no eren invariables com en castellà, sino que les dones se feminisaven, y per això les dones no eren Jordà, Alcover, Oliver, Pizà, Llodrà, etc. sino Jordanes, Alcoveres, Oliveres, Pizanes, Llodranes, etc.; per això les Senyores de Ca'n Verí, Ca'n Dameto, Ca'n Cal·lat, etc., encara vulgarment elze diuen: Verines, Dametes, Cal·lares; per això a Ca-D.Felip Vilallonga-Mir, encara li diuen Ca-Dª Mira.

Y ara Mallorca que diga si jo tenc raó o no'n tench de dir Vida de Sor Catalina Tomassa.

Ciutat de Mallorca, dia 19 de maig de 1930⁵⁴

Destaca també la presència de l'onomàstica a les rondalles, en les quals en el camp de la toponímia apareixen esmentades cinquanta-una localitats: Manacor, Alaró, Andratx, Sineu o Valldemossa. També hi trobam toponímia urbana: can Barraques, sa Porta des Moll o sa Recturia. Són molt nombroses les referències a possessions i altres llocs de poblament dispers: s'Alou, Caubet, es Fangar, Galdent o Xorrigo, i altres toponímics com s'avenc d'en Corbera, sa Bassa Ferrera, es Bec de Ferrutx, es Puig de s'Aucadena, etc.

En el camp de l'antroponímia, predominen els noms corresponents a l'ús i la tradició mallorquina de finals del segle XIX i principis del XX: Bernat, Antoni, Miquel, Joan, Catalina, Maria, Margalida..., també fa ús de nombrosos malnoms: Arrabassapins, Bevim, Cameta-curta, Bigalot, Pejulí, etc.⁵⁵

Els resultats del conreu de l'onomàstica d'Alcover i de la importància que tenia per a ell, són a les nostres mans, a l'obra magna d'Alcover, el gran Diccionari. És en aquesta obra on Alcover excel·leix i trobam, entre milers d'altres exemples, topònims com:

⁵¹ Alcover, A. M.: N'Arnau, p. 55-56.

⁵² Alcover, A. M.: Contarelles. Palma. Ed. Moll, 1982. Vol. II, p. 79.

⁵³ Alcover, A. M.: Vida abreviada de Santa Catalina Tomassa, Ciutat de Mallorca, Estampa de Mn. Alcover, 1930.

⁵⁴ Ibídem, p. VIII.

⁵⁵ Vegeu Jasso, Vicenç i Torrens, Catalina: L'entorn natural i el medi cultural a les rondalles mallorquines. Palma, Editorial Moll, 1998.

MANACOR topon.

Ciutat de 20.000 habitants situada en el pla de Mallorca, a la part oriental de l'illa.

Fon.: mənəkə́ (mall.).

Etim.: desconeguda. Manacor apareix ja en la Crònica de Jaume I i en el Repartiment de Mallorca. L'escut heràldic de la ciutat consisteix en una mà que sosté un cor (interpretant Manacor com a man a cor); però tal interpretació és fantàstica i absurda.

URGELL

||1. Antic comtat català format als començaments de la Reconquesta, que s'estenia des d'Andorra cap al sud fins més avall de Balaguer, que des de l'any 1106 fou la seva capital. Carga de tàrtar d'Urgel, Leuda Coll. 1249. Comte de Barcelona e de Urgell, Muntaner Cròn., c. 292.

||2. Topon. Comarca natural anomenada més concretament Pla d'Urgell, situada entre les comarques del Segrià, la Noguera, el Pla de Lleida, les Garrigues, la Conca de Barberà i la Segarra.

||3. Llin. existent a Barc., Cornellà, Mataró, Igualada, Calafell, Bisbal del Penedès, L'Arboç, Agramunt, etc.

Loc.—a) Rebre més llenya que un ruc d'Urgell: rebre molts cops.—b) Esser com els ases d'Urgell, que en veure la càrrega ja suen: esser molt malfeiner.

Refr.—a) «De l'Urgell a la Segarra, una argelaga»: es diu de les noies que per casar-se van d'una a l'altra regió.—b) «Quan l'Urgell plora, la Segarra riu»: significa que quan és bona anyada en el pla, no ho és a la muntanya.

Fon.: urʒél(or.); urʒél(occ.).

Etim.: derivat, amb el sufix diminutiu -ell, del topònim Urtx, que és d'origen basc. En l'alta edat mitjana es troba el nom d'Urgell llatinitzat amb les formes Orgellis (a. 792), Orjello (a. 820), Orgello (a. 835): cfr. Guiter Phon. Top. 13.

I antropònims com:

GELABERT o GILABERT

1. ant. Nom propi d'home; cast. Gilberto. Lo noble En Gilabert de Cruylles, Muntaner Cròn., c. 87. Gelabert rey de França, Boades Feys 63.

||2. Llinatge molt estès en tot el nostre país. La forma Gelabert es troba principalment a Figueres, St. Feliu de G., Sarrià, Castellví de Rosanes, Barc., Tarr., Aramunt, Al., Dènia, Mall., Men., Eiv.; i la forma Gilabert predomina a Palamós, Agramunt, Artesa de S., Vinaròs, Pego, Beniarres, Benimarfull, Xàbia, Cocentaina, Pedreguer, Guardamar, etc.

Etim.: del nom propi germ. Gilabert o Gisilbert (cf. Förstemann Altd. Nb. i, 638, 651).

ALCOVER

1. Llinatge de Catalunya, València i les Balears. Apareix ja en el Repartiment de València (s. XIII) amb la forma Alcobeyr.

||2. Vila de l'Alt Camp de Tarragona.

Fon.: əlkubé, əlkuvé (or., Men.); alkoβér, alkovér (occ., val.); əlkové (Mall.).

Cult. pop. —Dites populars sobre els habitants d'Alcover: a) «A Alcover, tant s'estimen quedar mal com bé».—b) «D'Alcover, res de bo en ve; qui bo hi va, dolent el fan tornar».—c) «D'Alcover, res de bo en ve; i si alguna cosa bona hi va, no la deixen tornar».—d) «Gent d'Alcover | sempre fan coses; | fan el Roser | quan no hi ha roses» (ap. Serra Notes geogr. Folkl.).

Etim.: d'una forma mossaràbiga *al-qubbáy, 'el pesador', composta de l'aràb. Qubba, 'balança o romana' («statera» ap. Martí Voc.) i el suf. llat. -ariu.

El buidatge i l'estudi de l'onomàstica al Diccionari Català-Valencià-Balear d'Alcover suposaria una feina immensa, però constituiria una aportació interessantíssima a l'estudi de l'onomàstica catalana.

Què considera Antoni M. Alcover sobre l'onomàstica

Per Alcover, l'onomàstica era una part imprescindible del lèxic català. Home de fortes conviccions com era, defensava el que considerava just i necessari amb totes les seves forces, i aquest és, entre d'altres, el cas de l'onomàstica. Per això, al llarg de tota la seva vida activa com a filòleg es dedicà, adesiara, al conreu de l'onomàstica i, a més a més, en fomentà l'estudi entre els seus col·laboradors. Alcover es refereix en nombroses ocasions al fet que l'estudi de l'onomàstica és important. Que hagi d'insistir en el tema és un indicatiu que ell devia considerar que no es tenia tant en compte com tocava i que, d'alguna manera, havia de justificar la importància de l'estudi onomàstic i potenciar-ne la recerca.

La pretensió d'Alcover era total: volia arregar tots els topònims i antropònims de tots els racons del domini lingüístic català, perquè, per ell, eren una part constitutiva imprescindible per al Diccionari. No hauria estat complet, segons el seu criteri, si no els hi hagués inclòs.

Per al filòleg, les troballes onomàstiques tenien una sèrie de valors afegits: el de provar la unitat de la llengua, un dels temes més freqüents que no es cansà d'argumentar al llarg de tota la vida; i també el valor de contenir la història del nostre poble. Alcover destacava les vinculacions profundes entre història i llengua, i l'onomàstica era un dels puntals del seu argumentari.

Antoni M. Alcover entén l'onomàstica com una branca científica profundament identitària, perquè prova les característiques, l'origen i la història del nostre poble. Es tracta d'un element de posada en comú, unificador del conjunt del poble català en el seu sentit més ampli. En realitat, en moltes ocasions, l'objectiu de les seves investigacions onomàstiques, com és el cas del Sermó de la Conquesta de Mallorca, és demostrar que la major part dels llinatges mallorquins «son noms de llochs, viles o comarques de Catalunya, lo qual indica la procedència catalana de la gran part de la població mallorquina». El que pretén Alcover és demostrar, amb serioses proves onomàstiques, la catalanitat de Mallorca.

Per constatar la importància de l'estudi onomàstic en la trajectòria filològica d'Alcover ens remetrem a unes paraules de Francesc de Borja Moll, que afirma:

Què representa Mossèn Alcover en el terreny de l'Onomàstica catalana? És el pare dels estudis onomàstics de conjunt, i el creador i coordinador del primer equip organitzat en el nostre país per a realitzar tals estudis, tal com ho és també en les altres branques de lingüística i filologia. Pel seu impuls, aquests estudis han superat l'isolament de les accions desconnectades, que han deixat d'esser merament individuals i es manifesten en plena maduresa en les activitats d'aquesta «Societat d'Onomàstica».⁵⁶

On Alcover deixà més presència de l'onomàstica és a la seva obra magna, el Diccionari Català-Valencià-Balear, la prova més clara i irrefutable de la consideració que dedicava a aquesta disciplina i del seu interès per posar-la al mateix nivell de les més altes ciències filològiques.

Probablement, la millor i definitiva conclusió són les paraules mateixes d'Antoni M. Alcover en el que podríem considerar el seu text de tesi en relació amb l'onomàstica. Es tracta d'una aportació breu que féu al BDLC l'any 1904. El títol que consta al Sumari és Escitació a treballar sobre la Toponímia, però el de l'article apareix així: Srs. Col·laboradors, la Toponímia.

Diferents vegades hem insistit en l'importància grossa d'aquesta branca de la filologia per l'Obra del Diccionari. Dins la conferència que donàrem dia 22 de gener a n-el Centre Excursionista de Catalunya y dins l'article ¿Quina llengua parlaven els Ibers? férem detingudes consideracions sobre dita importància, que, gràcies a Deu, han trobat eco a Catalunya y a Mallorca, com ho demostren els Bolletins darrers, aont consten els noms dels col·laboradors que's son encarregats de replegar la toponímia o toponomàstica de diferents comarques.

Ara lo que hi ha, qu'encara son massa pochels els qui han respost a la nostra veu. S'es mester que hi responguen col·laboradors de tots els territoris de llengua catalana y que tots hi treballin de bon de veres, si's vol que la replega de dits noms doni tot el resultat que pot donar. Sense la replega completa de la nostra toponímia no serà complet el nostre Diccionari ni pot ferse l'estudi definitiu dels antecedents y orígens de la nostra llengua ni fins y tot la seua història.

¿Que son aqueys noms de lloch més qu'altres tantes de fites que dexaren escampades por tots els endrets de la nostra terra els diferents pobles primitius que hi habitaren y que tots hi dexaren qualque cosa y contribuiren més o menys a la formació y congriament de la nostra rassa? Sí, aqueys noms son rastres, son rellíquies que'ns romanen dels temps primitius de l'avior, dels nostres antepassats.

Aqueys noms son de diferents èpoques, de diverses procedències, de variats dembles y d'oposades encarnadures. Molt hi tenen qu'endardellar y qu'aclarir l'història, l'etnografia y sobre tot la filologia. Precisament perque oferexen tant de camp a l'estudi d'aqueixes ciències y per la trascendència llur, per axò es indispensable replegarlos amb tot esment, amb una escrupulosíssima eczactitut, tal qual el poble'ls-e pronuncia, dexant a la Comissió de filòlechs que's constituirà sobre axò, les feynes de

⁵⁶ Vegeu MOLL, Francesc de Borja: Aspectes marginals d'un home de combat. Barcelona, Abadia de Montserrat, 1983, p. 39.

desllatigar llur nèsia y etimologia.

Insistim en que's poria avensar molta de feyna, aprofitant els cadastres respectius que hi ha a totes les Cases Consistorials. Allà's troben casi tots aqueys noms. Amb aquesta basse, no seria difícil trobar els que hi manquen y rectificar els que hi ha, si hi està tramudats.

Hi ha que tenir en conte una cosa que simplifica molt la tasca, y es que no importa replegar tots els noms de lloch per lo que interessa a l'Obra del Diccionari. Tots aquells noms de lloch de significansa coneguda y usual, com La Caseta, Les Cases Noves, El Pou, El Pouet, La Punta, La Coma, etc., tots aquells noms que no'ns donen una paraula desconeguda o estranya o una forma gramatical no gayre usada, —no importa replegarlos. La qüestió es replegar tots aquells noms de lloch estranys, qu'un no veu tot d'una que volen dir o que no es bo de fer veurehu o que contenen formes gramaticals que criden l'atenció, —aquells noms que inclouen paraules desconegudes o anticuades, que constituïxen o poren constituir una part del tresor de la nostra llengua.

Quant un veu els estudis interessantíssims y a balquena que hi ha fets a França, Itàlia y especialment a Alemanya sobre'ls respectius noms de lloch (els alemanys no sols han estudiats els d'Alemanya, sinó de casi totes les altres nacions), un queda amb la cara que li cau de veure lo poquíssim que hi han treballat els espanyols, salves algunes honrosíssimes escepcions. Si'ns contentam just de llamentat y condemnar aquex enderrement nostre resultarem més culpables encara, perque, conexas el mal y tot, no feym res pràctich per posarhi remey. Assí lo que interessa es prendre una resolució formal: —¿L'estudi de la nostra toponímia està atrassadíssim? Donchs ja treballarhi cadascú segons la seua possibilitat! ¡A formar colles d'amichs per tot arreu, que, donantse les mans, repleguin aquells noms de la respectiva comarca!

Deu fassa que'ls nostres amichs s'en penetrin bé de tot axò y que prenguen una resolució y la posin en planta; una resolució qu'els honri a ells y fassa rica y plena l'Obra del Diccionari y enaltesca'l nom de Catalunya.⁵⁷

Bibliografia

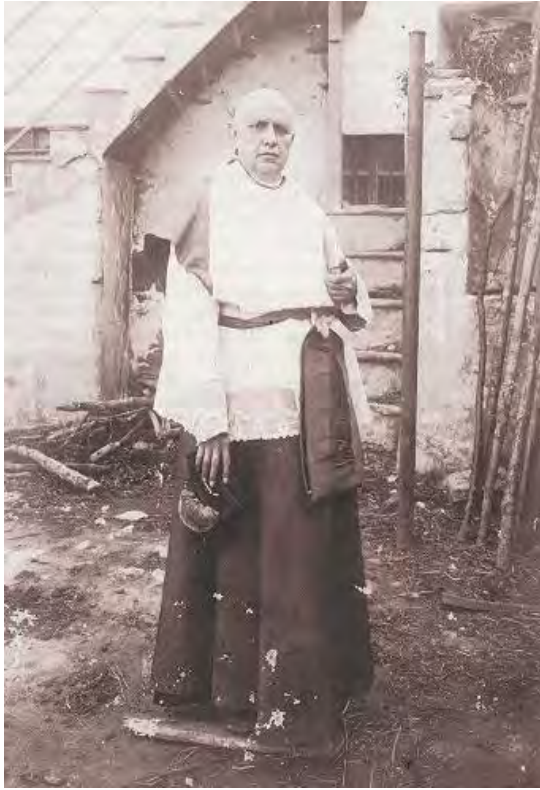
- AAVV (1908): Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Barcelona, octubre de 1906, Barcelona, Estampa d'En Joaquim Horta.
- ADROVER, Sebastià (2005): Son afectíssim Antoni M. Alcover, prevere. Epistolari entre Mn. Alcover i Mn. Clar. Palma, Lleonard Muntaner, Editor.
- ALCOVER, Antoni M. (1902): Diccionari de la Llengua Catalana. Lletre de convit que a tots els amichs d'aquesta Llengua envia Mossen Antoni M. Alcover, Pre. Vicari general de Mallorca, Palma: Estampa de Ca'n Amengual y Muntaner.
- ALCOVER, Antoni M. i MOLL, Francesc de Borja (1980): Diccionari Català-Valencià-Balear, Palma: Editorial Moll.
- ALCOVER, A. M. (1982): Contarelles. Palma. Ed. Moll. Vol. I i II.
- ALCOVER, Antoni M. (1936-1972): Aplec de Rondaies Mallorquines d'En Jordi d'es Racó. Palma: Editorial Moll.
- ALCOVER, Antoni M. (2004): Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana (1901-1936), edició a cura de M. Pilar Perea. Conselleria d'Educació i Cultura del Govern de les Illes Balears.
- ALCOVER, Antoni M. (1930): Las fuentes históricas de la Reconquista de Mallorca. Palma: Escuela Tipográfica Provincial.
- ALCOVER, Antoni M. (2008): Epistolari d'Antoni M. Alcover (1880-1931) a cura de M. Pilar Perea, Palma, Conselleria d'Educació i Cultura i Editorial Moll.
- ALCOVER, Miquel (1929): El Conquistador y la isla de Mallorca. Dedicado al serenísimo infante Don Jaime de Borbon y de Battemberg en el septimo centenario de la gloriosa reconquista 1229-1929. Imprenta de Guasp.
- BIBILONI, Gabriel (1997): Llengua estàndard i variació lingüística. València, Edicions 3 i 4.
- BONNÍN, Joan (inèdit, datat de 1919): Història de Mallorca. Apuntes redactados por D. Antonio M^o Alcover, Pbro., para sexto en el Seminario de Mallorca.
- CAMPS i MERCADAL, Francesc i ALCOVER, Antoni M. (2011): Epistolari (1906-1926) a cura de M. Pilar Perea i Josefina Salord, Menorca, IME.
- FERRER I GIRONÈS, Francesc (1993): La persecució política de la llengua catalana. Barcelona: Edicions 62.
- FULLANA, Pere i DOLS, Nicolau (2013): Antoni Maria Alcover i la Seu de Mallorca, Publicacions Catedral de Mallorca, Palma.
- JANER MANILA, Gabriel (2005): Com una rondalla. Els treballs i la vida de Mossèn Alcover. Manacor: Fundació Publica Antoni M. Alcover i COFUC.
- JASSO, Vicenç i TORRENS, Catalina (1998): L'entorn natural i el medi cultural a les rondalles mallorquines.

⁵⁷ Alcover, A. M.: Bolletí del Diccionari de la Llengua catalana, juliol, agost i setembre, 1904 p. 136-137.

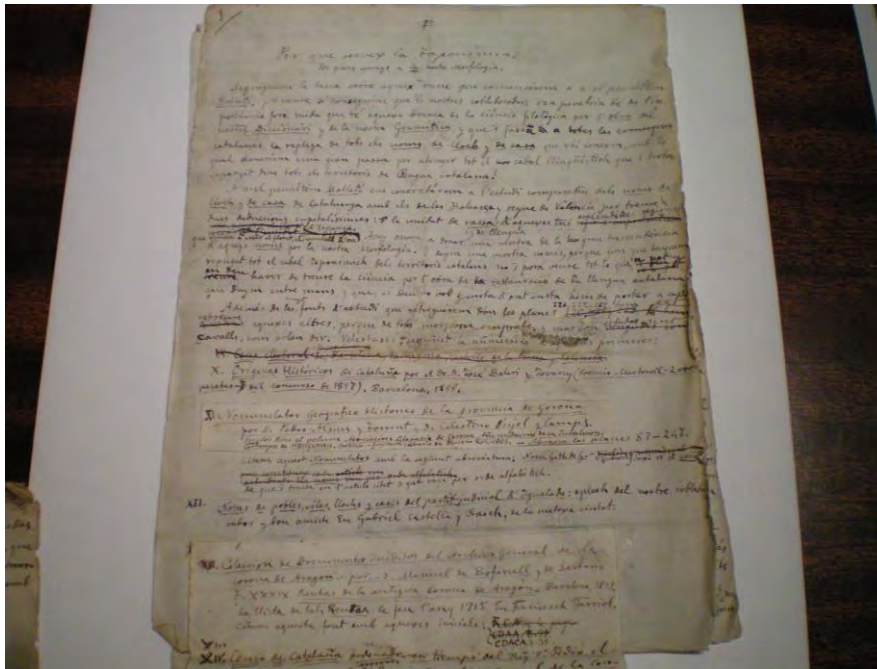
- Palma, Editorial Moll.
- LLULL MARTÍ, Antoni (1982): «Mossèn Alcover, apòstol de la llengua catalana i gran impulsor de la moderna onomàstica», dins «Passat, present i perspectives de futur dels estudis d'antroponímia a Mallorca», ponència presentada en el marc del VIII Col·loqui d'Onomàstica que se celebrà al monestir de la Real.
- LLULL MARTÍ, Antoni (2001): Bruixat per la llengua (Mossèn Antoni M. Alcover). Palma: Sa Nostra, Caixa de Balears.
- MARCH NOGUERA, Joan (2001): Mossèn Alcover i el món de la ciència. La creació del llenguatge científic català modern. Palma: Lleonard Muntaner, Editor.
- MASSOT i MUNTANER, Josep (1977): Església i societat a la Mallorca del segle XX. Barcelona: Ed. Curial.
- MATAMALAS, M. Antònia (2010): «Antoni M. Alcover, l'arquitecte», a El patrimoni cultural de Manacor. Jornades d'Estudis Locals de Manacor, vol. V. Manacor: Ajuntament de Manacor.
- MOLL, Francesc de Borja (1981): Un home de combat. Mossèn Alcover. Palma: Editorial Moll.
- MOLL, Francesc de Borja (1983): Aspectes marginals d'un home de combat (Mossèn Antoni M. Alcover). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PEREA, M. Pilar (2005): Antoni M. Alcover dialectòleg, gramàtic i polemista. Barcelona: Fundació Germà Colón i Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PEREA, M. Pilar (2007): Tomàs Forteza i Antoni M. Alcover. Història d'una amistat. Palma: Editorial Moll, Els Treballs i els Dies; 52.
- PEREA, M. Pilar (2011): El Diccionari català-valencià-balear i les seves fonts bibliogràfiques, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PIFERRER, Pablo i QUADRADO, José M. (2004, edició gairebé facsímil de l'obra homònima publicada l'any 1888): España sus monumentos y artes – su naturaleza é historia. Islas Baleares. Barcelona: El Far de Crestes, SL.
- PONS i PONS, Damià (1998): Ideologia i cultura a la Mallorca d'entre els dos segles (1886-1905). Palma: Lleonard Muntaner, Editor.
- RIQUER, Martí de (1984): Història de la literatura catalana. Vol. I. Barcelona: Ed. Ariel.
- VALRIU, Caterina (2003): «El cicle llegendari del rei En Jaume I: La conquesta de Mallorca» a Actes del Congrés Internacional Antoni M. Alcover, Palma-Barcelona: Universitat de les Illes Balears - Càtedra Alcover-Moll-Villangómez - Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VIDAL PIZÀ, Tomeu (2004): Una vida d'Era i no era. Mossèn Alcover. Barcelona: Fundació Casa Museu Llorenç Villalonga i Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

APÈNDIX DOCUMENTAL

La figura polifacètica d'Antoni M. Alcover i el tractament de l'onomàstica

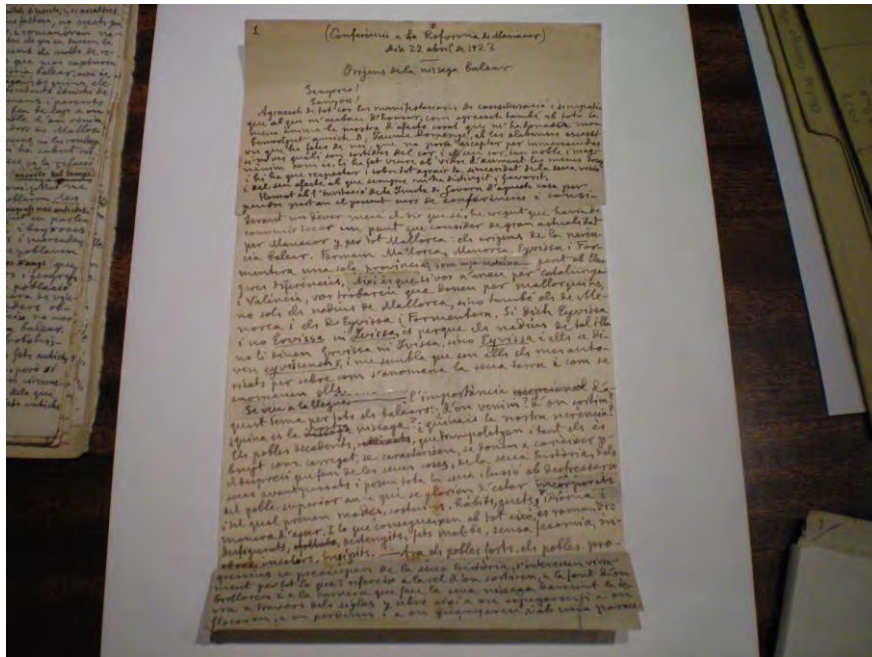
Antoni M. Alcover i el conreu de l'onomàstica

El Sermó de la Conquesta de Mallorca i l'apèndix d'onomàstica: la primera fita destacada en els estudis onomàstics d'Antoni M. Alcover

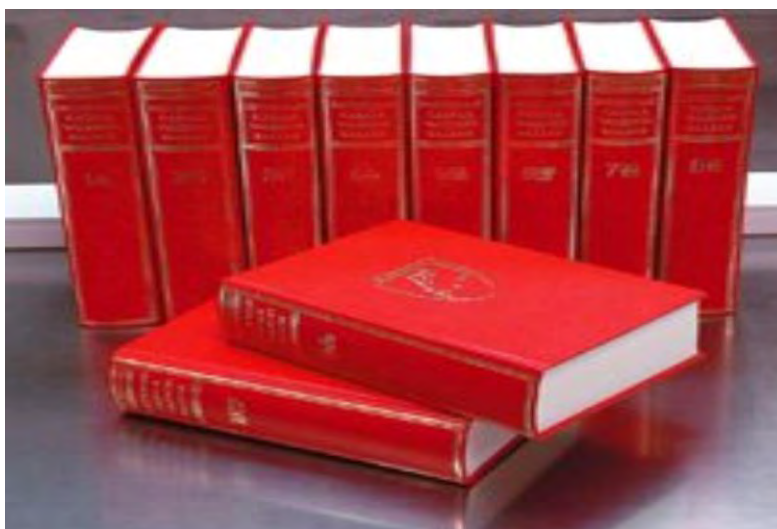
Les investigacions onomàstiques d'Antoni M. Alcover

Onomàstica al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana

Onomàstica al Diccionari Català-Valencià-Balear

ELS TOPÒNIMS I ELS ANTROPÒNIMS ALS QUADERNS DE CAMP D'ANTONI M. ALCOVER⁵⁸

Maria Pilar Perea
Universitat de Barcelona

1. Introducció

Els quaderns de camp que Antoni M. Alcover va emplenar al llarg de les seves nombroses eixides filològiques, i que són consultables al Portal Alcover (alcover.iec.cat), recullen una gran quantitat d'informació lingüística que abraça la fonètica, la morfologia, la sintaxi, el folklore i el lèxic. Dins d'aquest darrer àmbit, les dades es poden classificar en quatre grans grups: a) el glossari, que incorpora estrictament les formes lèxiques; b) les expressions, que inclouen frases fetes o seqüències sintàctiques més extenses que les estructures definides al glossari; c) els topònims; i d) els antropònims, els quals contenen, al seu torn, un conjunt d'hipocorístics i malnoms.

L'objectiu principal d'aquest treball és fer una descripció dels gairebé quatre-cents termes que integren les agrupacions dels topònims i dels antropònims. Es pretén de classificar-los — especialment els topònims — d'acord amb diversos criteris: la provenença, les característiques fòniques, la temàtica i la definició. Finalment, es vol constatar si la informació que incorporen es va fer servir en la redacció del *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB).

2. La distribució i la representació del lèxic en els quaderns de camp. Una mostra d'antroponímia

Numèricament, els quatre grups en què es classifica el lèxic dels quaderns de camp compten amb els registres següents:⁵⁹ a) 57.501 componen el glossari, que incorpora estrictament el lèxic classificat en 141 camps semàntics (abelles, aliments, edificis i parts de la casa, etc.); b) 1.259 expressions; c) 182 topònims; i d) 208 antropònims, que incorporen també un conjunt d'hipocorístics i malnoms.

Aquest treball, per qüestions d'extensió, se centra bàsicament en la toponímia, però les mostres següents d'antroponímia permeten de fer una primera classificació d'aquests termes en malnoms, sobrenoms, hipocorístics, llinatges, noms de fonts i gentilicis.

1) Malnoms:

Els exemples següents, referits a la malnominació, inclouen cançons populars que dediquen als receptors dels motius, mostres de transposició de l'apel·latiu, l'origen de la denominació i malnoms creuats que s'usen entre pobles veïns.

- **Escarbats:** "Aquí diuen 'escarbats' an els nadius de Trabas [Taravaus]. Per ferlos indignar elzi canten: 'Escarbat bum-bum, / tira boles (bis) / ... / tira boles de pixum'" [L[libreta] XIV (1921), Lledó d'Empordà].

- **Ses esperites santes:** "les filles d'un home que, de mal nom, és l'Esperit Sant" [L IV (1921), Ciutadella].

- **Gallineta:** "Un home va dir: 'Està la mar tan requeta, que una gallina pot beure'. El van oir, i li tregueren 'Gallineta' de mal nom" [L XVII (1921), Cullera].

- **Mussoles pudentes:** "(els de la Marina ho deien en els de Vila)" [L VIII (conj.) (1909-1921), Eivissa].

- **Banya-culs!:** "(ho deien els de Vila a en els de la Marina)" [L VIII (conj.) (1909-1921), Eivissa]. Tots dos noms satírics van ser recollits al DCVB.⁶⁰

2) Sobrenoms:

Fent la distinció, de vegades no gaire nítida, entre malnom i sobrenom, considerat aquest darrer com la denominació que s'afegeix al nom propi d'una persona, bàsicament per distingir-la de les altres que el comparteixen, s'inclouen dues mostres de sobrenoms familiars.

- **Na Capatona:** "En Capató: sobre nom d'una família de Manacor" [L XXXI (1921-1922), Manacor].

- **Can Xeix:** "Ca's Xeixos, En Xeixet: sobrenoms de famílies d'Artà" [L XXXI (1921-1922), Artà].

3) Hipocorístics, tant femenins com masculins, i s'indica també, en alguns casos, la vigència d'ús:

Quina: "antiquat (Francina). Xica/Quica: Francisca" [Q[quadern] I (1917-1918), Menorca].

Xumeu: "Bartomeu" [Q XLI (1923), Alaior].

4) Llinatges:

⁵⁸ Aquest treball s'adscriu en el projecte FFI2013-41077-P, finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad.

⁵⁹ L'edició dels materials es va fer en tots els casos respectant les grafies originals. Solament s'ha regularitzat ortogràficament, en aquest treball, el terme en negreta que encapçala cada entrada, que actua com a lema.

⁶⁰ S.v. *Mussola*: "Nom satíric que els habitants de la Marina d'Eivissa donen als habitants de la part murada de la mateixa vila. *Mussoles pudentes*, diuen els de la Marina als de dins la vila; i aquests els contesten: *Banyaculs!*, perquè els de la Marina estan a la vorera de la mar (Eiv.)".

Alguns dels cognoms que apareixen en els quaderns de camp no es troben al DCVB.

Baldalló: “(llinatges catalans)” [Q I (1917-1918), Girona]. <No és al DCVB>.

Lletjós: “llin[atge] cat[alà]” [Q I (1917-1918), Amer].⁶¹

Juan Guilayn:⁶² “(ròtoll d’una botiga de Caldes de Malavella)” [L VIII (conj.) (1909-1921), Caldes de Malavella].

Molt sovint, en els quaderns, apareixen llistes de cognoms que Alcover documenta en un determinat indret, com ara els que són propis de Tàrbena i la Vall de Gallinera.

“Llinatges de Tàrbena del tot mallorquins: xCifre⁶³ (freguts[ə]), Calafat, Ginart, Estalrich, Gisbert, xSalvá, xRipoll, Jordá, Lledó, Molines, Moragues, Mascaró, Marcó, Monjo, Mas, Mestre, Ferrer, Pont, Planells, xSoliveres, Nadal, xRosselló, Ramón, xSerra, Seguí, Sastre, Taverner, Tomas, xVila, Vaquer, Vilanova” [Q I (1917-1918), Tàrbena].

“Els llinatges més corrents a la Vall de Gallinera: Seguí, Camps, Alemany, Canet, Doménech, Boronat, Mengual, P[ə]ns, Cortell (Cortey)” [Q II (1918), la Carroja].

Altres cognoms són extrets de documents històrics, com ara **Conillach:** “llinatge eyvissench del segle XIV” <No és al DCVB>; o **Cucarella:**⁶⁴ “llinatge eyvissench del s. XIV” [Q VIII (1922), Eivissa], els quals, entre altres, es troben documentats en les *Notes dels llibres “De Entreveniments”*, pertanyents al treball d’Isidor Macabich *Santa Maria la Mayor; los Cronistas* (1916).⁶⁵

Margenat:⁶⁶ “llin[atge] cat[alà] < margenar: fer pasturar bestiar a qualque marge” [Q III (1920), Palma].

5) Noms de fonts:

Habitualment, els noms de fonts es registren en els quaderns pel fet que presenten determinats sufixos o formen diminutius particulars.

Sufixos: **Manelic (m[ə]n[ə]lic)** “(Manuel) J[ə]umic (Jaume), Angelic (Angel)” [Q I (1917-1918), Olot].

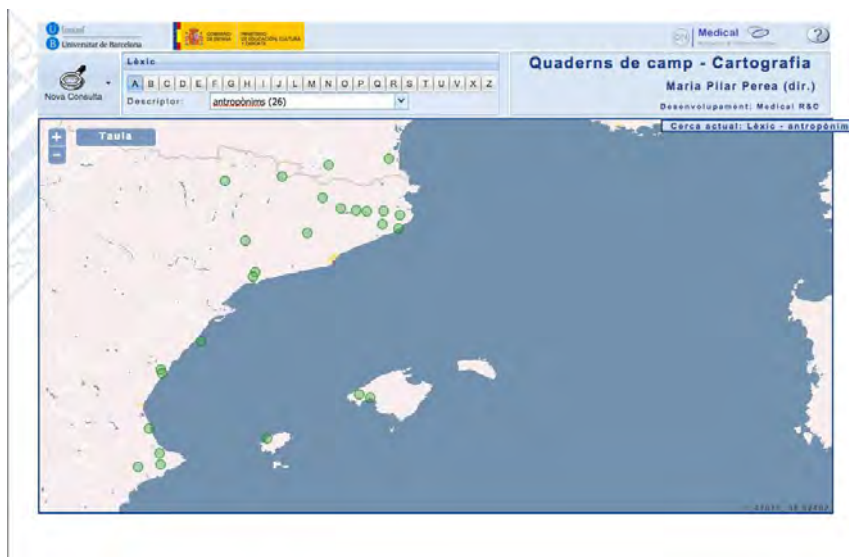
Diminutius: **Esperançó** “([ə]sp[ə]r[ə]nsó), **Esperancilló** ([ə]sp[ə]r[ə]nsilló) Esperanseta” [Q VIII (1922), Sant Agustí des Vedrà].

6) Relacionats amb els topònims, els quaderns de camp mostren un bon nombre d’adjectius que formen gentilicis.

Riba-rojans: “Riba-roja [Q II (1918), Riba-roja d’Ebre]”. <Consta al DCVB>.

Cardasencs: <no hi ha definició> [L s/n 2 (1921), Cardós <vg. Ribera de Cardós>]. Aquesta denominació mostra la metàtesi que devien fer servir, del gentilici, els habitants de la comarca de Cardós. Aquest es troba documentat al DCVB com a “cardosenc, -enca”.

A més d’aquests resultats, obtinguts de la consulta de la base de dades que recull tots els registres dels quaderns, les dades es poden visualitzar també cartogràficament. El Mapa 1 mostra la distribució geogràfica d’alguns dels antropònims documentats en els materials de camp alcoverians:

Mapa 1.

⁶¹ DCVB: “Llin. existent a Amer, Bagà, Ripollet, Berga, Casserres, Manresa, Barç., LL, Cervera, etc.”.

⁶² El cognom apareix documentat al DCVB, s.v. Guilayn: “Llin. existent a Caldes de Malavella”.

⁶³ S’ignora el significat del símbol que precedeix alguns cognoms.

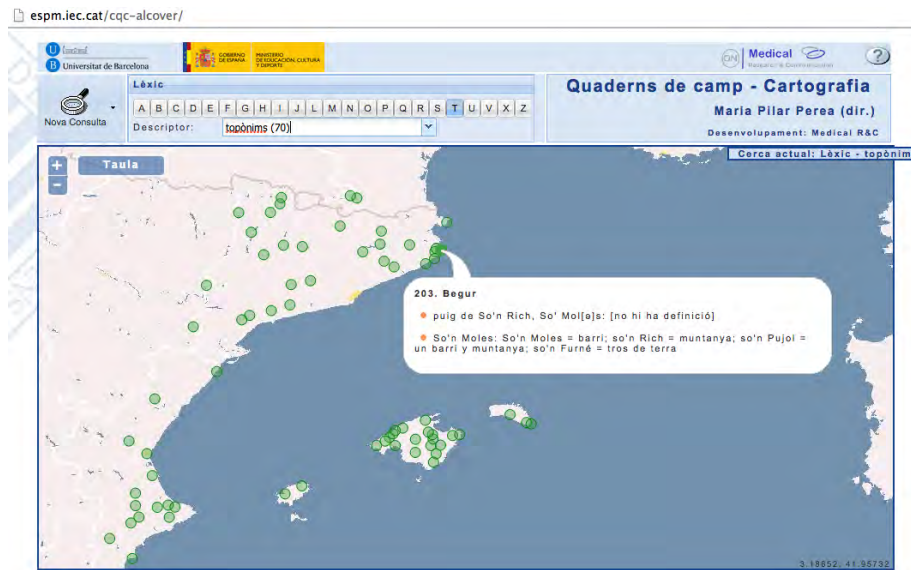
⁶⁴ DCVB: “Llin. existent a Barç., Albaida, Alzira, Val., etc., i antigament existent també a Eivissa (cf. Entrev. Eyv. 13)”.

⁶⁵ Cf. la bibliografia del DCVB.

⁶⁶ DCVB: “Llin. existent a Castell d’Aro, Tossa, Polinyà, Pierola, Mataró, Llerona, Caldes de Mo., Tarr., Reus, etc.”.

3. Els topònims en els quaderns de camp

Els quaderns de camp documenten, al seu torn, 182 topònims (vegeu el Mapa 2), els quals es poden classificar d'acord amb diverses tipologies. Cada topònim acostuma a recollir una descripció més o menys breu i, en ocasions, se n'indica la pronúncia, fent servir parcialment o totalment la transcripció fonètica. A efectes de presentació, en l'apartat 3.4, a més de reproduir les dues informacions indicades, es fa constar també en quin quadern es van registrar els topònims i l'indret on es van recollir. Addicionalment, es fa constar si apareixen al DCVB. Entre parèntesis angulars s'indica en quina tipologia (vegeu el apartat 3.2) s'ha classificat cada topònim. Per exemple, **Pasteral** [*Past[ə]ral*], “un clotol molt llarg entre la Sellera i Amer que es diu el Pasteral”; L VIII (conj.) (1909-1921), Arbúcies; DCVB: “El Pasteral: nom d'una clotada molt llarga, entre La Celleria i Amer, per on passa el riu Ter i on hi ha un salt d'aigua molt elevat i una central hidroelèctrica”] <Terreny>.

Mapa 2.

3.1. La distribució geogràfica

La taula següent recull quants noms de lloc pertanyen a les àrees geogràficodialectals que s'han determinat, com també els que hi ha a cada província:

Àrees	Catalunya occidental (15)	Catalunya oriental (55)	Illes Balears (84)	País Valencià (21)	Pirineus Orientals (5)
Prov.	Lleida (11) Tarragona (2) Aragó (2) [Fraga, Cirés]	Girona (40) Barcelona (11) Tarragona (4)	Mallorca (62) Eivissa (15) Menorca (7)	Alacant (12) + Vall de Gallinera (3) València (5) Castelló (1)	Rosselló, Vallespir i Conflent (5)

Com es podria esperar, les dades mostren que el nombre més elevat de topònims es localitza a les Illes Balears (en particular, a Mallorca), seguit de la Catalunya oriental (en particular, a Girona). Els topònims de la zona rossellonesa, agrupats sota de la denominació “Pirineus orientals”, que és la que fa servir Alcover, són minoritaris.

3.2. La tipologia

Per organitzar-los convenientment, els 182 topònims s'han sistematitzat i s'han classificat d'acord amb els grups següents, que tendeixen a incorporar, quan és possible, denominacions menors:

- a) *Terreny*, denominació que inclou les descripcions corresponents a “tros de terra” [porció de terreny considerat a part del terreny immediat], “terme” [porció de territori limitada per propietat], “tancat de terra” [tros extens de terreny], “redol de terra” [porció més o menys gran de terreny, situada al voltant o a les proximitats d’un punt determinat], “partida de terra” [porció de terreny d’alguna extensió i designada amb un mateix nom], “districte”, “coster” [pendent del terreny], “torrent” [depressió del terreny], “garriga”, “camí” i “clotal” / “clotada” [terreny enclotat].
- b) *Població*, que inclou les denominacions “vila”, “poble”, “poblet” i “ciutat”.
- c) *Accident geogràfic*, que engloba les denominacions “serra” [cadena de muntanyes], “muntanya”, “pas”, “penya”, “balma”, “puig”, “pujol” [puig petit], “riera”, “riu”, “font” “bassa”.
- d) *Toponímia agrícola*, que incorpora les denominacions “sementer” [cada part d’una terra de conreu, que se sembra d’una planta determinada], “olivar”, “camp” i “bancal”.
- e) *Possessió*, que acull també les denominacions “masia”, “mas”, “finca” “hisenda” i “alqueria”.
- f) *Lloc*, considerat com a “[n]ucli de població petit, menor que la vila” (DCVB, s.v. *lloc*), i també inclou alguns indrets que no tenen una descripció clarament definida.
- g) *Redol de cases*, que engloba indrets de població dispersa.
- h) *Toponímia urbana*, que aplega les denominacions “barri”, “carrer”, “casa” i “pati”.
- i) *Divisió administrativa i territorial*, que inclou la “comarca”, la “subcomarca” i la “vénda”.
- j) *Toponímia marítima*, que inclou les denominacions “platja”, “cala”, “port”, “illa”, “illot” i “ribera”.
- k) *Ermites i santuaris*.
- l) *Construcció*, que aplega les denominacions “fortificació”, “torre”, “pati” i “pont”.

La taula següent recull el nombre de topònims que integren cada tipologia d’acord amb les àrees geogràfiques en què es distribueixen.

	<i>Catalunya occidental</i>	<i>Catalunya oriental</i>	<i>Illes Balears</i>	<i>València</i>	<i>Pirineus Orientals</i>
<i>Accidents geogràfics</i>	3	9	7	6	—
<i>Construccions</i>		1	3		—
<i>Divisions administratives</i>	1	—	26		—
<i>Ermites i santuaris</i>	2	2	—		—
<i>Noms de lloc</i>	1	2	5	21	—
<i>Poblacions</i>	2	12	1	20	5
<i>Possessions</i>	1	5	62	1	—
<i>Redol de cases</i>	1	—	4		—
<i>Terreny</i>	2	2	17	26	—
<i>Toponímia agrícola</i>	—	—	17	2	—
<i>Toponímia marítima</i>	—	11	3	1	—
<i>Toponímia urbana</i>	1	5	4		—

3.3. La descripció dels materials

Els topònims que es recullen a l’apartat 3.4 ofereixen informacions de tipologies diverses.

- a) De tipus fonètic. Per exemple, pel que fa a la vila de Xixona, els habitants de diferents indrets en general s’hi refereixen com a [ʃi]on[a] (Q XIII (1906), Santa Pola), però el topònim es pot modificar en s[ej]on[a], forma que Alcover va sentir dir a “qualcú a València” (Q XIII (1906), València). També en altres noms de

lloc s'indiquen certes alteracions en la pronúncia, com en el cas d'Ullastret, poble del Baix Empordà, pronunciat com a [buy[ə]str[ɛ]t], malgrat que el DCVB recull sols [ujəstrét]; o del poble del Conflent, documentat amb la pronúncia *Aigatebi* (Aiguatèbia), que presenta monoftongació i pèrdua de la vocal final.

b) De tipus etimològic. En alguns casos, Alcover, a més de recollir el topònim i d'indicar-ne la descripció, n'aventura també l'etimologia. En el cas de Cercs proposa una forma originària "Quercus", que coincideix amb la que recull el DCVB, fet que també s'esdevé en plantejar l'etimologia del topònim Portmany "(portus magnus)".

Més discrepància hi ha en l'etimologia del poble Vall-llobrega. La proposta alcoveriana "(Vallis-lubrica)", que recull també, segons el DCVB, la *Catalunya Carolíngia* de Ramon d'Abadal, sembla superada per l'origen cèltic ("Volo briga") que proposa Coromines (DECast, s.v. lóbrego); o en l'origen de Maimó, que el mateix Alcover qüestiona ("magnus mons?") i que sembla que prové de l'àrab 'Maimūn'.

c) De tipus acumulatiu. Sovint, Alcover inclou llistes de topònims, sense fer-ne cap descripció. És el cas del nom de diverses possessions (per exemple, de Puipunyent: "Conques, So'n Burguet, So'n Marill, So'n Camps, So'n Cortey, Es Ratxo, So'n Net, So'n Bru, So'n Balaguer, Ca-N'Arbós, So'n Noguereta, Ca'ls Metges; o d'Esporles (s[ə]n Buñ[ə]l[ə]; S[ə]n βu[ɔ]v[ə], Sobr[ə]munt, S[ə]z Moskér[ə]s, s[ə] k[ə]v[ə] d'[ə]dz [ə]rm[ə]s[ə]ts, k[ə]n[ə]t, So'n kint, Miray[ə]s, [əz] V[ə]r[ɔ]é, Ca'n Manent, So'n Pachs, S[ə]nk[ə]ls[ə]rán, S[ə]n k[ə]báspr[ə], S[ə]n F[ə]rrá, Sup[ə]rn[ə], Planisi", sovint, indicant-ne la pronúncia), de véndes (de Sant Joan o de Sant Antoni, que després es reproduïen literalment al DCVB), o de trossos de terra, com ara de Tàrbena ("Beni-salim, Beni pla, Bijauba, Bina-real, Pique-saries, Coll de rates, Parelles, L'albicà, Bin'ortell, as Boscarró, Sa caseta's m[ə]ros, as Rafalet, Sa Murta, Sa Soróti, As Massils (Les terres del voltant del poble de Tàrbena), S'Ombria (allà on el sol no hi pega ordinariament), as Bancal llarc, S'Amallà, Sa foya'n Soler, Sa Rabosa, Sa foya's Pi, Sa foya ses roques, Sa font d'En Gordi[ə]la").

d) Presència dels topònims al DCVB. Un bon nombre dels topònims que apareixen en els quaderns de camp són recollits al DCVB. És el cas de les poblacions de Bellvís i Gavarrat, de la Catalunya occidental; d'Albiol, Belcaire, Cercs, Fumanay, Saldes, Maçanés, Gorpellac, Igualada, Pruit, Ullastret i Vall-llobrega, de la Catalunya oriental; Esporles, de Mallorca; L'Orxa, Monóver, els Negrals, Puçol, del País Valencià; i d'Aiguatèbia, Artigues, Reiners, Riutort i el Soler, de la Catalunya del Nord.

El DCVB documenta també altres tipus de topònims, de caràcter menor, com ara les illes de s'Adolix (a Sant Feliu de Guíxols) i na Patana, prop d'Alcúdia, o el tancat de terra de Santanyí anomenat es Campàs. En alguns casos, se'n reproduïx la definició que ofereix el quadern. És el cas del topònim la Cot, que el Q XIII (1921) descriu així: "casa de pagès que està dalt d'unes penyes que curonen un turó, dins la parroquia de la Pobra, municipi de Gumb[r]e[n], província de Girona", i que el DCVB adapta: "casa de pagès situada dalt unes penyes que curonen un turó dins el terme municipal de Gombreny"; o de sa Munia, que, d'acord amb el Q VII (1922), és "una torre que hi ha dins la Marina des Rafal des Porchs (Santanyí)", definició reproduïda exactament al DCVB: "torre que hi ha dins la marina d'Es Rafal d'es Porcs (Santanyí, Mallorca)".

De vegades la informació que inclouen els quaderns sobre un topònim és més extensa que la que apareix al DCVB. Així la L XXXI (1921-1922), recull: "A So'n Vida (terme de Ciutat) hi ha Sa Coma de Sa Font, sa de Mala-petja, Sa Coma Gran i Sa Coma de ses Vaques i cap d'elles es conró, totes son garriga, pero tenen la forma de comellar. Sa Coma de En Quint dins so'n Quint, es garriga. A Bendinat hi ha Sa Conca de Na Bayana, que també es garriga i fa comallar", la qual es redueix, en el DCVB, a: "a Son Vida (terme de Palma) hi ha sa Coma de sa Font, sa Coma de sa mala petja, sa Coma gran i sa Coma de ses Vaques".

e) Absència dels topònims al DCVB. Habitualment la toponímia menor no es recull al DCVB. Tanmateix, sí que es documenten força possessions de Mallorca, com ara s'Araix (de Santa Margalida), sa Baduia (de Valldemossa), Binigual (de Binissalem), Binifalet (de Llubi) o Tolleric (de Lluçmajor).

f) Discrepàncies amb el DCVB. S'observen algunes divergències entre les informacions que apareixen en els quaderns i la que consta al DCVB. És el cas de la Ribera Salada, definida com a riu (el que és), i que el DCVB descriu com una "subcomarca que comprèn els municipis de Bassella, Castellar de la Ribera i Odèn". El mateix s'esdevé en el cas de Biniraix, documentat, segons el Q III (1920), com una "masia de Sóller", mentre que el DCVB defineix el topònim assimilant-lo al "[p]oblet situat a un quilòmetre i mig de Sóller".

També hi ha certes discrepàncies en la descripció de Bolata, el qual, d'acord amb la L XXIX (1921) "es el nom d'un riuet ahon van a llavar perque en el poble no hi ha llavaó", mentre que, segons el DCVB, és una "[f]ont intermitent, que brolla sols en època de pluja (Pego)".

g) Informacions addicionals. En alguns casos, els topònims ofereixen informacions complementàries, com ara les dades addicionals que s'indiquen sobre es Badaluc al Q XXX (1921), "Possessioneta devora Esporles. Les cases estan a una reconada que fa el coster", mentre que el DCVB, el descriu com una "alqueria del terme d'Esporles (Mall.)".

Com a mostra d'informació extensa, en documentar el puig de sa Creu d'en Ribes, de Santa Eulària des Riu, Alcover registra la tradició que en va donar nom, com també la tradició que hi tenia lloc: "En Ribes tayava pins; i se posa a maleir i deya: -Voldria tenir el dimoni que m'aydàs a tayar pins. Assetsuaixí li un <sic> home ab llamarades de foch i fum, i ab cada destrallada tayava un pi. -En tengué por i fugí i d'assí vengué que hi feren una capelleta ab una creu. Ara hi ha molta de gent que pugén an aquesta capelleta per promeses que fan

si se curen. El que hi puja, hi fa qualque ofrena: un rosari, una estampa, un Sant Crist, una veta. I si no tenen altra cosa, hi deixen un tany (brot) de romaní, d'estepa. A la Creu d'En Ribes hi van de tot Eivissa". El mateix ocorre en fer la descripció des Puig Gros: "An es Puig-gros (devers Ca'n Bayarrich) hi ha una font que no raja, i diuen que está encantada. An es Puig-gros n'hi ha que hi puguen descalsos per promesa come penitència. No es que hi haja cap santuari".

g) Aspectes lingüístics. Alguns topònims també recullen informacions lingüístiques. Així, en parlar de son Favar, s'explica "Dues possessions del metex nom. Si n'anomenen una, es 'So'n'; si dues, 'So's'".

En referir-se a Monòver, se n'indica la pronúncia i el gentilici, com també la percepció que en tenen, tant l'enquestador com els habitants de l'indret: "El nom del poble: se pronuncia Mon[ɔ]ver. Els habitants se diuen: «monoveros» (monovers). La gent està molt acastallanada. N'hi ha que diuen que ells no parlen valencià" Q I (1917-1918).

De la mateixa manera, vinculat amb el gentilici, que es realitza en aquest cas amb la preposició "de", pronunciada [da], Alcover, en el Q II (1918), explica, en parlar del topònim Vallseta, que designa un rierol, "a tres hores d'Alcoi, Fatxeca i Famorca, Beni-massot, Tollos, Quatretondeta, Balones, Gorga, Milleneta. En els pobles subrallats diuen sok da Fatxeca, da Famorca, da Beni-massot, da Tollos".

3.4. La llista de topònims

S'ofereix a continuació la llista de topònims inclosos en els quaderns de camp, classificats per àrees geogràfiques. En negreta apareix el lema, que s'ha normalitzat ortogràficament. A continuació es reproduïx la descripció i el quadern que la registra. S'indica, quan és el cas, si apareix al DCVB. Finalment, entre parèntesis angulars, se n'indica la tipologia. En nota a peu de pàgina, es fa constar, especialment en el cas de topònims menors, que no es troben registrats en el DCVB, altres fonts de documentació que ubiquen el nom de lloc en l'actualitat.

3.4.1. Catalunya occidental

Bedre ["nom de lloc"]; L s/n 2 (1921), Cardós <vg. Ribera de Cardós>] <Nom de lloc>.

Bellví ["vila entre Mollerussa i Balaguer"; Q VI (1921), Sort; DCVB: "Vila de 2.200 habitants situada en el Pla d'Urgell, a 12 quilòmetres de Balaguer"] <Població>.

Cegonyer [Cegonyé; "A Fraga hi ha el Cegonyé que és un carrer"; L XXXIIIa (1921); Fraga] <Toponímia urbana. Carrer>.⁶⁷

Coma, la [*la Còma*; "A Tírbia hi ha una partida de terra de diferents propietaris i en diuen la Coma. I se conrea"; Q XIII (1921), Tírvia] <Terreny>.

Coma [*Come*; "nom d'una partida de terra que hi ha prop de Pradell"; Q IV (1921), Pradell de Sió] <Terreny>.

comarca de Ribagorça, la ["se forma propiament de la regió de Areny, que aquí diuen Arén, Pont de Montanyana, Viacamp, Benabarri fins a Graus. La capital es Benabarri"; Q VI (1921), el Pont de Suert; DCVB: "Comarca geogràfica i històrica, antic comtat, que s'estén de nord a sud, a ambdós costats del riu Noguera Ribagorçana, des de la vall d'Aran i les muntanyes Maleïdes fins a la serra del Montsec"] <Divisió administrativa. Comarca>.

Espasera [*Espazer*[ε]; "nom d'una finca de Tremp"; Q VI (1921), Conca de dalt de Tremp] <Possessió>.

Gavarret [*gabaret*; "redol de cases devora Sirès"; Q VI (1921), Sirès; DCVB: Pobllet agregat a Bonansa (Alta Ribagorça), i nom de diverses partides rurals dels termes de Os de Civís, Taús, etc."] <Redol de cases>.⁶⁸

la Vall [*la [β]alb*; "(< vallis) La Vall (poble de la Conca)"; Q VI (1921), Tremp] <Població>.

Moscallona, la [*Muscallona*, "nom de lloch"; Q XVIII (1921), Santa Coloma de Queralt] <Accident geogràfic. Puig>.⁶⁹

Noguera Ribagorçana, la ["se forma a un kilometre més amunt del Pont de Suert, i se forma del Noguera Barrabés que baixa de Vilaller i Sanet; i del Noguera de Tor que baixa de Caldes de Boí"; Q VI (1921), el Pont de Suert; DCVB: "riu que neix a les Muntanyes Maleïdes, travessa la comarca del Ribagorça servint de frontera entre Catalunya i Aragó i desaigua al Segre, prop de Corbins, després de recórrer 130 quilòmetres"] <Accident geogràfic. Riu>.

Ribera Salada, la ["comensa a les muntanyes d'Alinyà i desemboca en el Segre prop de Bassella"; Q XIII (1921), Bassella; DCVB: "subcomarca que comprèn els municipis de Bassella, Castellar de la Ribera i Odèn"] <Accident geogràfic. Riu>⁷⁰

⁶⁷ Actualment és un passeig: Barron Cegonyer.

⁶⁸ D'acord amb la G[ran] E[nciclopèdia] C[atalana], Gavarret és un "[l]logaret del municipi de Bonansa (Alta Ribagorça), en un coster, al vessant esquerre de la vall del barranc de Sirès".

⁶⁹ El referèix al cim de la Moscallona, s.v. *Santa Coloma de Queralt* (GEC).

⁷⁰ En realitat, Alcover es referia al riu dels Prepirineus, afluent del Segre.

Sant Santís [“Una ermita de Pinell (a tres hores de Solsona) <ratllat: hi ha> ès dedicada a San Tirs; però la gent li diu «Sant Santís»”; L. X (XII) (1921), Solsona] <Ermita>.⁷¹

Vege Maria d'Esplà [“(Santuari a tres hores de Gerri)”; Q XVII (1902), Sort] <Santuari>.⁷²

3.4.2. Catalunya oriental

Adolix, s' [seduli[tʃ]; “illot devora Sant Feliu”; Q I (1917-1918), Sant Feliu de Guíxols; DCVB: “*S'Adolix* és el nom d'un illot situat molt prop de la vorera, a garbí de la punta de Sant Elm (St. Feliu de G.)”] <Toponímia marítima. Illa>.

Albiol [l[ə]mbi[ɔ]l; “Albiol: vila prop de la Selva”; Q XXIII (1921), la Selva del Camp; DCVB: “Poblet situat en el Baix Camp de Tarragona”] <Població>.

Balelles [b[ə]lell[ə]s; “(illot)”; Q I (1917-1918), Sant Feliu de Guíxols] <Toponímia marítima. Illa>.⁷³

Bell-lloc [bill-lloc; “(Santuari de Sant Joan de Palamós)”; Q I (1917-1918), Palamós] <Santuari>.⁷⁴

Bellaire [d'Empordà] [“Bill-Cayre (poble devora Torroella de Montgrí)”; Q I (1917-1918), Palamós; DCVB: “Vila de 420 habitants, situada sobre un turonet, a ponent de les muntanyes de Torroella (Empordà)”] <Població>.

Bujonis [“(districte de)”; Q I (1917-1918), Sant Feliu de Guíxols] <Lloc>.⁷⁵

Cala Culip [“nom de lloch de Cadaqués”; Q XIII (1906), Cadaqués] <Toponímia marítima. Cala>.⁷⁶

Cala Fredosa [“nom de lloch de Cadaqués”; Q XIII (1906), Cadaqués] <Toponímia marítima. Cala>.

Cala Ventosa, Cala Pedrosa [“Cala-ventosa, Cala-pedrosa: Sant Feliu”; Q I (1917-1918), Sant Feliu de Guíxols] <Toponímia marítima. Cala>.⁷⁷

Can Cassanella [“(lloch comú)”; L (1921), Vic] <Possessió>.

Can Ginoles [ca'n Gin[ɔ]l[ə]s; “Masia de Santa Maria de Mediona (Penedès)”; Q XXIII (1921), Igualada] <Possessió>.⁷⁸

Caramany [“puig del terme de Pals (Baix Empordà)”; Q X (1902), Pals] <Accident geogràfic. Puig>.

Carrer d'En Rompre culs, el [“(el de la Rectoria) (del Fossar)”; Q XVII (1921), Rupit] <Toponímia urbana. Carrer>.⁷⁹

Carrer de la Força [“Hi ha el «carrer de la forsa» (hi estaven els jueus)”; Q I (1917-1918), Girona] <Toponímia urbana. Carrer>.⁸⁰

Carrer de les clavegueres <no hi ha definició>; L XVIII (1921), la Selva del Camp] <Toponímia urbana. Carrer>.⁸¹

Carrer del Raig, es [“(carrer que puja an es Montj[ɔ]j) (Pujol de Sant Feliu)”; Q I (1917-1918), Sant Feliu de Guíxols] <Toponímia urbana. Carrer>.

Cercs [“poblet prop de Figols. Serks < Quercus Puigcercós”]; Q XIII (1921), Bagà; DCVB: “Vila de 128 habitants, situada a 7 quilòmetres al NE. de Berga. Etim: del llatí vulgar *cercos, var. de quercus, ‘alzines”] <Població>.

Collsacabra [“Coll-sa-cabra. Collis ipsius-caprae”; L II (1921), Rupit; DCVB: “Serra divisòria entre la Plana de Vic i la Garrotxa. Etim.: compost per *coll sa cabra* (=coll de la cabra)”] <Muntanya>.

Correlons [l[ə]ls kurr[ə]l[ə]ns; “(pas que hi ha a la selva per anar a Sant Agustí) (carrer estret)”; Q XXIII (1921), la Selva del Camp; DCVB: “Corraló: 2. Carrer curt i estret (St. Feliu de Llobregat, Duesaigües, Valls)”] <Toponímia urbana. Carrer>.⁸²

Cot, La: [l[ə] k[ə]l[ə]; “casa de pagès que està dalt d'unes penyes que curonen un turó, dins la parroquia de la Pobla, municipi de Gumbri[ɛ]n, província de Girona”; Q XIII (1921), la Pobla de Lillet; DCVB: “casa de pagès situada dalt unes penyes que coronen un turó dins el terme municipal de Gombreny”] <Possessió>.

⁷¹ D'acord amb <http://ca.wikipedia.org/wiki/Sant_Tirs> (consulta: 15 d'octubre de 2014), l'església de Sant Tirs (o església de Sant Sentís) és una església del municipi de Pinell de Solsonès (Solsonès).

⁷² D'acord amb la GEC, és un santuari (la Mare de Déu d'Esplà) del municipi de Baix Pallars (Pallars Sobirà), dins l'antic terme de Baén.

⁷³ El terme les Vaelles apareix documentat a la GEC com una urbanització, s.v. Sant Feliu de Guíxols.

⁷⁴ El Santuari de Santa Maria de Bell-lloc es troba en el poble de Sant Joan de Palamós.

⁷⁵ Disseminat del municipi de Sant Feliu de Guíxols (Baix Empordà) (GEC).

⁷⁶ Es refereix a la Cala de Culip.

⁷⁷ De fet, ambdues cales pertanyen a Palafrugell.

⁷⁸ Edifici del municipi de Mediona (Alt Penedès) (GEC).

⁷⁹ El nom del carrer és documentat al BDL, XII, 1921-1922, 228, pel fet que molts hi queien. El veritable nom és carrer del Fossar.

⁸⁰ A <http://www.pedresdegirona.com/separata_forca_2.htm> (consulta: 15 d'octubre de 2014) el carrer és definit com l'artèria principal del barri dels jueus de Girona.

⁸¹ Vegeu a <<http://www.laselvadelcamp.cat/pagina/els-nostres-carrers>> (consulta 15 octubre 2014), la relació que hi pot haver entre el nom d'aquest carrer i la torre de les clavegueres.

⁸² Vegeu Muntaner (2006).

- Creu Melosa:** “pas d’una montanya dels Pirineus”; L XII (1921), la Pobla de Lillet] <Accident geogràfic. Pas>.⁸³
- Curcullada, sa** [“s[ə] kurkujad[ə]; (plaja de)”; Q I (1917-1918), Sant Feliu de Guíxols] <Toponímia marítima. Platja>.⁸⁴
- Font del saltiri, la** [“Proveeix d’aygua Rupit”; L II (1921), Rupit] <Accident geogràfic. Font>.⁸⁵
- Forsa Vella, la** [“(fortificació antiga de Girona: un castell)”; Q I (1917-1918), Girona] <Construcció. Fortificació>.⁸⁶
- Fumanya, Saldes i Maçanés**⁸⁷ [“viletes de devers Pedraforca i Guardiola”; Q XIII (1921), la Pobla de Lillet; DCVB: Fumanya: “Veïnat agregat al municipi de Figols (Berguedà)”. / Saldes: “Poblet situat en el Berguedà, a 35 qm. de Berga”. / Maçanés: “Llogaret del terme municipal de Saldes (Berguedà)"] <Població>.
- Giberola** [gib[é]rola, (Lloberola) (Lliberola)]; Q I (1917-1918), Sant Feliu de Guíxols] <Toponímia marítima. Cala>.⁸⁸
- Giverola** [l[iber]o]la; “[ə]nar a Lliber[o][ə] i [ə] Pola (cales)”; Q I (1917-1918), Sant Feliu de Guíxols] <Toponímia marítima. Cala>.
- Gurpellac** [“Vulpellach: vila prop de la Bisbal”; Q XVII (1921), Lledó d’Empordà; DCVB: “Poble situat en el Baix Empordà, prop de La Bisbal”] <Població>.
- Igualada** [“N’hi ha que sostenen que Igualada es la capital de la Segarra. Es comarca del (riu) Noia”; Q XXIII (1921), Igualada; DCVB: “Ciutat de 13.000 habitants, cap de partit judicial, situada a la vora del riu Anoia, a 66 km. de Barcelona; és la capital de la comarca d’Anoia”] <Població>.
- Manol** [m[ə]n[o]l; “riera o riu que passa per Lledó; arriba fins a Castelló d’Empúries que desemboca a la Muga”; Q XVII (1921), Lledó d’Empordà; DCVB: “Riu que corre per l’Alt Empordà, passa per Figueres i desaigua a la Muga”] <Accident geogràfic. Riera o riu>.
- Mas Candell** [“(terme de Vall d’Aro)”; Q I (1917-1918), Sant Feliu de Guíxols] <Possessió>.⁸⁹
- Mas Xirau** [“(masia Hostalric”; L VIII (conj.) (1909-1921), Hostalric] <Possessió>.⁹⁰
- Mascanada** [“(districte de)”; Q I (1917-1918), Sant Feliu de Guíxols] <Lloc>.⁹¹
- Pasteral** [Past[ə]ral; “un clotat molt llarg entre la Sellera i Amer que es diu el Pasteral”; L VIII (conj.) (1909-1921), Arbúcies; DCVB: “El Pasteral: nom d’una clotada molt llarga, entre La Celleria i Amer, per on passa el riu Ter i on hi ha un salt d’aigua molt elevat i una central hidroelèctrica”] <Terreny>.
- Planes d’Olot** [les Plan[ə]s d’[ə]l[ə]t; “son de la Vall d’[ə]st[ə]l[ə]s”; Q XVII (1921), Olot; DCVB: Les Planes: “poble de 1.900 habitants situat entre Olot i la ciutat de Girona”. / Hostoles: “Nom d’una vall situada en el terme de Les Planes (Garrotxa)"] <Població>.
- Platja de Candell** [plaja de k[ə]ndell; “(Sant Feliu)”; Q I (1917-1918), Sant Feliu de Guíxols] <Toponímia marítima. Platja>.
- Pruit** [pr[ɪ]t; “Pruit (poble)”; L II (1921), Rupit; DCVB: “Municipi format d’una partida de masies dins la comarca de les Guilleries”] <Població>.
- Riera de Tueda** [riera de tu[ɛ]da; “(Sant Feliu)”; Q I (1917-1918), Sant Feliu de Guíxols] <Accident geogràfic. Riera>.
- Sant Joan del Codolar** [“(ermita de devers Porrera)”; Q XXIII (1921), Capçanes] <Ermita>.
- Secains, es** [“(es) s[ə]k[ə]ins; (illots)”; Q I (1917-1918), Sant Feliu de Guíxols] < Accident geogràfic. Illa>.
- So l’Anglada** [“(casa)”; Q XIII (1906), Cadaqués] <Toponímia urbana. Casa>.
- So la Margarida** [“(casa)”; Q XIII (1906), Cadaqués] <Toponímia urbana. Casa>.
- Son Forner** [so’n Furné = tros de terra”; Q X (1902), Begur] <Terreny>.⁹²
- Son Moles** [“(so’n Moles = barri)”; Q X (1902), Begur] <Toponímia urbana. Barri>.⁹³
- Son Pujol** [“(so’n Pujol = un barri y muntanya)”; Q X (1902), Begur] <Toponímia urbana. Barri>.
- Son Pujol** [“(so’n Pujol = un barri y muntanya)”; Q X (1902), Begur] <Accident geogràfic. Muntanya>.
- Son Rahola** [“(casa)”; Q XIII (1906), Cadaqués] <Toponímia urbana. Casa>.⁹⁴

⁸³ Fa referència al Coll de la Creu Melosa.

⁸⁴ Es refereix a la platja del senyor Ramon, de Santa Cristina d’Aro, també coneguda com cala Curcullada.

⁸⁵ La font del Saltiri es troba als afores de Rupit.

⁸⁶ Important fortificació que des del segle XI tingué condició jurídica de castell, cf. <http://www.girona.cat/historia_urbana/cat/fitxa.php?codi=65&lang=ca&text=&resultat=resultat_65> (consulta: 15 d’octubre de 2014).

⁸⁷ Grafiat ‘Maçaners’ a la GEC.

⁸⁸ La cala Giverola es troba en el municipi de Tossa de Mar.

⁸⁹ Segons la GEC aquesta masia es pot denominar Mas Candell o Cardell.

⁹⁰ El Mas Xirau està situat al poble de Grions i pertany al municipi de Sant Feliu de Buixalleu.

⁹¹ Es tracta d’una petita vall de Sant Feliu de Guíxols.

⁹² Actualment, Paratge Son Forner.

⁹³ GEC: Raval de Begur (Baix Empordà).

⁹⁴ Deu fer referència a la casa Frederic i Víctor Rahola de Cadaqués.

Son Ric [“so’n Rich = muntanya”; Q X (1902), Begur; Q I (1917-1918), Begur; Q XVII (1921), Llofriu] <Accident geogràfic. Puig>.⁹⁵

Ullastret [buy[ə]str[ɛ]t; “(Ullastret): vileta prop de la Bisbal”; Q XVII (1921), Lledó d’Empordà; DCVB: “Poble situat en el Baix Empordà”] <Població>.

Vall Presona [vall-preson[ə]], “una cala on desemboca una cala molt fonda”; Q I (1917-1918); Sant Feliu de Guíxols] <Toponímia marítima. Cala>.

Vall-llobrega [bállobr[e]ɣe; “(Vallis-lubrica)”, Q XIII (1921), Bagà; DCVB: “Poblet situat entre Palamós i Palafrugell, en la comarca del Baix Empordà. Etim.: incerta. En primer lloc cal remarcar que aquest topònim és pronunciat per tota la gent de la comarca amb accent sobre la e: Vall-llobrèga (no Vall-llòbrega, com apareix escrit en alguns diccionaris i tractats de geografia). En l’alta edat mitjana apareix la forma llatina Vallis Lubrica (doc. a. 968, ap. Abadal CC, ii, 204), però és molt probable que això sigui una llatinització falsa, car si realment l’origen del topònim fos vallis lubrica, l’accent s’hauria conservat damunt la síl·laba inicial de l’adjectiu i es pronunciaria Vall-llòbrega. Segons Coromines (DECast, s. v. lóbrego, i Congr. Barc. 410), és més probable que l’origen del nom sigui cèltic; concretament, el gal·lic Volo briga”]. <Població>.

Vedrunes, les [“Pujols devora Sant Feliu”; Q I (1917-1918), Sant Feliu de Guíxols] <Accident geogràfic. Puig>.

Vilartagues [“districte de Sant Feliu”; Q I (1917-1918), Sant Feliu de Guíxols] <Toponímia urbana. Barri>.⁹⁶

3.4.3. Illes Balears

Abellà, s’ [s[ə]b[ə]yà; “S’Abellà – Zavellà (districte de Santa Margalida)”; Q III (1920), Santa Margalida] <Lloc>.

Alcudiola [Alcudi[ə]la; “(masia)”; Q III (1920), Santa Margalida; DCVB: “Nom de tres antics pobles de la prov. de Val., avui inexistents, d’un barri de Rafelcofer i de dues alqueries de Mallorca”] <Possessió>.⁹⁷

Alfurí [“(lloc)”; Q I (1917-1918), Menorca; DCVB: “Alqueria del terme de Ciutadella (Men.)”] <Possessió>.

Alputze [“(lloc)”; Q I (1917-1918), Menorca; DCVB: “Masia del terme de Ciutadella (Men.)”] <Possessió>.

Araix, S’ [“(possessió de Santa Margalida)”; Q III (1920), Santa Margalida; Q XLI (1923), Ariany; DCVB: “alqueria del terme de Sta. Margalida (Mall.)”] <Possessió>.

Auberc [s[ə]w[β]érk; “la casa dels Marquesos d’Ariany”; Q XLI (1923), Ariany] <Toponímia urbana. Casa>.⁹⁸

Badaluc [en B[ə]d[ə]luk; “un mirador o miranda de Fartàritx (possessió) hi ha un puig. La Cucuya de Fartàritx”; Q III (1920), Pollença; DCVB: “El Badaluc: lloc elevat de Fartàritx (Pollença), d’on veuen molt lluny”] <Accident geogràfic. Puig>.

Badaluc, es [es-B[ə]d[ə]luk; “A Felanitx dins la vila hi ha un coster que fa angul entrant i se diu Es Badaluc”; Q XXX (1921), Felanitx; DCVB: “carrer que hi ha a Felanitx, que surt a fora vila i fa una altureta d’on poden escampar la vista”] <Terreny>.⁹⁹

Badaluc, es [es-B[ə]d[ə]luk; “Possessioneta devora Esporles. Les cases estan a una reconada que fa el coster”; Q XXX (1921), Felanitx; DCVB: “alqueria del terme d’Esporles (Mall.)”] <Possessió>.

Badaluc, es [es-B[ə]d[ə]luk; Possessioneta devora Esporles. Les cases estan a una reconada que fa el coster. Q XXX (1921), Esporles; DCVB: “alqueria del terme d’Esporles (Mall.)”] <Possessió>.

Baduia, sa¹⁰⁰ [Possessió de Valldemossa; Q VIII (1922), Valldemossa; DCVB: “alqueria del terme de Valldemossa (Mall.)”] <Possessió>.

Bertumins, es [es B[ə]rtumins; Es M[ə]tá: un tancat de Sa-Vall; Q VII (1922), es Llombards] <Terreny>.¹⁰¹

Biniagual [“(possessió) de Binissalem”; Q XXVI (1903), Binissalem; DCVB: “Alqueria del terme de Binissalem (Mall.)”] <Possessió>.

Biniaraix [“(masia de Sóller)”; Q III (1920), Santa Margalida; però al DCVB: “Poblet situat a un quilòmetre i mig de Sóller (Mallorca)”] <Possessió>.

Binifalet [binifelet; “possessió de Llubí”; Q XXVI (1903), Llubí; DCVB: “Alqueria del terme de Llubí (Mall.)”] <Possessió>.

⁹⁵ El Puig de Son Ric és una muntanya de 322 metres que es troba al municipi de Begur, a la comarca del Baix Empordà <http://ca.wikipedia.org/wiki/Puig_de_Son_Ric> (consulta: 15 d’octubre de 2014).

⁹⁶ Vilartagues és un barri de Sant Feliu de Guíxols.

⁹⁷ GEC: “Possessió del terme municipal de Santa Margalida (Mallorca), situada a l’oest de la vila”.

⁹⁸ Veg. Rubí (1988): “Los Cotoners construyeron una casa albergue que todavía existe con el nombre de S’Auberc, y una iglesia en sus inmediaciones que dedicaron a la Virgen de Atocha, cuya imagen trajo de Madrid el noble procer D. Marcos Antonio Cotoner”.

⁹⁹ A Felanitx dues roques situades en el turó que acollí el primitiu nucli urbà, documentades al segle XVI, originaren el nom del carrer des Badaluc (Cf. Xamena, 1983).

¹⁰⁰ Documentada a la G[ran] E[nciclopèdia] de M[allorca]: “Possessió del terme de Valldemossa, situada entre Son Salvat i es coll de Sant Jordi.”

¹⁰¹ Vegeu la referència as Bertumins, a Vidal i Ferrando (1986: 172).

- Buscatell** [“es dins el terme de Sant Antoni cap a Sant Mateu”; Q VIII (1922), Sant Antoni de Portmany; DCVB: “Vall i venda del districte de St. Antoni de Portmany (Eiv.)”] <Divisió administrativa. Venda>.
- Ca l'Ardiaca** [“hizenda de Sant Antoni, a tres km de la vila”; Q VIII (1922), Sant Antoni de Portmany] <Divisió administrativa. Venda>. ¹⁰²
- Cala-Figuera** [“Es tomarinar es un torrent i un coster”; Q VII (1922), es Llobards; DCVB: “Cala-Figuera: nom de diferents cales de les illes de Mallorca i Menorca”] <Terreny>.
- Campàs, es** [“tancat de terra de diferents amos del terme de Santanyí”; Q VII (1922), es Llobards; DCVB: “Es Campàs és el nom d'un tancat de terra de diferents amos, situat en el terme de Santanyí (Mall.)”] <Terreny>.
- Can Banyarric** [“(masia entre les Salines i Sant Josep)”; Q X (1922), Eivissa] <Possessió>.
- Can Baduia** [“(Devora s'Estaca)”; Q V (1901), Valldemossa] <Possessió>.
- Can Ginyol** [“(de Santa Maria)”; Q VIII (1922), Pastoritx] <Lloc>.
- Can Taringos** [“(Lloquet des Llombarts)”; Q VII (1922), es Llobards] <Lloc>.
- Can Tura** [“(hizenda)”; Q IX (1922), Sant Antoni de Portmany] <Possessió>. ¹⁰³
- Cap des Toi, es** [“(Port de Manacor)”; Q VII (1922), Manacor] <Lloc>. ¹⁰⁴
- Cap Puig, es** [“(un carrer de Lluçmajor)”; L XXXII (1922), Lluçmajor] <Toponímia urbana. Carrer>.
- Clòful** [“(Es clòful des ráful. Nom d'un coster de garrovers)”; Q IV (1901-1903), Fornalutx] <Terreny>.
- Coma Seguera, sa** [“(Possessió de Artà, a on sembla que altre temps hi havia molts de seguers de beyes)”; L XXXI (1921-1922), Artà] <Possessió>.
- Comes, ses** [“(redol de cases)”; Q V (1901), Andratx; DCVB: “Redol de cases”] <Redol de cases>.
- Creta, sa** [sa cret[ə]; “vorera de mar entre Calapí i Vallgornera – Lluçmajor”; Q III (1920), Santa Margalida] <Toponímia marítima. Riba>. ¹⁰⁵
- Creu d'en Ribes, sa** [“(Es a un puig de Santa Eulària. En Ribes tayava pins; i se posa a maleir i deya: -Voldria tenir el dimoni que m'aydàs a tayar pins. Assetsuaixí li un <sic> home ab llamarades de foch i fum, i ab cada destrallada tayava un pi. –En tengué por i fugí i d'assí vengué que hi feren una capelleta ab una creu. Ara hi ha molta de gent que pugan an aquesta capelleta per promeses que fan si se curen. El que hi puja, hi fa qualche ofrena: un rosari, una estampa, un Sant Crist, una veta. I si no tenen altra cosa, hi deixen un tany (brot) de romaní, d'estepa. A la Creu d'En Ribes hi van de tot Eivissa”]; Q X (1922), Eivissa] <Accident geogràfic. Puig>. ¹⁰⁶
- Domenega** [Dumeneqa; “nom d'un olivar”; Q IV (1901-1903), Fornalutx] <Toponímia agrícola. Olivar>.
- Esporles** [[ə]spól·l[ə]; Esporles]; L XXXVII (1922); DCVB: “Vila situada a l'illa de Mallorca, de 3.000 habitants, en una amena vall al NO. de la ciutat de Palma”] <Població>.
- Figarenca** [“(la): tros de terra i redol de terra de Migjorn Gran que hi havia figueres”]; L VIII (conj.) (1909-1921), es Migjorn Gran] <Redol de cases>.
- Figarenca** [“(la): tros de terra i redol de terra de Migjorn Gran que hi havia figueres”]; L VIII (conj.) (1909-1921), es Migjorn Gran] <Terreny>.
- Garriga:** [“(A So'n Vida (terme de Ciutat) hi ha Sa Coma de Sa Font, sa de Mala-petja, Sa Coma Gran i Sa Coma de ses Vaques i cap d'elles es conró, totes son garriga, pero tenen la forma de comellar. Sa Coma de En Quint dins so'n Quint, es garriga. A Bendinat hi ha Sa Conca de Na Bayana, que també es garriga i fa comallar”]; L XXXI (1921-1922), Manacor; DCVB: Coma: “a Son Vida (terme de Palma) hi ha sa Coma de sa Font, sa Coma de sa mala petja, sa Coma gran i sa Coma de ses Vaques”] <Terreny. Garriga>.
- Garroveral** [l[ə]s [yə]rrou[ə]ral; “Un barri d'Esporles”]; Q XXX (1921), Esporles] <Toponímia urbana. Barri>. ¹⁰⁷
- Lleita** ¹⁰⁸ [“(Fornalutx: nom d'un olivar”]; Q IV (1901-1903), Fornalutx]; <Toponímia agrícola. Olivar>.
- Marineta nou, sa** [s[ə] M[ə]rin[ə]t[ə]-n[ə]w]; “(tros de la Marineta veyà, que n'han fet un lloch nou); Q VII (1922), es Llobards] <Possessió>. ¹⁰⁹
- Marrades de Corona, les** [“(Un camí que va entre muntanyes de Santa Agnesa i fa volteres perque el terreny les fa necessaries)”; Q X (1922), Eivissa] <Terreny. Camí>.

¹⁰² Vegeu Marí Cardona (1991: 241[33]-242[34]).

¹⁰³ Hisenda documentada al BDLC, XIII, 1923-1924, 33.

¹⁰⁴ Actualment és un passeig.

¹⁰⁵ “Nom molt popular d'una altra raconada de materials una mica disgregats”, cf. *El litoral de Lluçmajor (VII)* <<http://tracaladepassos.wordpress.com/2014/06/12/el-litoral-de-lluçmajor-vii/>> (consulta: 15 d'octubre de 2014).

¹⁰⁶ *Sa Creu d'en Ribes. Una capella mirant al mar*. “A l'extrem nord del nucli urbà de Santa Eulària del Riu hi ha sa Creu d'en Ribes. Parlem d'una capella del segle XIX situada sobre el Puig d'en Ribes, de difícil accés i pitjor localització, però amb les vistes més impressionants de Santa Eulària que hàgim pogut trobar” <<http://www.soloibiza.com/ca/turisme/sa-creu-den-ribes/>> (consulta: 15 d'octubre de 2014).

¹⁰⁷ Es Baladuc està situat al barri des Garroveral. Cf. Badaluc.

¹⁰⁸ Documentada a la GEM: “Terrenys del terme de Fornalutx, situats entre es Marroig, el pla des Pins, cals Abats i es nucli urbà de Fornalutx”.

¹⁰⁹ Documentada a Rosselló i Verger (2004: 136).

Mon-ple [*Mon-p[ə]l[ə]*]; “possessió de Sant Climent, dalt un pujol la casa”; L VIII (conj.) (1909-1921), Sant Climent] <Possessió>.

Munia, sa [*s[ə]-Muni[ə]*]; “(Satorre): una torre que hi ha dins la Marina des Rafal des Porchs (Santanyí)”; Q VII (1922), es Llobards; DCVB: “torre que hi ha dins la marina d’Es Rafal d’Es Porcs (Santanyí, Mallorca)” <Construcció. Torre>.

Noguera, sa [*s[ə] Nu[ɣ]ér[ə]*]; “una hizenda de Sant Mateu que fa temps que se dividí en molts de trossos”; Q VIII (1922); Eivissa] <Divisió administrativa. Vènda>.¹¹⁰

Obis [“Sa font d’ets Obis (Es a Andratx)”; Q V (1901), Andratx] <Accident geogràfic. Font>.¹¹¹

Part d’un sementer de Pastoritx [“Es Pall·llis (Pas llis), serral des pi (turonet que fa esquena), Pla de Na Tries, Ses Fintasses, Comellar d’En Sit, Es pas d’ets Ases, Ses cometes (comelleretons), Es Corral-fals (es un tros d’oli que produeix mes que no pareix), Es comellar d’En Garavat, Coster Sen Micolau, S’Empedregat, Ses Ribollades, Na Llopis, Na Foradada, En Ginjolar”; Q VIII (1922), Pastoritx] <Toponímia agrícola. Camp>.

Patana, na [“(illot de la vorera de mar de So’n Reyal – Santa Margalida)”; Q III (1920), Santa Margalida; DCVB: Na Patana: “illot situat prop de la costa d’Alcúdia (Mall.)” <Toponímia marítima. Illa>.

Pati de mossènyer [*pati de Mussènyer*; “devant la Rectoria”; Q IX (1922), Sant Antoni de Portmany] <Construcció. Pati>.

Poàs, es [“partida de terra d’unes 16 quarterades, de diferents amos”; Q VII (1922), es Llobards] <Terreny>.

Pont d’en Llätzer, es [<no hi ha definició>; Q XIV (1917), Eivissa] <Construcció. Pont>.¹¹²

Portmany [“(portmany, portus magnus)”; Q VI (1902), Eivissa; *portmany*; “(Portus Magnus) es el Port de Sant Antoni”; Q XIV (1917), Sant Antoni de Portmany; DCVB: “Port de mar situat a la part occidental de l’illa d’Eivissa, i a la vora del qual hi ha la vila de Sant Antoni. Del llatí *portu magnu*, ‘port gran’” <Toponímia marítima. Port>.

Possessions de Puigpunyent [Conques, So’n Burguet, So’n Marill, So’n Camps, So’n Cortey, Es Ratxo, So’n Net, So’n Bru, So’n Balaguer, Ca-N’Arbós, So’n Noguereeta, Ca’ls Metges; Q XXVI (1903), Puigpunyent] <Possessió>.

Pou Nou, es [“Nom d’un redol de cases de Sant Lluís, pero llavò díu un pów fondo, un pou gran, un pou petit”; Q XIII (1906), Sant Lluís] <Redol de cases>.

Puget, es [*es Puget*, “redol de cases de Sencelles”, Q XXVI (1903), Sencelles; DCB: “Es Puget (pronunciat Es Putxet): nom d’algunes partides de terra i alqueries de Mallorca” <Redol de cases>.

Puig Gros [“An es Puig-gros (devers Ca’n Bayarrich) hi ha una font que no raja, i diuen que está encantada. An es Puig-gros n’hi ha que hi puguen descalsos per promesa come penitència. No es que hi haja cap santuari”; Q X (1922), Eivissa; DCVB: “Muntanya i possessió de Mallorca, i muntanya d’Eivissa” <Accident geogràfic. Font>.¹¹³

Puig-Nenó, es [*[ə]spu[ɪS]n[ə]n[ə]*]. “Es de Corona (Santa Agnès) a la banda de Sant Antoni”; Q VIII (1922), Sant Antoni de Portmany] <Accident geogràfic. Puig>.

Quer¹¹⁴ [Qué(r); “Sa font des qué(r): es a Andratx darrera s’Esclop: surt d’un penyal”; Q V (1901), Andratx] <Accident geogràfic. Font>.

Quericals, es [“(R[ə]dol de terra de devora Llobarts)”, Q VII (1922), es Llobards] <Terreny>.

Quetgla, es [*es Quetgl[ə]*]; “districte de devora Felanitx; terra plana”; Q III (1920), Felanitx] <Terreny>.

Rafal Pai [“possessió entre Ses Salines, es Llobarts i Campos”; Q VII (1922), es Llobards] <Possessió>.

Salord [*Salort*; “districte de terra entre Muro y Santa Margalida, plana, grossa, bona y amb orts”; Q XIII (1906), Muro; Q XXIV (1903), Santa Margalida] <Terreny>.

So na Sampola [“(Possessió d’Andratx)”; Q V (1901), Andratx] <Possessió>.

Son Balard¹¹⁵ [“(possessió)”; Q VII (1922), es Llobards] <Possessió>.

Son Bell·lloc [*so’n Bill·ll[ə]c*, “(Menorca)”; Q I (1917-1918), Menorca] <Possessió>.¹¹⁶

¹¹⁰ E[nciclopèdia] d’E[ivissa] i F[ormentera]: “Vènda del poble de Sant Mateu d’Albarca, al terme municipal de Sant Antoni de Portmany”.

¹¹¹ Sa font dets Obis, documentada a Capó Juan (2005: 146).

¹¹² EEF: Santa Eulària del Riu: “El riu és salvat per diferents ponts històrics; el primer, el de Beniformiga o de Can Taltavull, segueix el de Can Llätzer, indret on el 2010 hi ha dos ponts —un de la carretera i un altre d’una carretera anterior— i, més avall, el de Can Font, que és el primitiu pont d’en Llätzer, en el camí de Labritja.”

¹¹³ EEF: “El vessant est del puig Gros presenta, a partir dels 230 m d’altura, marges abandonats, que l’any 2003 contenen arbres fruiters com el garrover i l’ametller, amb un no menyspreable pendent, fins arribar al torrent de sa Font, a uns 160 m d’altura. Aquest torrent i el camí de cas Colls representen el punt que separa, en aquest espai, el puig Gros de la vesina serra Grossa. En aquest vessant est, hom pot trobar alguns dels escassos habitatges rurals tradicionals que ha tengut el puig Gros. Respecte del torrent de sa Font, en aquest vessant est del puig Gros hi ha la font Paredada, a uns 125 m d’altura, la qual es troba generalment seca els primers anys del segle XXI i en un estat de preservació deficient”.

¹¹⁴ Documentada a la GEM. Vegeu font de s’Esclop.

¹¹⁵ Documentada a la GEM: “Terrenys del terme de Santanyí, situats al caseriu des Llobards, prop de Violart”.

Son Bujova [“Bujoa-Bujosa (possessió de Deià)”]; Q V (1901), Deià] <Possessió>.

Son Bunyola [s[ə]’n Buñ[ə]l[ə]; S[ə]’n βu[ɰə]v[ə], Sobr[ə]munt, S[ə]z Moskér[ə]s, s[ə] k[ə]v[ə] d’[ə]dz [ə]rm[ə]s[ə]ts, k[ə]n[ə]t, So’n kint, Miray[ə]s, [ə]z V[ə]r[ə]z[ə], Ca’n Manent, So’n Pachs, S[ə]’nk[ə]ls[ə]rán, S[ə]’n k[ə]báspr[ə], S[ə]’n F[ə]rrá, Sup[ə]rn[ə], Planisi”]; Q XXX (1921), Esporles] <Possessió>.

Son Creus, son Favar [So’s Favar. “Dues possessions del metex nom. Si n’anomenen una, es So’n; si dues, So’s”]; Q V (1901), Capdepera] <Possessió>.

Son Favar, son Forteza [So’n Fort[ə], So’n Fort[ə]z[ə]; L XXXI (1921-1922), Artà] <Possessió>.

Son Matge [“Possessió de Valldemossa”; Q V (1901), Valldemossa; Q VIII (1922), Valldemossa; DCVB: “Son Matge: nom d’una possessioneta del terme de Valldemossa (Mall.)”] <Possessió>.

Son Perxana <no hi ha definició>; Q VII (1922), Vilafranca de Bonany] <Lloc>.

Son Salvat¹¹⁷ [“Son Sauvat. Possessió de Valldemossa”; Q VIII (1922), Valldemossa] <Possessió>.

Son Vador¹¹⁸ [“Son Vadó (masia)”]; Q III (1920), Santa Margalida] <Possessió>.

Son Xerubí [so’n [ʃə]rubí; “possessió de Son Servera”]; Q XXX (1921), Lluçmajor; DCVB: “nom d’una possessió en el terme de Son Servera (Mall.). Antigament es deia *Sos Xerubins* (cf. doc. a. 1741, ap. BSAL, ii, 228)”] <Possessió>.

Sos Ferrers [“So’s Promets”]; Q V (1901), Manacor] <Lloc>.

Sos Xanxos, Sos Carbons, Sos Sastres [Q V (1901), Capdepera] <Possessió>.

Tancat de [sa] Bassa Clota, es [“(tancat de dins es Rafal des Porchs)”]; Q VII (1922), es Llombards] <Terreny>.

Tolleric [“possessió de Lluçmajor”]; Q VIII (1922), Lluçmajor; DCVB: “Possessió en el terme de Lluçmajor (Mall.)”] <Possessió>.

Tomarinar, es [“garriga de devora”]; Q VII (1922), es Llombards] <Terreny. Garriga>.

Vall nou [s[ə]-Vall n[ə]w o S[ə]-V[ə]ll[ə]; “possessió nova trenta de Sa-Vall gran”]; Q VII (1922), es Llombards] <Possessió>.¹¹⁹

Véndes de Sant Antoni [“Venda des Bernats, des Macians, des Bessons, de Pla, de Furada,¹²⁰ de s’Arraval, de Buscastell, de sa Vurera, de cas Remons”]; L VIII (conj.) (1909-1921), Sant Antoni de Portmany; DCVB: “Les de la parròquia de Sant Antoni o de Portmany són: Es Bernats, Es Macians, Es Bessons, Buscastell, Sa Vorera, Ca’s Ramons, Des Pla, Forrada i Sa Raval”] <Divisió administrativa. Venda>.¹²¹

Véndes de Sant Joan: “Cas Ripolls, Es Murtà, Purinatx, Niu des Corp, Xarraca, Xarracó, Cas Vidals, Britja (La), Cas Cavallers, purinatxencs, Xarracuners, Purinatxers, Vidalencs, Cavallers”]; L VIII (conj.) (1909-1921), Sant Joan de Labritja; DCVB: Portinatx: “Cala i partida de terra del terme de Sant Joan (Eiv.)” // Xarraca: “Venda del districte de Sant Joan (Eiv.)” / Xarracó: “Venda o partida de terra del districte de Sant Joan (Eiv.). Les vendes de la parròquia de Sant Joan, per exemple, són: Ca’s Ripolls, Es Murtar, Portinatx, Es Niu d’es Corb, Xarraca, Xarracó, Ca’s Vidals, La Britja, Ca’s Cavallers”] <Divisió administrativa. Venda>.

3.4.4. País Valencià

Bolata [“(es el nom d’un riuet ahon van a llavar perquè en el poble no hi ha llavaó)”]; L XXIX (1921), Sanet de la Rectoria; DCVB: “Font intermitent, que brolla sols en època de pluja (Pego)”] <Accident geogràfic. Font>.

Brosquil [“poblat a una hora de Cullera”]; L XVII (1921), Cullera] <Població>.

Columbretes, Illes [les *colombretes*; “Illes de Montcolombrer: son devant Cap-i-corp. Cap-i-corp, entre Alcalà de Xivert i Castelló de la Plana”]; Q XXIII (1921), Vinaròs; DCVB: “Grup d’illots situat en el Mediterrani, a poques milles de Castelló de la Plana”] <Toponímia marítima. Illes>.

Coma, la [“A Llúria diuen La Còma a una serie de bancals que hi ha. Es un nom de lloch”]; Q XXIV (1921), Llúria] <Toponímia agrícola. Bancal>.

Coma, la [“Prop d’Albaida hi ha un districte que se diu la Coma”]; Q XXIV (1921), Albaida / “Hi ha partides de terra que se diuen «La Coma» o «Les Comes”]; Q XXVII (1921), Sanet de la Rectoria; DCVB: “En el País Valencià hi ha multitud de trossos de terra conradissa anomenats *La Coma* (per exemple, a Albaida, a Xàtiva, a Sanet, etc.)”] <Terreny>.

¹¹⁶ GEC: “Possessió del terme de Ferreries (Menorca), a l’oest de la vila, al centre dels plans de son Bell-lloc”.

¹¹⁷ Documentada a la GEM: “Possessió del terme de Valldemossa, situada entre Son Matge, Son Brondo, sa Baduia i Son Calafat”.

¹¹⁸ Documentada a la GEM: “Propietat rústica del terme de Santa Margalida, situada entre Alcudiola, sa Capella, sa Boleda i Son Barrera.

¹¹⁹ Cf. Sa Vall i sa Vallet <http://ca.wikipedia.org/wiki/Sa_Vall> (consulta: 15 d’octubre de 2014).

¹²⁰ Cf. la discrepància en la pronúncia de les *r*. La grafia que recull el quadern de camp és la correcta.

¹²¹ La venda és l’organització territorial tradicional de les Pitiüses. Véndes: es Bernats, es Bessons, Buscastell, Cas Ramons, Forada, es Macians, es Pla, sa Raval, sa Vorera. Cf. <<http://ca.wikipedia.org/wiki/Venda>> (consulta: 15 d’octubre de 2014).

Fleixes, les [“(nom d’una porció de banquals a l’altre banda de riu baix de Lluçena)”]; L XIX (1921), Lluçena] <Toponímia agrícola. Bancal>.

Garbí [“(La penya de Garbí (ponent) y el nom d’una del port d’Alacant (Un mariner d’Andratx)”]; Q V (1901), Andratx] <Accident geogràfic. Penya>.

L’Orxa [*Lorxa*, “és a dues horettes de Patró”]; Q II (1918), Alpatró; DCVB: “poble de la Serra de Benicadell, en el part. jud. de Cocentaina, escrit oficialment *Lorcha*”] <Població>.

Maimó [“(magnus mons?) Puig de prop d’Ibi, el mes alt de la província d’Alacant; té 1276 metres”]; Q VI (1902), Ibi; DCVB: “Etim.: de l’àrab Maimūn, nom propi d’home”] <Accident geogràfic. Puig>.122

Mas de Fontanella [“(Hi ha el Mas de Fontanella an el terme de Banyeres [de Mariola]”]; Q XXIV (1921), Alcoi] <Possessió>.

Monòver [*mon[ɔ]ver*; “El nom del poble: se pronuncia Mon[ɔ]ver. Els habitants se diuen: monoveros (monovers). La gent està molt acastallanada. N’hi ha que diuen que ells no parlen valencià”]; Q I (1917-1918), Monòver; DCVB: “Vila de 12.000 habitants, situada en la Vall de Novelda, província d’Alacant. a 36 qm. d’aquesta ciutat, prop del límit amb la província de Múrcia”] <Població>.

Negrals [“(poblet afegit a Sanet, molt antic)”]; Q XXVII (1921), Sanet de la Rectoria; DCVB: Els Negrals: “poblet que forma municipi amb Sanet, en la subcomarca denominada «la Rectoria», entre el Marquesat de Dènia i la Vall de Pego”] <Població>.

Portitxol, el [*el Porti[tʃɔ]l*; “nom de lloch a hora i mitja de Xàtiva (terme del Genovés)”]; Q XXIII (1921), Vinaròs; DCVB: “Nom de diferents ports de muntanya: en el districte de Benigànim, en el terme de El Genovés (País Valencià), etc.”] <Accident geogràfic. Port de muntanya>.

Puçol [“(*puç[ɔ]l* (nom de lloc)”]; Q II (1918), València; DCVB: “Vila situada en l’Horta de València, a 9 quilòmetres de Morvedre”] <Població>.

Sineu, el [“(una bassa molt gran, fonda, que hi ha molts d’ullals o fonts que brollen”]; Q II (1918), Alpatró] <Accident geogràfic. Bassa>.

Vall de Gallinera [“(Passàrem de Pego per Adzúbia, Beniarrama, Benialí, Benissivá, Benitaya, Carrotja, Patró. Constitueixen la Vall de Gallinera tots aquests pobles menys Adzúbia. També hi pertanyen Llombai, Benicili”]; Q II (1918), Alpatró; DCVB: “Serra i vall situades al S. de Gandia, a la part nord-oriental de la província d’Alacant. La Vall de Gallinera forma un municipi al qual pertanyen els poblets de Benissili, Llombai, Patró, La Carroja, Benitaia, Benissivà, Benialí i Benirrama. Els seus habitants són anomenats *mallorquins* perquè descendeixen de pobladors que hi dugué de Mallorca el duc de Gandia per repoblar el país després de l’expulsió dels moriscs a principis del segle XVII”] <Població>.

Vallseta [“(a tres hores d’Alcoi, Fatxeca i Famorca, Beni-massot, Tollos, Quatretondeta, Balones, Gorga, Milleneta. En els pobles subrallats diuen sok da Fatxeca, da Famorca, da Beni-massot, da Tollos”];¹²³ Q II (1918), DCVB: Vallseta: “Rierol que passa prop de Quatretonda; és afluent del riu d’Alcoi, i dona nom a una vall. Famorca: Poblet situat en la serra d’Aitana (País Valencià). Fageca: “Poble de la serra p’Aitana, comarca d’Alcoi”. Benimassot: “Poblet situat a 20 kilòmetres al E. de Cocentaina”. Gorga: “Vila de 520 habitants situada a quatre qm. de Cocentaina, en la vall de Travadell”. Millena: “Poble de 400 habitants situat a la comarca de Cocentaina, i anomenat vulgarment Billena i Billeneta”. Tollos: “Llogaret situat en la Vall de Seta, a 22 quilòmetres de Cocentaina”. <Població>.

Vernissa [*Bernisa*; “nom de les muntanyes demunt la ciutat, hon hi ha el castell. També hi ha un riu per Gandia; era com la posició de la vila Vernisa”]; L XIX (1921), Xàtiva] <Accident geogràfic. Muntanya>.124

Noms de lloc: Mostalla, Marjals, Sorells, Racons, Segamons, Canyarets, Junes, Tamarits, Tossalets, Sequies, Mondes (Monda), Quintanes, Atzaneta (poble desaparegut), Atzaida, Sucarraes, Benumeia, Verdala, la C[ɔ]vo de l’aze, Albalat [dels Sorells], Favara [Q II (1918), Pego]; DCVB: Mostalla: “serra de muntanyes situada entre Dènia i la Vall de Gallinera”] <Noms de lloc>.

Noms de lloc: (trossos de terra): Beni-salim, Beni pla, Bijaubá, Bina-real, Pique-saries, Coll de rates, Parelles, L’albicà, Bin’ortell, as Boscarró, Sa caseta’s m[ɔ]ros, as Rafalet, Sa Murta, Sa Sorójtja, As Massils (Les terres del voltant del poble de Tàrbena), S’Ombria (allà on el sol no hi pega ordinàriament), as Bancal llarc, S’Amallà, Sa foya’n Soler, Sa Rabosa, Sa foya’s Pi, Sa foya ses roques, Sa font d’En Gordi[ɔ]la [Q II (1918), Tàrbena] <Noms de lloc>.

3.4.5. Pirineus orientals

En aquesta àrea es documenten sols cinc poblacions:

Aiguatèbia [*Aigatebi*; “(poble de Conflent)”]; Q XI (1902), Rellu; DCVB: “Aiguatèbia: Vilatge situat a l’extrem NO del Conflent”].

Artigues [“(poble de l’Ariège”]; Q XI (1902), Clairà].

¹²² Els mariners l’anomenen també “Puig Coronat” <<http://www.marblenet.es/csf/muntanya/cabeco/>>, consulta: 15 d’octubre de 2014).

¹²³ Tots els indrets esmentats pertanyen a la Vall de Seta, una subcomarca de la comarca del Comtat.

¹²⁴ Fa referència a la Serra de Vernissa.

Reiners [*Reimés*; “poble de devora Ceret”; Q X (1902), el Vilar; DCVB: “poble situat en el cantó de Ceret (Vallespir)”].

Riutort [“vila de Capcir”; Q XII (1906), Formiguera; DCVB: “Poblet del Capcir”].

Soler, el [*le Soler*; “vila prop de Perpinyà”; Q XII (1906), Formiguera; DCVB: “El Soler: nom d’una vileta del cantó de Millars (Rosselló)”].

4. Per concloure

La classificació dels 182 topònims inclosos en els quaderns de camp ha donat compte dels interessos d’Alcover en recollir-los, amb dominància clara dels termes pertanyents a Mallorca i especialment a la toponímia menor. Les dades incorporen informacions diverses, especialment de tipus fonètic, per bé que hi ha també elements complementaris que el DCVB no va arribar a afegir en la descripció de les entrades. Del conjunt de noms de lloc, 64 (sols un 35%) van ser inclosos al DCVB, normalment amb la mateixa accepció. Els 118 restants (un 65%), que no ho han estat, mostren, d’una banda, una certa assistemàtica en la inserció d’alguns topònims en el repertori alcoverià, i, d’una altra, el seu valor testimonial, per dos motius: perquè alguns, per les seves característiques, no acostumen a figurar en els repertoris toponímics, i perquè altres encara són vigents, malgrat que ja no designen la possessió originària i han passat a denominar hotels o allotjaments rurals.

Referències

- ALCOVER, Antoni M. (1921-1922): *Bolletí del diccionari de la llengua catalana* (BDLC), XII. Estampa de N’Amengual i Muntaner, Ciutat de Mallorca.
- ALCOVER, Antoni M. (1923-1924): *Bolletí del diccionari de la llengua catalana* (BDLC), XIII. Estampa de la Viuda d’En S. Pizá, Ciutat de Mallorca.
- ALCOVER, Antoni M. i Francesc de B. MOLL (1962-1969):² *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB). Palma de Mallorca: Moll.
- CAPÓ JUAN, M. Magdalena (2005): “La toponímia de Valldemossa. Propostes etimològiques per a tres topònims valldemossins”, A: *XVIII Jornada d’Antroponímia i Toponímia: Selva, 2005*, Universitat de les Illes Balears, pàg. 141-153.
- COROMINAS, Juan (1954): *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* (DeCast). Madrid, Editorial Gredos.
- EEF = *Enciclopèdia d’Eivissa i Formentera* (1995-). Eivissa: Consell Insular d’Eivissa i Formentera.
- GEC = *Gran Enciclopèdia Catalana*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana <<http://www.enciclopedia.cat>>. (Consulta: octubre de 2014.)
- GEM = *Gran Enciclopèdia de Mallorca* (1989-1993). [Mallorca]: Pronomallorca.
- MARÍ CARDONA, Joan (1991): “Supervivència de noms dels segles XIII-XIV: Portmany”, a: *Eivissa*, núm. 19-20, pàg. 241[33]-242[34].
- MUNTANER, Ignasi M. (2006): “De **bargallons** i **correlons**”, a: *Butlletí de la Societat d’Onomàstica*, núm. 100, pàg. 50-53.
- ROSSELLÓ I VERGER, Vicenç M. (2004): *Toponímia, geografia i cartografia*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- RUBÍ, Sebastià (1988, setembre-desembre): “Fullejant dins la història d’Ariany (I)”, a: *Ariany*, pàg. 10-11.
- VIDAL I FERRANDO, Antoni (1986): “Propietat pagesa i estructures de poder locals en un municipi del migjorn de Mallorca (Santanyí, 1868-1920)”, *Recerques: Història, Economia i Cultura*, núm. 18, pàg. 163-185.
- XAMENA, Pere (1983): ***Els carrers de Felanitx***. Felanitx: Ed. Ramon Llull.

Recursos a Internet

Portal Antoni M. Alcover, <alcover.iec.cat>.

LES REFERÈNCIES TOPONÍMIQUES COM A INDICADOR DE LA PERCEPCIÓ DEL PAISATGE EN OBRES LITERÀRIES D'AUTORS MANACORINS

Joan Caldentey Brunet
Florentina Torrens Bonet

Resum

Manacor i el seu extens terme municipal han estat el llocs on s'han ambientat passatges d'obres de reconeguts autors literaris manacorins: Antoni Maria Alcover, Miquel Àngel Riera, Maria Antònia Oliver. S'estudia la percepció del paisatge i les referències reals a la toponímia que fan aquest autors del territori manacorí com a bons coneixedors d'aquest.

Paraules clau:

Manacor, autors literaris manacorins, paisatge, toponímia.

Introducció i context geogràfic

La identitat d'un territori és el conjunt de percepcions col·lectives que tenen els propis habitants en relació amb la seva història, les seves tradicions i la seva cultura. D'altra banda, la geografia estudia diversos aspectes relacionats amb l'espai, amb el territori que ens envolta. La perspectiva subjectiva que els individus tenen d'aquest espai condiciona el seu comportament espacial. Considerant que la literatura, especialment la narrativa, és una font lloable de descripcions paisatgístiques i de referències toponímiques, s'estudia la percepció que tres grans autors manacorins tenen del paisatge, tant rural com urbà, del terme de Manacor (fig. 1), situat a la comarca de Llevant de Mallorca, amb un extensió de 260 quilòmetres quadrats, que suposen un 8 per cent de l'extensió total de l'illa. El relleu és poc acusat, amb uns 125 metres d'alçada mitjana. Ara bé, des del punt de vista paisatgístic, es diferencien tres grans unitats paleoes a la toponímia, atesa la significació territorial d'aquesta (CALDENTY BRUNET, 2008: 107).

- La zona central des Pla, on s'assenta el principal nucli urbà, la ciutat de Manacor, caracteritzada per la planor i perquè és una àrea preeminent agrícola de regadiu.
- El sector de les serres de Llevant, situades a cada un dels extrems del municipi, de formació secundària i caracteritzades pel relleu suau. S'hi diferencien diverses unitats de relleu com són les serres de Calicant (427 m), situades al nord, la serra de Llodrà (350 m), el puig de So na Moixa (335 m) i la mola des Fangar (318 m), situats aquests tres darrers al sud del terme, àrea on trobam bé agricultura de secà (generalment els espais menys productius d'algunes possessions), bé vegetació natural generalment arbòria (*Pinus halepensis*) o de caràcter ruderal producte de la degradació antròpica.
- La Marina, formada per molasses blanques, constitueix una plataforma d'uns 4 km d'amplària inclinada cap a la mar. Es tracta d'un terreny calcari amb sòls poc desenvolupats ocupat per vegetació arbustiva de mates (*Pistacia lentiscus*) i ullastres (*Olea europaea var. Sylvestris*) o arbrat de secà.

Figura 1: Manacor dins Mallorca

Tot i que la producció literària manacorina ha estat extensa i prolífica, s'han seleccionat obres de referència de tres dels autors més amb més ressò en l'àmbit literari dels Països Catalans, sense menysprear, evidentment, l'obra d'altres com Antoni Mus o Jaume Vidal Alcover, que encara ens quedaran pendents. Els tres autor escollits són, d'una banda, mossèn Antoni Maria Alcover, nascut a la possessió manacorina de Santa Cirga l'any 1862, coautor del *Diccionari català-valencià-balear* i autor de *l'Aplec de rondalles mallorquines* amb el pseudònim de Jordi des Racó. En segon lloc, Miquel Àngel Riera, nascut a Manacor l'any 1930, guardonat amb el Premi Ciutat de Palma (1972), el Premi Crítica Serra d'Or (1975, 1984), el Premi Nacional de Crítica (1979, 1991), el Premi Nacional de Literatura Catalana (1988), la Creu de Sant Jordi (1989), el premi Josep Pla (1990), el premi Joan Crexells (1990) o el Premi Ciutat de Barcelona (1991); així mateix fou guardonat l'any 2008 amb el premi Ramon Llull de manera pòstuma. La tercera autora seleccionada és Maria Antònia Oliver, nascuda a Manacor l'any 1946, guardonada amb el Premi Recull - Francesc Puig i Llena de narració (1971), el Premi de Literatura Catalana de la Generalitat de Catalunya (1985), els Premis Literaris de Girona - Prudenci Bertrana (1991), el Premi Ciutat de Palma - Llorenç Villalonga de novel·la (1994), el Premi Trajectòria de la Setmana del Llibre en Català (2001), el premi Ramon Llull (2003), el premi Jaume Fuster (2004), i la Creu de Sant Jordi (2007). Hem de dir que, atesa l'extensió de l'obra d'aquests escriptors, només n'hem seleccionat les obres més representatives, i hem descartat les que no fan referència toponímica a Manacor. Tot i això, cal advertir que tots tres autors fan nombroses referències toponímiques a altres espais de l'illa de Mallorca o bé de l'exterior que no han estat utilitzades, atès que l'objectiu és precisament analitzar la percepció que tenen els autors de l'espai manacorí (on han nascut i viscut).

Antecedents

L'estudi de les referències a la toponímia manacorina dins les obres de Miquel Àngel Riera i Maria Antònia Oliver no té cap precedent, almenys detectat en l'extensa recerca bibliogràfica realitzada. No obstant això, l'estudi de la toponímia de les rondalles mallorquines sí que té un important precedent en l'obra de Vicenç Jasso Nadal, el qual en fa un recull toponímic general. Si bé aquest ha treballat parcialment aspectes onomàstics de l'obra alcoveriana, no ho féu a escala local, ni tampoc establí comparacions amb altres autors, fet pel qual pensam que és necessari donar una nova visió holística. Igualment és necessari analitzar la percepció del paisatge manacorí i les referències a la toponímia manacorina de l'obra de Riera i Oliver, atesa la seva rellevància en el panorama literari manacorí, estudi aquest darrer inèdit.

Hipòtesi preliminar

A partir de les referències a la toponímia manacorina de les obres dels autors seleccionats, juntament amb les detallades descripcions de paisatges d'aquests indrets, es pot fer una interpretació de la percepció de les unitats paisatgístiques del territori manacorí i els seus elements constitutius, atès que els autors, manacorins tots ells, tenen una percepció pròpia de l'espai manacorí i el seu entorn urbà, que amb tota probabilitat plasmen a les seves obres.

Mossèn Alcover i l'univers de les rondalles: la percepció popular de l'espai geogràfic

Manacor, lloc de naixement de mossèn Alcover, ha estat un dels llocs més esmentats a la toponímia de les rondalles mallorquines. En concret es té constància que són 38 les ocasions en les quals els informadors d'Alcover esmenten la contrada (JASSO NADAL, 1984: 51). Des d'aquesta perspectiva s'han seleccionat tres de les rondalles mallorquines que tenen el terme de Manacor com a escenari: d'una banda, *Sa titina i sa geneta*, que discorre en la seva major part dins la possessió de naixement d'Alcover, Santa Cirga, a mig camí entre el nucli de Manacor i el Port de la mateixa localitat. D'altra banda, *En Pere des forn*, ambientada al mateix espai geogràfic que l'anterior, i en darrer lloc, *En Joan des fabiolet*, contextualitzada en gran part a Manacor, si bé hi apareixen altres nuclis de població de la comarca com Sant Llorenç i Son Servera.

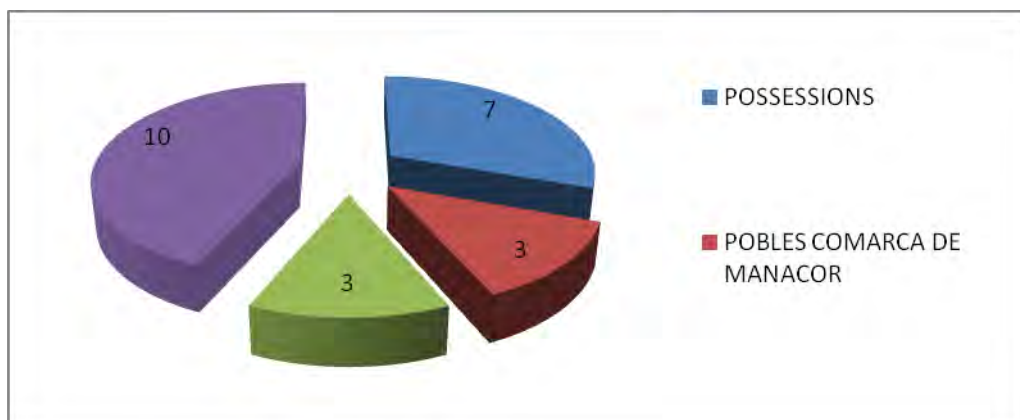

Figura 2: Representació gràfica de les referències toponímiques manacorines a les rondalles de *Sa titina i sa geneta*, *En Pere des forn* i *En Joan des fabiolet*

El corpus toponímic d'aquestes tres rondalles és ric i variat, hi comptabilitzam 23 topònims (figura 2). Ara bé, d'acord amb la seva tipologia i significació territorial, podrien ser dividits en referències a nuclis del Llevant de Mallorca (esmentats ja anteriorment), set possessions i tres microtopònims de les possessions esmentades pels informadors d'Alcover, mentre que la resta podrien ser considerats com a descriptors, molts dels quals veritables icones o elements singulars al territori manacorí vuitcentista que plasma Alcover. Si analitzam les referències toponímiques que apareixen i la seva significació territorial en cada una d'aquestes rondalles, es pot arribar a unes consideracions més concretes.

A la rondalla *Sa titina i sa geneta* els informadors d'Alcover esmenten sis topònims manacorins. Quatre fan referència directa a quatre espais on Antoni Maria Alcover neix i es cria. És a dir, la finca mare de Santa Cirga i les veïnes de Son Crespi, Son Crespi Nou (que en aquells moments ja s'havia establert) i Mendia. Alcover selecciona informadors que coneixen pam a pam aquest entorn, en moltes ocasions idealitzat, informadors que perceben l'entorn com a únic espai geogràfic (producte de les relacions socials entre possessions veïnes), informadors que veuen el nucli de Manacor a escassos quilòmetres com a únic referent urbà. L'alt grau de coneixement d'aquest microespai geogràfic s'evidencia de nou quan determinats passatges d'aquesta rondalla s'ambienten en indrets molt concrets de la finca de Santa Cirga com són les cases o el corral de les figueres de moro, un indret comú a tota possessió mallorquina.

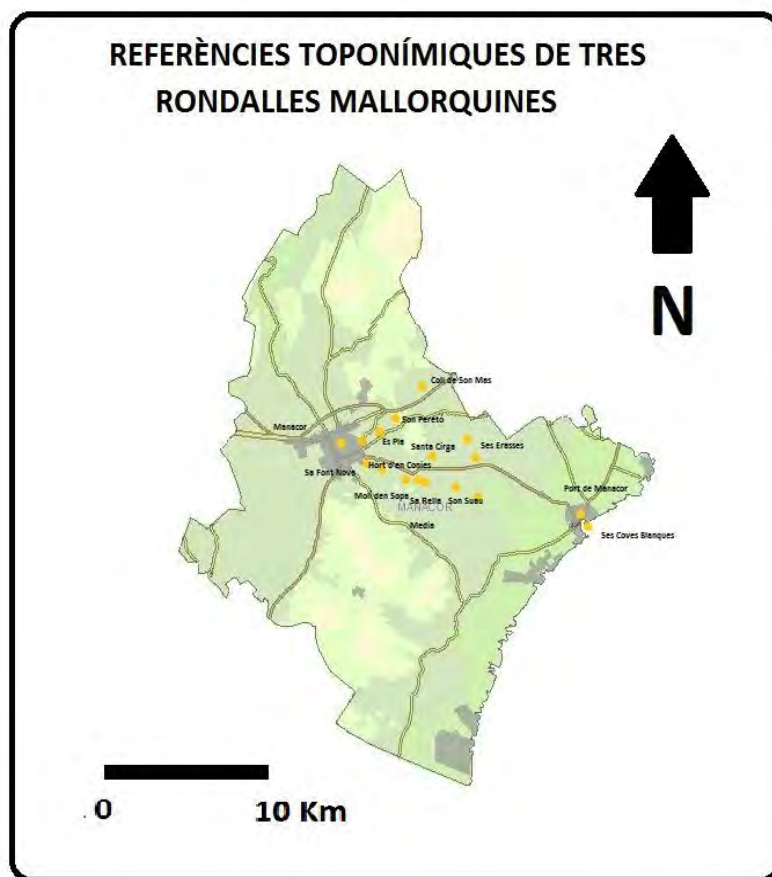

Figura 3: Localització de les referències toponímiques manacorines a les rondalles de *Sa titina i sa geneta*, *En Pere des forn* i *En Joan des fabiolet*

En el cas de la rondalla d'*En Pere des forn*, Alcover torna a recórrer a informadors de les mateixes característiques que els anteriors, en aquesta ocasió la rondalla discorre al camí que uneix el nucli de Manacor amb el Port, un trajecte d'uns 12 quilòmetres. Trajecte en el qual s'esmenten els principals referents, encara ara, que els manacorins tenen a l'hora de fer aquest trajecte:

- Sa Font Nova: situada a alguns centenars de metres de l'actual nucli de Manacor, fa referència a un aquífer d'aigua subsuperficial (està just al costat del llit del torrent de sa Cabana, del qual encara queden restes).
- S'Hort d'en Conies: actualment espai que forma part del nucli periurbà manacorí, històricament era un dels primers espais rurals del camí entre Manacor i el Port.
- Molí d'en Sopa: situat a un dos quilòmetres del nucli de Manacor, aquesta infraestructura, que data del segle XVIII, encara avui és una fita en el trajecte.
- Sa Rella: possessió contigua a Santa Cirga.
- Santa Cirga: com ja hem dit, possessió on va néixer Alcover i, per tant, de citació obligada. Es troba a l'equador del trajecte entre els dos nuclis.
- Port de Manacor: espai litoral que en el moment de recopilar les rondalles era encara un nucli incipient.
- Ses Coves Blanques: nom de lloc d'un espai del Port de Manacor. El seu determinant al·ludeix a les calcàries finimiocèniques de tonalitat blanquinosa l'erosió de les quals ha donat lloc a aquestes cavitats.

A nivell microtoponímic, aquesta rondalla no és tan rica com l'anterior, no obstant això, apareix esmentada sa Bassa Roja de la possessió de Son Suau, també contigua a Santa Cirga.

Resulta interessant destacar la significació paisatgística dels topònims anteriors, si observam (figura 3) la seva localització sobre el territori manacorí, detectarem que la darrera referència del trajecte és la possessió de Santa Cirga, la qual es troba a l'equador del trajecte entre els dos nuclis. Passat aquest indret i fins al Port de Manacor, hi ha un buit toponímic. Aquest fet resulta un important indicador en el paisatge, ja que les àrees

litorals manacorines fins ben entrat el segle XX romangueren en general poc poblades i dominades per la gran propietat agrària. Per tant, com que era un territori «poc viscut» pels informadors d'Alcover, per la seva relativa inaccessibilitat, és ignorat en el corpus toponímic d'aquesta rondalla.

També en un d'aquests trajectes discorre la darrera de les rondalles estudiades, la d'*En Joan des fabiolet*. En aquesta ocasió la rondalla s'ambienta entre els nuclis de Son Servera i Manacor, indicador inequívoc que aquest darrer ja al segle XIX era un vertader centre de referència comarcal. Aquesta rondalla evidencia també l'alt grau de coneixement de la via de comunicació que uneix els nuclis de població: apareixen esmentats no només Sant Llorenç des Cardassar (a mig camí entre Son Servera i Manacor) sinó també una sèrie d'icones toponímiques amb important significació territorial:

- Pocafarina: possessió equidistant entre Son Servera i Manacor, és el primer referent toponímic del trajecte del protagonista de la rondalla. Tradicionalment, tal com escriu Alcover en aquesta rondalla, es considera que és una de les més extenses de la comarca, d'aquí la seva significació.
- Costa de sa Blanquera: situada entre Manacor i Sant Llorenç des Cardassar, històricament era coneguda per la dificultat de les bísties per poder superar-la. D'aquí que sigui esmentada pel informadors d'Alcover.
- Pleta des Rafal: espai no conrat i, per tant, amb vegetació ruderal del llogaret llorencí des Rafal. La seva significació territorial i, per tant, per això és esmentada pels informadors d'Alcover, ve marcada perquè és una àrea no cultivada dins un espai preeminent de secà.
- Son Peretó: possessió manacorina famosa per la basílica paleocristiana que hi ha a les immediacions, casualment no excavada encara en el moment que Alcover arreplega la rondalla.
- Coll de Son Mas: espai de transició entre la depressió de Manacor i les primeres estribacions de les serres de Llevant. En Joan des fabiolet no esmenta la seva dificultat per superar-lo, atès que el seu trajecte és de baixada, fet contrari al cas anterior de la costa de sa Blanquera.
- Es Pla (Manacor): àrea depressionària i agrícola molt fèrtil, avui en dia ocupada per part del nucli de Manacor i les instal·lacions de l'hipòdrom. Els informadors d'Alcover donen significació a aquest espai, ja que el relacionen amb l'arribada al nucli de Manacor, atesa la seva proximitat.
- Sa Figuera de Tothom: darrera fita toponímica del trajecte del protagonista, un arbre singular a la vora del camí antic entre Manacor i Sant Llorenç. En realitat es tracta d'un arbre singular des Pla. La seva significació paisatgística, i d'aquí que l'anomenin els informadors, és lògica, si consideram que es troba en una àrea tradicionalment cerealícola i de regadiu on la presència d'un exemplar de *Ficus carica* constituïa un element destacat.

La percepció general del paisatge, d'acord amb les referències toponímiques anteriors, dels informadors d'Alcover en aquesta rondalla guarda molta relació amb el relleu, per això tres de les fites esmentades són orònims (Costa de sa Blanquera, Coll de Son Mas i es Pla), fet obvi, ja que el trajecte té l'origen al poble de Son Servera, al cor de les serres de Llevant, i té com a punt de destinació Manacor, situat, com ja hem dit, dins una depressió sedimentària. Per això el relleu i la superació d'aquest són l'element protagonista a la narració.

RONDALLA	TOPONIMS (MANACOR I COMARCA)	MICROTOPONIMS (MANACOR I COMARCA)
SA TITINA I SA GENETA	<ul style="list-style-type: none"> • Mendia • Son Crespi • Son Crespinou • Santa Cirga 	<ul style="list-style-type: none"> • Cases de Santa Cirga • Corral de Ses Figueres de Moro dins sa Coma de Santa Cirga
EN PERE DES FORN	<ul style="list-style-type: none"> • Port de Manacor • Sa Font Nova • Molí den Sopa • Ses Coves Blanques • S'Hort den Conies • Sa Rella • Santa Cirga 	<ul style="list-style-type: none"> • Sa Bassa Rotja de Son Suau.
JOAN DES FABIOLET	<ul style="list-style-type: none"> • Manacor • Son Servera • Sant Llorenç • Pocafarina • Son Peretó • Coll de Son Mas • Es Pla (Manacor) 	<ul style="list-style-type: none"> • Costa de Sa Blanquera (Sant Llorenç) • Pleta des Rafal • Sa Figuera de Tothom

Figura 4: Referències toponímiques manacorines a les rondalles de *Sa titina i sa geneta*, *En Pere des forn* i *En Joan des fabiolet*

Miquel Àngel Riera esmenta topònims manacorins?

Un segon autor manacorí estudiat és Miquel Àngel Riera, el qual desenvolupa la seva obra durant la segona meitat del segle XX. Es tracta d'un autor amb una producció literària no especialment abundant, però de gran qualitat. De tot el conjunt de les seves obres s'ha escollit la seva trilogia pròdiga, que inclou les novel·les *Fuita i martiri d'Andreu Milà*, *Morir quan cal* i *L'endemà de mai*, narracions de caràcter biogràfic del protagonista de la primera d'aquestes obres. De tots els autors estudiats diríem que Riera és el que menys referència fa a la toponímia, fet compensat amb abundants i riques descripcions de l'espai geogràfic. En el conjunt de totes aquestes obres, de noms de lloc manacorins, o que puguin ser manacorins, únicament n'hi hauria tres (figura 5).

REFERÈNCIES A LA TOPONÍMIA MANACORINA OBRES DE MIQUEL ÀNGEL RIERA	
TOPÒNIMS	OBRA
Es Pedregar	Fuita i martiri de Sant Andreu Milà
Barranc de Son Cifre	Morir quan cal
Sa Vinya Nova	L'endemà de mai

Figura 5: Referències toponímiques manacorines a l'obra de Miquel Àngel Riera

- Barranc de Son Cifre: canó càrstic situat al nord, entre els termes municipals de Manacor i Petra. Lloc on Andreu Milà i la seva tropa de bandejats posa fi a la fugida de manera accidental després de cometre un atracament a Ciutat. En aquest espai Riera ambienta gran part de la primera novel·la d'aquesta trilogia descrivint la màquia mediterrània que pobla aquest barranc a la perfecció: «*Un lloc que l'arbreda espessa del fons roquissar abrupte fan inabastable a la vista des del camí que discorre pel seu caire*». Resulta curiós que Riera posi fi a la fugida d'Andreu Milà en aquest espai que no es troba dins cap possible ruta des de la Ciutat de Mallorca, que és on es comet l'atracament. No obstant això, deixa entreveure al lector que el protagonista sí que té coneixement d'aquesta àrea septentrional del terme de Manacor poc humanitzada encara en l'actualitat.
- Es Pedregar: es tracta d'un genèric toponímic definit segons el DCVB com un indret on abunden pedres. Riera utilitza aquest nom de lloc per anomenar l'espai on passa els seus primers anys d'infància i adolescència Andreu Milà. Tot i que són nombrosos els passatges, alguns dels quals records dels passats en la ment del protagonista que transcorren en aquest indret, l'autor no deixa clar al lector si es tracta d'un topònim manacorí o no. Ara bé, és força coherent pensar que Riera s'inspira en alguns dels microtopònims que dins el corpus toponímic manacorí s'anomenen d'aquesta manera, en referència a àrees marginals bé de possessions, bé d'alguns establiments d'aquestes. No és casualitat la ubicació d'aquests noms de lloc atenent criteris físics (figura 6), atès que majoritàriament s'ubiquen en àrees de la marina de Llevant, que s'assenta sobre una plataforma calcària amb escàs desenvolupament edàfic, o bé als extrems nord i sud del terme de Manacor, integrat geològicament dins les elevacions muntanyoses de l'est de l'illa.
- Sa Vinya Nova: topònim relativament freqüent a tota l'òrbita manacorina (CALDENTY BRUNET, 2008, 79), on resideixen alguns personatges secundaris de l'obra. Tot i que Riera tampoc no aclareix on s'ubica exactament, és lògic pensar que possiblement s'ubiqui bé a l'àrea vitícola per excel·lència de Manacor situada al sud del terme contigua amb Felanitx, o bé que es tracti del nom d'un establiment situat a qualsevol indret del terme, ja que així se n'anomenen uns quants no ubicats a l'àrea anterior, on la presència de vinya constitueix una excepcionalitat dins el paisatge i per això la seva significació.

Riera, per tant, ens deixa en l'enigma si realment decidí ambientar la vida d'Andreu Milà al seu municipi de naixement, ja que la descripció dels paisatges que fa tant de Sa Vinya Nova com des Pedregar no deixa entreveure al lector cap referència concreta que ens aclareixi si l'autor tenia en ment a l'hora d'escriure espais manacorins designats amb aquests topònims, o bé els anomenà d'aquesta manera com a simples topònims repetitius i genèrics que són. De tota manera, de la lectura de l'obra de Riera es dedueix que la ruralia manacorina no és un espai que freqüentàs, a diferència de mossèn Alcover, fet palès si comparem el nombre de referències a l'espai rural manacorí d'un i altre autor. Ara bé, també s'ha de considerar que, si bé Alcover neix i passa la seva infantesa al Manacor rural del segle XIX i ell no és l'autor directe de les rondalles sinó que

n'és el recopilador, la virtut d'Alcover en aquest cas és la bona selecció d'informadors que fa que coneguïn, visquin i percebin l'espai geogràfic de Manacor a la perfecció.

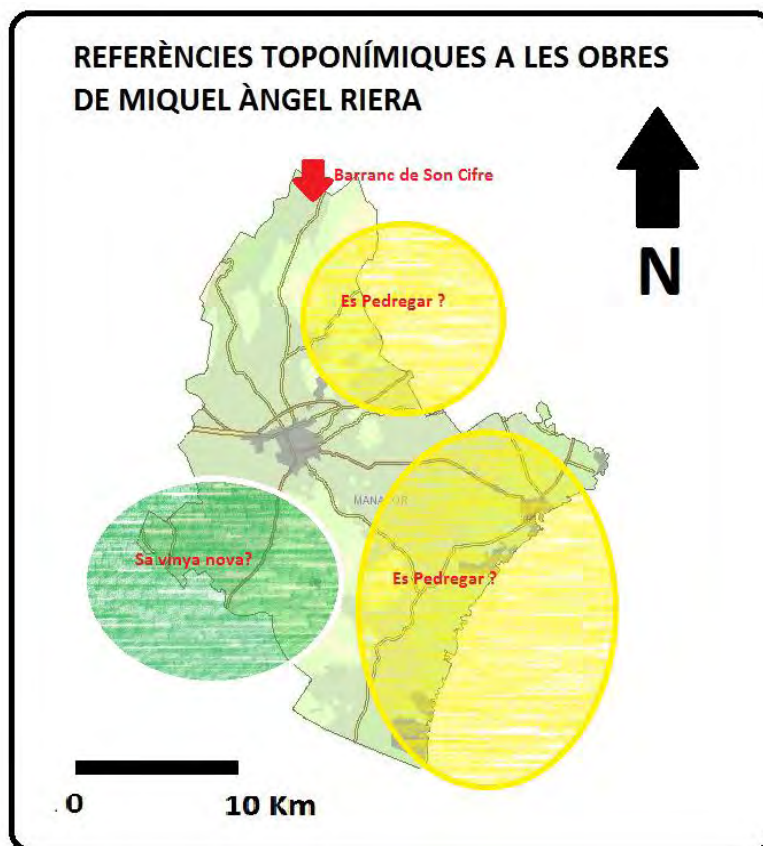

Figura 6: Localització de les referències toponímiques manacorines reals i possibles a l'obra de Miquel Àngel Riera

Cal, per tant, reiterar que l'únic nom de lloc manacorí que sabem cert que Riera utilitza és el barranc de Son Cifre, mentre que per la informació que l'autor transmet al lector en el cas des Pedregar i sa Vinya Nova, podrien ser perfectament manacorins la seva localització exacta no és possible.

Maria Antònia Oliver. Les referències «cosmopolites» a la toponímia manacorina

El darrer dels autors estudiats és Maria Antònia Oliver, possiblement l'autora manacorina amb més producció literària i més guardonada. També és la més contemporània, encara en actiu (2014). En la seva obra tampoc les referències toponímiques no són especialment abundants, tot i que presenten una sèrie de peculiaritats respecte als dos autors anteriors, producte del diferent moment històric que ha viscut i el context socioeconòmic en què escriu les seves obres. Des d'aquesta perspectiva Oliver esmenta noms de lloc situats al litoral de Manacor com són s'Illot i el Port de Manacor (recordem que també és esmentat per Alcover), que són nuclis típics d'estiueig dels manacorins. És a dir, introdueix la percepció de l'espai geogràfic manacorí des de la perspectiva urbanita, fet inèdit en els dos autors anteriors. Aquest fet també esdevé ben evident si consideram que en l'obra d'Oliver trobam l'única referència a la toponímia urbana manacorina: la cantonada dels carrers de n'Olesa i Antoni Duran (des de l'any 2013 carrer del Centre), de la qual l'autora afirma que és «el cul del món». En el moment d'escriure aquestes línies (anys vuitanta) el nucli més antic de la ciutat, on s'ubica aquest indret, es trobava en plena degradació urbanística i social, d'aquí aquesta apreciació de l'autora (figura 7).

No obstant això, Oliver no ignora la toponímia rural. A les obres consultades, recordem que no són totes, s'esmenten el llogaret de Can Corona al centre sud de terme de Manacor (finca mare de Son Comte). Desconeixem igualment si l'autora s'hi refereix realment, ja que hi ha més noms de lloc a l'illa de Mallorca anomenats així.

REFERÈNCIES A LA TOPONÍMIA MANACORINA. OBRES DE MARIA ANTÒNIA OLIVER	
TOPÒNIMS	OBRA
Son Galiana	<i>Joana E</i>
S'Illot	<i>Tríptics</i>
Can Corona	<i>Amor de cans</i>
Carrer de n'Olesa i Antoni Duran	<i>En Pep de sa Cussa</i>
Port de Manacor	<i>Colors de Mar</i>

Figura 7: Referències toponímiques manacorines a l'obra de Maria Antònia Oliver

Serà, però, a *Joana E*, una de les obres mestres de l'escriptora, on part de la història de la protagonista transcorrerà a la manacorina possessió de Son Galiana (figura 8). A diferència del cas anterior, Oliver descriu aquest espai amb un to idíl·lic (atès que la protagonista passa part de la seva infància allà) i dóna summa importància a les àrees més deshumanitzades d'aquesta possessió.

«Vaig arribar a la garriga tota banyada i glaçada. Sentia la flaire aspra del lentiscle mullat com si la pogués tocar. Em vaig descalçar per tocar directament enfangada i vaig abraçar l'estepa».

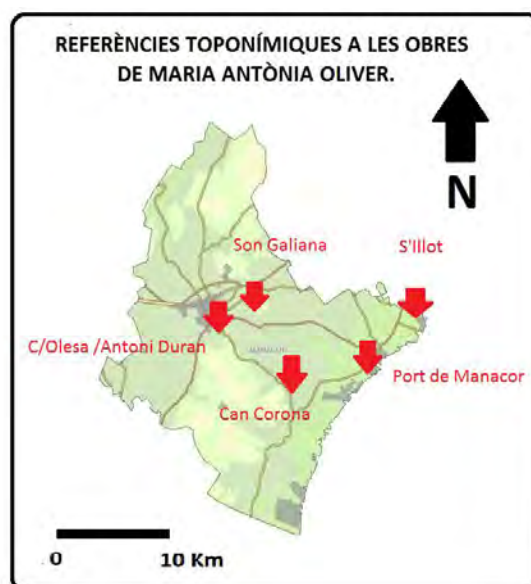

Figura 8: Localització de referències toponímiques manacorines a l'obra de Maria Antònia Oliver

A manera de conclusions i reflexions finals

Analizant els autors i les obres consultades hem constatat la importància de les obres literàries com a font per a l'estudi de la toponímia i les claus d'interpretació del paisatge que se'n deriven. És obvi que hi ha diferents percepcions del paisatge manacorí en cada autor, fet evidenciat per les diferents citacions al corpus toponímic manacorí a la bibliografia. En primer lloc cal reiterar la importància de la riquesa toponímica de les rondalles mallorquines que Alcover arreplega d'uns informadors que són el vertader reflex de la percepció popular de l'espai geogràfic del Manacor rural del moment. En els cas de Miquel Àngel Riera, cal incidir en el fet que les referències toponímiques a espais manacorins són escasses i, com hem vist, en alguns casos dubtoses i poc aclaridores. Són noms de lloc que, tot i això, solen anar acompanyats d'acurades descripcions del paisatge, en què l'autor mostra una especial predilecció per espais marginals (es Pedregar, Barranc de Son Cifre...). Maria Antònia Oliver, d'altra banda, anomena a les seves obres topònims manacorins distribuïts de manera relativament dispersa sobre el territori, únicament van acompanyats de descripcions en el cas Son Galiana, a la novel·la *Joana E*. Recordem en aquest sentit que, a diferència dels autors anteriors, Oliver és l'única que

esmenta espais litorals i topònims urbans de Manacor, que en general serien els grans ignorats a les obres de Riera i d'Alcover.

Bibliografia

- ALCOVER, A. M. (1973-1978): *Aplec de rondalles mallorquines d'en Jordi des Racó*. Palma de Mallorca: Moll.
- ALCOVER, A. M.; MOLL, F de B. (1975): *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Moll.
- CALDENTY BRUNET, J. (2008). *El paisatge actual i històric del Llevant de Mallorca a través de la fitotoponímia. Aspectes físics i socials d'un espai singular*. Memòria del projecte d'investigació del Programa de Doctorat en Geografia de la Universitat de les Illes Balears. Palma. Inèdit.
- JASSO GARAU, V. (1986): «**La geografia a les rondalles mallorquines**». *Revista Maina*. **Palma de Mallorca**: Escola Universitària del Professorat d'Ensenyança General Bàsica, 1984. ISSN en paper: B19095466. Núm. 9. Pàg. 50-54.
- JASSO GARAU, V. (1998): ***L'entorn natural i el medi cultural a les rondalles mallorquines***. **Palma**. **Moll**.
- OLIVER CABRER, M. A (1998): *Joana E*. Barcelona: Edicions 62.
- OLIVER CABRER, M. A (1995): *Amor de cans*. Barcelona: Edicions 62.
- OLIVER CABRER, M. A (2007): *Colors de Mar*. Barcelona: Proa.
- OLIVER CABRER, M. A. (1989): *Triptics*. Barcelona: Edicions 62.
- RIERA NADAL, M. A. (1973): *Fuïta i martiri de Sant Andreu Milà*. **Palma**. **Moll**.
- RIERA NADAL, M. A. (1974): *Morir quan cal*. Barcelona: Edicions 62.
- RIERA NADAL, M. A. (1978): *L'endemà del mai*. Barcelona: Edicions 62.

TOPONÍMIA DE CARDÓ. CONFLICTES, RELIGIÓ I LLEURE

Ventura Castellvell (Societat d'Onomàstica)

INTRODUCCIÓ

La toponímia de la serra de Cardó es pot analitzar des de diverses perspectives fruit de la seva trajectòria històrica. Entre els segles XII i XIX va passar per diverses senyories i a principis del segle XVII s'hi estableixen els carmelites descalços. Amb la desamortització del segle XIX, monestir i terres passen a l'Estat i després a mans privades, que els converteixen en un balneari. La serra de Cardó no té ni ha tingut cap nucli de població estable. Només en alguns moments de la història alguna casa ha estat habitada temporalment. Sí, en canvi, que sempre ha tingut una gran activitat ramadera, una agricultura reduïda als pocs espais que la constitució del terreny ho permetia i a l'explotació dels boscos, activitats dutes a terme pels habitants de les poblacions veïnes que han generat una toponímia descriptiva lligada a les característiques geogràfiques del terreny, a les diferents activitats econòmiques i a la religió. La força de la religió no es va limitar al monestir i al seu entorn immediat, sinó que es va escampar per tota la vall de Cardó per la presència de les ermites i del domini que hi exercien els frares. No ha d'estranyar que l'hagiotoponímia imperi en bona part de la vall, ni tampoc la posterior influència de l'acció del balneari sobre tot el territori. Les activitats dels seus clients no es limitaven a l'espai del balneari, sinó que s'estenien per tota la muntanya. Els propietaris de l'establiment van procurar mantenir endreçada la vall (les zones de passeig, els camins, les fonts i les ermites netes, van construir miradors, bancs de pedra, marges), perquè els clients no hi trobessin gaires dificultats. Dues d'aquestes etapes històriques, la conventual i la ludicosanitària, van crear una toponímia amb una clara identitat, ben diferent entre una i altra i també respecte a la temporalment més àmplia, la que té l'origen en tot el període històric que va del segle XII a l'actualitat.

La serra de Cardó és un dels últims contraforts de la serralada prelitoral. La part meridional rep el nom de serra del Boix, i la part septentrional, la més abrupta, que es troba entre 500 i 950 metres sobre el nivell del mar, és la que tradicionalment rep el nom de Cardó. La major part pertany a l'antic terme de Cardó i Sallent i forma l'anomenada vall de Cardó, dins el terme municipal de Benifallet (Baix Ebre), però la serra també s'estén pels termes de Rasquera (Ribera d'Ebre), Tivenys i el Perelló (Baix Ebre). La vall de Cardó forma un semicercle obert al nord-oest i té un clima sec i sa, molt agradable a l'estiu. Constituïa l'antiga baronia de Cardó i Sallent, que van senyorejar diverses famílies feudals (Montcada, Oliver i Pinyol), i el monestir cistercenc de Santa Maria de Benifassà, del regne de València. A principi del segle XVII s'hi estableix el monestir de Sant Hilarió dels carmelites descalços, fins que resta abandonat a mitjan segle XIX a causa de la desamortització. Entre els anys 1877 i 1967 s'aprofita i s'amplia l'antic edifici del monestir com a balneari, i l'any 1974 s'hi instal·la una planta embotelladora d'aigua, tancada fa pocs anys.

Dintre d'aquest massís muntanyós l'antic terme de Cardó i Sallent presenta abundants noms de lloc. La seva història i les característiques físiques del territori van propiciar la creació d'una rica i variada toponímia que en alguns aspectes és ben diferent de la dels pobles veïns. Amb la conquesta cristiana del segle XII les zones més allunyades del riu Ebre, les més muntanyoses, van restar deshabitades. La població musulmana que s'hi va quedar va concentrar-se en els nuclis més propers al riu (Miravet, Benissanet, Tivenys o Benifallet). Gràcies a la permanència musulmana en aquests llocs que voregen el riu es van mantenir més topònims d'origen àrab que als llocs repoblats, com Rasquera o Ginestar. En canvi, cap dels llocs situats en àrees muntanyoses, com Cardó i Sallent i els veïns termes de Fullola, Costumà, Segura, On o Rasquera, no han conservat, amb alguna excepció, la toponímia que els antics pobladors musulmans utilitzaven per designar els diferents espais del seu territori.

Els nous dirigents cristians van intentar repoblar la deshabitada zona muntanyosa amb resultats desiguals. Es va concedir una carta de població al terme de Cardó i Sallent, sense que mai no s'hi pogués establir una població estable. Els nuclis de Cardó i Sallent, si és que n'hi va haver, no sabem amb precisió on es trobaven. Els antics termes veïns de Fullola i Costumà, que ara pertanyen a Tortosa i Benifallet, encara que poc habitats, van mantenir-se actius un temps, però dels llocs de Segura (Benifallet) i On, que compartia terme amb Rasquera, poca cosa se'n sap. Només Rasquera va créixer i es va consolidar. Són llocs que, en general, conserven poca toponímia anterior a la conquesta cristiana del segle XII.

MARQUES TOPONÍMIQUES

Parlar de la toponímia de Cardó i restringir-la als estrictes límits de l'antic terme de Cardó i Sallent és difícil. Els contraforts que s'estenen pels termes veïns han estat protagonistes de la història i dels diversos conflictes pels quals han passat aquestes muntanyes, i conseqüentment la denominació dels espais ha anat més enllà dels límits històrics. És per això que els noms de lloc que aquí s'esmenten pertanyen al terme de Cardó i Sallent i als termes veïns de Tivenys, Rasquera, Benifallet i l'antic terme de Costumà.

Cardó conserva dos estrats toponímics que corresponen a la presència del convent dels carmelites descalços i al període d'explotació comercial del balneari. Es tracta d'una toponímia lligada a la funció de cada un d'aquests dos centres, ben diferenciats entre un i altre, encara que amb una base física que conté elements comuns (aïllament, pau, bon clima, aigua o bellesa paisatgística). Els va diferenciar els objectius i el component humà. Aquests dos estrats estan lligats i influenciats per un estrat anterior i simultani alhora, dominant, generador de nous topònims i d'abast més ampli. És la toponímia que neix a partir de l'orografia, l'activitat humana i econòmica, l'aigua, el bestiar, els boscos, les enveges (pel control i l'ús de l'aigua i dels boscos), les venjances (incendis), la intransigència (murs). Activitats i conflictes generats per les exigències de cada moment, per l'augment de les necessitats socials quan creix la població de la zona o per qualsevol altra circumstància que generi desequilibris socials. Es tracta d'una toponímia molt variada, sobretot si es compara amb la creada en les èpoques conventual (religiosa) i del balneari (comercial).

El període conventual deixa una petjada molt profunda, amb una toponímia religiosa delimitada en el temps i encara ben vigent. El període del balneari manté la toponímia anterior, sobretot els hagiòtopònims creats en temps dels carmelites, i en crea de nous lligats a l'oci, a l'esgambí i al moment històric. La toponímia del període que correspon a l'estrat anterior i alhora simultani als dos períodes ja esmentats és diversa, no té límits temporals, es manté productiva i és menys marcada que la dels altres dos períodes. Entre els topònims d'aquest tercer grup multitemporal, de conflictes pels límits, pels boscos i per les pastures, es van crear molts topònims que, amb l'arribada dels carmelites primer, i de l'establiment del balneari després, es van mantenir vius, i superaren el pas dels segles. Altres s'han perdut, sovint substituïts per noms nous i que només coneixem per la documentació d'arxiu. Una mostra d'aquesta toponímia, actual i pretèrita, apareix en aquest escrit.

TOPONÍMIA i conflictes, límits, pastures... (segles XIII-XX)

La toponímia d'aquest bloc és molt diversa i menys limitada que la generada en temps del monestir i del balneari. No té la influència de la religió ni la de l'activitat d'un balneari. És per l'absència d'aquests condicionants que la creació de topònims és menys forçada, més natural, si es pot dir així, més lligada als processos d'identificació toponímica que es produeixen en territoris de característiques orogràfiques, històriques i socioeconòmiques similars. És per això que els límits temporals que s'han indicat són tan amplis i flexibles com ho permet la història.

Confiscació de ramats, construcció de murs, incendis, reclamacions de domini, veïns poderosos, amollonaments..., són exemples de la manca d'estabilitat a les terres de la serra de Cardó. La riquesa de les seves muntanyes es troba en les fonts, els boscos i la vegetació. Són precisament l'aigua, la fusta, els espais de pastura o, en menor grau, la caça i també, en alguna ocasió, la palma per a fer cabassos, les riqueses cobejades pels pobles veïns i per la no tan llunyana ciutat de Tortosa, que van ocasionar la majoria dels conflictes entre els senyors de Cardó i els termes limítrofs. És per això que calia acordar i recordar els límits del terme amb els pobles veïns. Els documents d'establiment o de confirmació dels límits ens forneixen antics topònims, alguns encara vigents. Els noms de Cardó i Sallent, a més de Quinxà, Peramola i Som, són els noms de lloc més antics, els que indiquen els límits del terme. Apareixen per primera vegada l'any 1207 a la donació que va fer el comte Ramon Berenguer IV per poblar al terme.¹²⁵ En aquesta primera escriptura els dos noms de la baronia, Cardó i Sallent, apareixen units. No se sap si es tractava d'una sola casa o diverses, ni tampoc on es trobaven, amb precisió, cada un dels dos llocs. L'ús conjunt d'aquest dos topònims es repetirà a la documentació consultada fins a finals del segle XVIII. A partir de llavors s'anirà reduint i, sobretot a causa de la desaparició del senyoriu, es passarà a utilitzar només el nom de Cardó.

L'any 1294, amb l'amollonament dels límits entre el territori general de Tortosa (Cardó i Sallent, Fullola, Costumà i Benifallet en formaven part) i la batllia de Miravet (Rasquera i On hi pertanyien), s'esmenten diversos topònims que limiten amb el terme de Cardó i Sallent o hi són molt propers (els Puigs Bessons —el

¹²⁵ Font Rius (1969-1983), document 224.

document anomena el Puig Bessó major i el Puig Bessó menor—, el barranc del Roudor, el tossal de Santos, el portell de Cosp, la Llacuna de Rasquera, la punta de la Llacuna de Rasquera, les penyes de la Llacuna de Rasquera, el serradal de Pessols, el serradal Superior, el Camp de Guillem Morria, el Puig, el lloc de la Contesa, el coll de la Contesa, el Camp Roig, el lloc d'On, la casa d'On, la plana d'On, el morral de la Serra de la Facera, el coll de la Balç, la coma de la Balç, la roca de la Balç, el lloc de Segura, la font de Segura i el Coll de Miravet).¹²⁶

De l'aprofitament de l'aigua, dels prats i de la caça ja en parlen els primers documents. La concessió d'una carta de poblament a Cardó i Sallent era justificada. Es va concedir amb la intenció d'aprofitar els seus recursos naturals, perquè era un lloc amb abundant vegetació gràcies a la seva situació geogràfica i a l'aigua. En canvi la seva morfologia, amb poques i petites planes de costosa explotació agrícola, no permetia l'establiment de gaires pobladors. Les terres de Cardó eren més apropiades per al pasturatge i l'explotació dels boscs que per a la pollegana. En van donar fe els nombrosos ramats que hi peixien i els senyals de les placetes de carboneres, exemples vius del no molt llunyà aprofitament dels boscs. Agrícolament només s'aprofitaven les petites feixes limitades per marges construïts per l'home per guanyar espais a la costeruda muntanya. S'hi podien cultivar els arbres tradicionals, com els olivers i els ametllers, i la vinya, i en els pocs horts de Cardó, arbres fruiters i hortalisses.

El bestiar

La presència del bestiar a les muntanyes de Cardó va ser notable, i ja s'ha dit que va ser un dels causants de la majoria dels conflictes. Per això en tots els temps de la seva història destaca l'onomàstica lligada a la ramaderia. La seva importància ve certificada per l'existència de genèrics (mallades, o el seu sinònim atans, malladars, cabanyals o lligallo) alguns fossilitzats com a topònims, relacionats amb espais de descans, llocs de pas i fonts o abeuradors per al bestiar.

Les mallades o atans eren llocs arrecerats o tancats on s'aturaven els pastors i els seus ramats a descansar, a passar la nit o tot un dia. En canvi els malladars eren llocs naturals coberts, coves o balmes, apropiats per fer-hi mallada, és a dir, per pernoctar o posar-se a recer en cas de mal temps. Es coneixen les mallades de la Fumada o de la Fumadeta, de la Serra Mala; dels Foguerets, del Portell del Bancal Negre, de les Pedrisses del Diumenge, la de Cabrafeixet —al terme del Perelló— i l'Atans Sobirà —que també dona nom al tossalet de l'Atans Sobirà, nom que pressuposa l'existència d'un Atans Jussà. Entre els malladars, el del Planàs, a la partida del Planàs, al coll d'Odres, i el de la balma de les Cabres, al barranc de l'ermita de la Mare de Déu del Carme, i els malladarets de Viamà. Altres llocs de recer on es feia mallada són la cova dels Porcs, la cova o coveta de l'Eguasser; la cova de Culla, gran i espaiosa balma situada en un cingle al terme de Costumà, destacat recer de bestiar al dit terme de Costumà, i la Cova Fumada, nom que podria tenir l'origen en els senyals que hi va deixar el fum d'algun dels nombrosos incendis que hi va haver als boscs de Cardó o dels focs que encenien els pastors que hi trobaven aixopluc.

Hi ha llocs amb presència de corrals permanents per al bestiar (el Corralet de la Pedra, la Corralissa) o de cabanyes o barraques per al descans dels pastors o per a altres activitats rurals que en ocasions van rebre el nom de cabanyals. Aquest podria ser el cas d'una heretat documentada a Cardó a principis del segle XVII dita dels Cabanyals. Els llocs de pas eren les carrerades o lligallos, com el lligallo de Cantavella, camí de transhumància que provenia de Castellot, Aliaga i Cantavella, a l'Aragó, i arribava fins a la serra de Cardó (Jassans, 1988: 55). El *Llibre del Pastoret* de l'any 1589, llibre que certificava aquests camins o lligallos, abeuradors i zones de descans per a ramats i pastors, diu que hi ha fonts o abeuradors a la partida dels Horts de Cardó, al barranc de la Canaleta, prop del camí que per davant de la cascada va a la vall del Diumenge (Beguir, 1948: 40). Aquestes fonts o abeuradors potser són la de l'aigua dels Borbolls, l'aigua de la Canal i l'aigua del Saltet o del Saltet dels Gregos, que reguen aquests Horts de Cardó de l'heretat de Cardó (en aquests tres casos el mot aigua té el sentit de corrent d'aigua). És molt conegut el Borboll o font del Borboll o dels Borbolls, brollador situat al barranc del mateix nom, no gaire lluny del monestir. Ja s'esmenta amb la forma Barboll al *Llibre del Pastoret*. Va rebre aquest nom des de temps antics, perquè sortia l'aigua de sota terra brollant cap amunt, a borbollons, com quan bull. En temps dels frares va compartir el nom amb el de Sant Elies, perquè estava al costat d'aquesta ermita.

El genèric Fonts de Cardó correspon a una llarga llista de fonts, moltes de les quals encara són conegudes amb els noms que es van fixar en temps dels carmelites. A més de les anomenades anteriorment hi ha o hi havia la font de l'Àngel, de l'Avellana, de l'Argilagar o de Sant Onofre, de l'Àlber, del Boix, de la

¹²⁶ Arxiu de la Corona d'Aragó, Pergamins Jaume II, núm. 394.

Columna, del Manco, del Molí, de l'Oliver, del Pastor o de Riudabelles, del Pouet de Sant Bernat, del Prior, de la Ronya o de Sant Roc i, anecdòticament, la font dels Miracles, de Santa Agnès, de Santa Anna, de Santa Teresa, de Sant Joan, de Sant Roc, de la Sucursal, dels Teixets i alguna més. L'autor dels *Annales* diu que a principis del segle XVII n'hi havia vint-i-set. Fora dels límits de la baronia de Cardó i Sallent, encara que molt properes, hi ha la font del Teix (de Rasquera), del Morral de les Nines o la font d'en Calces (de Costumà). Un topònim de Cardó possiblement relacionat amb l'aigua i també amb el bestiar, és el de la Buinaca, nom d'un barranc documentat l'any 1746 a Cardó al terme de Tivenys,¹²⁷ també és el nom d'una partida de terra de Bitem. Coromines escriu Boinaca, el relaciona amb aigua i el fa venir de l'àrab (Coromines, 1994-1997: III, 46-47).

Hi ha altres noms relacionats amb els problemes que ocasionava el bestiar quan entrava a les terres de la baronia de Cardó i Sallent sense permís. En temps dels frares carmelites es van haver de construir uns albacars o murs al barranc de Sant Josep o vall dels Albacars. Tenien com a finalitat impedir que els ramats s'acostessin a la font dels Albacars, font d'aigua saludable que, segons deien, millorava la salut dels bestiar malalt. Era una de les fonts que havia causat més plets (*Annales*: 228). En aquesta vall es va iniciar un dels incendis, el de l'any 1623. Perquè no hi tornessin a anar els ramats, a més del mur, els frares van fer desaparèixer la font, juntament amb altres cinc (Beguer 1948, p. 127-129). L'anomenada Muralla, o muralla dels Frares, segurament també es va construir per impedir l'entrada dels ramats al territori del monestir. Era una forta paret que van aixecar els frares per completar el mur natural i aïllar-se millor (Bedós: 256). Poca cosa es conserva d'aquesta muralla, segurament només la part de tàpia de pedra seca que descriu Miquel S. Jassans i que impedia l'accés dins el clos de Cardó quan era carmelita (Jassans, 1988: 62-63).

Altres topònims

No és la intenció d'aquest escrit detallar tots els topònims relacionats amb els usos de la terra i els boscos, actuals o pretèrits. Però no es vol passar als següents apartats sense fer una breu referència als abundants topònims descriptius que responen a una característica del lloc, clarament identificable pel nom que la gent del país li ha atribuït. L'Argila, nom d'una partida de terra i d'una bassa, i la punta del Cingle de l'Argila; l'aguda silueta de la punta, roca, penya o penyal de l'Agulla, de gairebé 700 metres; la punta de les Artigues, o Ortigues, com posa en alguns mapes; la serra de l'Aumànguina, per almangra o mangra, «òxid de ferro vermell, terrós»; el barranc de Boca de Foix; la partida dels Cabaixals, segurament deformació de Cavallsalts; el bosc d'en Caumes; la partida i la feixa dels Cirers (a Cardó hi ha cirers bords); la cova de les Cisternones, perquè tenen un piló d'aigua fresca; els Clots dels Orons, per Aurons; el coll d'Odres; la Coma del Carrascal; la Cova Roja; el Collet més Alt; la tormina de l'Escaleta; la partida de la Faixa Negra; el Feixó; la Fou, barranc estret; la roca de la Finestra; la cova de la Llanterna; la serra del Mal Temps; la Mola o Pera Mor o Pedra Mor; la Pedra Blanca; el barranc del Pouet Vell; la Roca o tossal del Pas de l'Ase, nom que reben alguns passos estrets; la Roca Tallada de la Portella, que potser és la Roca Tallada en ocasions dita lo Salt o cingle del Salt; la Roca Melera, que rep aquest nom perquè en un concavitat es va trobar una gran quantitat de mel i arnes; les muntanyes, el barranc i la font del Roldor (Roudor o Raudor), nom d'un arbust; la Serra Alta; la Serra Redona, la tormina de Caragol, a la finca de Toni de Caragol, de Benifallet, o el coll de l'Eixermada, sinònim d'artiga. Són noms d'un paisatge desigual, rocallós, amb molts barrancs i pocs replans, per on en el passat van vagar individus que vivien fora de la llei, i alguns topònims pretèrits ho certifiquen. En el camí de Tivenys a Cardó hi havia un gran pi que els antics moradors de Cardó, abans que hi anessin els frares, anomenaven Pi de les Brivalles, des d'on un bandoler vigilava l'entrada a la vall de Cardó. També va existir un camí dels Bandejats, que de Cardó anava a la partida de la Granada, a la plana del Burgar, i la cova dels Emboscats.

TOPONÍMIA RELIGIOSA

L'aparició de topònims religiosos comença amb la fundació del convent de Cardó pels carmelites descalços. La majoria del noms es troben per primera vegada als *Annales de los carmelitas descalços de la provincia de San Josef en el Principado de Cataluña*, manuscrit on es narra la fundació del convent de Sant Hilarió, de les ermites, les dificultats dels primers anys i altres notícies que van de 1606 a 1707. Va ser en aquest primer any quan es comencen els tràmits per a la fundació d'un monestir i diverses ermites a l'antiga baronia de Cardó i Sallent. Era el lloc ideal per a l'establiment d'un desert de la comunitat, tranquil, segur, retirat, boscos, amb clima fresc i sa, bona vista i abundant aigua. En pocs anys Cardó va passar de ser un lloc feréstec a un clos religiós

¹²⁷ Protocols notariais de Xerta, any 1746, f. 372.

delimitat per l'esquerpa orografia. Primer, mentre anaven preparant el terreny per a la construcció del monestir, els frares van construir un oratori. No va ser fins l'any 1617, quan ja havien fundat la majoria de les ermites escampades per la vall, que es va acabar la construcció del monestir.

El convent i les ermites

El convent i les ermites es van anar batejant a mesura que s'anaven construint en els primers anys del segle XVII. El convent va rebre el nom de Sant Hilarió de Cardó (o del desert de Cardó) i les ermites, a mesura que es fundaven, rebien el nom que sovint proposava el fundador, que era qui aportava el capital per a la construcció. Aquests noms en alguna ocasió tenien una relació amb el nom del benefactor: el de l'ermita de Sant Jeroni va ser Jeroni Ferrer. Aquests noms no van quedar circumscrits únicament a l'ermita, sinó que es van estendre als indrets propers o relacionats amb l'ermita a partir del moment de la seva construcció, noms que es van mantenir després del període de presència carmelitana. La funció religiosa del monestir va desaparèixer però no els noms d'origen religiós, que estaven ben fixats en el territori. En l'època del balneari es van conservar i en van aparèixer de nous.

Les ermites, escampades per la vall de Cardó, eren petites i senzilles, amb porxo, cel·la, una petita cuina i el seu oratori. A la majoria hi predominava la pobresa, gairebé totes tenien aigua ben a prop i en algunes es podia cultivar un hort.

Catorze ermites, hi va haver: ermita de Santa Eulàlia o Santa Olalla; ermita de Sant Bernat o Ermita Cremada, que feia de porteria del desert venint de Tivenys; ermita de Sant Josep, que els frares anomenaven «*Aranjuez de Cardó*»; ermita de l'Àngel, de Sant Àngel o del Sant Àngel Custodi, també porteria del convent en el camí que baixava del coll de Cosp; ermita de la Columna, dedicada a Crist Nostre Senyor posat a la columna, i després a Sant Simeó Estilita; ermita de Santa Teresa o de «*Nuestra Madre Santa Teresa*»; ermita de Sant Jeroni; ermita del Carme o de Nostra Senyora del Carme; ermita de Santa Anna; ermita de Sant Onofre, de Sant Nofre o de l'Agulla, perquè es va construir sobre una alta i estreta penya; ermita de Sant Joan o de Sant Joan Baptista; ermita de Santa Agnès; ermita de Sant Elies; ermita de la Nativitat de Nostra Senyora, que més endavant rep el nom de la Santíssima Trinitat o de la Trinitat. Segurament també va ser una ermita l'edifici conegut com Sant Roc.

La majoria de les ermites tenien la seva font, que es coneixia, i en molt casos encara es coneix, amb el nom de l'ermita. Igualment porten o portaven el nom de l'advocació de l'ermita el lloc on es troben (barranc, vall o coma) i alguns dels indrets propers (coll, collet o collada, pouet, salt, canal, puig, punta, massís, solar, obaga, era o camí). Així, hi ha l'ermita de Sant Bernat, i al seu entorn, segons diversos documents, la vall de Sant Bernat, la font de Sant Bernat, el coll de Sant Bernat, el barranc del Pouet de Sant Bernat o la canal de la Vall de Sant Bernat.

La religió que regia en tots els àmbits de la vall de Cardó motiva la presència d'altres hagiopònims. Les dues creus situades en els camins d'entrada a la vall que indicaven que Cardó era un espai religiós, de silenci, solitud i pregària van rebre el nom de Creu del Silenci. Una es trobava al camí que venia de Tivenys i l'altra al que baixava del portell de Cosp. En aquests mateixos camins la primera ermita que es trobava era la de Sant Bernat, venint de Tivenys, i la de l'Àngel, venint de Cosp. Les dues exercien de porteria del monestir, i és per això que sovint es coneixien com la Porteria.

Algunes coves, fonts, penyes i altres accidents geogràfics recorden fets o protagonistes relacionats amb l'orde dels carmelites o amb el monestir. La cova del Fundador, on es va aixopugar el fundador quan es va iniciar la construcció del convent; la cova dels Vicaris, on es va nomenar el primer vicari de Cardó i es va confirmar el de Reus; la font, la punta o el puig del Prior; el jardinet del Sagristà, situat dins el clos conventual; la cova de Sant Higiní; la font dels Apòstols, una de les cinc fonts que van fer desaparèixer els carmelites de Cardó perquè no hi anessin els ramats; la Trona, escrit «*Púlpito*» al document original, roca que representa una trona per predicar, amb les seves grades naturals i la barana.

Als *Annales* apareixen topònims transportats, originats en terres llunyanes, plens de simbologia religiosa, que no van arrelar fora del món conventual. Es compara Cardó amb el torrent i les grutes de Carit, on el profeta Elies va viure en soledat; amb la Tebaida, regió de l'Alt Egipte que té com a capital Tebes, lloc solitari, de recés, de contemplació, amb fonts, convents i ermites, on van viure, entre altres, sant Pau l'Ermità i sant Antoni; es parla del Jordà, que apareix quan es descriu l'ermita de Sant Joan Baptista, on tres fonts pròximes

fan pensar que volen formar un altre Jordà; també s'anomena Portal de Betlem una penya situada al principi de la Tebaida.

Un nom religiós que té l'origen abans de la presència dels carmelites és la Creu de Santos o tossal de Santos, cim de 942 metres. Es troba a la confluència dels termes de Rasquera, Tivenys i Benifallet i és el punt culminant de la serra de Cardó. En aquest lloc hi havia hagut una gran i destacada creu de fusta que, segons diuen, va ser cremada per uns carboners. Alguns mapes denominen el punt més alt amb el nom de Xàquera i altres el reserven per a una altra punta de gairebé la mateixa altitud que és no gaire més enllà del cent metres. Aquest nom s'ha agafat del lloc de Xàquera, clotada que hi ha sota el tossal de la Creu de Santos on sempre hi ha aigua. En aquesta clotada hi ha el conegut pouet de Xàquera, molt freqüentat pels ramats. El nom de Creu de Santos apareix documentat l'any 1890, encara que segurament és una mica anterior a aquesta data. Fins llavors se'l coneixia com a tossal de Santos, nom que es documenta per primera vegada als límits entre el terme general de Tortosa i els de la batllia de Miravet l'any 1294, i continua utilitzant-se als segles posteriors. El 1746 encara es llegeix tossal de Santos en uns protocols notariais de Xerta. No se sap l'origen d'aquest nom. En un manuscrit de l'any 1686 que es conserva a la biblioteca de la Universitat de Barcelona es llegeix: «el monte que los naturales llaman Tosal de Santos, que es lo mesmo que alto o cumbre de Santos, no se sabe porque tiene tan glorioso apellido [...] tal vez por los moradores de santa vida que aora habitan aquellas soledades» (Manuscrit 992, UB). El nom de Creu de Santos, també apareix per anomenar el circ de la Creu de Santos i el coll de Creu de Santos.

LLEURE

Amb l'obertura del balneari la vall de Cardó canvia d'estadants. Ara són famílies que cerquen un lloc tranquil per descansar, per passar uns dies en contacte amb la naturalesa, amb la contemplació del paisatge, en un clima ventilat i sa, per passejar i fer excursions, per provar les bondats de les terapèutiques aigües de les nombroses fonts o dels serveis que el balneari ofería. Eren famílies de classe mitjana o alta, religiosos, excursionistes i científics que van escrutar tots els racons passejant, cercant fòssils o inventariant la flora. Aquesta nova direcció va modificar els criteris que havien regit a l'hora de batejar amb noms propis un indret. Els noms tradicionals i els religiosos es van mantenir com s'haguessin mantingut en qualsevol territori de característiques similars. Però sempre hi ha canvis i pèrdues. El que va canviar és la percepció que es tenia del lloc. Ara ja no era un lloc de silenci i oració, ara era un lloc d'oci, d'esbarjo, de descans, de diversió, de muntanyencs, d'investigació. Ara es veuen les muntanyes, les roques, les fonts, l'espai en general, d'una manera menys espiritual, i els noms que identifiquen els llocs són volgutament diferents.

Això no impedí que la religió seguís planant sobre la toponímia. La vall tenia un passat proper que no es podia ignorar, la religió dominava la societat de l'època, i els estadants pertanyien a classes socials conservadores. No ha d'estranyar que en aquesta nova etapa encara es creessin nous topònims religiosos. L'estada a l'establiment termal de diversos llocs de Catalunya, sobretot de Tortosa, Reus, Tarragona i Barcelona, la presència d'erudits que van estudiar les particularitats del lloc i d'excursionistes que van recórrer les seves muntanyes, va fer que la història, els racons, la botànica i els seus topònims es difonguessin a través dels llibres i dels mapes.

La toponímia del temps del balneari

Quan l'any 1899 Salvador Cabestany, propietari del balneari, va fer construir un nou edifici amb habitacions més grans i confortables, va batejar-lo amb el nom de Sant Salvador, nom que també va rebre la plaça de l'entrada al balneari. Igualment el prenom de l'excursionista i estadant habitual Jaume Volart, va influir en la denominació del mirador de Sant Jaume, inaugurat el dia de Sant Jaume. Prop de l'ermida de Santa Agnès hi havia el mirador del Bisbe o del Bisbe Laguarda (bisbe de Barcelona) que es va hostatjar al balneari en diverses ocasions. A la part oest de l'antic claustre, el passadís amb les habitacions que habitualment ocupaven els sacerdots que en gran nombre pujaven al balneari, va rebre, popularment, el nom de passadís dels Capellans. Fora del convent, l'antiga font de la Ronya, nom considerat poc pulcre, es va batejar per font de Sant Roc, encara que per raons comercials es va pretendre que se la conegués per font dels Miracles. A tocar del salt d'aigua hi havia el Cambril, nom que va rebre la gran volta de la balma oberta a la roca amb filigranades estalactites, com si fos una cambra darrere un altar amb una imatge religiosa. Els frares, antics estadants, també eren recordats al repertori onomàstic: el bosc dels Frares, la muralla dels Frares, el barranc del Frare o el salt del Frare, on diuen que van tirar un frare de Cardó.

Alguns espais de descans, de conversa o joc del recinte del balneari, recorden el món urbà del qual provenen els clients (la plaça Catalunya, el Casinillo), encara que la majoria de noms identificadors són de fora del balneari, fruit de les passejades o excursions, i estan relacionats amb la vegetació. La font i el barranc dels Àlbers; la font de l'Avellaner (ja seca els anys quaranta del segle passat), confosa amb la Sucursal, al costat de la qual naixia; la Carrasca Dolça, nom segurament referit a un bosc poblat amb aquesta espècie que dona bones bellotes, situat, segons deien, al lloc on hi havia el poble de Sallent —si és que darrere aquest nom es va consolidar un poble—, nom també del cim i del coll de la Carrasca Dolça o Coll d'Odres; el barranc de la Servera, al fons del sallent; la plaça dels Lledoners, voltada de lledoners, la serra del Coll dels Pins; a més d'alguns pins singulars com el Pi de les Quatre Branques, que naixien a dos metres de terra d'un tronc comú, el Pi dels Enamorats, al costat d'una barana doble i un banc de pedra, i el Pi de la Migdiada, a poca distància de la Roca Melera; no falten al·lusions al boix: barranc del Boix, coll del Boix, bassa del Boix, font del Boix i la veïna serra del Boix.

Les formes del relleu despertaven la imaginació dels humans, i les seves característiques provoquen l'aparició de noms descriptius. En aquest apartat s'esmenten els creats en època del balneari i alguns de creats abans que encara es mantenien vius. La Roca Tallada, situada entre els termes de Cardó i Costumà, apareix documentada a principis del segle XVII amb aquest nom, o com a Roca Tallada de la Portella al segle XVIII, en un capbreu de l'any 1748. La Roca Foradada, o Arc de Cardó, arc natural d'uns vint metres d'alçada creat per l'erosió de l'aigua. Altres noms divulgats en èpoques més modernes són: la Cova Foradada, que es diu així perquè s'hi havia d'entrar baixant amb corda per un forat; les roques de la Barca, amb forma de barca; el portell de la Cassola i la Cassola del Diable, on hi ha el Forn del Quitrà; el Martell o els Martells, roques que es veuen des del balneari i que presenten aquesta forma a la cresta de la muntanya en superposar-se els fragments dels estrats, i potser també el Martellet, si F. de P. Bedós es refereix al mateix lloc (1911: 252); la Testa de Camell; el Colom o el Colom de Pedra, més amunt de la Columna; els Pilonets, que aparentment formen una pila de pedres; la Reclota, petita partida de terra, i el salt de la Reclota; el Coll Pelat; la cova de la Cambra Blanca, descrita per F. de P. Bedós (1911: 281-282); el Cap del Moro; la Velleta; el Circ de l'Ós, que va rebre aquest nom perquè cap de les persones consultades no sabia si en tenia algun; per això van decidir posar-li aquest nom, perquè una penya de la barrera del circ aparentava la forma d'un ós recolzat només amb les potes del darrere (Bofill, 1890).

Les situacions de llum o tenebra també han generat topònims: la Cova Llòbriga, prop de la font del Teix, esquerpa cova que aixoplugava els ramats; al barranc i el coll de Cosp hi ha l'enorme roca Llumínosa o del Mígdia, que rep aquest nom perquè un gran forat al sostre la il·lumina, sobretot al migdia, quan hi entra plenament la llum del sol.

Es coneixen anècdotes que justifiquen alguns noms. La font de la Minyona, segons diuen, rep aquest nom perquè una criada que no es trobava bé va beure aigua d'aquest font i va millorar; a la cova del Mort s'hi va trobar un home mort; l'ermita de Sant Bernat es coneixia també com a Ermita Cremada, ja que segons la tradició la van cremar els frares de Cardó perquè hi van trobar l'ermità amb una dona, encara que també es diu que es va cremar en un incendi del bosc; la Creu dels Cambres, a la punta de les Artigues, posteriorment Creu dels Xofers, noms originats per les celebracions que en alguns moments hi van fer membres del servei dels clients del balneari (Farnós 2006: 133); la passejada o camí de Circumval·lació, nom humorístic que els assistents al balneari donaven a l'itinerari que feien quan no volien o no els anava bé fer llargues excursions: sortia i acabava al balneari passant per la Columna, la Sucursal i el Borboll.

CONCLUSIÓ

La toponímia de la serra de Cardó es pot analitzar des de diverses perspectives fruit de la seva trajectòria històrica. Des de l'època senyorial fins a la fi de l'etapa del balneari, passant pels segles de presència dels carmelites descalços, la seva toponímia presenta dues remarcables etapes ben diferenciades: la conventual i la ludicosanitària, situades, una i l'altra, dins un context temporal més ampli, el que abasta tot el període històric conegut, del segle XIII a l'actualitat. La primera etapa s'identifica per l'hagiotoponímia de l'època conventual, encara ben viva, amb la presència del monestir, nombroses ermites i altres signes religiosos d'identificació onomàstica. Configura un bloc ben diferenciat (ermita, cova i font de Sant Elies, la Creu del Silenci, la font del Prior, la cova dels Vicaris). L'etapa medicinal, de descans i excursionisme del període del balneari és en part conservadora, manté els noms del passat, sobretot els religiosos, i és creadora de noms nous i difusora de tots a través dels seus estadants (el Pi de les Quatre Branques, la Testa del Camell, el Circ de l'Ós, la placeta del Casinillo). Aquests dos conjunts toponímics estan inclosos en el més general que, a partir de les característiques físiques del lloc i la seva història (confirmació de límits, disputes territorials, plets per les

pastures, les aigües i els boscos o establiments), ha creat una específica i variada toponímia, antiga i més espontània, que abasta tots els camps de l'onomàstica (Sallent, coll de la Contesa, portell de Cosp, tossal de Santos o Creu de Santos). Aquest escrit ha destacat la presència de topònims relacionats amb la ramaderia, una de les causes del conflictes (mallada dels Foguerets, l'Atans Sobirà, el Corralet de la Pedra, el lligallo de Cantavella, la font dels Albacars). Un exemple d'aquests estrats és la tradicional font de la Ronya, nom que va rebre dels pastors quan van observar que el bestiar atacat de la ronya es curava en banyar-s'hi. En el temps dels carmelites va mudar el nom per font de Sant Roc, situada al barranc de Sant Roc, a tocar de l'ermita d'aquest nom. Més tard, i sense gaire èxit, va rebre el propagandístic nom de font dels Miracles, amb una clara intenció d'atraure clients per al balneari. Tres noms per a una mateixa font.

FONTS D'INFORMACIÓ

Bibliografia

- BEDÓS, Francisco de Paula (1911): «Cardó i riberes de l'Ebre», Barcelona: *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 200 i 201, p. 245-263 i 273-289.
- BEGUER PINYOL, Manuel (1948): *El valle de Cardó. Monografía histórica*, Tortosa: Algueró i Baiges.
- BOFILL i POCH, Artur (1890): «Serra de Cardó (Tortosa). Moluscos recullits en aquesta localitat en agost de 1882», Barcelona: *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*, 139-144.
- Cardó-Rasquera* (2006), mapa de la Serra de Cardó, Barcelona: Editorial Piolet.
- CASTELLVELL, Ventura (2005): «Toponímia dels límits de la batllia de Miravet (Rasquera, Miravet, el Pinell i Prat de Comte) amb l'antic terme general de Tortosa en el segle XIII», Flix: *Miscel·lània del CERE*, núm. 17, 35-44.
- CASTELLVELL, Ventura (2011): «Els carmelites descalços i la toponímia de Cardó en el segle XVII», *De noms i de llocs. Miscel·lània d'homenatge a Albert Manent i Segimon*, Societat d'Onomàstica - Diputació de Tarragona, 163-170.
- COROMINES, Joan (1994-1997): *Onomasticon Cataloniae*, 9 volums, Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- FARNÓS PALLARÉS, Joan (2006): *Caminant per la Serra de Cardó*, Rasquera: Grup Cultural Rasquerà.
- FONT I QUER, P. (1950): *Flórula de Cardó. Consideraciones generales sobre las plantas que se crían en su valle en relación con la temperatura, sequedad y pobreza polínica del aire, seguidas del catálogo de dicha flórula*, Barcelona: Talleres Tipográficos Mariano Galve.
- FONT RIUS, José María (1969-1983). *Cartas de población y franquicia de Cataluña*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 3 vol. Madrid-Barcelona. Carta de poblament de Cardó, any 1207.
- GOMIS, Cels (1890): «De Tortosa a Cardó», Barcelona: *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*, 201-219.
- IGLÉSIES, Josep; SANTASUSAGNA, Joaquim (1931), *Del Camp de Tarragona a l'Ebre. Guia itinerària precedida d'un esbós monogràfic*. Reus: Impremta M. Roca.
- JASSANS, Miquel S. (1988): *Toponímia de Rasquera*. Rasquera: Grup Cultural Rasquerà.

Arxius

Annales de los carmelitas descalços de la provincia de San Josef en el Principado de Cataluña, dedicados al mismo santísimo patriarca padre y único patrón suyo, San Joseph. Libro Tercero (1707?), de Joan Blanc Mur, fra Joan de Sant Josep a la vida religiosa, Biblioteca de la Universitat de Barcelona.

1294. Límits entre el terme general de Tortosa i les batllies de Miravet i Horta, pergamins de Jaume II, núm. 394, Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona.

1686. Manuscrit 992, any 1686, Biblioteca de la Universitat de Barcelona (BUB).

1746, Protocols notariais de Xerta (PNX), notari Pere Joan Perera, any 1746, Arxiu Comarcal del Baix Ebre.

1748, Capbreu de Benifassà (1747-1748), Protocols notariais de Tortosa (PNT), notari Pedro Juan Pérez Blasco, caixa 921, signatura 2405, «Capbreu del monestir de Ntra. Sra. de Benifassà dels termes de Xerta, Benifallet, Tivenys, Xalamera, Cardó i Sellent», Arxiu Comarcal del Baix Ebre.

1757, Monestir de Benifassà, any 1757. Clero, libros 2719, Archivo Histórico Nacional.

LA CONSTRUCCIÓ DE SEGONA RESIDÈNCIA: IMPACTE EN LA TOPONÍMIA I LA IDENTITAT DE LA MARINA BAIXA (PAÍS VALENCIÀ)

Àngels Doménech Garcia
Francesc-Xavier Llorca Ibi
(Universitat d'Alacant)

Introducció

El turisme és una de les activitats econòmiques que més ha exercit de motor de transformació de la comarca de la Marina Baixa (País Valencià) des dels anys 60 del segle XX fins a l'actualitat. No sols va impulsar el creixement econòmic, en una comarca on l'activitat principal fins a aquells anys havia estat l'agricultura i la pesca, amb un petit nucli d'indústria al poble de la Vila Joiosa vinculat al xocolate i les xarxes, sinó que va resultar un agent bàsic per al canvi de model social i cultural.

La comarca de la Marina Baixa és un clar exponent de destinació turística de «sol i platja» dins la regió turística mediterrània. Aquesta especialització es produeix per diferents motius, però sobretot gràcies al clima, la qualitat i diversitat de les platges, la dinàmica de la societat local, els operadors internacionals que comercialitzen l'allotjament, l'accessibilitat i l'estructura regional/local preexistent (VERA et alii., 2011). Factors tots que van assentar les bases per a l'actual model turístic de la comarca.

Aquesta activitat econòmica ha provocat un creixement urbà dels municipis al voltant de la principal ciutat turística de la regió, que és Benidorm, en forma d'urbanitzacions residencials, motivat, en part, perquè aquesta ciutat fonamentà la seua configuració urbanística (PGOU de 1956) en un model vertical en l'edificació, la densitat i concentració en el territori. Açò fa que el fenomen urbanitzador extensiu s'escampés als municipis adjacents.

El turisme provocà la transformació de les estructures territorials, urbanes, funcionals i altres implicacions semblants, que han fet imprescindible l'avaluació dels impactes produïts sobre el territori. Diversos estudis analitzen els impactes que el turisme residencial ha causat en les poblacions on s'ha desenvolupat (MAZÓN Y ALEDO, 2005), però aquests estudis —en què s'estimen els impactes socials, econòmics i ambientals— sovint obliden la qüestió cultural, sobretot l'onomàstica i els canvis que els topònims seculars pateixen amb les noves denominacions dels espais turístics urbanitzats, com és el cas de les construccions turísticore residencials¹²⁸.

Les urbanitzacions s'han edificat de manera més o menys espontània al voltant de municipis com Benidorm, la Nucia, l'Alfàs del Pi, Altea o Finestrat, i s'integren d'una manera més o menys afortunada en l'estructura territorial preexistent, ocupant grans extensions de sòl, esgotant recursos naturals i paisatgístics, canviant els perfils locals demogràfics, socials i culturals. El resultat, en el cas que ens ocupa, és que moltes vegades s'ha modificat la toponímia tradicional per una altra que resultés més atractiva al potencial comprador i també que fóra més propera a la cultura d'origen del turista. Un procés irreversible si no hi ha una actuació decidida de protecció onomàstica a la planificació urbanística municipal en la redacció dels plans generals d'ordenació urbana.

Característiques del turisme residencial a la comarca de la Marina Baixa

MAZÓN & ALEDO (2005), des del camp de la sociologia, defineixen el turisme residencial com «l'activitat econòmica que es dedica a la urbanització, construcció i venda de vivendes turístiques residencials que conformen el sector extrahostaler, format, al mateix temps, pel conjunt de vivendes, generalment, de propietat individual, que són oferides al mercat turístic, quasi sempre fora dels canals oficials, i que estan situades, en gran mesura, en la zona litoral». Una definició que ja dona peu a pensar en la no-planificació d'aquesta activitat i els impactes que, per aquest motiu, es poden produir sobre els territoris on es construeixen.

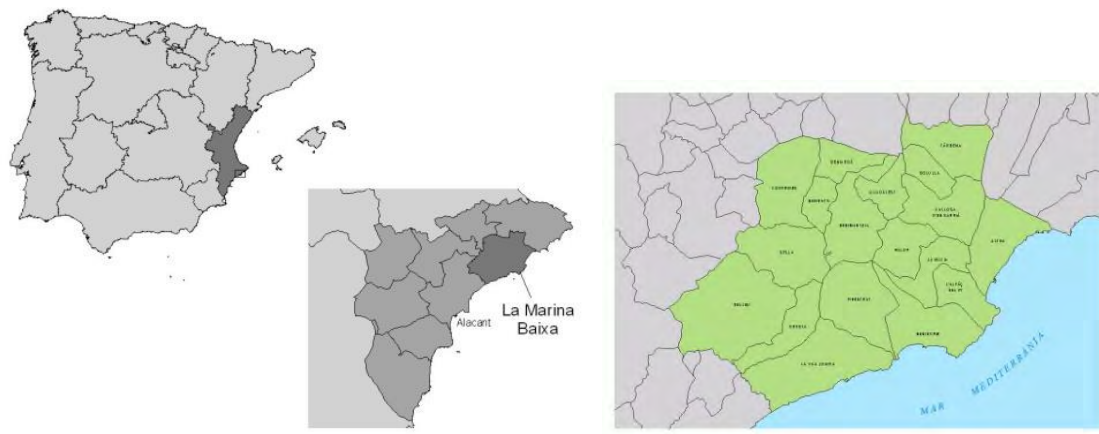
La Marina Baixa és una comarca costanera de la província d'Alacant formada per 18 municipis i amb una població de 183.100 habitants, segons el cens de l'any 2011. La capital tradicional va ser la Vila Joiosa fins als

---

¹²⁸ Per a una informació d'abast autonòmic valencià d'aquests impactes vegeu MIRANDA (2000). Nosaltres ens centrarem en les característiques pròpies de la Marina Baixa.

anys 90, quan Benidorm va assumir la capitalitat administrativa, atès el creixement econòmic, de població i de serveis ocasionats per l'activitat turística.

L'activitat principal fins als anys 60 del segle XX fou l'agricultura i la pesca, però amb l'arribada dels primers turistes a la comarca, sobretot als municipis de la costa, va començar un canvi molt profund que alteraria fins avui les seues bases econòmiques i socials.

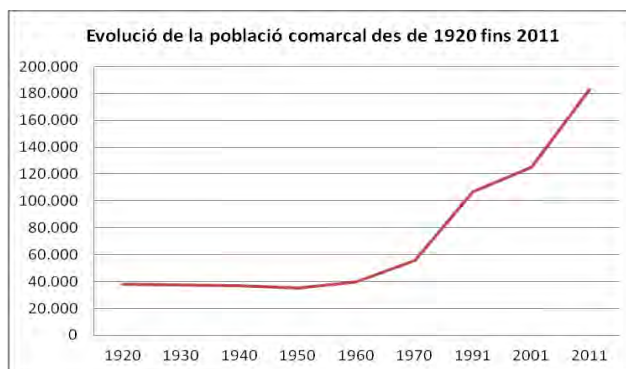
Localització de la comarca de la Marina Baixa.

En la capçalera de la comarca, per nombre d'habitants, hi ha la ciutat de Benidorm, i al seu voltant s'articula i jerarquitzava una xarxa de ciutats i pobles que es complementen entre si: la Vila Joiosa i Altea, amb més de 20.000 habitants. L'Alfàs del Pi i la Nucia, amb més de 10.000. Callosa d'en Sarrià, Finestrat, Polop de la Marina i Relleu, amb més de 1.000, i la resta, amb menys de 1.000 habitants.

Cal dir que el creixement de la població comarcal, espectacular en alguns municipis com Benidorm, la Nucia o Altea, va ser motivat per l'arribada de turistes, però també per l'augment dels llocs de treball tant per a la construcció de la planta d'allotjament (hotels i apartaments turístics), com les vivendes per als treballadors que arribaven, les infraestructures i els serveis, i per al mateix sector turístic (hotels, restaurants, bars, comerços, etc.).

Aquest fet ha provocat uns canvis territorials derivats del paper del turisme com a factor de reorganització de l'espai mitjançant un procés de «contraurbanització» (ROMERO et al., 2001), és a dir, un canvi de la tendència demogràfica pel qual els municipis de menor dimensió creixen més que els de major dimensió. Encara que no s'ha d'entendre com un estadi avançat d'urbanització sinó com l'associació negativa entre creixement urbà i mida del centre; amb això s'inverteixen les tendències cap als municipis mitjans i es provoca una nova estructura difusa al territori comarcal, de manera que es configuren així tres àrees diferenciades d'urbanització que tenen com a punt central Benidorm i s'estructuren a partir d'aquest municipi cap a l'interior de la comarca.

Amb l'anàlisi sociodemogràfica de les poblacions de la Marina Baixa es veu amb claredat el procés de creixement poblacional i la seua relació amb l'activitat turística i immobiliària. Així, la comarca ha registrat històricament variacions demogràfiques associades als diferents contextos socioeconòmics, però és des de final dels anys 50 del passat segle, quan tenia 35.319 habitants, que ha anat incrementant la població de manera continuada fins a l'actualitat, accelerant-se el procés de creixement a partir de 1980, quan comença a intensificar-se l'activitat turística. Així es passa dels 39.415 habitants en 1960, als 106.632 habitants l'any 1991, i els 125.088 habitants de 2001, xifres que suposen que en un període de quaranta anys la població comarcal s'incrementa en un 217,36%.

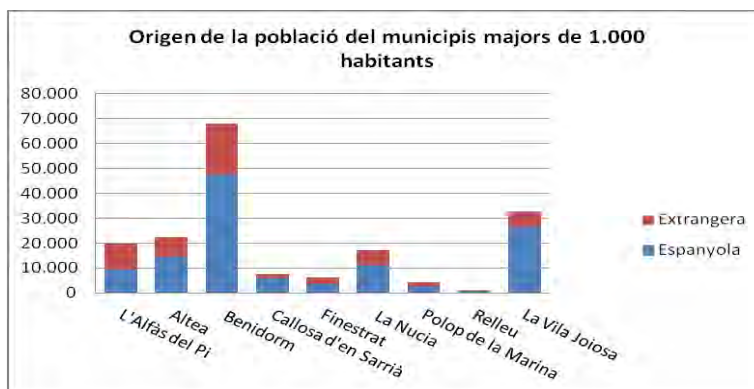

Font: Institut Nacional d'Estadística. Elaboració pròpia.

Malgrat aquest increment, efecte de l'especialització turística, la població empadronada no reflecteix la veritable magnitud de la comarca, ja que té una població de 183.100 habitants censada quan tan sols a Benidorm, per exemple, es registra un volum de població real de 125.000 a 250.000 persones, segons el Departament Municipal de Sociologia, depenent de les èpoques de l'any, enfront de les dades oficials del cens de 2011, que estableix la població d'aquesta ciutat en 68.045 habitants.

A la comarca les primeres activitats turístiques provenen de la demanda de la burgesia de l'interior de la pròpia província d'Alacant, com és el cas a Benidorm, la Vila Joiosa i Altea en relació amb la ciutat industrial d'Alcoi, però és quan s'incorpora la resta de comunitats autònomes i, sobretot el nord d'Europa, a partir de l'obertura l'any 1967 de l'Aeroport Alacant-Elx, que es produeix l'augment significatiu de l'arribada de turistes (NAVALÓN, 1999) i, en conseqüència, de població i la necessitat de modernitzar les infraestructures, crear serveis i construir vivendes per a ús turístic i residencial, de manera que es modifica el mercat laboral i es creen nous llocs de treball. Un conjunt de circumstàncies que facilitaren la incorporació de la dona al món laboral provocant un altre tipus de canvis sociofamiliars i culturals.

L'arribada d'aquesta població, sobretot l'europea, es reflecteix en l'actualitat en el fet que, dels 183.100 habitants que té la comarca, el 32% són estrangers, dels quals el 72% és d'origen europeu, població amb unes característiques sociodemogràfiques (edat, llengua, cultura, etc.) i necessitats locals (serveis socials, atenció socio sanitària, etc.) diferents de les de la població local que influeixen en els canvis socials i culturals de la comarca.

Font: Institut Nacional d'Estadística. Elaboració pròpia.

Aquesta tendència s'observa en municipis com l'Alfàs del Pi, on el 53% de la població total és estrangera, dels quals el 91,8% són originaris de països membres de la Unió Europea; el municipi de Finestrat, amb el 43% del total de la població d'origen estranger, 84,8% dels quals són de països de la Unió Europea; el municipi de la Nucia, el 35% de la població total del qual és estrangera; o Benidorm, amb el 30%.

Pel que fa a les vivendes censades, la seua evolució evidencia la importància del turisme residencial, així l'any 1991 a la comarca hi havia un total 90.950 vivendes, de les quals el 35% eren de segona residència, volum que augmentà al cens de 2001, on hi havia un total de 109.651 vivendes, de les quals el 56,74% eren de segona

residència. Pel que fa al 2011, a la comarca hi havia un total de 137.000 vivendes, de les quals el 31,60% són de segona residència i el 13,68% consten buides, xifra que implica més del 45% de les vivendes.

Un exemple del creixement paral·lel entre vivendes i població es pot veure al municipi d'Altea. Entre 1950 i 2011 la població ha passat de 5.738 habitants a 22.385, és a dir, ha augmentat un 290,12%, i el nombre de vivendes ha passat de 9.600 totals en 1991 a 16.430 en 2011, xifra que suposa un increment del 71%, de les quals el 23,65% són de segona residència i el 21% estan buides.

Al capdavant, un creixement accelerat, en la majoria dels municipis, que ha provocat conflictes i impactes territorials de diversa mena relacionats amb la implantació i el ràpid desenvolupament urbanístic. Problemes com el dèficit en equipaments i infraestructures, saturació de serveis públics com l'hospital comarcal, escoles, etc., dependència econòmica de les administracions locals del sector immobiliari, impactes ambientals com la saturació de l'espai costaner, manca d'aigua, i el desenvolupament d'un model turístic basat en la construcció urbana deslligada dels propis nuclis de població tradicional en forma d'urbanitzacions més o menys aïllades escampades pel territori.

Tradició toponímica de la Marina Baixa i l'impacte de la segona residència

Pel que fa a l'onomàstica, tenim que la comarca valenciana de la Marina és un territori molt ric per a l'estudi de la toponímia, especialment pel que fa a qüestions com la permanència, els canvis i la identitat que la població assumeix al llarg dels segles i els grups humans que s'hi han instal·lat. Si fem un recompte de les nominacions comarcals, ens trobarem petjades des de temps pre-romans, com Altea o Aitana, romans com Callosa, àrabs com Almafrà, catalans com Sella o la Vila Joiosa, fins a denominacions que, a hores d'ara estan arrelant fruit de les noves colonitzacions des de la segona meitat del segle XX. Són denominacions en castellà o anglès que comporta la nova economia basada en el turisme. Han començat a naturalitzar-se a final del segle XX i, especialment, principi del XXI.

Evidentment, les denominacions històriques responen majoritàriament a referents propis de l'onomàstica tradicional com:

- Morfologia del terreny: tossal, foia, platja...
- Qualificatiu del terreny: ample, baix, llarg...
- Color: blanc, fosc, groc...
- Hidronímia: aiguamoll, riu, barranc...
- Vegetació: albelatge, timó, garrofer...
- Fauna: àguila, cabra, morena...
- Agricultura: bancal, comptador, corral...
- Pesca i navegació: port, almadrava, bol...
- Habitatge: alqueria, borda, casa...
- Indústria: algepsar, cup, clot de neu...
- Propietat: Antoni, Bàrbera, Xotxim...
- Construccions militars: castell, torre, fort...
- Vies de comunicació: camí, via, assegador...
- ...

Però tot i que bona part de la toponímia es fixa i es fossilitza, també tenim que una altra part mostra l'evolució social i econòmica, per la qual cosa trobem topònims que reflecteixen les noves formes de vida i producció que s'han afegit al llarg dels segles com *fàbrica* (s. XVIII-XIX), *piscina*, *poliesportiu* o *remunta* (s. XX).

La selecció d'aquests termes considerem que és la visió i la descripció que els habitants del territori han fet de si mateixos. És per açò que la llengua dels topònims mostra elements particulars com són els diatopismes (*fondo*, *tossal*, *oix* < *ois* < *oi*) i els préstecs fruit de les llengües en contacte com els arabismes (*racó*, *almàssera*, *séquia*...), aragonesismes (*jardatxo*, *rabosa*, *torrompero*...), castellanismes (*matxo*, *cruce*, *empalme*...) o italianismes (*llojja*, *xanca*, *xapa*...), entre altres.

Ara bé, des de la dècada dels seixanta del segle XX hi ha un nou tipus d'economia que trasbalsa i crea unes noves formes de relació dels habitants del territori amb el seu entorn i amb els nousvinguts. I aquests canvis tenen també el seu reflex en una nova forma d'habitatge: la urbanització.

Vista de Benidorm des de Serra Cortina. (Fotografia de Fran Pérez.)

Com s'ha dit, el fenomen de les segones residències en urbanitzacions naix a la dècada dels setanta i s'estén de manera vertiginosa amb l'arribada del segle XXI. Aquesta mena de residència té una fortíssima influència tant en l'ordenació del territori com en les denominacions que aquest rep, atès que amplíssims espais que havien mantingut el seu caràcter agrícola i pesquer esdeven zones urbanes anomenades de manera, quasi sempre, arbitrària. A més a més, aquest fenomen comporta l'arribada massiva de nous habitants que provoquen un canvi social, cultural i lingüístic de gran impacte. Els nous habitants, en esdevenir majoritaris, creen les noves denominacions que seran adaptades pels habitants autòctons. És a dir: canvia el medi físic, canvia la llengua i canvien els referents.

La implantació de les urbanitzacions començà com un fet anecdòtic i molt centrat en l'àrea litoral, eren habitants ocasionals o de temporada a la recerca de sol, platja i tranquil·litat.¹²⁹ La urbanització era una presència de poc impacte. Un exemple serien les zones residencials escandinaves que van creant-se com *La Colònia Escandinava* (l'Alfàs del Pi) o *El Tranquilo* (Benidorm). Aquestes construccions eren, inicialment, d'un impacte discret, perquè la seua extensió és limitada.

Però a mesura que l'activitat econòmica prengué força el fenomen urbanitzador cresqué i eixamplà el seu camp d'incidència i, per tant, la seua influència com a referent a la comunitat. Més si tenim en compte que eren zones separades dels nuclis urbans i que donaren nom a les noves zones urbanitzades. És el cas d'*Altea Hills*. Una immensa contrada de la serra de Bèrnia és remoguda i aplanada per tal de crear una residència amb aires d'exclusivitat. Les denominacions i realitats històriques com *la Mallada*, *el pla de Fornets* i *la Galera* queden sepultades sobre una immensa nova construcció.¹³⁰ No sols hi haurà una nova realitat física sinó que aquesta realitat és denominarà amb un nom nou: es consuma el canvi onomàstic. Per tant, veiem que amb l'augment de l'extensió urbanitzada ha augmentat la influència dels impactes. Si a açò afegim que el nombre d'urbanitzacions es multiplica de manera vertiginosa, ens adonarem que el territori de la Marina Baixa, però també el de bona part del litoral valencià, s'ha vestit d'una nova pell de ciment que provoca canvis onomàstics.

A partir d'aquesta realitat podem considerar, a grans trets, quatre situacions que marquen els canvis onomàstics:

1. La urbanització queda dins d'una partida. Normalment són urbanitzacions de dimensions modestes i prenen el nom de la partida o d'un referent toponímic preexistent. És el cas de la urbanització *El Planet* a Benidorm, *Coloma* a la Nucia, o la frustrada urbanització *Saleres* a Sella.
2. La partida queda dins d'una urbanització. És el cas d'*Altea Hills*, que engoleix *la Mallada* i *el pla de Fornets*, i bona part de *la Galera*.
3. La partida queda dins diverses urbanitzacions:
  - 3.1. *Bello Horizonte* i *Puerto Azúl* desplacen i esborren el topònim *Pla de la Figuereta*, perquè l'indret s'urbanitza totalment.
  - 3.2. A la partida i el barranc de *la Galera* s'han construït les urbanitzacions *la Galera*¹³¹ i part d'*Altea Hills*. Els observadors perceben dues o més realitats diferents. *Altea Hills* esdevé un topònim identificador. Tot i això, ateses les dificultats orogràfiques, l'indret no s'urbanitza totalment.
4. La urbanització pren part de diverses partides com *El Jardín de Alfaz*, que agafa part del *Sarandó*, *Casa Roca* i *l'Arabi*¹³². Hi ha una divisió nova i un canvi onomàstic.

Veiem, doncs, que l'afectació sobre les partides i la seua configuració és diversa en construir les urbanitzacions. Però, a més de l'impacte, hem dit que la construcció pot suposar modificacions orogràfiques que esborren tossals, barrancs, fonts i camins. I aquesta mena de situacions s'ha produït. En canviar la forma

¹²⁹ És interessant la lectura d'altres articles per a veure diversos efectes de l'afectació de l'economia turística en l'onomàstica com OBIOL (2000), MIRANDA (2000) i DOMÉNECH i LLORCA (2014).

¹³⁰ Agraïm les informacions sobre Altea de Paquita González Pérez, Maria Francesca Llinares Cortès i Joan Borja i Sanz. Com també la informació sobre Orxeta de Pepa Lloret Llinares.

¹³¹ I aquesta subdividida a la vegada en *Galera de Las Palmeras*, *Galera Baja* i *Galera del Mar*.

¹³² No analitzarem ací el cas d'*Arabi*, un topònim eivissenc transportat a la Marina al segle XVIII (V. LLORCA IBI, 2010).

del territori han desaparegut els referents orogràfics pels quals es guiava la vida tradicional. Un exemple seria la desaparició de la *font de la Rella* a *Altea Hills* o la *font de la Perola*, sepultada sota les modificacions del terreny produïdes pel parc temàtic *Terra Mítica*.

Vista la manera en què les urbanitzacions transformen el paisatge i l'onomàstica, podem agrupar els impactes en quatre apartats:

1. Urbanitzacions que mantenen el nom tradicional i, per tant, n'asseguren la conservació. Trobem exemples com *El Planet*, *La Mallada*, *Barranc Fondo*, *Partagat*, *La Galera*, *El Mascarat*...¹³³
2. Urbanitzacions que descriuen una nova realitat: *Colònia Escandinava* a la partida *Corral de Toni*. Tot i que solen tenir el nom en castellà, la seua adaptació al català és fàcil. Potser produeixen un desplaçament (o redistribució) de la toponímia tradicional però no afecten la llengua i, fins i tot, poden ser enriquidores, perquè són testimonis d'un fet històric, en aquest cas l'arribada d'un determinat grup humà.
3. Urbanitzacions amb referents de màrqueting turístic lligat a la idea d'«El Levante Feliz»: *El Tranquilo*, *Bello Horizonte*, *Entre Naranjos*... Construccions de significat insuls i que poden desplaçar el nom tradicional com és el cas del *Figuerol*, substituït per *Bella Orçeta*.
4. Urbanitzacions amb referents socials prestigiosos, i que constitueixen el que irònicament podem anomenar *topofashion*. L'economia de mercat ens marca que l'anglès és una llengua d'oportunitat internacional de negoci i, a la vegada, s'ha convertit en un símbol de prestigi social. La seua empenta fa que les empreses promotores de vendes urbanístiques en facen un ús constant per tal de donar prestigi a les seues construccions.

Dintre d'aquest quart grup podem destriar dos subgrups:

- 4.1. Denominacions fonamentades sobre l'efecte enlluernador de la llengua anglesa com *Holiday Club*, *Polop Paradise*, *Golf Bahía* o *Núcia Park*... Segons l'imaginari dels potencials compradors, té més *glamour* comprar una propietat a *Polop Paradise* que al *Runar de Ponotx* o a *Núcia Park* que a *la Rambla*.
- 4.2. Toponímia transportada. En moltes ocasions la sofisticació o l'encant va de la mà de les connotacions que els topònims tenen, i per això són transportats al territori de colonització. És el cas de denominacions com *Montecasino*, *Puerto Azul* o *Beverly Hills*.

Davant aquesta situació és factible observar les diferents actituds que les administracions municipals han tingut i les accions que han portat a terme, tot tenint en compte que, per regla general, la toponímia no era vista com un patrimoni cultural ni lingüístic a preservar. A grans trets es considerava com una inèrcia que no calia protegir i que podia ser alterada o esborrada sense cap impediment. Però també han existit la sensibilitat cultural i lingüística (CASANOVA, 2010: 204): «Esta nueva toponimia se ha combatido por muchos pueblos con una ley que considera la toponimia patrimonio local y que por tanto permite al ayuntamiento proponer los nombres de las calles de las nuevas urbanizaciones o negarse a aceptar un nombre como demuestran los ejemplos de Vinaròs, Dénia y Almassora».

En el cas concret de Dénia, a la comarca veïna de la Marina Alta, tenim que el *Reglament de normalització lingüística*, article 5, apartat D, va referit a la «Recuperació de la toponímia tradicional: Retolació en valencià dels carrers, de les partides, dels camins, dels paratges, etc». El contingut d'aquest apartat diu: «Retolació en valencià dels carrers, de les partides, dels camins, dels paratges naturals, accidents geogràfics, pous, edificis històrics, etc., retornant a la toponímia tradicional sempre que hi siga possible»¹³⁴.

Troblem també actuacions valuosíssimes com les de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, que han sigut força positives tant pel que fa a la tasca investigadora com la divulgadora¹³⁵. Tot i això, podem observar que ens els mapes elaborats per la institució —consultables a Internet— es fa ressaltar el nom de les urbanitzacions per sobre de les denominacions toponímiques tradicionals, amb la qual cosa es produeix un efecte advers per a la supervivència de l'onomàstica històrica. Especialment si tenim en compte que són la font de la qual beuran altres eines i aplicacions d'Internet com Google Maps.¹³⁶ Una simple ullada als díptics referits a Benidorm (ALMIÑANA, 2004), Finestrat (HERRERO, 2008) o Orxeta (JUSTINIANO, 2008) ens en donen una idea clara.

¹³³ MIRANDA (2000: 277) fa catorze anys escrivia: «Al repasar el casi millar de topónimos recogidos se ha constatado, y ha sido una sorpresa, que la principal fuente de inspiración nominadora es la toponimia local». Una situació que actualment ha variat molt, ara la toponímia tradicional va quedant arraconada.

¹³⁴ Agraïm l'amabilitat de la senyora Maria del Mar Reus Bas, de l'Oficina de la Promoció del Valencià de l'Ajuntament de Dénia, a l'hora d'oferir-nos informació.

¹³⁵ Agraïm a Maite Mollà la seua amabilitat a l'hora d'oferir-nos informació sobre urbanitzacions i les seues denominacions.

¹³⁶ PARELLA (2012) palesa la importància que tenen les xarxes socials, que mai no hem de perdre de vista, per a la difusió toponímica en els temps actuals.

Pel que fa a les diverses actituds dels ens municipals, podem fer el següent esquema referit a la Marina Baixa:

1. Promoció de la toponímia històrica. Al municipi d'Altea s'observa que s'ha realitzat la senyalització a partir de l'onomàstica tradicional. El referent històric té una bona visulització i serveix de referència. Són especialment significatives certes accions com anomenar edificis rellevants amb toponímia tradicional (col·legi *Les Rotes*, residència *Les Boqueres*, etcètera). Malauradament en algunes zones de nova i massiva urbanització com la serra de Bèrnia, els neotopònims imposen la seua llei. Hi caldria engegar accions per tal que les mesures de protecció s'estengueren a les zones amb més risc de canvi onomàstic.

2. Ordenació onomàstica. L'Alfàs del Pi és un poble que ha basat la seua economia recent en el turisme residencial, especialment de ciutadans noruecs. Des dels anys seixanta del segle passat, el nombre d'urbanitzacions va créixer esponerosament. Les denominacions d'aquestes àrees es basaven principalment en referències orientades a la bondat del clima i als tòpics de felicitat. Tot i això, l'any 1996, s'inicià, des de l'àrea d'Estadística i Padró d'Habitants, una acció de nominació dels nous nuclis urbans del municipi que ha permès la coexistència de la toponímia tradicional amb la presència de les urbanitzacions.¹³⁷ A més a més, la retolació de les urbanitzacions i les partides fa servir la denominació valenciana, fet que augmenta la presència de la llengua pròpia. *Entre Naranjos y Flores* esdevé *Entre Tarongers i Flors*, *Alfaz del Sol* esdevé *Alfàs del Sol*, etcètera. Però tenim que, a causa del pes del fenomen urbanitzador, moltes partides han esdevingut «urbanitzacions», fet que reflecteix la retolació municipal. És per això que trobarem «urbanitzacions» com *Foia Blanca* o *El Captivador*, que són noms seculars de partida. A més, hi hem d'afegir una altra acció positiva: els camins i vials mantenen la denominació històrica com ara *camí dels Alguers* o *camí de la Foia de l'Om* i han esdevingut un referent onomàstic per a la població. Per tant, veiem que hi ha un desig de conservació de l'onomàstica tradicional i de redreçament lingüístic que permet ordenar l'impacte que suposa l'entrada de nova toponímia.

3. Promoció irregular. En el cas del municipi de Benidorm, el creixement del nucli urbà ha estat immens des dels anys seixanta del segle XX i, atesa la seua intensitat, aplega al punt de formar un contínuum amb algunes urbanitzacions. La conseqüència d'aquest creixement ha estat l'arrabassament de l'onomàstica, perquè durant dècades no hi hagué una sensibilitat de protecció onomàstica, tot i que a hores d'ara hi ha indicis d'un canvi d'actitud en els actuals gestors municipals. D'altra banda, pel que fa al territori corresponent a la denominada *Horta de Benidorm*, on hi ha urbanitzacions més o menys disperses, l'any 2013 es realitzà una retolació que ha permès retrobar les denominacions històriques. Per exemple, la urbanització *El Tranquilo* deixa de ser el referent principal i es posa en relleu *Pla del Quarter*.

4. Promoció del canvi. La Nucia és un poble que en les últimes dues dècades ha tingut una explosió urbanística i que ha fonamentat l'economia en les llicències d'obra. No sols s'ha deixat dur per la inèrca nominativa que marcaven les empreses constuctores sinó que l'Ajuntament ha esdevingut promotor del canvi lingüístic. Les referències municipals es basen en el nom de les urbanitzacions, sense que s'haja pres cap mesura per afavorir la transmissió i visulització de la toponímia històrica. Per exemple, cada urbanització tenia un centre social dependent de l'Ajuntament que ha rebut la denominació de la urbanització, i no s'ha apostat per mantenir la tradició nominal. Així és com, per exemple, *la Foia del Conill* deixa de ser una referència per esdevenir *Krystal*. A més a més, l'abundant senyalització municipal es fonamenta en els noms de les urbanitzacions i oculta la història i la llengua històrica.

Conclusions

Com s'ha exposat, som davant un territori amb una dedicació turística important, on el desenvolupament ha estat vinculat a la construcció d'urbanitzacions de manera més o menys espontània als municipis del voltant de Benidorm com són l'Alfàs del Pi, Altea, Finestrat, la Nucia, Polop de la Marina o Relleu, que han estat integrades d'una manera més o menys afortunada en l'estructura territorial preexistent, ocupen grans extensions de sòl, han esgotat recursos naturals i paisatgístics, i han canviat els perfils locals demogràfics, socials i culturals.

Partint d'aquesta realitat, podem esquematitzar els impactes rebuts en les idees següents:

1. La Marina Baixa ha rebut un fort impacte pel que fa a la construcció de segones residències turístiques.
2. La Marina Baixa ha rebut un fort increment de població d'altres llocs de l'Estat espanyol i d'Europa des dels anys seixanta del segle XX. Ací cal sumar la vinguda d'immigració des d'Iberoamèrica i el Marroc

---

¹³⁷ Agraïm l'entusiasta col·laboració de Miquel Pérez Pizarro, responsable de l'àrea d'Estadística i Padró Municipal de l'Ajuntament de l'Alfàs del Pi.

fonamentalment per la necessitat de mà d'obra que l'auge en el sector de la construcció provocà en els anys noranta del segle XX.

3. Ateses les circumstàncies polítiques i sociolingüístiques dels anys seixanta, trobem que no hi havia cap mesura de protecció onomàstica ni lingüística de la tradició cultural valenciana que afavorís la presència de la tradició onomàstica històrica en la nomenclatura urbana o urbanitzada.

4. Amb l'arribada de la democràcia es promulgaren lleis com la Constitució espanyola, l'Estatut d'autonomia o la Llei d'ús i ensenyament del valencià, que crearen un marc teòric de protecció de les llengües pròpies.

5. Tot i el marc legal per a la protecció onomàstica, a la Marina Baixa s'imposà la llei del mercat, i són les empreses constructors les que donen lloc als nous nuclis urbanitzats.

6. Les accions/reaccions municipals són diverses, des d'intents de promoció/normalització de l'onomàstica pròpia com és el cas de l'Alfàs del Pi o Altea, a tímids intents parcials com és el cas de Benidorm, o casos de promoció del canvi com és el cas de la Nucia.

7. Cal una reacció decidida de les administracions si es desitja la recuperació, promoció i difusió de l'onomàstica tradicional. Promoció que passa per una visualització de la toponímia pròpia a través d'unes vies prioritàries al segle XXI com són les eines informàtiques, les xarxes socials i la senyalística urbana.

8. Cal establir la protecció onomàstica en la planificació urbanística municipal en la redacció dels plans generals d'ordenació urbana.

Bibliografia

- ALMIÑANA I OROZCO, Pasqual (2004): *Benidorm*. Col. Onomàstica, Sèrie Toponímia dels Pobles Valencians, 54. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- CASANOVA HERRERO, Emili (2010): «Estado actual sobre los estudios de toponimia valenciana». A: *Toponimia de España: Estado actual y perspectivas de investigación*. Berlin / New York: De Gruyter, pàg. 195-212.
- DOMÈNECH, Àngels; LLORCA, Francesc Xavier (2014): «L'impacte en la toponímia de les activitats turístiques als espais naturals: el cas de la serra de l'Aitana (País Valencià)». A: *Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques*. Barcelona: Generalitat de Catalunya / Departament de Cultura, pàg. 2519-2527. <http://www.gencat.cat/llengua/BTPL/ICOS2011/245.pdf>.
- HERRERO LLORET, Teresa (2008): *Finestrat*. Col. Onomàstica, Sèrie Toponímia dels Pobles Valencians, 119. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- HUETE, Raquel; MANTECÓN, Alejandro; MAZÓN, Tomás (2008): «¿De qué hablamos cuando hablamos de turismo residencial?». *Cuadernos de Turismo*, 22: pàg. 101-121.
- JUSTINIANO I ORTUNYO, Maria (2008): *Orxeta*. Col. Onomàstica, Sèrie Toponímia dels Pobles Valencians, 135. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- LLORCA IBI, Francesc Xavier (2010): «De l'Albir a l'Arabi. Hipòtesi sobre una interferència balear». A: *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior*. Barcelona: Societat d'Onomàstica, ISSN 0213-4098, Núm. 117-118, pàg. 243-249.
- MAZÓN, Tomás; ALEDO, Antonio. (1996): *El turismo inmobiliario en la provincia de Alicante: análisis y propuestas*, Alicante. Patronato Provincial de Turismo Costa Blanca. Diputació de Alicante.
- MAZÓN, Tomás; ALEDO, Antonio (2005): «Los límites del turismo residencial: el caso de Torreveja». A: *Estudios Turísticos*, 165, pàg. 77-95.
- MAZÓN, Tomás; HUETE, Raquel. (2005): «Turismo residencial en el litoral alicantino: los casos de Denia, Altea, Benidorm, Santa Pola y Torreveja». A: Mazón, Tomás; Aledo, Antonio (eds.) *Turismo residencial y cambio social. Nuevas perspectivas teóricas y empíricas*. Alicante: Aguaclara, pàg. 105-138.
- MIRANDA, María Jesús (2000): «La toponimia del ocio: El valor de una imagen». A: *Estudis de toponímia valenciana*. València: Denes Editorial, pàg. 275-287.
- NAVALÓN, María Rosario (1999): «Caracterización del espacio turístico residencial del litoral valenciano», *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 28, pàg. 161-178.
- OBIOL I MENERO, Emili (2000): «Les platges del País Valencià. Toponímia turística». A: *Estudis de toponímia valenciana*. València: Denes Editorial, pàg. 295-338.
- PARELLA I CODINA, Miquel (2012): «Topònims a la xarxa. El tractament de la toponímia catalana a Internet». A: *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior*. Barcelona: Societat d'Onomàstica, 2010, 116. Pàg. 257-275.
- ROMERO, Joan; MORALES, Alfredo; SALOM, Julia; VERA, José Fernando (coord.) (2001): *La periferia emergente. La Comunidad Valenciana en la Europa de las regiones*. Barcelona: Ariel.
- VERA, José Fernando (coord.); LÓPEZ PALOMEQUE, Francisco; MARCHENA GÓMEZ, Manuel; ANTÓN CLAVÉ, Salvador (2011): *Análisis territorial del turismo y planificación de destinos turísticos*. València: Tirant lo Blanch.

TOPÒNIMS MALLORQUINS COM A INDICADORS DE LA IDENTITAT DINÀMICA DEL PAISATGE VEGETAL

César LÓPEZ LEIVA*
Jorge CUEVAS MORENO
D. GONZÁLEZ GAARSLEV
Pablo HERREROS CANTIS
Esteban MARCOS RUIZ
*cesar.lopez@upm.es

Escuela de Ingeniería de Montes, Forestal y del Medio Natural (EUIT Forestal)
Universitat Politècnica de Madrid
Avda. Ramiro de Maeztu, s/n
Ciudad Universitaria. 28040 Madrid

Resum

Els noms de lloc ens donen informació sobre la identitat del paisatge vegetal segons és percebut i interpretat pels habitants del medi i també sobre la influència dels usos tradicionals i de llur intensitat. Algunes tendències dinàmiques (transformacions i interaccions) de les agrupacions vegetals poden romandre indicades i suggerides pel topònim, com a nom descriptiu de l'aspecte rellevant o testimonial relatiu a la vegetació o la flora de l'indret així anomenat, tant si ha canviat com si es produeix una estabilització de les comunitats vegetals com a conseqüència de l'acció humana. En aquest sentit, la indicació toponímica pot servir com a dada geobotànica i també dóna suport per a la fixació dels fitònims locals amb l'accepció precisa, per correspondència amb l'individu o l'agrupació que efectivament existeix o va existir: la veritable identitat de l'element vegetal del paisatge. En aquest treball hem fet una anàlisi preliminar dels fitotopònims i sinfitotopònims mallorquins inclosos en la informació cadastral digital, per tal d'identificar-los i de classificar-los i comprovar la permanència actual de les espècies i comunitats a què al·ludeixen, mitjançant l'estudi de correspondències amb la informació de la cartografia temàtica de vegetació.

INTRODUCCIÓ. DINÀMICA DE LA VEGETACIÓ I FITOGEOGRAFIA DE MALLORCA

En la interpretació del paisatge vegetal és clau considerar la seva identitat dinàmica. Les poblacions d'espècies i les agrupacions vegetals evolucionen amb el temps, succeint-se en terminis variables, excepte si es mantenen les condicions d'equilibri entre producció i explotació ecològica a l'ecosistema. Aquesta s'ha d'entendre com una reducció de la biomassa creada o una despesa consumptiva de l'existent i fins i tot com una destrucció temporal. I pot ser deguda a causes naturals o a l'acció humana. L'aprofitament tradicional, més o menys sostingut, implica l'estabilització de moltes poblacions i cobertes vegetals. La transformació dels usos del sòl i els canvis experimentats en l'hàbit rural, en concret a Mallorca, han significat una evolució de la coberta vegetal. Queden testimonis toponímics d'activitats que van limitar la densificació de les cobertes o l'elevació de la seva alçària, o bé van induir l'estabilització d'agrupacions de matollar o la degradació avançada; és el cas de les referències al carboneig [*Sa Carbonera (St. Llorenç des Cardassar)*, *es Clots Carbons (Escorca)*], la presència de forns, que necessitaven alimentar-se de material llenyós [*Torrent des Forn de Calç (Algaida)*, *Forn des Vidre (Campanet)*], l'extracció de fusta i llenya [*Caló de sa Fusta (Capdepera)*] o els usos ramaders, com els que, per exemple, es refereixen als llocs acotats per resguardar el ramat (les 'pletes' presents al *Puig de sa Pleta (Artà)*, *Canal de la Pleta (Pollença)*, *Regueró de sa Pleta (Sant Llorenç des Cardassar)*). Sobre la presència de foc com a factor ecològic natural, eina de rejuveniment de pastures o element destructor, han romàs noms com *es Cremat (Sant Joan)* i el relatiu a la presència de comunitats herbàcies derivades d'incendis reiterats [*es Carritxó (Felanitx)*, al·lusiu a la gramínia *Ampelodesma mauritanica* 'càrritx?'].

La successió, natural o induïda, de diferents tipus de coberta vegetal pot consistir en canvis progressius o regressius, però també en bloquejos o estabilitzacions, alternances cícliques i salts evolutius. La vegetació natural vindria caracteritzada per un tipus *estructural*, la formació o fesomia de vegetació potencialment dominant d'acord amb el clima o condicionada per característiques o estats del substrat. El conjunt de comunitats i les seves possibles interrelacions al llarg del temps estan presidits no per una comunitat climàtica teòrica monoespècífica, probablement il·lusòria, sinó pel tipus d'estructura òptim amb barreja irregular d'espècies principals codominants. Cap a on des d'aquest òptim teòric evoluciona un conjunt d'agrupacions vegetals de diferent nivell evolutiu o maduresa, entesa com una adaptació al medi, complexitat, categoria

d'estructura i valor protector. La successió a partir d'un cert estat no té una sola possibilitat, sinó diverses, formant un *complex evolutiu*. La seva representació gràfica seria una xarxa més o menys intrincada i no tant una línia o escala rígida d'estadis consecutius.

A Mallorca, els tipus climaticoestructurals poden sintetitzar-se de la manera següent:

a) El *subescleròfil (S)* o *escleròfil més mesòfil*, a partir dels (600) 700-800 m a les obagues de Tramuntana, però amb escassa representació real per intrazonalitat deguda a la presència de roquissars càrstics. El nivell màxim correspon a l'*alzinar*. Als nivells intermedis, partint del màxim, apareixen *alzinars* d'inferior categoria estructural i florística, seguits en l'escala per masses amb inclusions de *Pinus halepensis* o masses pures de pineda.

b) L'*escleròfil (E)*, clarament dominant, amb tres variants: b1) la de tendència subescleròfila al nord; b2) l'escleròfila típica; i b3) la més termòfila i xeròfila al centre i el sud. Aquesta última dóna pas, en estacions litorals amb major xericitat per efecte de vents dessecants combinats amb sòls pobres, a l'*hiperxeròfil* atenuat.

Els nivells màxims corresponen a formacions arbrades de coberta alta, amb sotabosc ben conformat. La pineda de *pi blanc (Pinus halepensis)* és l'agrupació arbòria que ocupa major extensió, seguida dels alzinars. Nivells intermedis representen formacions arbrades amb estructures de menor alçària i densitat i composicions en què intervenen espècies i agrupacions progressivament més xeròfiles i/o heliòfiles: ullastrars, marines i garrigues —fins i tot les dominades pel *càrritx*—, amb freqüents inclusions d'elements amb significació superior (rodals de pinar o ullastrar i fins i tot alzinars). Els nivells de maduresa baixa corresponen a les garrigues degradades o incipients (colonitzadores d'olivars abandonats) i a altres agrupacions que pateixen regressió per explotació intensa (urbanitzacions, incendis, pedreres, etc.) (LÓPEZ LEIVA, 2001).

c) *Hiperxeròfil (H)* atenuat, amb possibilitat de formacions arbòries (pinedes) en barreja amb garrigues termòfiles i retalls de savinars. El nivell màxim correspon a pinedes obertes amb sotabosc de garriga termòfila, i en nivells intermedis es troben les garrigues termòfiles i les marines, a més de les comunitats de savina.

d) Entre els intrazonals, els de major significació són, per ordre d'extensió decreixent: el *càrstic-rupícola (K, F)*, àmpliament representat a la corona altitudinal dels massissos de la serra de Tramuntana, amb acompanyament del tipus *glareícola (J)* en tarteres i acumulació de pedres; l'*arenícola (R)*, en els trams costaners; l'*hidròfil parcial o francament halòfil (L)*, a les albuferes i els aiguamolls (a aquest tipus caldria afegir la variant de vegetació *aerobalòfila* representada pels matolls pulvinulars espinosos de *socarrells* als penya-segats costaners); i, finalment, el *glicohidròfil (P)*, amb molt exigua representació —fins i tot potencialment— en alguns trams de torrents en planes.

Els fitotopònims i sinfitotopònims (RUIZ DE LA TORRE, 1988) poden utilitzar-se com a eines indicadores geobotàniques: per a l'anàlisi de corologia o distribucions d'espècies i la història dels aprofitaments i usos del sòl (LÓPEZ LEIVA & COVES MORENO, 2012, LÓPEZ LEIVA et al. 2010). Sovint, després de la seva interpretació, són indicis de la presència i abundància d'espècies i de les seves relacions dinàmiques.

MATERIALS I MÈTODES

Els canvis de la coberta vegetal poden detectar-se per comparació entre la designació toponímica i la vegetació real actual, tot i que no es disposa d'una datació no homogènia i normalitzada dels noms de lloc.

La font utilitzada per a la recopilació de topònims ha estat la cartografia digitalitzada del cadastre de rústica, amb 42.539 registres a Mallorca, que subministra dades georeferenciades i relacionades amb superfícies. La base del cadastre té l'inconvenient de la irregular precisió en la transcripció dels topònims i en la seva possible inexactitud o arbitrarietat en l'adscripció a àrees reals (en tot cas, més aproximades que els habituals «punts» geogràfics on se solen ubicar els noms). Com a base auxiliar per a la localització de topònims es va utilitzar informació toponímica al servidor WFS de l'Infraestructura de Dades Espacials de les Illes Balears (IDEIB), alhora provinent del Mapa Topogràfic Balear de 1995 i de 2006, ambdós a escala 1 : 5 000. Com a cartografia temàtica, s'ha fet servir el Mapa Forestal d'Espanya a escala 1 : 25 000 (MAGRAMA, 2012).

La seqüència de l'anàlisi fitotoponímica va consistir en: 1. *Creació de base de dades amb 1.722 dades cadastrals amb significat assignat*. Cada registre va quedar adscrit a un grup semàntic tenint en compte noms vernacles mallorquins (BONNER, 1994; CALDENTEY, 2008 i les nostres pròpies dades recollides en les prospeccions

de camp del Mapa Forestal d'Espanya 1 : 200 000). 2. *Creació de mapes toponímics per famílies lèxiques*. 3. *Intersecció de la cartografia toponímica amb mapes de vegetació en GIS*. A cada registre «localitzable» es van afegir els camps corresponents a la informació sobre la coberta vegetal en la seva superfície i es van identificar els polígons externs a les àrees actuals de distribució. Dels registres totals, se'n van triar 951 per confrontar-los amb el Mapa Forestal d'Espanya a escala 1 : 25 000, exclouent algunes espècies tradicionalment significatives en els cultius arboris (*Prunus dulcis* 'ametller' i *Ficus carica* 'figuera') 4. *Anàlisi de les correspondències entre els elements vegetals al·ludits i la coberta vegetal actual* referida a les possibles espècies consignades com a principals als mapes forestals, seleccionant els polígons del cadastre amb denominació coincident («topònims no externs») o no coincident («topònims externs») i representant-los cartogràficament.

RESULTATS

El volum de les dades obtingudes és considerablement gran. S'apunten una sèrie d'indis de característiques fitodinàmiques, amb un esbós de sistematització, amb alguns dels resultats que exemplifiquen el caràcter indicador dels topònims.

La vegetació *clímax* o més madura. La intensa i secular activitat humana atorga caràcter hipotètic i incert a la identitat de les vegetacions d'òptima adaptació al medi, a causa d'una transformació profunda de les condicions primitives i de la dificultat de comprovar les teories en un termini generacional. És aconsellable considerar diferents possibles hipòtesis sobre la naturalesa de les cobertes vegetals de major maduresa assolible (RUIZ DE LA TORRE, 1990). Es tractaria en la major part dels casos de masses mixtes arbrades amb coparticipació d'elements (alzines-pins, ullastres-pins, etc.), a excepció dels alzinars de variant més higròfila. Alguns topònims són descriptors aproximats de l'estructura d'aquestes cobertes madures: els derivats de *bosc* i els que tenen com a arrel *lluc* (del lat. *lucus* 'bosc sagrat'). A Mallorca, el terme al·ludeix a les formacions arbrades d'elevada densitat de *Q. ilex ilex*, *Q. ilex ballota* o masses amb individus de formes intermèdies entre les dues subespècies. Actualment, hi ha paratges exteriors a l'àrea de distribució d'aquesta espècie que *indiquen regressió*, atès que en l'actualitat no mantenen cobertes d'aquesta espècie com a dominant, majoritàriament de superfície exigua; poden esmentar-se (incloent probables patronímics) *es Bosc* i *es Bosquet* (*ses Salines*), *sa Penya Bosca* (*Felanitx* i *Santanyí*), *es Bosquerró* (*Sant Llorenç des Cardassar*), *es Bosc* (*Alcúdia*), *es Bosc* (*Pollença*), *es Pou Bosc* (*Petra*), *Son Bosca* (*Ariany*, *Maria de la Salut*, *sa Pobla*), *es Bosc* (*Alcúdia*, *Pollença*), *Son Bosc* (*h*) (*Palma*), *Son Boscana* (*Llucmajor*), *na Bosc* (*Porrires*), *Bosqueta* (*Inca*), *Son Bosc* (*Inca*) i *Bosc Nou* (*Inca*) (Fig. 1).

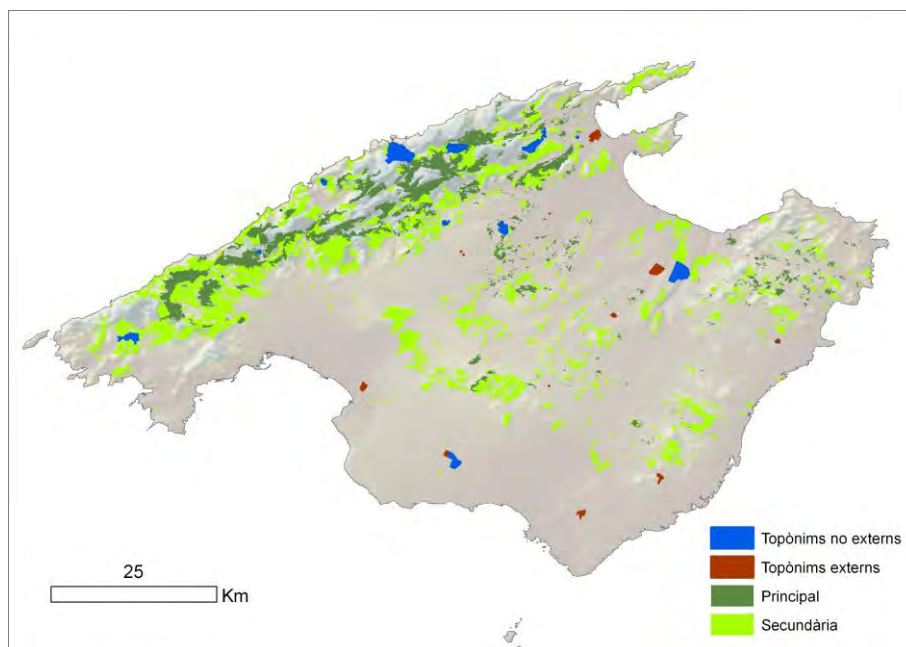

Fig. 1. Polígons cadastrals relacionats amb l'arrel lèxica *bosc*, interpretats en relació a la presència de *Quercus ilex*. S'assenyalen els polígons (en vermell) externs a l'àrea de distribució de l'espècie com a (co)dominant en tesselles del Mapa Forestal d'Espanya 1 : 25 000. S'indiquen les àrees de distribució de l'espècie dominant (principal) o codominant (secundària)

D'aquesta espècie que caracteritza agrupacions madures apareixen els col·lectius *Comellar de s'Alzinar* (*Artà*), *Son Alzines* (*Escorca*), *Puig de s'Alzinar* (*Fornalutx*), *l'Alzinar* (*Pollença*) i el topònim *Punta de s'Alzina Dolça* (*Capdepera*) (IDEIB).

En la variant més higròfila del tipus escleròfil, podrien donar-se manifestacions d'extensió menor d'arbres més acords amb condicions submediterrànies. És controvertida la potencialitat natural de *Quercus faginea* (LÓPEZ LEIVA, 1995, p. 81), amb indicadors toponímics al *Puig des Reures (Puigpunyent)*, on sí hi ha presència coneguda d'aquest arbre marcescentifoli. Així mateix, estan dispersos per l'illa paratges que es refereixen al 'teix' (*Taxus baccata*): *Font i Torrent des Teix (Bunyola)*, *Puig des Teix (Deià)* i *Serra des Teix (Escorca)*, en tot cas en al·lusió a individus aïllats, en designacions no abundants. No hem trobat a les fonts utilitzades, però, referències a arbres secundaris integrants de boscos madurs com l'arbre de visc' (*Ilex aquifolium*), el 'rotaboc' (*Acer opalus*) o la 'pomera borda' (*Sorbus aria*), que es troben a Mallorca a la serra de Tramuntana i amb poblacions molt reduïdes.

Per a certes condicions de substrat, a l'escleròfil i en tipus intrazonal rupícola seria capçalera de complex evolutiu —encara que també estadi de nivell evolutiu preòptim— la pineda de *Pinus halepensis* com a espècie més frugal, heliòfila i xeròfila. No està de més recordar la denominació grega recollida per Plini el Vell per a les illes més occidentals, Pitiüses (de *pythis* 'pi') i que corroboraria, per al·lusió a la seva abundància, el caràcter natural d'aquestes comunitats arbòries, ja en època d'explotació d'intensitat moderada i sense degradació significativa de les comunitats de frondoses planoperennifòlies. Els pins poden desenvolupar ràpidament el seu vol i el seu sistema radical, pervivint en sòls no favorables per a la instal·lació d'un altre arbre competidor en espessor, l'alzina. Per progressió i després del cessament de l'aprofitament tradicional, sobretot ramader, també colonitzen fàcilment i de forma espontània terrenys abans coberts de vegetació menor (ullastrars, garrigues, matollar mixt); si les pinedes perviuen i es fan denses, són després gradualment ocupades per frondoses. Això induïx a pensar que els pins són sempre «cremadors d'etapes» en la successió progressiva i anteriors dels boscos escleròfils de fulla plana persistent. Però la realitat és que constitueixen vegetació madura en barreja o mosaic amb aquests, com podria demostrar també la toponímia.

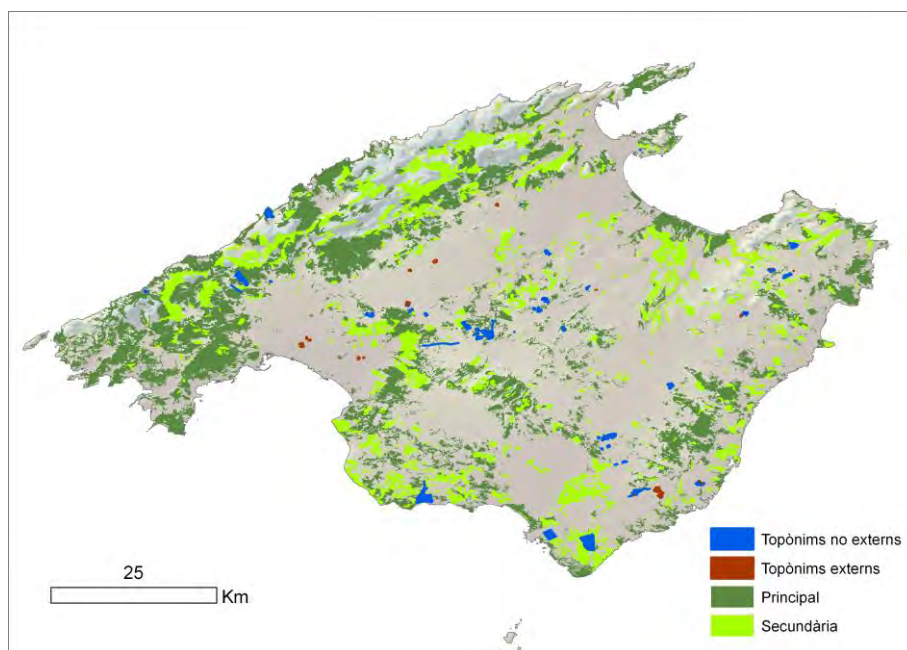

Fig. 2. Polígons cadastrals relacionats amb l'arrel lèxica *pi* i derivats, interpretats com a relatius a la presència de *Pinus* i, en particular, *P. halepensis* com a espècie principal. S'assenyalen els polígons (en vermell) externs a l'àrea de distribució de l'espècie com a (co)dominant en tessel·les del Mapa Forestal d'Espanya 1 : 25 000

Els topònims actualment externs es refereixen a: *es Pinars*, *es Pins i Can Pins (Santanyí)*, *es Pinaret (Santa Eugènia)*, *es Pinaret (Marratxí)*, *es Pinaret (Santa Maria del Camí)*, *Can Pi/Pins (Campanet)*, *Camí Sa Rota Pineda (Sineu)*, *Na Pineda (Artà)*, *Son Pi (Sant Llorenç de Cardassar)*, *Son Pi (Artà)*, *Can Pinaret (Palma)*, *Pinaret (Binissalem)*, *Son Pi (Palma)*, *Can Pi/Pins (Selva)* (Fig. 2). Majoritàriament es localitzen a la plana central, a l'eix Palma-Inca.

La toponímia del *pi* i les pinedes és abundant. Citem la de La IDEIB: *Cap des Pinar*, *Pina i Torrent de Pina (Algaida)*, *Torrent de sa Font des Pi (Artà)*, *Serra des Pins (Bunyola)*, *Pla des Pins i Puig des Pins (Cahvià)*, *es Pinaret (Campos)*, *Son Pinya (Campos)*, *Punta des Pi (Cañdepera)*, *Torrent de Pina (Costitx)*, *Cingle des Pi (Escorca)*, *Coll des Pi i Serra des Pinotells (Estellencs)*, *Can Pi (Felanitx)*, *Cala Pi (Llucmajor)*, *Son Pinyolí*, *Torrent de Cala Pi i Torrent de s'Osca des Pi (Llucmajor)*, *Can Pinya (Manacor)*, *es Pinaret (Marratxí)*, *Alcúdia Pins (Muro)*, *Pineda Parc (Palma)*, *Cala Pi de la Posada i Puig de la Pinya (Pollença)*, *Son Pinya [d'en Sol·leret] (Porreres)*, *Puig d'en Pinyó (Puigpunyent)*, *Pinar de Son Serra*

(*Santa Margalida*), *Talaia des Pi (Santanyí)*, *Torrent de Pina (Sencelles)*, *Cap des Pinar i Costa des Pins (Son Servera)*. Els nombrosos testimonis toponímics són indicis de la seva presència abundant en gairebé tots els sectors geogràfics mallorquins, en paisatges freqüentment fragmentats alternant amb altres comunitats també madures.

Arbre espontani però difós i aprofitat com a farratger i molt comú a l'illa és el garrover (*Ceratonia siliqua*), associat al domini del tipus escleròfil més termòfil. Els paratges dits *els Garroverars i Garrover (Bunyola)*, *Garrover (Estellencs)*, *el Garroverar (Alcúdia)*, *Garrover (Pollença)*, *Son Garrova (Sant Llorenç des Cardassar)*, *Camí des Garroví (Palma)*, *es Garroverar (Llucmajor, Algaida)*, *es Garrovers (Sencelles)*, *Font des Garrovers (Mancor de la Vall)* i *Garrover (Binissalem)* al·ludeixen a la seva presència en zones on actualment no existeix com a dominant (Fig. 3).

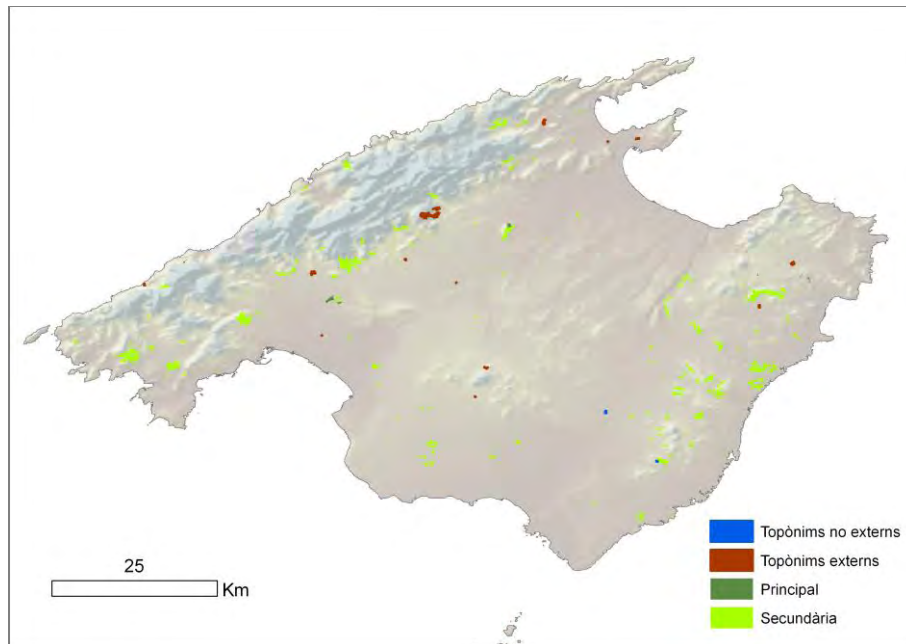

Fig. 3. Polígons cadastrals relacionats amb l'arrel lèxica *garrover (Ceratonia siliqua)* i les seves variants a Mallorca. En vermell s'assenyalen els polígons exteriors a l'àrea de distribució actual de l'espècie com a dominant en tesselles del Mapa Forestal d'Espanya 1 : 25 000

Un arbre termòfil, en aquest cas caducifoli, amb caràcter accessori als boscos d'escleròfil·les planoperennifòlies o aciculifolis és el 'lledoner' (*Celtis australis*), que forma com a màxim rodals de poca superfície i sol aparèixer esquitxat de forma natural o plantat i promogut en àrees de cultiu o pròxim a les possessions. Es poden trobar els topònims de *Son Lledonet (Camps)*, i *Son Soler des Lledoner (Felanitx)*.

La presència de la surera (*Quercus suber*) a Mallorca és escassa, d'acord amb les preferències d'aquest arbre per sòls descarbonatats. La cartografia toponímica de la IDEIB recull *Racó des Suros (Alaior)*, *Son Sureda Nou i Vell (Artà i Sant Llorenç des Cardassar)*, *Puig de Son Sureda i Son Sureda des Molí (Manacor)*, *Son Sureda des Ullastres (Manacor)*, *Son Sureda Pobre (Manacor)*, *Puig de Suro (Mancor la Vall)*, *Son Sureda (Marratxí)*, *Son Suredeta (Palma)* i *Can Sureda d'Alt (Pollença)*.

En l'àmbit del tipus escleròfil més xeròfil hi ha limitacions ecològiques per al desenvolupament d'arbrat en espessor, que donen pas a espècies habitualment subarbustives com l'ullastre (*Olea europaea sylvestris*) i la savina (*Juniperus phoenicea*), que, formant masses mixtes amb el mateix pi blanc amb densitats variables, també constituïrien vegetació propera a la més evolucionada amb aquestes possibilitats mesològiques de més acusada mediterraneïtat o, en el cas de la savina negra, d'intrazonalitat per substrat sorrenc. Seria el cas d'*Ullastre d'en Boi (Alcúdia)*, *Son Sureda des Ullastres (Manacor)* i *Canal de s'Ullastrar (Muro)*, així com els que recullen una altra denominació per a aquest espècie: *Puig Revell (Artà i Capdepera)*, *Puig des Revells (Calià)*, *es Revellar i es Revellaret (Camps)*, *Punta del Revell (Pollença)*, *Puig des Revells (Sant Llorenç des Cardassar)*, *es Revellar (Santa Margalida)* o *Clot des Revellar (Santanyí)*. De *J. phoenicea* se'n troben (IDEIB) alguns exemples a les illes veïnes, com *Port de la Savina (Formentera)*, *Puig des Savinar (Santa Eulàlia del Riu)* i *Costa de sa Savineta (Sant Lluís)*. A Mallorca, hi ha *es Savinar (Santanyí)* com a topònim extern a l'àrea actual de distribució d'aquesta espècie com a dominant (Fig. 4). Moltes d'aquestes manifestacions serien, però, estadis d'evolució intermèdia en la progressió cap a les masses més denses i de major talla constituïdes bàsicament per *Pinus halepensis*.

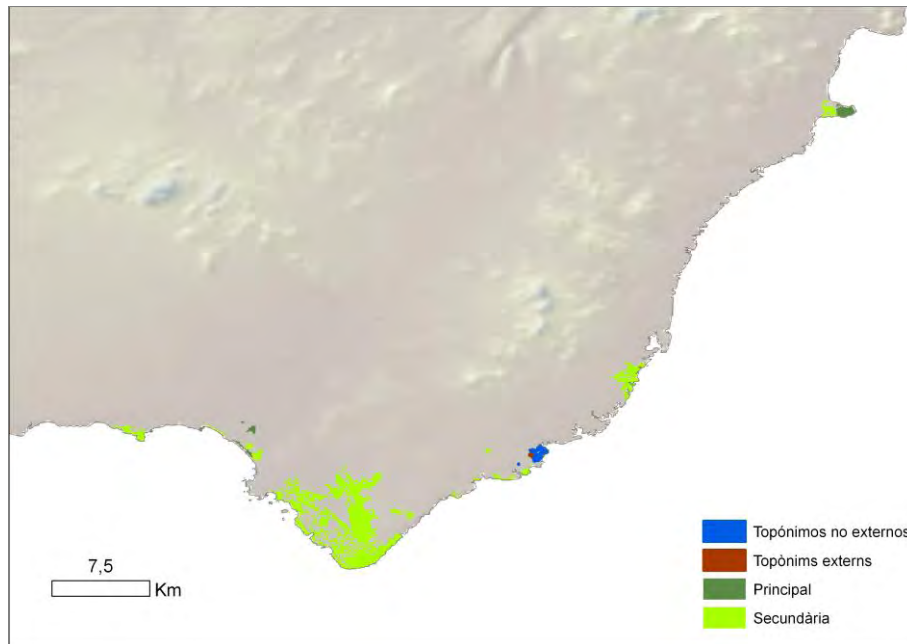

Fig. 4. Polígons cadastrals relacionats amb l'arrel lèxica *savin* (*Juniperus phoenicea*) a la zona sud de Mallorca. S'assenyala el polígon extern (en vermell) a l'àrea de distribució de l'espècie com a dominant en tessell·les del Mapa Forestal d'Espanya 1 : 25 000

Per vegetació intrazonal hidròfila, les comunitats de major nivell correspondrien a *Tamarix spp.*, alternant amb agrupacions d'halòfits i amb possibilitat d'entrada de *Populus alba* al tipus halohidròfil (si bé els matollars de salobrar constituïrien la fase més evolucionada en zones amb alta concentració de sals).

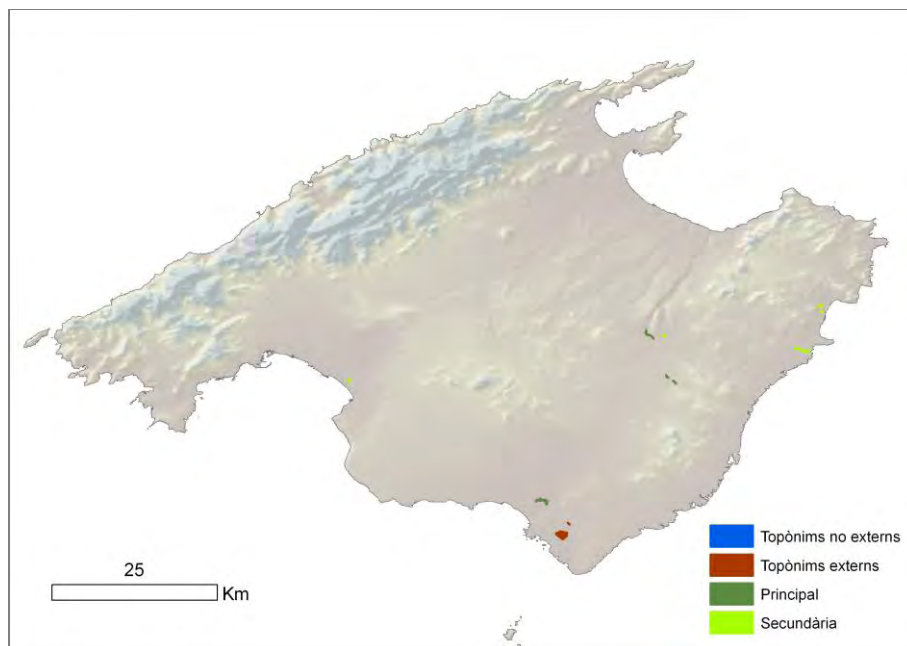

Fig. 5. Polígons cadastrals relacionats amb l'arrel lèxica *tamar*, interpretats com a relatius a la presència de *Tamarix* com a espècie principal. S'assenyalen els polígons (en vermell) exteriors a l'àrea de distribució de l'espècie com a (co)dominant en tessell·les del Mapa Forestal d'Espanya 1 : 25 000

En lleres d'aigua no salobre, hi hauria galeries i boscatges arboris amb *Populus nigra*, *Fraxinus angustifolia*, *Ulmus minor* i/o *Populus alba* en punts més càlids, sense excloure les comunitats arbustives de *Vitex agnus-castus* ('aloc' o 'alís'). La presència d'aquestes espècies està implícita, respectivament, a: *es Tamarell de sa Bassa* (Campos), *Cala des Tamarells* (Capdepera), *es Tamarells (ses Salines)*, aquest últim, exterior a l'àrea (Fig. 5); *Torrent des Pollès* (Artà i Capdepera), *Sèquia des Polls* (Muro), són exteriors *Poll (Felanitx)*, *Canal de Polls* (Muro), *Cas Poll*, *Hort des Polls*, *d'en Poll* (Porreres), *Canal de Polls (sa Pobla)*, *Son Oms* (Campos), *Son Oms Nou i Vell* (Palma), *Pou de l'Om* (Pollença), *Son Oms [Colomer]* (Porreres), *Torrent des Oms* (Santanyí), i no hi ha toponímia al·lusiva al fleix. Les escasses

poblacions de *Vitex* no tenen correspondència toponímica a les bases consultades (com la menorquina *es Alocs* de Ferreries), encara que potser se li podria assignar el topònim *Estany de ses Font de n'Alis*, més aviat patronímic.

Hi ha dues referències toponímiques interessants a *Pou d'en Gatell (Campanet)* i a *Comellar des Gatells (Felanitx)*, que potser poden referir-se a un altre component arbori o subarbori hidròfil: *Salix fragilis*, citat a Mallorca, dels quals el nom més comú en l'àrea de parla catalana és salze, saule o vimenera. Gatell se sol aplicar al seu congènere *S. atrocinerea*, absent en la flora mallorquina, i també a *Launaea cervicornis*, un element típic del matollar espinós encoixinat i aerohalòfil dels penya-segats litorals (socarrells), no llunyans al punt de localització que mostra la cartografia toponímica de la IDEIB (Fig. 6) i on no sembla que hi concorrin circumstàncies ecològiques favorables per la presència d'hydròfils estrictes. Seria interessant analitzar amb més detall i profunditat aquesta denominació.

Fig. 6. Ubicació puntual del topònim *Comellar des Gatells (Felanitx)*, proper a penya-segats costaners on pot haver-hi presència de matollar espinós encoixinat (socarrell). Font: Servei de Nomenclàtor de la IDEIB (http://ideib.caib.es/IDEIB_WFS-G/)

Progressions i salts evolutius progressius. Succeeixen quan cessa un tractament, baixa la seva intensitat o quan disminueix l'explotació natural. Actualment, els canvis progressius comporten la complicació de l'estructura vertical (augmenta el nombre d'estrats, s'eleva la talla dominant) o horitzontal (s'espesseixen les masses), essent els canvis de composició més difícilment observables en terminis curts, de manera que, mantenint-se els components principals, les masses accedeixen a majors nivells de maduresa, en salts discrets. S'observa progressió en l'espessiment del sotabosc d'alguns pinars i alzinars o en la colonització gradual de les garrigues per elements arboris. Com a exemple, a la Fig. 7 es mostra la correspondència de les superfícies cadastrals adscrites a la denominació «garriga» segons la superposició amb el Mapa Forestal d'Espanya a escala 1 : 25 000, que, en l'actualitat i d'acord amb el mapa temàtic indicat, sustenten mosaics o barreges d'alzinar, pineda i olivar en aprofitament o abandonades.

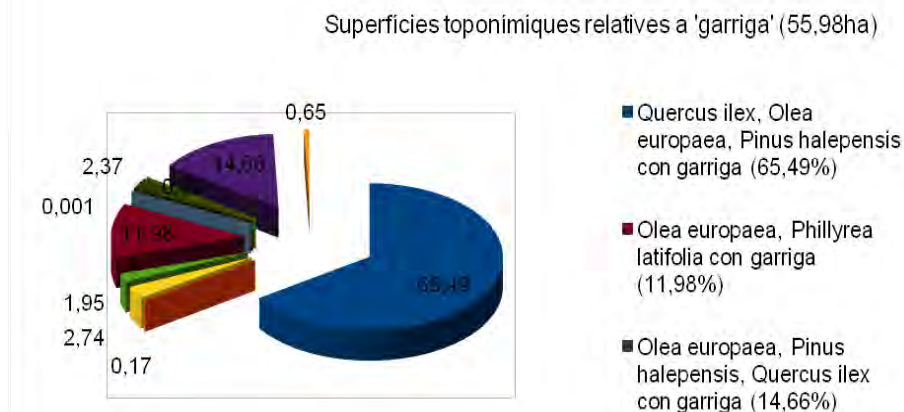

Fig. 7. Repartiment superficial de comunitats vegetals (fins a tres components principals) a les àrees cadastrals adscrites a la designació de «garriga» per intersecció amb el Mapa Forestal d'Espanya a escala 1 : 25 000.

El sentit progressiu concebut com a positiu ha de tenir en compte que l'eliminació total de l'acció humana situa les fitocenosis en condicions no naturals, si s'assumeix que la vegetació, i en particular la mediterrània, ha coevolucionat i s'ha expandit amb l'home. Els sinfitotopònims testimonien que almenys en èpoques històriques i des de l'edat mitjana —límit temporal passat per a la majoria dels noms dels paratges—, hi ha elements comunament trobats al paisatge actual (pinars, garrigues).

L'evolució s'atura (retard) per explotació moderada en les agrupacions més madures, com en els alzinars de la serra de Tramuntana, en què una tradició ramadera amb ús de foc per provocar el rebrot pasturable en garrigues i carritxeres, combinada amb l'extracció de llenyes en masses arbòries suposava una estabilitat forçada que es pot veure alterada, en desaparèixer els agents principals, cap a una major maduresa si comencen a agregar-se elements ennoblidors.

Regressions des de la vegetació madura, salts evolutius regressius, estabilitzacions/bloquejos i atenuacions del dinamisme. Les primeres es desencadenen per sentits dels canvis inversos al cas anterior. La sobrecàrrega ramadera o la sobre població són els factors més rellevants. La regressió pot comportar un procés encara més intens de *degradació*, tant més avançada com més greus siguin els efectes dels agents degradants, donant pas als salts evolutius regressius. Aquests salts evolutius o passos a estadis de maduresa mitjana o baixa, queden indicats per la presència d'alguns grups de topònims, relacionats amb espècies habitualment subarbuscives (1,5-3 m), de talla mitjana (0,5-1,5 m) o baixa (menor de 0,5 m), característiques d'agrupacions vegetals que poden ser englobades en el terme de *garriga*.

Com a termes genèrics, les garrigues són comunitats mixtes amb participació de múltiples elements codominants. La seva estabilització dinàmica està relacionada amb el seu aprofitament (extracció de material llenyós i ramaderia, principalment) i amb cicle recurrent amb el foc natural o, sobretot, induït. Al mapa de la Fig. 8 es mostra la significativa superfície ocupada per aquest tipus de coberta a Mallorca, així com alguns polígons cadastrals amb designació al·lusiva que en l'actualitat no sustenten aquest tipus d'agrupació, almenys com a dominant, i que es corresponen amb els topònims *Garriga (Binissalem)*, *Garriga (Consell)*, *Can Garriga (Marratxí)*, *Sa Garriga (Palma)*, *Garriga (Sa Pobla)*, *Garriga (Santa Eugènia)* i *Garriga (Sencelles)*.

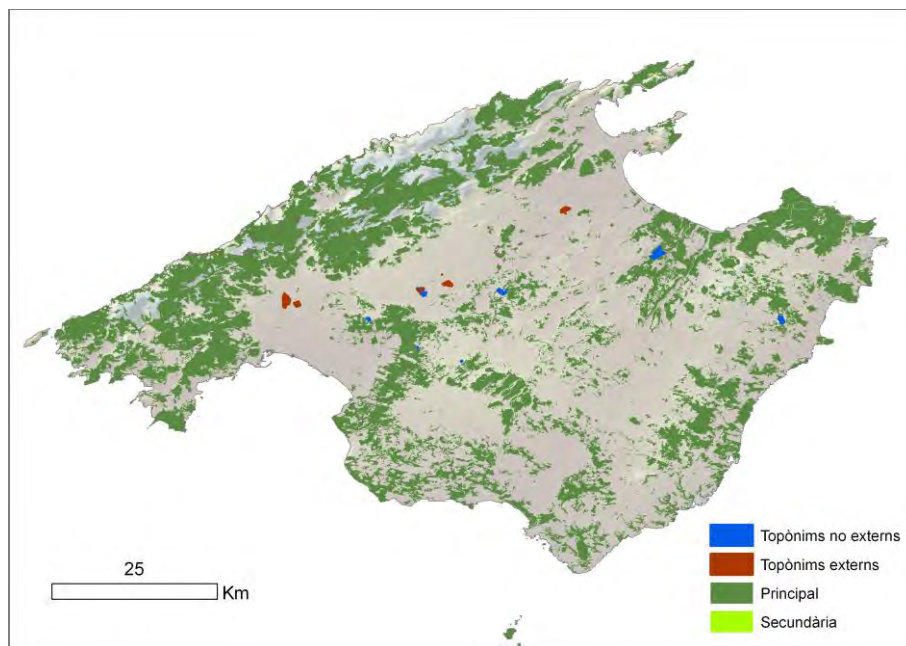

Fig. 8. Polígons cadastrals relacionats amb l'arrel lèxica *garric-/garriga* a Mallorca. S'assenyalen els polígons (en vermell) externs a l'àrea de distribució de l'espècie com a dominant en tessel·les del Mapa Forestal d'Espanya 1 : 25 000

Una variant de l'ullastrar és la garriga de tipus *marina*, agrupacions dominades per l'*Olea europaea sylvestris* i amb participació apreciable, fins i tot codominant, d'altres espècies arbòries i arbustives de caràcter termòfil. Abunden a la franja meridional insular, i penetren en certes àrees de la plana central. Arriben a talles arbustives i subarbuscives i conformen masses de densitat mitjana, o mitjana-baixa a la zona litoral, on destaquen les *marines* amb la tríada de dominants *O. europaea sylvestris-Pistacia lentiscus* (mata)-*Cistus monspeliensis* (estepa), de vegades molt aclarides per efecte del pasturatge i sovint en barreja amb rodals de pinar. Amb talles encara menors es troben les *marines baixes* en estacions més seques i amb pitjors sòls o sota explotació més intensa. Es tracta d'una denominació geogràfica en el sentit que es refereix a la localització propera al

mar, i per tant, els topònims poden tenir una altra accepció. Fem servir aquest apel·latiu al Mapa Forestal d'Espanya a escala 1 : 200 000 (LÓPEZ LEIVA, 1995) per discriminar les tesselles amb aquesta fesomia característica. Els noms de paratges cadastrals amb aquesta arrel lèxica i que es troben fora de la seva àrea de distribució són *Sa Marina (Alcúdia)*, *Marina (Algaida)*, *Son Serra de Marina (Artà)*, *Sa Marina (Banyalbufar)*, *Marina (Campos)*, *Na Marina i Vinya (Deià)*, *Sa Marineta (Deià)*, *Marina Son Gaia (Felanitx)*, *(sa) Marineta (Manacor)*, *Vista Alegre Marina (Manacor)*, *Son Serra de Marina (Petra)*, *Marina (Pollença)*, *Marina (Porreres)*, *Marineta (Sant Llorenç des Cardassar)*, *Son Serra de Marina (Santa Margalida)*, *sa Marina (Santanyí)*, *Marina Gran (Santanyí)*, *Marina Gran (ses Salines)*, *Rota de sa Marina (ses Salines)*, *sa Marina (Valldemossa)* (Fig. 9).

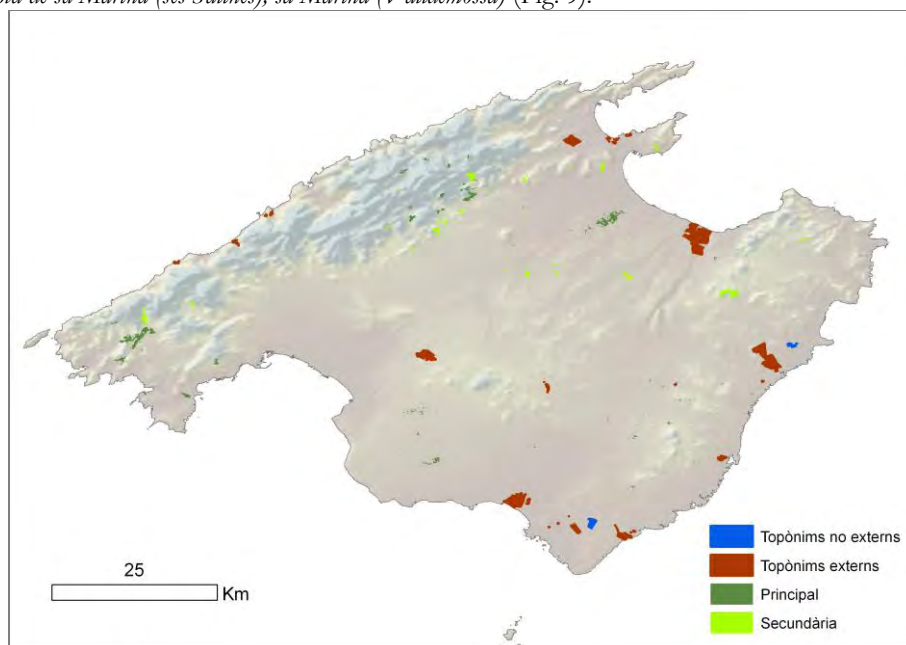

Fig. 9. Polígons cadastrals relacionats amb l'arrel lèxica *marina* a Mallorca. S'assenyalen els polígons (en vermell) externs a l'àrea de distribució actual de les *garrigues* com a comunitat dominant en tesselles del Mapa Forestal d'Espanya 1 : 25 000

- *Pistacia lentiscus*. La mata per excel·lència es troba citada als topònims *Torrent de sa Mata (Alaró)*, *sa Mata des Marquès*, *sa Mata Nova (Algaida)*, *Cala Mata (Artà)*, *Puig de sa Mata (Artà)*, *Talaia de sa Mata Grossa (Búger)*, *Torrent de na Mata (Calvià)*, *Punta de sa Mateta (Felanitx)*, *Coma des Matar (Lloseta)*, *ses Mates Negres (Manacor)*, *Torrent de ses Mates (Marratxí)*, *Pla de les Mates (Pollença)*, *Matar Gran (Santanyí)*. Són localitzacions no coincidents amb garrigues les *des Matar (Alcúdia)*, *Can Matas (Esporles) (patronímic)* i *(Son) Mata Negra (Felanitx)*.

És interessant el terme *Puig de Ses Mates Veres (Campanet)*, referit al seu congènere caducifoli *P. terebinthus*, la presència a l'entorn del qual vam poder comprovar en els treballs de camp del Mapa Forestal d'Espanya a escala 1 : 200 000 a Mallorca el 1994. Els noms d'arrel llet (r) isc- (lletiscle, lletisca, lletrisca) no es troben a les bases consultades, tot i que sí a Eivissa: *Puig Lletrisca a Sant Josep de sa Talaia*.

- *Quercus coccifera*. El nom mallorquí per al garric és coscoll (BONNER, 1994), que apareix al *Cosconar (?) (Escorca)*, *Coscois (Marratxí)*, *es Coscoiar (Muro)*, *Coscois (Santa Maria del Camí)*, com a topònims externs (Fig. 10)

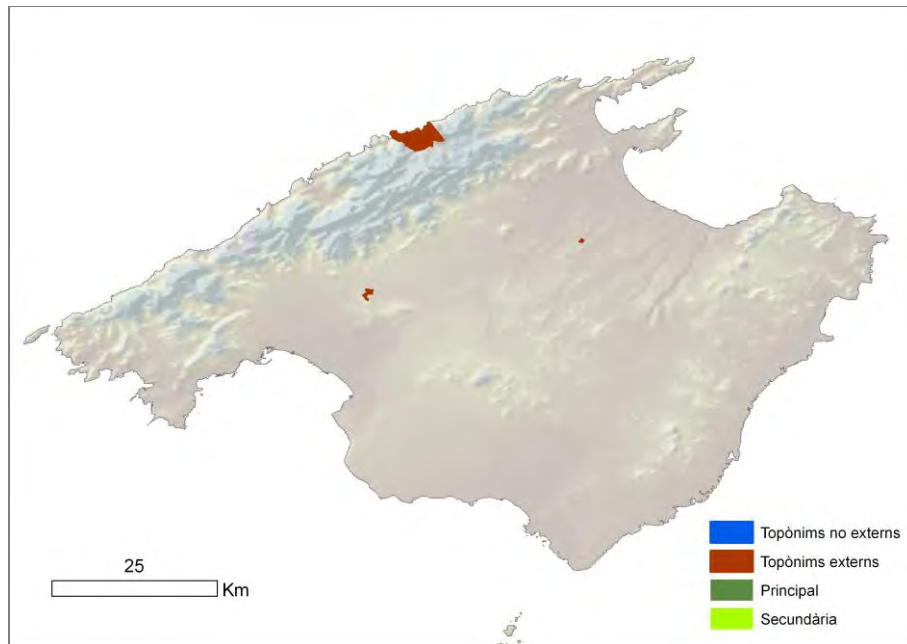

Fig. 10. Polígons cadastrals relacionats amb l'arrel lèxica *coscoll* a Mallorca. S'assenyalen els polígons (en vermell) externs a l'àrea de distribució de l'espècie *Q. coccifera* com a dominant en tesselles del Mapa Forestal d'Espanya 1 : 25 000

- *Arbutus unedo*. La toponímia reflecteix la seva presència en paratges localitzats sense predomini actual (Fig. 11) a (*s'*)*Arbossar* (*l'Arbossar* a l'IDEIB, referit també a un torrent) i el probable patronímic *Son Arbós* (Algaïda). La IDEIB esmenta aquest mateix nom a *Artà*, així com *s'Arboçar* (*Banyalbufar*) i *Torrent de s'Arboçar* (*Sant Llorenç des Cardassar*).

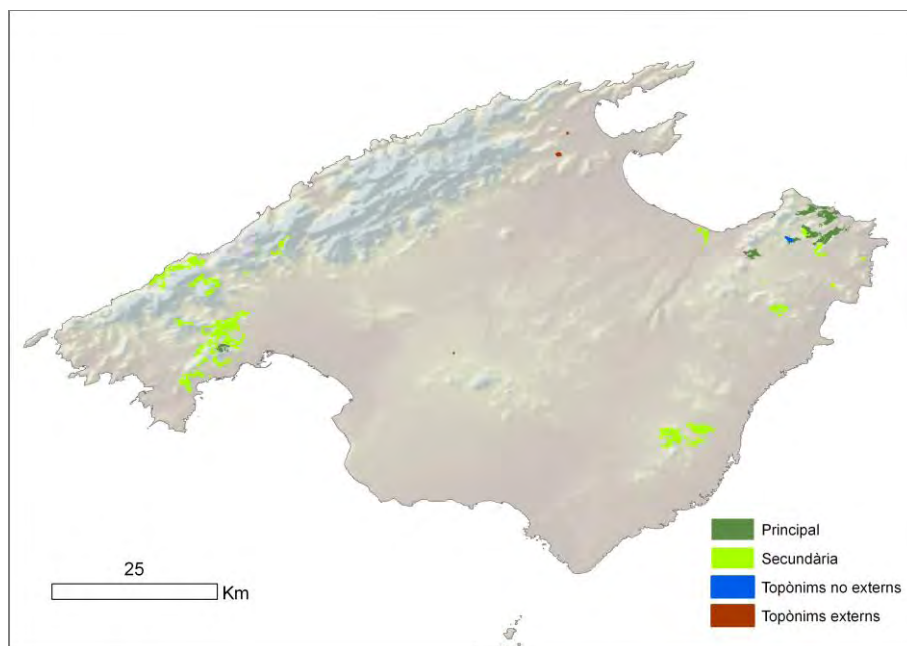

Fig. 11. Polígons cadastrals relacionats amb l'arrel lèxica *arboç* (*Arbutus unedo*) i les seves variants a Mallorca. S'assenyalen els polígons (en vermell) externs a l'àrea de distribució de l'espècie com a dominant en tesselles del Mapa Forestal d'Espanya 1 : 25 000

- *Chamaerops humilis*. Element abundant a les garrigues més termòfiles, es troba en *es Garballó* (*Santanyí*).
- *Myrtus communis*. De la murta en queden diversos testimonis de noms geogràfics com *Puig de sa Murta* (*Artà*), *Puig de sa Murtera* (*Felanitx*), *Cala Murta*, *Puig de sa Murtereta*, *sa Murtera d'en Vives* i *sa Murtera Vella* (*Manacor*), *Cala Murta* i *Pla de les Murteres* (*Pollença*).

- *Phillyrea*. Aquest gènere dona el topònim extern *Aladern (Capdepera)*. A la base de l'IDEIB es troben *Putxet des Aladerns (Selva)* i *Torrent de s'Aladernar (Alcúdia)*. Espècie propera per heliofilia i termofília és *Viburnum tinus*, que potser podria haver quedat a *Oriole (Alcúdia)*, nom de l'espècie (BONNER, 1994), encara que sembla més antropònim.
- D'altres espècies integrants de les garrigues hi ha topònims com *Romani (Porreres)* (extern), *Puig des Romani (Alcúdia)* i també *Felanitx*, *Canal dels Romanins (Pollença)*, *Comellar des Romanins (Puigpunyent)*. Les lleguminoses retamoides donen *Puig de sa Ginesta (Cabrà)* i les espinoses *Puig de ses Gatoves (Capdepera)*. Els espinosos encoixinats queden a *Son Eriçó (Llucmajor)* i *s'Eriçó (Santanyí)*.

En garrigues més mesòfiles, apareixen les molt localitzades poblacions de boix *Buxus balearica*, present en els topònims *es Boixos (Deià)*, *Puig des Boix (Escorca)*, *Canal dels Boixos (Pollença)* i *Puig des Boixos (Valldemossa)*. L'argelaga *Calicotome spinosa* es troba al *torrent de s'Argelagar (Escorca)*, *Puig de s'Argelaga (Felanitx)* i *s'Argelagar (Inca)*.

En totes aquestes garrigues, la supressió de l'acció humana pot activar els processos dinàmics de canvi, i de vegades pot propiciar esdeveniments extrems «rejuvenidors», recurrents o amb incidència cíclica —com els incendis. A Mallorca, es pot observar la substitució de pinedes incendiades per garrigues que, per recurrència del foc, passen a carritxeres (massís d'Artà).

Salts evolutius progressius de màxima intensitat són la instal·lació de cultius agrícoles, herbacis o llenyosos. En donen mostra els topònims referits a espècies arbòries cultivades com l'olivera (*Olea europea*), la figuera (*Ficus carica*), l'ametller (*Prunus dulcis*), la noguera (*Juglans regia*). En sentit oposat, es dona la progressió gradual en la colonització d'antigues vessants abancalades amb cultius d'olivera que, quan són abandonats, van sent colonitzats per agrupacions arbustives (garrigues) o directament per pinedes; en el cas de les oliveres, es registra cartogràficament la seva desaparició a *Ses Oliveres (Banyalbufar)*, *s'Olivaret (Campanet)*, *Son Oliver (Campos)*, *Can Olive [sic] (Deià)*, *Oliveres i Son Oliver (Felanitx)*, *Olivar Major (Fornalutx)*, *s'Olivar (Mancor la Vall)*, *Camí Olivaret (Marratxí)*, *Comuna Can Oliver (Muro)*, *Camí Olivaret (Palma)*, *Hort de Son Oliver (Palma)*, *Camí de s'Oliva (?)* i *camí de Son Oliver (Porreres)*, (*s'*) *Olivar (Porreres)*, *s'Olivera (Porreres)*, *Olivar de Fenàs (Sóller)*, *Olivar Major (Sóller)*, *Oliveres (Santanyí)*.

La degradació avançada de les cobertes vegetals naturals cap a les ruderals i arvenses i les nitròfiles es reflecteix en derivats de fonoll o de card: *Son Fonoll (Campos)*, *Puig des Cards (Campanet)*, *Coll des Cards (Escorca)*, *Sant Llorenç des Cardassar*.

CONCLUSIONS

L'encreuament de cartografia forestal amb informació toponímica adscrita a superfícies pot posar de manifest la permanència o transformació de les unitats elementals del paisatge vegetal al llarg del temps. La disponibilitat de dades cadastrals no referides a punts sinó a polígons defuig l'inconvenient de l'ús d'«etiquetes toponímiques» amb contorns imprecisos de les àrees designades amb el nom. Són variades les limitacions del maneig d'aquesta informació cadastral, encara no depurada a la transcripció, de fiabilitat de vegades incerta i amb adscripció controvertida d'àrees que entren sota una mateixa denominació. Al Mapa Forestal utilitzat, l'absència de menció a certes espècies no significa que no existeixin en cada tessella, ja que només es registren les principals o dominants. Tot i això, i salvant les mancances de les fonts bàsiques, la metodologia es revela molt il·lustrativa d'un procediment d'anàlisi, a la vegada toponímica i ecològica, que posa de manifest les tendències evolutives de les agrupacions. Mentre que la història de la influència humana és també un factor molt condicionant del paisatge vegetal actual, la toponímia ajuda a buscar indicis dels canvis d'aprofitament, de les transformacions del paisatge, de la seqüència de canvi i successió de la vegetació. A la conceptualització de la dinàmica, sovint excessivament teòrica i fins i tot il·lusòria, és útil disposar de referències certes a espais geogràfics amb denominacions evocadores de poblacions i cobertes vegetals. Els topònims són indicadors de característiques geobotàniques molt arrelades als territoris, en aquest cas el mallorquí. Pinedes, alzinars i garrigues són sinfitotopònims ben presents, com s'ha vist, en la interpretació i designació del paisatge, i les tendències d'evolució queden d'alguna manera suggerides mitjançant una cosa tan senzilla i complexa alhora com el nom que van triar els habitants d'un lloc per reconèixer-les i atorgar-los una identitat.

TOPONÍMIA I TERRITORI. CONSIDERACIONS ENTORN DE LA PROBLEMÀTICA I L'APLICACIÓ CARTOGRÀFICA DE LA SEVA INTERRELACIÓ

Antoni Ordinas Garau
Universitat de les Illes Balears

Introducció

Es diu que tot el que té nom existeix. I en l'estreta relació 'τόπος-ὄνομα' que la toponímia implica, el nom atorga identitat i existència al lloc. No obstant això, no és el nostre objectiu tractar pròpiament de la identitat –tema, d'altra banda, cabdal i característic dels noms de lloc–, sinó que el nostre propòsit té un vessant més pràctic, d'aplicació, i metodològic, de la identificació com a mecanisme d'interrelació essencial a la toponímia en quant identifica i localitza un punt o un fragment del territori. I ens centrarem justament en aquesta idea, la de la manera més o manco precisa, més o manco perfecta, com un nom localitza amb exactitud, o no, un determinat territori, i com aquesta comprovació queda palesa a través de la cartografia.

Aquest propòsit neix com a resultat de l'experiència i la reflexió sobre un dels trets intrínsecs de la toponímia com és el d'identificar i localitzar sobre el territori; i encara un poc més enllà, sobre la necessitat de precisar al màxim aquesta localització. L'experiència adquirida al llarg d'un quart de segle a través de nombrosos treballs d'aplicació toponímica a la cartografia en totes les seves fases, des de la recol·lecció de topònims fins a la seva selecció i codificació, passant per la classificació; a gran i petita escala cartogràfica, des del *Mapa Topogràfic Balear* a escala 1 : 5 000 a altres topogràfics i temàtics diversos (turístics, toponímics, atles escolars, cartes batimètriques...) a escales 1 : 100 000, 1 : 150 000, passant freqüentment per escales intermèdies com 1 : 25 000 i 1 : 50 000); ens ha permès detectar tota una problemàtica sobre aquest aspecte, a la qual ens hem hagut d'enfrontar i intentar resoldre, prenent decisions sobre les quals molt sovint no hi havia unanimitat ni existia uniformitat de criteris. Perquè és bàsicament a través de la cartografia com s'evidencia la consecució del nivell d'exactitud pel que fa, especialment, a la disposició i l'abast territorial, als límits de la porció espacial que designa un topònim. En la pràctica es constata que hi ha una sèrie de tipologies toponímiques (partides, indrets, contrades, racons, paratges..., tant terrestres com litorals i, fins i tot, talassonímiques) relatives a macrotoponímia i mesotoponímia zonal que, tot i acomplir la funció d'identificar el territori, poques vegades permeten establir-ne el perímetre, almenys amb precisió absoluta o de forma clara, i particularment quan es tracta de territoris muntanyencs, abruptes i de difícil accés.

A aquesta casuística s'hi han d'afegir, encara, diversitat de qüestions que afecten els noms de lloc, algunes de les quals apareixen sobretot quan els topònims s'han d'incorporar a la cartografia per formar un dels tres components fonamentals (juntament amb la planimetria i l'altimetria) d'un mapa topogràfic i que, en qualsevol cas, sempre evita que un mapa sigui (des)qualificat com a mut.

Funcions geogràfiques de la toponímia

Per a la geografia, un topònim acompleix tres funcions que reflecteixen les particularitats, les relacions i les transformacions que es donen en qualsevol territori. La primera és la d'identificació del lloc, individualitzant-lo respecte a altres, similars o no. La segona és la de localització del lloc, com si es tractés d'unes coordenades qualitatives. Henri DORION (2007) remarca i prioritza aquesta funció quan afirma que «*les noms de lieux, comme outils de communication, doivent être soumis à certaines normes, pour assurer qu'ils remplissent correctement leur fonction de localisation et d'orientation, car telle est leur utilité première*», al mateix temps que reconeix la necessitat de submissió a una normativa. La tercera és la funció descriptiva, segons la qual els noms de lloc informen dels seus elements o notes més distintives, partint de la consideració dels noms de lloc com a 'descripcions'. De fet, basta recordar que la geografia és una disciplina que tradicionalment ha estat presentada per la seva etimologia com a 'descripció de la Terra', i que la descripció ha estat i és un mètode tradicional i imprescindible per a la formació del 'coneixement geogràfic' (TORT, 2012).

Finalment, fins i tot ha estat exposada una quarta funció de la toponímia com a forma d'apropiació del lloc pel col·lectiu, remarcant la identitat del grup humà que l'habita i que consolida així la consciència territorial, base essencial de la cohesió social. Aquesta funció és la que més incidència té en la seva implicació territorial, en suposar una senya de pertinença del territori, com una mena de marca d'identitat territorial de la població,

esdevenint un punt de convergència entre cultura i territori. Indubtablement afecta el context sociopolític dels topònims i va lligada, entre altres, a possibles problemes de retolacions que tractarem més endavant.

Aspectes problemàtics

La relació unívoca entre un nom i un lloc –i també recíproca (un lloc i un nom)–, com a única llei universal que articula el binomi *espai-nom* o *territori-topònim*, resulta més aviat errònia, atès que no té en compte, d'una banda, els nombrosos casos de dobles, triples i més denominacions per a un sol lloc (*sinonímia toponímica*), a vegades per la coexistència entre neotopònims emergents i (paleo)topònims preexistents i persistents –potser també decadents–, o la dualitat de topònims fronterers (rius, serralades...) que no fan sinó reflectir les diferents percepcions sorgides a una part i altra de l'obstacle geogràfic. I de l'altra, les també abundants *homonímies toponímiques* que –malgrat no ser significatives– fan coincidir en un mateix nom la identificació de diferents llocs. Segurament, les similituds entre els llocs i la relativa proximitat geogràfica, i a la vegada el mateix embolcall cultural i de percepció, propicien la imposició de noms idèntics, o duplicats, i poden explicar la majoria d'aquestes coincidències. Un cas diferent, encara que amb el mateix resultat, és el dels exotopònims, topònims d'importació que passen a tenir una segona etiologia susceptible de ser analitzada des de la geografia de la percepció i la psicologia social. Però si bé ambdues casuístiques s'escampen arreu de qualsevol territori i escala, no és menys cert que resulten particularment abundants a la microtoponímia que aflora a gran escala cartogràfica, amb els consegüents problemes de confusió tant en la identificació com en la localització dels dits llocs.

Menció especial mereixen els casos en què la diversitat de denominacions toponímiques per a un mateix lloc rau en les diferents llengües amb que són identificats els indrets, fet bastant freqüent en els topònims fronterers (de llengües i cultures) i a les societats bilingües. No obstant això, i amb una motivació distinta, també es poden incloure dins aquesta tipologia els exotopònims versionats en llengües distintes de l'original. De tots és coneguda la llarga tradició en aquest aspecte de molts de topònims, la qual cosa fa difícils de complir les reiterades recomanacions de les Nacions Unides –emanades a les deu conferències celebrades des de 1967 sobre la normalització dels noms geogràfics– de respectar i no traduir, o adaptar, les nomenclatures d'origen.

De fet, és entorn de la llengua i les formes oficials on s'aglutina bona part de la problemàtica inherent a la toponímia, que també queda reflectida en la seva aplicació cartogràfica. Els casos de bilingüisme i plurilingüisme als quals fem referència conflueixen, a més de la diglòssia, en la normalització toponímica. A partir d'aquí van sorgint nous dilemes com ara el d'aplicar i respectar les variants dialectals o regularitzar-les mitjançant formes estandarditzades, eventualitat prou estesa entre la toponímia menor (RABELLA, 2000). Aquesta dicotomia entre la tradició i la normativa es fa singularment evident en la toponímia fossilitzada (ROSSELLÓ, 2004). A més, les normatives aparegudes per tal de regular-ne la normalització (ICC, IEC, decrets legislatius) han provocat reticències (ús de majúscules i minúscules en articles i genèrics, neotopònims –castellanismes, anglicismes, germanismes, etc.–, topònims composts, ultracorreccions, antropotopònims...) i al mateix temps alguns canvis de criteri han tingut efectes desorientadors i contraproductius, sobretot popularment. Arribats a aquest punt, cal recordar que la retolació toponímica en cartografia té la seva pròpia normativa, que afecta, de forma singular, l'ús de majúscules i minúscules així com la inclusió o no de l'article inicial, entre altres (ICC, 1985).

Casos especials i, a més a més, rellevants per la seva important ressonància, són els topònims dels caps de terme municipal, la designació oficial dels quals recau sota l'estricta vigilància de l'Institut Geogràfic Nacional (IGN), que en porta el registre i que aplica una rígida normativa administrativa que disposa la responsabilitat final d'aquests topònims oficials en les corporacions locals i, per tant, en decisions polítiques no sempre científicament fonamentades i, per això, controvertides i no exemptes de polèmica. Del mateix esperit d'intransigència –materialitzat en incomprendibles inèrcies tècniques i burocràtiques que n'impedeixen la correcció–, són resultat les designacions toponímiques dels vèrtexs geodèsics que apareixen sobre els mapes topogràfics a diverses escales. Molts d'aquests topònims presenten grafies errònies i aberrants que contrasten amb la correcció de les que paral·lelament s'han fet servir per designar els mateixos fets geogràfics sobre els quals se situen. Els resultats i la imatge negativa que transmeten ambdues casuístiques tenen sobretot una clara repercussió en la cartografia i la seva qualitat. Cal recordar aquí la transcendència de la toponímia recollida als mapes, i en general el poder que té la lletra impresa sobre els usuaris, fins al punt, i a tall d'anècdota, que alguns informadors entrevistats perquè són excel·lents coneixedors d'un determinat territori, arriben a supeditar la seva versió toponímica a la d'una font escrita pel simple fet d'haver quedat fixada en lletra de motlle.

Algunes de les principals dificultats d'aplicació toponímica són resultat de l'expressió de les diferents percepcions sobre la complexitat d'un mateix element geogràfic. És el cas, per exemple, dels hidrònims lineals

(cursos d'aigua en general: rius, torrents, barrancs...), els quals, precisament a causa d'aquesta morfologia, presenten una particular i múltiple nomenclatura toponímica, ja que a un mateix curs li poden correspondre distints noms, relatius generalment als dels indrets o de les propietats que en configuren els respectius trams, tot i que, en conjunt, només un acaba representant oficialment la totalitat del curs. No entrarem aquí de bell nou a detallar els mecanismes d'identificació de la hidronímia itinerària (ORDINAS I GRIMALT, 2010), com tampoc el d'un altre cas semblant, el dels hodònims també lineals (camins, carreteres...), les característiques principals dels quals ja assenyala R. AMIGÓ (1999): «*Ja hem dit que els camins sovint prenen el nom de la partida de terra a la qual condueixen. També prenen el nom d'un poble veí, si van fins en aquell poble; o d'una comarca, o d'una font, o d'un mas, o d'una ermita, o d'un molí. O d'una característica d'ells mateixos: fondo, travesser, de les marrades. (...) També les carreteres tenen noms; sovint porten el de la primera població a la qual condueixen i, si no a la primera, la primera considerada important*»; i que també vàrem tenir oportunitat d'analitzar detalladament en diversos municipis del Raiguer de Mallorca (ORDINAS I GRIMALT, 2005).

A les interferències en el procés de comunicació a través de la toponímia que afecten la localització i identificació i que provenen de les, diguem-ne, 'polisèmies' i 'sinonímies' toponímiques ja descrites, se n'hi pot sumar una altra d'específica, relativa als determinants dels topònims. Ens referim, més concretament, als casos tant dels múltiples determinants (*Pujol Vermell des Coll Roig*) com dels bucles que hi apareixen (*Porxo des Pla des Porxo*). Mentre els primers són una bona mostra de la quantitat d'informació que pot arribar a acumular un topònim, i especialment a la part denotativa; els segons exemplifiquen les interrelacions que s'estableixen entre topònims no només pròxims, sinó també sovint inserits un dins l'altre (*Tanca des Pou/Pou de sa Tanca*) i que reflecteixen la complexitat de la jerarquia toponímica i les seves imbricacions espacials.

Problema a part és el de la pèrdua i l'empobriment del corpus toponímic rural que comporta que cada vegada hi hagi més llocs sense nom. Malgrat ser detectat i denunciat des de ja fa dècades, principalment per la desaparició d'una part important d'aquest patrimoni cultural intangible, es tracta d'un fenomen cada cop més estès a les societats avançades en què tant l'espai viscut com el gènere de vida urbans creixen amb passes de gegant. R. AMIGÓ (1999) ja explicava, sobre aquest aspecte, com s'ha perdut i es perd toponímia perquè actualment la gent transita ràpidament amb vehicles pel territori i no té temps de copsar amb un bon informador els noms dels llocs per on passa ni la informació geogràfica i de tota mena que els acompanya. A més, podríem afegir, la toponímia percebuda pels transeünts és la que apareix als rètols, on sovintegen neotopònims creats amb finalitats publicitàries i que testimonien els nous usos urbans o rururbans que envaeixen l'espai rural.

Toponímia aplicada a la cartografia

La constatació que un topònim és molt més que un simple nom es fa del tot evident en la seva aplicació cartogràfica. En paraules de M. PARELLA (2008), «*avui, d'un topònim no només ens cal saber què designa sinó quines coordenades el determinen, amb quins elements territorials es vincula, quina categoria té, quin ordre jeràrquic ocupa entre els que designen conceptes semblants o quin ordre jeràrquic ocupa entre els que formen part d'un mateix àmbit territorial*». Tots aquests atributs o requeriments que es demanen als topònims incorporats a la cartografia digital, ultrapassen amb escreix la simple i tradicional informació nominal. La incorporació de la toponímia als sistemes d'informació geogràfica (SIG) a través de la cartografia automàtica, així com l'elaboració de nomenclàtors geogràfics estatals a diverses escales impliquen la recopilació exhaustiva de dades i metadades relatives a la categoria, la jerarquia espacial, la localització i l'abast, entre altres, de tots i cada un dels topònims que permeten una correcta codificació i classificació (hidrònims, orònims, fitotopònims, topònims poblacionals...) del corpus toponímic obtingut. Només a partir de la sistematització queda garantida la possibilitat de realitzar una selecció dels topònims ajustada a cada escala aplicant una combinació dels criteris d'ordre natural (de macrotopònims a microtopònims) amb els d'ordre cultural (on sol prevaler la toponímia humana i específicament la relativa a la distribució i jerarquia dels nuclis poblacionals).

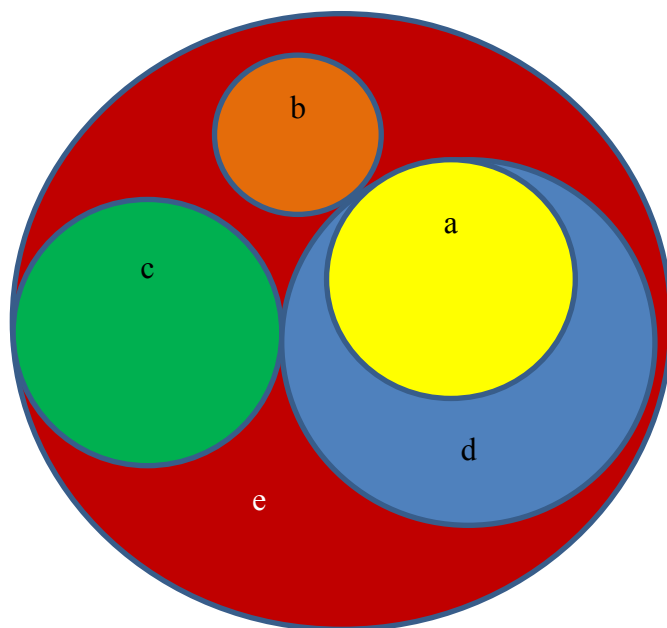
L'aplicació cartogràfica de la toponímia desvetlla algunes particularitats que poden passar desapercibudes quan l'estudi i el tractament dels noms de lloc s'aborden des d'una perspectiva merament formal. Els límits i abast territorial dels topònims, o millor dit, dels fets geogràfics que identifiquen, conformen tres tipologies morfològiques: els topònims puntuals (de localització precisa), els topònims lineals (de dues dimensions, bidireccionals), i els topònims zonals (de dues dimensions, però multidireccionals). Són els lineals –dels quals ja hem tractat les particularitats en hidrònims i hodònims (ORDINAS I GRIMALT, 2009)–, i els zonals els que presenten major dificultat a l'hora de ser etiquetats i retolats sobre la cartografia, tant pel que fa a establir-ne una correcta jerarquia com per conèixer-ne els límits amb exactitud. L'adequació d'aquests tipus de topònims a l'escala no sempre troba solucions perfectes, fins al punt de veure'ns obligats de prescindir de macrotopònims en fulls a gran escala o de corregir les dimensions del rètol en mapes a petita escala. Una vegada més, el tradicional component artístic i de disseny en cartografia ha d'entrar en joc per aconseguir

completar la trilogia que la defineix com una disciplina situada entre la ciència, la tècnica i l'art (JOLY, 1979). Però tornant a les tipologies toponímiques adaptades a la bidimensionalitat del mapa, se'n pot plantejar una tercera dimensió (altura), que des del punt de vista toponímic afecta especialment els orònims. Al marge de les solucions que des de la cartografia s'han aportat per evidenciar aquesta tercera dimensió (hipsometria, batimetria, mapes en relleu, en 3D...), els genèrics oronímics identifiquen a partir de la morfologia (i sovint fent ús del recurs de la metàfora) sense atendre precisions quantitatives sobre la base de l'altitud. Així, l'anhel dels habitants d'un poblet gal·lès que el 1917 van aixecar 16 peus (4,87 m) el pujol que tenien a prop per tal de poder ser considerat una muntanya dins una estricta classificació britànica, i així poder aparèixer als mapes de sa Graciosa Majestat –popularitzada arran d'una versió cinematogràfica titulada *L'anglès que pujà un turó, però baixà d'una muntanya* (1994)– destapa l'absurd d'aquest plantejament. Finalment, i per esgotar les dimensions, H. DORION (1989) assenyala l'existència de topònims amb una quarta dimensió: el temps. Souk-el-Arbaa, un 'mercat del quart dia, del dimecres' enmig de les planes del Marroc, del qual tenim a Mallorca els homòlegs mercats de Sineu i d'Inca (aquest darrer, però, del dijous). Una variant, citada pel mateix Dorion, és el d'una contrada del Quebec que la població autòctona anomena de formes diverses depenent de l'estació de l'any en què es trobi. A part de la curiositat que poden despertar, aquesta intermitència temporal ens pot fer dubtar sobre la conveniència d'incloure aquest tipus de topònims a la cartografia.

D'altra banda, seguint amb la problemàtica de la precisió i els límits, o abast territorial, dels topònims que ja apuntàvem abans, s'hi detecten casos com els de microtopònims (*s'Ullastré, es Claper...*) que s'estenen i passen a donar nom a àrees de major extensió que les zones a què el seu genèric o el seu significat semblaria que els constreny, i assolixen, d'aquesta forma, el rang de mesotopònims i incrementen així el grau de complexitat de la jerarquia toponímica. Però la dificultat més corrent en l'aplicació toponímica de la cartografia la trobam en els topònims de límits imprecisos (partides, contrades, paratges, indrets...) que es fan més evidents a mesoescales i macroescales, i que contrasten amb la precisió dels topònims de límits físics (perfectament fitats mitjançant parets, bardisses, fites, monjoies, bitllos...) que sovint coincideixen amb la delimitació de les propietats. Sobre les complicacions de demarcació de les partides de terra, AMIGÓ (1999) ja en precisa: *"Una dificultat gairebé sempre insuperable l'ofereix la delimitació d'una partida. No cal encaparrar-s'hi. Els límits no vénen d'un pam, als efectes de l'onomàstica. Aquesta dificultat hi ha estat sempre. (...) És útil, quan l'informador anomena una partida, de preguntar quines altres partides la rodegen. Així es va obtenint una certa idea de la localització, sense pretendre de trobar-hi els límits definits"*.

A tots aquests inconvenients, no podem deixar d'esmentar el de la disposició, heterogènia i variable, dels topònims sobre el territori, no sempre perfectament i ordenadament juxtaposats com es podria suposar per la simple lectura d'un mapa, sinó que també poden estar inserits, interseccionats o superposats de múltiples maneres i aparentment de forma un tant caòtica, tal com s'il·lustra a la figura següent:

Model de distribució i abast territorial dels topònims

La solució al repte de reflectir fidelment sobre la cartografia tota aquesta casuística mitjançant la retolació toponímica passa per la destresa en el correcte ús de les dimensions, característiques i disposició dels rètols toponímics, tasca que difícilment s'aconsegueix plenament en veure's limitada tant per les categories toponímiques com per la tipologia dels rètols amb què van associades.

Reflexions finals

La toponímia, a pesar d'aquestes disfuncions, segueix essent el mitjà més humà i pràctic –tot i que potser no el més precís o eficient tecnològicament– per realitzar la funció per a la qual va néixer: establir una relació bidireccional i commutativa entre un lloc i el seu nom. A més, el bagatge cultural del nom afegeix a aquesta simple funció identificadora i localitzadora una gran quantitat d'informació molt útil per al coneixement geogràfic del territori referit i de la cultura, la història i la llengua del qual forma part. No debades, els mateixos cartògrafs reconeixen que *“la toponímia, o ciència de la nomenclatura dels llocs, necessita per al seu estudi, grans coneixements de geografia, filologia i història”* (RAISZ, 1985), a la vegada que destaquen el paper fonamental de la toponímia en la cartografia: *“Els noms geogràfics, o nomenclatura geogràfica, interessan al cartògraf perquè sense ells no es poden identificar els detalls i llocs representats en els mapes. Resulta realment impossible referir-se a punts determinats d'un mapa sense emprar els noms corresponents”* (RAISZ, 1985). Les qualitats i els avantatges esmentats que ofereix la toponímia supleixen amb escreix els inconvenients i les problemàtiques que s'han anat descrivint. Tot i així, no deixen de ser part dels aspectes culturals constitutius dels noms de lloc que, com una mena de *feedback*, en retroalimenten i enriqueixen la informació proporcionada.

Les característiques i limitacions de la cartografia obliguen a un major o menor grau de simplificació que afecta també, lògicament, la capa toponímica. I no sempre resulta fàcil escollir, entre la diversitat de noms de lloc existents, aquell o aquells que finalment apareixeran sobre un mapa. No podem deixar de compartir les paraules de J. TORT (2012) quan, sobre aquest aspecte, afirma: *“En aquests casos, la diversitat de lectures o d'interpretacions de l'espai pot arribar a ser incompatible amb la simplificació inevitable que exigeixen determinades situacions o contextos. I convé subratllar que, sovint, aquestes disjuntives no admeten una solució que es pugui considerar plenament (i científicament) satisfactòria”*.

BIBLIOGRAFIA

- AMIGÓ, Ramon (1999): *Introducció a la recerca en toponímia i antroponímia*. Biblioteca Serra d'Or. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- DORION, Henri (1989) *Où?*. Conferència pronunciada a la Universitat Laval (Québec), el 5.12.1989. Exemplar policopiat.
- DORION, Henri (2007): *Toponymie et conscience territoriale*.
- INSTITUT CARTOGRÀFIC DE CATALUNYA (ICC) (1985): *Toponímia i cartografia. Assaig de sistematització*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya.
- JOLY, Fernand (1979): *La cartografia*. Barcelona: Ed. Ariel.
- ORDINAS, Antoni; GRIMALT, Miquel (2005): «La toponímia dels camins rurals dels municipis de Lloseta, Mancor de la Vall, Selva, Binissalem i Inca». A: *Sobre Onomàstica. Jornades d'Antroponímia i Toponímia (2003-2004)*. Palma: Universitat de les Illes Balears. Pàg. 333-346.
- ORDINAS, Antoni; GRIMALT, Miquel (2009): «Hodonímia dels camins rurals de les Illes Balears. Algunes particularitats». A: *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*. Núm. 115. Pàg. 204-211.
- ORDINAS, Antoni; GRIMALT, Miquel (2010): «Hidronímia itinerària. Entorn dels noms dels cursos naturals d'aigua a Mallorca». A: *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica. De noms i de llocs. Miscel·lània d'homenatge a Albert Manent i Segimon*. Núm. 117-118. Pàg. 303-311.
- PARELLA, Miquel (2008): «Informació toponímica: tendències actuals i futures en un context internacional». A: *Revista Catalana de Geografia*. Vol. XII. Núm. 34. <http://www.rcg.cat/articulos.php?id=123>.
- RABELLA, Joan Antoni (2000) «Aspectes problemàtics de la normalització i la protecció de la toponímia». A: *Estudis de Toponímia Valenciana*. València: Ed. Denes. Pàg. 415-419.
- RAISZ, Erwin (1985): *Cartografia*. Barcelona: Ed. Omega.
- ROSSELLÓ VERGER, Vicenç Maria (2004): *Toponímia, geografia i cartografia*. València: Universitat de València.
- TORT, Joan (2012): «Espai i temps en toponímia. Una aproximació des de la geografia». A: *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*. Núm. 116. Pàg. 277-287.

LA TOPONÍMIA DELS ESPAIS IMAGINARIS

Antoni Picazo Muntaner
Universitat de les Illes Balears

1. Introducció

No és la nostra intenció desenvolupar un discurs sobre la percepció i l'espai, però sí que considerem fonamental anotar algunes reflexions que diferents autors han realitzat sobre aquests aspectes. Això és primordial per poder comprendre, d'una manera més precisa, què van ser i per què es van donar els anomenats «espais imaginaris». No cal sols entendre la dinàmica de gestació de les geografies fantàstiques, sinó que també cal preguntar-se com va ser possible que després de les diferents exploracions per cercar-les no només no van finir i desaparèixer de tots els mapes, sinó que es van incrementar notablement en tots i cadascun dels nous mons que l'Europeu va anar incorporant a la seva «*imago mundi*».

En certa forma la percepció és un procés psicològic de la interpretació del món, del propi coneixement directe i, per tant, del món interior de les persones, de la cultura de l'individu. La imatge del món és la imatge totalment subjectiva que l'home té del món i, amb això, de les seves pròpies esperances. I d'entre totes aquestes esperances la que més pes va tenir al llarg de la història va ser la possibilitat d'una riquesa immediata, ràpida. Tota persona estableix, inconscientment, un marc general d'interpretació de la realitat, de la seva pròpia realitat. D'aquí també que «l'altre» adquireixi sempre, i en tots els casos, elements de proximitat a un mateix, però també comporta una càrrega de factors exòtics que cal tenir en compte. I tot això es complica enormement quan aquestes esperances i il·lusions són representades en la cartografia. Percebre un espai en un mapa necessita, a més, un aprenentatge. Aquesta veritable «particularitat» possibilita que l'individu generi el seu «propi escenari» d'acord amb les seves condicions culturals i econòmiques. Aquesta subjectivitat, i la col·laboració en la transmissió de les dades, permeten el tractament de la informació i la ulterior elaboració de mapes. Per tant, qualsevol intervenció, qualsevol composició abstracta de la pròpia realitat comporta una elecció, és a dir, una construcció subjectiva de la mateixa realitat que es realitza sobre uns desitjos, sobre una meta concreta. Per això, els mapes han de presentar una sèrie de factors perquè tinguin unes bones qualitats: la precisió de la informació que proporcionen; la correcta expressió per valorar adequadament les informacions; la llegibilitat de la informació facilitada; la claredat i l'eficàcia per assolir els objectius proposats. Això explica, en certa manera, com es van mantenir aquests «espais imaginaris». En aparèixer en la cartografia estaven més enllà de qualsevol dubte. Eren la realitat mateixa.

Alguns postulats teòrics, filosòfics i psicològics estudien aquesta visió de la realitat i hi penetren. Per Bined (1902) el raonament no deixa de ser un variat i complex conjunt d'imatges. Segons això, per poder entendre els nous descobriments es podrien «visualitzar» en forma de mapa. I en certa manera això va ser el que va fer Isabel la Catòlica. Efectivament, quan els germans Pinzón van informar d'alguns descobriments mar enllà, la reina els va demanar que no li enviassin escrits, que li «dibuixassin un mapa». Per Lukács (1982) idea i imatge són elements indissolubles que possibiliten el coneixement, o el que és el mateix, segons Leland Swenson (1991), seguint les tesis de la Gestalt, aprendre és una qüestió de «veure». En aquesta línia trobam aquella instrucció de la reina catòlica, només «veure» en un mapa ens permet «comprendre» l'espai. Dancy (1978) per la seva banda ho va explicar d'una altra manera: tot «coneixement» parteix dels nostres estats sensorials. Per Harley (2005), en canvi, els mapes són pur coneixement, un saber que comporta un ús que va possibilitar l'acaparament del poder. Així doncs, amb el temps els mapes es van convertir en una eina política però també en un discurs intel·lectual. Per comprendre l'auge de la cartografia a Europa al llarg de la Primera Edat Global (1400-1800) cal tenir present els condicionants abans explicats, les formes psicològiques, filosòfiques i de coneixement que comporta la percepció espacial.

A mesura que el 1400 anava quedant enrere, la nova cartografia que s'anava elaborant ja presentava un espai transformat, en mutació constant i permanent. La Mediterrània deixava de ser el centre per antonomàsia de l'Europeu, i del món imaginat que tenia, i apareixien llocs i continents llunyans. En certa forma, i per la seva pròpia naturalesa, el comerç és espai. A més, la distribució de l'activitat econòmica en el territori condiciona el mateix comerç al llarg dels països, ja que les diferents àrees —o més ben dit, places— es van especialitzant tant en productes com en la concentració de determinades activitats que generen grans beneficis.

L'acte de «crear» una cartografia que representi una determinada imatge del món requereix un dels factors essencials en la producció: canals d'informació, a part de la capacitat tècnica de la mateixa elaboració (Board i Taylor, 1977). Un d'aquests canals de transmissió van ser els viatges que es van efectuar a aquests paratges.

Viatges que van facilitar aquest traspàs de dades mitjançant la comunicació oral de manera directa, o bé a través de la redacció de diaris i llibres. En aquest aspecte van ser moltes les obres que van influir en la producció cartogràfica del moment, des de viatges apòcrifs com el de Mandeville a veritables itineraris comercials, com el de Benjamí de Tudela o el de Francesco Pegalotti. Un altre dels aspectes a tenir en compte, especialment en les primeres dècades del segle XVI, són les cartes. La correspondència va ser un dels factors que més informació varen proporcionar i, a més, d'una forma definitiva, perquè entre emissor i receptor hi havia un vincle que no es donava en obres impreses (Acosta, 1989; Holub, 1998; Machor i Goldstein, 2000): la confiança entre els actors. Sobre aquesta mateixa confiança es va elaborar una percepció del món extraeuropeu molt més fidedigna, molt més elaborada. Això va ser completat, lògicament, amb la informació que s'anava acumulant dels primers viatges ultramarins que tant pilots com mariners anaven aportant, lentament però imparabile.

Analtzar les arrels i els factors que van sorgir de la Primera Edat Global significa, en definitiva, aprofundir en l'estudi del desenvolupament del capitalisme, encara que en una dimensió molt més àmplia. De fet, molts teòrics han examinat amb deteniment aquesta temàtica, fins i tot una gran quantitat d'obres d'escoles historiogràfiques, en molts casos divergents, van sortir al mercat pronunciant-se sobre aquesta mateixa qüestió. Pel que fa al concepte d'història global, creiem que la qüestió va ser molt ben explicada per Mazlish (1998) i el que va definir com a «factores de globalització». És a dir, el camí traçat en el passat que ens va conduir a la mundialització de l'economia. I en aquest sentit els «espais imaginaris» van tenir un efecte innegable, atès que es van convertir en pols d'atracció que van imprimir a l'expansió ultramarina una velocitat, uns «tempus», tremendament accelerats.

2. Geografies fantàstiques i espais imaginaris

Les geografies fantàstiques van marcar el ritme, la forma i la fórmula d'ocupació de nous territoris mitjançant esclats de «passió» o de «febre». Aquests deliris, que van acabar en expedicions d'investigació, van impregnar les il·lusions de totes les capes socials, tant d'Europa com d'Amèrica, al llarg de més de tres segles i van possibilitar el coneixement geogràfic i la posterior colonització i explotació de les noves terres descobertes. Amplis territoris d'Amèrica, però també del Pacífic (el nou oceà descobert), d'Àsia, d'Àfrica i de l'Índic es van anar incorporant a la mentalitat «cobdiciosa» de l'europeu. Alhora que la ciència es perfeccionava, i el món s'anava percebent amb tota la seva amplitud, va augmentar la necessitat d'entendre les noves terres que sorgien a l'horitzó europeu.

El nou continent i el nou oceà es van explicar des de la interrelació de tres factors culturals, a saber: l'imaginari col·lectiu medieval (que recordem que arrossegava molt del llegat clàssic); els passatges dels llibres de cavalleries (potser un dels aspectes que més van influir en la toponímia dels nous territoris); i la història bíblica. A més, les llegendes van créixer després de la conquesta d'imperis enigmàtics com l'asteca o l'inca, especialment arran de la gran quantitat d'or que van aportar a la corona hispana. Tots aquests factors es van combinar d'una forma molt particular. A la referida barreja s'han d'afegir les invencions dels conqueridors i exploradors. El resultat immediat va ser l'elaboració d'una geografia privilegiada que anomenem «espais imaginaris». Aquesta imatge es va fer ràpidament comuna a tot Europa, mentre els monstres de l'oceà desapareixien com a formes mítiques i l'anomenat mar Tenebrós es transmutava en oceà de l'Esperança, en el camí cap a la riquesa. No hem d'oblidar que en aquella època els llibres i diaris de viatges eren devorats per un gran públic —especialment cortesà— que assumia ràpidament el que llegia, sense qüestionar-ho, com si l'esperit crític s'hagués diluït en la fantasia.

Com a «espais imaginaris» entenem, doncs, els espais basats en llegendes com ara la Quivira (Hackett, 1999), les Set Ciutats de Cíbola, l'estret d'Anian (Marineli, 1917; Novo Colson, 1882), la font de l'Eterna Joventut, l'illa d'Ofir, el llac d'Or, el Gran Teguayo, etc., els quals van ser assimilats com a reals i representats en la cartografia. Cal explicar que totes aquestes corografies il·lusòries no van ser situades sempre en un mateix lloc, sinó al contrari, van presentar una gran mobilitat. El desig va possibilitar que després de realitzar diverses expedicions a la recerca de cadascuna, i després de no trobar aquells químics llocs, no només no desapareguessin, sinó que la llegenda es reforçàs, i sempre es va traslladar «més al nord», sobre la «terra incognita». Mites que van ser acceptats i representats pels més famosos geògrafs (Mercator, Ortelius, Hansonius, etc.), que els van tenir molt en compte a l'hora d'elaborar els seus atles, entrant en un procés lògic que anomenem «concreció de la fantasia». Mercator al seu atlas *Theatro Orbis Terrarum*, de 1579, va recollir espais imaginaris; de fet, no trobem estrany que entre les seves fonts utilitzés els discursos d'alguns protagonistes, com ara Frater Marcus Nizzensis. És a dir, alguns cartògrafs, basats en els cronistes d'Índies, els relats de viatges i les expectatives colonitzadores de les diferents corones europees, van assumir els mites com quelcom real. Però encara que fossin conscients que els seus mapes presentaven grans errors, com pot ser el cas d'Alonso de Santa Cruz, autor de *l'Isario*, mai no van dubtar a acceptar com a verídics aquests llocs. Una segona generació va prendre com a model les obres dels seus mestres i va repetir els mateixos errors, reproduint en les noves cartes aquelles irrealitats. Les fantasies geogràfiques no van ser només

patrimoni dels cosmògrafs de l'època, també van ser presa d'aquells somnis els soldats de la frontera i una gamma de personatges de totes les classes socials, de conqueridors a virreis, de missioners a bisbes. Entre ells destaquen figures que tenen un gran pes en la història d'Amèrica com ara Cortés, Toribio de Benavente, el pare Silva, el virrei Mendoza. Fins i tot els interessos geopolítics i econòmics de les principals potències europees (França, Anglaterra, Holanda...) o de la gran banca alemanya (Welser) es van veure afectats pel fenomen mític, i van impulsar expedicions no només de recerca de tals llocs, sinó de conquesta. Per la seva banda, els historiadors d'Índies van tenir un pes indiscutible en la percepció i també en la forja d'aquest Nou Món de fauna. Aquest coneixement potenciat pels cronistes no va ser un fet analític, les circumstàncies de l'època no ho permetien, sinó descriptiu. No obstant això, i malgrat tots els seus errors, els historiadors primitius van tenir realment consciència de ser en un Nou Món, on «tot era possible». Idea que van reflectir en dues fases. A la primera, analògica, van equiparar tot el que veien amb el que coneixien. En aquesta etapa no trobem explicacions, sinó comparacions entre l'espai americà —que calia conquerir i colonitzar— i l'espai europeu. D'aquí que algunes d'aquestes descripcions, quan van ser traslladades a imatges, provoquessin una alteració de la realitat molt important. Posem l'exemple de la descripció d'alguna fauna. Els primers exploradors del gran nord descriuen uns animals «meitat toro i meitat camell». Aquesta «imatge» que va proporcionar la descripció va ser dibuixada als nous manuals i generà un desconcert terrible, perquè el lector es va trobar davant un animal veritablement impossible. Posteriorment es va dibuixar la mateixa realitat, i la seva representació va ser més intel·ligible per a l'europeu. L'animal en qüestió era un bisó.

La segona fase, aquesta ja lògica, va suposar l'assimilació d'allò altre com un element únic. És a dir, en un moment donat hom va ser conscient que determinats paisatges, gent, flora, fauna, etc., no podien ser explicats utilitzant únicament les comparacions prèvies d'un principi. Una clara demostració del que hem afirmat el trobem en Juan López de Velasco, el qual, el 1577, va redactar les *Instrucciones* que s'havien de seguir per descriure noves regions. Aquesta normativa facilitaria l'obtenció de dades per a la posterior colonització. Hi destaquem l'obligatorietat de detallar els aspectes següents: la toponímia i el seu corresponent significat, la descripció de la regió, la població, la situació cartogràfica, els idiomes, el tipus de governació, lleis i poders, la descripció física del paisatge, la flora, la fauna, la mineria, la forma de les ciutats i dels edificis, el tipus de costa, la localització i la descripció de badies, rius, etc. Com es pot veure, tot un seguit d'informació bàsica per entendre i conèixer l'espai. Així doncs, a mesura que s'anaven investigant nous territoris, els mites van anar incrementant-se. Si en la dècada de 1540 les tres grans llegendes eren les Set Ciutats de Cibola, l'estret d'Anian i la font de la Joventut, un segle després, cap a 1640, aquestes ja s'havien incrementat amb la Quivira, el llac d'Or, la ciutat del Rey Coronado, el Gran Teguayo, Sierra Azul (Espinosa, 1934)... Sens dubte el descobriment de nous espais, de nous territoris, va imprimir una forta interrelació entre la percepció i la memòria, fet que va possibilitar que l'«imaginat» transformés el paisatge real percebut, que no havia de ser necessàriament com era, sinó com es volia que fos. Un exemple clar el trobem en el periple de fra Marc de Niça (Undreiner, 1947), que a la llunyania va poder albirar —en ple desert de Nou Mèxic— les mítiques Set Ciutats de Cibola. Molts d'aquells redactors i cronistes van estar tremendament afectats pels seus interessos i esperances. La creença en el mite, en la llegenda, va ser de tal envergadura que la percepció d'aquell que redactava el memorial de viatge o elaborava el mapa no només estava greument contaminada, sinó que va ser el que més va impulsar totes les quimeres. No seria fins a les expedicions que es van realitzar a partir de la segona meitat del segle XVIII (Cook, Pérez, Malaspina...), fruit de grans interessos logístics i estratègics de les potències marítimes de l'època, que es posaria fi a la ficcionalització de la geografia.

3. La fase atlàntica: toponímia i forma

Al llarg de l'edat mitjana tant el Bàltic com la Mediterrània van ser els mars de navegació i comerç per excel·lència de l'home europeu. Si bé l'Atlàntic també va conèixer, sens dubte, la navegació de cabotatge, rares eren les naus que gosaven introduir-se més enllà a la recerca de les aigües estranyes en aquest oceà conegut com a Tenebrós. Així doncs, una vegada que el Mediterrani va ser àmpliament assumit, tant pels navegants com pels mercaders i cartògrafs, les llegendes i els mites van haver de traslladar-se a altres zones ignotes, misterioses. I en aquesta etapa l'Atlàntic va ser el lloc ideal. No seria fins als grans debats geogràfics realitzats en la Florència dels Medici (Goldstein, 1965), a mitjan segle XV, que la percepció mutaria d'una manera insospitada fins ara. A part de la ferotge crítica que va rebre la física aristotèlica, que es va resistir a morir i a desaparèixer, van aparèixer noves idees que possibilitarien l'exploració atlàntica: els mars no eren zones incomprensibles, sinó vies de comunicació i comerç. No obstant això, la influència de la narració, dels diaris de viatge i encara de la literatura (sigui sacra o profana) va tenir un pes molt important per a l'elaboració cartogràfica. Entre els més propers, sens dubte l'atles català de Cresques és un dels exemples més típics. Cresques va recollir no sols els principals ports de contractació dels diferents espais comercials (Mediterrani, mar Roig, Índic...) sinó que també va incorporar en les seves descripcions algunes de les referències absolutament quimèriques de diaris de viatge apòcrifs. Però també la literatura sacra, el dogma religiós, va imperar en la seva pròpia visió de l'espai (cas del pas del mar Roig per Moisès, o la mateixa

ubicació del paradís terrenal) (Brugnoli, 1990). En Cresques, i en els altres cartògrafs de l'edat mitjana, no només trobem una representació gràfica de l'impossible (unicorns, nans que combaten amb grues, dimonis...), sinó que es va imposar una gran mobilitat al mite i a la llegenda, atès que, en dominar completament l'espai mediterrani, els van situar a l'Atlàntic, l'última gran frontera d'aquells moments, però no l'única. Mites com ara l'illa de les Amazones, l'illa de Brasil o les Set Ciutats van marcar les aigües atlàntiques. En desconèixer la seva ubicació real, i encara el recorregut de les costes, aquestes quimeres es van veure afectades primer per una mutació contínua de la ubicació, fins que al final es van recol·locar en espais més llunyans (primer Amèrica, després el Pacífic), també pel desconeixement real de la costa, de la seva pròpia realitat. D'aquí que en la majoria dels casos aquests cartògrafs els dibuixessin amb formes geomètriques més o menys perfectes, recollint la diferent toponímia d'aquests paratges. És l'exemple de l'illa del Brasil, situada en diferents mapes medievals, però també recollida per Mercator i Ortelius, que la situaven al sud-oest d'Irlanda. Com que no havia estat reconeguda per cap humà, la van dibuixar amb forma circular; Cresques duplicà els cercles; altres, en canvi, li van atorgar forma de mitja lluna. Pizigano, el 1424, no només va dibuixar la circular «Braçir», sinó que va incorporar en forma rectangular la mítica «Antilia», amb les seves set ciutats, i la no menys irreal «illa dels dimonis», que el cartògraf anomena «ínsula satanazes», també de forma rectangular (Vigneras, 1976).

Per sintetitzar breument la toponímia atlàntica de les illes quimèriques, ens centrarem en tres de les més famoses, que van aparèixer en mapes fins ben entrat el segle XVIII: l'illa del Brasil, de Sant Brandà i Antilia.

Cresques ja va situar la imaginària «ínsula de Brazil» a l'oest d'Irlanda. En aquest cas va dibuixar un doble cercle amb nou punts a l'interior. Encara que el més cridaner és que va situar una altra «ínsula de Brazil» a l'oest del cap de São Vicente. S'iniciava una etapa d'auge de les illes fantàstiques en la cartografia que arribaria fins a final del segle XVIII. En gairebé la majoria dels casos l'illa es va cartografiar amb una forma el·lipsoide, en altres casos, especialment a partir del segle XVI, la van desdoblir en dues illes separades per un petit canal. En ple segle XVI, quan l'Atlàntic va conèixer l'esplendor de la carrera d'Índies, van ser molts els cartògrafs que la van situar en sengles paratges. Per a molts cartògrafs se situava al nord-oest d'Irlanda (Pierre Desceliers, 1553; Matheus Prunes, 1553; Gutiérrez, 1562; Abraham Ortelius, 1570; Munster, 1588; Mercator, 1595; Giovanni Magini, 1597...). Ja al segle XVII, a l'atles de Hendrich Doncker, de 1659, també apareix a l'oest d'Irlanda l'illa de «Brasil», i Gerrit van Schagen la va situar en la mateixa situació i amb la mateixa toponímia a principi del segle XVIII. Pel que fa als topònims de l'illa, en la majoria dels casos la denominen «Brasil», tot i que també hi va haver cartògrafs que van canviar lleument aquest topònim o bé en van adaptar a la seva pròpia llengua (Braçir, Brazille...).

Un altre dels casos de llegendes que tant van abundar a l'Atlàntic va ser la quimèrica illa de Sant Brandà. La mitologia atribueix una navegació mítica per l'Atlàntic de sant Brandà i alguns monjos que el van acompanyar a la recerca, com sempre, del paradís terrenal, i, si bé no el van localitzar, sí que van trobar en el seu periple màgiques illes on tot l'imaginable es trastocava en pura realitat, a part d'aventures amb monstres marins, que no podien faltar al mar encara en aquells dies Tenebrós. La llegenda va ser recollida aviat per Dulcert en els inicis del segle XIV. D'aquest mite posteriorment va néixer la modificació canària de San Borondón. En aquest cas, Delisle el 1707 va situar l'illa a l'oest de l'illa de Hierro, amb forma d'el·lipse i amb una llegenda que afirmava que «en aquest paratge alguns autors situen la fabulosa illa de San Borondón». En la majoria dels casos l'illa se situa a l'oest de les Canàries, si bé trobem un autor, Magini, que el 1597 la va situar a l'oest d'Irlanda, més enllà fins i tot que la mateixa illa de Brasil.

Els espais imaginaris van aparèixer aviat a l'horitzó dels conqueridors. Un dels que van aixecar més expectatives va ser el de les Set Ciutats. Segons la llegenda portuguesa, quan els musulmans van conquerir la península Ibèrica, set bisbes van fugir i es van embarcar cap a l'oest, i arribaren a una illa, anomenada Antilia, on van fundar set grans i riques urbs. Sobre aquest relat es va originar el mite de les Set Ciutats, recollit per il·lustres cosmògrafs, com ara Pedro de Medina en la seva obra *Grandeza de España*, editada a Sevilla el 1549. Bartolomé de las Casas a la seva *Historia de Indias* també va participar de la tesi de l'oceà mític. Las Casas va explicar que sant Anselm havia parlat d'una illa de felicitat i suavitat, que es deia la Perduda, i una altra anomenada Antilia. Andrea Bianco el 1448 va dibuixar Antilia utilitzant una forma rectangular, igual que Bartolomeo Pareto el 1455. Ruysch el 1507 també va emprar aquesta mateixa forma geomètrica, però va ampliar notablement la informació en redactar la llegenda del poblament que dugueren a terme els catòlics que van fugir de la conquesta musulmana d'Espanya, situant-la entre La Española, acabada de descobrir, i les Açores. Cal destacar l'obra de Graciusus Benincasa, que el 1482 no sols va dibuixar l'illa amb la seva forma clàssica (rectangle) sinó que, a més, va posar el nom de les Set Ciutats (Aira, Antuab, Ansalli, Ansesseli, Ansodi, Ansolli i Con). Com en el cas anterior de l'illa de Brasil, el topònim Antilia ha estat utilitzat i adaptat en diversos idiomes; si bé de forma comuna es va adoptar el nom Antilia, també és cert que es va transmutar en el castellà Isla de las Siete Ciudades o en el portuguès Ilha das Sete Ciudades. Behaim el 1492 també la va situar al sud-oest del cap Verd.

D'aquesta manera a final de l'edat mitjana la percepció que l'home europeu va tenir de l'Atlàntic es va moure en dues grans línies. D'una banda, va ser el mar per antonomàsia del perill, «tenebrós», on els vaixells desapareixien sense deixar rastre i els monstres marins devoraven les naus i tripulacions; de l'altra, es va transmutar en el mar de l'esperança, qualsevol expedició per desgavellada que semblés podria tenir un cop de sort i arribar a una d'aquestes illes fantàstiques on la riquesa ràpida canviaria per complet el destí de capitans i mariners. I, en certa manera, el viatge de Colom s'emmarca en aquesta doble visió: les sensacions que tenia la tripulació i l'esperança de l'Almirall a trobar l'ignot.

4. Geografies fantàstiques al Nou Món

«Terra nova i cel nou». El descobriment i la conquesta d'estranyes imperis, que ningú no s'havia imaginat mai i que fins i tot superaven amb escreix totes les històries que apareixien en els tan llegits llibres de cavalleries, van impulsar nous desitjos i inquietuds. L'última frontera va avançar juntament amb els homes. Algunes de les illes fantàstiques de l'Atlàntic van desaparèixer o, millor dit, es van traslladar a les noves terres continentals, on no només es van mantenir, sinó que es van incrementar en nombre d'una forma molt considerable. Immediatament van aparèixer noves quimeres, tant al nord com al sud. A l'Amèrica meridional ciutats d'or i riquesa com El Dorado o el Meta van imposar expedicions d'aventurers, grans firmes financeres, bancs i fins i tot potències estrangeres. Al septentrió llocs com les Set Ciutats, Quivira, la llacuna d'Or, la ciutat del Rey Coronado, Tolm, l'estret d'Anian, la font de l'Eterna Joventut, Califòrnia..., van marcar per complet les obres cartogràfiques de tres centúries.

És impossible analitzar, en un espai breu, l'evolució, la recerca i l'empremta que els espais imaginaris van deixar a la cartografia. No obstant això, sintetitzarem breument alguns espais dels que, a priori, considerem més representatius, situats majoritàriament a Amèrica del Nord. Potser el primer que va aconseguir un impacte en la població i en els nous colons de l'Amèrica hispana és el mite de les Set Ciutats de Cíbola, que va sorgir arran del viatge exploratori, més enllà del riu Bravo del Nord, de fra Marc de Niça, acompanyat d'un esclau africà, Estebanico, el qual els indis van matar perquè, segons alguns cronistes, van considerar desgavellat que digués que venia d'una terra d'homes blancs sent negre. Niça va explicar que al nord hi havia tres grans regnes: el de Marata, el d'Acús (possiblement fos la ciutat fortificada d'Acoma) i el de Totontec. També va afegir que a trenta dies de camí es trobava la gran ciutat de Cíbola, la més emblemàtica de les Set Ciutats. Marc de Niça, en la seva *Relación*, va expressar el nom de dues d'aquestes set ciutats: Cíbola i Ahacus, la qual va diferenciar d'Acús: «el Señor destas siete Ciudades vive en una dellas que se llama Ahacus, y en las otras tiene puestas personas que mandan por el [...] Ahacus, con aspiración, es una de las siete Ciudades, la más principal, y sin aspiración Acús, es reino y provincia por sí». Sobre Cíbola va afegir que «la población es mayor que la cibdad de México [...] me dijeron que Totontec es mucho mayor y mejor que todas las siete Ciudades y que se de tantas casas y gentes que no tiene cuento», al mateix temps va explicitar la gran quantitat d'or que hi havia.

Les informacions aportades per Marc de Niça van alterar profundament la vida quotidiana de Mèxic, i generaren una bogeria col·lectiva fins al punt que el virrei va témer per la despoblació de tot Nova Espanya; afirmava que: «Estaba la tierra tan alterada con la nueva quel frayle abia traydo de las Siete Ciudades, que ya no se trataba otra cosa [...] porque dezia [...] que era la ciudad de Cíbola tan grande que cabrían dos Sebillas en ella y más; y las otras poco menos [...] que aparecieron por todos por despoblar México e irse allá...». Al poc temps, novembre de 1539, les autoritats, amb l'aval de la Corona, van enviar una expedició comandada per Francisco Vázquez de Coronado, jornada que va ser narrada per Bernal Díaz del Castillo (1584), que, amb els peus a terra, va confirmar el que es temia: «y como bieron el primer pueblo, que fué Cíbola, fueron tantas las maldiciones que algunos hecharon á fray Marcos cuales Dios no permitia le comprendan». Després del descens del desert de Nou Mèxic, es van enviar grups per explorar la zona, i en el que avui s'anomena Llano Estacado, el natiu denominat Turco va iniciar el relat sobre el fantàstic país de Quivira, afirmant que se situava més al nord-est, que era summament ric, que els carrers estaven empedrats d'or i plata i «els peixos eren com cavalls». Acabava de néixer un altre espai imaginari llegendari: la Quivira.

Tant va ser l'impacte d'aquests naixents mites que Tommaso Porcacchi explica que Amèrica estava dividida en dues parts, Perú i Nova Espanya. A aquesta última la va subdividir en regions, entre les quals, «Cívola, Quivira, che confirma con parte dell'Asia verso Ponente...». La paradoxa de la «realitat del mite» apareix també en altres obres. Així, Antonio de Alcedo en el *Diccionario geográfico de las Indias Occidentales* va fixar la Quivira a una alçada de 60°, i va relatar breument la geografia d'aquesta regió. Tots aquests espais imaginaris es van anar completant ràpidament amb altres: Sierra Azul, un paratge controlat pels apatxes però amb muntanyes d'or i un llac de mercuri; el no menys fantàstic llac d'Or, o el deduït en gabinet estret d'Anian, que enllaçava —a la part del nord— l'Atlàntic amb el Pacífic.

Van ser molts els que en un intent d'assolir aquests paratges de llegenda es van endinsar en el nord, la majoria van tornar exhausts, altres van trobar mines de plata a la zona de Santa Fe i alguns, com Leiva, van morir a mans dels nadius. Deduïm clarament quina idea tenien, i s'havien forjat, els espanyols de la immensitat del nord, en aquests viatges cap a l'ombra. Les manifestacions i queixes que els homes d'Oñate (Pérez, 1961) van remetre al virrei i al Consell d'Índies ho deixen molt clar. Oñate, que va ser l'encarregat de colonitzar el ja anomenat «Nou Mèxic», va enviar homes a la recerca de les famoses Set Ciutats, de Quivira, l'estret d'Anian i del llac d'Or. Durant aquestes expedicions, es van amotinar quaranta-cinc soldats per, i heus aquí el valor de la seva expressió i l'esperança que tenien: «no trobar planxes de plata a terra...». La majoria de topònims d'aquests espais imaginaris es van mantenir sense cap —o amb molt poca— alteració; només alguns afegits (com l'apel·latiu «Gran» tant a la Quivira com al Teguayo, per exemple, en De Fer el 1720). També trobem petites modificacions, canvis de lletres, com els que va fer Gutiérrez, que el 1562 va representar al seu mapa d'Amèrica «Totontec», i canvis en la ubicació (com en Samson, el 1650, que, a més de representar Califòrnia com a illa, dibuixa a la costa continental el llac d'Or i, a l'interior, Cíbola).

En certa forma alguns autors, incapaçs de superar la imatge del món medieval, van mostrar la visió que tenien d'Amèrica basant-se, principalment, en la ideologia. El desconeixement general d'aquest territori va provocar que s'expliqués mitjançant altres tipus de recursos, generalment vinculats a la religió, com la quimera de les Set Ciutats. El cas més evident van ser els cosmògrafs italians que, per no contradir el relat bíblic, van defensar la concepció del Nou Món com una prolongació d'Àsia. En aquest punt sobresurt l'obra de Monachus de 1521 on Amèrica és representada com una península asiàtica. Un dels mapes més interessants és l'anònim, conegut com a Sloane, de 1530, on trobem topònims asiàtics ubicats a Nova Espanya: Tibet, Índia Superior o Java, o el mapa de Castara de 1574 que situa al nord de Mèxic topònims com Tibet o Cathay.

No obstant això, el que més crida l'atenció en la dinàmica evolutiva de la cartografia és la continuïtat dels mites al llarg dels segles. D'aquesta forma grans geògrafs com Ortelius, Mercator, Hondius, Jansonius, Samson, Valk, Delisle, Moll, Zatti..., van representar les geografies fantàstiques tractant-les com llocs concrets, més enllà de qualsevol dubte raonable i sense debat sobre la qüestió. La influència que sobre aquests cosmògrafs provocaren les invencions d'alguns expedicionaris és innegable. D'aquesta manera quimeres com Cíbola, Quivira, Totontec, Axa, el Rey Coronado, el llac d'Or, Anian..., es van convertir en llocs de referència en gairebé tots els atlas fins a final del segle XVIII. En general aquests mapes van fixar el regne de Quivira sobre els 40° de latitud nord, majoritàriament a la regió de Califòrnia, mentre que l'estret d'Anian el van situar entre els 50 i 60°. Entre aquests trobem el mapa de 1758 de Tomás López; el de Camões de 1639, que va reunir totes les geografies fantàstiques (Axa, Totontec, la variant toponímica de Cevola, Quivira, Anian, Marata...), col·locant Japó i la Xina a la vora de Califòrnia. Finalment, el de Pinelo, que, el 1656, va dibuixar el Paradís Terrenal. Pinelo situava el Paradís a Amèrica del Sud, dins un cercle, al centre del qual dibuixa l'Arbre de la Vida, del qual sorgeixen els quatre grans rius: Amazones, Plata, Orinoco i Magdalena. Quant a la corografia concreta que recull les geografies il·lusòries, en primer lloc trobem la que es refereix a les Set Ciutats. En tota la cartografia estudiada la toponímia del territori de Cíbola bàsicament és idèntica: Totontec, Quivira, Cívola (i en alguns casos Cevola), Anian, Axa, Marata. És a dir, els noms atribuïts a algunes d'aquelles urbs imaginàries. En aquest apartat trobem dos tipus de projeccions que defineixen la zona de forma diferent: uns la denominen Cíbola; altres, en canvi, només utilitzen el nom de les Set Ciutats, cas, per exemple, de Gastaldi, Suppé, Forlani o Calapoda. Entre aquests mapes sobresurt el realitzat per Joan Martínez de Messina el 1567, localitzat a la Biblioteca Nacional de Madrid. S'hi detallen les Set Ciutats en territori de Nou Mèxic amb una mida més que considerable. Encara que ja havien passat vint anys de la incursió de Coronado a Cíbola, Martínez encara va recollir aquella llegenda. Això és degut al fet que, en la pràctica quotidiana, la desmitificació no es va produir, perquè a la terra incògnita tot era possible, fet que va afectar d'una manera clara la cartografia. En l'obra de Martínez destaca un altre error geogràfic bastant comú en aquella època: l'escassa distància entre el Japó i les costes californianes.

Les obres que recullen la Quivira com a entitat geoespacial les podem classificar en tres grups:

1. Les que la insereixen dins un gran territori desconegut, sense que es trobi cap altre topònim. Clars exemples són les obres de l'Harpe, 1720; Quad, 1596; López, 1758; Mello, 1581; Rebolledo, 1717; Delisle, 1735...
2. Les que la situen en terra incògnita però assenyalant topònims de llocs geogràfics reals, especialment de la zona californiana, com ara Sierra Nevada, badia de San Miguel, badia de San Pedro, terme Mendocino, badia de San Blas, punta de Las Sardinias, o de l'interior com Tigux, Tuchan, Chichinic...

Pel que fa a la cartografia de l'estret d'Anian, en trobem tres tipus diferents:

1. Els que al nord posen un llarg i sinuós canal, sense topònim, llegenda o punt de referència.
2. Els que ho denominen Anian, especialment els mestres de l'escola italiana, i estableixen una petita separació entre Àsia i Amèrica.
3. Els que situen Anian just al nord del cap Mendocino, que va ser concebut com el *finis terrae* americà i, consegüentment, prop de geografies reals.

D'entre tots els mapes del pas del nord-oest destaquem l'atles d'Ortelius de 1565, que va col·locar Anian a Àsia i Quivira a Amèrica. Ortelius, a més, va situar el Japó devora Califòrnia, la qual, per cert, va considerar península. En un altre extrem trobem el de Thomas Jefferys, de 1768, que va intentar reflectir els apòcrifs descobriments de l'almirall Fonte. Aquesta obra presenta, igual que la d'Antonio Zatti de 1776, un llarg estret —denominat pas de Fuca— que enllaçava el mar del Sud amb la badia de Hudson.

Pel que fa a l'espai de Califòrnia, cal fer referència a dues qüestions que considerem importants per comprendre la dinàmica de gestació dels espais imaginaris. La primera es refereix al propi nom: Califòrnia. L'expedició de demarcació realitzada per Cortés en un primer moment, i oficialment, la va denominar «Tierra de Santa Cruz». No obstant això, els homes que el van acompanyar estaven convençuts —i així ho van declarar en els diferents expedients realitzats per les autoritats— que havien estat a la «Tarsis Bíblica», a la qual van denominar «Califòrnia», ja que uns indígenes els havien informat d'una nació de natives (creient que eren les amazones) governada per una reina geganta, que van identificar amb un personatge d'un dels llibres de cavalleries més llegits de l'època: *Las sergas de Esplandián*, on apareix la reina Califòrnia, regent de l'illa de les Amazones. A partir d'aquí l'oficialitat del nom no va poder eliminar la popularitat generada pel topònim donat per la tripulació. La influència cavalleresca en la toponímia va ser molt més comuna del que sembla. Posem-ne un altre exemple, el cas de la Patagònia (Lida, 1952), que va prendre el nom d'un gegant, Patagón, que també apareix en relats de cavalleries. En un primer moment, en la cartografia de l'època, la zona es va denominar «Regio Gigantarum», atesa l'alçària dels natius i la gran quantitat de restes d'animals de grans proporcions desconeguts a l'època (avui sabem que es tractava de fòssils de dinosaures). El segon punt important a tenir en compte sobre Califòrnia i la seva concepció és que durant segles va ser considerada una illa, i que se situaven a la part continental els mítics paratges de què tant parlaven els colons de Nova Espanya, bàsicament tres: el llac d'Or, la ciutat del Rey Coronado i la Quivira. Un dels participants en l'expedició d'exploració i cartografia costanera de Califòrnia va ser el carmelita fra Antonio de la Ascensión. Ascensión, després del periple de navegació per la costa i contracosta de Califòrnia, va efectuar un valuós informe, el seu *Parecer*, sobre la geografia californiana i les grans possibilitats que amagava. En aquest sentit ens sembla més que il·lustratiu un paràgraf en el qual evidencia clarament el seu sentiment: «tiene este Reyno a la parte del norte el Reyno de Anián y por la de levante tierra que se continua con el Reyno de Quivira y por entre estos dos reynos pasa el estrecho de Anián que pasa a la mar del norte... la California y el mar océano que esta al cavo Mendocino que arriba se vienen a juntar a la entrada de este estrecho que digo de Anián, a la parte de poniente corresponde el Reyno de China y por el sur el Reyno de Japón». No obstant això, a partir del segle XVII Amèrica no era l'última frontera, aleshores situada al mar del Sud, el llac hispànic per antonomàsia d'aquella centúria. I, en conseqüència, els espais imaginaris es van estendre a aquesta enorme massa d'aigua totalment desconeguda, on el fantàstic cobrava tints de realitat, tant per als mariners i capitans com fins i tot per a les mateixes potències europees. Un exemple d'això és que a principi del segle XVII Felip III va concedir, en un primer moment, tota la capacitat econòmica que «fos menester» perquè Sebastián Vizcaíno emprengués la seva aventura pel Pacífic tot cercant les mítiques illes Rica de Oro i Rica de Plata. Atesa la crida de desesperació del virrei per l'absurda xifra que es pretenia invertir «sin límite ni cuento», es va imposar una quantitat com a límit: 20.000 pesos per carregar i proveir la nau d'homes i recursos. Però també hi va haver oposició, perquè es considerava que una semblant aventura no tenia ni cap ni peus. Fernando de los Ríos Coronel va interposar una queixa davant el virrei de Mèxic, ja que «digo que se intenta hazer una cosa contra todo buen discurso porque en mucha altura como esta nunca jamás nadie sabemos que aya navegado».

Sebastián Vizcaíno no va trobar les illes, va naufragar a les costes japoneses (Schutte, 1980) i va poder informar de la geografia dels principals ports d'aquelles illes. Recordem que en aquesta centúria els homes, i més encara els monarques, van tenir la tendència a identificar aquelles zones portuàries «riques», en el sentit comercial, amb una illa «rica», on els metalls preciosos (plata, or...) abundaven per tot arreu. Cas del Japó, que tenia riques i productives mines de plata. Un altre exemple ho aclarirà: en la dècada dels quaranta del segle XVII la plaça de Manila era una de les zones més actives per al comerç xinès. Un aventurer va intentar convèncer l'emperador de la Xina que les platges de Manila estaven cobertes d'or. I, encara que semblava bogeria, els xinesos van enviar una armada per verificar-ho i, si esqueia, ocupar les illes. Això va obligar la

Monarquia Hispànica a replegar les forces que tenia repartides per la zona (Moluques, Taiwan, etc.) i reforçar el port i la ciutat de Manila. Al poc temps l'armada es va plantar davant el port de Cavite, van baixar alguns ambaixadors i van demanar permís per recollir sorra de la platja. Després de verificar que el que narrava l'aventurer era una simple mentida, que li va costar el cap, la flota va retornar al seu port d'origen sense que el conflicte, afortunadament, esclatés.

L'origen del mite d'aquestes fabuloses illes el va recollir en el seu moment Richard Uhden (1965), qui va explicar que: «in the southern Indian Ocean we find four island, three of wide are situated on the Tropic of Capricorn. The legend accompanying the wintern group is worded es follows: nestas ylhas a prata segons dizen us mouros, that of the eastern group, nesta ilha neix tot o ouro». En definitiva, des de l'edat mitjana fins al segle XVIII els espais imaginaris formaren part de la cartografia europea, i van ser pols d'atracció cap a l'anomenada «terra incògnita», facilitant l'expansió i l'ulterior control sobre vastos territoris.

Finalment, podem oferir una taula amb diferents autors i la toponímia d'alguns d'aquells espais imaginaris.

Autor	Any	Espai	Espai	Espai
Hondius	1620	Rey Coronado		
Jansonius	1635	Rey Coronado	Lago de Oro	
Goos	1624	Rey Coronado	Lago de Oro	
Vilanovono	1535	Brazil		
Petri	1628	Anian regnum	Quivira regnum	
Mercator	1595	Quivira	Anián	Siete Ciudades
Voissini	1582	Anian regnum	Quivira regnum	Totontecac
Meriam	1638	Anian regnum	Quivira regnum	
Solis	1596	Anian regnum	Quivia regnum	
Gastaldi	1596	Anian streto		
Camoccio	1567	Quivira		
De Jode	1593	Quivira	Cevola	Axa

BIBLIOGRAFIA

- ACOSTA, Luis (1989): *El lector y la obra: teoría de la recepción literaria*. Madrid: Gredos.
- BINED, Alfred (1902): *La psicología del razonamiento*. Madrid.
- BOARD, C.; TAYLOR, R. M. (1977): «Perception and Maps: Human Factors in Map Design and Interpretation». A: *Transactions of the Institute of British Geographers*, ISSN: 1475-5661 Vol. 2, núm. 1, *Contemporary Cartography*, pàg. 19-36.
- BRUGNOLI, Giorgio (1990): «Il paradiso terrestre di Alessandro Geraldini», *Bollettino della Società. A: Geografica Italiana*, ISSN: 0035-6697 (7), pàg. 171-180.
- DANCY, Jonathan (1978): *Introducción a la epistemología*. Barcelona: Grijalbo.
- DÍAZ DEL CASTILLO, B. (1984): *Historia verdadera de la conquista de Nueva España*. Madrid: Historia 16, 2 vol.
- ESPINOSA, José Manuel (1934): «The legend of Sierra Azul», *New Mexico Historical Review*, ISSN: 0028-620, (9) n. 2, pàg. 113-159.
- GOLDSTEIN, Thomas (1965): *Geography in fifteenth century Florence: Merchants and Scholars*. Minneapolis: John Parker.
- HACKETT, Charles (1919): «New lighth on Don Diego de Peñalosa: Proof that he never made on expedition from Santa Fe to Quivira and the Mississippi River in 1662», *Mississippi Valley Historical Review*, ISSN: 0161-391X, (6), pàg. 322-333.
- HARLEY, J. B. (2005): *La nueva naturaleza de los mapas. Ensayos sobre la historia de la cartografía*. México: FCE.
- HOLUB, Robert (1989): *Reception Theory: A Critical Introduction*. London: Routledge.
- LIDA, María Rosa (1952): «Para la toponimia de Argentina: Patagonia», *Hispanic Review*, ISSN: 0018-2176 (20), pàg. 321-323.
- LUKÁCS, George (1982): *Estética*. Barcelona: Grijalbo.
- MACHOR, James; GOLDSTEIN, Philip (2000): *Reception Study: From Literary Theory to Cultural Studies*. London: Routledge.

- MARINELI, O. (1917): «Lo stretto di Anián e Giacomo Gastaldi», *Revista Geográfica Italiana*, ISSN: 0035-6697, (XXIV), pàg. 39-70.
- MAZLISH, Bruce (1998): «Comparing Global History to World History», *Journal of Interdisciplinary History*, ISSN: 1530-9169, Vol. 28, núm. 3, pàg. 385-395.
- NOVO COLSON, Pedro (1882): *Historia de las exploraciones árticas hechas en busca del paso del noroeste*, Madrid.
- PÉREZ, Lorenzo (1961): «Relación de la expedición que en 1601 hizo Juan de Oñate al Nuevo México», *Archivo Ibero-Americano*, ISSN: 0004-0452; pàg. 242-262.
- SCHUTTE, J. F. (1980): *Don Rodrigo de Vivero de Velasco y Sebastián Vizcaíno en Japón*. México.
- SWENSON, Leland (1991): *Teorías del aprendizaje*. Barcelona: Paidós.
- UHDEN, Richard (1965): «The oldest Portuguese Original chart of the Indian Ocean, 1509», *Imago Mundi*, ISSN: 0308-5694, (3), pàg. 11.
- UNDREINER, George (1947): «Fray Marcos de Niza and his Journey to Cibola», *The Americas*, sine ISSN (3), pàg. 3-145.
- VIGNERAS, Louis-André (1976): *La búsqueda del Paraíso y las legendarias islas del Atlántico*. Valladolid: Casa-Museo Colón.

A PROPÒSIT DEL RIU MÈDER: DE CLAVEGUERA A L'AIRE LLIURE A CURS FLUVIAL RENATURALITZAT¹³⁸

Albert Santasusagna i Riu
Joan Tort i Donada
Universitat de Barcelona

1. Plantejament

Ens proposem dur a terme un estudi, centrat en el riu Mèder (a l'àmbit geogràfic de la Plana de Vic, dins la comarca d'Osona, Principat de Catalunya), involucrant alhora qüestions d'onomàstica, d'ecologia fluvial i d'urbanisme.

Partim, d'entrada, d'un nom: el del riu Mèder; nom en si mateix problemàtic, com tindrem ocasió de veure, i que emmena a formular alguns interrogants sobre allò que podríem anomenar la "hidronímia escatològica". Les consideracions onomàstiques ens portaran a plantejar, en el marc concret d'aquest riu i del seu ecosistema, qüestions sobre l'ús històric de la seva aigua. En particular, l'anàlisi de l'evolució de l'ús del riu durant les dues darreres dècades ens portarà a posar en un primer pla les profundes transformacions urbanístiques que hi han tingut lloc, i en definitiva, a posar en relleu el paper de l'urbanisme en la gestió dels cursos fluvials. D'aquesta manera, i com a reflexió final, ens referirem a la 'connexió' entre els noms que han rebut els cursos fluvials al llarg del temps i l'ús que, segons les circumstàncies, han tingut les seves aigües.

Més enllà de la triple perspectiva temàtica que hem apuntat, i dins la qual ens mourem tot al llarg de l'anàlisi, volem deixar expressada la nostra voluntat d'adoptar, de forma primordial, un punt de vista interdisciplinari a l'hora d'abordar les problemàtiques descrites. Pensem, en aquest sentit, que l'onomàstica és per si mateixa un camí de recerca idoni per a l'adopció de plantejaments transversals i de connexió entre disciplines. I, coherents amb aquesta premissa, que hem defensat des del punt de vista metodològic en altres treballs (Tort, 2007), hem procurat que el present article respongués, en la seva essència, als principis que la inspirem.

2. Un apunt sobre la idea de "brutícia" en els cursos fluvials, i el seu reflex en la hidronímia catalana

2.1. Consideracions generals

A les últimes dècades, una bona part dels cursos fluvials de Catalunya ha millorat de forma molt significativa la qualitat de l'aigua. Aquest fet ha estat una conseqüència directa de diversos factors, entre els quals cal assenyalar l'aprovació de la Directiva Marc de l'Aigua (DMA), una norma que marca un horitzó de qualitat ecològica per a l'any 2015 que han de complir tots els Estats membres de la Unió Europea. Però la millora és també fruit d'una sensibilitat ambiental creixent, que s'ha traduït en una major consideració dels rius, rieres i torrents en l'esfera social, urbanística i política. Aquesta situació, però, no ha estat sempre així. Els espais fluvials –i, en general, tots els ambients urbans relacionats d'una manera o una altra amb l'aigua–, lluny de representar uns focus de centralitat i de renovació urbana, han estat considerats durant molt de temps la *cara bruta* de la ciutat i han estat utilitzats com a *abocadors* per a nombroses activitats humanes.

De la pauta de comportament que acabem de referir n'és testimoni, directe o indirecte, la hidronímia. Noms directament relacionats amb la brutícia o les dejeccions, com ara *merda* (i reflectits en topònims com ara *el Mèder* a Vic, *el Merdàs* a Campdevàrol, *el Merdanç* a Espolla i a Peralada, *el Merdançà* a Serinyà, etc.); noms formats, de forma directa o indirecta, sobre la base del verb *cagar* (*el Caganell* a Banyoles, *la Cagarella* a Llagostera, *el barranc de Cagasses* al massís dels Ports, l'antic *estany del Cagalell* a Barcelona, etc.), o bé paraules d'un sentit semblant o proper a les anteriors com ara *fem* (*la Femosa* que recorre les Garrigues i el Segrià, *la Femadella* a Querforadat, etc.), entre d'altres, tenen un reflex significatiu en el nom de cursos fluvials i en la hidronímia en general. I aquest reflex, a criteri nostre, no és anecdòtic ni fruit de l'atzar. Ben al contrari: respon, senzillament, a una aplicació sistemàtica del principi toponímic de transparència a una realitat molt generalitzada a casa nostra fins fa tot just dues o tres dècades. És a dir, la circumstància que molts cursos fluvials, petits i grans, i tant en medi rural com, en nombroses ocasions, en medi urbà, fossin utilitzats

---

¹³⁸ Aquest estudi s'ha dut a terme en el marc del programa de Formació de Professorat Universitari (FPU) del Ministeri d'Educació, Cultura i Esport, i del projecte d'investigació CSO2012-39564-C07-06, del Ministeri d'Economia i Competitivitat, i en el si del Grup de Recerca Ambiental Mediterrània, reconegut per la Generalitat de Catalunya (2014 SGR 825).

literalment, i a manca d'una xarxa de sanejament planificada i eficient, com a “canals naturals de dejecció”. En altres paraules: com a clavegueres a l'aire lliure.

A títol il·lustratiu hem elaborat la taula 1, adjunta, a partir del *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya*, que pretén ser una relació aproximativa dels “hidrònims escatològics” (i circumscrits conceptualment als cursos fluvials) que hi ha en ús, actualment, al Principat. Hi observem un predomini accentuat dels hidrònims formats sobre la base del mot arrel *merda*, com també una presència quantitativament equiparable dels formats sobre diferents substantivacions que prenen com a base el verb *cagar*. Altres possibilitats lèxiques, com ara les que ofereix el mot arrel *fem*, tenen, com es pot veure a la mateixa taula, un abast molt menor. Tot i això, volem remarcar el caràcter merament indicatiu d'aquest aplec hidronímic i assenyalar, de passada, que resta pendent un estudi ampli i sistematitzat d'aquesta qüestió; un estudi que, a parer nostre, s'hauria d'elaborar a escala de *microtoponímia* (i per tant, més enllà d'allò que es considera la *toponímia major*) i fer referència, també, a elements hidronímics de caire puntual, com ara les *fonts*, els *pous* i les surgències en general, i a cursos d'aigua menors o bé artificialitzats, com ara els *recs*, les *mines*, els *canals* i qualsevol altre tipus de conducció d'aigua.

<ul style="list-style-type: none"> ▪ Hidrònims formats a partir del mot arrel <i>merda</i> <ul style="list-style-type: none"> ○ el Mèder (Vic, Osona) ○ el Merdàs (Coll de Merola, Ripollès) ○ el Merdàs (Campdevàrol, Ripollès) ○ el Merdanç (Espolla, Alt Empordà) ○ el Merdanç (Lliçà d'Amunt, Vallès Oriental) ○ el Merdançar (antic rec de Barcelona, altrament dit riera de Sant Joan) ○ el Merdanç (Peralada, Alt Empordà) ○ el Merdançol (Vilada, pantà de la Baells, Berguedà) ○ el Merdança (Serinyà, Garrotxa) ○ el Merdança (Estanys de la Jonquera, Alt Empordà) ○ el Merdinyol (Prats de Lluçanès, Osona) ○ el barranc de Riu Merdèr (Naut Aran, Val d'Aran) ○ el rec Merdaules (Riumors, Alt Empordà)   ▪ Hidrònims formats a partir del mot arrel <i>cagar</i> <ul style="list-style-type: none"> ○ el Caganell (Banyoles, Pla de l'Estany) ○ el Caganell (Palau-solità i Plegamans, Vallès Oriental i Occidental) ○ el Caganell i el torrent de l'Obaga de Caganell (Ripoll, Ripollès) ○ la Cagarella (Llagostera, Garrotxa-Selva) ○ el Cagarrell (Sant Pau de Segúries, Ripollès) ○ el rec de Cagarell (Peralada, Alt Empordà) ○ el barranc de Cagasses (Parc Natural dels Ports, Terra Alta) ○ el barranc i la font de Cagaferro (Parc Natural de l'Alt Pirineu, Pallars Sobirà) ○ l'estany del Cagalet (antic estany històric de la ciutat de Barcelona) ○ la font Cagaleta (Figols, Berguedà) ○ la font del Cagando (les Borges Blanques, Garrigues)   ▪ Hidrònims formats a partir del mot arrel <i>fem</i> <ul style="list-style-type: none"> ○ la Femosa i la Femoseta (Garrigues-Segrià) ○ la Femadella (el Querforadat, Alt Urgell) ○ el còrrec de Femic (Sant Climent Sescebes, Alt Empordà)
--

Taula 1: Llista aproximativa d'*hidrònims escatològics* del Principat. Els hem organitzat en tres grups segons el respecte mot arrel. S'adjunta la referència geogràfica per a cadascun. *Font:* Generalitat de Catalunya (2009), NOTMC.

2.2. La referència escatològica en hidronímia: una qüestió ambivalent

El tema que ens ocupa presenta, al seu mateix fonament, un condicionant ineludible: la referència escatològica resulta normalment incòmoda en registres formals (i tant en toponímia com en un pla lingüístic més general), i això genera a la pràctica una contradicció sovint difícil de resoldre. En aquest sentit, Coromines, a l'entrada *merda* del *DECLC*, ens recorda que aquest mot, malgrat que sigui “d'ús comú en totes les èpoques i regions de la llengua (...) no es pot esperar que figuri gaire en textos.”¹³⁹

Així les coses, és interessant observar que Moreu-Rey, en referir-se a aquestes qüestions, se situa en un pla interpretatiu oposat al de Coromines. És explícit, en aquest sentit, un paràgraf del seu conegut estudi *Els nostres noms de lloc*:

“*Merdans, Merdàs, Merdança* o *Merdançar, Merdançol, Merder* i *Meder*, aplicats quasi sempre a corrents d'aigua (...) no deuen provenir de ‘merda’ (ple d'excrements, brut), sinó més lògicament (donades les circumstàncies medievals) de derivats diminutius de ‘merus’ (clar, pur) i ‘meritus’. L'etimologia tradicional (...) queda rebujada per la documentació de certs casos (...). La mateixa explicació valdria per a *Torrent de Caganell*, o similars, traducció popular possible d'un dels noms precedents, com per al *Torrent de la Femosa*, a Artesa de Segre. Cal recalcar que el fenomen no és específic de casa nostra. A d'altres països (...) trobem batejats similarment ‘Merderet’, ‘Merdet’, ‘Merdarell’, uns torrents o rieretes claríssims que hom pot assegurar que no han baixat mai *bruts*. És evident que la metàfora tradicionalment admesa no té cap validesa.” (Moreu-Rey, 1982: 135).

A l'epígraf següent ens referirem de nou al problema, centrant-nos específicament en el cas del *Mèder/Meder*. Però ens ha semblat imprescindible, prèviament, deixar una constància adequada d'aquest condicionant.

3. El riu *Mèder* com a cas d'estudi¹⁴⁰

3.1. El problema del nom. Mencions històriques

Un dels exemples més connotats de la geografia catalana en l'objecte de la nostra investigació és el *Mèder* que, tot i representar un petit i curt subafluent –és l'afluent principal del Gurri, que ho és, a la vegada, del riu Ter–, esdevé un testimoni secular de la relació entre ‘mal estat ecològic’ (o sigui: brutícia) i la formació d'un hidrònim que deriva del mot *merda*.

Pensem que és clarificadora, respecte de l'origen del nom (i tant de la forma actualment oficial, *Mèder*, com de les variants gràfiques *Meder* i *Merder*), la referència que figura a l'entrada RIUPRIMER de l'*Onomasticon Cataloniae*.¹⁴¹ Diu, Coromines, respecte d'aquest nom: “No prové de PRIMUS ni de PRIMARIUS (...); és un de tants casos de *nom reticent*,¹⁴² en lloc del propi *Riu Merder* ‘riu sollat d'escòries i de brutícia’, prop d'una població (per por de la grosseria hi posaren ‘finor’: català antic *prim* ‘subtil’, ‘fi’).¹⁴³ No menys significatives són, a criteri nostre, les mencions documentals que reporta a continuació el mateix autor: “*Sta. Eulalia in Rivo Merdero*”, el 923, o “*St. Eularia de Rivo Merdario*”, el 1068. I encara, més endavant: “Altres dissimulen ja el nom del riu com *Riu Meder* (així, Verdaguer en una narració...). Altres, ridículament: el 1104, *Ste. Eulalie Rivi Meritabilis* (...). Després, partint d'una altra desfiguració ‘a contrario sensu’ *Riu Mer* (‘riu pur’), acabaren inventant el decent nom modern *Riu primer*”.

3.2. La progressiva conversió del *Mèder* en el ‘riu de la pell’

El *Mèder* és un riu amb un cabal força irregular: si bé a l'estiu normalment s'eixuga, pels volts de la tardor sovint ha estat el protagonista d'inundacions històriques –al voltant de tretze inundacions durant la primera meitat del segle XIX–, com la que ocasionà la nit del 8 d'octubre de 1863 al seu pas per la ciutat de Vic, quan es desbordà en una amplada de quatre-cents metres i assolí la xifra sorprenent de gairebé vuit metres d'alçària sobre el seu nivell normal (Reparaz, 1928), i deixà trenta-tres morts i més de cent seixanta cases malmeses, moltes de les quals enderrocades i en estat ruïnós. Tot i així, el que hom recorda més del *Mèder* no són pas les crescudes històriques, sinó la mala qualitat de l'aigua, fet que ja s'observa en l'antic topònim del municipi que el veu néixer: Santa Eulàlia de Riuprimer durant molts anys fou popularment coneguda com a ‘Santa Eulàlia de Merder’. No obstant això, el mal estat ecològic del *Mèder* arriba a una de les màximes expressions a la ciutat de Vic durant el gran creixement de la indústria de la pell.

¹³⁹ Coromines, *DECLC*, V: 605. Tot i això, a la mateixa entrada esmenta diferents exemples del mot documentats en textos medievals rellevants.

¹⁴⁰ Emprem la forma *Mèder* (enfront d'altres possibilitats, com *Meder* o *Merder*) perquè té caràcter oficial i, com a tal, així és recollida al *NOTMC* (Generalitat de Catalunya, 2009).

¹⁴¹ Coromines, *OnoCat*, VI: 403-404.

¹⁴² La cursiva és nostra.

¹⁴³ També apunten en aquesta mateixa direcció Alcover i Moll, al *Diccionari català-valencià-balear*, entrada *Meder*, en referir-se a l'etimologia del nom i assenyalar que es tracta d'una “deformació eufèmica de *merder*” (*DCVB*, 7: 319).

L'adoberia ha estat una de les activitats econòmiques més importants de Vic. De fet, la ciutat fou capaç de convertir-se, amb el temps, en un dels principals motors econòmics d'aquest ram a tot l'Estat, conjuntament amb la indústria del treball de la pell d'Igualada i de Barcelona. Tot i que com a activitat comercial pren forma a partir de l'edat mitjana, es pensa que els romans ja van instal·lar-se a l'actual barri de les Adoberies de Vic –situat al sud del centre històric– per les bones condicions que representa: un curs fluvial de poc però suficient cabal, el Mèder, i una ribera prou ampla per dur-hi a terme les tasques d'adob de la pell. A la pràctica, el primer gran pas de la mecànica pròpia de l'adob tradicional és el *procés de ribera* (Costa, 2010), és a dir, l'estesa de les pells vora riu, en contacte directe i continu amb l'aigua, per tal de deixar-les a punt per al procés d'adobament amb agents vegetals (*figura 1*).

El primer document oficial d'aprofitament de la riba del Mèder per al treball de la pell data de l'any 1146: es tracta de la compra d'una partida de terreny, les Clotes –per part de Guillem Ramon de Montcada, senescal de Barcelona entre 1130 i 1173–, on es pensa que hi abundaven *clots*. En el vocabulari propi del món de l'adoberia, un *clot* fa referència a un forat de dimensions considerables on hom hi introduïa les pells per al seu posterior adobament (Blázquez, 2009).

Figura 1: A l'esquerra, el procés d'escampada de la llana al llarg de la zona de ribera i del llit del Mèder a Vic, l'any 1940. A la dreta, el procés d'estesa de camussa, el 1916. Hom pot observar al fons el que actualment es coneix com a barri de les Adoberies. Aquestes dues activitats formen part del procés tradicional de l'adob de la pell. *Font:* Costa (2010), a partir d'Ylla-Català (2002).

És als segles XVIII i XIX que la indústria de la pell arriba al seu màxim esplendor, amb més de vint adoberies concentrades vora els marges fluvials del Mèder, i entre les quals destaca, per exemple, l'adoberia del Cap del Pont del Comú dels Blanquers,¹⁴⁴ construïda amb la intenció d'unir forces entre els mestres del gremi que no disposaven d'una adoberia pròpia. A partir del segle XX, les adoberies són progressivament abandonades i desplaçades a la zona perifèrica de Vic, on es millora el procés de tecnificació, però en un entorn notablement marginal.

Sens dubte, la pròpia potència paisatgística del barri el va dur a ésser declarat l'any 2009 el primer Bé Cultural d'Interès Nacional (BCIN) en la categoria de zona d'interès etnològic de Catalunya. Fou el resultat final, però, d'una llarga pugna entre el consistori i part de la societat civil vigatana. L'any 2002, l'Ajuntament de Vic aprovà una modificació del Pla general d'ordenació urbana (PGOU) que, tot i que proposava tota una sèrie d'actuacions de rehabilitació per a certs recintes fabrils de les adoberies, en projectava l'enderroc de bona part, amb l'objectiu d'obrir espai per a un nou vial per a trànsit rodat (Castellà, 2013).

144

Els *blanquers* és el nom amb què es coneix, a partir del segle XV, els que practiquen l'ofici d'adobar la pell, especialment de vaca i de cavall. En canvi, els *assaonadors* són els encarregats de fer els acabats amb greix animal, amb l'objectiu d'obtenir un material més suau i flexible. Els *cuiraters* i *aluders* són els artesans que adoben les pells de xai amb alum (sulfat doble d'alumini i de potassi). Abans del segle XV, es parlava genèricament de *pellaires*, sense fer diferència entre tots aquests procediments d'adob tradicional (Costa, 2010).

Cinc anys després d'aquesta modificació al Pla, nasqué l'associació *Salvem les Adoberies* –vinculada a l'organització juvenil *Maulets d'Osona*–, que denuncià, segons el seu criteri, la mala estratègia que volia dur a terme el consistori, i proposava una rehabilitació integral de tot el barri. L'abril de 2007, i d'acord amb les propostes vinculants del Pla, començà l'enderroc dels edificis en un estat més ruïnós. Tot i així, un any després l'associació *Salvem les Adoberies* presentà un Pla d'usos del barri, que recollia diferents idees provinents d'un espectre força ampli de la societat vigatana –entre els quals, el Gremi d'Adobadors d'Osona, l'Assemblea de Joves de Vic i artistes locals–, que proposaven, entre d'altres, la creació d'un centre d'artesanía de la pell, d'un centre social jove i “autogestionat”, una sala d'art jove, un centre d'art contemporani i una àrea exclusiva per a la creació d'un nou museu d'història de Vic.

Aquest Pla d'usos motivà, dos anys després –concretament el febrer de 2009–, la declaració del barri com a BCIN, però actualment encara no s'hi ha dut a terme cap projecte de renovació o rehabilitació integral (*figura 2*). Costa (2010), que forma part del Servei de Patrimoni Etnològic del Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana, marca un punt d'equilibri molt interessant per al futur d'aquest barri: la gran consideració que fa és que no es pot convertir en un “museu gegantí”, sinó que ha de saber aglutinar d'altres usos ben diversos i complementaris, com el residencial.

Figura 2: L'estat actual de la façana fluvial del Mèder a Vic. Hom pot observar que els recintes fabrils, tot i gaudir de protecció legal, presenten una imatge de deixadesa i abandonament notables. *Font:* Costa (2010).

3.3. *El Mèder, nou eix central d'espai públic i àrea verda*

Tot i la polèmica urbanística engendrada al voltant del barri de les Adoberies, l'Ajuntament de Vic ha demostrat una sensibilitat especial per recuperar l'entorn urbà del Mèder com a zona verda i espai d'ús públic per a les activitats de lleure de la ciutadania –tot i no disposar, per exemple, d'un passeig de gairebé dos quilòmetres en contacte directe amb el riu com el de la segona ciutat d'Osona, Manlleu.

A partir de l'any 2009, amb l'aprovació del nou Pla d'ordenació urbanística municipal (POUM), es presenten tota una sèrie de propostes sota el nom d'*Eix del Mèder* amb la voluntat de convertir-lo en un nou eix de centralitat i connectivitat urbana de Vic. L'objectiu és potenciar tota una sèrie d'equipaments vora el curs fluvial, que han de fer força amb als ja existents –la catedral, el palau episcopal, l'Albergueria i el museu episcopal. Entre altres, es projecta l'ampliació del recinte firal, la creació de noves seus culturals com la de Can Garrofa i la nova biblioteca a l'antiga caserna de la Guàrdia Civil o la recuperació d'espais de tradició històrica com el molí d'en Saborit –amb l'objectiu de crear-hi un centre d'interpretació del medi natural de l'entorn.

Figura 3: Imatges de la instal·lació dels panells amb fotografies històriques del projecte murs del Mèder.
Font: Ajuntament de Vic (2009).

Al POUM de 2009 també es plantegen propostes originals com els *murs del Mèder* (figura 3), un tractament dels murs de formigó presents al riu amb fotografies històriques, que constitueix un bon exemple en l'àmbit de Catalunya de la manera com es pot recuperar actualment una façana fluvial mitjançant la innovació i la creació artístiques.¹⁴⁵ Aquesta actuació, conjuntament amb la canalització de final del segle XX i la creació d'un continuïm de gespa, ha permès enfortir el paper dels marges del Mèder com a passeig urbà –si bé en detriment de la seva bona qualitat ecològica i l'espai de llibertat del seu llit fluvial.

3.4. Sobre la millora de la qualitat ecològica de l'aigua del riu

Tal com hem comentat anteriorment, el moment de màxim esplendor de la indústria de l'adob de pells a Vic –segles XVIII i XIX– provoca una contaminació generalitzada de l'aigua del tram urbà del Mèder (Ajuntament de Vic, 2011a). No és, però, l'única situació de degradació que ha patit el riu. Entre els anys seixanta i vuitanta, el Mèder fou una claveguera a l'aire lliure: rebia les aigües residuals de dos municipis (de Vic i de Sentfores, coneguda popularment com la Guixa) i bona part de les aigües industrials provinents de les fàbriques situades vora el riu (Ajuntament de Vic, 2011b). Això ocasionà, entre d'altres, una gran mortalitat de peixos. Aquesta situació, talment com en molts altres indrets de la geografia catalana, es capgirà amb la construcció de depuradores –una de compartida entre Vic i Sentfores, i una segona a Santa Eulàlia de Riuprimer–, amb l'objectiu de millorar la qualitat fisicoquímica de l'aigua residual abans d'ésser abocada al riu.

En l'actualitat, el Mèder no gaudeix pas d'una qualitat ecològica excel·lent (taula 2), però es mou, en línies generals i segons el mètode d'avaluació que s'empri, en un nivell que els experts qualifiquen com a *mediocre* (si bé no és un nivell *bo* o *molt bo*, és una categoria que queda per sobre de *dolent* i *deficient*). Es troba, doncs, en un punt intermedi entre la mala i la bona qualitat ecològica, un fet molt corrent en els trams de riu urbans que han estat estructuralment força modificats.

Tot i que sembla que tots els elements convergeixin en aquest punt, no es pot afirmar amb seguretat plena que aquest qualificatiu sigui degut específicament als abocaments d'aigües residuals i industrials que han anat tenint lloc periòdicament a Vic i que hem comentat a l'anterior paràgraf (Ajuntament de Vic, 1997).

¹⁴⁵ Segurament, un dels millors exemples de recuperació dels marges fluvials mitjançant la creació artística el trobem al riu Saona, a Lió (França). Actualment en fase de construcció, el projecte *Rives de Saône* recupera un tram d'onze quilòmetres de riu amb la intervenció d'una desena d'artistes locals.

<i>Mètode d'avaluació ecològica</i>	<i>Rang predominant (P-E)*</i>	<i>Nivell de qualitat</i>
Qualitat hidromorfològica		
Cabal (l/s)	11-100	–
Qualitat del bosc de ribera		
Índex QBR (Munné <i>et al.</i> , 1998)	0-25	Dolent
Qualitat de l'hàbitat fluvial		
Índex IHF (Pardo <i>et al.</i> , 2002)	40 - 60	Mediocre
Qualitat fisicoquímica		
Conductivitat elèctrica (µS/cm)	1.001 - 3.000	Deficient
pH	7,6 - 9	Mediocre
Oxigen dissolt de l'aigua (mg/l)	5,0 - 6,9	Mediocre
Clorurs (ppm)	200 - 1.000	Deficient
Sulfats (ppm)	250 - 1.000	Mediocre
Amoni (mg/l)	0,5 - 0,9	Mediocre
Nitrits (mg/l)	>0.10	Dolent
Nitrats (mg/l)	0,7 - 10,0	Mediocre
Fosfats (mg/l)	0,10 - 0,29	Mediocre
Índex IP (vida piscícola)	3	Mediocre
Qualitat biològica (macroinvertebrats)		
Índex IBMWP (Alba-Tercedor <i>et al.</i> , 1988)	61-100	Bo
Índex IASPT (Alba-Tercedor <i>et al.</i> , 1988)	3,1 - 4,0	Mediocre
Índex FBILL (Prat <i>et al.</i> , 1999)	6-7	Bo
Índex EPT	3-5	Deficient
Índex OCH	3-5	Deficient

* El Centre d'Estudis de Rius Mediterranis (2013) ha elaborat periòdicament dos mostreigs entre 2002 i 2013, un a la primavera i l'altre a l'estiu. Per obtenir el *valor predominant*, hem comptat el nombre de vegades que el rang de resultats es repeteix més en el còmput total de mostreigs.

Taula 2: Esquema de resultats de l'avaluació de la qualitat ecològica del riu Mèder a Vic. S'hi exposa el rang predominant de totes les mesures realitzades pel Centre d'Estudis de Rius Mediterranis (2013). *Font: Elaboració pròpia a partir de dades de diferents mostreigs entre els anys 2002 i 2013 al punt Tè2 (Mèder - Vic), dats a terme pel Centre d'Estudis de Rius Mediterranis (2013).*

4. Reflexió final

Hem tractat, tot al llarg de l'article, d'explicitar les connexions entre 'nom' i 'cosa' a propòsit d'un tipus determinat d'hidrònims amb presència significativa dins la toponímia catalana (i que hem volgut categoritzar mitjançant l'expressió d'"hidronímia escatològica"). D'una manera particular, hem considerat el cas concret del riu Mèder en un doble vessant: per un cantó, en allò que fa referència al seu nom i a l'ambivalència en la seva denominació a través del temps; per un altre, fent èmfasi en l'ús recurrent del riu com a col·lector d'aigües residuals en diferents moments de la història, i alternativament, en la voluntat en l'època més recent de canviar aquest ús recurrent i de transformar la imatge urbana del riu d'una manera radical.

No hem pretès, des del punt de vista onomàstic, arribar a cap conclusió definitiva. Tal com hem apuntat al text, i d'una manera només indicativa, la denominada "hidronímia escatològica" presenta unes dificultats, amb vista al seu estudi sistemàtic, que són inherents a la seva mateixa naturalesa conceptual (dificultats que la documentació o els arguments etimològics a l'abast no permeten resoldre amb caràcter absolut, perquè sempre resta un marge d'intangibilitat, en aquests noms, que en fa possibles interpretacions divergents).

Tot i això, aquests marges d'incertesa no han d'impedir d'apropar-se amb el màxim de rigor a l'estudi dels fets i de les circumstàncies que concorren en cada cas, i d'aportar tota la llum possible sobre la seva evolució. Nosaltres hem tractat de fer-ho respecte al riu Mèder. Un riu problemàtic, com hem pogut veure: tant pel que fa al nom com en relació amb l'ús històric de la seva aigua, però que, més enllà dels condicionants, esdevé un exemple prou interessant de les possibilitats que ofereix l'onomàstica com a "punt de partida" (o, si es prefereix, com a "punt de convergència de perspectives") en la consideració de qualsevol problema territorial des d'una òptica, alhora, polivalent, pluritemàtica i multiescalar.

5. Bibliografia

- AJUNTAMENT DE VIC (1997). Auditoria ambiental municipal de Vic.
 — (2011). *Programa educatiu de medi ambient de Vic*.
 2011a. "El riu Mèder. Dossier informatiu"
 2011b. "El Mèder, un riu de la nostra ciutat. Sortides al medi".
 ALCOVER, A. M. i MOLL, F. de B (1978-1980). *Diccionari Català-Valencià-Balear*. 10 vol. Palma de Mallorca. Abreviatura: DCVB.
 BALARI I JOVANY, J. (1964). *Orígenes històrics de Catalunya*. Sant Cugat del Vallès: Instituto Internacional de Cultura Romànica. 3 vol. [Edició original: 1899.]
 BLÁZQUEZ, S. (2009). "La pell a Vic, és el final?" *Revista Mà*, 16, 6-7.
 CASTELLÀ, E. (2013). "Proposta de reactivació de les Adoberies de Vic". Projecte final de carrera (PFC) d'Arquitectura, presentat el gener de 2013 a l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura del Vallès (ETSAV).
 CENTRE D'ESTUDIS DE RIUS MEDITERRANIS (2013). "Seguiment de l'estat ecològic dels cursos fluvials d'Osona". Publicació virtual del Museu del Ter.
 COROMINES, J. (1983-1988). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes. 9 vol. Abreviatura: DECLC.
 COROMINES, J. (1989-1999) *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial-Caixa de Pensions. 8 vol. Abreviatura: *OnoCat*.
 COSTA, R. (2010). "El barri de les Adoberies de Vic. El primer BCIN en la categoria de zona d'interès etnològic de Catalunya". Conferència presentada a les Jornades Nacionals de Patrimoni Etnològic: La protecció i conservació del patrimoni etnològic immoble, celebrades el 22 i 23 de novembre de 2010 al CaixaFòrum, Barcelona.
 GENERALITAT DE CATALUNYA (2009). *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya*. Tres volums. Barcelona. Generalitat de Catalunya. Abreviatura: NOTMC.
 MONTOLIU, M. (1922). "Els noms de rius i els noms fluvials en la toponímia catalana". *Butlletí de Dialectologia Catalana*, 10, 1-33.
 MOREU-REY, E. (1982) *Els nostres noms de lloc*. Palma de Mallorca: Moll.
 REPARAZ, G. DE (1928). *La Plana de Vic*. *Enciclopèdia de Catalunya*. Vol. 8-9 (II-IV de la Secció de Geografia). Barcelona: Editorial Barcino.
 TORT, J. (2007). "El repte de la perspectiva transversal. L'onomàstica, un camí a la interdisciplinarietat". *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior*, 104-105: 39-52.
 YLLA-CATALÀ, M. (2002). *L'adob de la pell a Vic*. Catàleg. Vic: Museu de l'Art de la Pell.

UN SUBSTRAT TOPONÍMIC FACTOR D'IDENTITAT DE LA PROTODIÒCESI¹⁴⁶ D'ELNA (CATALUNYA NORD)

Michel Sauvant
Especialista en sistemes d'informació

1. INTRODUCCIÓ: LA PROTODIÒCESI DE CASTRUM HELENÆ

1.1. Principals dates

Segons els historiadors, sabem poc quant a la cristianització de la diòcesi d'Elna:

- L'any 350 hi havia un temple cristià a Castrum Helenæ.
- Poc abans el nom de la ciutat Illiberis s'havia canviat pel de Castrum Helenæ, un homenatge a Helena, la mare cristiana de l'emperador Constantí.
- L'any 571 apareix a la documentació un bisbe d'Elna.
- L'any 673 Julià de Toledo¹⁴⁷ esmenta (*) els topònims de quatre límits de la diòcesi.

1.2. Límits de la diòcesi a la fi del segle set

Els límits est i oest són ben coneguts, però per als dos altres límits, les propostes que fa un article de l'enciclopèdia *Catalunya Romànica* (Rosselló) no van convèncer-me.

→ El límit est, segons Julià de Toledo, era '**Rosilona**' (673).

Avui aquell nom ha esdevingut el nom català '**Castell-Rosselló**', llogaret de Perpinyà.

→ El límit oest, segons J. de Toledo, era '**Angerra**' (673); aquell nom va esdevenir el nom català del poble de '**Nyer**'; el límit era probablement les altes muntanyes al sud de Nyer, i a l'oest, l'estret congost del riu Tet.

→ Per al límit nord, Julià de Toledo dona dos noms: '**Latios(s)a**' i '**Lateros(s)a**'.

Aquells noms podrien ser metàtesis dels noms locals **La *Tossia* i **La *Serra *Tossa*, per quatre raons:

- 'Tossa / Tossia' era un antic nom per a muntanyes de forma massissa, com '**Serra del Mont Tauch**';
- el nom 'Tossa' ha pogut esdevenir '**Tauch**', perquè el nom occità del poble proper 'Tuchan' és 'Tuissan';
- aquest 'Mont Tauch' és més alt que tot el seu entorn (900 m per 500/600 m).

-----• Origen prelatí **Tossa* [*'tosa*] o **Tossia* [*'tosia*] → ca. s. 7: **La *Serra *Tossa* [*la'seRatosà*] → 673 ID¹⁴⁸

^a → s. 18: **La Serra de Tauch** [*la'seRade'tof*] (a la regió occitana).

^a → 673: ID **Laterosa** [*la'teRosa*] (segons Julià de Toledo); el nom més probable, **La *Serra *Tossa*, va ser mal memoritzat per l'home que el va referir a J. de Toledo.

→ El límit sud, segons Julià de Toledo, era '**Lamusa**'.

Probablement, el nom '**Lamus(s)a**' seria l'antic nom del puig, de forma *esmussada*, prop del poble de '**Custoja**' (= fr. **Coustouges**); perquè el còrrec al peu del bac d'aquest puig és anomenat '**La Mussarana**', i perquè '**custodia**', origen del nom català '**Custoja**', és el nom llatí de la guarda d'una frontera.

Així doncs, una riera de l'àrea del puig 'la **Mussa**' podria haver estat anomenada la riera **mussarana**.

• **Mussa*^a [*'musa*] àrea (= àrea de la Mussa) → ca. s.7: **la *Mussara* → **Lamusara* → s. 19: còrrec **Lamussarana**.

^a Origen protoindoeuropeu **Mutt* (cat. = *esmussat*) → *Mussara* (cat. = *de forma esmussada*; fr. = *de forme émousée*).

Nova hipòtesi sobre tots els límits de la diòcesi:

Al mapa s'han col·locat els quatre llocs designats per Julià de Toledo, i s'han afegit les tres línies de cresta (al nord, a l'oest, i al sud) que passen a prop de tres d'aquests llocs; cada línia separa les aigües de dos rius majors

---

¹⁴⁶ L'expressió «**protodiòcesi d'Elna**» es refereix al primer territori de la cristiana diòcesi d'Elna, quan aquest es trobava encara a les fronteres del territori d'una de les *civitates* de la Gallia Narbonensis.

¹⁴⁷ Sant, arquebisbe de Toledo, historiògraf del rei visigot Wamba: *Viatge del rei Wamba* (673).

¹⁴⁸ Cf. §7 Abreviatures

(**Agli / Auda; Tet / Auda; Tec / Muga**). Però l'alta vall del Tet probablement no hi era inclosa, a causa de l'accés difícil des de Nyer. Aquestes línies eren probablement les fronteres de la protodiòcesi.

2. TEORIA DEL SUBSTRAT TOPONÍMIC DESCOBERT

La meua teoria ja va ser detallada a les *Actes*¹⁴⁹ del *Congrés d'Onomàstica de Barcelona* l'any 2011.

2.1. Un gran substrat toponímic

L'any 2006 vaig descobrir un gran substrat toponímic llatí creat durant el segle quart. La seva semàntica és cristiana.

Vaig reconstituir els orígens, les *condicions de creació* i l'evolució de **més de 600 topònims** i de **més de 200 hagiònims de santuaris o de llocs** (hagiotopònims).

Ja tinc un munt de proves lingüístiques, semàntiques i geomètriques.

El territori on són els noms del substrat és similar al territori reconstituït a la pàgina precedent.

Doncs aquests límits són la meua hipòtesi per als límits de la protodiòcesi, des del segle IV.

2.2. *Modus operandi* dels autors gal·loromans del substrat

La creació d'aquest substrat va ser **molt erudit** (tot això es veurà més clar als exemples):

a) Els noms van ser creats en conjunts **per memoritzar una crònica cristiana (anys 305-360), els jalons d'un mapa, diversos símbols paleocristians, i diverses escenes bíbliques**.

b) Cada conjunt comprèn topònims o hagiònims, o molt sovint topònims i hagiònims.

c) Hi ha **moltes relacions entre els noms d'un conjunt**:

c1) Els **topònims** d'un conjunt són **ligats semànticament i geogràficament**.

El **mòdul toponímic** és *la tríada de tres topònims d'origen geogràficament proper* (o de vegades geomètricament); cada tríada memoritzava una frase llatina, o una proposició d'una frase que contenia algunes proposicions escrites en algunes tríades.

c2) Els **hagiònims** d'un conjunt són **ligats semànticament i geomètricament**.

El **mòdul hagiònic** comprèn el *nom de sant* origen del santuari i el *centre del santuari* d'origen, construït voluntàriament a la intersecció almenys de tres alineaments de tals santuaris.

Així la posició de cada santuari fou precisament calculada per jalonar:

— o un dels punts d'un mapa creat per a l'ús d'un dels autors dels topònims i santuaris,

— o bé una tríada (o algunes tríades) que conté una frase (o frases), que memoritzava la descripció de la part local de la cosa representada en conjunt.

La posició relativa dels santuaris i la selecció de llurs sants mostren bé que els seus autors van utilitzar l'antic mètode de triangulació¹⁵⁰ per traçar mapes precisos.

c3) En el nivell superior d'un conjunt, les relacions entre els topònims i els hagiònims són una **«posada en escena específica»** feta per l'autor del conjunt.

2.3. Adaptació del mètode clàssic de l'onomàstica

Perquè els noms van ser creats al si d'un conjunt de noms semànticament lligats per memoritzar frases, hem d'adaptar el mètode de recerca dels orígens dels noms.

En relació amb això, cal posar en relleu almenys quatre principis o lleis:

Primer: Hem d'estudiar conjuntament els noms creats així.

Segon: A causa de la gran quantitat d'informacions conceptuals contingudes entre tres o sis noms de llocs en comparació amb la quantitat d'informacions contingudes en un sol nom, la probabilitat de trobar una solució única, vàlida sintàcticament i semànticament, per a les frases cercades, és més gran que la probabilitat de trobar una solució única per a l'origen d'un topònim clàssic que és estudiat lingüísticament tot sol.

NB. Aquesta llei no és evident per a tots, però és una llei que permet als motors de cerca de trobar més d'una sola solució com més gran és el nombre de paraules clau donades.

Tercer: Per tant, té fonament de fer la validació semàntica utilitzant una de les combinacions de possibles etimologies dels noms d'un suposat conjunt d'origen, abans de fer la validació fonètica d'aquestes noms.

Quart: Com més orígens encertats de noms hem trobat, millor coneixem les maneres de fer dels autors del substrat, i per tant, *l'especial sincronia d'origen del substrat*; en conseqüència, es poden afegir gradualment diversos criteris de validació durant l'estudi.

¹⁴⁹ Vint pàgines que es poden llegir a l'adreça d'Internet: <<http://gencat.cat/llengua/BTPL/ICOS2011/296.pdf>>.

¹⁵⁰ La triangulació va ser inventada pels erudits grecs; els agrimensors romans la usaven; s'utilitza per fer mapes fins al segle XIX; i encara s'utilitza per localitzar alguna cosa havent amidat els angles des de dos punts diferents que són posicionats a una distància coneguda entre ells.

2.4. Definicions i sigles

La manera molt especial de crear els noms permet trobar els orígens més probables dels noms abans que la rigorosa validació de les **evolucions fonètiques** (o sinonímiques) durant la vida d'un nom.

Per tant, és possible de reconstituir les probables remotivacions populars dels noms, a totes les èpoques, i les interpretacions erudites o que es desvien del suposat nom vernacular.

a) L'expressió **remotivació popular (RP)** és usada quan una paronímia fonètica fortuïta pot explicar un nou nom amb un nou sentit creat amb un/s mot/s popular/s.

Exemple: Un nom llatí '**Funerales**' (cat. = funerals) pot haver esdevingut ***Funrals**; i durant les primeres mencions fou probablement remotivat en ***Furnols**, que significava en català '**els fornells, els forns petits**'.

Rarament en cas de millora possible del nom hi ha una **remotivació popular amb un sinònim (Rps)** per substituir una part del nom (o tot el nom) per un mot més corrent.

Exemple: Una part d'un nom de lloc era '**cal**', paraula antiga, que va ser remotivat en '**roca**'.

b) El mot **interpretació** s'usa quan trobam la menció d'un nom en una acta en llatí (segles IX-XIII).

➔ Una **interpretació és correcta (IC)** quan els indicis mostren que és probablement prou fidel al nom vernacular reconstituït.

➔ Una **interpretació és desviada (ID)** quan els indicis mostren que probablement no és fidel al nom vernacular. Sovint la interpretació es fonamentava sobre el seu suposat sentit traduït en llatí. Però generalment les interpretacions desviades no van influir en els noms després del segle XIII.

Exemples (seguint l'exemple anterior):

— la menció '**Furnulos**' (901) és una interpretació desviada, perquè és una traducció del nom en llatí medieval del sentit de la probable remotivació ***Furnols**.

— la menció '**Fornols**' (1035) és una interpretació correcta, perquè el fonema [fu] del nom d'origen '**Funerales**' és a la pronúncia actual [furnuls] del nom '**Fornols**', segons el Nomenclàtor IEC.

c) Una evolució completament **respectuosa de la suposada diacronia històrica** rebrà una marca '**DIAC**'.

3. EXEMPLE 1: TRIADA DE «LES TRIADES»

Aquest primer exemple és una triada que és una part d'un conjunt de noms creats al voltant de l'any 360.

A la mort del primer autor, el seu fill va crear noms per donar informació sobre els noms creats pel seu pare.

Aquesta triada confirma el procediment intencionat de l'autor: tots els noms van ser creats lligats en triades.

No especifica per què els tres noms estan relacionats, però l'experiència de més de 200 triades mostra que aquesta relació és sempre semàntica; gairebé sempre aquesta relació pren la forma d'una oració; en els altres casos és una llista de coses, una llista sempre identificable.

En aquest primer exemple, és evident que els sufixos '-anum' no van afegir res al sentit de la triada, si aquests sufixos haguessin estat creats en el mateix moment de la creació dels noms. Molts indicis trobats després de tractar milers de mencions medievals condueixen a formular la hipòtesi següent: els notaris carolingis del segle IX van creure que els noms vernaculars que acabaven en -a (o en -as) eren antics noms de propietaris visigots, perquè sovint la fi de llurs noms era en -a.

Triada del procediment essencial: *Lat.* = ***Tria ... *Insignia... *Pedi-ligata**
Cat. (mot per mot) = **Tres... ensenyes... (són) lligades als seus peus.**
Cat. (sentit global) = **Tres noms de lloc són semànticament lligats als seus orígens.**

● ***Tria** [ˈtr̩a] ➔ [ˈtr̩a] ➔ RP ***Trili**^b [ˈtr̩lika] ➔ IDn^a ➔ des del s. 14, IC: **Triya** [triˈʎa] ➔ s. 18, IC: **Trilla** [triˈʎa] ➔ 19: occ. **Trilhà** [triˈʎa]\NT\ et fr. **Trilla**.

^a IDn: ➔ s. 9: **villare* ***Trilianum** [tr̩liˈʎanum] (cat. = llogaret de la trilla; fr. = domaine de Trilius) ➔ 1011, IDn: villare **Triliano** [tr̩liˈʎano].

^b Cf. lat. **trichila** (fr. = treille) ➔ cat. trilla + occ. **trilha** + fr. = treille.

----- Síntesi = 1 RP + IDn havent probablement canviat l'accent del nom.

● ***Insignia**^b [ˈins̩ɲa] ➔ [ənˈs̩ɲa] ➔ IDn^a ➔ des del s. 14, ➔ s. 17, IC: **Ansinnan** [ənsiˈɲa] ➔ 18, IC: **Ansignan** [ənsiˈɲa] ➔ 19: occ. **Ansinhà** [ənsiˈɲa]\NT\ i fr. **Ansignan**.

^a **IDn:** → s. 9: **villare*Ansinianum* [ənsiˈɲanum] (cat. = **llogaret d'Ansinus**; fr. = domaine d'Ansinus) →1012: villare **Ansiniano** [ənsiˈɲano].

^b Cf. lat. **insigne,-is** (pl. **-ia**) → cat. **ensenya** + occ. **ensenha** + fr. **enseigne**.

----- Síntesi = **DIAC** + **IDn** havent probablement canviat l'accent del nom.

• **Pedi-ligata* [ˈpediˈliɡata] → [ˌpedzɨˈliħatə] → [ˌpedzɨˈliɑ] → a partir del final del s. 13: influència dels **IDn** → s. 17, **IC:** **Pesilla** i **Pezilla** [pəziˈka] →19: cat. **Pezillà** (de Conflent) [pəziˈka]\NT\ i fr. **Pézilla-de-Conflent**^b.

^a **IDn:** → s. 9: **IDn:** **villare*Pezilianum* [pəziliˈanum] (cat. = **llogaret de Pezilius**; fr. = dom. de Pezilius) → 974, **IDn:** villare **Poziliano** [poziliˈano] →s.10, **IDn:** **Piziliani** [poziliˈani] → i altres **IDn**.

^b **NB:** L'origen de l'altre nom de poble **Pezillà** (Pézilla-la-Rivière) és similar en una altra frase del substrat.

^c Cf. lat. **pes, pedis** → cat. **peu** + occ. **pé**. Cf. lat. **ligatus** → cat. **lligat** + occ. **ligat**.

----- Síntesi = **DIAC** + **IDn**, havent probablement canviat l'accent del nom.

4. EXEMPLE 2: SUBCONJUNT DEL «DAVALLAMENT DE LA CREU»

Aquest subconjunt és una part del conjunt de la Crucificació, tres vegades molt gran.

Va ser creat poc abans de l'any 400. És probablement un dels últims conjunts creats. Sembla clar que l'autor va escriure un text directament inspirat en els quatre evangelis utilitzant com un full de paper el territori d'una gran vall, poc poblada. Santuaris i hagiònims semblen il·lustrar el text com poden fer-ho les estampes religioses.

En aquest exemple només la primera part de la presentació (topònims) inclou totes les proves, perquè és la part de l'onomàstica.

Per contra, a la segona part (santuaris i hagiònims) les explicacions no contenen totes les proves; hi ha només una pàgina de testimonis dels càlculs per als lectors que en dubtarien; així podrien verificar els càlculs utilitzant els mapes que hi ha a la pàgina d'Internet <<http://www.geoportail.gouv.fr/>>.

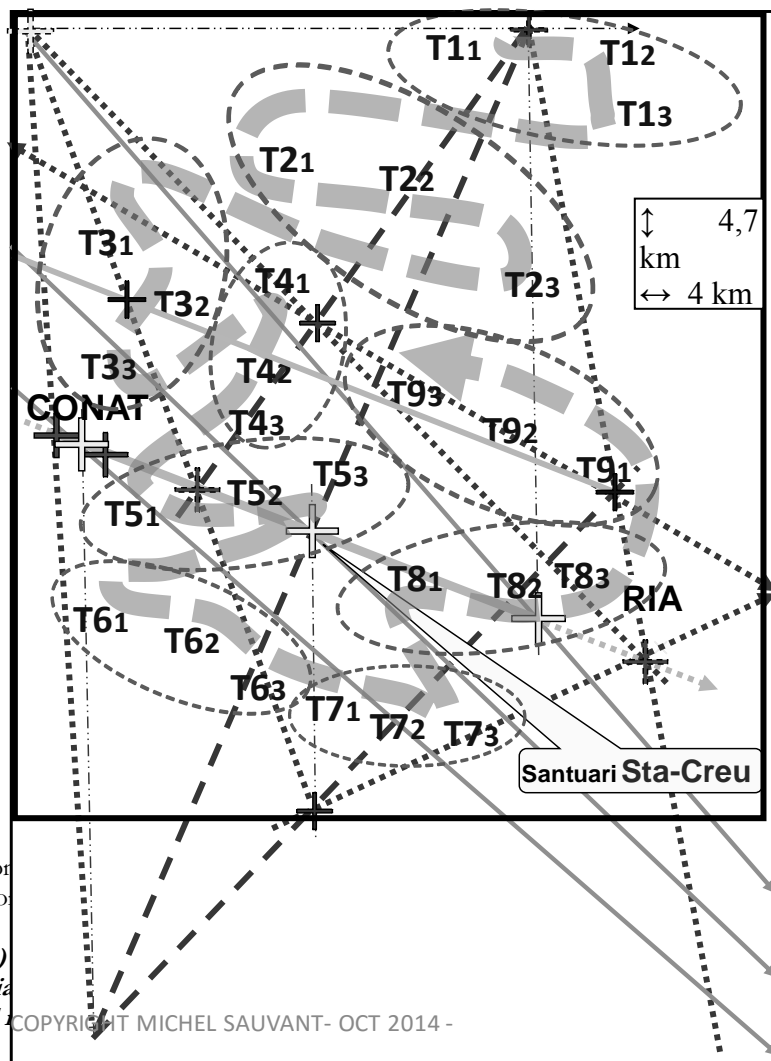
Aquí alguns mapes podrien ajudar tots els lectors a comprendre les presentacions de les nombroses relacions contingudes en les posicions dels santuaris i en la natura de llurs hagiònims, i així mateix a veure llur consistència amb el sentit del text.

4.1. Significat dels 27 topònims

Relacions geogràfiques entre els topònims

El mapa mostra les 27 posicions actuals dels noms que van ser creats agrupats en 9 tríades per memoritzar 4 frases llatines.

La *línia grisa ampla* mostra l'ordre dels topònims, que és deduït de l'ordre dels mots del text llatí que vaig reconstruir al meu estudi lingüístic.

Els nom
Aquests noms d'o

«(Va tenir lloc)
d'Arimatea havia
»El bosquet del
a depositar(-lo).

»(A fi que) menat a terra, Jesús, amb precaució lligat a una tensa corda, una cordeta, voltant la forca (va ser) penjada a l'escala.
»Manejaren, amb angoixa i vigor, Jesús empal·lidint. Ell, amb solemnitat i pietat, a la tomba (va ser) ajagut en un llenç de lli, coagulant-se les marques sagnants (fetes) per les puntes de les vergues.»

riada.
raduació:¹⁵¹

l valerós Josep
l més el seu dret

COPYRIGHT MICHEL SAUVANT - OCT 2014 -

4.2. Detalls de les evolucions dels topònims del conjunt del Davallament de la Creu

Triades 1 i 2:	Lat. = (Fuerunt) *funerales (quas) *valens *Iosephus	*deonerati *Iesu *Arimathianus	*in *cara *fossa, *invenerat.
	Cat. = (Va ser) el funeral (el funeral que) el valerós Josep	de Jesús, dipositat d'Arimatea	en la seva pròpia fossa, havia imaginat.

T11●*Funerales [fune,rales] → [funərales] → [funərales] → ca. s. 6-9, RP metatètic: Furnuls^a [furnuls]^c (cat. = fornells; fr. = fours petits) → ID^b → 1035, IC: villa Fornols [furnuls]^c → s. 19: Fornols [furnuls]^c \NT\.

^a Cf. lat. furnus, i → cat. forn [forn]; fr. four [fur]. Diminutiu: lat. *furnulus, i [furnulus] (cat.= fornall, fr. = fours petits) → [furnula] → lat. vulgar: *furnul [furnul] (pl. *furnuls) → [furnə] → cat. Fornell [fur'neɫ].

^b → 901, ID: Furnulos (= rellatinització).

^c Fornols [furnuls] és incoherent (primer, perquè la o és accentuada i pronunciada [u] ; l'ortografia va ser influenciada per l'evolució 'furnus → forn' ; però els habitants pronunciaren sempre [furnuls].

----- Síntesi = 1 RP + 1 ID + 1 IC.

¹⁵¹ Aquesta traducció és mot per mot, a fi de fer sentir al lector la frase llatina d'origen.

T1₂• *Deonerati - Iesu [deɔ'nerati je'su] → [deɔ'neratsiə'su] → [də'nerasiə'su] → [də'nerəsə'su] → ca. s. 8-11: **RP** metatètic → ***dernerā** ***usa**^a [dernerə 'usə] (cat.= darrera(na) óssa, fr.= la dernière ourse) → [dərne'usə] → [dərna'usə] → **s. 18-19: La Darnosa**^c [dər'nusə] → **s. 19, afrancesat 'La Darnousse'**

^a Cf. lat. **retro** (cat. darrere; fr. = derrière) → b. lat. ***de *retro + *-anus = *deretranus** (cat. El que és darrere; fr.= celui qui est en arrière, le dernier) → ***deretranu** → ***dererran** → cat. **darrer** + fr. **dermier**. NB. Com a origen de 'derner' i 'darrer' una altra hipòtesi pot ser 'derenetus' (i no 'deretranus') del llatí 'dereneo'; la raó: el darrer rang de fil d'una tela era notable perquè era més difícil de fer per als teixidors.

^b Cf. lat. **ursa** ['ursa] (cat. = óssa; fr.= ourse) → b. lat. ***usa** ['usə] → cat. **óssa** [ɔsə] + fr.= ourse.

^c **Topònim sempre vist com a difícil**: Alguns van proposar l'origen de Darnosa en un mot antic que significava 'lloc dividit en molts camps petits' (cat. **derna** [dɛrnə] = tros; fr. **darne** [darnə] = morceau).

----- Síntesi = 1 RP.

T1₃• *In - cara - fossa [in 'kara fɔsa] → [ən 'kara,fɔsə] → [ən 'kara,fɔs] → ca. s. 7-10, **RP: en *Carafus**^a [ən 'karə,fus] (cat. = roca(ques) en forma de fus^c; fr.= rocs en forme de fuseau) → **ca. s. 9-14, RP: *Bac d'*en *Carafou**^d [ən 'karə,fu] (cat. **vall estreta i rocosa**; fr.= gorge rocheuse) → **s. 19: Bac d'en Carafou** [ən'karə,fu].

^a Cf. Preindoeur. ***Kar** → antic 'kara' (cat. **quer**; fr.= roc) documentat a 20 km (1242).

^b Cf. lat. **fusus** → cat. **fus** [fɔs]; fr. = fuseau.

^c Hi ha una altra prova: avui el nom del lloc del cim del serrat que és a dalt del Bac d'en Carafou és **les Camarades** (el cat. **camarada** és mot masculí); és probablement el resultat de dues remotivacions populars: ***En Carafus** → **ca. s. 9-14, RP** **quasisinonímic: *en*caramadeixa** [ən 'karəmə'deʃə] (cat.= roca(ques) en forma de madeixa; fr.= roc en forme d'écheveau) → [ən 'karəmə'des] → **ca. s. 16-18, RP** **Els Camarades** [kəmə'rə'dɛ] (fr.= les Camarades). NB. Un **fus** i una **madeixa** són coses similars.

^d Cf. lat. **fovea** = català **fou**; fr.= gorge étroite. NB. Hi ha una fou al peu del lloc **Bac d'en Carafou**.

----- Síntesi = 2 RP

T2₂• *Valens-Iosephus^a [valens jə'sepəus] → [valensio'sepəu] → ca. s. 6-7, **RP: *Valensio *pio** [valensiu piu] (cat. = en piadós Valentius; fr. = chez le pieu Valentius) → **ca. s. 14, RP: *Vall *en *So** [βalən'su] (cat. = Vall d'en So^b; fr.= allée du sieur So) → **ca. s. 18-19, RP: *Pla de Valenso** [pladəβələn'su] (fr.= Plateau de Valenso) → **ca. s. 19: cat. Pla de Valenso** [pladəβələn'su] \NT\ i fr. **Pla de Balençou**.

^a Cf. lat. **Iosephus** → ***Joseps** → cat. **Josep**.

^b Cf. Al segle 14, **Bernat de So** és atestat com el senyor del castell d'Evol, prop d'Oletta.

----- Síntesi = 2 RP .

T2₁• *Arimathianus [a'rimati,anus] → [a'rima,tianu] → [a'rima,tianə] → ca. s. 6-7, **RP: *aramina**^a ***tina** [ə'raminən'tinə] (cat. **Font amb (o de l') aram**; fr. = cuvette de couleur bronze) → [ə'ramənətinə] → [ə'ramətinə] → **ca. s. 8-13: *Font de l'Aram** [fɔndelə'ram] → **s. 19: Font de l'Aram** [fɔndelə'ram] \NT\.

^a Cf. lat. **æramen** (cat. + fr. = bronze) → cat. **aram**, **bronze**; fr. = bronze . Cf. lat. **tina** → cat. **tina**; fr.= baquet, vasque, cuvette. NB. L'aigua de la font és de color taronja a causa de l'òxid de ferro.

----- Síntesi = 1 RP.

T2₃• *invenerat [in'venerat] → [in'venəra] → [ən'venəra] → ca. s. 6-9, **RP: *in *varina**^a [ən'varinə] (cat. = lloc plantat de raïms de diferents colors; fr.= lieu planté en raisins de couleurs diverses) → **ca. s. 10-15, RP: *en *Barina** [ən'βarinə] (cat.= en la propietat d'un home anomenat Barina; fr.= 'chez Monsieur Barina'). → **s. 19: Creu d'en Barina** [ən'βarinə] \NT\.

^a Cf. lat. **varius**, -a, -um (cat.+ fr.= variable) → cat. **vari**, **-a** (cat. = de diversos colors; fr.= de couleurs diverses); lat. **varianae** → b. lat. **varina** (cat.= raïms de diversos colors; fr.= raisins de couleurs diverses).

----- Síntesi = 2 RP

Triades 3 i 4: **Lat. = *Luculus** ***nobilis** ***illa *positura**
*militares ***Herodolis** ***laxare *tectus *noverant.**
Cat. = **El bosquet** **del noble home:** **a aquest lloc**
els soldats **del fill d'Herodes** **havia admès el seu dret a depositar(-lo).**

T3₂• *Luculus [lu'kulus] o [l'ukulus] → [l'ukuls] → 977, **IC: Luguls** [lu'ɣuls] → 1186, **IC: Llugols** [l'luɣuls] → 19: **Llúgols** [l'luɣuls] \NT\.

^a NB. L'evolució va ser diacrònica, perquè el sentit del nom d'origen era també un sentit popular.

----- Síntesi = DIAC + IC.

T32● *nobilis [nə'bilis] → [nu'bilas] → [nə'bilas] → 1266: **IC Nabilles** [nə'βiləs] → s. 19: cat. **Nabilles** [nə'βiləs] \NT\

----- Síntesi = DIAC + IC.

T33● *Illa - positura [i'la,pozi'tura] → [ə'la,poʒə'tura] → [i'la,poʒə'tur] → ca. s. 6-9, RP: ***l'Aposador** ^a [la,poʒə'tur] (cat. **aposador**; fr. = reposoir) → s. 19: **l'Aposador** [la,poʒə'du] \NT\

^a Cf. lat. **apposatus** (cat. **posat al costat de...**; fr. = placé à côté).

----- Síntesi = 1 RP.

T42● *Militares ['mili,tarəs] → [milətarəs] → [miləarəs] → ca. s. 6-8, RP: ***milareas** [milarəas] (cat. **àrea** plantada de mill: fr. = champs à millet) → ca. s. 8-9: ***Millares** ^{a b} [mi'larəs] → s. 19: **Millares** [mi'larəs].

^a Cf. lat. **milium** (cat. **mill**; fr. = millet) → cat. **mill**; lat. **area** (fr. = aire) → cat. **àrea**.

^b Cf. Llocs **Millares** o **Millarias** documentats a l'entorn.

----- Síntesi = 1 RP.

T41● *Herodolis [e'rɔdo,lis] → ca. s. 8-12, RP: ***Erolis** [e'rɔlis] (cat. = **erols**; fr. replats dans une zone en pente) → 1375 **IC: Erolis** [e'rɔlis] → s. 19: **Eroles** [e'rɔləs] \NT\

^a Cf. lat. **aratus, a, um** (cat. **lloc que poc ser llaurat**; fr. endroit que l'on peut labourer) + diminutiu **-lus** → **aratus** → **araulu** → precat. **arol** → cat. **erol**.

----- Síntesi = 1 RP + IC.

T43● *Laxare - tectus - norant ['lak.sarə'tektusnɔ'rant] → ['lasər'tektunə'rants] → ['lasə'tekʃunə'rəs] → ca. s. 7-10, RP: ***las *texons *areas** [las təkʃuns'arəs] (cat. les teixoneres; fr. = les tanières de blaireaux). → ca. s. 10-12: ***las *texoneres** ['astə'ʃone,rəs] → s. 19: **les Teixoneres** [lastə'ʃone,rəs].

^a Cf. lat. **taxo,-onis** (fr. = blaireau) → cat. **teixó**; lat. **area** (fr. = aire, zone) → cat. **àrea**.

----- Síntesi = 1 RP.

Triades 5 i 6:	Lat. = (U)t *Ille terra *manaret *funiculus	*Iesum, *cautiose *tornans *furca	*funi *tenso *ligatus, *scala. *pensus.
Cat. =	(A fi que) ell menat a terra una cordeta,	Jesús, amb precaució voltant la forca,	lligat a una tensa corda, (va ser) penjada a l'escala.

T53● *Ille - terra - manaret [i'le'teramana'ret] → [ə'le'terəmanə're] → [le'termanə're] → ca. s. 9-10, RP: ***la *Termenera** ^a [le,tɛrmə'nɛrə] (cat. = la pedra **termenera**; fr. = la pierre de bornage) → ca. s. 18-19: **la Termenera** [le,tɛrmə'nɛrə] → s. 19-20: **afrancesat La Termanère**.

^a NB. El lloc és al límit entre dos pobles.

----- Síntesi = 1 RP.

T52● *Funi - tenso - ligatus ['funi'tenʒə'liɡatus] → ['funə'tenʒə'liatəs] → [fun,tənə'liats] → [fun,tənə'liəs] → ca. s. 8-10, RP: ***Fontanelles** ^a [funtə'nəλəs] (cat. = **fontanelles**; fr. = petites sources) → ca. s. 11-13: **Fontanelles** → s. 19: **Fontanelles** [funtə'nəλəs] **afrancesat Fontanelles**.

^a Cf. lat. **fons, -tis** (cat. **font**); derivats: lat. **fontanus, a, um** + diminutiu **-ellus, a, um** (cat. **fontanella**).

----- Síntesi = 1 RP.

T51● *Iesum - cautiose [jesumkan'siɔse] → [jesukəu'siɔs] → [jesku'siɔs] → ca. s. 7-9, RP: ***els *Cotius** ^a [əls ku'sius] (cat. **Cotius**; fr. = les jachères) → s. 19: **Els Cotius** [əlsku'sius], semiafrancesat **Els Coutious**.

^a Cf. lat. **cultus, a, um** (cat. **cultivat, -ada**) → b. lat. ***cultivum, pl. *cultiva**, abl. ***cultivis** (cat. = **cultivable**) → ca. s. 6-7, cat. **cotiva** (fr. = jachère) + **cotius** (fr. = friches).

----- Síntesi = 1 RP.

T63● *Funiculus [funi'kulul] → [funi'kulu] → [funi'kulə] → ca. s. 7-9, RP: ***fenicula** ^a [fəni'kulə] (cat. **fenella, escletxa**; fr. = la fente) → ca. s. 10-12: ***la *Fenella** [fəne'kə] → s. 19: **la Fenella** [lafəne'kə] **afrancesat la Feneille**.

^a Cf. lat. **findere** (cat.+ fr.= **fendir**) → cat. **fendir** + occ. **fendre** ; mateix grup: occ. **findilhar** (fr. = fendiller); cat. **fenella** (fr. = fente); possible b. lat. ***findicula** (cat. **petita escltxa** ; fr.= la petite fente) → ***fenicula** → ***fenila** → cat. **fenella**; i possible b. lat. ***findicular** (fr.= fendiller) → occ. **findilhar** + fr. fendiller.

----- Síntesi = 1 RP.

T62 • ***Tornans - furcam** [ˈtɔrnansˈfurkam] → [ˈtɔrnənsˈfurkə] → [ˈtɔrnənsˈfurk] → ca. s. 7-10, RP: ***torrent** ^a***fusc** ^b [tuˈrentˈfusk] (cat. **torrent del qual la vall és fosca**; fr. = torrent sombre, ou à l'ombre) → s. 19: **Torrent Fosc** ^c [tuˈrenˈfɔsk] (fr. = torrent sombre, ou à l'ombre).

^a Cf. lat. **torrens, -tis** (cat. torrent; fr.= cours d'eau impétueux) → cat. **torrent** (fr. = torrent).

^b Cf. lat. **fuscus** (cat. fosc; fr.= sombre) → cat. **fosc** (fr.= sombre).

^c NB. Hi ha un petit torrent intermitent amb aquest nom; és en un pendent cap al nord. En termes de la hidrologia és molt similar als altres vuit torrents que hi ha al mateix llarg costat. Tots tenen un nom llegible en la Crucifixió; però els seus noms són precedits pel nom comú francès 'ravin', traducció de l'antic nom 'barranc' afegit al nom del lloc que envolta la fi del seu barranc, prop de la seva confluència amb un riu principal.

Doncs la paraula 'torrent' sembla ser una part d'una remotivació popular; si aquest no fos el cas, el torrent hauria estat anomenat 'Barranc Fosc'. A més, no hi havia cap nom donat directament a un curs d'aigua en el substrat toponímic. Més tard, alguns rius van ser anomenats pel lloc proper a la seva confluència en la part inferior. El nom del lloc proper de la confluència del 'torrent Fosc' i del riu principal és "**Funi-tensa-ligatus**" / "**Fontanela**" (explicat a continuació). Així que originalment el nom romà 'Tornans-furcam' va ser donat per a una àrea que hi ha més amunt i consisteix en els vessants del 'torrent Fosc'.

----- Síntesi = 1 RP .

T61 • ***Scala - pensus** [ˈskalaˈpɛnsus] → [ˈskalaˈpɛnsu] → [ˈskalaˈpɛnsə] → ca. s. 6-8, RP: **Pas Escala** ^a^b [ˌpa.səˈskala] (cat. **pas de l'escala**; fr. Col de l'échelle) → ca. s. 9-12: ***Pas *de *l'Escala** [ˈpasdələˈskala] → s.19: **Pas de l'Escala** ^c [ˌpasdələˈskala].

^a Cf. lat. **passus** (cat. **pas, bretxa, obertura**; fr.= passage, brèche, ouverture) → cat. **pas** (fr.= col, passage).

NB. Proximitat fonètica: El verb llatí '**pandere**' tenia dues formes possibles de participi: '**passus**' i '**pansus**'; la paraula '**pensus**' era el participi del verb llatí '**pendere**'.

^b Cf. lat. **scala** (cat. = **escala**; fr. échelle) → cat. **escala**.

^c NB. Prop d'aquesta àrea hi ha un lloc estret que fa baixada entre dues roques.

----- Síntesi = 1 RP.

Triada 7: Lat.= ***Manu *egere** ***angore *nervo,** ***Iesum *pallens.**
Cat.= **Manejaren,** **amb angoixa i vigor,** **(el cos de) Jesús empal·lidint.**

T71 • ***Manu - egere** ^a [ˈmanuˈɛʒɛrɛ] → [ˌmanəˈɛʒɛrə] → [ˌmanəˈɛrə] → ca. s. 8-13, RP: **Menera** ^b [məˈnerə] (cat. **mener** o **menera**) fr. = 'zone minière') → s. 19: **Roca Manera** [rokaˈmanɛrə] → afrancesat **Roquemanere** [rokaˈmanɛrə].

^a En la conjugació del verb llatí '**agere**' hi ha 2 formes equivalents '**egerunt**' i '**egere**'.

^b Cf. lat. **mina** (cat. **mina**; fr. mine); lat. **minae *area** (cat.= **àrea on hi ha una mina**, fr. = zone ayant une mine) → cat. **mener** [məˈne] (cat. **mina**; fr. mine) i cat. **mener, -a** (fr. = relatif à l'exploitation d'une mine) → afrancesat **manere** [maˈnerə] (cf. Autre lieu **La Menere** (ca. s. 15) → **La Manere** (ca. s. 19).

----- Síntesi = 1 RP .

T72 • ***angore - nervo** [aŋˈgɔrɛˈnɛrɔ] → [aŋˈgɔrəˈnɛrə] → [aŋgɔrˈnɛru] → ca. s. 7-8, RP: ***en *Gurg^a Nere** ^b [əŋgurˈner ə] (cat. **a la propietat d'un home anomenat Gornere**; fr.= chez M. Gornere) → s. 9, ID^c → 1298 en **Gorner** [əŋgurˈner] → s. 19: **en Gorner** [əŋgurˈnɛ] \NT\

^a Cf. lat. **gurgēs, -itis m.** (cat. = **clot pregon en el lit d'un corrent d'aigua, gorg, abisme**; fr. = creu profond dans le lit d'un cours d'eau, abîme) → cat. **gorg m.** + cat. **gorga f.** + fr. **gorge f.**

^b Cf. lat. **niger, nigra, nigrum** (cat. **negre, -a**; fr. noir,e) → cat. **negre, -a** + localment cat. **nere, -a**.

^c ID: s.9 : **Vuarnaria**; s. 9: **Garnerio**. Aquestes dues interpretacions desviades són llatinitzacions d'un mateix patrónim suposat visigòtic per alguns antics notaris francs.

^d NB. El lloc és a la fi d'una part estreta de la vall del riu Tet, entre dos vessants molt alts que fan ombra més aviat que a l'entorn en avall.

----- Síntesi = 1 RP + ID.

T73● *Iesus - pallens [ˈjɛsusˈpaɫɛns] → [ˈjɛsəsˈpaɫɔs] → [ˈjɛsˈpaɫɔs] → ca. s. 7-8, RP: ***Els *Palears**^a [ɛɫspəˈlears] (cat. **Els pallers**; fr. = les meules de paille) → ca. s. 10-12: ***Els *Pallers** [ɛɫspəˈʎɛrs] (fr. = les meules de paille) → s. 19: **Els Pallers** [ɛɫspəˈʎɛs] \NT\ \NT\, afrancesat **Les Paillés**.
^a Cf. lat. **palea** (fr. = paille) → cat. **palla**.
 ----- **Síntesi = 1 RP.**

Triades 8 i 9: Lat. = *Ille, *solemne *pie, *in *capsa *laxus (est) *linteatus
*coagulans *sparsos *naevulos *sale *verberum.
Cat. = Amb solemnitat i pietat, Ell en la tomba, (va ser) ajagut en un llenç de lli,
coagulant les marques sagnants de Jesús (fetes) per la punta de les vergues.

T81● *Ille *solemne *pie [iˈɫɛsɔˈlɛmneˈpiɛ] → [əˈɫɛsuˈlɛmnaˈpiə] → [əˈɫɛsuˈlɛmapiə] → ca. s. 9-13, RP: ***el *sol**
*empit^a [əɫˈsolɛmˈpiɪ] (cat. **el sòl molt inclinat**; fr. = sol ou terrain en forte pente) → [əɫsuˈlɛmɸi] → s. 19: **el**
Solempi, semiafrancesat **El Soulempi** [ɛɫsuˈlɛmɸi] \NT\.
^a Cat. **empit** (= pujada molt inclinada, vessant de muntanya).
 ----- **Síntesi = 1 RP.**

T82● *In *capsa [inˈkapsa] → ca. s.7-8: ***en *Cassa**^a [enˈkassa] → cap remotivació^b → s. 18: **En Cassa**^c
 [enˈkassa] → 20: semiafrancesat **en Çaça**.
^a Cf. lat. **capsa** → cat. **caixa** [ˈkaʃə] + fr. **caisse**.
^b No s'ha mostrat cap remotivació, però la paraula 'çaça' es pot acordar amb l'antiga natura del lloc.
^c NB. El sentit 'a la tomba' o 'al taüt' és sempre vàlid vulgarment.
 ----- **Síntesi = DIAC**

T83● *Laxus *linteatus [ˈlaksusɫiŋtɛˈatus] → [ˈlaxəs,ɫiŋtəˈats] → [ˈlas,ɫitsəˈas] → [las,ɫisəˈas] → ca. s. 8-9,
 RP: ***Las *Lissas**^a [lasˈlissas]; ***La *Lissa** ˈla liˈsə] immediatament després, perquè al Sud del 'castell' visigòtic
 de Rià pot ser imaginada una lliça única → ca. s. 9-11: ***La *Lliça** [ləliˈsə] → ca. s.19: **La Lliça** [ləliˈsə]
 \NT\ → s. 20: afrancesat **la Lisse**.
^a Cf. lat. **licium**, plur. **licia** (fr. = fil de trame). El sentit va ser ampliat a la vora d'una tela i al límit fossat
 d'una hisenda → cat. **lliça** + fr.= lice.
 ----- **Síntesi = 1 RP.**

T91● *Coagulans^a [kɔ,aguˈlaŋs] → [kɔ,agəˈlaŋs] → [kwaˈglaŋs] → [kəaˈlaŋs] → ca. s. 7-8, RP: ***Call**^b **ansa**^c
 [kəˈlaŋsə] (cat.= **call** + **ansa** = **ansa d'un riu en una vall encaixada** ; fr. = anse d'une rivière dans une
 vallée encaissée → nom del riu ***El *Callans**, i després **El Callan** → s. 18, per al riu i el lloc: **El Callan**
 [əɫkəˈlaŋ] \NT\, afrancesat **Le Caillan**.
^a Cf. llatí **coagulans** (cat. **quallant**; fr. = coagulant) → cat. **quallant** [kw əˈlaŋ] + fr. **caillant**. NB. En
 francès el verb 'cailler' és per a la llet: 'lait caillé'.
^b Cf. base p. i. E. ***kal** → cat. **call** (cat. **indret on un riu passa encaixonat, pas estret i enclotat**; fr. **sol**
dur, passage difficile, passage étroit, avec des rocs).
^c Cf. lat. **ansa** (cat. **ansa d'un cistell, nansa**; fr. = anse d'un panier, poignée) → cat. **ansa** + fr. **anse**; el
 sentit va ser ampliat a una riba excavada d'un riu o de la mar.
 NB. El lloc 'el Callan' és prop d'una ansa d'un riu en una vall encaixada.
 Fa temps, aquest nom va ser atribuït al riu, perquè el lloc 'el Callan' és a prop del conflent final.
 ----- **Síntesi = 1 RP.**

T92● *Jesu *sparsos *naevulos [ˈjɛsuˈsparsɔsneˈvulos] → [ˈjɛsəsˈparsəsnəˈulos] → [ˈjɛsəsˈparsnəˈuls] → ca. s. 7-
 10, RP: ***Ies *Esparses *Novalis** [ɫəsəˈsparsˈnɔvalɫs] (cat. **els guarets esparsos**; fr. = les jachères éparses) →
 [ləsəs,parsˈnɔals] → [ləsəsparsˈnals] → s.19: **Las Esparnals** [ləs,spərsˈnals].
^a Cf. lat. **novalis**, is (cat. = **tros de terra recentment artigat** ; fr. = terre défrichée récemment)
 ----- **Síntesi = 1 RP.**

T93● *sale^a ***verberum** [ˈsalɛvɛrˈberum] → [ˈsaləvɛˈberu] → [ˈsaləvəˈberə] → [ˈsaləˈber] → ca. s. 7-10, RP:
*Salabre^c [ˈsaləˈβrɛ] (cat. **salabre, salabret**; fr.= instrument de pêche) → s. 19: **Salabret** [ˈsaləˈβrɛt]
 afrancesat **Salabert**.
^a Cf. lat. **sal**, **salis** (cat. = **sal, cosa que fa una sensació picant**; fr.= sel, chose donnant sensation
 piquante).
^b Cf. lat. **verbera** *n.pl.* (cat. **vergues**, fr. **verges**)
^c Cf. lat. vulg. **salabrum** (cat.= **salabre**; fr. = outil pour secouer) → cat. **salabre** + **salabret**.

----- Síntesi = 1 RP.

Entre els 27 noms, hi ha 24 evolucions de noms amb remotivacions i quatre evolucions sense remotivacions. Podeu així comprendre l'efecte important de les remotivacions populars. Però la cosa és diferent per als noms de pobles que eren més coneguts.

El subconjunt del Davallament de la Creu és la part oriental del conjunt de la Crucifixió. Aquest conjunt es compon de vuitanta-un topònims que van memoritzar una síntesi de les parts dels quatre evangelis que tracten la crucifixió. Aquest conjunt és situat principalment als territoris dels pobles de Rià, Conat i Urbanyà, prop de Prada de Conflent i de Sant Miquel de Cuixà.

4.3. Hagònims del subconjunt del Davallament de la Creu¹⁵²

Nota: Dibuijos presentats

Els santuaris del subconjunt (excepte els santuaris 'Cristòfol'¹⁵³), no són semànticament separables dels santuaris de la totalitat del conjunt Crucifixió, com era el cas per als topònims. Doncs un dels dibuijos és al nivell de tot el conjunt de la 'Crucifixió'.

4.3.1. Relacions semàntiques entre hagònims

a) Perquè el conjunt evocava la Crucifixió, el santuari central va ser dedicat a la Santa Creu, i així indirectament al Crist. Els altres santuaris van ser dedicats a diversos personatges.

b) Per culpa dels escriptors antics a qui agradava expressar-se simbòlicament, l'autor del conjunt va barrejar personatges que vivien a prop del Crist durant la crucifixió, i alguns personatges que no eren vius en aquell moment. A la fi del segle IV, aquests personatges ja semblen lligats a un símbol testificat més tard; òbviament, aquests símbols estan en estreta relació amb el Crist, o amb la seva crucifixió.

Personatges vius que són esmentats almenys en un santuari:

- En primer lloc hi ha "**els personatges al peu de la Creu**": la Mare del Crist, Joan Evangelista, Magdalena i Josep d'Arimatea.

- D'altra part, hi ha **alguns famosos apòstols**: Pere, Andreu, Marc, els dos Jaumes, Mateu (no és segur) i Joan Evangelista. Sols Joan i un Jaume són tractats en aquest article per simplificar-lo.

Personatges que no són contemporanis de la Crucifixió, i que són esmentats almenys en un santuari:

- En primer lloc, els que són **relacionats amb la infància de Crist**: Joan Baptista per al baptisme, i un llegendari gegant que fou un "portador de Crist" (és l'etimologia del nom Cristòfol).

- D'altra part, hi ha **tres sants connectats simbòlicament als sofriments de Crist**: Antoni el Gran, Margarida i Sebastià. Aquí trobareu detalls sobre aquests personatges:

En el moment de la creació d'aquest conjunt, **Antoni el Gran** era mort feia aproximadament trenta anys; llavors sant Atanasi va publicar un llibre sobre la vida de sant Antoni; des d'aleshores, sant Antoni es va convertir principalment en un símbol de la compassió, perquè sant Antoni practicava, de manera modèlica, la compassió ensenyada per Crist.

Margarida i Sebastià són màrtirs del segle III; la naturalesa extrema del llur sofriment i la força de llur fe foren exemplars per als primers cristians durant les nombroses persecucions següents; aquests màrtirs van convertir-se en el símbol femení i en el símbol masculí del sofriment extrem que un cristià pot haver de suportar, quan vol tenir una fidelitat inflexible a Crist.

c) Finalment cal destacar la relació semàntica entre els quatre santuaris de Cristòfol i el personatge de **Josep d'Arimatea**, que havíem vist a través dels 27 topònims; durant el davallament de la Creu, Josep fou el "**portador del Crist**" (**etimologia de Cristòfol**) quan va davallar el cos de Crist des de la creu a la tomba que havia ofert per a aquest cos.

Així dos fets geogràfics mostren aquesta relació semàntica:

- el santuari dedicat a Josep d'Arimatea¹⁵⁴ és el més proper al santuari de la Santa Creu;

- 4 santuaris Cristòfol envolten geogràficament els topònims del subconjunt del Davallament de la Creu.

¹⁵² En aquest capítol la paraula sant no es posa davant els hagònims (excepte la Santa Creu), com es feia abans del segle VI. També la paraula 'personatge' s'utilitza sovint, ja que és com una posada en escena.

¹⁵³ En català i en occità l'hagònim Cristòfol té moltes altres formes: Cristòfor, Cristau, Cristol, Christol.

¹⁵⁴ En el terreny, els indicis actuals del suposat santuari de Josep d'Arimatea original són en una gran roca excavada regularment com un oratori en un lloc escarpat i deshabitat anomenat «l'Oratori»; aquest lloc és vorejat per un camí creat el 1900 amb un nou oratori dedicat al més famós dels sants anomenats Josep, el Josep de Maria. Penso que vaig descobrir l'oratori d'origen, allà on calculava, com es descriu a la part «relacions geomètriques».

4.3.2. Relacions geomètriques entre les posicions dels santuaris¹⁵⁵

Però encara queden per llegir les relacions geomètriques, que poden convèncer els que es mostrin escèptics. Els tipus de relacions geomètriques que ja es troben al substrat són:

- Alineaments **almenys de tres santuaris** sobre una corba simple (**línia recta, cercle, el·lipse**);
- Alineaments **paral·lels** amb tolerància d'angle aproximadament de 0,5 graus sexagesimals (= 9 m a 1 km);
- **Distàncies rodones** en milles romanes entre santuaris importants;
- Alguns casos de **repeticions d'una mateixa distància** entre alguns parells de santuaris.

Tot això són fets observats al mateix conjunt de noms.

Nota: La base científica de les proves necessàries per a validar els alineaments en línia recta són:

- Una precisió similar a la de les línies rectes conegudes per les vies romanes. La regla simple seleccionada és: «la relació **amplada de l'alineament / llargada de l'alineament** ha de ser un nombre inferior a 0,6%».
- Cada santuari original és a la intersecció de les línies almenys de tres alineaments vàlids.
- Alguns cims o passos notables es poden afegir als santuaris d'un alineament vàlid; aquells cims són tractats als càlculs per als alineaments com els santuaris on es validen els dos criteris anteriors.
- Hem de trobar possibles indicis que la majoria dels santuaris que són vàlids **no apareixen per casualitat**.
- Les posicions i els hagiònims d'un alineament descobert han de ser **geogràficament i semànticament validats** comparant-los amb els significats originals de topònims ja reconstituïts per a un conjunt.
- En alguns territoris molt similars als del substrat toponímic, la recerca de santuaris que formen alineaments ha de donar una densitat molt menor (almenys vint vegades inferior) d'alineaments validats segons els mateixos criteris de precisió i de distribució estadística de la informació.
- És realista de suposar que durant 1.600 anys una part dels santuaris originals han estat una mica moguts (mantenint el seu nom) per les inundacions, les ampliacions de santuaris, els pendents, la desaparició d'un poble... En aquests casos, la hipòtesi més probable d'una posició inicial és introduïda amb arguments.

4.3.2.1. Relacions amb mapes realitzats pels autors del substrat

L'estudi mostra la important probabilitat de les hipòtesis següents:

El segon i el tercer autors han fet mapes del territori del substrat toponímic, preparant d'aquesta manera les posicions dels diversos conjunts de noms que volien crear.

El primer mapa va ser puntuat amb els cims '**Stella**', els santuaris **Michaelus** (Miquel) i els santuaris **Jacobus** (Jaume). El segon mapa sembla haver estat fet per a corregir un poc el primer i tenir més precisió: per aquestes raons el segon autor va afegir els santuaris **Johannis** (Joan) i **Stephanus** (Esteve) en tot el territori del substrat.

El conjunt de la Crucifixió sembla haver estat creat després de la creació del segon mapa, perquè els seus santuaris són sobre alguns dels llargs alineaments que contenen els cinc noms citats més amunt. Però seria massa extens de detallar aquí tots aquests alineaments, excepte dos alineaments: **núm. A1 (4 Joan) i núm. A18 (3 Joan)**.

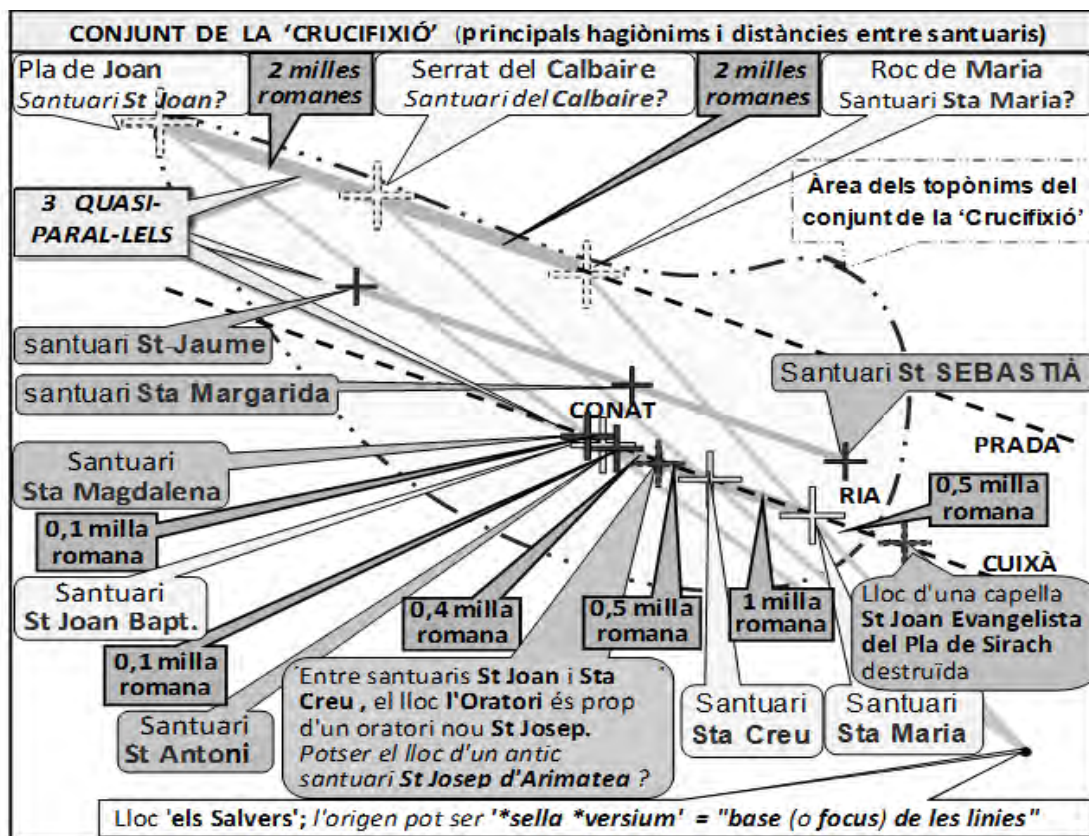
A1 és un alineament que conté **4 santuaris Joan i 2 santuaris Miquel**; va servir com a suport al principal alineament contingut al territori del conjunt de la Crucifixió (**alineament de la Santa Creu, Maria, Joan Evangelista, Sant Joan Baptista**). És en les primeres files de la taula a la fi de l'article.

També aquest alineament és notable per tres raons:

- Per a un topògraf: l'alineament té **58 km**, des del '**Col du Perthus**' (250 m) al massís '**Madres**' (2.500 m) amb visibilitat directa; passa pel '**Col de la Gallina**' (1.216 m), el més alt dels seus punts intermedis.
- Per a l'autor del conjunt l'alineament passava per la principal vila de la seva família (lat. '**Villa Stevi**' > cat. '**Vallestavia**') i pel '**Col de la Gallina**', camí directe entre els masos dels membres d'aquesta família.
- Aquest alineament també passava pel santuari cristià que, al segle IV, havia de precedir el santuari actual de Sant Miquel de Cuixà; aquest santuari era un punt notable entre els principals conjunts de noms.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Una part dels alineaments presentats es troba a l'esquema (a dalt) de les posicions dels topònims del subconjunt.

¹⁵⁶ Cf. el meu article a les *Actes del Congrés ICOS* de Barcelona: <<http://gencat.cat/llengua/BTPI/ICOS2011/296.pdf>>.

4.3.2.2. Els sis alineaments principals del conjunt de la Crucifixió

a) Aquest mapa mostra les línies d'una **homotècia**; aquí és una relació geomètrica entre **dos alineaments** de tres punts amb hagionims o hagiopònims, ja semànticament lligats per la Crucifixió, que són:
 núm. A1': **B = St Joan (Conat) / A = Sta Creu (Conat) / C = Mas Sta Maria (Rià)**
 núm. A2: **E = Pla de Joan (Urbanyà) / D = Serrat del Calbaire / F = Roc de Maria (Conat)**.
 Estudi del nom el Salvers (G) del centre d'homotècia: El centre de l'homotècia va ser anomenat en llatí '**sella versium**', que significa "*sen de les línies*" o, aquí, sembla que la bona traducció és el "*punt on algunes línies passen*". Aquestes línies són **tres altres alineaments** (núm. A3, núm. A4, núm. A5), i cadascun passa per aquest centre i per dos dels sis punts esmentats a dalt.

• ***sella^a *versium^b** [*'sella'versium*] (cat.= base, o focus, de les línies; fr. intersection des lignes) → [*'sella'versiu*] → [*'sella'versia*] → [*'sel'versa*] → s. 8-13, RP: ***Els *Salvers^c** (cat. = els salvadors; occ. = les salvaires; fr. = les sauveurs) → s. 19 **els Salvers**.

^a Cf. Lat. **sella** (cat. = sella, base, fonament; fr.= selle, base) → cat. **sella**.

^b Cf. Lat. **versus, us** (cat. = línia escrita, vers; fr. = vers en poésie) → cat. **vers**.

^c **NB. Salver** pot ser una paraula antiga local que significa 'salvador', perquè en francès i en occità les paraules corresponents són semblants a 'salver'. Hi ha una versió '**lo Salver**' del topònim; '**lo**' és una forma antiga de l'article **el**. Així doncs, és difícil de trobar la data de la remotivació.

b) A més, l'alineament núm. A1' conté els santuaris de **Magdalena (H o H')**¹⁵⁷, **Antoni(I), Josep d'Arimatea (J), Joan Evangelista (X)**.

Aquest alineament de set santuaris és l'alineament principal del conjunt de la Crucifixió.

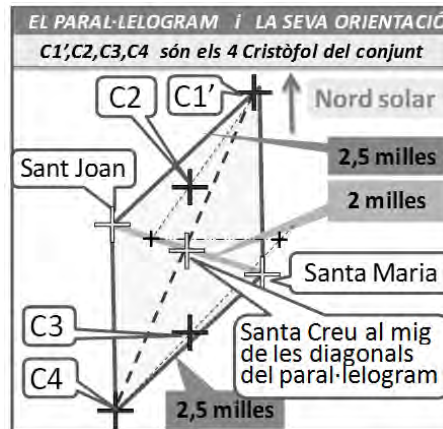
c) L'alineament núm. A6, de **Jaume (K), Margarida (L) i Sebastià (M)**, és quasi paral·lel als dos primers.

d) També l'esquema mostra les distàncies, que són exactes en milles romanes.

4.3.2.3. Els santuaris de Cristòfol i els onze alineaments extrets dels diversos alineaments

Punt **H** si l'origen era a la posició de l'actual santuari de Magdalena, H' si l'origen era a la posició de l'antic cim del pujol cònic del poble de Conat (origen llatí, *conatus*) abans de la construcció del castell medieval. HH' = 27 m.

- a) L'inventari dels santuaris Cristòfol al territori del substrat conté 10 santuaris, dividits en 3 llistes:
- La llista L1: 4 santuaris de Cristòfol que són al territori del conjunt de la Crucifixió als pobles de Rià (a Fornols (C1) i a Llugols (C2)), de Vilafranca de Conflent (C3), de Fullà (C4).
  - La llista L2: 3 santuaris de Cristòfol que són als pobles de Montgaillard (Auda) (C5), de Montesquiu (C6), de Perpinyà (a Vernet) (C7).
- Estan sobre un cercle en una posició notable en relació amb l'el·lipse presentada al meu article de les *Actes del Congrés ICOS* a Barcelona. El centre d'aquest cercle sembla ser un dels vèrtexs de l'eix menor d'aquesta el·lipse (probablement originalment el primer santuari Sant Miquel de Cuixà al poble de Codalet); aquest cercle passa pels dos vèrtexs de l'eix major de l'el·lipse.

- La llista L3: 3 santuaris de Cristòfol que són als pobles de Villarnau (C8), de Cornellà del Bercol (C9), de Butlla d'Amunt (C0).

b) Inventari dels alineaments que contenen 2 Cristòfol (almenys), dels quals almenys un Cristòfol és al conjunt de la Crucifixió; es mostren a la taula, al final de l'article, sota els números indicats a continuació:

158

- Dos alineaments **núm. A7** (o **A7'**) i **núm. A8** (o **A8'**) contenen 3 Cristòfol i passen pel Cristòfol de Fornols; el primer passa també per l'hipotètic santuari de Josep d'Arimatea.
- Un alineament, **núm. A9**, conté 2 santuaris de Cristòfol, 3 santuaris de Maria, 2 santuaris d'Esteve (incloent el d'Urbanyà, **N**); és un alineament entre 2 pobles Cornellà, molt notable en un altre conjunt de noms.
- Tres alineaments, **núm. A10, A11, A12**, passen per dos santuaris de la llista L1, i per un altre santuari al conjunt de la Crucifixió. Nota: **A8** (o **A8'**) és el gran alineament de suport de l'alineament local A10.
- Tres alineaments, **núm. A13, A14, A15, A16, A17**, passen per un dels quatre santuaris de la llista L1, i per dos altres santuaris al conjunt de la Crucifixió.

4.3.2.4. Diversos altres alineaments

Hi ha altres alineaments possibles si s'afegeixen altres santuaris com ara els santuaris dels Apòstols al territori del conjunt de la Crucifixió i altres santuaris prop d'aquest conjunt. Un exemple és l'alineament A18, de tres santuaris de Joan, que era un alineament del mapa del creador.

4.3.2.5. Altres relacions geomètriques

- A més, hi ha relacions geomètriques entre els quatre Cristòfol i els tres santuaris Joan, Santa Creu i Maria:
- Hi ha un paral·lelogram; les seves diagonals s'encreuen a la posició del santuari de Santa Creu (esquema propi).
  - Encara hi ha més distàncies exactes en milles romanes entre alguns dels punts principals (vegeu els esquemes).

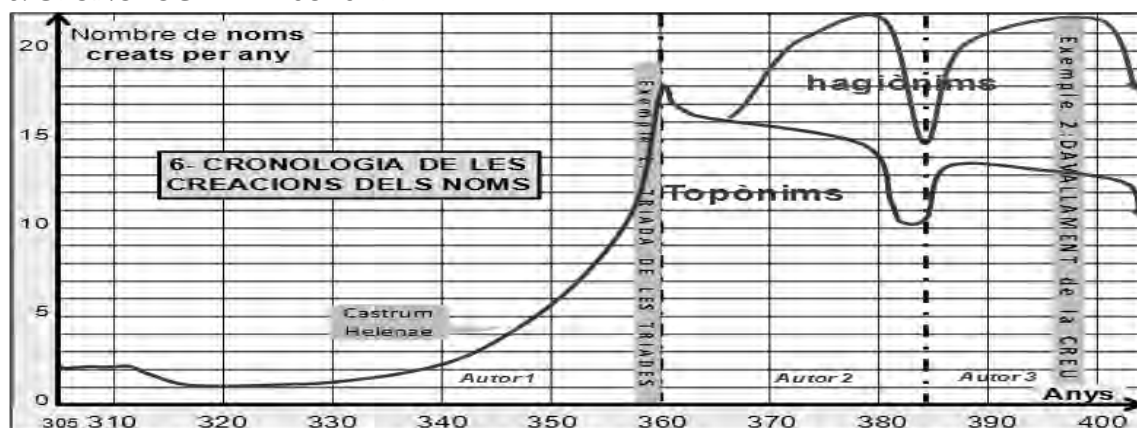
NB. A l'última pàgina hi ha una taula de les dades i dels resultats dels càlculs de validació dels alineaments, del paral·lelogram probable, i de les distàncies exactes en milles romanes. Les dades de la taula són suficients per a tothom, a fi de veure aquestes evidències via Internet a la pàgina geogràfica francesa <www.geoportail.gouv.fr>. Cadascú pot fer-ho molt fàcilment, sense càlculs, amb la funció «Distància de

158

Almenys tres resultats fan més probable la presència del santuari original Cristòfol (C1') al centre del poble Fornols (en ruïnes), més que C1 en el lloc de l'actual capella Cristòfol, que és al cim d'un petit pujol a 200 metres del poble: 1. La intersecció de les tres alineaments grans, A7', A8', A9, que tenen 2 o 3 santuaris Cristòfol; 2. La validació de l'alineament A13; 3. El paral·lelogram que és citat a continuació. Als càlculs tant A7 com A8 contenen C1, i tant A7' com A8' contenen C1'.

càlcul», dibuixant línies d'un punt a un altre punt, seleccionant-los tots dos per la lectura de les coordenades del punter presentades a la pantalla.

5. CRONOLOGIA DEL SUBSTRAT

Tots els conjunts de noms del substrat poden ser datats, perquè tenim frases amb dates, o amb indicis.

El següent diagrama mostra el resultat de la reconstrucció de la cronologia de la creació dels noms.

Per tant, tenim una cronologia de la cristianització:

Durant els 40 primers anys, la creació de noms era lenta. Però després va ser un èxit. I després, l'any 370 van ser creats al voltant de 350 microtopònims, i al voltant de 200 santuaris amb hagiònims.

6. CONCLUSIÓ

Quant a la protodiòcesi d'Elna, i als seus habitants, el meu estudi revela una identitat que té cinc parts:

- 1) els límits més precisos de la diòcesi;
- 2) la cronologia de la cristianització, durant el segle IV;
- 3) la força de la fe dels habitants, mostrada per la bona adopció de centenars de topònims erudits complicats;
- 4) les atribucions de noms de sants a molts de santuaris, des d'abans de l'any 400;
- 5) la singularitat extrema del substrat toponímic proposat i adoptat.

Els toponimistes anteriors no havien detectat aquest substrat atípic, perquè havien estudiat aquests noms com a 'normals', i per tant, 'un per un', i no per conjunt o subconjunt.

Per tant, havien trobat només, en el millor dels casos, les remotivacions premedievales.

7. ANNEX 1. ABREVIATURES/SIGNES

● Aquest punt indica el començament d'una evolució d'un nom vernacle. El primer nom és l'origen del nom reconstituït en llatí. El nom més habitual actual és a la fi de cada evolució. Si aquest nom és afrancesat és precedit per l'últim nom conegut en català (o en occità), amb la pronunciació en IPA. Cada estat intermedi d'un nom és representat en una o dues formes: escrita, pronunciada. Les pronunciacions de formes hipotètiques són escrites en cursiva.

➔ Signe d'una transició entre estats d'un nom en diferents dates. Aquesta transició segueix les regles diacròniques locals, excepte en cas de remotivació (abreviatura **RP** escrita abans el nom).

DIAC: Aquesta sigla en el resum de l'evolució mostra que es va respectar la diacronia històrica.

RP: remotivació popular: pot donar un nou nom amb un nou sentit (o usant un sinònim).

IC i **ID:** interpretació correcta (**IC**) i interpretació desviada (**ID**).

Les mencions **ID** es posen en una nota després de l'evolució presentada.

IDn: interpretació desviada perquè un sufix -anum va ser afegit a les mencions durant els segles IX-XIII.

NB. Grafies medievals: l'ortografia de les mencions antigues no és modificada. Així, per exemple, una 's' entre dues vocals pot ser, de vegades, pronunciada [s]. I el dígrama 'ch' pot ser pronunciat [k].

[ ] per presentar les pronunciacions anotades en IPA (alfabet fonètic internacional).

\NT\ segueix una pronunciació escrita en el Nomenclàtor toponímic de Catalunya del Nord, 2007, IEC.

ca. abreviatura de *circa*, que significa 'al voltant de...' abans d'una expressió de data/dates.

s. seguit per un(s) nombre(s): segle(s) amb els nombres dels segles.

Nom llatí precedit per un *, itàliques i subratllat = nom original reconstruït a l'estudi.

L'asterisc també pot precedir un nom reconstruït intermedi, o una paraula desapareguda sense que ningú no en tingui una referència directa.

Nom sense *, i precedit per una data = menció del nom en la data.

Cf. aquesta abreviatura del llatí *confere* precedeix informacions per donar explicacions d'una paraula interpolada entre llatí i català (o occità, o francès).

( ) L'expressió entre ( ) és el significat del nom que la precedeix. **Abreviatures de noms de llengües:** **lat.:** llatí; **b. lat.:** baix llatí; **lat. m.:** llatí medieval; **cat.:** català; **occ.:** occità; **fr.:** francès.

8. ANNEX 2. BIBLIOGRAFIA

He llegit tots els llibres que tracten de la toponímia dels territoris coberts pel substrat descobert. Els autors el treball dels quals ha facilitat el meu estudi són **Paul Aebisher, Roger Aymard, Lluís Basset, Joan Coromines, Enric Guiter**. A més, hi ha l'inventari de les antigues mencions de **Pere Ponsich**.

9. ANNEX 3. TAULES DE DADES I RESULTATS DELS CÀLCULS DE LES DISTÀNCIES (primera i tercera taules) I ALINEAMENTS (segona taula)

Per a cada càlcul, hi ha una subtaula que conté una, dues o més línies. La primera línia indica sempre les **coordenades (latitud ° ' " /100 + longitud ° ' " /100)** dels dos llocs extrems i després mostra dos resultats: la **distància Λ** entre aquests extrems i, a la fi de la línia, hi ha l'**angle calculat de la línia respecte al nord** (positiu per a l'oest; negatiu per a l'est).

Per als càlculs d'alineament, la segona línia indica, a l'esquerra, les coordenades d'un punt intermedi, i el nom de l'alineament, i mostra, a la dreta, dos resultats: la **distància Δ** d'aquest punt des de la línia, i després la precisió calculada (**Δ/Λ %**), de la qual es deriva el diagnòstic en comparació amb el **límit màxim 0,6%**.

Quan hi ha diversos punts intermedis, hi ha el mateix nombre de línies addicionals. En aquest cas, hi ha un altre càlcul per tenir en compte la **distància Δ'** composta màxima al voltant de l'alineament; aquesta distància es mostra al centre de la tercera línia; la precisió (**Δ'/Λ %**) corresponent es troba al centre de la segona línia.

En tots els casos, la paraula '**Valid**' indica una validació completa, o parcial, d'un alineament; una validació parcial és solament per als punts intermedis que són marcats per la paraula '**alineat**' a la fi de llur línia.

TAULA DE DADES I RESULTATS DELS CÀLCULS DE VALIDACIÓ DEL PARAL-LELOGRAM PROBABLE (precisió de les 4 distàncies: diferència menor que 0,6%)

B	Conat	Joan B. d'orig.	D	42	36	48	50	2	21	23	50	C1'	Fornols	Cristòfol	D	42	38	8	16	2	23	25	67	AB= Λ =	3710 m	Angle°/Nord=	-48,5
C	Rià	Maria	•	42	36	14	18	2	23	25	21	C1'	Fornols	Cristòfol	D	42	38	8	16	2	23	25	67	AB= Λ =	3521 m	Angle°/Nord=	-0,2
C4	Fuilla	Cristòfol	•	42	34	54	50	2	21	23	10	C	Rià	Maria	•	42	36	14	18	2	23	25	21	AB= Λ =	3710 m	Angle°/Nord=	-48,4
C4	Fuilla	Cristòfol	•	42	34	54	50	2	21	23	10	B	Conat	Joan B. d'orig.	D	42	36	48	50	2	21	23	50	AB= Λ =	3521 m	Angle°/Nord=	-0,1
A	Conat	Sta Creu d'orig.	d	42	36	31	34	2	22	24	36	C4	Fuilla	Cristòfol	•	42	34	54	50	2	21	23	10	AB= Λ =	3300 m	Angle°/Nord=	25,0
A	Conat	Sta Creu d'orig.	d	42	36	31	34	2	22	24	36	C1'	Fornols	Cristòfol	D	42	38	8	16	2	23	25	67	AB= Λ =	3299 m	Angle°/Nord=	25,0
B	Conat	Joan B. d'orig.	D	42	36	48	50	2	21	23	50	A	Conat	Sta Creu d'orig.	d	42	36	31	34	2	22	24	36	AB= Λ =	1481,5 m	Angle°/Nord=	69,0
A	Conat	Sta Creu d'orig.	d	42	36	31	34	2	22	24	36	C	Rià	Maria	•	42	36	14	18	2	23	25	21	AB= Λ =	1481,4 m	Angle°/Nord=	69,0

ELS NOMS DE LES VIES D'ESCALADA AL MASSÍS DE MONTSERRAT

Pau Tomé i Dessy
Departament de Geografia Física i Anàlisi Geogràfica Regional
Universitat de Barcelona
paudessy@hotmail.com

“Heròdot viatja amb l'objectiu de trobar una resposta a la seva pregunta de nen: com és que en l'horitzó apareixen naus? D'on han sortit? De quin port han salpat? O sigui, que el que veiem amb els nostres propis ulls no és encara el límit del món? Encara hi ha altres mons? Com són? Quan creixi voldrà conèixer-los. Encara que més val que no creixi del tot, que conservi una mica d'aquell nen curiós que és, doncs només els nens plantegen preguntes importants i volen aprendre de veritat.

I Heròdot, amb l'entusiasme i apassionament del nen que era, parteix a la recerca d'aquests mons. I descobreix un fet fonamental: que són molts i que cadascun és únic. I important...”

Ryszard Kapuscinski, *Viatges amb Heròdot*

0. CONSIDERACIONS PRÈVIES

Es calcula que a Montserrat hi ha unes cinc mil vies d'escalada (no n'hi ha cap llista oficial), i tot i que és probable que algun monjo, ermità, caçador o carboner, entre d'altres, ja hagués fet algun tipus d'ascensió fàcil en temps pretèrits dins del massís, la primera ascensió documentada va ser publicada al *Diari de Barcelona* el dia 24 de setembre de 1851 (FATJÓ, 2005: 30). Des de llavors han passat més de 160 anys, i s'han obert milers d'itineraris nous d'escalada, la majoria dels quals tenen el seu propi nom individualitzat que el diferencia de la resta.

En la present comunicació pretenem analitzar l'evolució dels noms de les vies d'escalada a Montserrat al llarg del temps, la casuística de les seves denominacions, proposar una classificació d'aquests i realitzar una sèrie d'observacions crítiques en relació amb el seu origen.

Finalment farem una reflexió sobre el concepte de nom de via d'escalada, i ens preguntarem si aquest nom, que en principi diferencia i individualitza cada un dels itineraris existents i els atorga una identitat, pot considerar-se un topònim que forma part de l'hodonímia del massís de Montserrat.

1. ELS CONCEPTES DE VIA D'ESCALADA I DE NOM DE VIA D'ESCALADA. LES VIES D'ESCALADA DE MONTSERRAT

Una via d'escalada és un itinerari que normalment ascendeix un determinat cim o paret des de la base fins al punt més elevat, i en el qual s'han d'utilitzar una sèrie de tècniques i materials per poder assolir-lo (com per exemple cordes, arnesos, mosquetons, etc.). A més a més, és un ascens impossible de realitzar amb només les extremitats inferiors (peus i cames), i és necessari utilitzar les extremitats superiors (mans i braços).

Pràcticament la totalitat d'aquestes vies d'escalada tenen el seu nom, sigui quina sigui la regió del món on són localitzades, i aquests noms gairebé sempre han estat donats pels escaladors que les van ascendir per primer cop, ja que ells són els seus creadors i els que les van idear. Les vies són la seva obra, on han deixat una empremta personal, característica, que es veurà reflectida en la dificultat de l'itinerari, en la seva bellesa o en la seva originalitat, entre d'altres aspectes. Per tant, sempre s'ha considerat que els que obren una via¹ són les persones legitimades per posar-li un nom, sense cap tipus de discussió. D'altres cops ha succeït, però, que la comunitat escaladora d'una determinada zona ha batejat una via que no tenia nom, o ha començat a anomenar-la d'una determinada manera de forma espontània i no premeditada, i finalment aquest nom s'ha consolidat i acabat imposant.

---

¹ *Obrir una via*: escalar una paret o agulla per un itinerari pel qual ningú mai no havia pujat abans. Suposa un “plus” de dificultat en l'escalada.

En el cas que ens ocupa, el massís de la muntanya de Montserrat, no hi ha cap llista oficial sobre el nombre de vies, tot i que el Patronat de la Muntanya de Montserrat, juntament amb la Federació d'Entitats Excursionistes de Catalunya, va elaborar l'any 2007 una llista amb 3.616 vies,² però amb un objectiu ben diferent del de la present comunicació: regular la pràctica de l'escalada al massís per tal de protegir diferents zones, espècies animals i espècies vegetals, i disminuir així l'impacte ambiental d'aquest esport, principalment a causa de la seva progressiva massificació, amb milers i milers de practicants que omplen habitualment la muntanya.

Aquesta llista, quan es va crear, ja era incompleta, i avui dia no només és incompleta sinó que també està desfasada. Però hi ha un consens general entre els escaladors i la direcció del Patronat respecte al nombre total de vies d'escalada que hi ha a Montserrat, les quals deuen ser unes cinc mil. La majoria d'aquestes vies estan documentades en les aproximadament trenta guies d'escalada sobre Montserrat, la primera de les quals va ser publicada l'any 1947 (ESTIVILL, 1947), i la darrera, l'any 2014 (HITA, 2014), en diverses revistes especialitzades de muntanya (per ex. les revistes *Desnivel* o *Extrem*, aquesta darrera ja desapareguda), en butlletins interns i revistes de centres excursionistes (per ex. la revista *Muntanya* del Centre Excursionista de Catalunya o la revista *Excursionisme* de la Unió Excursionista de Catalunya), en revistes de federacions d'esports de muntanya (com la revista *Vèrtex* de la Federació d'Entitats Excursionistes de Catalunya), en llibres de ressenyes³ ubicats en refugis de muntanya (per ex. els existents al refugi Bartomeu Puiggròs, situat al vessant nord de Montserrat), en diverses obres generals d'escalada, i en pàgines webs i blogs d'Internet. Però també hi ha un nombre de vies que per diverses raons mai no han estat divulgades ni publicades enlloc, i només les coneixen les persones que les han obertes. Per això darrer, i també a causa de la gran bibliografia heterogènia existent, és una tasca força complicada saber el nombre exacte de vies que hi ha a Montserrat. La part positiva és que des de l'1 de gener de 2014 hi ha una moratòria de dos anys (fins al 31 de desembre de 2015) en la qual està prohibit obrir qualsevol via nova d'escalada (s'està fent un estudi sobre el seu impacte ambiental a Montserrat), per la qual cosa i sempre que la moratòria sigui escrupolosament respectada, el nombre de vies no augmentarà i, en conseqüència, serà més fàcil aconseguir fer un recompte de totes.

2. L'EVOLUCIÓ DELS NOMS DE LES VIES D'ESCALADA A MONTSERRAT

Per tal d'analitzar correctament els noms de les vies d'escalada a la muntanya de Montserrat i proposar-ne una classificació, hem cregut del tot necessari fer un petit resum sobre la seva evolució, amb l'objectiu d'assolir una major comprensió del procés de fixació d'aquests noms. Considerem que en aquest procés hi ha hagut dues etapes, una primera que podríem anomenar tradicional, que va des de les primeres escalades a Montserrat fins a l'any 1977, i una segona que podríem anomenar moderna, que abasta des de l'any 1977 fins a l'actualitat.

2.1. Etapa tradicional

La primera escalada documentada a Montserrat va ser publicada al *Diari de Barcelona* el dia 24 de setembre de 1851, i en la publicació s'especificava que dues persones havien ascendit una agulla propera al cim de Sant Jeroni, punt culminant del massís. No es concretava, però, el nom de l'agulla, tot i que probablement es devia tractar del Montcau, també anomenada Roca del Moro (BARBERÀ, 1977: 226). En aquells temps la majoria de les roques i agulles no tenien nom, exceptuant les més destacades, i si en tenien, la majoria de la gent els desconeixien.

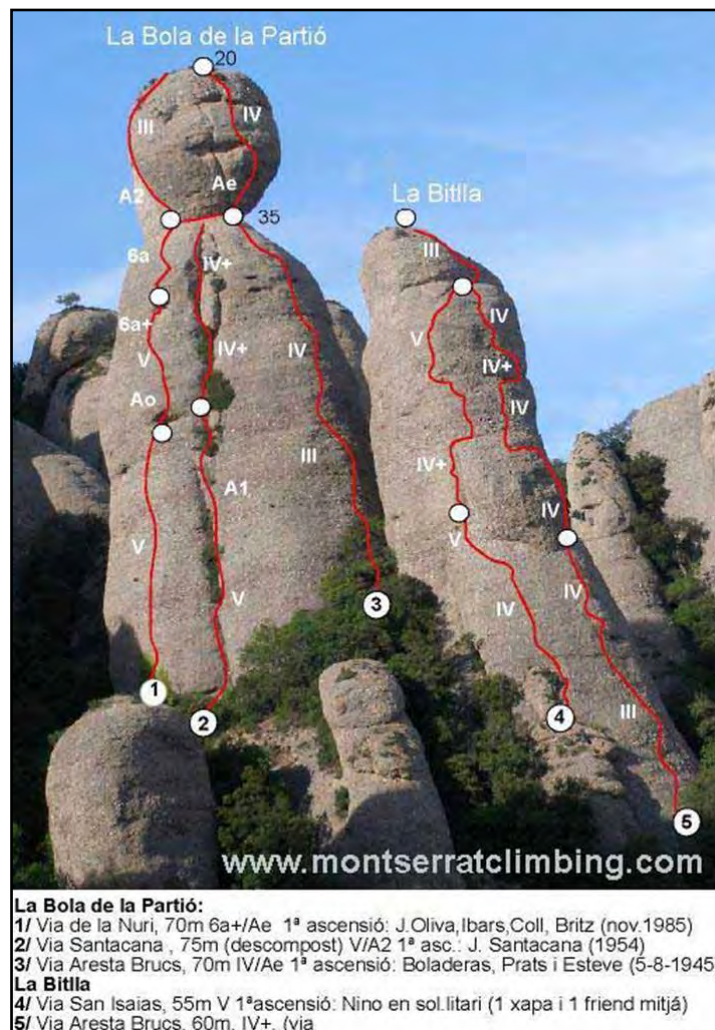
Originàriament les vies d'escalada no es batejaven. Només quedava constància que uns escaladors havien ascendit tal agulla o roca. I així quedà reflectit en la primera guia de Montserrat on apareix un capítol dedicat exclusivament a l'escalada, a càrrec de Jordi Panyella (ESTIVILL, 1947: 135-190). En aquest capítol es descriu una selecció de quinze vies d'escalada a Montserrat, les quals conviden l'escalador a conèixer les roques més representatives ja escalades en aquell moment en cada una de les regions del massís. I en cap de les quinze descripcions es fa referència al nom de les vies, perquè no en tenien. I no en tenien simplement perquè no hi havia necessitat que en tinguessin, ja que el seu nombre era tan reduït que no hi havia cap problema per identificar-les. Únicament s'anomena el cim o l'agulla que les vies ressegueixen.

² http://muntanyamontserrat.gencat.cat/web/.content/actualitat/2008/08agost/arxius/llistat_vies_escalada.pdf

³ *Ressenya*: dibuix o fotografia que mostra el recorregut d'una via d'escalada sobre un pany de paret o agulla, amb la informació bàsica per poder-la escalar, com pot ser la dificultat, la longitud, el material necessari, l'horari, etc.

A poc a poc el massís va ser explorat i es van anar escalant agulles i roques que mai abans havien estat ascendides, algunes amb una gran dificultat. Com que totes aquestes escalades el que buscaven era assolir el cim d'una determinada agulla, normalment recorrien el seu punt més feble o fàcil per arribar al cim. Posteriorment, a la majoria d'aquestes vies d'escalada les hem anat coneixent amb el nom de vies Normals, nom que l'escalador de seguida associa com el de la via més fàcil (que no té per què significar que sigui senzilla) per escalar una agulla o roca (per ex. la via Normal al Cavall Bernat, de l'any 1935), sobretot pel fet que avui dia una única agulla o roca pot arribar a concentrar una gran quantitat de vies d'escalada.

Altres vegades ha succeït que el lloc per on van pujar uns primers escaladors a una determinada agulla es va comprovar després que no era el més fàcil, ja que uns altres van escalar aquesta mateixa agulla per una altra via que resultà de menys dificultat. En aquest cas la primera via escalada, amb el pas del temps, va passar a anomenar-se via Original (reflecteix l'itinerari per on van pujar per primer cop uns escaladors a una agulla), i la segona, via Normal (per ex. la via Original i la via Normal a la Filigrana, de l'any 1943 la primera i de l'any 1957 la segona).

Figura 1. Exemple de dues agulles de Montserrat (la Bola de la Partió i la Bitlla) amb algunes de les vies que les recorren i els seus respectius noms.

Font: <http://www.montserratclimbing.com>

De totes maneres, algun cop s'ha batejat com a via Original i no com a via Normal la primera via per on van pujar uns escaladors a una determinada roca o agulla, tot i haver-hi, o no, una altra via més senzilla d'escalar. Ben mirat, el que s'estava fent era posar noms que feien referència al caràcter global de l'itinerari segons la dificultat o el traçat, o dit d'una altra manera, són noms que per si mateixos defineixen una característica de la via. I tenim altres exponents d'aquesta manera de fer; per exemple els d'aquelles ascensions anomenades via Directa (normalment són itineraris que segueixen un traçat força rectilini en tot el recorregut, des de la base

fins al punt més elevat, d'aquí el nom. Per exemple, la via Directa al Gendarme, de l'any 1954) o aquelles altres anomenades via Ràpel, les quals solquen el pany de paret que els escaladors solen utilitzar per rapelar⁴ (per exemple, la via Ràpel al Trencabarrals, de l'any 1961).

Altres vies d'escalada van anomenar-se amb el nom de l'escalador o els escaladors que les van obrir, o amb el nom de l'escalador que va assumir la responsabilitat de l'ascensió. Això va succeir sobretot, però no únicament, en el cas d'escaladors o cordades⁵ d'escaladors que destacaven sobre la resta a causa de les seves grans habilitats i, de vegades, temeritats, i els quals van esdevenir força respectats i admirats entre la comunitat escaladora, atès que obriren itineraris de gran qualitat i prestigi. En aquest cas, les vies a poc a poc van començar a ser conegudes i anomenades pels cognoms o malnoms d'aquests escaladors, i així és com es coneixen avui en dia, o directament van ser així batejades pels mateixos escaladors que hi van fer la primera ascensió (per ex. via Santacana a l'Agulla de la Creu, de l'any 1953, o via Anglada-Cerdà al Frare Gros, de l'any 1965).

A la dècada dels anys 40 del segle XX, després d'una cruenta guerra al país, cada vegada hi havia més practicants de l'escalada a Catalunya, i van crear-se seccions d'escalada en molts centres excursionistes catalans, de manera que va néixer, en conseqüència, una rivalitat esportiva entre els escaladors d'aquests centres i seccions. El resultat de tot plegat és que a partir del final dels anys 40, i fins a principis dels anys 70 del segle passat, aquesta rivalitat es va veure reflectida en els noms de moltes vies d'escalada, les quals van ser batejades amb el nom de la secció o el centre al qual pertanyien els escaladors que les van obrir. Això ho feien a manera de reivindicació, per augmentar el prestigi d'aquests centres o seccions, sobretot si eren itineraris d'una gran dificultat o llargament cobejats (per ex. via TIM⁶ a la Paret de Sant Jeroni, de l'any 1949, via GAM⁷ al Bisbe, de l'any 1959, via GEDE⁸ a l'Escorpí, de l'any 1960, o via CADE⁹ a la Paret dels Diables, de l'any 1970). Tot i així, en algun cas concret ha succeït que una via d'aquestes que no va ser batejada originàriament amb algun d'aquests noms, o que simplement no tenia nom, a la llarga ha passat a anomenar-se amb el nom del centre o de la secció dels escaladors que la va escalar per primer cop (per ex. la via Puigmal¹⁰ al Cavall Bernat, de l'any 1954, que en un primer moment va ser batejada amb el nom de via *Cavall per Davant*) (BARBERÀ, 1985: 93). A més a més, seguint aquesta mateixa argumentació, moltes vies van ser batejades amb el nom de la procedència geogràfica dels escaladors que les van pujar per primer cop, ja sigui per ells mateixos, amb l'objectiu de reivindicar-se com a escaladors pertanyents a un poble, ciutat o comarca, ja sigui per la comunitat escaladora, per tal d'identificar l'origen dels escaladors que van fer aquesta primera ascensió (per ex. via Badalona a la Gorra Frígia, de l'any 1956, o via dels Igualadins a l'Agulla dels Espeleòlegs, de l'any 1952).

També, i de forma molt puntual, a partir dels anys 50 del segle passat alguna via es batejà amb el nom de persones vinculades al món de la muntanya, unes vegades com a dedicatòria per la seva tasca desenvolupada en favor de l'excursionisme o l'escalada al país, i d'altres com a homenatge a un escalador mort en accident d'escalada (per ex. via Lluís Creus¹¹ a la Paret dels Diables, de l'any 1955, o via Jordi Matas¹² al Serrat del Moro, de l'any 1972).

Igualment, en aquesta etapa més tradicional, hem de fer esment d'una altra manera bastant habitual d'anomenar les vies que s'anaven obrint: els noms feien referència a l'àmbit físic per on discorria la via, a la configuració de la paret o a la seva situació dins d'aquesta (per ex. via Xemeneia Oest a les Savines). Per tant, moltes vies es van batejar amb noms que esmentaven les característiques físiques dels panys de paret que recorrien, i eren de fet una petita descripció d'aquests, o feien ressaltar les singularitats dels seus recorreguts; probablement l'exemple més paradigmàtic en són les vies batejades com a Arestes Brucs. Joan Cerdà, un prolífic escalador català autor de moltes primeres al massís, i actiu encara avui dia, tot i la seva avançada edat, es proposà recórrer totes les arestes assolellades de les roques de la regió de les Agulles que miraven al poble del Bruc (cap al sud) i que encara no havien estat ascendides. Per aquest motiu, juntament amb altres escaladors, a partir de finals de la dècada dels anys 50 i fins a principis dels anys 60 ho va fer. I va arribar a obrir quasi una trentena d'aquestes arestes.¹³ Com que trobava que anomenar tots aquests itineraris amb el

⁴ *Rapelar*: fer un ràpel (tècnica d'escalada que consisteix a baixar un pany de paret o agulla mitjançant la utilització de les cordes).

⁵ *Cordada*: equip normalment format per dos o tres escaladors que realitzen una ascensió i que van units mitjançant una o dues cordes.

⁶ TIM: acrònim de l'Agrupació Excursionista Terra i Mar, de Sabadell.

⁷ GAM: acrònim del Grup d'Alta Muntanya, secció del Club Muntanyenc Barcelonès, de Barcelona.

⁸ GEDE: acrònim del Grup Especial d'Escalada, secció del Club Excursionista de Gràcia, de Barcelona.

⁹ CADE: acrònim del Centre Acadèmic d'Escalada, secció del Centre Excursionista de Catalunya, de Barcelona.

¹⁰ Puigmal: nom que fa referència al Club Esquí Puigmal, de Barcelona.

¹¹ Lluís Creus i March: president del Centre Excursionista de Sabadell en diversos mandats i gran impulsor de la Unió Excursionista de Sabadell, fundada l'any 1970 i que aglutinà les tres entitats excursionistes que aleshores hi havia a la ciutat (el Centre Excursionista del Vallès, el Centre Excursionista de Sabadell i l'Agrupació Excursionista Terra i Mar).

¹² Jordi Matas: alpinista del GEDE que va morir en accident d'escalada durant una expedició a l'Hindu Kush afgà l'any 1971.

seu cognom seria molt monòton decidí batejar-los com a vies Aresta Brucs¹⁴ (amb essa final). Aquest nom es va popularitzar tant que fins i tot vies que no tenien aquest nom que havien estat obertes amb anterioritat per altres escaladors i que complien les característiques abans esmentades van ser anomenades posteriorment així (per ex. via Aresta Brucs a la Bitlla, de l'any 1944). Fins i tot vies obertes en èpoques ulteriors i modernes s'han batejat així (per ex. via Aresta Brucs a l'Agulla de la Benedicció, de l'any 1996). L'herència de tot plegat és que només a la regió d'Agulles hi ha més de cinquanta vies amb aquest nom, i tot i que altres zones de Montserrat també tenen alguna via anomenada així, són poques les existents fora d'aquesta regió (per ex. via Aresta Brucs a la Rampa de l'Esfinx, de l'any 1991, agulla situada a la regió d'Ecos).

Finalment hem de referir-nos a una darrera manera poc habitual de batejar les vies, però tot i així present en alguns noms de l'etapa tradicional: els noms al·ludeixen a una tècnica d'escalada o al material utilitzat en un moment donat de l'ascensió, que doten la via d'una particularitat concreta que la fa característica (per ex. via Ramonage¹⁵ a la Llastra Punxeguda, de l'any 1953).

2.2. Etapa moderna

Podem considerar que l'etapa moderna de fixació de noms de vies d'escalada a Montserrat va néixer l'any 1977. Això no obstant, això no vol dir que l'etapa anterior desaparegués de cop, i durant uns anys ambdues tendències van coexistir, però la nova tendència va anar guanyant terreny ràpidament a l'anterior, fins pràcticament imposar-se de forma majoritària. El que va succeir aquell any és que un jove escalador manxec resident a Barcelona, Antonio García Picazo, va obrir un itinerari al Montgròs i el va batejar amb el nom de Griviola Bella.¹⁶ I ho va fer simplement perquè li agradava com sonava aquest nom, el qual havia vist en un llibre que parlava d'una muntanya de la vall d'Aosta, als Alps italians.¹⁷ Va ser un fet inèdit, ja que mai abans no s'havia anomenat una via d'una manera diferent de la tradicional. A partir d'aquell moment cada vegada més vies d'escalada a Montserrat es van anar batejant amb tot tipus de noms sense seguir cap dels costums tradicionals, unes normes no escrites que sempre s'havien respectat entre el col·lectiu muntanyenc (per ex. via Còsmica a la Paret dels Diables, de l'any 1978, o via Nasti de Plasti al Serrat del Moro, de l'any 1981). Eren temps de grans canvis al país, de noves llibertats, i de transició. I per força tots aquests esdeveniments s'havien de reflectir d'alguna manera entre la comunitat escaladora, sobretot entre els seus joves, la majoria dels quals provenien de barris de l'àrea metropolitana de Barcelona i que eren vistos amb escepticisme, o fins i tot rebutjats, per una part d'una societat que considerava la pràctica de l'escalada una activitat temerària i mancada d'utilitat. En alguns casos, molts d'aquests joves escaladors van trobar en l'escalada i en el procés d'anomenar les vies que obrien un mitjà per expressar les seves idees i, en d'altres, un mitjà per canalitzar la seva rebel·lia i disconformitat amb el temps que els va tocar viure.

Evidentment, hi ha moltíssims més factors que influeixen en el procés d'escollir noms per als itineraris. L'apartat anterior només fa referència a un dels motius pels quals es va produir un canvi de tendència a l'hora de posar noms, però n'hi va haver d'altres. El mateix Antonio García Picazo explica que els escaladors més consolidats i respectats d'aquells temps (principis i mitjan dècada dels 70 del segle passat) creien que en l'escalada ja havien fet tot el possible perquè aquesta activitat evolucionés; que després d'ells ja ningú més no ho podria fer, i que la situació romandria en el punt que l'havien deixat. Es va adonar que efectivament l'escalada al massís de Montserrat estava estancada, i decidí anomenar les vies d'una manera diferent de la tradicional, com a petit gest per demostrar que es podia anar més enllà, que encara hi havia molt per fer.¹⁸ I aquest petit gest de seguida va ser seguit per una bona part d'escaladors, no sabem si de forma casual o com a imitació, o ambdues coses alhora, fet que suposà que s'estengués ràpidament. Però Antonio García Picazo, juntament amb molts escaladors més d'aquella època, com per exemple Armand Ballart i Codó, entre d'altres, van anar molt més enllà del simple fet d'anomenar itineraris nous d'una manera diferent de l'habitual, i amb les seves gestes i ascensions i amb una nova concepció de l'escalada van aconseguir donar-li un gran impuls, ja sigui de manera individual, ja sigui formant part d'una determinada *tribu* d'escaladors montserratins (per ex. els Pirates¹⁹ o els Exploited²⁰).

¹³ La primera via Aresta Brucs que es va obrir va ser la de l'Agulla de l'Arbret, l'any 1957.

¹⁴ Segons conversa mantinguda amb Joan Cerdà el març de 2014.

¹⁵ *Ramonage*: tècnica d'escalada emprada per superar passos en xemeneia.

¹⁶ *Griviola*: muntanya del massís del Gran Paradís, als Alps italians, d'una alçada de 3.969 metres. Va ser qualificada pel poeta italià Giosuè Carducci com *l'ardua Griviola bella*. García Picazo es va equivocar en la transcripció del nom, el qual va escriure com a Griviola, tal i com reconeix a la conversa mantinguda amb ell l'abril de 2014.

¹⁷ Segons conversa mantinguda amb Antonio García Picazo l'abril de 2014.

¹⁹ *Els Pirates*: generació d'una vintena llarga de joves escaladors de diferents barris de Barcelona formada a finals dels anys 70 del segle XX. Van obrir vies emblemàtiques a Montserrat, i sovint van sostreure material d'escalada de diferents rutes (d'aquí el seu sobrenom, els Pirates), fet que va originar més d'una polèmica. Una gran part de les seves vies al massís són avui dia força valorades.

²⁰ *Els Exploited*: grup de joves escaladors montserratins de principis dels anys 80 del segle XX que van agafar el seu nom d'una banda de rock-punk escocesa anomenada The Exploited. Van repetir vies d'escalada de gran prestigi al massís, i van obrir d'altres de gran dificultat. La seva trajectòria és en l'actualitat ben reconeguda.

El fet d'analitzar els motius pels quals es fixen els noms de les vies d'escalada és força complex. Hi ha moltes circumstàncies i molts components que influeixen en aquest procés, però bàsicament és el resultat d'una interacció que es produeix entre el concepte d'escalada (com a esport i activitat que és), entre la via ascendida (amb les característiques físiques del terreny i la roca) i l'escalador mateix (com a individu pertanyent a una societat determinada, amb una cultura heretada i/o construïda, i amb un entorn privat, i com a ésser humà, amb els seus sentiments, sensacions i experiències viscudes) (KUNA, 2014: 1235).

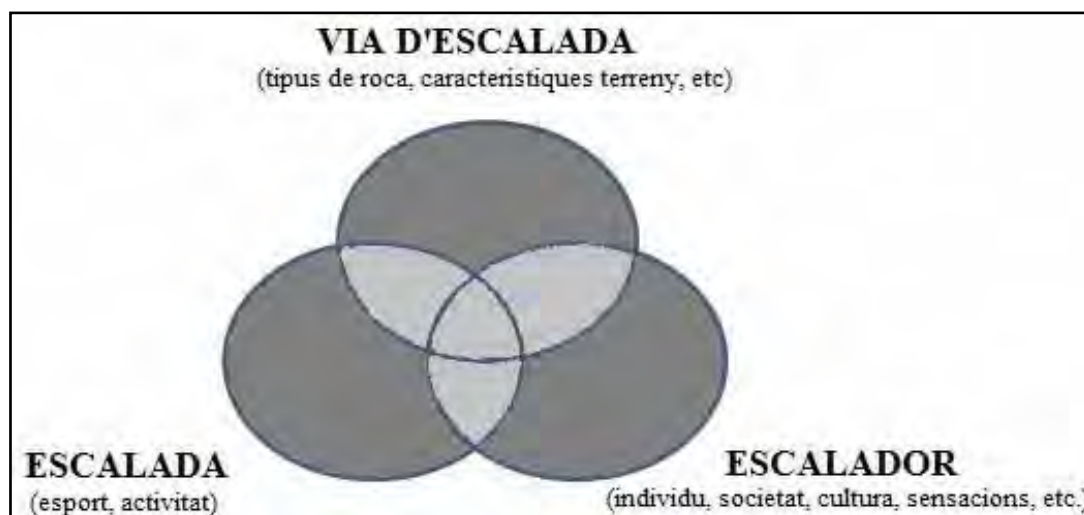

Figura 2. Interaccions que es produeixen a l'hora de fixar un nom d'una via d'escalada. Font: KUNA, 2011

3. UNA PROPOSTA DE CLASSIFICACIÓ DELS NOMS DE LES VIES D'ESCALADA

Atenent les dues etapes existents a la muntanya de Montserrat en el procés de fixació de noms de vies d'escalada, hem cregut igualment oportú fer una distinció entre ambdues tendències a l'hora de proposar una classificació dels noms. La primera etapa, la tradicional, té uns trets força característics que faciliten una proposta de classificació. La segona etapa, la moderna, presenta una casuística tan diversa que pràcticament impossibilita proposar una classificació, sobretot pel fet que es bategen els itineraris sense seguir cap tipus de norma preestablerta i, a la pràctica, tot s'hi val. Per tant, d'aquesta etapa moderna no farem cap proposta d'ordenació dels noms, però sí que en farem ressaltar els seus trets més significatius. De totes maneres s'ha de tenir present que hi ha vies obertes en aquesta segona etapa que s'han anomenat seguint la manera tradicional (per ex. via Serra-Pujol al Serrat de la Foradada, de l'any 1995), i de tant en tant, però en comptadíssimes ocasions, avui dia això encara es fa. Així que, en aquests casos, la classificació proposada serà vàlida.

3.1. Els noms de les vies d'escalada de l'etapa tradicional. Una proposta de classificació

Seguint i adaptant les idees de classificació proposades per autors anteriors respecte a les denominacions de les vies d'escalada al País Valencià (CRUZ & DOMINGO, 1991: 426-433), proposem:

A. Noms que fan referència als escaladors o a persones

A.1. Noms que fan referència als primers ascensionistes. Els qui obren l'itinerari (o la comunitat escaladora) el bategen amb els seus noms, cognoms o malnoms, o amb una combinació de lletres d'aquests. Per exemple:

- Via Anglada-Guillamon al Cavall Bernat, de l'any 1961
- Via Sánchez-Martínez a la Paret dels Diables, de l'any 1970
- Via Cobo-Pamplona al Serrat del Patriarca, de l'any 1973
- Via Pany-Ferrera a la Paret de l'Aeri, de l'any 1941
- Via Mas-Brullet al Serrat del Moro, de l'any 1960
- Via Torras-Nubiola a la Paret de Sant Jeroni, de l'any 1950
- Via Lusilla a la Miranda dels Ossos, de l'any 1970
- Via Cervera-Raúl a la Talaia Gran, de l'any 1960
- Via Haus-Estrems a la Mòmia, de l'any 1946

- Via Mompart a la Miranda de les Boigues, de l'any 1960
- Via Ravic²¹ a la Portella Gran, de l'any 1961

A.2. Noms que fan referència a la procedència dels escaladors. Dins d'aquest grup proposem dos apartats:

A.2.a. Noms que fan referència a la procedència geogràfica dels primers ascensionistes. Per exemple:

- Via Vilanovins a la Paret dels Diables, de l'any 1973
- Via Bages al Projectil, de l'any 1959
- Via Badalona a la Gorra Frígia, de l'any 1956
- Via Santboiana a la Bola de la Partió, de l'any 1970
- Via Hispano-Suècia²² a la Roca d'en Salvador, de l'any 1971
- Via dels Igualadins a l'Agulla dels Espeleòlegs, de l'any 1952
- Via Mataró a la Torta, de l'any 1971

A.2.b. Noms que fan referència a l'entitat o el grup excursionista del qual formen part els primers ascensionistes. Per exemple:

- Via GAM²³ a la Paret dels Diables, de l'any 1970
- Via CADE²⁴ a la Miranda de la Portella, de l'any 1957
- Via GESAM²⁵ a la Bessona Inferior, de l'any 1969
- Via GEEB²⁶ a la Cadireta del Diable, de l'any 1963
- Via SAME²⁷ a la Mare, de l'any 1971
- Via TIM²⁸ a la Paret de Sant Jeroni, de l'any 1949
- Via STAE²⁹ a la Paret de Santa Cecília, de l'any 1974
- Via GEDE³⁰ al Sentinella, de l'any 1953
- Via CES³¹ al Serrat del Patriarca, de l'any 1952
- Via CAM³² al Martell, de l'any 1960

A.3. Noms que fan referència a un altre escalador o a una persona relacionada amb el món de l'excursionisme o l'escalada, a manera d'homenatge o dedicatòria (per la seva tasca desenvolupada o per la seva mort). Per exemple:

- Via Lluís Creus³³ a la Paret dels Diables, de l'any 1955
- Via Pere Carner³⁴ a les Roques del Salt de la Nina, de l'any 1956
- Via Jordi Matas³⁵ al Serrat del Moro, de l'any 1972
- Via Valentín Casanovas³⁶ a la Paret de l'Aeri, de l'any 1976

B. Noms que fan referència a l'àmbit físic de l'escalada

B.1. Noms que fan referència a la configuració, topografia i morfologia de la paret. Poden aparèixer en combinació amb un altre element que personalitza el nom. Per exemple:

- Via Xemeneia Vendrell³⁷ a la Paret Nord d'Agulles, de l'any 1959

²¹ Ravic: nom resultat de la combinació de les primeres lletres dels escaladors que van obrir la via: Ramón Rubio i Víctor López.

²² Via oberta per una cordada formada per tres escaladors, dos espanyols i un suec.

²³ Vegeu la nota núm. 7.

²⁴ Vegeu la nota núm. 9.

²⁵ GESAM: acrònim del Grup d'Escalada i Alta Muntanya, secció del Centre Excursionista de Terrassa.

²⁶ GEEB: acrònim del Grup Especial d'Escalada de Badalona, secció del Centre Excursionista de Badalona.

²⁷ SAME: acrònim de la Secció d'Alta Muntanya i Escalada, secció de la Unió Excursionista de Catalunya.

²⁸ Vegeu la nota núm. 6.

²⁹ STAE: acrònim de la Secció de Tècnica Alpina i Escalada, secció del Centre Excursionista Àliga, de Barcelona.

³⁰ Vegeu la nota núm. 8.

³¹ CES: acrònim del Centre Excursionista de Sabadell.

³² CAM: acrònim del Club Alpí Manresa.

³³ Veure nota núm. 11.

³⁴ Pere Carner i Serra: fundador de l'Agrupació Excursionista Terra i Mar, la qual presidí posteriorment durant uns anys.

³⁵ Veure nota núm. 12.

³⁶ Valentín Casanovas: jove excursionista que morí en accident de muntanya al Pirineu oriental.

³⁷ Entre els escaladors que van obrir aquesta via hi havia en Jaume Vendrell. El seu cognom dóna nom a la ruta.

- Via Aresta Brucs a l'Agulla de l'Arbret, de l'any 1957
- Via Esperó Nord-Oest al Serrat del Moro, de l'any 1969
- Via Canal de la Barana³⁸ a la Paret de Sant Jeroni, de l'any 1950
- Via Gran Díedre a l'Asiàtica, de l'any 1957
- Via Fissura Est a la Mamelluda, sense dades de la data de la primera ascensió³⁹
- Via Paret Oest a la Nana, de l'any 1945
- Via del Collet a la Vespa, de l'any 1969
- Via Cara Nord al Senatxo, de l'any 1954

B.2. Noms que fan referència a l'activitat mateixa de l'escalada (a tècniques d'escalada o a material emprat en les ascensions). Per exemple:

- Via Ramonage⁴⁰ a la Llastra Punxeguda, de l'any 1953
- Via Encastament⁴¹ a la Tri-Roca, sense dades de la data de la primera ascensió⁴²
- Via Pitonisses⁴³ al Cap del Guerrer, sense dades de la data de la primera ascensió⁴⁴
- Via Ràpel⁴⁵ a l'Escorpí, de l'any 1943

B.3. Noms que fan referència al caràcter general de l'escalada en qüestió, segons la seva dificultat o a les particularitats del seu traçat. Per exemple:

- Via Normal al Cavall Bernat, de l'any 1935
- Via Original a la Filigrana, de l'any 1943
- Via per Davant⁴⁶ a la Gorra Marinera
- Via Directa al Gendarme, de l'any 1954
- Via Travessa⁴⁷ Nubiola-Daroca-Torras, de l'any 1954

Tal com queda reflectit en aquesta proposta de classificació, tots aquests noms de vies corresponents a l'etapa tradicional comparteixen una sèrie de trets significatius com són la intenció descriptiva i/o la voluntat dels escaladors que les han obertes de deixar constància de si mateixos o de la seva procedència, ja sigui geogràfica o com a pertanyents a un determinat centre excursionista o a una secció d'aquest. Però a partir de l'any 1977 aquesta tendència variarà radicalment, en el sentit que començaran a produir-se un seguit de canvis que donaran lloc a una nova actitud en la creació de noms de vies d'escalada.

3.2. Els noms de les vies d'escalada de l'etapa moderna. Anàlisi

Ja hem assenyalat que les motivacions d'aquesta etapa en el procés de fixació de noms a Montserrat són tan diverses com escaladors pugui haver-hi. Per tant, proposar una classificació és una tasca extremament complexa subjecta a la personalitat de cada individu. L'escalador pot agafar referents de l'activitat mateixa de l'escalada o d'un entorn extern inherent al seu espai personal, com pot ser la seva vida quotidiana o elements significatius de la seva cultura o dels seus gustos (per ex. via Electric Ladyland⁴⁸ a la Paret de l'Aeri, de l'any 1978). D'altres cops, però, els referents són molt difícils d'identificar, sobretot quan s'escullen noms de forma espontània i banal (per ex. via Les Pessigolles de les Mosques al Serrat del Duc, de l'any 2000). En tot cas, i en la mesura que l'escalada al massís de Montserrat és originàriament un fenomen urbà, i ho segueix sent de forma majoritària, principalment per la seva proximitat a una gran urbs com és Barcelona, o a altres urbs secundàries com poden ser Terrassa, Sabadell o Manresa, quan els escaladors anomenen les vies que obren molts cops prenen com a referència ítems de cultura urbana totalment allunyats i sense cap connexió amb la

³⁸ Itinerari que finalitza per una característica canal, a prop del cim de Sant Jeroni, punt culminant de Montserrat amb els seus 1.236 metres d'alçada, al final de la qual hi ha una barana de seguretat perquè la gent no prengui mal.

³⁹ Tot i no tenir dades de la primera ascensió, aquesta es produí durant l'etapa tradicional.

⁴⁰ *Ramonage*: veure nota núm. 15.

⁴¹ *Encastament*: tècnica d'escalada emprada per superar passos de fissura.

⁴² Ídem a nota núm. 39.

⁴³ *Pitonissa*: petit clau força utilitzat antigament a Montserrat per poder escalar murs verticals i llisos.

⁴⁴ Ídem a nota núm. 39.

⁴⁵ Via que ascendeix a una paret o agulla per on els escaladors normalment baixen d'aquestes mitjançant la tècnica del ràpel (veure nota núm. 4).

⁴⁶ Ruta que puja pel pany de paret de la Gorra Marinera que dona o mira al camí principal i que es pot considerar d'una manera imaginària que és la seva part davantera.

⁴⁷ *Travessa*: tram d'escalada que ascendeix de forma horitzontal i no vertical.

⁴⁸ *Electric Ladyland*: títol del tercer àlbum del desaparegut músic, cantant i guitarrista Jimi Hendrix. El nom d'aquesta via és una mostra dels gustos musicals dels escaladors quan la van obrir.

cultura rural existent a la muntanya, de tal manera que s'integren a l'àmbit muntanyenc nous noms d'origen urbà (per ex. via Graffiti al Serrat dels Monjos, de l'any 2004). En aquest cas, i des d'una perspectiva cultural, podríem dir que estem davant un bon exemple de *rururbanització* (CRUZ & DOMINGO, 1991).

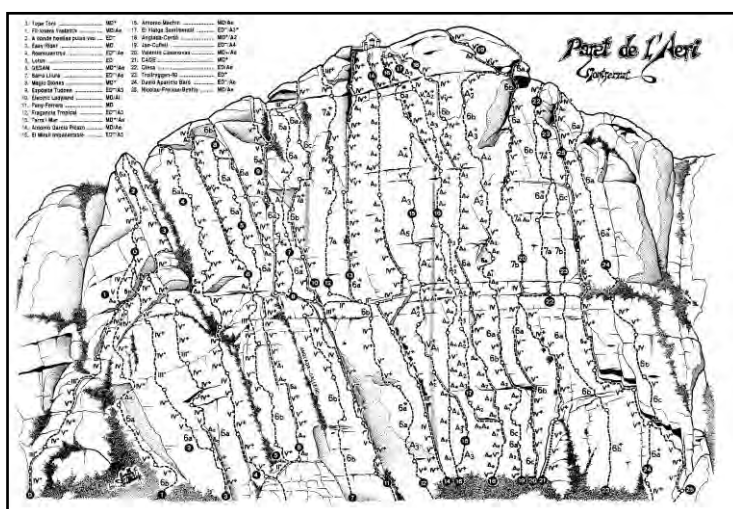
Com a síntesi assenyalarem que en les característiques dels noms d'una gran quantitat de vies d'escalada obertes a partir de l'any 1977, i pràcticament en la totalitat de les vies modernes, observem una considerable reducció de la finalitat dels autors de deixar constància dels seus propis noms i de la procedència d'ells mateixos (ja sigui geogràfica o com a pertanyents a un centre excursionista o una secció d'aquest), un canvi radical en la intenció descriptiva, la integració de referents culturals d'origen urbà aliens a l'escalada, i un clar propòsit d'originalitat (per ex. via Kanga-Banga-Ru a la Paret Nord d'Agulles, de l'any 1998). I totes aquestes particularitats es veuran més reflectides a mesura que avancem cronològicament a través d'aquesta etapa moderna, fins pràcticament desaparèixer les de la tradicional. O dit d'una altra manera, com més modernes són les vies menys exemples trobarem de la manera tradicional de batejar-les, fins a ser pràcticament inexistents en l'actualitat.

4. EL CONCEPTE DE *NOM DE VIA D'ESCALADA* COM A TOPÒNIM

No voldríem finalitzar aquest treball sense fer abans una darrera reflexió centrada en l'anàlisi dels noms de les vies d'escalada des de la perspectiva general de la ciència onomàstica, i preguntar-nos si tots aquest noms poden considerar-se topònims que formen part de l'hodonímia del massís de Montserrat.

La toponímia és la ciència que té per objecte l'estudi dels noms propis de lloc (o topònims). I entenem per noms de lloc (o noms propis geogràfics) tots aquells noms que designen els indrets habitats, tant actualment com antigament, els no habitats, el relleu (anomenats orònims), els associats amb el pas i els efectes de l'aigua (anomenats hidrònims) i les vies de comunicació (anomenats hodònims) (MOREU-REY, 1982: 10). I des del punt de vista toponímic les vies de comunicació fan referència a conceptes genèrics molt diversificats on podem trobar, entre altres, carreteres, camins, carrers, travessies, avingudes, passeigs, passatges, corredors, carrerades, rondes, rambles, corralons, pujades, baixades, dreceres, autopistes i vies fèrries. El que es té en compte, per tant, és que el topònim faci referència a un element geogràfic que exerceixi la funció de via de comunicació (TORT, 2000: 96). I de fet, una via d'escalada no és més que un camí, un itinerari que comunica la base d'un determinat cim, paret o agulla fins al seu punt més elevat, itinerari que és recorregut per una sèrie de persones (en aquest cas escaladors) utilitzant unes tècniques específiques (d'escalada). I aquestes vies tenen, cadascuna, un nom propi que les diferencia, individualitza i els atorga una identitat.

Si atenem la definició de topònim proposada per Moreu-Rey (TORT, 1999: 61) i la comparem amb el concepte de *nom de via d'escalada*, la similitud inequívoca entre ambdues idees ens portarà a considerar sense cap mena de dubte com a *topònims* (concretament *hodònims*) tots aquests noms, és a dir, noms propis que permeten distingir un lloc precís i únic (en aquest cas la mateixa via) en un context donat (un cim, una agulla o una paret).

Figura 3. Exemple de la Paret de l'Aeri de Montserrat amb la majoria de les vies d'escalada que la recorren. És una clara mostra com aquestes no són més que camins individualitzats, amb els seus respectius topònims, que ressegueixen una determinada part de l'orografia de la muntanya. (Font: Cortesia de l'autor del dibuix, Armand Ballart i Codó.)

I ja per acabar, una darrera consideració. Hem de tenir present que tots aquests topònims en forma de noms de rutes d'escalada ens poden proporcionar una informació determinada que a vegades pot resultar d'una interpretació força evident (sobretot en el cas de l'etapa tradicional), però que d'altres cops és pot fer difícil o gairebé impossible d'extreure (en el cas de l'etapa moderna). En qualsevol cas, aquests noms són sempre el reflex de la forma que té de relacionar-se amb la muntanya de Montserrat un col·lectiu concret com són els escaladors, i una demostració més de les complexes relacions existents entre el món rural i el món urbà. A més a més, són noms que evidencien l'evolució d'aquestes relacions, que normalment és paral·lela a les transformacions i els canvis socials en general.

Per concloure només ens resta dir que amb aquesta comunicació esperem haver mostrat la relació present entre el món escalador i la toponímia d'un territori determinat, en aquest cas el massís de Montserrat, a través de la seva anàlisi. Una relació respecte a la qual podem dir, avui, que és viva del tot i que està perfectament assentada, tant en termes d'ús com de creació de nous topònims. I que, a la seva manera, contribueix a fer més ampli i més divers el patrimoni cultural del nostre país.

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ, Cosme (2002): *Toponímia i etimologia*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat - Universitat de les Illes Balears. Barcelona.
- ALFONSO, Luis (2012): *Montserrat. Cara sur. Vías largas*. Volumen 2. Edició: La Noche del Loro. Saragossa.
- AMIGÓ, Ramon (1999): *Introducció a la recerca en toponímia i antroponímia*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona.
- BARBERÀ i SAUQUÉ, Josep (1977): *Montserrat pam a pam (operació Montserrat)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona.
- BARBERÀ i SAUQUÉ, Josep (1985). *Història d'una pedra. Cavall Bernat de Montserrat. 1935-1985*. Vèrtex. Federació d'Entitats Excursionistes de Catalunya. Barcelona.
- COROMINES, Joan (1965-1970): *Estudis de toponímia catalana*. 2 vol. Editorial Barcino. Barcelona.
- CRUZ OROZCO, Jorge; DOMINGO i ROIG, Josep Maria (1991): «Les denominacions de les vies d'escalada al País Valencià». A: *Butlletí de la Societat d'Onomàstica*. Núm. XLIV. Pàg. 426-433.
- DALMAU, Joan Miquel (2011): *Guia d'escalades. Agulles, regió de Montserrat*. Editorial Bcò. Monistrol de Montserrat.
- DOMINGO i FRANCÀS, Carles (1997): *Els noms de les formes del relleu*. Institut Cartogràfic de Catalunya. Barcelona.
- ESTIVILL, Lorenzo (1947): *Montserrat*. Colecció de la Montaña y el Mar. Editorial Arimany. Barcelona.
- FATJÓ i GENÉ, Josep (2005): *Història de l'escalada a Montserrat*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona.
- FERNÁNDEZ i RUBIÓ, Jaume (2001): *Diccionari de l'excursionisme català. Més de 125 anys d'història*. Enciclopèdia Catalana. Barcelona.
- GAME MAGAZINE (2012): *Montserrat. Una montaña para escalar*. Edita Federación Española de Deportes de Montaña y Escalada. Núm. 20. Barcelona.
- GARCÍA PICAZO, Antonio (2007): *Montserrat. Ascensiones de leyenda*. Ediciones Desnivel. Madrid.
- HITA i SÁNCHEZ, David (2014): *Montserrat. Guia d'escalada. Regió dels Ecos*. Edició de l'autor. Sabadell.
- KUNA, Ágnes (2014): «A cognitive semantic analysis of climbing route names». A: *Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques (Barcelona, setembre de 2011)*. Generalitat de Catalunya. Pàg. 1233-1240.
- MALLORQUÍ, Elvis; AMIGÓ, Ramon; RABELLA, Joan Antoni; TORT, Joan; ROMA, Francesc (2006): *Toponímia, paisatge i cultura. Els noms de lloc des de la lingüística, la geografia i la història*. Documenta Universitaria. Girona.
- MOREU-REY, Enric (1982). *Els nostres noms de lloc*. Ed. Moll. Palma de Mallorca.
- RODÉS, Josep Maria; LABRAÑA, Ferran (1972): *Roques, parets i agulles de Montserrat. I. Regió d'Agulles*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona.
- RODÉS, Josep Maria; LABRAÑA, Ferran (1973): *Roques, parets i agulles de Montserrat. II. Regió de Tebes i Tebaida*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona.
- TORT i DONADA, Joan (1999): «Algunes reflexions sobre el concepte de topònim». A: *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*. Barcelona. Núm. 77. Pàg. 59-72.
- TORT i DONADA, Joan (2000): «Els noms de lloc i la geografia. La toponímia com a eina per a la conceptualització de l'espai». A: *Actes del Col·loqui d'Onomàstica. XXIV Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica (Eivissa, 10 i 11 d'octubre de 1998)*. *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*. Barcelona. Núm. 83. Pàg. 86-98.

- TORT i DONADA, Joan; SANCHO REINOSO, Alexis (2014): «Toponyms as “landscape indicators”». A: *Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques (Barcelona, setembre de 2011)*. Generalitat de Catalunya. Pàg. 1987-2016.
- ZORRILLA, Juan José (2006): «Terra i Mar. De la “agulla” a la “paret”». A: *Desnivel*. Núm. 244. Madrid. Pàg. 74.

L'ENTORN COM A RECURS DIDÀCTIC. EL CAS DE VALÈNCIA

Josep Lluís Doménech Zornoza
Acadèmia Valenciana de la Llengua

1. Introducció

Parlar del medi des del punt de vista de la configuració d'un sentiment d'identificació, d'assumpció de les seues característiques pròpies, suposa alguna cosa més que considerar el dit concepte com una substància a través de la qual obra una forma, i més que considerar-lo l'element o la substància que envolta una cosa, tal com ens indiquen les primeres accepcions que figuren en els diccionaris a l'ús.

El medi és, i això és el que més ens interessa, una societat en el seu conjunt i, fins i tot, no sols en allò que es referix a l'aspecte físic, sinó que també fa referència al conjunt de costums, d'esdeveniments, etc., entre els quals viu una persona, a la manera com és arreplegat pel Diccionari català-valencià-balear d'Alcover i Moll. Així doncs, l'entorn seria tot allò que hi ha al voltant d'un element, ja siga una cosa o una persona. Dit això, caldrà acceptar que l'entorn o el medi no es limita únicament al vessant natural, de tal manera que el vessant social i el cultural també formaran part del gran conjunt que s'entén com a medi o entorn. I encara més, en funció de l'objecte de tractament i de l'aspecte a què es referix també parlarem, com de fet es fa habitualment, de medi, entorn, paisatge, etc., urbà, agrari, vegetal, rural, industrial, etc., tot i que, a més d'entendre's el paisatge com a part d'un territori que es pot observar des d'un lloc determinat, tal com s'arreplega al Diccionari normatiu valencià de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, també és cert que en els diferents fòrums es fa referència a la configuració particular del terreny en un lloc determinat. També en el cas del concepte de paisatge es parla d'una classe o una altra segons a què ens estiguem referint. Així trobem el de muntanya, el marítim, l'agrari, el de camp, l'industrial, i més encara, el paisatge real, l'imaginari, el paisatge històric, etc.

L'onomàstica, com a ciència que estudia els noms propis de persona o de lloc, i la toponímia, com a conjunt dels noms d'un país o comarca, prenen de la tradició oral principalment i del mateix medi tot un ventall d'elements que donen una certa configuració i fixació dels noms més ajustats a cadascun dels indrets, a cadascuna de les persones, però la qüestió és esbrinar, o com a mínim reflexionar al voltant de les interaccions i les interrelacions que es produïxen entre cadascun dels conceptes que ací hem tret a col·locació, per una altra banda freqüents i, en certa forma, imprescindibles quan es parla de la qüestió de posar en relació la persona amb tot allò que l'envolta i amb tot allò que explica la seua existència. Així doncs, al llarg d'este escrit reflexionarem sobre les interrelacions entre paisatge, medi, entorn, onomàstica, toponímia, geografia... i, sobretot, tenint present la manera com el conjunt de termes indicats justifiquen i, fins i tot, produïxen un important sentiment d'identificació i d'identitat individual i social en una determinada persona, que viu en un lloc determinat i que té un grup de referència al qual pertany per raons de naixement i, sobretot, per raons de voluntat.

2. Interacció entre el medi ambient, l'onomàstica i la identitat en el marc educatiu

L'onomàstica i la toponímia no existirien com a ciències si no existiren les persones i els diferents indrets. Això, que no deixa de ser una obvietat, també és en realitat una qüestió d'una importància extraordinària. Cada persona i cada lloc necessita un nom propi perquè pugua ser identificat, conegut i reconegut. Però, eixa afirmació de l'inici d'este capítol comporta també que l'assignació de noms obeïx a unes raons de pes i consensuades per la col·lectivitat. En unes ocasions es beu d'una font, mentre que en uns altres casos es beu d'una altra. Però el ben cert és que ha d'existir alguna raó important per tal que la col·lectivitat accepte un determinat nom com l'atribució més adient en cada cas. Com s'ha indicat en el capítol anterior, en la major part dels casos se seguix la tradició oral per a batejar un determinat element del conjunt que ens envolta. Donat això, convé que acceptem que el fet que un barranc, un riu, un carrer, una plaça, una serra, una serralada, etc., reba un nom determinat, produeix que les persones, especialment les més pròximes, des del punt de mira físic o sentimental, identifiquen com a pròpia eixa nomenclatura, i el que és més important encara, s'hi identifiquen, cosa que comporta una inherent expressió d'identificació identitària, és a dir, una

mostra ineludible de foment i reconeixement d'un tret identitari fonamental: el del nom propi d'una persona o d'un indret.

Acceptada l'anterior afirmació, caldrà pensar que això també implica el concepte de paisatge històric: com indiquen GUINOT i SELMA (2008), «un paisatge històric és el resultat de la intervenció humana sobre un territori concret, quan aquesta s'ha aplicat en tota la seua diversitat possible i al llarg del temps. Per això, tot el nostre entorn és, en realitat, un paisatge històric, ja que d'una manera o d'una altra s'ha produït la seua antropització, molt intensa en l'entorn urbà, prou acusada en el medi agrari, i més dèbil en les zones boscoses o lacustres del litoral». De l'estudi citat s'esdevé una nova reflexió al voltant del concepte d'identitat posat en relació amb la temàtica que estem tractant. Ens estem referint a la gran càrrega explicativa que suposa el reconeixement de la influència de la història, això és, dels fets esdevinguts al llarg del temps, en l'explicació de l'atribució d'uns determinats noms als diferents indrets de l'entorn que ens envolta.

En un estudi molt primigeni, la Conselleria d'Obres Públiques, Urbanisme i Transports (1987) ja arreplega el valor de la història com a qüestió important en l'explicació de la nomenclatura i del sentiment identitari, en considerar que el nostre medi urbà actual està format en gran mesura per elements elaborats al llarg del temps. A més, clarament es justifica que un patrimoni històric, arquitectònic i urbanístic, proveït de valors socials, culturals i simbòlics, sigui una herència a conservar. Hem d'afegir que això no sols és cert en referir-se al medi urbà, ans al contrari, podríem dir el mateix si parlem del medi rural, ja que la mateixa importància com a càrrega sentimental i identitària podem atribuir al nom d'un carrer, d'un edifici de l'arquitectura civil o religiosa, etc., com al nom d'un riu o d'una determinada partida en un determinat terme municipal, com de fet podem comprovar si parem atenció a allò que ocorre en qualsevol dels nostres pobles. Pensem, per un moment, en els noms atribuïts als diferents espais naturals de les terres valencianes, de la mateixa manera que ens podem referir als d'unes altres terres o territoris. Referits a València, diuen molt des del punt de mira de la identitat, tot tenint en compte no sols la geografia, sinó, a més a més, els esdeveniments històrics, els espais naturals, com ara l'Albufera de València, la Tinença de Benifassà, el massís de Penyagolosa, el Desert de les Palmes, la Serra d'Espadà, la Serra Calderona i Portaceli, el Caroig i la mola de Cortes, la Serra de Mariola, la Vall de la Murta, la Muntanyeta d'Alberic, la Muntanyeta dels Sants de Sueca, el Carrascar de la Font Roja, la Serra d'Aitana i el Puigcampana, la Serra Maimó, per posar-ne alguns exemples. El mateix ocorreria si parlàrem dels rius, dels barrancs, dels embassaments, amb una gran càrrega històrica, psicològica i sociològica, on destaca el seu valor com a símbols i trets d'identitat de primer orde per a les persones, en especial per als habitants d'un determinat poble, zona o comarca, lloc on la història, la cultura popular, la llengua i la literatura popular, les tradicions i, fins i tot, les festes, solen tindre relació amb la presència al llarg del temps dels determinats indrets i dels seus noms.

En esta línia es troba el treball de J. F. MATEU (2007) quan afirma clarament que «la memòria del paisatge abasta una dimensió material i una dimensió simbòlica». A més, diu i justifica que el paisatge és un llegat del diàleg de les generacions precedents amb el medi natural. Posa l'exemple de les ciutats, amb la distribució dels seus edificis, marques evolutives que simbolitzen el que anomena com «l'ànima col·lectiva dels ciutadans». També parla dels paisatges rurals, dels quals afirma que «constitueixen el llegat d'una llarga línia d'avantpassats que han anat humanitzant la naturalesa». Lògicament, això té un gran pes a l'hora de considerar el paisatge com un element identitari de primer orde. I és més, en la consideració que l'autor fa del paisatge com a font de coneixement de la naturalesa i de la història, cap admetre que també és un important recurs escolar i educatiu, si més no, no es pot negar tampoc que el paisatge actua com un estímul per a fer créixer l'interès cap al patrimoni.

Estem molt d'acord amb el desenvolupament del concepte de toponímia en relació amb la identitat dels pobles que fa BALAGUER, I. (2010) en referir-se a eixos conceptes en relació amb un poble: el Puig de Santa Maria. Diu clarament que la toponímia, que es dedica a «estudiar l'origen i el significat dels noms propis de lloc [...] amb el recolzament dels topònims del Puig de Santa Maria, anem a establir un apropament a la qüestió del concepte d'identitat, relacionant-lo amb la toponímia», cosa que fa perfectament, tot combinant diferents camps científics, centrant-se en el lloc que estudia. A qui li arribe el treball li significarà un estímul social que, és ben segur, li resultarà molt positiu des de tots els punts de mira, principalment en matèria de conscienciació personal i col·lectiva envers la conservació del nostre llegat humà i material. Acaba dient l'autora unes paraules que poden considerar-se com a quasi definitives: «D'això dependrà que algun dia arribem a ser realment un poble civilitzat i preparat per als nous reptes del futur compromès amb la seua terra i amb les seues arrels».

Fins ací considerem que hem donat raons suficients que justifiquen la multitud d'interaccions que apareixen en parlar d'onomàstica i toponímia en relació amb el paisatge, el medi que ens envolta i, fins i tot, en parlar

d'història, sociologia, geografia i psicologia. Però, fins ara ens hem referit al conjunt de la població. Podríem parlar de grups socials, tot en funció de l'edat, el sexe, la professió, etc. En tots els casos arribaríem a la conclusió que els trets identitaris que s'esdevenen de les nocions de paisatge, de l'entorn, del medi natural, social i cultural, influïxen i servixen com a explicacions de la raó de ser i de comportar-se del conjunt de la població. Però considerem que paga la pena detindre's a reflexionar més detingudament tot considerant l'escola i, en especial, l'alumnat dels nostres centres educatius com a punt de mira en l'establiment de les diferents interaccions vistes fins ara, i també en funció de la pròpia escola. En esta línia, però principalment en referència a les relacions entre la toponímia i la geografia, es troba el treball de TORT, J. (2010), que, a més de l'interés que pugua existir, cosa que és innegable, de la toponímia i de la geografia enteses com a disciplines, sobretot posa l'accent en la contribució de l'una i de l'altra a fer més intel·ligible el món en què vivim. Aplicat això al món educatiu, ens fa pensar en la gran virtut del que estem parlant en pro de treballar per un augment de la identitat personal i col·lectiva, que, a més de significar un punt molt positiu per a la convivència, estem ben segurs que resulta útil per a augmentar el nivell d'autoestima que tanta falta ens fa tant en el pla individual com en el col·lectiu.

Alguna cosa més que guies de viatge o de descripcions de paisatges naturals o urbans són alguns dels treballs consultats (DE LABORDE, A., 1975, THEDE, M., 2011, DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA, 1980, PAVÍA, A., 1998, FUSTER, J., 1993, LAS PROVINCIAS, 1990, GUARNER, L., 1974, FUSTER, J., 1962), ja que ens centrem en un món on es dona una vital importància als aspectes més sentimentals que s'esdevenen del medi, del paisatge, de l'entorn posat en relació, en estreta relació, amb la persona, ja que esta forma part del mateix medi que s'està descrivint, explicant, definint, relatant i relacionant. Un coneixement reflexiu de cada cosa que va trobant-se pel camí i que va coneixent més enllà d'una mera descripció física li servix al subjecte com a font de coneixement de primer orde de la història del seu poble, de la seua vida, de la vida de la seua família, dels costums, de les tradicions. Es diria que els noms expliquen gran part, i en ocasions ho expliquen tot, del que es pot conèixer i saber del microcosmos en què es troba inserit.

Tornant al tema educatiu, en un sentit restringit al món escolar, cal dir que els exemples citats i uns altres més específics que a continuació seran mencionats, presenten unes grans possibilitats com a materials de consulta i materials curriculars de primer orde. L'escola, com a agència educativa referida a l'educació formal, universal, gratuïta i obligatòria, és una consecució que prové de la segona meitat del segle XX en els països del món occidental. És innegable el seu paper com a agent de socialització, tot tenint en compte que no és una entitat aïllada del cosmos que s'anomena societat. No es tracta de dos institucions paral·leles que es troben de tant en tant. Ni molt menys. L'escola, els centres educatius, estan inserits en la societat, en formen part. Ni més ni menys. De tal manera que resulta innegable que tot allò que ocorre en la societat repercuteix directament en la dinàmica escolar i, a l'inrevés, tot allò que postulen els centres educatius, tot allò que transmet i emet l'escola té, o hauria de tindre, una gran repercussió en la societat a la qual pertany. Aplicat al tema que tractem ací, tot i considerant que l'onomàstica i la toponímia, així com el paisatge i el medi natural, social i cultural, són un tret fonamental en l'explicació i la justificació de la història personal de la persona com a individu i com a integrant de grups socials, haurem de dir que esta afirmació cap perfectament en parlar del treball de l'alumnat. I això per dos motius: primerament, en tant que un alumne és un ciutadà d'una determinada edat, l'edat escolar, però no deixa de ser ciutadà en cap moment i, per tant, tot el que hem dit i justificat per a la ciutadania en general és d'aplicació directa a qualsevol membre de la comunitat educativa, ja siga alumne, professor o treballador amb unes altres funcions; d'altra banda, en tant que considerem que l'escola té l'obligació de dur a terme la missió per a la qual va ser creada: formar persones que formen part d'una determinada societat, amb el coneixement i compliment dels deures i drets que li corresponen.

A més, cal dir, que, llevat del temps que el professorat dedica a la intervenció didàctica, el recurs més directe i més important és el medi que envolta l'alumne. Des del nostre punt de mira, l'entorn natural, social i cultural és més important per si mateix que els materials curriculars que s'empren a l'escola, incloent els recursos que s'esdevenen per la utilització de les noves tecnologies com a mitjans o instruments al servei de l'ensenyament de les diferents matèries que inclouen els diferents currículums acadèmics, i això tant pel que fa als ensenyaments no universitaris com pel que fa a l'ensenyament que es fa a l'àmbit universitari. No té la mateixa força d'implementació didàctica conèixer el nom d'un riu que passa pel terme municipal d'un determinat poble que veure una fotografia o contemplar un documental on aparega el riu. Però, a pesar de les virtuts de la utilització de les noves tecnologies a l'ensenyament, cosa que ja és un avanç, encara suposa una major implosió intel·lectual, memorística i emocional el fet d'anar al riu i observar els camps que rega, la flora i la fauna del caixer del riu i del seu voltant. El mateix podríem dir de qualsevol altre element del nostre paisatge rural i urbà. Amb això considerem que es justifica plenament la gran importància del medi com un dels principals recursos didàctics a emprar per l'escola en el desplegament del procés didàctic corresponent.

Cal dir, en esta línia, que quan ens plantejem l'objectiu d'aconseguir la socialització en l'alumnat, no es pot pensar en una concepció teòrica diferent d'aquella que ens plantejem quan ens referim a qualsevol persona en relació amb el medi que l'envolta, ja que l'objectiu de socialitzar afecta tots els ciutadans. Afortunadament, en referència a qualsevol persona i, més específicament, a qualsevol alumne, la postura dominant és l'anomenada integradora, tal com hem dit en diferents ocasions (DOMÉNECH, J. L. i BAYARRI, F., 1997, DOMÉNECH, J. L. i MONTESINOS, J. L., 1999), que a grans trets significaria el fet d'acceptar totes les diferències, assumir-les com a pròpies de l'escola i de la societat en què vivim.

Arribats a este punt, caldria preguntar-se què és el que s'entén per socialització. Es tractaria d'aquell procés o instrument i seqüència pel qual el subjecte va adquirint patrons conductuals que li permeten accedir i integrar-se a la societat en la qual desenvolupa la seua vida. Podríem, a més, afegir que la coneix i la reconeix tot acceptant el nom de tots i de cadascun dels elements de què eixa societat es compon. També caldrà afirmar que el dit procés, el de la socialització, és inseparable del més global de l'educació, i no sols com una dimensió o un vector important d'aquella, sinó perquè es tracta del seu eix central, ja que, òbviament, qualsevol tipus de conducta humana és social.

En el seu moment sorgí el concepte d'educació ambiental com a element de transversalitat, present en totes les àrees dels corresponents currículums, cosa que va portar a un augment de l'interés pel medi més pròxim, és a dir, per l'entorn. L'educació a través de l'entorn, possibilita el contacte i el coneixement d'aquest, comporta i comporta un concepte d'escola activa i renovadora, com també la utilització en el procés d'ensenyament-aprenentatge d'elements significatius de l'ara, d'allò que ens resulta més immediat, d'allò que és nostre, o almenys, més pròxim a nosaltres, sense bandejar allò que es troba més allunyat. Afortunadament, esta concepció està sent cada vegada més assumida pel professorat i per les autoritats acadèmiques, de manera que en els dissenys curriculars elaborats en les últimes dècades s'ha anat fent cada vegada més un cert ressò de continguts de tipus actitudinal, conceptual i procedimental que entren de pla en l'esfera del medi natural, social i cultural en relació amb conceptes com ara la geografia, la història, la sociologia, la psicologia, l'ètica, l'onomàstica i la toponímia.

D'altra banda, convé fer la consideració, com hem fet en unes altres ocasions (DOMÉNECH, J. L. i MONTESINOS, J., 1998, DOMÉNECH, J. L., 2002, DOMÉNECH, J. L., 2004), que, tot i tenint en compte que en l'entorn es troben presents diversos elements del currículum o, fins i tot, tots, es fa no sols possible sinó necessari l'aprenentatge a través del medi. És per eixe motiu pel qual caldrà plantejar-se que l'alumnat avança en el domini i coneixement de l'entorn que l'envolta, i això en totes les etapes educatives i en qualsevol dels cursos, tant en l'ensenyament no universitari com en l'universitari. No té cap sentit que el coneixement de l'entorn es contemple en unes etapes educatives i en unes altres no. Convé afirmar, però, que en eixe coneixement i domini de l'entorn a què ens estem referint, és de vital importància, o millor, resulta imprescindible, la llengua en tot tipus de manifestacions (onomàstica, toponímia, expressió oral, expressió escrita, comprensió oral, comprensió escrita, etc.), i això com a mitjà d'aprehensió i de comprensió de la realitat, cosa per la qual caldrà considerar que un major domini de la llengua comporta una millora en el coneixement de l'entorn i en la comprensió d'aquest en tots i cadascun dels seus aspectes i manifestacions, si bé no negarem que, al mateix temps, el coneixement del propi medi, mitjançant l'onomàstica, l'etimologia, la lectura, etc., afavorix directament un millor coneixement i ús de la llengua.

Tot i això, aconsellem que, sense negar que el desenvolupament del currículum és una de les millors oportunitats que té el professorat per a aportar les seues propostes als plantejaments d'ensenyament-aprenentatge a través de l'entorn i la selecció de la llengua curricular, no es durà a terme el desplegament curricular de l'aspecte que estem tractant de la mateixa manera en tots els casos. Considerem que el coneixement i l'aprehensió de l'entorn es realitzarà de manera més globalitzada quan es treballa amb infants i més diversificada quan s'augmenta en edat. Així doncs, s'aconsella que l'entorn més pròxim siga treballat principalment en les primeres edats, deixant pas al tractament de l'entorn més remot principalment en edats més tardanes.

3. Els currículums escolars d'educació infantil, educació primària i educació secundària en relació amb l'onomàstica i l'entorn social i natural

Tot i que en el capítol anterior hem tractat detingudament la interrelació entre medi, societat i escola, amb tot el que això comporta de projecció en els centres educatius dels diferents elements de l'entorn en els corresponents currículums escolars, en el present apartat farem unes pinzellades per tal de situar la temàtica en la realitat educativa del moment actual (finals de l'any 2014).

Amb la implantació de la Llei orgànica general d'ordenació del sistema educatiu (LOGSE), els currículums escolars van canviar, com també ho va fer la mateixa ordenació acadèmica pel que fa a la distribució de les etapes i els nivells educatius. Un dels principals canvis va ser la desaparició de l'educació general bàsica, que fou substituïda per l'educació bàsica, que creava l'etapa de l'educació primària, amb tres cicles de dos anys cadascun, i alhora s'instaurava l'obligatorietat de l'ensenyament bàsic fins als 16 anys, ja que apareixia l'educació secundària obligatòria (ESO), amb dos cicles de dos anys cadascun. Tret d'algunes excepcions perquè no es disposava de les instal·lacions adequades, l'educació secundària obligatòria es cursaria als instituts d'educació secundària completament, és a dir, els dos cicles, com també el batxillerat, amb dos anys de durada.

L'antiga àrea d'Experiències, inclosa a l'EGB, amb un caràcter més profund, era substituïda a educació primària per la nova àrea de Coneixement del Medi Natural, Social i Cultural. Per a la temàtica que estem tractant això va ser una fita molt important, ja que s'havia de fer en valencià i s'inclouien com a continguts curriculars tot un ventall d'elements relacionats amb aspectes geogràfics, històrics, naturals, etc., que necessàriament partien de l'entorn més immediat al centre escolar i a l'alumnat. Resulta evident que això, tot i que no s'ha avaluat en excés, va suposar un augment significatiu no sols en allò referit al coneixement i contacte directe amb l'entorn immediat i, a més, fet en la llengua pròpia dels valencians i de les valencianes, cosa que ja s'havia començat a fer en l'any 1986 en l'antiga àrea d'Experiències, en EGB, com a desplegament de la Llei d'ús i ensenyament del valencià de 1983, sinó, i això és el que més ens importa, va suposar un gran augment en la consolidació del sentiment identitari, en la identitat del poble valencià, en la identitat del poble, de la zona, de la comarca i, a més, un major nivell d'estima per allò que és propi dels valencians i les valencianes. Òbviament es va millorar el coneixement i el domini del valencià en utilitzar la dita llengua com a vehicle comunicatiu. I molt més, es van conèixer i millor, i es van reconèixer com a propis els noms que indicaven els rius, les muntanyes, les partides, els pobles, les comarques, els carrers, els barrancs, les serres, les serralades, els embassaments, etc. Es conegueren millor aquelles coses pròximes que, poques dècades anteriors, eren pràcticament desconegudes, o bé pertanyien a l'esfera de la comunicació oral, popular i col·loquial, ja que no es veia categoria suficient per a ser considerades susceptibles d'aparèixer per escrit en els llibres de text i en uns altres materials curriculars.

A més, tant en educació primària com en educació secundària obligatòria es van instal·lar tot un ventall d'elements de continguts relacionats amb la cultura popular que semblaven anteriorment poc importants per a ser estudiats ni per a ser investigats com calia. De fet, en educació secundària obligatòria aparegué el 1995 una sorprenent assignatura (Cultura Popular), que podia ser estudiada com a àrea optativa, que va comptar amb un cert èxit de seguidors estudiants, tot i que va desaparèixer del catàleg de matèries optatives l'any 2008. Qüestions relacionades amb la gastronomia, la literatura, els jocs i els esports tradicionals, les tradicions, les festes populars, la medicina popular, i altres elements que entren en el marc de l'anomenada cultura popular valenciana, pogueren ser estudiats de manera natural i acadèmica en els diferents centres escolars d'educació secundària de les terres valencianes.

Cal dir que amb l'arribada del decret de plurilingüisme de 2012, que va ser consensuat en certa forma amb l'Acadèmia Valenciana de la Llengua i amb Escola Valenciana-Federació d'Associacions per la Llengua, es va reconèixer el valor de la càrrega significativament important que havia de tindre la llengua pròpia, tot respectant i assegurant la presència d'unes altres llengües com a vehicles comunicatius: el castellà i una llengua estrangera. De qualsevol manera es garantia que la presència del valencià anava a ser major, tot i tenint present les investigacions dutes a termes pertot arreu, també al País Valencià, respecte dels avantatges que s'esdevenen pel fet d'emprar la llengua valenciana com a instrument en la comunicació en el marc escolar.

L'any 2014, i per al curs escolar 2014-15, és el primer any de la implantació de la Llei d'ordenació i millora de la qualitat de l'ensenyament (LOMQE) als cursos 1r, 3r i 5é d'educació primària, tot deixant la resta de cursos per a més avant. Considerem que la separació de l'àrea de Coneixement del Medi en Ciències de la Natura i en Ciències Socials no és precisament un gran avanç. I això per diversos motius. El primer, perquè desapareixen alguns elements de tipus emotiu o actitudinal que s'asseguraven en l'àrea de Coneixement del Medi i que no apareixen ara. Això pot comportar un cert retrocés en el que podria significar la formació del concepte d'identitat mitjançant l'educació. Es perd en part la presència de molts elements de l'entorn més pròxim. Es torna a excessives generalitats que per a les primeres edats, encara en un període de les operacions concretes, signifiquen la necessitat de realitzar abstraccions per a les quals encara no s'està suficientment madur.

D'altra banda, pel que fa al sistema educatiu valencià, també apareix una certa pèrdua de la presència del valencià com a llengua vehicular a l'ensenyament, ja que si fins ara el Coneixement del Medi s'impartia en tots

els centres escolars en valencià, amb el decret d'aplicació de la LOMQE no s'assegura la presència del valencià en l'àrea de Ciències de la Natura i en l'àrea de Ciències Socials, ja que sols és obligatori l'ús del valencià en una de les dos noves àrees, mentre que per a l'altra es dona l'opció d'emprar el valencià, el castellà o una llengua estrangera, generalment l'anglès. Esta qüestió està comportant no poca contestació per part de les associacions vinculades a l'ensenyament en valencià, grups de renovació pedagògica, etc., com ara sindicats de treballadors de l'ensenyament i Escola Valenciana.

Cal dir que el currículum escolar on s'arreplega la regulació acadèmica de la LOMQE, de 4 de juliol de 2014 (DOGV de 7 de juliol), també arreplega una nova assignatura que, sota el nom de Cultura Valenciana, serà impartida com a matèria obligatòria en 5é d'educació primària. Això, que no deixa de ser positiu, i que arreplega d'alguna manera els sentiments, els objectius i els continguts de l'esmentada anteriorment àrea de Cultura Popular, que funcionà des de 1995 a 2008 com a matèria optativa per a l'educació secundària obligatòria, no és suficient. No es pot pensar que tot allò que comporta coneixement del medi, de l'entorn, de formació d'un sentit d'identitat, etc., tot en relació amb aspectes com ara la geografia, la llengua i la literatura, la cultura popular, la geografia, la història, la sociologia, la psicologia social, puga ser impartit tan sols en un curs (5é d'educació primària), en una assignatura que sols apareix durant 45 minuts a la setmana. Ni molt menys. Si es fera així es faria un frau. A més, no tindria cap sentit que fóra impartida en una llengua distinta de la pròpia del territori valencià.

Com ja hem intentat dir anteriorment, la resta de cursos d'educació primària i d'educació secundària estan regulats acadèmicament per la legislació anterior, raó per la qual coexistixen en el moment actual dos ordenacions acadèmiques diferents, i per tant, en educació primària, i per als cursos 2n, 4t i 6é, encara s'impartix Coneixement del Medi en valencià. En educació secundària, tant pel que fa a l'ESO com en allò referit al batxillerat, continua vigent el currículum anterior a l'entrada en vigor de la LOMQE. Cal recordar que en educació secundària obligatòria les àrees que tenen més a veure amb la temàtica que estem abordant són Valencià: Llengua i Literatura, Ciències de la Natura i Ciències Socials: Geografia i Història.

Hi ha diverses experiències que tenen en compte la presència dels elements de l'onomàstica i de la toponímia en el marc escolar. A més de l'estudi de noms i cognoms de l'alumnat d'una aula de classe, d'un centre educatiu, d'un poble o d'una determinada comarca o zona més ampla, que s'han posat bastant de moda darrerament, també han aparegut diversos plantejaments que tenen la intenció d'aproximar el món escolar a la toponímia, a l'onomàstica, a l'etimologia, a la geografia, a la història, a la sociologia, etc., i que, d'alguna manera, tenen molt a veure amb les qüestions que s'estan plantejant.

El treball de XULIA MARQUÉS (2008) tracta sobre la toponímia com a matèria d'estudi de secundària, tot referint-se al cas de Galícia. Marqués especifica clarament els objectius que planteja en el marc a què es referix i que formula així:

«— superar este carácter de circunstancialidad de la toponimia en la enseñanza secundaria
»— vencer una dinámica tradicional de aplicación circunscrita al área lingüística
»— reivindicar su papel como fuente de conocimiento de la geografía, historia, arqueología, antiguos pobladores, modos de vida, etc., lo que comportaba un enfoque multidisciplinar y la posibilidad de colaboración con otros compañeros y la aplicación a otras materias.»

De la lectura del treball es desprén un bon disseny que, a més d'especificar els objectius, que van més enllà d'un treball circumstancial del moment en què es du a terme el tractament en el marc escolar, significa una formació en la investigació, i no sols en estudis d'onomàstica i de toponímia, sinó en un altre tipus de treballs en què el contingut i, sobretot, la metodologia emprada poden resultar d'utilitat en la seua totalitat o en gran part. Tot i que el treball descrit s'està referint al territori gallec, és perfectament aplicable a unes altres realitats lingüístiques, geogràfiques, històriques, socials, polítiques, això és, a uns altres territoris.

Un bon treball sobre introducció de la toponímia a l'ensenyament és el que va dur a terme PURA SANTACREU (2014), on apareixen uns bons plantejaments tot emprant la toponímia, la llengua, el paisatge, la literatura i uns altres elements en una estructuració que resulta molt pràctica per als professionals de l'ensenyament, indicant el material, les activitats i la seua estructura bàsica, orientacions didàctiques, metodologia, etc., com una mostra de les possibilitats de l'ús que es pot fer de la toponímia i de l'onomàstica quan es posen en relació amb l'escola i les seues dinàmiques continuades en formular propostes dels diferents processos d'ensenyament-aprenentatge en pro de la formació de l'alumnat.

De vegades, un recurs que sembla molt simple, com ara la realització de l'arbre genealògic d'una determinada família, que pot ser la pròpia, dona molt de joc per a treballar multitud d'aspectes relacionats amb la geografia,

la història i, fins i tot, la sociologia aplicada al món escolar. Partir d'allò que resulta molt pròxim, com ara la cerca dels predecessors de la persona, resulta útil per a conèixer multitud d'aspectes relacionats amb cadascuna de les persones que apareixen a la cerca.

En unes altres ocasions hem estudiat detingudament els temes de Cultura Valenciana, Cultura Popular Valenciana i Cultura del Poble Valencià (DOMÉNECH, J. L., 2002, DOMÉNECH, J. L., 2004, DOMÉNECH, J. L. i altres, 1999...). Els últims treballs giren al voltant de la Llengua i la Cultura Popular Valencianes, fet que va suposar la impartició d'una conferència de l'autor en el marc de la jornada que sobre eixa temàtica va organitzar l'Acadèmia Valenciana de la Llengua a principis del mes de juliol de 2014. En la dita conferència —la publicació del conjunt d'intervencions es troba en premsa—, es diu el que tot seguit apuntem, i que fa al cas de referir-se a un tema d'actualitat relacionat amb l'establiment del nou currículum escolar d'educació primària per a la Comunitat Valenciana, i en referència concreta a la nova assignatura de Cultura Valenciana.

El projecte de decret per a l'establiment del currículum escolar per a l'àrea denominada com a Cultura Valenciana estableix que serà impartida en 5é curs d'educació primària per espai d'una hora setmanal. Com que no s'ha dissenyat encara el projecte del desplegament del currículum en educació secundària obligatòria, no coneixem si les autoritats acadèmiques tenen el projecte d'abordar la dita àrea educativa en etapes educatives diferents de l'ensenyament primari.

En el 5é curs d'educació primària s'establixen tres blocs per a abastar tots els continguts, que tot seguit enumerem:

Bloc 1. L'espai geogràfic valencià

Es pretén una aproximació a l'entorn que envolta un poble, una comarca, etc. La justificació de la presència dels continguts d'este bloc ve donada per pensar que el medi influïx en els diferents àmbits del comportament de les persones i que, per tant, el seu coneixement facilitarà la comprensió de tots els elements que conformen la cultura valenciana.

S'abordaran aspectes relacionats amb la situació geogràfica, el relleu, el clima, la hidrografia, la flora, la fauna, l'aprofitament dels recursos de l'entorn, l'obtenció tradicional de productes, l'aigua, la incidència humana sobre el medi...

Bloc 2. Les arrels de la Comunitat Valenciana

S'estudiarà la història del poble, de la comarca, etc., posant-la en relació amb uns altres indrets.

Bloc 3. Un projecte comú

Es pretén que es tinga en compte la repercussió en la societat valenciana del poble valencià, en tant que les tradicions i els costums estructuraren i marquen la identitat del poble valencià. Les festes constitueixen un element bàsic en este apartat, així com les fires i els mercats, la medicina natural, els jocs, la cuina valenciana, la música..., tot un patrimoni que es transmet de generació en generació i que dóna sentit al poble.

A la vista d'este plantejament de continguts i del mateix establiment de l'àrea de Cultura Valenciana, considerem oportú realitzar les puntualitzacions que tot seguit indiquem:

Es veu com a positiu que es contemplen els continguts propis de la Cultura Valenciana en el currículum escolar. Significa donar importància a allò propi; amb la seua inclusió com a matèria d'estudi s'eleva a la categoria de científic i acadèmic tot un ventall de continguts que en l'escola tradicional restava bandejat i relegat a cultura i educació de segona categoria.

a) Els continguts indicats en el projecte de currículum no són molt diferents dels establits l'any 1995 per a l'àrea de Cultura Popular, catalogada el seu dia com a assignatura optativa per a ser cursada en Educació Secundària Obligatòria. Apareix una gran coincidència. És obvi.

b) També considerem oportú assenyalar que és un encert que l'àrea siga considerada com a obligatòria per a tot l'alumnat que curse 5é any d'educació primària. Amb esta determinació s'ha avançat molt, ja que no veiem convenient que sols alguns alumnes s'aproximen directament a l'estudi de la pròpia cultura.

c) Els diferents elements de contingut generen un ric llenguatge específic que és un signe ben clar de la pròpia cultura. No té sentit que l'assignatura de Cultura Valenciana s'estudie emprant una llengua diferent del valencià.

d) Cal considerar que els continguts que s'arreglen com a inherents a la Cultura Valenciana s'hagen d'estudiar únicament i exclusiva en arribar a 5é curs d'Educació Primària. Cal que es contemplen contínuament i en totes les edats, tot i que no existisca, tret del cas indicat, una assignatura o àrea específica per al seu estudi i tractament.

e) Els continguts indicats com a propis de Cultura Valenciana o de Cultura Popular Valenciana han de ser tractats establint tot tipus d'interaccions amb el treball pedagògic que es duga a terme en la resta d'àrees, en especial en les noves àrees de Ciències Socials i Ciències Naturals, àrees que naixen a partir d'un desdoblament de l'antiga àrea de Coneixement del Medi Natural, Social i Cultural, on ja era obligatori el tractament d'elements propis del que s'anomena Cultura Valenciana.

f) De qualsevol manera, tampoc no creguem que Cultura Valenciana haja de ser tractada com a obligatòria sols en educació primària. Hauria de continuar estudiant-se de manera obligatòria també en educació secundària, especialment en educació secundària obligatòria, i això no únicament en el marc específic de l'àrea que, si escau, pugua establir-se, sinó en les diferents assignatures i des dels diversos vessants que són propis en cada cas.

g) La metodologia utilitzada a l'hora d'establir els diversos processos d'ensenyament-aprenentatge ha de ser una metodologia activa i participativa, on s'inclouen tot tipus de recursos, com ara les fotografies, la ràdio, la televisió, Internet i, en especial, el medi que envolta l'alumne. Els alumnes han de «viure» l'assignatura. Considerem molt positiu l'aparició, en augment any rere any, de museus i exposicions permanents que tenen la Cultura Popular com a centre d'interès. Per posar-ne un exemple, podem parlar del Museu Valencià d'Etnologia de la Diputació de València, que tracta diferents elements com ara l'exposició permanent de «secà i muntanya», que integra elements com els espais (el bosc, la fusta, el guix, la pedra en sec, la neu, el carbó, el pasturatge, la mel, l'oci...), el treball (el ferro, espart i boga, canya i vímet, el cereal, l'era, el molí, la vinya, la pansa, el vi, l'oli...), l'habitatge (cosir i solsir, el formatge, la matança...), la convivència (mort, naixement...). La visita a eixe tipus de museus i d'exposicions es fa no sols convenient per a un bon aprofitament didàctic, sinó obligatòria, indispensable, vaja, per a una bona integració i millor comprensió dels elements de continguts propis de la Cultura Valenciana.

h) Tot i que encara no s'ha estudiat suficientment la Cultura Popular, no seríem justos si no admetérem que, cada vegada més, els estudis, les investigacions i la contemplació del llenguatge popular per part dels nostres escriptors i les nostres editorials va en augment, cosa que resulta de molta utilitat com a instruments que complementen l'acció de l'escola com a agència educativa i culturitzadora de primer orde.

Com a conseqüència del que s'ha dit anteriorment en referència a la implantació de la nova assignatura de Cultura Valenciana, a principi del curs 2014-15, en els primers dies del mes de setembre, la Conselleria d'Educació, Cultura i Esports va publicar —en línia— un material didàctic per a poder ser usat pels centres educatius d'educació primària (CASTAÑARES, G. i altres, 2014). En el dit material didàctic apareixen distribuïts els diferents elements de contingut en les set unitats que tot seguit s'especifiquen. També anotem els blocs principals.

UNITATS DIDÀCTIQUES	BLOCS
1. EL MEDI FÍSIC I EL PAISATGE	a) La Comunitat Valenciana b) El clima i l'aigua c) Inundacions i sequeres d) La vegetació, el paisatge i els espais naturals
2. LA POBLACIÓ I ELS RECURSOS ECONÒMICS	a) Evolució de la població. Població urbana. Població rural b) El sector primari. El sector secundari. El sector terciari
3. LES TERRES VALENCIANES. DELS ORÍGENS A LA DOMINACIÓ MUSULMANA	a) Els caçadors, recol·lectors i agricultors i ramaders prehistòrics a les nostres terres. b) Les pintures rupestres llewantines. c) Els ibers i la romanització de les terres valencianes d) El període visigot e) Xarq Al-Àndalus: les terres valencianes en època musulmana
4. DE LA FUNDACIÓ A LA DESAPARICIÓ DEL SISTEMA FORAL	a) Jaume I i la fundació del Regne de València b) La guerra de Successió

5. EL SEGLE XIX	a) La Guerra de la Independència i l'origen del liberalisme b) La modernització econòmica c) La Renaixença cultural
6. L'ESTATUT D'AUTONOMIA	a) La importància de l'Estatut d'autonomia b) Els drets dels ciutadans c) Les institucions més rellevants de la Generalitat: les Corts i el Consell d) Les relacions amb l'Estat i amb les altres comunitats autònomes e) La importància de la Comunitat Valenciana dins d'Espanya i de la Unió Europea f) La divisió de poders
7. CULTURA I TRADICIONS	a) Cultura, festes, rituals. El foc com a element configurador de la festa b) Els jocs populars c) La cuina valenciana i la dieta mediterrània. L'orxata d) La música valenciana. Les societats musicals. La música popular

En línies generals, podem dir que el material curricular a què hem fet referència segueix les propostes de continguts que ja existien en l'anterior assignatura de Coneixement del Medi i, en particular en el que es referix a Cultura i Tradicions, el que apareixia en el Decret corresponent a l'establiment de l'assignatura optativa per a l'educació secundària obligatòria de l'any 1995. Ara bé, en diferents fòrums s'ha apuntat que existixen llacunes importants, com ara en no indicar cap fet important ocorregut en les terres valencianes durant el segle XX, que no hi figure cap referència al joc més genuí valencià, això és, la pilota valenciana, que en l'apartat de gastronomia tan sols es tracte l'orxata i no es parle de la paella, de la mona o el panou, de la fideuada, de l'allipebre, que no es parle del conreu de la taronja, de l'arròs o del caqui, etc. Un estudi més detallat del que apareix en l'esmentat material curricular ens portaria a fer un altre treball dedicat monogràficament al tema de Cultura Valenciana, raó per la qual no l'abordem ací.

4. La utilització de la llengua pròpia com a vehicle comunicatiu en l'estudi del medi

Ja hem parlat una mica de la importància de l'ús de la llengua pròpia en l'estudi del medi. Tot i que hui en dia molt poques veus posen en dubte eixa qüestió, sempre convé tornar a incidir en el tema. No té sentit aproximar-se a un entorn configurat bàsicament, i en ocasions exclusivament, a pesar de les influències d'uns altres sistemes lingüístics, per una determinada llengua en una llengua diferent.

L'ensenyament de les llengües en les èpoques modernes ha canviat, i no poc, en els aspectes metodològics. Ningú no recorre a les fórmules tradicionals, deixades afortunadament de banda, en què una determinada llengua s'estudiava emprant com a vehicle comunicatiu una altra i, més encara, fixant-se sols en els aspectes relacionats amb la lectura i l'escriptura. El resultat és conegut per tothom: no s'aprenia a utilitzar una llengua. Com a màxim es podia aprendre una mica a comprendre un text escrit. Els nous mètodes partixen del principi d'endinsar-se en tot un ventall de situacions comunicatives múltiples, tot tenint en compte que sempre cal emprar la llengua en les diferents situacions d'ensenyament-aprenentatge que es pugen plantejar, a més de tindre en compte les que s'han anomenat, i així s'han consolidat, com a habilitats lingüístiques bàsiques, instaurades definitivament a partir del marc europeu de les llengües. Estes habilitats serien les de parlar, escoltar, llegir i escriure, i això, evidentment, en tot moment, d'una manera participativa i activa.

El mateix podem dir quan del que es tracta és d'aprendre, o millor aprehendre, allò que ens envolta. Només es pot fer d'una manera convenient. Eixa manera és endinsant-se en el cosmos que això suposa, aproximant-se a la realitat que suposa el que volem aprehendre, i si del que es tracta és de la realitat geogràfica, històrica, lingüística, cultural, etc., del nostre paisatge immediat, del nostre entorn més pròxim, això és del medi natural i també social i cultural que actua com en magma en el nostre grup social i que, d'alguna manera, explica la nostra manera de ser i de comportar-nos, el nostre tarannà, no es pot fer d'una manera artificial i artificial. Una de la maneres artificials i anacròniques seria fer-ho utilitzant un sistema comunicatiu diferent del que

organitza i dóna sentit a l'existència del nostre entorn. En el nostre cas ens estem referint, necessàriament en les zones considerades com de predomini lingüístic valencià, així com en les zones que són frontera lingüística, i això implica pràcticament la totalitat de les comarques del territori valencià, a la utilització en tot moment del valencià en la transmissió de continguts conceptuals, actitudinals i procedimentals. No té sentit fer-ho utilitzant un altre idioma, ja que ocorreria el que hem anomenat com a procediment artificios i artificial i que, en realitat, es tracta d'un contrasentit, d'un anacronisme impropri de la societat valenciana del segle XXI.

Un bon treball, que es referix al tractament lingüístic de les qüestions de l'onomàstica i de la toponímia a l'ensenyament, i més pròpiament a l'ensenyament secundari, tot i que també seria vàlid el plantejament si ens referirem a unes altres etapes educatives, com ara a l'educació primària, seria el dut a terme per PILAR MEDINA (2003), qui fa unes consideracions pel que fa al punt de vista lingüístic aplicat al camp en què ens trobem, de tal manera que conclou que es pot treballar a partir de diferents enfocaments que enriqueixen, i no poc, la informació que es puga disposar d'un determinat entorn. Els enfocaments a què l'autora fa referència serien en síntesi els que tot seguit indiquem:

a) Històric. Indagant sobre l'origen i l'etimologia dels principals topònims, amb la finalitat de conèixer les petjades lingüístiques de les diferents cultures a les nostres terres. A més, n'especifica un exemple: cultura àrab: el topònim Benissa (municipi de la Marina Alta) procedix de l'àrab /Bani'Isa/ (Barceló, Carme, 1983: 123).

b) Lexicosemàntic. Classificant pel significat els topònims menors, per tal de relacionar-los amb els distints aspectes etnològics i geogràfics del lloc (poble, mas, muntanya...) i així conèixer la lògica de la seua creació en un moment donat de la història dels seus habitants. L'autora posa com a exemple el topònim del municipi de Pedreguer, a la comarca de la Marina Alta, que deriva i és sinònim de *pedregar*, això és, «loc de pedres».

c) Morfològic. Treballant l'aspecte formal dels noms de lloc: lexemes, sufixos i prefixos. D'esta manera, òbviament, es coneix millor la formació i l'evolució de la paraula. L'autora del treball referenciat aporta els exemples dels municipis de Fuentesrobles, Camporrobles, Villargordo, formats per composició.

d) Sociolingüístic. Es tracta de conèixer els registres, i es poden veure les interferències lingüístiques que tenen amb unes altres llengües. Una anàlisi de la situació, junt a una anàlisi del contacte de les llengües, explica en gran manera la configuració de determinats topònims, cosa que identifica plenament una determinada zona amb la vida dels seus pobladors en el moment actual i al llarg dels temps.

e) Literari. Es tractaria del descobriment de textos orals i escrits de la literatura, principalment del camp de la literatura popular, de la zona que es pretén conèixer. Així, trobem molts romanços geogràfics, cançons, refranys, frases fetes, etc., amb noms de lloc que ens ajuden a conèixer millor les creences i els costums dels habitants de la zona, que hi són inclosos gràcies a la imaginació i el lirisme humà. Pensem, per exemple, en aquella dita referida a dos pobles riberencs que diu així:

Si vols fer-te ric,
ves-te'n a Alberic;
si en vols ser més,
ves-te'n a Massalavés.

A més del que hem dit, cal dir que l'autora duu a terme tota una programació que resulta de molta utilitat a tot aquell professional de l'ensenyament de qualsevol nivell educatiu que vulga contemplar, com així considerem que ho haurà de fer, la temàtica de l'onomàstica i de la toponímia, duta a l'escola i plantejada com una opció dinàmica susceptible de ser estudiada com cal des dels diversos aspectes de què es compon la llengua i la literatura de la llengua pròpia dels valencians i de les valencianes. Obviament, tot seguit algunes indicacions del plantejament general que fa l'autora; en cada situació caldrà canviar els elements referits a cadascun dels aspectes, tot referit al contingut, si bé els objectius indicats solen ser els mateixos en cada cas, llevat dels específics per a cada cas, tenint en compte que la metodologia a seguir pot presentar lleugeres variacions en funció de cada cas. Obvi.

En la nostra opinió, considerem que les autoritats acadèmiques no han mostrat una gran decisió per tal de generalitzar este tipus de treball en acció. Per part del professorat, si bé duen a terme una activitat encomiable, haurien de mostrar-se més fermament decidits a l'hora de dur a terme este tipus de treball on la llengua està al servei de centres d'interès diferents. Ensenyar llengua no és una qüestió que es puga fer amb una certa eficàcia de manera abstracta. Cal concretar i referir-se a casos concrets, a situacions comunicatives reals. I, veritablement, el que ens oferix el medi és un conjunt d'elements reals, això és, on tots són reals, amb uns

noms propis atribuïts a cada cas on sempre hi ha una certa explicació. La història, els assentaments de població, la geografia, l'orografia, la hidrografia..., ens donen contínuament les raons de ser i d'existir de moltes coses, però és innegable que la llengua, per mitjà de tots i de cadascun dels aspectes indicats, ens ofereix unes bones explicacions que possibiliten un bon coneixement de tots els elements i una bona significació per a cada cosa.

Cal indicar que, en tot moment, caldrà consultar les bases de topònims normalitzats per una autoritat competent, en el cas de València, l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, per tal de donar cohesió a la utilització dels topònims en els llibres de text i en uns altres materials curriculars, per tal d'evitar incoherències entre unes editorials i unes altres i, a més, per tal d'evitar els possibles errors que pugueren produir-se si no es fera d'eixa manera. A més, caldrà una estreta relació amb el Manual de toponímia, en el sentit de beure en una font sòlida on s'han establert criteris elaborats, consensuats i clars. I això, a l'hora d'utilitzar els topònims i també els exònims. Ho diem no sols pel que fa als ajuntaments, diputacions i conselleries, sinó també, òbviament, de cara als diversos agents que influeixen en el procés d'ensenyament-aprenentatge dins i fora del marc escolar, com ara professorat, editorials, etc.

5. L'entorn com a recurs didàctic en una zona d'una comarca: la Ribera Alta del Xúquer

Existixen diversos i diferents treballs que fan l'estudi d'un determinar poble o comarca. I fins i tot, n'hi ha que fan una dedicació monogràfica a algun element molt concret del paisatge rural o urbà. Alguns dels exemples del que estem dient es referixen a santuaris de la Comunitat Valenciana (PEPÍN, M., 2003), on es fa un viatge etnogràfic que, obviant uns altres elements, sols parla dels monuments religiosos que l'autora recorre i en els quals es fixa detalladament, tot realitzant una bona descripció que aproxima clarament el paisatge a la realitat cultural religiosa, i més en concret cristiana.

En unes altres ocasions (ALDANA, S. i altres, 1999) es fa un recorregut per un paisatge a hores d'ara imaginari, ja que es referix a monuments de la Comunitat Valenciana no sols religiosos sinó també civils, que han existit en algun temps, però que la mà de l'home ha fet que hagen desaparegut físicament. Tan sols queda el record de qui els haja conegut o la memòria col·lectiva d'allò que els han contat. Hi ha paisatge cultural, però inexistent físicament, cosa que no vol dir que no tinga la seua importància des del punt de mira de la identitat. Resten els noms en els llocs on es trobaven, i que en moltes ocasions no han desaparegut, i a més d'eixos trets onomàstics, també es recorden mitjançant les imatges arrellegades en càmeres fotogràfiques, de vídeo, devedés, dibuixos i pintures, etc. I sobretot en la tradició oral que va passant de pares a fills.

Però no sols els edificis més identificables amb el que podríem anomenar habituals en la cultura del paisatge són susceptibles de ser estudiats, tractats, coneguts, etc. Unes altres coses, com ara les indústries, són punt de referència del present i del passat, i és ben segur que continuaran sent punt d'encontre del col·lectiu que ha viscut la realitat o la viu, o bé detecta en els noms d'una determinada fàbrica un bon punt de senyalització d'aspectes relacionats amb el paisatge identitari. Un exemple està definit pel treball de SEBASTIÀ TALAVERA (2007) referit a la «belleza industrial».

En unes altres ocasions, el punt de referència són alguns elements d'un determinat poble, i sols d'eixe poble o ciutat. Es poden estudiar i es pot parar atenció en un recorregut dels monuments, de l'urbanisme o de les escultures o, fins i tot, cosa que és prou habitual, en els carrers —i sobretot en els noms dels carrers— d'una determinada població (JOVER, F., 2002). Potser qui més haja treballat, d'una manera monogràfica i molt detallada, alguna qüestió de temàtica singular dels nostres pobles, siguen els cronistes oficials. En les terres valencianes existix l'Associació de Cronistes Oficials del Regne de València, composta per més de 200 socis repartits al llarg del territori valencià. Periòdicament, el cronista de cada poble fa estudis de temes locals que publica en diferents mitjans de comunicació. També solen fer-ho els instituts d'estudis comarcals, a més d'unes altres plataformes preocupades des de fa dècades per l'estudi de diversos i diferents aspectes dels pobles i de les diverses zones o comarques. En això, els estudiosos del tema tenen una important font de documentació que aporta multitud d'informació científica que genera una gran quantitat d'investigacions i d'estudis de temes locals i comarcals. A banda, des de les universitats, cada vegada més, existix una certa preocupació per descobrir i analitzar la realitat cultural del present i del passat de les nostres terres.

De vegades, eixa preocupació temàtica es trasllada al camp de la pedagogia, i això en qualsevol etapa i nivell educatiu. És el cas de les unitats didàctiques que es promouen des de les diferents administracions locals i autonòmiques, i això tant en les zones de predomini lingüístic castellà com en les de predomini lingüístic valencià. En el primer dels casos situarem el treball de CARCELLER, J. i altres (2007) sobre Cofrents, on es

parla de la comarca a la qual pertany (Vall d'Aiora i Cofrents), dels rius de les comarques (Xúquer i Cabriol), de l'aigua, del paisatge vegetal, de les caveres, etc., tot proposant un ventall d'activitats, a més d'un glossari relacionat amb la població estudiada.

En unes altres ocasions, el que s'estudia és un poble, zona o comarca ubicada en l'àrea de predomini lingüístic valencià. I això es fa tant de manera monogràfica com ara estudiant únicament els llocs naturals, per exemple, de la comarca de la Ribera del Xúquer (BATALLER, B. i altres, 1990), on també apareix una finalitat didàctica, tot tractant-se de l'estudi d'alguns dels principals indrets que apareixen en la comarca coneguda com la Ribera Alta. Així, s'estudien els anomenats Clots de la Devesa de l'Alcúdia, el Riu Magre-Cova Fumada, de Real —abans Real de Montroi— i Montserrat, el Cano de Guadassuar, la Muntanyeta d'Alberic, la Casella d'Alzira i el Castellet de Sumacàrcer, entre d'altres punts de referència, cosa que genera quantitat de topònims, que són coneguts i reconeguts pels alumnes que, òbviament, endevinen la gran importància que per a les diverses generacions tenen els diferents noms amb què estan batejats els indrets estudiats, i sobretot visitats. El que parlàvem de motivar envers un clar sentiment d'identitat en relació a l'entorn que envolta les persones que hi viuen i conviuen.

En esta mateixa línia, indicarem algun altre treball (DOMÉNECH, J. L., 1996) on es fa un estudi integral d'una comarca, la de la Ribera Alta del Xúquer, i on es veu una clara intenció didàctica que va molt més enllà de la transmissió de coneixements, tot basat en una sèrie d'experiències pedagògiques en què, a partir de la praxi, es pretén relacionar llengua, literatura, onomàstica, toponímia, geografia, hidrografia, orografia, senyalística, cultura popular, etc., en pro de despertar en el receptor, generalment persones interessades, principalment alumnes i professors de diferents centres educatius, un interès per allò que és propi, patrimoni personal i del col·lectiu al qual pertany, amb una identificació clara amb el concepte d'identitat i d'augment de l'autoconcepte i de l'autoestima, a partir d'entrar en contacte amb el medi que l'envolta, des del més pròxim al més allunyat. Es tractaria, a més, de pretendre un reconeixement del gran valor identitari, psicològic i sociològic de l'entorn local, del paisatge urbà i rural, històric i, en tots els casos, de tipus cultural. Doncs d'això es tracta.

Pensem en un dels pobles característics de la comarca de la Ribera Alta del Xúquer: Alberic. Indiquem alguns topònims com a exemples del que suposen per a un resident en dita vila o en els pobles pròxims de la mateixa comarca, en referència als noms de les famílies dels pobles, o a fets històrics de gran transcendència en la vida de la localitat, i això tant pel que fa al paisatge urbà com al paisatge rural.

A) Orografia

Coveta de Císcar.
La Muntanyeta.
Muntanyeta Vella.
Pla de Cristòfol.
Pla del Tramussar.

B) Hidrografia

Barranc de Beta.
Barranc de Magenti.
Barranc dels Miquels.
Pou de Ferrada.
Riu Verd o dels Ulls.
Riu Xúquer.
Séquia d'Alàsquer.
Séquia Real del Xúquer.

C) Poblament

el Figueral.
la Colònia.
Urbanització el Vedat.
Urbanització Muntanya del Xúquer.
Urbanització Sant Cristòfol.

D)Partides i paratges

Alàsquer.
el Clot dels Moros.
el Realenc.
el Vall.
el Vedat.
Finca dels Xurros.
la Casa Badia.
la Coroneta del Rei.
la Foieta.
la Marquesa.
la Penca.
les Carrasques.
les Huitenes.
Missana.

E)Vies de comunicació

Camí d'Alàsquer.
Camí d'Alcosser.
Camí de la Barca.
Camí de la Casa Badia.
Camí de la Foieta.
Camí de la Penca.
Camí de Missana.
Camí del Guix.
Camí del Racó de Montell.
Camí del Realenc.
Camí del Vall.
Pont d'Alberic.
Pont de la Foieta.

F)Altres llocs d'interés

Ermita de Santa Bàrbara.
Molí Canyar o Molí de la Gel.

6. Conclusions

6.1.El paisatge, el medi ambient natural, i el medi social i cultural s'interrelacionen molt estretament amb el sentiment d'identitat, de tal manera que les persones s'identifiquen perfectament amb l'entorn que els envolta i el consideren una part de la seua raó de ser i de comportar-se.

6.2.En parlar de l'entorn no es pot pensar únicament en l'entorn físic, sinó en alguna cosa més de tipus immaterial, històric, psicològic, sociològic i emocional.

6.3.L'entorn és un dels principals recursos amb què poden comptar els centres educatius per a dur a terme de manera eficaç la funció formadora de l'alumnat.

6.4.En l'entorn estan presents diversos i diferents elements del currículum, cosa que justifica que es faça possible i necessari l'aprenentatge a través de l'entorn.

6.5.Cal plantejar-se, en tota etapa educativa i en tots els cursos, un objectiu educatiu bàsic: que l'alumnat avance en el domini de l'entorn.

6.6.En el coneixement i domini de l'entorn és de vital importància la llengua, i això com a manera d'aprehensió i comprensió de la realitat. Un major coneixement i domini de la pròpia llengua comporta un millor coneixement i domini de l'entorn que ens envolta.

6.7.S'aconsella que l'entorn més pròxim siga treballat principalment en les primeres etapes educatives i sobre el terreny, bàsicament a través d'excursions, rutes, eixides, marxes, etc., mentre que el més remot siga tractat amb una major intensitat en edats més tardanes.

6.8.Amb la substitució de l'àrea de Ciències de la Natura i de Ciències Socials per l'àrea de Coneixement del Medi, motivada per la implantació de la LOMQE, no es pot perdre un mínim de la càrrega de la llengua pròpia del territori com a vehicle comunicatiu en els processos d'ensenyament-aprenentatge.

6.9.Els elements de contingut relacionats amb la toponímia no poden tindre un caràcter de provisionalitat i de circumstancialitat en el marc de l'ensenyament. Han de ser permanents i obligatoris en totes les etapes educatives i per a tot l'alumnat.

6.10.L'escola forma part de la societat. El que es fa en el marc escolar té una relació directa amb el comportament dels subjectes fora de l'escola. El professorat en particular, i la comunitat educativa en general, han de tindre molt en compte la responsabilitat que es té en la formació de les persones. La utilització del medi com a principal recurs didàctic afavorix totalment el procés de socialització de l'alumnat i una actitud de respecte per tot el que l'envolta, així com un sentiment molt profund d'identificació amb el medi i una major consideració com un element que li pertany i al qual també ell pertany, del qual forma part.

6.11.Com a mínim la llengua ha de ser tinguda en compte quan s'estudia el medi com a recurs didàctic en els següents aspectes: històric, lexicosemàntic, morfològic, sociolingüístic i literari.

6.12.Qualsevol aspecte relacionat amb el territori, el medi, la gastronomia, la història, la geografia, els jocs, els esports, l'onomàstica, la toponímia, la literatura..., referits al poble valencià ha d'impregnar totes les àrees del currículum escolar, i no sols ha de tractar-se quan s'estudie la nova assignatura anomenada Cultura Valenciana.

6.13.L'educació ambiental, que té per finalitat l'estudi i el respecte pel medi ambient des d'un punt de mira científic, ha de ser contemplada en el marc educatiu com un fenomen educatiu de caràcter transversal. La transversalitat s'ha de tenir en compte en tot moment.

6.14.Els fets locals i comarcals ens ofereixen moltes possibilitats de conèixer, reconèixer i identificar-se amb allò que és propi i faciliten l'aprenentatge, no sols de fets aïllats, sinó que enriqueixen l'alumne amb un major coneixement de situacions més allunyades, i alhora faciliten que l'alumne adquirisca bones habilitats per a la investigació i l'estudi, tot utilitzant metodologies semblants a les utilitzades quan es treballa l'aprehensió del medi més pròxim.

6.15.Cal combinar l'estudi dels fets locals, l'aproximació a l'entorn més pròxim, amb els fets allunyats, és a dir, l'entorn més remot, ja que allò més pròxim, que forma part del microcosmos local, no pot estar de cap manera aïllat d'estructures més àmplies, del cosmos cultural i social al qual pertany i amb qui en moltes ocasions compartix història, llengua, hidrografia, orografia, així com alguns noms de la toponímia més pròpia i peculiar.

6.16.En la mesura que l'alumne descobrisca el gran significat i l'origen dels topònims de l'entorn més pròxim augmentarà el coneixement de la pròpia existència, així com el sentiment d'identitat amb tot el que l'envolta.

6.17.Com més i millor s'aproxime l'alumne a la realitat que l'envolta majorment descobrirà que la toponímia i l'estudi de tots els aspectes relacionats amb el medi pertanyen a la vida mateixa, lluny de correspondre únicament a un conjunt de temes escolars que, estudiats memorísticament i a distància de la pròpia realitat, sembla que no es corresponen amb la pròpia realitat.

6.18.L'aprenentatge directe de l'entorn és una manera més eficaç d'aprendre que el que podria suposar un aprenentatge memorístic i llibresc.

6.19.Caldrà que a l'hora d'elaborar llibres de text i altre material curricular es consulten les bases de dades de topònims normalitzats per una autoritat competent, per tal de donar cohesió.

7. Bibliografia

- AA. VV. (1984). *Rutes d'aproximació al patrimoni cultural valencià*. València. Generalitat Valenciana.
- AA. VV. (1990). *Anàlisi local i història comarcal. La Ribera del Xúquer (ss XIV-XX)*. València. Diputació de València.
- AA. VV. (1995). *Pla d'Educació Ambiental*. València. Generalitat Valenciana.
- AA. VV. (1995-1997). *Les observacions de Cavanilles, dos-cents anys després* (4 vol.). València. Bancaixa.
- AA. VV. (1999). *Actes de la VI Assemblea d'Història de la Ribera*. Vol. 3. València. Ajuntament d'Alzira.
- ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA (2009). *Corpus Toponímic Valencià* (2 volums). València. Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- AJUNTAMENT DE VALÈNCIA (1995). *Documents històrics valencians del segle XVII*. València. Ajuntament de València.
- ALMERICH, J. M. (2011). *Paisajes fortificados. Torres, murallas y castillos en tierras valencianas*. Alzira. Edicions Bromera.
- ALMERICH, J. M., CRUZ, J. i TORTOSA, P. (2003). *Espais naturals del litoral valencià*. Alzira. Bromera-Ajuntament d'Alzira.
- ALDANA, S. (1999). *Monumentos desaparecidos de la Comunitat Valenciana*. València. Consell Valencià de Cultura.
- BALAGUER, I. (2010). «El concepte de toponímia relacionat amb la identitat d'un poble: el Puig de Santa Maria». A: VALERO, L. i CASANOVA, E. (2010). *XXX Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica*. València. Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- BERNAT, J. (2012). «Barcelona-Dénia. La toponímia a l'autopista». *Actes de la V Jornada d'Onomàstica*. Dénia, 2011. València. Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- BERNAT, J. (2013). «Orografia i hidronímia». A: CASANOVA, E. i VALERO, L. (2013). *Nous materials de toponímia valenciana*. València. Denes Editorial.
- CARCELLER, J. i altres (2007). *Cofrentes. Guia didàctica*. València. Diputació de València.
- CAMILLERI, J. i BOU, J. (2014). *Caminant pel País. Els camins de la memòria*. València. Perifèric Edicions.
- CARQUÉS, X. (2013). «Els topònims de la Comunitat Valenciana als antics itineraris romans». A: CASANOVA, E. i VALERO, L. (2013). *Nous materials de toponímia valenciana*. València. Denes Editorial.
- CASANOVA, E. (2010). «Toponímia d'origen antroponímic: el cas de la Vall d'Albaida». *Actes de la III Jornada d'Onomàstica*. Xàtiva, 2008. València. Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- CASTAÑARES, G. i altres (2014). *Cultura Valenciana*. Generalitat Valenciana.
- CODINA, J. (2000). *Descripció geogràfica del Reyno de Valencia*. València. Diputació de València.
- CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES, URBANISME i TRANSPORTS (1987). *El medio ambiente en la Comunitat Valenciana*. València. Generalitat Valenciana.
- DE LABORDE, A. (1975). *Viatge pintoresc i històric. El País Valencià i les Illes Balears*. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- DEL REY, M. (2002). *Alqueries. Paisatge i arquitectura en l'horta*. València. Consell Valencià de Cultura.
- DEL REY, M. (2010). *Arquitectura rural valenciana*. València. Diputació de València.
- DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA (1980). *Itineraris de la Naturaleza. Ruta Centro*. València. Patronato de Educación Rural de la Excm. Diputación de Valencia.
- DOMÉNECH, J. L. (1996). «Estudi integral d'una comarca». A: *Crònica de la XX Assemblea de Cronistes Oficials del Regne de València*. València.
- DOMÉNECH, J. L. (2002). «La parla de Tous, manifestació de la cultura popular». A: *Crònica de la XXIII Assemblea de Cronistes Oficials del Regne de València*. València.
- DOMÉNECH, J. L. (2004). «La cultura popular a estudi». A: *Crònica de la XXIV Assemblea de Cronistes Oficials del Regne de València*. València.
- DOMÉNECH, J. L. *Llengua, pedagogia i cultura popular*. Jornada de Llengua i Cultura Popular Valenciana. Acadèmia Valenciana de la Llengua. (En premsa).
- DOMÉNECH, J. L. i BAYARRI, F. (1997). «Diversitat i currículum». A: DOMÉNECH, J. L., BLASCO, F. i CANTÓ, V. (1997). *Jornadas Interdisciplinarias de Educación Especial*. València. Marfil. Associació per la Musicoteràpia.
- DOMÉNECH, J. L. i altres (1999). *Cultura Popular*. Alcoi. Marfil.
- DOMÉNECH, J. L. i MONTESINOS, J. L. (1999). «Socialització: el medi natural, social i cultural». A: DOMÉNECH, J. L. i LÓPEZ, H. (coord.). *III i IV Jornadas Interdisciplinarias de Educación Especial*. València. Marfil-Associació per la Musicoteràpia.
- EQUIP ARC MEDITERRANI (1997-1999). *Materials curriculars diversos per a l'alumnat i per al professorat. Ciències Socials, Geografia i Història. Educació Secundària Obligatòria*. Alcoi. Marfil.
- EQUIP MONTGÓ (1997-1998). *Materials curriculars diversos per a l'alumnat i per al professorat. Ciències de la Natura. Educació Secundària Obligatòria*. Alcoi. Marfil.
- ESCOLA VALENCIANA (2006). *Llibre verd del territori valencià*. València. Escola Valenciana.

- ESTRELLES, A., MARTÍNEZ, J. M. i SERRA, J. J. (2007). *Guia del patrimoni rural de la Ribera Alta*. Alzira. Mancomunitat de la Ribera Alta i Confederació Hidrogràfica del Xúquer.
- FERRER PASTOR, F. (2009). *L'estima per la cultura d'un poble*. València. Denes Editorial.
- FURIÓ, A. (2001). *Història del País Valencià*. València. Tres i Quatre.
- FUSTER, J. (1962). *El País Valencià*. Barcelona. Destino.
- FUSTER, J. (1993). *L'albufera de València*. Alzira. Bromera.
- GRUP SOLIGUER (1990). València. Centre de Professors de Torrent.
- GREGORI, J. i altres (1983). *Temes d'etnografia valenciana*. Volum 3. València. Institució Alfons el Magnànim.
- GUARNER, L. (1974). *València. Tierra y alma de un país*. Madrid. Espasa-Calpe.
- GUINOT, E. i SELMA, S. (2008). «L'estudi del paisatge històric de les hortes mediterrànies: una proposta metodològica». *Revista Valenciana d'Etnologia*. València. Museu Valencià d'Etnologia.
- HERMOSILLA, J. (dir.) (2011). *Atlas del patrimonio cultural valenciano*. València. Universitat de València-Levante.
- IRANZO, E. (2005). «Los paisajes culturales: instrumentos para su análisis y puesta en valor». *Revista Valenciana d'Etnologia*, núm. 3. València. Museu Valencià d'Etnologia.
- JOVER, F. (2002). *Carrers de Cocentaina*. Cocentaina. Ajuntament de Cocentaina.
- LAS PROVINCIAS (1990). *Ecorutas Comunidad Valenciana*. València. Las Provincias.
- MARQUÉS, X. (2008). «La toponímia com a matèria d'estudi de secundària: el cas de Galícia». A: VALERO, L. i CASANOVA, E. (2008). *XXXII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica d'Algemés*. Denes Editorial.
- MARTÍNEZ, J. M. i SERRA, J. J. (2006). *Els ponts de ferro de la Ribera del Xúquer*. Mancomunitat de la Ribera Alta i Confederació Hidrogràfica del Xúquer.
- MATEU, J. F. (2007). «La memòria dels paisatges valencians». A: CONSELLERIA DE TERRITORI I HABITATGE (2007). *Paisatges de la Comunitat Valenciana*. València. Generalitat Valenciana.
- MEDINA, P. (2003). «Aprofitament didàctic de la toponímia a secundària». A: CASANOVA, E. i VALERO, L. (2003). *XXIX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*. València. Denes Editorial.
- MEMBRADO, J. C. (2013). «Contingut semàntic dels noms de municipis de la Ribera». *Actes de la VI Jornada d'Onomàstica. Alzira 2012*. València. Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- MERINO, C. i BIEL, C. (1997). *La ciudad y el medio ambiente*. València. Bancaixa.
- MIQUEL, C. (coord.) (2006). *Llibre verd del territori valencià*. València. Escola Valenciana. Federació d'Associacions per la Llengua.
- MIRA, J. F. (1980). *Introducció a un país*. València. Tres i Quatre.
- MIRA, J. F. (1992). *València. Guia particular*. Barcelona. Barcanova.
- MONTESINOS, J. (1993). *El entorno local como recurso educativo*. València. Diputació de València.
- MONTESINOS, J. i altres (1991). *La ciutat vella com a recurs educatiu*. València. Ajuntament de València.
- PAVIA, A. i altres (1998). *Aspe. Medio físico y aspectos humanos*. Alacant. Ayuntamiento de Aspe.
- PEPÍN, M. (2003). *Santuarios valencianos. Un viaje etnográfico*. València. Consell Valencià de Cultura.
- PIQUERAS, J. (1999). *El espacio valenciano*. València. Ediciones Gules.
- ROMERO, J. i FRANCÉS, M. (2012). *La Huerta de Valencia. Un paisaje cultural con futuro incierto*. València. Publicacions de la Universitat de València.
- ROS, H. (1995). *La Vall d'Alcalà. Vall d'Al-Azraq*. Alacant. Esplai Vall S.L.
- ROSSELLÓ, V. M. (1995). *Geografia del País Valencià*. València. Edicions Alfons el Magnànim.
- SAN VALERO, J. (1977). *Poble, cultura i llengua*. València. Marí Montañana.
- SANCHIS GUARNER, M. (1973). *La ciutat de València*. València. Cercle de Belles Arts.
- SANCHIS GUARNER (1982). *Els pobles valencians parlen els uns dels altres*. 5 vol. València. Eliseu Climent Editor.
- SANTACREU, P. (2014). «Introducció de la toponímia a l'ensenyament». *Actes de la VII Jornada d'Onomàstica. Xèrica 2013*. València. Publicacions de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- SANTAMARIA, R. (1997). *La educación ambiental en zonas rurales*. Castelló. Diputació de Castelló.
- SEBASTIÀ, J. (2007). *La belleza industrial*. València. Bancaixa.
- THEDE, M. (2011). *La Albufera de Valencia. Estudio del habla y la cultura popular*. València. Denes Editorial.
- TORT, J. (2010). «Sobre la relació entre toponímia i geografia. Unes reflexions». A: VALERO, L. i CASANOVA, E. (2010). *XXXIV Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica*. València. Acadèmia Valenciana de la Llengua.

QUI ETS? COM ET DIUEN? EXPERIÈNCIA I BALANÇ D'UNA CAMPANYA MUNICIPAL DE NORMALITZACIÓ DE NOMS I COGNOMS

Josep Andrés i Torres
josepandres.t@gmail.com

1. Objectius
2. Antecedents
3. Objectius i disseny del projecte i entitats que hi participaren
  - 3.1 L'aplicació de premsa
4. Resultats del projecte a Dénia
  - 4.1 Traducció del nom propi al català
    - 4.1.1 Recurs: *Natatxa* no és *Natacha*?
  - 4.2 Corregir la grafia incorrecta de nom i cognoms
  - 4.3 Inserir la *i* entre els cognoms
    - 4.3.1 Recurs: Una de freda *i* una altra de calenta
  - 4.4 Canviar-se el nom per un altre de diferent
    - 4.4.1 Recursos:
      - a. *Pepa* no és *Josepa*, ni tampoc *Josefa*
      - b. *Marisol* sí, però *Marisol* no
  - 4.5 Traducció de cognoms al català
    - 4.5.1 Recurs: un *Pedro* que no és *Pere*
  - 4.6 Adaptació gràfica de cognoms al català
5. Conclusions
6. Agraïments
7. Bibliografia

1. Objectius

Al llarg de les ratlles següents exposaré la memòria de gestió d'aquesta campanya que, a partir de 2005, vora una trentena d'oficines de promoció del valencià de la Comunitat Autònoma de València van engegar amb la finalitat de promoure la normalització onomàstica i informar dels drets pel que fa a tenir el nom en català, corregir la grafia incorrecta de nom i cognoms, inserir la *i* entre els cognoms, canviar-se el nom, invertir l'orde dels cognoms, etc. Finalment, faré una valoració dels resultats obtinguts en l'oficina de Dénia –en què treballava com a tècnic lingüístic– en relació, especialment, amb el Registre Civil i la Direcció General dels Registres i el Notariat.

«Dret i revés del díptic imprès per a explicar els diversos aspectes jurídics relacionats amb el tractament de noms i cognoms»

2. Antecedents

En primer lloc, una de les tasques de les oficines de promoció del valencià (des d'ara, OPV) és el foment de la presència del valencià en tots els àmbits de la vida social. I, específicament, els noms i cognoms són elements identificadors de les persones i, per aquest motiu, té una importància cabdal que n'adequem la grafia a l'ortografia normativa.¹ De fet, unes quantes persones ja havien acudit a l'OPV deniera per demanar per la possibilitat de tindre oficialment el nom en català, especialment pel que feia als acabats de nàixer.² Segonament, continuàvem detectant problemes i traves administratius a l'hora d'exercir els drets lingüístics en relació al nom i cognoms³ i, també, certa confusió entre dos procediments diferents totalment com són la traducció del nom al català i, d'una altra banda, el canvi de nom. Finalment, calia incidir en la manca de normalitat lingüística i social que implica dir-se, per exemple, Josep o Vicent i aparéixer inscrit oficialment com a *José* o *Vicente*.

Fins aquell moment, hi havia hagut unes altres campanyes destinades, bàsicament, a conscienciar del fet de tenir oficialment el nom en català i impulsar-ne la traducció en el Registre Civil, però que bandejaven unes altres possibilitats com ara la inserció de la *i* entre els cognoms, el canvi de nom o la inversió dels cognoms. Entre les campanyes precedents, en la Comunitat Autònoma de València hi havia tant les de la Generalitat (CASANOVA, 2007: 41) com les realitzades per l'Administració municipal, com ara la d'Oliva *Sabies que... El nom te'l pots posar en valencià* de 1996 o la de Dénia *I a tu com et diuen?* efectuada en 2002, abans d'incorporar-me a l'OPV, i que incidia en la traducció del nom i la correcció ortogràfica, si esqueia, dels cognoms.⁴

¹ Sobre aquesta qüestió, mireu com ara POU (1998).

² En aquest sentit, arran de participar l'OPV de Dénia en la campanya de promoció *Benvinguts a casa* –centrada en la terminologia del camp semàntic dels nadons i que ja incidia en el fet de posar-los el nom en català– vaig començar a rebre peticions de llistes de noms tant de xiquet com de xiqueta. Per aquest motiu, fins a l'aparició, poc temps després, del *Vocabulari de noms de persona* de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL), vaig confeccionar, a partir d'unques quantes planes d'Internet, diverses llistes de noms que distribuïem a les persones interessades: noms tradicionals, noms habituals, noms bíblics i, en sentit contrari, noms que no formaven part del santoral.

³ Com ara l'experiència d'aquells que havien intentat sense èxit corregir ortogràficament el cognom ja que, gairebé, se'ls demanava que feren tasca genealògica; o la d'aquells altres que havien provat de canviar-se el nom amb variants com *Pepa* i *Ximo* i s'havien sentit deseparats en sentir del personal adscrit al registre civil corresponent que això no podia ser i que no calia ni que ho demanaren.

⁴ Posteriorment, les OPV de Carcaixent, Mislata, Tavernes de la Valldigna i Torrent en confeccionaren una de pròpia denominada *Com t'han posat?* Altrament, l'ACV Tirant lo Blanc es posà en contacte amb mi per a, juntament amb les

«Cartell de la campanya»

3. Objectius i disseny del projecte i entitats que hi participaren

Presentada i aprovada la campanya en la reunió de tècnics celebrada a la ciutat de València el 16 de gener de 2004, es va plantejar amb cinc objectius bàsics: primerament, informar els ciutadans del dret a normalitzar i traduir el nom i els cognoms, i també del procediment exacte que s'havia de seguir; en segon lloc, promoure i difondre aquest procés de normalització i traducció onomàstica, tot i aprofitant els recursos al nostre abast. Ja relacionat amb l'oficina, el tercer objectiu fon fer pública la tasca de les OPV com a centres d'assessorament, informació, etc., en matèria de drets lingüístics i de gestió administrativa d'aquests. En aquest sentit, calia fer veure que són, especialment, unes oficines d'atenció al públic i no exclusivament un servei de traducció i correcció de documentació administrativa. Per últim, un altre objectiu era fomentar la presència de les OPV en els mitjans de comunicació i, per extensió, en el carrer.

Pel que fa a la gestió i coordinació, va anar a càrrec de l'OPV de Dénia, formada per Lidu Escudero, com a administrativa, a més de jo mateix, com a tècnic lingüístic. Unes altres OPV que hi participaren foren les d'Albal, l'Alcúdia, Algemesí, Almassora, Benicarló, Bètxi, el Campello, Catarroja, Cullera, Gandia, Godella, Manises, Massamagrell, Meliana, Monòver, Montserrat, Muro, Museros, Paterna, Puçol, Sagunt, Sueca, Teulada, Vinaròs, Xirivella, la Diputació de València i la Mancomunitat de la Ribera Alta.⁵ Això sí, la referència, tant en el fullet com en el cartell, a la Conselleria de Cultura, Educació i Esport de la Generalitat de València i la Federació Valenciana de Municipis i Províncies es feia només a efectes de rebre una subvenció anual⁶ i no perquè participaren en la gestió i el funcionament d'aquest projecte (CASANOVA, 2007: 42).

---

universitats Jaume I, de València i d'Alacant, realitzar-ne una en l'àmbit universitari a partir del nostre fullet. Es pot trobar a: www.uji.es/bin/serveis/slr/campanya/cnoms.pdf (consulta de 09.12.2014).

⁵ Les OPV municipals, a més de l'OPV de la Mancomunitat de la Ribera Alta i de la Unitat de Promoció del Valencià de la Diputació de València, des de fa un grapat d'anys, treballen conjuntament amb la finalitat de compartir projectes i treure més rendiment als pressuposts respectius i, d'aquesta manera, realitzar cada any moltes més campanyes que les que es farien treballant en solitari. De retruc, el fet d'acumular les comandes –però amb facturació singularitzada– i, així, abaratir el cost relatiu, també provoca tenir més diners per a participar en els altres projectes enllestits per les altres OPV. Per a conèixer amb més detall aquest funcionament de la promoció lingüística municipal valenciana consulteu la tesi doctoral de MINGUET (2005: 223).

⁶ Per a conèixer aquesta classe de subvencions, etc., mireu com ara la crònica legislativa que, des de 1999, Mercè Teodoro realitza en la *Revista de Llengua i Dret*.

Amb disseny de Nina Llorens, es confeccionà un cartell promocional i un fullet que informava de les diverses possibilitats quant a traducció, canvi o correcció de noms i cognoms; explicava les passes que calia seguir per a sol·licitar-ho i especificava la legislació vigent en eixe moment.⁷ Així, hi havia els apartats següents:

- a. Substituir el nom inscrit en qualsevol llengua per l'equivalent en català;
- b. Corregir la grafia incorrecta de nom i cognoms –com ara *Pujades* en comptes de *Puchades*;
- c. Inserir la *i* entre els cognoms;
- d. Canviar-se el nom per un altre de diferent –per exemple, *Empar* en lloc de *Maria de los Desamparados*;
- e. Invertir l'orde dels cognoms;
- f. Traduir o adaptar un cognom d'una altra llengua al català o canviar-ne un no català per un altre que sí que ho fóra.

Aquest material imprès es va repartir per dependències municipals, centres escolars, comerços i entitats col·laboradores.

Tant des del punt de vista del contingut com de la forma d'organització, vaig seguir com a model el tríptic *A dreta llei* referit a noms i cognoms, editat pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya a fi de divulgar el contingut de la Llei 1/1998, de 7 de gener, de política lingüística. Ara bé, vista la situació que, per a l'onomàstica d'un mateix idioma, ens trobem amb múltiples legislacions i, com veurem més avant, amb les conseqüències que se'n deriven, va caldre adaptar-lo a la legislació estatal, l'única vigent a València en matèria d'antroponímia. Els materials de la campanya es completaven amb un formulari d'instància en format Word per a cada un dels supòsits anteriors (a-f) amb indicació de la legislació aplicable en cada cas, etc., i en què només calia emplenar les dades de la persona interessada.⁸

D'una altra banda, la tria del lema *Qui ets? Com et diuen?* pretenia apellar precisament a aquests dos conceptes que són la identitat i el nom. De fet, durant la roda de premsa de presentació de la campanya, el regidor denier Juli Martínez recordà que «durant molts anys la llengua ha estat relegada a l'àmbit domèstic, però fins i tot allí els noms en valencià estaven prohibits».

3.1 L'aplicació de premsa

A més de cartells i fullets, la campanya comptà amb el suport desinteressat de mitjans de comunicació radiofònica –*Ràdio Dénia Ser*– i escrita –*El Punt* (edició País Valencià), *Saó*, *Levante*, *La Revista de la Marina Alta* i *Canfali Marina Alta*– que, segons el cas, cediren un espai en diverses edicions o bé retransmeteren falques radiofòniques. La falca proposada va ser aquesta:

«Qui ets? Com et diuen?

- Sóc Josep

- A mi, em diuen Llúcia

- I, a mi, Vicente [pronunciat *visente*]

- Xe, que encara no tens el nom en valencià?

Si vols normalitzar-te el nom o els cognoms pots fer-ho fàcilment. Informa-te'n a l'Oficina de Promoció del Valencià.

I tu, qui ets? Com et diuen?

Campanya de promoció del nom en valencià.

Ajuntament de Dénia»

Pel que fa a premsa escrita, s'adaptà una imatge única del cartell, tant en color com en blanc i negre, a les mesures concretes de cada espai cedit. I en aquells mitjans que ens facilitaren més de sis insercions –*El Punt*,

---

⁷ Dos anys després, va aparèixer la Llei 3/2007, de 15 de març, reguladora de la rectificació registral de la menció relativa al sexe de les persones, que en la disposició final segona modificà el segon paràgraf de l'article 54 de la Llei del Registre Civil i eliminà la prohibició d'usar noms hipocorístics *que no hagueren assolit substantivitat*. En qualsevol cas, per a conèixer la legislació antroponímica que s'aplica a València, consulteu MOLLÀ (2013).

⁸ La decisió de confeccionar les instàncies es va deure al fet que la manera d'operar del Registre Civil, si més no el denier, consistia a prendre nota de la petició verbal sense que quedàs constància escrita en poder de la persona interessada; la qual cosa, no cal dir, dificultava el seguiment de cada petició en cas de retard en la resposta, etc. Així, en l'OPV lliuràvem dos còpies de la instància a fi que es poguera actuar com en qualsevol registre d'entrada.

amb vint, i *La Revista de la Marina Alta*, amb huit— s'aprofità per a introduir en la imatge del cartell, edició rere edició, un cas diferent dels explicats en el fullet.⁹

Qui ets? com et diuen?

CAMPANYA DE NORMALITZACIÓ DE NOMS I COGNOMS

Josep Manel Moreno, comerciant

Josep Manel Moreno, veí de Dénia i propietari d'un comerç dedicat a les belles arts, es va normalitzar el nom l'any 1979. A més a més, juntament amb la muller, van decidir posar en valencià el nom de la filla Laia.

P: Per què vas decidir tenir el nom en valencià?
R: Per convenciment. El sentiment valencià està molt arrelat en mi. Sempre he cregut que la llengua és el que més identifica un poble, per això el més normal és tenir el nom en la teua llengua. Aleshores quan l'Administració pública em va permetre fer el canvi, vaig fer-me el tràmit.

Tot i així, en la meua família encara continuen cridant-me José, però la majoria de coneguts i amics ho fan amb el Josep o, el més popular, Pep.

P: Coneixies la llei sobre la normalització de noms i cognoms vigent en aquell moment?
R: Sí. Quan va entrar la llei vaig anar al jutjat acompanyat d'un amic que també es va animar a valencianitzar-se'l.

P: Com va ser-ne la tramitació?

R: Va presentar la sol·licitud al Registre Civil i, al poc temps, ens van dir que passarem a arregar el certificat de substitució del nom. La gestió va ser molt senzilla i fàcil.

Recorde que el tràmit em va costar 750 ptes., tot i que actualment és de franc.

P: Què et sembla la campanya Qui ets? Com et diuen? de l'Oficina de Promoció del Valencià?
R: Ja era hora que es fera alguna cosa així. Abans l'Oficina de Promoció del Valencià de l'Ajuntament de Dénia no era prou coneguda, però ara feut campanyes com aquesta va deixant-se veure. Conec persones a qui agradaria normalitzar-se el nom o els cognoms i ara, com a mínim, hi tenen suport.

AJUNTAMENT DE DÈNIA.
Regidoria de Normalització Lingüística

marina alta

«Aquesta va ser la primera entrevista de la campanya *Qui ets? Com et diuen?* que aparegué en el setmanari *Canfali Marina Alta*»

Altrament, quant al setmanari *Canfali Marina Alta*, entre juny de 2005 i agost de 2006 es van publicar, a més de huit insercions, cinquanta entrevistes a persones que havien fet cap dels tràmits o bé ja tenien el nom en valencià des del naixement, perquè n'explicaren l'experiència i, així, donar més visibilitat i context a la traducció del nom al català. Després d'una presentació breu de cada entrevistat, les preguntes formulades foren, segons el cas, les següents:

1. Per què vas decidir tenir el nom en valencià? / Per què van decidir posar-te el nom en valencià?
2. Coneixies la llei sobre la normalització de noms i cognoms vigent en aquell moment?
3. Com va ser-ne la tramitació?
4. Què et sembla la campanya *Qui ets? Com et diuen?* de l'Oficina de Promoció del Valencià?

La primera pregunta solia tenir respostes compromeses i emotives com ara: «*Per convenciment*» (06.08.2005); «*Perquè m'identificava més amb el nom en valencià*» (13.08.2005); «*Perquè sóc valencià i parle valencià i també volia tenir el nom en valencià.*» (27.08.2005); «*Des de ben menut tots m'han cridat Toni, i Toni ve d'Antoni, i ja que em deien així, vaig decidir tenir-lo així.*» (13.05.2005); «*Perquè el que considerava absurd era tindre'l en castellà*» (28.01.2006); «*Els meus pares em cridaven Joan, a més de tota la meua família i amics. Fins que un dia em vaig adonar que, si tots em deien Joan, per què en el meu DNI posava Juan?*» (15.10.2005); «*Perquè sóc de Dénia i pense que tocava tindre el nom en valencià, ja que després de tants anys de prohibició em pareixia absurd no aprofitar l'ocasió.*» (14.04.2006); «*Si considerem el valencià com la llengua que ens identifica, per què hem de tenir el nom en una altra llengua que no siga la nostra?*» (21.01.2006), etc.

Quant a la segona qüestió, bona part dels entrevistats més grans respongueren que es traduïren oficialment el nom tan bon punt es va publicar la Llei 17/1977, de 4 de gener, sobre reforma de l'article 54 de la Llei de Registre Civil, la qual, en l'article primer, permetia a partir d'aqueix moment que es pogueren posar noms en

⁹ Concretament, en *El Punt* aparegué setmanalment entre juny i novembre de 2005; en *Levante* els dies 7 i 14 de juny de 2005 i també el 7 en *Levante de Alacant*; en *La Revista de la Marina Alta* entre juny i agost de 2005; a *Saó* es publicà en els números de juny a agost d'eixe mateix any i, finalment, fruit d'un conveni de l'Ajuntament de Dénia amb *Las Provincias*, també aparegué en la secció *La Marina* d'aquest mitjà el 7 de juny i el 26 de juliol de 2005.

QUI ETS? COM ET DIUEN?

Ja tens el nom en valencià?

Si no és així, i vols fer-ho, passa per l'Oficina de Promoció del Valencià del poble o, si no n'hi ha, per la d'un poble veí. Ací t'assessorarem i t'aconsellarem dels tràmits que cal fer i de moltes altres coses relacionades amb el fet de viure en valencià.

PER EXEMPLE:
Substituir el nom inscrit en qualsevol llengua per l'equivalent en valencià.

Vicent	en comptes de	Vicente
Empar	en comptes d'	Amparo
Esteve	en comptes de	Steven

Per a fer-ho la persona interessada, o el/s representant/s legal/s, cal que

- 1 Ho sol·licite en el Registre Civil; i si no n'hi ha, en el Jutjat de Pau o l'Ajuntament en què està inscrita.
- 2 Presente fotocòpia i original del DNI o equivalent i, si és el cas, també la del/s representant/s legal/s.

Hi participen: Oficines de promoció del valencià de l'Alb, l'Alcúdia, Algemesi, Almassora, Benicarló, Betxí, el Campello, Catarroja, Cullera, Dénia, Gandia, Godella, Mariñes, Massamagrell, Meliana, Monóver, Montserrat, Muro d'Alcoi, Museros, Paterna, Puçol, Sagunt, Sueca, Teulada, Vinarrós, Xirivella, Diputació de València i Mancomunitat de la Ribera Alta.

Hi col·laboren: Conselleria de Cultura, Educació i Esport, Federació Valenciana de Municipis i Províncies

«Aquesta va ser la primera entrevista de la campanya *Qui ets? Com et diuen?* que aparegué en el setmanari *Canfali Marina Alta*»

En la mateixa línia, el maig de 2006 en *El Punt* (edició Montserrat), secció El Portell, es publicà una entrevista de Carme Navarro, tècnica lingüística de Montserrat, a Teresa Sampedro Cassany que, arran de la campanya *Qui ets? Com et diuen?*, s'havia corregit ortogràficament el segon cognom, escrit fins aleshores *Casañ*.

4. Resultats del projecte a Dénia¹⁰

4.1. Traducció del nom propi al català

Entre 2005 i 2010 vam realitzar més d'una vintena d'instàncies de les quals en un cas va caldre fer recurs. Els noms dels quals es sol·licità instància de traducció respecte dels equivalents castellans van ser: *Adrià, Agustí, Alexandra, Anna, Anna Maria, Carmel, Enric, Francesc Xavier, Francesca, Frederic, Gregori, Jaume, Joan, Joan Lluís, Joana, Jordi, Josep, Josep Antoni, Josep Vicent, Llúcia, Natatxa, Pau* (de Pablo), *Pere* i *Sergi*. I en un cas, *Alexandre*, des de l'anglès.

4.1.1. Recurs: *Natatxa* no és *Natacha*?¹¹

¹⁰ Pel que fa a les altres OPV, només tinc dades de Montserrat, entre 2005 i 2006, en què ajudaren a tramitar una traducció de nom (*Mari*) i diverses correccions ortogràfiques de cognoms (*Cassany, Jassan, Burgés, Alemany* en comptes de *Casañ, Chasan, Burchés* i *Alemany*) a més d'atendre consultes sobre la forma correcta d'escriure en valencià diversos noms propis.

¹¹ A l'hora de bastir l'estratègia dels recursos vaig tindre la sort de comptar amb l'assessorament essencial d'Alfons Esteve, tècnic lingüístic de la Universitat de València i advocat especialista en dret lingüístic.

D'entrada, semblaria que l'equivalència de noms propis català-castellà hauria de ser una qüestió bastant clara i evident però, de fet, també és susceptible de complicar-se judicialment de manera, al meu parer, bastant confusa com veurem. Amb tot, al final de la correguda, la persona interessada va aconseguir la traducció del nom.

L'agost de 2005, Natacha... sol·licità en el Registre Civil de Dénia la traducció del nom pel corresponent en català: *Natatxa*. La petició constava de la instància, la fotocòpia del carnet d'identitat i el certificat corresponent expedit per l'AVL,¹² el qual, com a mesura preventiva, vam considerar que calia afegir ja que no és un nom habitual. Aquest certificat, com no podia ser d'una altra manera, feia constar que *Natatxa* era la forma valenciana de *Natasha*. Amb tot, la jutgessa encarregada del Registre Civil va requerir a l'AVL un aclariment sobre el certificat. Fet i fet, el 19 de desembre es dictà interlocutòria (exp. 773/05) en què es denegava la traducció del nom i en què el ministeri fiscal també s'hi mostrava desfavorable. Els raonaments jurídics es basaven en el fet que la petició no era realment una traducció del nom sinó una adaptació ortogràfica de la forma original russa. I, per tant, calia denegar-la, atès que l'adequació només s'aplicava als cognoms i en aquest cas, per contra, es tractava d'un nom.

Així doncs, amb vista a plantejar recurs en contra, el gener de 2006 es va tornar a demanar informe a l'AVL a fi d'aclarir l'adequació i validesa del nom. Conseqüentment, l'AVL va certificar que «el nom que en castellà s'escriu *Natasha* té el seu equivalent onomàstic en valencià en la forma *Natatxa* i que, per tant, *Natatxa* és la traducció usual en valencià del nom castellà *Natasha*.» Tot seguit, es va presentar recurs en les al·legacions del qual vam seguir el plantejament següent:

- S'insistí, amb esment de la legislació que caldria haver aplicat per a resoldre la petició, que el que es demanava era traducció del nom i no adaptació ortogràfica;
- Amb l'objectiu de rebatre el raonament de l'origen rus com a motiu de la denegació, hi vaig afegir un llista de noms en català i castellà amb origen llatí (com ara, *Adrià-Adrián*) i no llatí (*Josep-José*, hebreu; *Andreu-Andrés*, grec; *Albert-Alberto*, alemany; *Fàtima-Fátima*, àrab; *Sònia-Sonia*, rus; *Xavier-Javier*, èuscar; *Tomàs-Tomás*, arameu; *Francesc-Francisco*, italià; *Camil-Camilo*, etrusc, etc.);
- Que diversos dels noms anteriors s'escriuen en alfabetos no llatins sense que això provoques problemes d'equivalència i adaptació fonètica entre llengües.
- Que la llei no restringia el dret de traducció segons l'origen idiomàtic del nom ni que les traduccions s'hagueren de fer necessàriament del castellà a una altra llengua espanyola.

A més a més, per a il·lustrar la qüestió es van adjuntar còpies del *Vocabulari de noms de persona*, edició de la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència (CEEC) valenciana (p. 6-7; 34-35 i 74-75).¹³

Finalment, el 15 de març de 2007, la Direcció General dels Registres i del Notariat (DGRN) dictà resolució (la 4a; exp. 6221/2006) favorable, en definitiva, a la persona interessada, però cal dir que d'una manera extraordinària. Si mirem els fets de la resolució, llegim, d'una banda, que el ministeri fiscal es va oposar al recurs i, d'altra banda, que la persona interessada l'havia interposat «volviendo a solicitar el cambio de nombre» –encara que, com s'ha dit més amunt, l'expedient era per traducció de nom i no per canvi. A partir d'ací, en l'apartat de fonaments jurídics, tot el raonament es féu com si realment es tractara d'un canvi de nom i, així, llegim el següent:

- «en el caso actual no está probada la habitualidad en el uso del nombre solicitado...» (fonament 3r);
- «Conviene en todo caso examinar la cuestión acerca de si la pretensión de la promotora pudiera ser acogida por otra vía... y poderosas razones de economía procesal aconsejan ese examen, ya que sería superfluo y desproporcionado con la causa... exigir la reiteración formal de otro expediente dirigido al mismo fin práctico». (fon. 4t);
- «La cuestión apuntada merece una respuesta afirmativa, ya que si conforme a la teoría tradicional mantenida por este centro directivo no se han admitido aquellos cambios de nombre que implican una variación mínima o insignificante del nombre originario, se han exceptuado aquellos casos en que la forma del nombre propuesto es más correcta ortográficamente. Y esto se cumple en el presente supuesto por cuanto se pretende la adaptación ortográfica del nombre de la interesada a la lengua oficial valenciana, como confirma el certificado de la Academia Valenciana de la Lengua (sic) que se acompaña en el expediente...» (fon. 5é).

¹² En aquest cas de traducció de nom, en el de canvi de nom d'abans de 2007 i en el d'adaptació ortogràfica de cognom es van sol·licitar els informes corresponents a l'AVL. Aquestes peticions d'informe apareixen reflectides en l'estadística de MOLLÀ (2013: 410 i següents).

¹³ Amb aquest mateix títol es coneixen dos vocabularis, un editat per la CEEC en 1991 i un altre per l'AVL publicat en 2006.

Així, doncs, es confirmà la interlocutòria apel·lada però, alhora, *també* s'autoritza «el cambio de nombre». Comptat i debatut, d'una banda, la persona interessada va aconseguir el que demanava malgrat que, segons sembla, el recurs no va ser acceptat, ja que la denegació de la traducció *seria* ajustada a llei per, sorprenentment, no haver acreditat que el nom al qual es volia canviar era l'usat habitualment! D'una altra, gràcies a una petició de traducció de nom que, per motiu desconegut, acaba convertint-se en una de canvi de nom, acabem coneixent que aquells expedients de canvi de nom que impliquen canvis mínims –i que no s'haurien d'acceptar– sí que ho seran si la forma proposada *és més correcta ortogràficament*.

4.2 Corregir la grafia incorrecta de nom i cognoms

Pel que fa a aquesta opció, atenguérem més de mitja dotzena de peticions de les quals tres sí que sabem que van arribar a tramitar-se, i amb èxit: *Rei* (escrit *Rey*), *Roselló* (en comptes de *Roselló*), *Jornet* (escrit *Chornet*), *Monjo* (fins llavors *Moncho*), *Pinyol* (en lloc de *Piñol*), *Cendra* (en comptes de *Sendra*) i *Vicenç* (abans *Vicens*).

4.3 Inserir la *i* entre els cognoms

En aquest sentit, coneixem dos tramitacions en el Registre Civil de Dénia; en la primera, en 2005, es va acceptar la petició i en la segona, l'any 2007, en canvi, es va denegar, encara que amb informe favorable del ministeri fiscal.

4.3.1 Recurs: Una de freda i una altra de calenta

La interlocutòria (de 18.02.2008; exp. 07/08) de la jutgessa encarregada del Registre Civil basava la negativa en el fet que la persona interessada no estava veïnada a Catalunya: «...cuya vecindad civil a la vista de la documentación se desprende que es la común y no la catalana.» Consegüentment, les al·legacions plantejades foren les següents:

«A partir de la **Resolució de 20 d'octubre de 1987** de la Direcció General de Registres i del Notariat (des d'ara DGRN) s'accepta la intercalació de la “i” copulativa catalana entre els cognoms. Més encara, la **sentència de 26 de gener de 1993 del Tribunal Suprem** i la **interlocutòria de 25 d'octubre del Tribunal Constitucional** exposen ben clar el dret d'intercalar la “i” copulativa catalana. Concretament, en l'antecedent 2.A d'aquesta interlocutòria llegim literalment el següent:

“Esta resolución [STS de 26 de enero de 1993] consideró que la conjunción copulativa ‘i’ utilizada en lengua catalana no es únicamente una fórmula de separación en el ámbito registral de uno y otro apellido como ocurre en castellano, sino parte de la misma denominación del nombre”.

»De fet, si consultem la mateixa resolució de 18 de desembre de 2004 de la DGRN que usa la jutgessa per a denegar la intercalació de la “i”, comprovem que la lectura de denegació és inadeguada. El que diu la resolució és que, d'acord amb les normes catalanes, les persones veïnades a Catalunya tenen, entre uns altres, també el dret d'intercalar la «i». Ara bé, que els veïns de Catalunya tinguin eixe dret per eixes normes no significa que els veïns d'una altra autonomia no el tinguin automàticament. Evidentment, no el tindran amb motiu de les normes catalanes però sí, per exemple, per la STS de 26 de gener de 1993 i la interlocutòria de 25 d'octubre del TC, que són d'àmbit estatal.

»Com hem fet evident amb la cita anterior de la interlocutòria del TC, en tot moment es parla de **llengua catalana**. I no hem de confondre el límit territorial amb el límit lingüístic. És a dir, que **la intercalació de la “i” entre els cognoms pertany a la llengua catalana i no, exclusivament, a l'administració catalana**, ja que, com és sabut científicament i també s'ha reconegut judicialment en un bon nombre de sentències, la llengua catalana és oficial no només a Catalunya sinó també, entre uns altres, a la Comunitat Autònoma de València, independentment que la legislació autonòmica siga diferent.

»Així, la intercalació de la “i” entre els cognoms no és cap cosa nova i ja són nombroses les persones veïnades a la Comunitat Autònoma de València, i també a la comarca, que han fet efectiu aquest dret sense problemes. I així ho ha reconegut la DGRN (*Levante*, 12 d'abril de 2004) i, fins i tot, el ministeri fiscal, com es veu en la mateixa interlocutòria de la jutgessa, en el fet segon:

“*Que incoado el presente expediente, y previa ratificación del solicitante e informe del ministerio fiscal con resultado favorable a lo pretendido por el promotor.*”

»A més a més, l'article 206 del Reglament del Registre Civil preveu que els canvis en noms i cognoms poden consistir en segregació de paraules, agregació, transposició o supressió de lletres o accents, supressió d'articles o partícules, traducció o adaptació gràfica o fonètica a les llengües espanyoles, i en substitució, avantposició o agregació d'uns altres noms o cognoms o part de cognoms o uns altres anàlegs, dins els límits legals. I, evidentment, la intercalació de la “i” entre els cognoms ho és, de legal.»

L'any següent es notificà la resolució (de 09.03.2009 (5a); exp. 6221-1655/2008) en la qual llegírem que, en relació al recurs, el ministeri fiscal «se adhiere al mismo» però, amb tot, la DGRN també denegà la possibilitat d'intercalar la *i* entre els cognoms pel mateix motiu de no estar aveïnat a Catalunya. Entre uns altres, entre els raonaments jurídics de la interlocutòria s'esmentaven les resolucions de la DGRN de 29 de setembre de 2000 i de 18 de desembre de 2004. En canvi, entre els fonaments de dret de la resolució s'enumeraven les resolucions, d'aqueixa mateixa direcció general, de 27 de febrer de 1998, de 29 de setembre de 2000 i la segona de 24 de gener de 2006.¹⁴ Ara bé, en cap moment es fa cap esment ni valoració de la sentència del Tribunal Suprem i la interlocutòria del Tribunal Constitucional.

Concretament, la resolució de 18 de desembre de 2004 (butlletí del Ministeri de Justícia núm. 1985, p. 219-220) –que segons com apareix publicada, du com a subtítol: *Debe hacerse constar para persona de vecindad catalana*– té com a antecedent una petició que es presentà en el Registre Civil de Barcelona en què l'interessat, a més de demanar traducció del nom, sol·licità la inclusió de la *i* entre els cognoms. Segons sembla, la petició fon traslladada al Registre Civil de Cervera, la jutgessa encarregada del qual accedí a la traducció però no a la intercalació de la *i* entre els cognoms. Amb tot, una volta plantejat el recurs, canvià de parer i traslladà l'expedient a la DGRN. Conseqüentment, aquesta direcció general dictà resolució favorable, el fonament segon de la qual transcriu a continuació:

«Según resulta claramente de las normas catalanas citadas, la regularización ortográfica de los apellidos catalanes comprende no sólo la adaptación de éstos a las actuales reglas ortográficas catalanas, sino también el derecho de las personas de vecindad civil catalana a que se intercale entre sus dos apellidos la conjunción “i”. Ambos modos de regularización ortográfica tienen hoy acceso al Registro Civil. La Instrucción [d'11.12.1998] citada determinó que cuando al amparo del artículo 19 de la Ley catalana 1/1998, de 7 de enero, se solicite la adecuación de la grafía incorrectamente escrita en catalán a la grafía normativa en dicha lengua, no será necesario otro trámite que la manifestación del interesado o de su representante legal por medio de comparecencia ante el Juez Encargado del Registro Civil con aportación de los certificados previstos en el Decreto de la Generalitat 208/1998, de 30 de julio.»

Fet i fet, la DGRN considera com a doctrina negar la introducció de la conjunció entre els cognoms a qui no siga català *administrativament*; i així ho trobem en el fonament 4t de la resolució segona de 24 de gener de 2006 (b. núm. 2022, p. 128-129):

«Al contrario de lo que estima el recurrente, la doctrina de este Centro Directivo (sic) viene considerando que la intercalación de la copulativa “i” entre los apellidos es una facultad que se concede a los ciudadanos catalanes y hay que entender por tales, aquellos que tengan adquirida vecindad en dicha Comunidad Autónoma (cfr. art. 14 CC). La resolución de 29 de septiembre de 2000, citada anteriormente, que estimó el recurso del interesado, señalaba que dicha intercalación era

¹⁴ Aquest és un altre aspecte que no ajuda gens ni mica a la claredat del tractament jurídic de l'antroponímia. A banda de la legislació, que és pública, es fan servir resolucions de la DGRN per a denegar o acceptar peticions. I el fet és que aquestes resolucions no són accessibles amb facilitat, com ara en el web del Ministeri de Justícia les resolucions més antigues que hi ha (consulta de 13.12.2014) són fins a novembre de 2006. L'adreça és www.mjusticia.gob.es/cs/Satellite/es/1288774410304/ListaPublicaciones.html?param2=google. Així doncs, mitjançant el formulari de contacte del web del Ministeri de Justícia, vaig fer la prova de realitzar dos peticions: en la primera demanava la resolució de 18 de desembre de 2004 i en la segona el número de butlletí en què s'havia publicat la resolució de 15 de juliol de 2003. Dies després (12.12.2014 i 15.12.2014) vaig rebre la mateixa resposta per a cada petició: «en relación a su reciente consulta presentada a través del formulario de contacto de nuestra página web le informamos que la misma está siendo estudiada.» Finalment, el mateix dia que acabà el termini per a enviar la comunicació per a publicar les actes del congrés (31.12.2014) vaig rebre el correu electrònic següent: «en relación con su consulta [no hi indiquen quina] presentada a través del formulario de contacto de nuestra página web le informamos que la misma ha sido estudiada y remitida a la unidad competente de nuestro departamento.»

un derecho de las personas con vecindad civil catalana, y esta circunstancia no está acreditada ni es posible presumirla, dado el lugar de nacimiento de los padres (cfr. art. 68 L.RC).»

Sorprendentment, ni la resolució de 2004 ni la de 2006 el que no fan és citar –ni esmenar, ni contradir– una altra resolució, la de 15 de juliol de 2003 (MOLLÀ, 2013: 402) que sí que acceptà, de manera ben explícita, la introducció de la *i* entre els cognoms tant a Catalunya com a València.¹⁵ El més curiós és que si la resolució de 2004 no fa cap referència a la de 2003 és perquè, tot just, no l'ha de fer: es tracta d'una resolució circumscrita a un ciutadà veïnata a Catalunya que, per tant, reclama que si li aplique la legislació catalana per a obtenir la intercalació de la conjunció *i* entre els cognoms. Per contra, pel que fa a la resolució de 2006, no es pot saber si es tracta d'una població valenciana o d'una de les Illes Balears, ja que només es diu «Registro Civil de M.» És a dir, tot fa pensar que la doctrina emanada de la resolució de 15 de juliol de 2003 segueix ben vigent. Si més no, es desconeix que haja deixat d'estar-ho o s'haja esmenat o invalidat; com a mínim, no es fa així ni en la resolució de 18 de desembre de 2004, que cita la jutgessa encarregada del Registre Civil de Dénia, ni en la de 24 de gener de 2006, que esmenta la DGRN.

Comptat i debatut, ens trobem amb una actuació contradictòria ja que, quan cal, no es té en compte la resolució oportuna –la de 15 de juliol de 2003– o, repetisc, en cap moment es fa explícita la crítica oportuna per a justificar per què no s'aplica o s'invalida, etc. Caldria, doncs, preguntar-nos què se n'ha fet, d'aquesta resolució, en la DGRN. En qualsevol cas, al meu parer, com ja s'indicava en les alegacions del recurs de més amunt, no és admissible que la resolució de 18 de desembre de 2004 –que en cap moment prohibeix als valencians el dret d'intercalar la *i*– s'esbiaixe i es capgire per a denegar aquest dret. Que una persona veïnada a Catalunya pugui reclamar la intercalació de la *i* entre els cognoms a l'empara de la Llei de Política Lingüística no implica, automàticament, el contrari; és a dir, que a aquells que no estem veïnats dins l'àmbit administratiu català no se'n pot aplicar la Llei de Política Lingüística catalana, ni a favor ni, com en aquest cas, en contra. La jurisprudència del Tribunal Suprem i del Tribunal Constitucional –i la mateixa resolució de 15 de juliol de 2003 de la DGRN– són clares absolutament, i no s'ha de confondre la catalanitat administrativa actual amb l'antiga, amb la geogràfica, amb la lingüística o amb la cultural.

4.4 Canviar-se el nom per un altre de diferent

Interessades pel canvi de nom, vam atendre una huitena de persones. D'aquestes, set sí que sabem que van tramitar la petició, la qual el Registre Civil de Dénia va denegar en tres casos, anteriors a 2007. Llevat d'un, que es va despistar amb el termini, vàrem plantejar recurs amb resultat satisfactori en els altres dos. Els canvis sol·licitats van ser: *Alex, Conxa, Dora, Marieta, Marisol, Nela, Pep, Pepa i Ximo* en comptes d'*Alejandro, Concepción, Salvadora, María, María del Sol, Manuela, José, Josefa i Joaquín*. Com a dada curiosa, cal afegir que en la darrera petició en què vaig assessorar, l'any 2010, el Registre Civil va requerir que hi comparegués també el marit perquè testificara, junt amb els testimonis, sobre l'habitualitat del nom que volia adquirir oficialment la muller.

La qüestió del canvi de nom, malgrat estar regulada legalment amb un procediment concret, no deixava de ser complexa, especialment quant als casos de les variants enteses, més sovint del que tocaria, com a hipocorístiques (*Pep/a, Toni, Ximo...*): fins a la reforma de la llei en 2007 va ser una font de maror per a moltes persones a causa, en la meua opinió, del component eminentment subjectiu que implicava decidir quines variants havien adquirit o no *substantivitat* i *autonomia*.¹⁶ Certament, costava entendre que s'acceptara *Jose* o *Tony* però no *Pep* i *Toni*, etc. A més a més, la famosa llista de variants que estaven acceptades com a noms estava envoltada de misteri, ja que tot el món que, en diverses administracions, es dedicava a aquesta tasca en parlava però ningú no l'havia vista. Així, uns amb altres anàvem compartint resolucions –en què convenientment havíem esborrat les dades personals de la persona interessada– a fi d'estar-ne informats i poder fonamentarne els recursos. Per aquest motiu, el gener de 2006 em vaig posar en contacte amb la DGRN a fi de demanar-la. Hi vaig assenyalar unes poques resolucions que havia conegut però vaig afegir-hi que me n'enviaren totes les que tingueren. Feta la consulta, molt amablement em van enviar un seguit de còpies del butlletí que edita

¹⁵ «II. Conviene advertir que lo mismo que ocurre en Cataluña (cfr. Ley catalana de Política lingüística), también en la Comunidad V. la conjunción copulativa “i” forma parte integrante de los apellidos y no es simplemente el modo de separar el primero y el segundo apellido...» extractat a partir de MOLLÀ.

¹⁶ Fora del domini onomàstic català, el tema dels noms tampoc no estava exempt de polèmica i trastorn especialment quan, amb motiu d'adquirir la nacionalitat espanyola, els registres civils *pretenien regularitzar* el nom propi de l'acabat d'inscriure. Per exemple, fins que guanyà el recurs, a un Danilo... d'origen dominicà, amb motiu d'inscriure'l en el Registre Civil, se li demanà que optara bé per *Daniel*, bé pel basc *Danel* o qualsevol altra variant acreditada degudament (b. núm. 1669, p. 75-76).

el Ministeri de Justícia amb diverses resolucions sobre canvi de nom propi de la DGRN. Les resolucions rebudes corresponien a *Conxa* (resolució de 18.02.1993, b. núm. 1669, p. 73-75); *Lina* (res. de 16.02.1988, b. núm. 1486, p. 54-56); *Lola* (res. de 19.12.1988, b. núm. 1518, p. 101-105); *Maitè* (res. de 17.06.1992, b. núm. 1648, p. 94-97); *Marisa* (res. de 04.09.1991, b. núm. 1616, p. 99-100) i *Sandra* (res. de 26.09.1988, b. núm.

18

1509, p. 117-120).

Fet i fet, el quid de la qüestió, i per a mi l'aspecte més preocupant, era que l'organisme que havia de decidir sobre la matèria onomàstica no era, precisament, un que fóra competent lingüísticament, sinó jurídica, i que treballara amb uns criteris antroponímics exposats de manera clara i el més científicament possible des del punt de vista filològic.¹⁹ De fet, en el cas de *Pepa* i *Ximo*, es van denegar els canvis a pesar de comptar amb un informe favorable emès per l'AVL, que sí que té aqueixa competència lingüística.

4.4.1 Recursos:

• *Pepa* no és *Josepa*, ni tampoc *Josefa*

Tan bon punt va començar la campanya *Qui ets? Com et diuen?*, *Pepa*... va acudir a l'OPV per exposar-nos la seua experiència: havia anat diverses voltes al Registre Civil per a demanar el canvi de nom, oficialment *Josefa*, i sempre li deien que no calia que ho demanara perquè era segur del tot que no li ho acceptarien.

Així, doncs, l'agost de 2005, es va presentar instància en el Registre Civil denier en què s'adjuntava certificat d'empadronament; còpia dels carnets d'identitat, seu i dels dos testimonis que la van acompanyar; documentació diversa que acreditava l'ús habitual del nom *Pepa* i, per últim, el certificat de l'AVL, el qual conclouia que es tractava d'un nom que havia adquirit substantivitat pròpia. El 26 d'octubre es dictà la interlocutòria (exp. 931/05), amb informe desfavorable del ministeri fiscal, en què es denegava el canvi «ya que este vocablo es un hipocorístico del nombre propio Jose (sic). La falta de autonomía de aquel vocablo es patente en cuanto en el sentir popular se le relación (sic) sin duda con el antropónimo de que se deriva.» Aqueix mateix mes, es va presentar recurs amb les alegacions següents:

- La substantivitat havia estat reconeguda tant per l'AVL –l'organisme oficial valencià amb competències lingüístiques– com per uns altres jutges com el del Registre Civil d'Alacant (*El País*, 28.01.2004). I, de fet, la validesa del nom *Pepa* era idèntica a la de *Sandra*, *Fina*, *Lina*, *Lola*, etc., els quals sí que havien estat admesos per la DGRN. Simptomàticament, es posà de manifest que la interlocutòria de la jutgessa deniera no feia cap referència a l'informe de l'AVL.
- Que, com ja indicava aquest informe, en el *sentir popular* la persona que és denominada *Pepa* no ho és mai com a *Josepa*/*Josefa*.

¹⁷ Aquest butlletí a hores d'ara, i fins als editats en 2005, es pot consultar en www.mjusticia.gob.es/cs/Satellite/es/1215198381857/BuscadorBoletines.html?param2=google. Només cal escriure el nom desitjat en l'opció de cerca de documents per saber si hi ha cap resolució relacionada.

18

Aquestes resolucions en general constitueixen una mostra de l'enginy i el cavillar amb l'objectiu d'aconseguir el canvi de nom desitjat. Com ara, Catalina... i Maria-Teresa... per evitar que es denegara el canvi de nom amb l'excusa de ser un hipocorístic argumentaren, en el primer cas, que el *Lina* demanat era realment pel femení de *Lino* i, en el segon, que el *Maitè* pretès era un nom basc, que no tenia res a veure amb una variant del nom que es tenia oficialment.

¹⁹ Per exemple, amb el mateix raonament que es va fer servir per a acceptar *Conxa* –i amb independència que ens sembla ben fonamentat o no des d'un punt de vista filològic– s'hauria d'haver acceptat també, abans de 2007, uns altres noms com ara *Pep/a* «el cambio no irroga perjuicio a terceros y obedece a una justa causa [...] dadas las grandes diferencias entre el vocablo inscrito *Concepción* y el solicitado *Conxa*. Además, este vocablo, lo mismo que el correlativo castellano *Concha*, ha de estimarse una variante valenciana y catalana de *Concepción* (*Concepción* en castellano) perfectamente admisible para mujer y que, atendiendo a su significado como nombre común, tiene total independencia y autonomía como antropónimo y no es un simple hipocorístico.» De la mateixa manera, aquesta mancança també es veuria quan, per a acceptar la validesa de *Lola*, es cita una circular de 1980 –s'entén que és un document d'accés intern de la DGRN– i es fa servir una argumentació amb una amplitud de mires aplicable, ras i curt, a *Pep/a*: «esta es una materia necesariamente cambiante en la que hay que atender en cada momento a la realidad social, como reconoce la Circular de este centro de 2 de julio de 1980 y lo impone el elemento sociológico en la interpretación de las leyes al que alude el artículo 3-1 del Código Civil... No se niega que este vocablo constituya un hipocorístico de Dolores, pero es igualmente forzoso reconocer su substantividad como nombre propio independiente, en un momento en el que la integración de España en Europa es una realidad jurídica y social y cuando en los países europeos el nombre femenino Lola, tan típicamente español, es ampliamente conocido y difundido por motivos históricos que se remontan al siglo pasado.»

- Que no es demostrava científicament l'afirmació «La falta de autonomia de aquell vocable es patente...» i que els noms de persona estan en evolució des de l'antiguitat, la qual cosa també s'explicava en l'informe de l'AVL.

Fins al març de 2007 no es va resoldre el recurs, amb sentit favorable per a la persona interessada. A partir de la resolució de la DGRN llegim que el ministeri fiscal «se dió por enterado de la interposición del recurso» i que la jutgessa encarregada del Registre Civil havia remés el recurs a la DGRN «informando que interesaba su desestimación al no concurrir el requisito de la justa causa, por ser PEPA un hipocorístico de Josefa». Fet i fet, el recurs reeixí per la nova redacció donada a l'article 54 de la Llei del Registre Civil, publicada aqueix mateix mes de març i en la qual s'havia eliminat la prohibició d'usar diminutius o variants familiars com a nom propi. Com a anècdota, cal afegir que Pepa..., en arrebregar el certificat de la inscripció amb el canvi de nom, encara hagué de sentir «quina sort has tingut» d'aquell mateix que en el passat li havia dit que no calia que demanara el canvi de nom perquè li'l denegarien.²⁰

• *Marisol* sí, però *Marisol* no

Els pares de *Marisol*... volien inscriure-la amb este nom però, davant la negativa del jutjat local, van optar per registrar-la com a *María del Sol* i anomenar-la des de petita *Marisol*. Una trentena d'anys després, ella mateixa va acudir a l'OPV per exposar-nos el cas i, consegüentment, el març de 2006, va presentar en el Registre Civil de Dénia una petició de canvi de nom en què adjuntava la documentació preceptiva i còpies del *Vocabulari de noms de persona*, edició de la CCEC, en què constava la vàlida onomàstica de *Marisol* tant en català com en castellà (p. 7, 33 i 74). El 8 de juny següent, es dictà la interlocutòria (exp. 364/06) en què se li denegava el canvi demanat. Si bé en el cas anterior de *Pepa* la negativa es devia clarament a considerar el nom com un hipocorístic sense substantivitat, en aquest es va denegar la petició, segons sembla, perquè el canvi onomàstic era mínim i, alhora, un hipocorístic. És a dir, no es qüestionava la vàlida del nom *Marisol* sinó la semblança amb *María del Sol*.

- «que la justa causa no concurre cuando la modificación, por su escasa entidad, ha de etimarse (sic) objetivamente como mínima o intrascendente, porque ningún perjuicio real puede producirse en la identificación de una persona por el hecho, tan frecuente en la sociedad española actual, de que llegue a ser conocida, familiar y socialmente, con un apócope, contracción, deformación o pequeña variación de su nombre oficial correctamente escrito.» (fonament 2n).
- «Esta doctrina es de directa aplicación al caso presente, en el que no se trae (sic) de la primera imposición del nombre MARISOL, sino del cambio por éste de los nombres inscritos MARIA DEL SOL. En efecto, MARISOL, es conocido fundamentalmente en España como una abreviación por contracción de MARIA DEL SOL o MARIA SOL.» (fonament 3r).

Seguidament, al juliol es va presentar recurs basat en les alegacions següents:

- No era acceptable en dret considerar *Marisol* unes voltes com a nom propi i unes altres com a hipocorístic *sense substantivitat*.
- Que el cas de *Marisol* era idèntic al de *Marisa*.
- Que, com la mateixa jutgessa reconeixia, la documentació aportada justificava «la habitualidad en el uso del nombre propio que pretende»; no hi havia perjudici d'un tercer i el nom no era ofensiu, ni causava confusió en la identificació, ni comportava error quant al sexe de la persona que el duia.

Anys després, la persona interessada em va comunicar que el recurs havia estat acceptat i ja havia fet efectiu el canvi de nom.

4.5 Traducció de cognoms al català

Una persona interessada va demanar la traducció del cognom *Pedro* per l'equivalent en català *Pere*. El Registre Civil denier va denegar la petició i, si bé es va plantejar recurs, es desconeix el resultat que va tenir. Una altra petició que vam atendre va ser la de traduir *Escudero* per *Escuder*, però s'ignora si es va arribar a tramitar.

4.5.1 Recurs: un *Pedro* que no és *Pere*

²⁰ Hi ha, posteriors a la publicació de la Llei 3/2007, de 15 de març, almenys dos resolucions referides a la vàlida del nom *Pepa* en el butlletí del Ministeri de Justícia: núm. 2066, p. 172-173, i núm. 2073, p. 135-137. D'una altra banda, el fet que la resolució de la DGRN tardara vora dos anys a dictar-se, i favorablement, tot just publicada aquesta llei, ens havia portat a pensar si hi havia hagut certa retenció a l'espera de la modificació legal. Ara bé, cal descartar aquesta hipòtesi ja que el mateix 22 de desembre de 2006 hi ha una resolució de la DGRN (b. 2056, suplement, p. 174-175) en què es considera inadmissible l'ús de *Pepa* com a nom propi.

En la interlocutòria (de 26.10.2005; exp. 839/05) de la jutgessa encarregada del Registre Civil, amb informe desfavorable del ministeri fiscal, es va denegar la sol·licitud de traducció tractant-la com una adequació ortogràfica d'acord amb l'art. 54 de la Llei del Registre Civil. Per aquest motiu, en el recurs, d'una banda, vam insistir en el fet que la petició era de traducció –prevista en l'art. 206 del Reglament del Registre Civil– i, d'altra, es va exposar que els cognoms, com els noms, també són susceptibles de canviar d'una llengua a una altra, com ara el navegant català Cristòfol Colom, que és traduït *Cristophorus Columbus* o *Cristóbal Colón* en anglès i castellà respectivament. I, de la mateixa manera, cognoms en català, una volta que són integrats en l'àmbit lingüístic castellà, hi són traduïts o adaptats fonèticament i gràficament com, per exemple, *Cabodevila* de *Capdevila*, *Chordá* de *Jordà* o *Chulià* de *Julia*, etc.

4.6 Adaptació gràfica de cognoms al català

En aquest cas, es va sol·licitar l'adaptació del cognom *Martínez* a la forma *Martines*. Igualment, el Registre Civil de Dénia ho va denegar i, finalment, no s'hi va recórrer.

D'una altra banda, cal afegir que hi va haver persones que si bé van acudir a l'OPV per a informar-se'n, finalment van acudir pel seu compte al jutjat sense que els férem la instància. Així, entre uns altres, vam conèixer el cas d'una persona que va demanar i va aconseguir llevar-se el primer cognom, el del pare, i usar els dos de la mare. De la mateixa manera, vam assabentar-nos de persones que en veure el fullet i el cartell de la campanya van anar directament al Registre Civil a demanar la traducció, adaptació o canvi corresponent. Altrament, diverses persones, una volta acabat el procés de traducció, canvi, correcció, etc., en el jutjat, van tornar a l'OPV perquè els férem les instàncies necessàries per reflectir les dades noves en el carnet d'identitat, de conduir, llibre de família, organismes de les administracions de l'Estat, autonòmica, local, etc. Per últim, ens vam trobar amb un parell de casos de petició d'assessorament perquè, anys enrere, la persona interessada havia fet la petició en el jutjat però no havia anat a arrebregar-hi el certificat literal de la traducció o canvi i, consegüentment, no havia fet encara el pas de regularitzar la resta de documentació.

5. Conclusions

Entre uns altres, els projectes de normalització antroponímica són del tot necessaris; amb el benentès, en primer lloc, que cal relançar-los periòdicament, ja que l'afluència més nombrosa de persones interessades va ser durant els dos primers anys, 2005 i 2006, i, a partir d'ací, va anar minvant el nombre. Fet i fet, sempre hi haurà qui estiga interessat a traduir-se o canviar-se el nom i corregir-se els cognoms, però és en el moment de més presència mediàtica quan més ciutadans es decideixen a fer el pas. Segonament, cal que la campanya vaja més enllà de la impressió de fullets i cartells i que, també, s'implementen uns altres mitjans per aconseguir més publicitat i projecció. I, tot plegat, amb uns plans de comunicació i màrqueting adequats o, si més no, més ambiciosos que només imprimir en paper. En tercer lloc, el projecte no pot limitar-se a explicar els drets lingüístics i avant, sinó que cal assumir, com a part de la tasca, el seguiment de les tramitacions –o acompanyament dels ciutadans– a fi d'oferir un assessorament integral: el ciutadà, si ho haguera de fer a soles, pot ser que, fugint de marors i visites al jutjat, no recorreguera les interlocutòries desfavorables.

Evidentment, amb els plans docents actuals, l'assessorament legal ultrapassa la formació filològica que tenim els tècnics –licenciats en Filologia Catalana en bona part dels casos– però no les funcions de l'OPV. Heus ací un punt feble que caldrà mirar de resoldre amb vista a superar la incoherència que implica assessorar en matèria de drets lingüístics sense una formació bàsica i mínima que permeta, precisament, aplicar les mesures necessàries quan aquests drets no són respectats. Igualment, és cabdal que la informació i l'expressió que s'utilitzen siguin clares i no duguen a error, ja que no és el mateix, i sovint no es té en compte, traduir-se el nom que canviar-se'l. Per últim, cal tenir present que la tasca de difusió antroponímica ha d'anar encarada tant a l'onomàstica dels acabats de nàixer com a la dels adults.

D'una altra banda, és ben cert que la reforma de 2007 de l'article 54 de la Llei del Registre Civil ha resolt molts maldecaps en relació a variants i hipocorístics. Ara bé, no sembla que fóra gens estrany que els registres civils continuaren donant oportunitats perquè els tècnics lingüístics hagen d'assessorar i informar els ciutadans a l'hora de plantejar peticions i recursos en relació a noms i cognoms. En aquest sentit, almenys en l'àmbit de l'Administració valenciana, és important la tasca informadora i d'edició de materials, com el *Vocabulari de noms de persona*, desenvolupada per l'AVL. En qualsevol cas, com hem vist, encara queden aspectes per normalitzar com, per exemple, l'opció d'intercalar la *i* entre els cognoms. Amb tot, cal fer encara un

exercici important de transparència pel que fa a l'accés, de manera lògica i clara, a les resolucions de la DGRN; Internet obri vies noves per a açò, però cal veure finalment quin és el resultat.

Ara com ara, el repte nou que es presenta és l'entrada en vigor, en 2014, de la Llei 21/2011, de 21 de juliol, del Registre Civil, i quines dinàmiques noves provoca en el tractament jurídic de l'antroponímia. Així, caldrà veure, per exemple, quina interpretació i aplicació es deriven del que disposa l'article 53.2n de l'esmentada Llei 21/2011, tant pel que fa a la intercalació de la *i* entre els cognoms com a l'avantposició de la preposició *de* –i *d'* també?– quan el primer cognom siga nom propi usualment o comence per nom propi.²¹

Comtat i debatut, a partir de la conversa amb les persones interessades que acudien a informar-se a l'OPV i també de les respostes a les entrevistes (mireu 3.1) es trascola una valencianitat ciutadana, sovint massa silenciosa, que, a banda d'opcions polítiques, és ben favorable i receptiva als projectes de redreçament i progrés lingüístic, social i cultural.

6. Agraïments

Aigües Vives Pérez, Alfons Esteve, Carme Navarro, Cèsar Mateu, Ferran Campos, Immaculada Cerdà, Immaculada Salvador, Josep Antoni Torregrossa, Lluís Martí, Maria Teresa Mollà, Maria Crespo i Mercè Teodoro.

7. Bibliografia

- CASANOVA, E. (2007) «La normativització dels noms de pila i dels cognoms valencians», *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 106-107, Societat d'Onomàstica, p. 40-53.
- ESTEVE, A. (1994) «La “i” entre cognoms espanyols i sentències», *Revista Llengua i Dret*, 21, Escola d'Administració Pública de Catalunya de la Generalitat de Catalunya, p. 23-29.
- MINGUET, E. (2005) *Els processos de normalització lingüística en l'àmbit municipal valencià*, tesi doctoral, www.tdx.cat/handle/10803/9805.
- MOLLÀ, M. T. (2013) «Antroponímia valenciana i legislació», *Nous materials de toponímia valenciana*, Paiporta, Editorial Denes, p. 395-435.
- POU, A. (1998) i E. Bosc «El nom propi i la llengua catalana», *Revista Llengua i Dret*, 29, Escola d'Administració Pública de Catalunya de la Generalitat de Catalunya, p. 107-146.
- TEODORO, M. (1999-2011) «Crònica legislativa: País Valencià» i (2011-ençà) «Crònica legislativa del País Valencià», *Revista de Llengua i Dret*, núm. 31-ençà, Escola d'Administració Pública de Catalunya de la Generalitat de Catalunya.

---

²¹ Cal esperar, doncs, si no ho desplega cap altra disposició, que, com ara en un nom semblant al meu, es pugui avantposar a petició, lògicament, del ciutadà bé l'ús de *de* o de *d'* i no es pretenga imposar el de *de* pel fet que el cognom no és català, etc.

IDENTIFICACIÓ DE LES FAMÍLIES MÉS RELLEVANTS I APROXIMACIÓ A L'ORIGEN I EL SIGNIFICAT DELS SEUS RENOMS: EL POBLE DE SON SERVERA

Pedro Fidel Castro Lliteras
Joan Estelrich Lull

Resum

En aquest treball es proposa un sistema d'identificació de les famílies més rellevants d'una societat, no necessàriament en termes econòmics, al llarg d'un període històric concret. S'analitzen les dades que inclouen la combinació de llinatge i renom a la documentació existent en referència als pobladors del nucli de Son Servera (Mallorca), des del seu naixement, al segle XVII, fins a la primera meitat del segle XX.

Una vegada identificades les famílies més rellevants, es procedeix a la recerca del possible origen del malnom i de la seva etimologia, tant d'un caire popular com lingüístic. A més, es realitza una classificació d'aquests malnoms des del punt de vista semàntic i formal. Finalment, en el cas d'haver recollit diferents grafies al llarg de la història, es comprova si segueixen una evolució contínua i se n'intenta donar una versió adequada a les normes ortogràfiques actuals, partint de l'etimologia.

S'han pogut identificar 58 famílies especialment rellevants en la història del poble, dins el conjunt que inclou fins a 988 combinacions diferents de llinatge i renom documentades.

Objectius

El primer dels objectius de la recerca és la identificació de les famílies que s'han mantengut al llarg del temps amb cert grau de rellevància en termes socials i com a grup reconegut a partir d'un renom, no necessàriament per termes econòmics. Proposam un primer sistema estadístic senzill per assolir aquesta identificació i aplicarlo a una base de dades de població històrica del municipi de Son Servera (llevant de Mallorca) que inclou informació des del naixement del nucli com a llogaret del municipi d'Artà (segle XVII) fins a la primera meitat del segle XX.

Per altra part, es tracta de realitzar una anàlisi, tant històrica com filològica (dialectal, etimològica i gràfica), dels renoms pertanyents a aquestes *famílies rellevants*. Amb aquesta darrera anàlisi, volem comprovar com el dialecte que es parla a la zona de Son Servera es reflecteix en els seus renoms i com ha afectat les grafies que trobam recollides en una base de dades de renoms serverins.

Metodologia

Anàlisi estadística

La identificació de les *famílies rellevants* a Son Servera s'ha realitzat a partir de l'anàlisi de la informació recollida en una base de dades que conté, entre moltes altres dades, els noms, llinatges i malnoms dels habitants del nucli de Son Servera i els seus voltants que apareixen a tot tipus de llistes de poblament des de l'any 1666 fins a l'any 1931; a més de la informació que hem obtingut mitjançant diverses entrevistes realitzades l'any 2012. Una part d'aquesta base de dades fou presentada l'any 2014 a les Jornades d'Estudis Locals de Son Servera (CASTRO, 2014).

L'anàlisi estadística ha anat encaminada a identificar relacions de llinatge i renom que complissin tres condicions bàsiques:

1. Existeix un nombre significatiu de registres del renom en estudi (N), que permeti donar major validesa a la informació recollida i permeti un millor estudi de la seva història i la seva varietat en grafies i relacions familiars. Hem considerat adients per a l'estudi tan sols els renoms que complien $N \geq \bar{\alpha} + \sigma$ que, en aquest cas és igual a $N \geq 20$.

2.El renom sembla que és intergeneracional, i dóna lloc clarament a una família reconeguda al llarg del temps. L'espai temporal transcorregut entre la primera i la darrera menció d'un renom a la documentació inclosa a l'estudi (ΔT) ha de ser almenys de 50 anys. Així, tan sols aquells renoms esmentats en documents separats per més de mig segle poden ser considerats per a la classificació com a possiblement pertanyents a *famílies rellevants*.

3.Hi ha una relació clara entre un renom i un llinatge en concret. Tenim exemples de malnoms transmesos per part de mare, però no és el més comú, i sovint no es converteixen en predominants a les generacions següents. Per altra part, la dispersió d'un renom a través de diversos llinatges dificultaria un reconeixement directe de la persona o família a la qual es refereix un interlocutor (perdent part de la funció del renom). Per tant, proposam que tan sols es puguin considerar *famílies rellevants* aquelles per a les quals més d'un 70% dels registres d'un renom van associats a un sol llinatge (RL).

Una vegada identificades les famílies que compleixen les tres condicions, valoram la importància de les diferents *famílies rellevants* (I) aplicant la següent fórmula (consideram les tres condicions amb el mateix valor, no hi ha ponderació):

$$I = \left(\left(\frac{N - N_{\min}}{N_{\max} - N_{\min}} \right) + \left(\frac{\Delta T - \Delta T_{\min}}{\Delta T_{\max} - \Delta T_{\min}} \right) + \left(\frac{RL - RL_{\min}}{RL_{\max} - RL_{\min}} \right) \right) / 3$$

En el nostre cas:

$N_{\min}=21$ // $N_{\max}=77$ // $\Delta T_{\min}=89$ // $\Delta T_{\max}=263$ // $RL_{\min}=70.7\%$ // $RL_{\max}=100\%$

El resultat és un nombre entre 0 (menys important) i 1 (més important).

Anàlisi semàntica i formal

En aquesta part de l'estudi, volem fer una aproximació al significat semàntic del renom. Per a aquest propòsit, s'utilitzaran obres de referència com el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (a partir d'ara DECLC) de Joan Coromines, i el *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB) d'Antoni Maria Alcover i Francesc de Borja Moll, a més d'altres treballs sobre renoms i el seu sistema d'estudi.

A partir de les diferents grafies que hem recollit als documents, intentam establir una possible evolució dialectal del renom dins el poble estudiat. A més, centrant-nos en la part més cultural i històrica, proposam un possible origen del malnom, en cas que sigui oportú. Els malnoms es classifiquen per famílies i, posteriorment, per semàntica.

Apunts històrics

Creiem necessari, abans d'entrar a veure en detall els resultats de l'anàlisi estadística i filològica, esmentar alguns fets de la història de Son Servera que podrien ajudar a comprendre la presència, aparició i/o desaparició de llinatges i renoms en la sèrie documental estudiada.

La data que marca l'inici de l'època d'estudi, l'any 1666, es correspon amb el moment en què es començà a generar informació diferenciada del nucli de Son Servera dins la documentació del municipi d'Artà, al qual pertanyia. Aquesta data és la de l'inici de l'establiment de la possessió dita Fra Garí, fet que dóna lloc a la consolidació com a nucli de poblament del petit llogaret existent fins aleshores. Per altra banda, hem de tenir present que el ràpid creixement de població del nucli a les dècades següents, no suposa cap canvi radical en la composició de llinatges i malnoms de la població de la zona. El motiu és que una de les condicions per poder accedir als nous establits era la residència prèvia dins el territori de la Universitat d'Artà (GILLI, 2007: 155).²²

Un punt d'inflexió que trobam dins l'època estudiada i que podria representar un tall important pel que fa a la desaparició de renoms i aparició de nous llinatges i renoms en un curt espai de temps és la pesta que afectà la vila l'any 1820. En poc més de tres mesos morí al voltant del 56% de la població: 1.017 persones, d'un total

²² «*les terres no puguin ser establides sinó a fills de la vila.*»

de 1.808, segons el llistat oficial (AD Son Servera D 1820, I/74-D/6). Sembla que el procés de repoblament degut a l'arribada de gent procedent d'altres pobles de Mallorca s'inicià ràpidament. L'any 1826 ja hi havia 1.032 habitants només en el nucli de Son Servera (AMSV 614/1b, de maig de 1826), que en els moments anteriors a la pesta havia acumulat al voltant del 75% de la població de la zona d'estudi (AMSV 614/1a, de 1815). Així, podríem aproximar l'arribada d'unes 600 persones a Son Servera entre febrer de 1821 i maig de 1826. L'arribada dels nous habitants s'hauria de veure reflectida en un canvi de la composició dels llinatges i els malnoms de Son Servera durant la segona meitat del segle XIX.

La darrera llista completa de població de Son Servera que inclou el renom dels habitants és l'*Amillaramiento* de 1864 (AMSV-1399). La informació restant fins a arribar a l'any 1931 fou extreta de llistes parcials d'origen divers, però es considerarà important per poder oferir un fil connector que enllaci el segle XIX amb els malnoms recollits oralment ja en el segle XXI.

Les famílies més rellevants

Com a resultat de l'aplicació de les condicions abans esmentades per a l'anàlisi de la informació recollida a la base de dades, s'han pogut identificar 58 *famílies rellevants* a la història de Son Servera.

Per falta d'espai, a les següents pàgines tan sols presentam un petit estudi històric i filològic de les vint-i-cinc famílies més rellevants identificades i corresponents als llinatges més presents a la història de Son Servera. Aquestes famílies són les que queden marcades en vermell a la *Taula 1*, que recull totes les *famílies rellevants* identificades juntament amb un breu resum de la informació tractada.

Anàlisi de malnoms

Les *famílies rellevants* han estat organitzades alfabèticament segons el llinatge i, dins aquest, per malnom. Per a cada llinatge s'ha realitzat una petita introducció històrica sobre la seva presència al nucli de Son Servera.

*Brunet (4)*²³

El llinatge Brunet no es troba entre els deu més comuns a Son Servera durant el segle XVII, sols apareix en el nom de dos establidors de l'any 1666. No era comú al terme d'Artà, on l'any 1578, al *Llibre dels Estims* (AMA 2006), només apareix una vegada. A la segona meitat del segle XVIII i durant el segle XIX arriba a ser el quart més comú i el porta el 6,6% de la població. Ha donat lloc a tres *famílies rellevants*; fem l'anàlisi de les dues més importants.

- de Fatget [d̪əβ'f̪əʔ]: de fatget, de fetget, de fatjet, de fetxet.²⁴

Variants: fatget, fetxeta

Aquest malnom fa referència a la possessió anomenada Fatget, topònim que trobam al segle XIII com *Benifaieg*.²⁵ Sembla que a partir de la segona meitat del segle XVIII els amos d'aquesta possessió pertanyeren a la nissaga dels Brunet.

Com es pot comprovar, el malnom inclou la preposició *de* que indica procedència o pertinència. Per altra part, trobam que el malnom *fatget*, sense la preposició *de*, apareix en algunes ocasions a la documentació normalment lligat també al llinatge Brunet. Podríem suposar que es tractava de la mateixa *família rellevant* però no ho hem reflectit a les dades de la taula.

- Ueu [w̪ɛw]: uheu, huéu, uéu, ueu, oheu, hueva.

²³ La xifra entre parèntesis indica la posició del llinatge dins la llista de cognoms més repetits a tota la sèrie històrica de Son Servera que delimita l'estudi.

²⁴ Indicam les diferents grafies que hem pogut assignar a cada malnom, en ordre cronològic d'aparició a la documentació.

²⁵ Trobam diferents grafies històriques recollides al mateix llibre (GILI, 2007): *Benifaieg*, 1295 (pàg. 81), *Beniffaget*, 1330 (pàg. 81), *Benifatget*, 1410 (pàg. 21), *Benifaget*, 1500 (pàg. 38), *Fatget*, 1576 (pàg. 82). Així i tot, en l'actualitat la grafia més corrent (i incorrecta) és Fetget, deguda a la confusió de significat, com a derivat de fetge.

Com en el cas de l'anterior, aquest malnom apareix documentat per primer cop a la primera meitat del segle XVIII i segueix en ús en l'actualitat. No hem pogut recollir oralment cap informació sobre el seu possible origen o significat, però hem trobat que aquest malnom també existeix a Sant Llorenç des Cardassar. Per això, recollim la teoria de QUINA (2005, 309) que diu que *neu* prové de l'onomatopeia infantil uè, que imita el plor d'un infant o també s'utilitza per fer referència a un nin molt petit. El femení es forma amb el sufix -a, convertint la darrera u en una ve epentètica.

Lliteres (9)

Tot i no aparèixer els Lliteres entre els propietaris d'alguna casa a la zona de Son Servera l'any 1662, sabem que ja hi estaven instal·lats l'any 1669, en què el document d'establiment (AMA-1995) indica que Bartomeu Lliteres ja tenia una casa abans de la seva redacció. És un llinatge molt poc comú i que es troba, tradicionalment, quasi en exclusiva al llevant de Mallorca. Al final del període d'estudi perd importància relativa, i arriba a representar sols el 3% del total.

A part del llinatge Servera, Lliteres, juntament amb Sanxo, són els únics per als quals hem pogut documentar un renom rellevant ja existent al segle XVII: *roget*.

- Mal [mal]: mal, mala.

El renom *mal* apareix documentat regularment en quasi la totalitat dels documents consultats des de la segona meitat del segle XVII fins al segle XX. Durant el segle XIX sembla que hi hagué dues famílies *Lliteres Mal*, perquè trobam repetidament el nom *Antonio Lliteras Mal de Pedro* i *Antonio Lliteras Mal de otro*.

El renom és un substantiu que significa «el contrari del bé» (DCVB). Com podem veure, segueix el sistema normal de formació del femení.

- Roget [ro'ɣət]: rotjet, rotget, rotguet, rotjeta, roxeta.

Trobam aquest malnom en relació amb la família Lliteres almenys des de la segona meitat del segle XVI. Juntament amb els malnoms *saco*, *bessó* i *xerubí* (els dos darrers no han arribat a donar lloc a una *família rellevant*), són els únics que hem pogut documentar ja al segle XVI, i segueixen en ús al segle XXI: *Antoni Lliteres als Roget* [també conegut com *Antoni de la Begura*] rebé concés per casar-se a l'agost de 1585.²⁶

Es tracta d'un derivat de roig, format amb el diminutiu -et. Significa «roig petit». Possiblement el malnom aparegué a causa d'una característica física de la família: pèl-roig o pell vermella, com passa amb la família dels *vermells* de Manacor.

Llull (6)

Trobam el llinatge Llull ja entre els habitants de les cases existents l'any 1662. Tot i arribar a ser el tercer llinatge més comú a Son Servera durant el segle XVIII, perdé posicions al segle següent. Segurament aquesta és la raó dels pocs renoms rellevants que hi trobam relacionats.

- Gravat [gra'vat]: grevat, querevat, gravat, grabat, gravada.

El renom *gravat* ha anat sempre lligat a la família Llull des de la seva aparició a la documentació. Tan sols hem trobat una excepció, la de Simó Servera *gravat* (AMA 1784, de 1766), qui l'any 1759 (AMA -2017) era esmentat com a Simó Servera *sigala gravat*. Com hem vist a la *Taula 1*, els Servera *sigala* formen una *família rellevant*. Sembla que el seu nom complet era Simó Servera Llull i acabà rebent el renom de la seva mare, però no el transmeté als seus fills.

L'adjectiu *gravat* fa referència a una persona que té marques sobre la pell a causa de la pigota (DCVB). Podem veure que n'hi ha dues grafies principals, encara que la grafia *querevat* tan sols la trobam al *Llibre de Baptismes* (APSV ss, 1741-1880), en relació als fills de Pere Llull, *querevat*, entre 1756 i 1769. En aquest mateix document, en canvi, apareix un fill del mateix Pere Llull, *grevat*, l'any 1755.

Massanet (3)

Massanet és el tercer llinatge més comú dins Son Servera a tot el període estudiat. Malgrat que tan sols apareix esmentat una vegada entre les cases existents l'any 1662, després de Servera és el llinatge més comú entre

²⁶ En alguns casos, per completar i afegir detalls a la informació recollida, s'han aprofitat les referències existents a l'arbre genealògic de la família Lliteres Sanxo. Són els casos de les *famílies rellevants* Lliteres *roget*, Nebot *bua*, Sanxo *corp* i Sanxo *rosegó*.

establidors de 1666 a 1684. Era un llinatge molt comú a Artà i, de fet, és el més repetit al *Llibre dels Stims* de 1578 (AMA 2006).

- Cerol [sə'ɾɔl]: seról, serol, cerol, sarol, sarola.

Les primeres referències al malnom *cerol* les trobam entre els noms dels pares dels batiats a la dècada de 1740 a l'església de Son Servera. Des del primer moment podem notar que els pares dels diferents nats eren els tres germans Jaume, Pere i Miquel Massanet. Així, suposam que el malnom ja provenia almenys d'una generació més enrere. De llavors ençà, trobam sempre el malnom lligat a la mateixa família.

Podem veure que és una paraula derivada de cera (base de la pasta). Originària del llatí, agafà la forma d'adjectiu «barrejat amb cera». Segons Coromines, aquesta agafà la forma *cerot* en el mossàrab català i passa amb el so -l al mallorquí, menorquí i ribagorçà (1981: 672). Trobam altres significats de la paraula-renom que, possiblement, s'adiuen més al significat que donà origen a ser usat com a malnom: 1. brutor greixosa, o 2. por excessiva (DCVB).

La paraula passa del femení *cera* al masculí *cerol* amb el sufix -ol. Aquest sufix fa desaparèixer la a de *cera* per assimilació. El femení es forma amb el sufix -a, *cerola*.

- Colau [ko'law] o [ko'tew]²⁷: colau, colava. Variants: colavet.

Nicolau Massanet fou un dels primers establidors de Son Servera l'any 1666 (AMA-1995). Als successius documents del segle XVII va apareixent el seu nom, fins que l'any 1709 finalment podem documentar Nicolau Massanet *de Nicolau*, i l'any 1723 Jaume i Miquel Massanet *colau*. Tot i que apareixen gran quantitat de mencions a diferents Nicolau Massanet fins a l'any 1831, cap d'ells no és de malnom *colau*. Per tant, cap de les persones d'aquest malnom documentades no seria dita Colau *colau*. Fins almenys l'any 1827, l'actual carrer dels Carmelites era anomenat *carrer dels colaus*, encara que a partir de 1805 trobam també la denominació *carrer del fanch*.

Forma escurçada per afèresi del nom propi d'home Nicolau. Trobam la forma femenina acabada en -a, amb la transformació de la u a una v epentètica. És probable que el malnom *leu* [tew], que ja apareix amb la forma [bort dit den] *lao* l'any 1578, tengués el mateix origen.

- Pipada [pi'padə]²⁸: pipade, pipada.

La família Massanet *pipada* apareix documentada a partir de l'any 1719, però molt probablement el renom existia, almenys, a la generació anterior, perquè en aquest primer document (AMA-1783) hi apareixen la viuda de Gabriel Massanet *pipade* i, molt possiblement, el que devia ser el seu fill, Miquel Massanet *pipade*.

Derivat de pipa, amb el sufix -ada amb el significat de «nom del contingut de la pipa». Trobam els diferents significats de: xuclada que es fa a la pipa durant l'acte de fumar o quantitat de tabac que cap dins la pipa. És pot usar en sentit despectiu: «no val una pipada», no valer res, el qual creim que és l'originador del renom (DCVB i DECLC).

Nebot (7)

Nebot és un llinatge poc comú a Mallorca, i els seus portadors es trobaven tradicionalment concentrats als termes d'Artà i Porreres (BOVER, 1983: 259) i, més específicament, als voltants del nucli de Son Servera. És el llinatge de la nissaga de propietaris de la possessió dita Son Xerubí, situada entre Son Servera i Artà, des del segle XV. Durant tot el període estudiat és portat per un 4,9% de la població.

- Bua [ˈbua]: búe, búa, bue, bua, buha. Variants: bueta.

El renom *bua*, que trobam a la documentació consultada a partir de la segona meitat del segle XVIII, sembla que apareix lligat a una sola persona, Serafi Nebot Genovart *bua*, i només a partir de l'any 1805 comença a aparèixer lligat a altres persones del mateix llinatge: els seus fills Mateu, Serafi i Pere. Després sembla que es transmet a les següents generacions, sobretot per la línia del germà major, Mateu.

²⁷ Es donen dues pronúncies possibles: la primera, l'actual forma de l'hipocorístic de Nicolau i, la segona, una suposició de la pronúncia d'aquest nom comparada amb altres formes del serverí com carro [ˈkɛru] o pa [pɛ].

²⁸ Aquest malnom no s'ha recollit oralment, la proposta de pronúncia és en funció de les grafies estudiades.

Paraula primitiva que significa bony o gra purulent. La seva variant és un diminutiu format a partir del sufix -eta.

Sanxo (5)

El llinatge Sanxo apareix entre els més comuns a Artà ja al segle XVI, el trobam a Son Servera des del mateix moment de l'establiment, l'any 1669, i arriba a ser un dels llinatges més importants de la zona d'estudi durant els segles XVIII i XIX.

A més, a part del llinatge Servera, Sanxo i Lliteres són els únics per als quals hem pogut documentar un renom rellevant ja existent al segle XVII, en aquest cas, *corb*.

- Corb [kɔrp]: corp, córp. Variants: corpetó.

Des del moment de l'establiment, l'any 1669, són esmentats els Sanxo *corp*. Segons sembla, aquesta família provinent del terme de la vicaria de Capdepera, s'instal·là a Son Servera conservant el seu renom. La branca principal d'aquesta família visqué a les terres obtingudes l'any 1669 fins a la dècada de 1940, donant nom al que fou el petit llogaret de *can Corb*, ara als límits de la trama urbana del nucli de Son Servera. Actualment és de la família Lliteres *eresbí*, però també de *can Corb*.

Pensem que es tracta d'una paraula primitiva que trobam amb el significat del nom d'un ocell de la família dels còrvids, atès que hem pogut documentar l'origen d'aquesta família a Capdepera, zona antigament pertanyent al terme d'Artà, i en la qual trobam diversos *puig des Corbs*. Aquests topònims són a causa de la gran població de corbs existent a les muntanyes gabellines, fins i tot en l'actualitat. La tradició oral i familiar diu que l'origen del seu malnom és a la presència d'una parella de corbs a les penyes de les terres de *can Corb*. Malgrat tot, hem pogut comprovar que el renom és anterior a la creació d'aquest topònim a Son Servera.

- Rosegó [rovə'gɔ]: roago, rovego, ravagó, roagó, rovegó, roagona, rovegona, rovagona, revegona, roegona.

La família Sanxo *rosegó* apareix documentada a partir de l'any 1709, en la persona de Joan Sanxo *Roago*. Posteriorment el conjunt llinatge-malnom és heretat pel seus fills Antoni i Joan Sanxo Vives. El fill major, Antoni, transmet el malnom als seus descendents, però tots els mascles moren abans de tenir descendència, i tan sols es manté per transmissions per línia materna primer als Morey i, més tard, als Brunet. Per aquesta raó, és una de les famílies amb una menor relació RL de les estudiades en detall.

Derivat del verb rosegar, significa tros de menjar mossegat o tros de pa deixat en menjar. El femení es forma a partir del sufix -a amb una -n- de suport. Podem veure com a la primera i la darrera grafies recollides, s'escriu fora ve baixa entre la o i la a inicials. Però, no sabem si aquest fenomen és per ultracorrecció o perquè aquesta v no es pronunciava. Els parlants serverins, tal com passa a la major part de la zona del Llevant de Mallorca, afegixen una ve epentètica (a vegades reflectida a la grafia) entre aquestes dues vocals, per evitar una assimilació.

Servera (1)

És el llinatge de la família propietària de la possessió de Binicanella des del segle XIV, la qual ocupava gran part de les terres de l'actual municipi de Son Servera. Els hereus, durant els primers segles, construïren les seves cases a les proximitats de la casa pairal, i així es formà un petit nucli. És a partir de l'any 1666, amb l'expropiació de Fra Garí (escindida de Binicanella l'any 1473) i la seva venda en petites parcel·les a habitants d'Artà, quan el nucli creix, comença a ser considerat un llogaret i s'hi estableixen nous llinatges.

És, amb diferència, el llinatge més comú a Son Servera durant tot el període estudiat. Al segle XVII era el llinatge del 40% de la població del nucli i els seus voltants. La seva presència es redueix fins al 20% al segle XIX. El seu predomini ha donat lloc, històricament, a una gran homonímia, fet que ha afavorit l'aparició de molts renoms en relació amb el llinatge Servera:

- Bou [bɔw]: bou, bóu, bova.

Els Servera *bou* apareixen a la documentació a partir de l'any 1709 amb els germans Joan i Salvador Servera Tous *bou* i, per tant, probablement podríem dur l'origen del renom almenys a una generació més enrere. El renom es manté dins la mateixa família fins a la segona meitat del segle XIX, en què sembla que es perd la

transmissió per via paterna i passa als Riera Servera i als Brunet. En l'actualitat *can Bou* i el renom *bou* estan lligats a la família Bennàssar.

L'any 1805 apareix *bou vago*, esmentat sense nom, però el podríem identificar amb Antoni Servera. L'any 1864 també trobam Joan Orpí *bou de Artà*, pertanyent a la família del mateix renom instal·lada en aquest altre nucli.

Des del punt de vista semàntic és, clarament, un nom d'animal, el mascle de la vaca. Aquesta paraula també s'utilitza com a atribut per referir-se a persones fortes. Tenim el cas que, quan aquesta paraula és malnom, el femení es forma a partir d'afegir una terminació del femení: -a, amb la posterior transformació de la u en una v epentètica: de *boua* a *bova*.

- Calces [*'kalsə* s]²⁹: calsas, calses.

Des del moment de la primera menció d'aquest malnom, l'any 1684, fins a la darrera, l'any 1864, ha anat sempre lligat a la família Servera, tan sols amb dues petites excepcions a la documentació, de 1820 i 1822. L'any 1709 ja existia un terreny anomenat Son Calces, propietat d'aquesta família. Les calces són una peça de vestir que cobria el peu i la cama, ajustant-se al contorn. És un plural que ha agafat significat propi, ja que és d'ús més general que el singular *calça*.

- Callersès [*'kəɫə'ras*]³⁰: callares, calleres, callarés, calleras, caleres.

Trobam persones provinents de Càller que residiren a Son Servera a la primera meitat del segle XIX, posteriors a la primera aparició del malnom.³¹ El Port Vell, prop del nucli de Son Servera, podria donar alguna explicació al renom. Encara que fos un port de cabotatge, sembla que en alguns moments pogué rebre vaixells de fora de Mallorca. També s'ha de tenir present l'existència d'alguns capitans de marina a la família Servera (BOVER 1983: 108).

Gentilici de Càller, ciutat de Sardenya que va pertànyer a la corona aragonesa fins al 1713. El seu escut encara conserva les quatre barres representatives d'aquesta corona.

- Cremat [*'kre'maɫ*]: cremat, cramat, cremada.

La família Servera *cremat* la trobam documentada a partir de l'any 1709, en què apareix Antoni Servera *cremat* al Cadastre d'Artà (AMA-2013). La següent persona esmentada a la documentació sembla que és el seu fill, «Bartomeu Servera cremat, casa que eren de Ant Servera cremat So Servera», i un altre possible fill, Pere Servera *cremat*. En els documents següents sempre sol aparèixer algun membre d'aquesta família, i sempre amb la mateixa relació llinatge-renom, amb una sola excepció. A la segona meitat del segle XIX, trobam Catalina Vives *cremada*, també *vida cremada*, que seria l'esposa d'Antoni Servera *cremat*.

Com es veu clarament, es tracta d'un adjectiu o nom que significa que ha rebut la ferida del foc damunt la pell. El derivat femení, format a partir de la marca -a, sonoritza a la t final, i forma *cremada*.

- Doret [*'do'raɫ*]: doret, doreta, dorat. Variants: dor, doró, dora

La família Servera *doret* és una de les més repetides a la documentació, tot i que no apareix de principi a fi de la sèrie documental (vegeu la *Taula 1*). Això és perquè la documentam per cada un dels vint-i-un fills que

²⁹ Vegeu nota 7.

³⁰ Vegeu nota 7.

³¹ «Dia trece del mes de noviembre año de mil ochocientos y dies yo el infraescrito Vº de la Iglesia de Son Servera [...] despose en la dicha Iglesia [...] à Thomas Pisares hijo de Salvador y de Anna Maria Bacarela cons [...] natural de Caller en la Cerdeña.» (AD Son Servera M, 1808-1824). El llinatge es perdé en morir ell mateix, la seva muller i tots els seus descendents a la pesta de 1820: Tomàs Pisares Bacusela, Magdalena Servera Lliteres, Salvador Pisares Mascaró (fill de la primera esposa) i Tomàs, Miquel i Catalina Pisares Servera; a més, la filla major, Anna Maria Pisares Mascaró, havia mort el 1818.

A la mateixa època, visqué a la zona una altra família provinent d'un gran port de la Mediterrània: almenys durant 1817 estigueren instal·lats a Artà els Vanalli Formosa, sembla que provinents de Gibraltar.

tengueren Salvador i Sebastià Servera *doret* entre 1752 i 1774. No sabem si els *doret* són descendents de Joan Servera *dor*, que trobam documentat entre 1684 i 1719.

Tot sembla indicar que el malnom *doret* és una afèresi del diminutiu de Salvador, Salvadoret. No estam d'acord amb la proposta de QUINA (2005: 148), que defensa l'origen d'aquest renom en un «apòcope dels noms propis Doroteu o Dorotea».

La variant *doro* la trobam sempre relacionada amb una sola persona de la família Massanet. Per tant, ens plantejam la qüestió si aquest Massanet *doro*, podria provenir també del nom Salvador o, en canvi, seria un sintagma preposicional *d'oro*, fent referència a or.

- Monget [mon'tʃaŋ]: moniet, mongét, monjeta, mongeta. Variants: monjo.

Renom derivat del llinatge Monjo. És un diminutiu format amb el sufix -et. El trobam documentat, a Son Servera, a partir de l'any 1709 en relació amb Antoni, Joan i Salvador Servera *monjet*. El llinatge Monjo és, històricament, extremadament estrany al nucli de Son Servera i els seus voltants, però apareix a la documentació d'Artà almenys des de l'any 1578 (AMA-2006) on, a més, ja apareix una persona anomenada Jo[an] Splugues *monget*. És un llinatge més comú a la zona de Capdepera.

El malnom *monjo* que actualment existeix a Son Servera prové d'una dona d'origen artanenc que arribà a Son Servera a final del segle XIX o principi del segle XX.³³

- Saco [ˈsako]: sacó, sacho, sáco, sacó(?), saca. Variants: saquet.

Juntament amb els malnoms *roget*, *bessó* i *xerubí* (els dos darrers no han arribat a donar lloc a una *família rellevant*), són els únics que hem pogut documentar a Artà ja al segle XVI i segueixen en ús al segle XXI. Així i tot, cal fer esment que al segle XVI els *saco* pertanyien al llinatge Morey (GILL, 2007: 66).

Des del primer moment de l'establiment, l'any 1666, apareix Jaume Servera *saco*. Tot i ser la *família rellevant* que hem registrat en més ocasions i, a més, durant tota la sèrie documental i fins a l'actualitat, sempre trobam aquest renom lligat al mateix llinatge amb una sola excepció l'any 1773, en la persona de Jaume Terrassa *sáco*. Trobam dos possibles significats per a la paraula: sac i peça de vestir (en castellà *sayo*) (DCVB). El femení es forma a partir de la substitució de la o final pel sufix -a, marca de femení, *saca*.

- Voreta [vo'raʈ]: voreta, vorete, boreta.

La família Servera *voreta* apareix documentada a partir de l'any 1709, representada per Antoni i Miquel Servera *voreta*. Des del primer moment i fins a l'actualitat, els trobam lligats a una *terra a Pañarotja* [Penyarotja] (AMA-2013). Sols trobam una referència lligada a un altre llinatge, Nebot, però sembla que es tracta de l'esposa d'un Servera, perquè a la generació següent trobam els Servera Nebot *voreta*.

Dins la memòria de la família Servera *voreta* no tenen cap explicació a l'origen d'aquest renom. Segons el DCVB, però, té diferents significats:

1. Doblec estret de la vora d'una roba, cosit perquè siga més resistent.
2. Brins o verducs entorcillats que formen un reforç a la boca d'una senalla, etc.
3. Al costat de la vora.

Sureda (8)

El llinatge Sureda és molt poc comú a Son Servera abans del segle XIX i sols dóna lloc a una *família rellevant*.

- Minyó [mi'ɲo]: miño, miñó, minyo, minyó, miñona, minyona.

Les onze primeres referències que hem pogut recollir de la família Sureda *minyó*, entre 1745 i 1779, sembla que pertanyen a una sola persona: Miquel Sureda *minyó*. Els seus descendents deuen ser els que han portat el malnom *minyó* fins a l'actualitat, sempre lligat al mateix llinatge.

Hem pogut comprovar que el nom Salvador Servera *doret* que trobam al *Llibre de Baptismes*, feia referència a tres persones: Salvador Servera Servera, Salvador Servera Terrassa i un altre que no hem pogut identificar.

³³ Informació recollida d'Antoni Servera Servera *Monjo*, renét d'aquesta dona.

Minyó és paraula primitiva, que significa infant petit. No sofreix cap canvi significatiu de la grafia al llarg de la documentació. El femení es forma amb el sufix -a, amb la -n- de suport que ja hem explicat en altres renoms. *Vives (2)*

El llinatge Vives apareix a la documentació referent a les poques cases existents als voltants de Son Servera (Ca s'Hereu) l'any 1662. També apareixen persones amb aquest llinatge entre els primers establidors, els anys 1666 i 1667, i denota una gran homonímia l'existència de quatre caps de família anomenats Miquel Vives l'any 1684. Entre el segle XVIII i el segle XIX el porta al voltant del 10% de la població.

- Burcany [bur'kaj]³⁴: burcany, burcañy, buscañy.

Els cas de la família Vives *burcany* és semblant a la dels Servera *doret*: malgrat que es troba representada en un espai de temps relativament curt, és molt esmentada a la documentació pel fet d'haver-hi diversos germans que tenen molts fills en pocs anys: trenta-dos fills de Sebastià, Joan, Antoni, Jaume i Rafel Vives *burcany*, i sembla que néts de Miquel Vives *burcany*, nascuts entre 1744 i 1773. No hem trobat cap referència documental d'aquesta *família rellevant* després de 1813. A causa de l'espai de temps i la documentació existent entre aquesta data i la de la pesta (1820), no podem assegurar que la mortaldat de la malaltia sigui la causa de la seva desaparició. Així i tot, l'encreuament de la documentació ens permet afirmar que almenys dotze nins i nines de llinatge Vives i relacionats amb els *burcany* són a la llista de morts realitzada l'any 1821. A més, Rafel Vives Tous *del cavall*, és el fill de Bàrbara Tous «*vida de Juan Vives als Burcañy*», dada que ens indica que, per aquesta línia, el malnom s'havia perdut amb tota seguretat l'any 1820.

El *burcany* és, segons Coromines, un bastó per a burgar, és a dir per a furgar, remenar o buscar. Per tant, és una paraula derivada del verb burgar. Com podem veure a les grafies recollides, hi ha dues formes de pronúncia: *burcany*, la forma més primitiva, i *buscany*, format per analogia amb el verb buscar, del mateix significat que burgar.

- Cotó [ko'to]: coto, cotó.

No sabem si el malnom *cotó* aparegué en dues famílies alhora, Català i Vives. Pot ser que el fet que es trobi en relació amb aquests dos llinatges als primers documents en què apareix, és indicatiu que havia sofert ja un procés d'expansió a partir d'un primer llinatge. La família Català *cotó* desapareix a mitjan segle XVIII, i sols la família Vives *cotó* es manté fins al primer terç del segle XIX.

El *cotó* és una fibra vegetal usada per a la fabricació de teles. Segurament el renom apareix perquè el portador conreava aquesta fibra o hi mercadejava. Sabem que a la zona d'Artà hi havia plantacions d'aquesta espècie vegetal. A més, una de les primeres referències a aquest malnom és Pere Vives *coto parayre* (AMA-2013), nom que ens donaria una altra indicació de la seva relació amb la fabricació de teles, encara que els paraires es dedicassin a la llana.

- Martina [mər'tinə]: martina, martine.

La primera menció als Vives *martina* és de l'any 1763, però després no els hem pogut tornar a documentar amb seguretat fins l'any 1818. A partir d'aquest moment solen aparèixer diverses persones d'aquesta *família rellevant* a cada document. L'any 1864 podem veure que diverses famílies compartien el malnom, perquè el trobam relacionat amb els Vives Tous, Vives Pons i Vives Servera (AMSV-1399). Com en el cas dels Sanxo *corb*, una antiga barriada de Son Servera rebé el nom de la família principal: *can Martina*, que, actualment, es troba dins la trama urbana, al carrer Doctor Lliteres.

Martina és un nom de persona, derivat de Martí. La formació del femení es fa seguint el mateix procediment del nom Agustí. En aquest cas, el renom només es troba en femení, i possiblement significa «esposa de Martí».

- Perla [pə'la]: pella, pélla, pelle, perla.

La família Vives *perla* apareix documentada des del principi a partir dels dos germans Jaume i Sebastià, per això suposam que el malnom existia, almenys, ja una generació abans. Durant tot el segle XIX el trobam relacionat amb la família Vives, principalment en persones anomenades Sebastià Vives (*perla major, perla menor*, en cas de ser dos els esmentats al mateix document).

³⁴ Vegeu la nota 7.

El diccionari defineix perla com a concreció nacrada, de forma globulosa, que es forma a l'interior de la closca d'alguns mol·luscs. Molt preuada com a joia i com a element ornamental (DCVB). És una paraula femenina primitiva, de la qual no trobam cap derivat en forma de renom. La grafia apareix preferentment amb una doble ela a la documentació anterior a 1830, i la pronúncia era [H], és a dir, [ˈpɛHə]. Aquesta forma de pronúncia, actualment, està en desús i apareix molt dialectalment, encara que és popularment coneguda.

- Uixol [ʃɔH]³⁵. xol, xola.

La família Vives *nixol* apareix per primera vegada a la documentació de l'any 1709 i ja des d'aquest moment trobam noms diversos (Antoni, Sebastià i Jaume), fet que ens indicaria que prové almenys d'una generació més enrere. L'any 1827 és el de la darrera menció a aquesta família, que sembla que quedà tocada per la pesta: almenys dues filles de Joan *nixol* moriren l'any 1820.

Possible derivat dialectal de la paraula uixol, que fa referència a un petit tumor a la parpella. Creiem que ha patit una assimilació del so u- inicial amb el nom de persona anterior, com per exemple Tomeu o Tià (que trobam en els documents més antics), que farien desaparèixer la vocal u- del malnom i farien *xol*: *nixol* > *xol*. El femení es forma a partir del sufix -a, encara que sols el trobam l'any 1805, en l'expressió *V^a xola*.

Classificació semàntica

Hem decidit afegir la classificació semàntica, és a dir, pel significat, seguint la proposta feta per Joan Miralles als seus estudis de malnoms montuïrencs (MIRALLES, 1996).

-Nom de persona: *colau*, *doret*, *martina*, *monget*.

-Adjectius de qualitats: *bua*, *cerol*, *cremat*, *gravat*, *mal*, *roget*, *nixol*.

-Noms de lloc: *callerès*, *de Fatget*, *voreta*.

-Noms ironicohumorístics pròpiament dits: *pipada*, *uen*.

-Animal: *bou*, *corb*.

-Noms de coses: *burcany*, *calces*, *perla*, *rosegó*, *savo*.

-Vegetals: *cotó*.

-Altres: *minyó*.

Conclusions

L'aplicació de l'anàlisi estadística per a la identificació de *famílies rellevants* permet centrar l'estudi històric i filològic en algunes famílies de les quals es té la informació suficient per arribar a conclusions més acurades. Per contra, la mateixa anàlisi i la classificació que en resulta, dificulta l'estudi de l'aparició i la desaparició de malnoms en moments històrics concrets, com és el cas que s'havia proposat en relació amb la pesta de 1820. Malgrat aquest fet, sembla que podríem identificar la fi d'alguns malnoms als voltants d'aquest moment històric i, molt probablement, com a resultat de la desaparició de gran part de les famílies que els portaven: els casos més clars semblen el dels *nixol* i el dels *burcany*, però també s'hi podrien afegir els *pipada* o els *callerès*. L'estudi de tota la documentació existent oferiria una visió més completa i encara més aclaridora de la realitat social, històrica i lingüística del poble de Son Servera i, per extensió, de l'antic municipi d'Artà.

En la realització de l'anàlisi final (històrica, filològica i semàntica) de les vint-i-cinc *famílies rellevants* seleccionades hem pogut notar efectes distorsionadors de les dades pel que fa a alguns documents. El cas més destacat és el del *Llibre de Baptismes* (APSV ss, 1741-1880), que recull una gran quantitat d'informació però no ofereix una imatge fixa de cap moment concret de la història, omet malnoms i en repeteix reiteradament altres. Potser les llistes d'aquesta tipologia s'haurien d'eliminar de futurs estudis o filtrar prèviament. Entre les famílies estudiades, els casos més afectats per aquests documents són els dels Servera *doret* i Vives *burcany*.

---

³⁵ Vegeu la nota 6.

Si ens centram en la part més lingüística i filològica del treball, podem extreure una sèrie de conclusions. En els malnoms seleccionats per l'estudi s'hi troben alguns trets del dialecte del poble estudiat, Son Servera, com per exemple la *v* epentètica en la pronúncia de renoms com *rosegó* o el femení de *bou* i *ueu*. Trobam que trets generals del parlar col·loquial es reflecteixen en l'escriptura dels malnoms als documents consultats per a la recerca de material: *uixol* (*xol*), *perla* (*pellà*) o *rosegó* (*roago* o *rovago*).

Sobre la classificació semàntica, la majoria de renoms estudiats fan referència a antropònims i a qualitats de persona. Si ens fixam en totes les *famílies rellevants*, i no tan sols en les estudiades en aquest article, podem observar que encara apareixen molts més renoms antroponímics: els llinatges Janer, Valero, Massanet, Moragues i, potser, Cardell i Ruiz; i els noms Pau, *leu* (Nicolau),³⁶ Tonió, Xesc, Mateuet (*matevet*), Agustí i, possiblement, *xinet* (Magnet?).

Llinatge	Malnom	N*	x*	y*	z*	Llinatge	Malnom	N	x	y	X
Artigues	Majoralet	37	1709	1864		Servera	Bou, bova	61	1709	1864	X
Artigues	Timbo, timba	30	1762	1927	X	Servera	Calces	55	1684	1864	
Ballester	Janer	24	1757	1926	X	Servera	Callerès	62	1666	1822	
Brunet	Fatget, de	33	1709	1928	X	Servera	Canal	41	1709	1822	
Brunet	Puig, puija	29	1754	1864	X	Servera	Cigala	29	1666	1856	X
Brunet	Ueu, ueva	30	1719	1928	X	Servera	Comparet	21	1671	1864	
Fornés	Banya	32	1723	1926	X	Servera	Cremat, cremada	52	1709	1928	X
Gili	Frare	30	1709	1923	X	Servera	Doret	62	1723	1864	X
Llíteres	Mal, mala	36	1763	1930	X	Servera	Esquerrà, esquerrana	36	1671	1822	
Llíteres	Pula, de	21	1805	1928	X	Servera	Madò	22	1818	1929	X
Llíteres	Roget, rogeta	57	1709	1927	X	Servera	Massanet, massaneta	38	1755	1864	X
Llull	Caparro, caparra	25	1719	1864		Servera	Monget, mongeta	48	1709	1864	X
Llull	Gravat, gravada	39	1755	1926	X	Servera	Moragues	21	1666	1759	
Llull	Pau	29	1723	1864		Servera	Ruiz, ruissa	27	1805	1929	X
Massanet	Cerol, cerola	35	1744	1925	X	Servera	Saco	77	1666	1929	X
Massanet	Colau	27	1723	1926		Servera	Teula	23	1818	1930	X
Massanet	Pipada	51	1719	1822		Servera	Voreta	41	1709	1930	X
Massanet	Valero	41	1709	1822		Servera	Xinet, xineta	25	1805	1930	X
Moll	Ros, rossa	41	1709	1929	X	Sureda	Minyó, minyona	35	1745	1930	X
Nebot	Bua	72	1743	1928	X	Tous	Cardell	28	1754	1925	X
Nebot	Cap-dur, cap-dura	23	1709	1929	X	Vives	Agustí, agustina	27	1761	1929	X
Nebot	Leu, leva	28	1802	1929	X	Vives	Burcany	57	1709	1813	
Riutort	Caragol, caragola	41	1719	1929	X	Vives	Cotó	36	1709	1926	
Sanxo	Corb, corba	51	1669	1927	X	Vives	Guidó, guidona	32	1765	1930	X
Sanxo	Mercader	37	1745	1864		Vives	Martina	41	1763	1930	X
Sanxo	Rosegó, rosegona	39	1709	1928	X	Vives	Negret	37	1753	1864	
Sanxo	Tonió	25	1723	1812		Vives	Perla	50	1755	1924	X
Sanxo	Xesc, xesca	24	1768	1927	X	Vives	Uixol, uixola	47	1709	1827	
Sard	Mateuet	40	1747	1864		Vives	Vinyet, vinyeta	23	1744	1864	X

* N: quantitat de repeticions del malnom a la documentació estudiada; x i y, respectivament: data més antiga i més moderna en què s'ha documentat el malnom per escrit; z: indica si s'ha documentat el malnom oralment al segle XXI.

Taula 1. Llista de les famílies rellevants identificades, juntament amb part de la informació que n'ha permès l'estudi. En vermell es destaquen els malnoms dels quals s'ha inclòs un estudi específic en aquest article

³⁶ Vegeu el malnom *colau*, estudiat en el llinatge Massanet.

Bibliografia

Bibliografia general

- ALCOVER, Antoni Maria i MOLL, Francesc de Borja (1930-1962): *Diccionari català-valencià-balear*. Editorial Moll i Institut d'Estudis Catalans. Consulta electrònica: 19-08-2014.
- BOVER, Joaquín Maria (1983): *Nobiliario mallorquí*. Col·lecció Libros Legendarios de Oriente y de Occidente. Palma: José J. de Olañeta, Editor.
- CASTRO, Pedro Fidel (2014): «Malnoms de Son Servera. De 1666 a 1940». A: *Jornades d'Estudis Locals de Son Servera, 2014*. [Son Servera: Ajuntament de Son Servera. En publicació].
- COROMINES, Joan (1980-1991) *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Vol. I-IX. Barcelona: Curial.
- GILI, Antoni (2007). *Son Servera del segle XIII al segle XVIII*. Son Servera: Ajuntament de Son Servera.
- MIRALLES, Joan (1980): «Normes per a l'aplec i l'estudi dels malnoms». A MIRALLES, Joan (2003): *Estudis d'Onomàstica*, pàg. 85-97. Biblioteca Miquel dels Sants Oliver, 21. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MIRALLES, Joan (1996): «Els malnoms». A MIRALLES, Joan (1996): *Onomàstica i literatura*, pàg. 17-31. Biblioteca Miquel dels Sants Oliver, 4, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- QUINA, Pau (2005): *Els malnoms de Sant Llorenç*. Col·lecció Es Pou Vell. Sant Llorenç des Cardassar: Ajuntament de Sant Llorenç des Cardassar i Consell de Mallorca.

Bibliografia de la base de dades

S'inclouen aquí els documents esmentats al present article i els més rellevants per a l'estudi de l'onomàstica de Son Servera. Per a la bibliografia completa, consultau CASTRO (2014).

- AD Son Servera D 1820, I/74-D/6 (1821). *Libro peculiar de los que fallecieron del contagio en el distrito de esta Yglesia de Son Servera desde el 24 de Mayo hasta el 6 de Agosto inclusive del año 1820*.
- AMA-1783 (1719). *Llibre del mitg tall per la aygua*.
- AMA-1784 (1766). *Llibre del Talla de la present vila de Arta y son terma*.
- AMA-1995 (1666-1684). *Establiments de la possessió de Fra Garí*.
- AMA-2006 (1578). *Cadastr de 1578*.
- AMA-2013 (1709). *Cadastr dels Estims dels Bens de la Vila de Arta de 1708 en 1709*.
- AMA-2014 (1723). *Cadastr de 1723*.
- AMA-2017 (1759). *Cadastr Llochs de Capa. Y Son Servera de 1759*.
- AMA-2024 (1818). *Apeo de 1818. Capdepera y Son Servera*.
- AMA-611/B (1805). *Contribució del Pobla de Son Servera en 3 clavas*.
- AMSV-0051/03.1.a (1856). *Lista para el turno de la fabrica del cementerio empezado en 1856*.
- AMSV-1399 (1864). *Cuaderno de liquidacion o amillaramiento*.
- AMSV-614/1,c (1826). *Casas y vesins de dins el pobla de Son Servera als 17 Maix de 1826*.
- APSV ss (1741-1880). *Libro de notas de todos los bautismos de la iglesia de Son Servera desde el 1º de octubre de 1741 al 31 diciembre de 1819 y de las defunciones desde el 7 de junio de 1774 al 31 diciembre de 1819*.
- ARM-ERC-858 (1662). *Cases existents l'any 1662*.

LA VIDA SECRETA DE LES PARAULES. EL SORPRENENT MÓN DE LES ETIMOLOGIES

Antoni Janer Torrens

L'etimologia és un gran instrument per conèixer la història de la humanitat a través del lèxic. Per fer-nos una idea de la càrrega històrica que arrosseguen totes les paraules agafarem un fragment del llibre El candidato melancólico (Madrid, RBA 2006) de Juan José Millán: "Les paraules d'una llengua porten rastres que es remunten a mil·lennis enrere, connexions ocultes amb altres llengües, vives o desaparegudes, històries de contactes de conquestes i d'invasions, de guerres i d'influències, d'invençions i de destruccions. La història de les paraules és la història del món".

Els gramàtics grecs ja havien considerat l'etimologia com una part essencial de l'estudi de la llengua, juntament amb la morfologia i la sintaxi. L'etimologia era vista com la ciència (λόγος) que permetia la recerca del sentit "veritable" (ἔννομος) dels mots, els quals es veien com a símbols esgotats pel pas del temps, que no significaven allò que sempre havien significat. Aparegué, per tant, una actitud més o menys mística de cercar, mitjançant les etimologies, el sentit originari dels mots amb el benentès de la famosa màxima del filòsof presocràtic Heràclit: πάντα ρει ("tot flueix"). Ja al segle I aC l'historiador Sal·lusti, a *La conjuració de Catilina* (cap. LII) fa dir això a Marc Porci Cató: "Certament fa molt de temps que hem perdut els vertaders noms de les coses. I per això a la prodigalitat amb els béns aliens l'anomenam generositat i a la gosadia per fer el mal l'anomenam valor".

A pesar que la terminologia és d'origen hel·lènic, la preocupació per esbrinar el sentit i l'origen de les paraules no fou pas patrimoni dels grecs. Els hebreus també ja s'hi interessaren. A la Bíblia trobam una mena d'obsessió per la motivació dels noms propis o pel caràcter augural de molts (com tan bé els llatins reflectirien en un joc de paraules: *nomen est omen*, "el nom és un auguri"). És el cas de la llarga llista de noms composts amb *-el* ("déu") com Daniel ("Déu és el meu jutge"), Rafael ("Déu ha sanat"), Miquel ("Qui és com Déu") o Emmanuel ("Déu és entre nosaltres"); i tants d'altres com Moisès ("The tret de l'aigua"), Abraham ("pare d'una multitud de pobles"), David ("estimat"), Susanna ("Iliri"), Sara ("princesa"), Raquel ("ovella"), Noemí ("la meva delícia") o Dèbora ("abella").

A l'antiga Grècia, el primer tractat d'etimologia el trobam al *Cràtil* de Plató (segle IV aC). En aquesta obra, dos filòsofs atenesos, Cràtil i Hermògenes, discuteixen sobre l'origen dels mots amb dues postures enfrontades. Cràtil manté que els noms són exactes "per naturalesa" perquè "s'ajusten a la realitat"; no debades –diu– contenen certs sons que expressen l'essència d'allò que designen, tal com passa amb les onomatopeies.

Hermògenes, en canvi, defensa que els noms són un simple "pacte" o "consens" (*homologia*), consagrat després per l'ús o el "costum" (*etbos*). Hermògenes demana a Sòcrates que intervengui en la discussió. Però el pare de la filosofia no es mostra d'acord amb cap de les dues postures. Tot i això, reconeix la dificultat de posar nom a les coses: "Sembla, doncs, Hermògenes, que la feina de posar noms no és, com tu trobes, una feina fàcil, ni d'homes senzills ni del primer que passi pel carrer".

El gran lingüista suís Saussure (1857-1913) ja deixà clar que els noms són signes arbitraris, és a dir, el significat que adquireix un mot és del tot convencional. Així doncs, en contra del que postulava Cràtil, el nom no fa la cosa –si fos així, però, totes les coses tendrien el mateix nom en tots els idiomes, la qual cosa no és el cas en aquest bàbelic món; no per conèixer el nom d'una cosa coneixem la mateixa cosa.

En època moderna, el filòsof alemany Friedrich Nietzsche, filòleg clàssic de formació, també es posicionà a favor de la teoria convencionalista defensada per Hermògenes al diàleg de Plató. En l'opuscle titulat *Sobre veritat i mentida en sentit extramoral* (1873) manté que l'home és un ésser moral des del moment que ha aconseguit domesticar el món amb el llenguatge. Posant nom a les coses –una de les primeres coses que féu Adam segons el *Gènesi*–, prenem possessió de conceptes com "bo" o "dolent" i, amb aquest convencionalisme del tot subjectiu, els dotam d'una forta càrrega moral. És així com hem acabat sent

presoners dels prejudicis que nosaltres mateixos hem construït amb el do més profund que se'ns ha dotat com a espècie, la parla.

La polèmica platònica també seria evocada per l'escriptor argentí Jorge Luis Borges al poema *El Golem* (1958):

“Si (como afirma el griego en el *Cratilo*)
el nombre es arquetipo de la cosa,
en las letras de ‘rosa’ está la rosa
y todo el Nilo en la palabra ‘Nilo’”.

Un altre gran escriptor modern que mantingué viva la polèmica fou el poeta català Salvador Espriu (1913-1985) en dir “Si m’anomenes, existeixo”. És el poder taumatúrgic de la paraula, que permet la creació del món en tants i tan bells mites literaris antics.

Tanmateix, a l'antiga Grècia no faltaren els autors que defensaven la concepció màgica del llenguatge. És el cas del gramàtic Melamp, que al segle VII, als seus comentaris a la *Tékhnē Grammatiké* de Dionís de Tràcia, escrigué: “etimologia és com si es digués ἀληθινολογία (“estudi de la veritat”), ja que les paraules gregues no foren en el seu origen disposades a cada cosa a l'atzar, sinó que, mitjançant l'anàlisi del sentit, descobrim per què tal cosa s'anomena de tal manera”.

Quan al segle I aC Ciceró va voler traduir al llatí l'expressió grega *etymología* s'inventà una altra forma: *veriloquium* (“el que diu la veritat”), és a dir, que és verí-dic. Per això, l'etimologia fundada d'una paraula constitueix el seu veredicté (“allò dit que conté la veritat”). Tot i això, Ciceró, en lloc de *veriloquium*, era més partidari d'emprar el terme *notatio* (“anotació”), ja que considerava que les paraules en realitat són notes o, tal com va postular Aristòtil al segle IV aC, senyals (σημα). Un coetani de Ciceró, Marc Terenci Varró, fou un altre estudiós de les etimologies. Tot i això, el més entusiasta de tots fou un hispà, sant Isidor de Sevilla, que al segle VI, a la seva enciclopèdica obra *Etimologies*, deia: “Quan veus d'on prové un nom, de seguida entens la seva força”.

Al segle XVIII, el gran naturalista suec Linneu, pare de la nomenclatura binomial –que recull el gènere i l'epítet de l'espècie– digué: *Nomina si nescis, perit et cognitio rerum* (“Si ignores els noms, mor també el teu coneixement de les coses”). Vendria a dir que si desconeixes l'origen de les paraules, realment no les coneixes a fons. A Linneu l'anomenaren metafòricament “el segon Adam”. I és que, si Adam va posar al Paradís un nom comú a totes les coses, segons el bell relat de la Bíblia, Linneu va posar un nom científic als éssers vius coneguts aleshores i, sobretot, inventà un sistema eficaç d'anomenar els que s'anassin descobrint en el futur. Un compatriota seu, Strindberg, escrigué: “Linneu era en realitat un poeta que es convertí en naturalista”.

Seria al segle XIX quan l'etimologia es constituïria com una disciplina científica amb un mètode de recerca propi. Aniria de la mà de la semàntica, concepte encunyat pel lingüista francès Michel Bréal (1832-1915) a partir del grec σημα (“senyal”) i basant-se en la teoria del signe lingüístic apuntat per Saussure. La semàntica estudia el significat de les paraules des d'un punt de vista sincrònic (en un moment determinat) o diacrònic (a partir de la seva evolució al llarg del temps).

La fal·làcia etimològica

L'etimologia també pot ser considerat un oracle que ens parla de la vida secreta de les paraules. Tot i el caràcter revelador d'aquesta disciplina, no hem d'oblidar, però, que, seguint Saussure, les paraules, són signes arbitraris. Així doncs, l'etimologia no ens descobreix exactament la “veritat” que amaga la llengua, però sí ens dóna una perspectiva privilegiada de la seva evolució. En aquest sentit, al·ludint a Sòcrates, podem dir que l'etimologia té una funció “maièutica”, la de treure a la llum el nucli fecund d'una paraula.

Aquesta idea equivocada de creure que l'etimologia ens proporciona el sentit original i gairebé màgic de la paraula es coneix com a fal·làcia etimològica. És un argument que sovint sol ser emprat per defensar certs postulats inamovibles. No debades, hi ha qui, tirant de diccionari, afirma que matrimoni ve de mare i que, per tant, un matrimoni sense mare no pot ser considerat com a tal. Per tant, aquest argument també ens impediria anomenar plomes a les estilogràfiques, atès que ja no es fan amb l'ala de cap oca.

Borges, fidel com sempre a la seva ironia, considera l'etimologia com una disciplina interessant, encara que inútil per a l'aclariment de conceptes. Així ho manifestà en el seu escrit "Sobre los clásicos" (1952): "Escasas disciplinas habrá de mayor interés que la etimología: ello se debe a las imprevisibles transformaciones del sentido primitivo de las palabras, a lo largo del tiempo. Dadas tales transformaciones, que pueden lindar con lo paradójico, de nada o de muy poco nos servirá para la aclaración de un concepto el origen de una palabra. Saber que cálculo, en latín, quiere decir piedrecita y que los pitagóricos las usaban antes de la invención de los números, no nos permite dominar los arcanos del álgebra; saber que hipócrita es actor, y persona, máscara, no es un instrumento valioso para el estudio de la ética. Parejamente, para fijar lo que hoy entendemos por lo clásico, es inútil que este adjetivo descienda del latín *classis*, flota, que luego tomaría el sentido del orden".

A pesar d'aquesta consideració borgiana, no hi ha dubte que l'etimologia ens pot ajudar a recapturar la imatge concreta subjacent en paraules abstractes com definir (< *finis*, "fi"), eliminar (< *limen*, "llindar"), recordar (< *cor*, "cor"), revelar (< *velum*, "vel"), desastre (< *astrum*, "astre"). L'estudi dels mots també, però, ens permet conèixer la carrega ideològica que arrosseguen paraules com patrimoni (*pater*, "pare" + *munus*, "càrrega", "deure"), matrimoni ("tasca de la mare") o virtut, que està relacionada amb *vis* ("força") i *vir* ("mascle").

Els avatars de l'etimologia

Hi ha etimologies que demanen poca indagació. Per exemple, cap ve simplement del llatí *caput*. En canvi, més interessant i laboriós és conèixer la història d'alguns derivats seus. Per exemple, precipitar-se incorpora el prefix *prae-* ("davant"), de manera que significa "llançar-se amb el cap per davant". D'altra banda, missió ve del verb *mitto* (enviar) i submissió significa, literalment, estar sota la "missió", sota les ordres d'algú altre. Així doncs, un cert coneixement etimològic ens ajuda a entendre millor algunes paraules. En aquest sentit, podem dir que l'etimologia ens permet veure la llengua en tres dimensions.

En les ciències i en les humanitats, les etimologies hi són presents en tot moment. En les humanitats permeten construir els termes necessaris per expressar una nova idea. El vocabulari de la filosofia, per exemple, es nodreix de les llengües clàssiques. Agnosticisme (α + $\gamma\tilde{\nu}\tilde{\omega}\sigma\iota\varsigma$, "no coneixement") i hedonisme (< $\eta\delta\omicron\nu\eta$, "plaer") provenen del grec, mentre que fal·làcia (< *fallere*, "enganyar") i racionalisme (< *ratio*, "raó") vénen del llatí. El mateix succeeix en les ciències. Per exemple, la psicologia i la medicina designen com a anorèxia un trastorn alimentari, provocat per raons psicològiques, que es caracteritza per la falta de gana. El terme s'encunyà a partir de les arrels gregues α ("no") i $\delta\omicron\zeta\iota\varsigma$ ("gana").

En alguns casos l'estudi de l'etimologia requereix el coneixement d'altres disciplines. N'és un exemple el mot basílica. Procedeix del grec *βασιλική* ("relatiu a rei", *βασιλευς*). Si recorrem a la història sabrem que d'un edifici civil semblant per grandària o majestuositat a un palau reial se'n va arribar a dir *basílica* per comparació. Al final de l'imperi romà, molts d'aquests edificis que servien de mercat o per administrar justícia quedaren abandonats. Aleshores, alguns foren ocupats pels cristians per celebrar les seves cerimònies, de manera que la planta d'aquests edificis seria imitada en les esglésies de nova construcció.

La ictiologia, la ciència que estudia els peixos ($\iota\chi\theta\upsilon\varsigma$), també presenta etimologies curioses. N'és un bon exemple el quetsèmper. El nom d'aquest peix té per base una frase llatina de la pregària del gloriapatri. Abans, el rosari es resava en català, però quan s'arribava al *gloriapatri* es feia en llatí: *Gloria Patri, et Filio, et Spiritui Sancto. Sicut erat in principio, et nunc, et semper, et in sacula saeculorum. Amen.* Aquest *et nunc, et semper* ("ara i sempre"), no se sap ben bé per què, va acabar donant nom a un peix que, semblant al lluç, pot atènyer 35 cm de llargada i, com a característica, presenta una línia lateral groga sota la qual té taques ovalades blau cel.

Les metamorfosis de les paraules

Hi ha etimologies que són autèntiques metàfores, com exemple la del terme múscul. Deriva del llatí *mus, muris* ("rata"), i aquest alhora del grec $\mu\upsilon\varsigma, \mu\upsilon\omicron\varsigma$; no debades, els moviments del múscul d'un braç recorden els d'un ratolí quan s'esmuny per sota d'un llençol. També, per un procés metafòric, el llatí *nebula* ("boira") donaria el mot patrimonial neula, full prim de pasta de farina, tan habitual en temps de Nadal.

En altres casos, l'evolució semàntica no respon a raons poètiques. El segle II dC el verb llatí *minare*, que volia dir "amençar", es va especialitzar amb el significat d'amençar amb crits i bastons els animals (ovelles i ases) per tal de dur-los per un determinat lloc. Aviat, però, es va dir d'un carro. D'aquesta manera, en català no només es menen els animals i els carros, sinó també altres coses, com els negocis. Avui, però, aquest mot es

troba en cert perill d'extinció. No debades, en passar dels carros als automòbils, el català ha preferit conduir per interferència del castellà “conducir” –el francès, en canvi, ha mantingut el verb *mener*. Curiosament, a les Balears són més de comandar que no pas manar.

En la majoria dels casos, les paraules solen arribar a mudar de significat fins al punt d'adquirir-ne un del tot diferent a l'embrionari. Aleshores tenim que hi pot haver un significat etimològic, real, que prové de l'origen de la paraula; i un significat adquirit, és a dir, aquell donat per l'ús. Així ha passat amb l'adjectiu oportú, que en un principi, en el llenguatge mariner romà, al·ludia al vent favorable que permetia arribar a bon port (*portus*). El mateix verb arribar també prové del llenguatge mariner, ja que antigament al·ludia al fet que hom atacava a la riba (*ripa*), a la costa. D'altra banda, pena prové de *poena* (“càstig”) i pavelló de *papilio* (“papallona”) –en aquest cas, al segle XIII les teles de les tendes de campanya mogudes pel vent foren comparades amb les ales de la papallona. En canvi, tribulació (turment, gran aflicció moral) prové del verb llatí *tribulare* (“triturar”), al segle XV, però, adquirir el significat de “marcar petjades en un camí a força de freqüentar-lo”.

Un altre exemple d'emancipació semàntica és la paraula onanisme. Avui és sinònima de masturbació, però en els orígens al·ludia a un *coitus interruptus*. El terme agafa el nom d'un personatge bíblic, Onan, el qual, en morir el seu germà, fou obligat per llei a casar-se amb la seva cunyada vídua i a donar-li fills. Per evitar-ho, interrompia sempre els coïts. Arxipèlag també és un mot que s'allunya dels orígens. En un principi, al·ludia al mar Egeu, considerat pels grecs com el mar (*πέλαγος*) principal (*ἄρχι*) de la Mediterrània. Tractant-se aquest d'un mar ple d'illes, amb el temps la paraula adoptaria el significat actual de conjunt d'illes.

Plagi és una altra paraula que també ha sofert un canvi semàntic important. En llatí, *plagium* significava “segrest o robatori d'esclaus d'un altre”. Al segle I dC, en època de la família imperial dels Flavis, es promulgà la *lei flàvia*, també coneguda com a *lei plagària*, perquè els lladres solien ser castigats *ad plagas*, és a dir, a la pena de ser assotats. *Plaga*, d'on surt “llaga” en castellà, era en llatí “l'assot” o “el flagell” i també la ferida produïda pel fuet. La paraula deriva de l'arrel indoeuropea **plak-* (“colpejar”). Aquest significat també el trobam al mot *plaga*, sinònim de calamitat, pesta. Ja Marcial (segle I-II dC), el gran epigramista de Bìlbilis (Calataiud), emprà la paraula *plagi* amb el sentit figurat de “còpia o apropiació d'una obra o idea aliena”. Tanmateix, aquest significat no s'imposaria fins al segle XIX.

També hi ha mots amb una evolució semàntica a mitges. Negar-se (“morir ofegat en aigua”) prové del llatí *necare* (“matar”). Amb el temps adquirí el significat de “matar per immersió”. Per desgràcia, avui aquesta paraula ha perdut vitalitat en benefici d'ofegar-se (< *fauces*, “gola”). El cultisme orb, sinònim de cec, també en seria un exemple. Deriva del llatí *orbis*, “privat de” (sobretot de pares).

Amb tot, hi ha canvis semàntics del tot misteriosos. Així ho manifesta el professor Jesús Tuson en el seu llibre *Històries naturals de la paraula* (Empúries, Barcelona, 1998): “Les paraules que són en boca de tots, les de la vida diària, són difícils de perseguir pels viaranys del temps, i més encara si el que volem investigar és com es produeixen els canvis de significat. ¿Com és que una paraula llatina com *ponere* (“col·locar”) va veure restringit el seu abast i es va limitar a expressar allò que fa el Sol i el que fan les gallines amb els ous? ¿Per què no podem *pondre* un abric a l'armari o uns plats a la taula? Misteris de l'evolució lingüística que no ha deixat restes fòssils perquè, com sap tothom, les paraules se les enduu el vent, i el vent, malgrat el que diu la cançó, no ens en dóna cap resposta”. Un altre cas similar al de *pondre* és el de *posar*, derivat de *pausare* (“aturar-se”, “cessar de”).

Enviliment i ennobliment semàntic

També hi pot haver casos d'*enviliment semàntic*, en què una paraula adopta un significat negatiu. N'és un exemple la paraula proxeneta. A l'antiga Grècia cada polis solia comptar amb un proxeneta, que era la persona encarregada de defensar els interessos dels ciutadans d'altres polis –el mot està compost de *πρῶ*, “davant de”, i *ξενος*, “estranger”, d'on deriva també xenofòbia. Aquest càrrec públic era una espècie de mediador entre el ciutadà estranger i les autoritats, de manera que també s'utilitzà la paraula amb el sentit d'“intermediari, representant” –de fet, en grec modern un cònsol rep el nom de *πρόξενος*. No és d'estranyar, doncs, que d'aquest darrer significat es passàs al d'“intermediari en les relacions amb una prostituta”.

L'adjectiu àlgid també és un altre exemple d'*inversió semàntica*. Deriva del verb llatí *algeo* (“tenir fred”). En un principi s'aplicà a les situacions de fred màxim, de manera que passà a significar el punt culminant d'un estat tèrmic, independentment si era de fred o calor. Avui, però, s'utilitza en sentit figurat per indicar, per exemple, que una discussió ha arribat a ser molt acalorada. El mateix passa amb el verb enervar. En llatí volia dir

“treure el nervi” i, per tant, “debilitar-se” (< *ex* + *nervus*); per influència del francès, però, avui significa “posar-se nerviós”.

En castellà un cas també molt clarificador d'*enviliment semàntic* és l'adjectiu “hortera”, que ara al·ludeix a una cosa de mal gust. En els inicis, però, una hortera era un tipus de palangana. El mot deriva del llatí *offertorium* (recipient que serveix per oferir). Amb el temps, aquest utensili fou molt emprat pels ajudants de farmàcia, amb els quals els seus superiors marcaven distàncies. Fou així com aquesta actitud classista féu que, per metonímia, l'hortera passàs a designar els seus usuaris.

El fenomen contrari a l'*enviliment semàntic* és l'*ennobliment semàntic*, en què una paraula adopta un significat positiu. És el cas de la paraula ocasió. Deriva del llatí *occidere* (“morir”, “caure”) i en un principi significava accident o succés greu. Res a veure, doncs, amb el seu significat actual.

Paraules tabú

Una idea es pot expressar de manera diferent en llengües diferents. En català, per exemple, tenim ensinistrar, mentre que en castellà tenen “adiestrar”. Per què? Ensinistrar podria contenir l'adjectiu llatí *sinister* (“esquerra”), antònim de *dexter* (“dreta”) i és dels pocs casos en què l'esquerra (“ma torta” en basc) té un significat positiu. Igual passa amb l'expressió “tenir mà esquerra”, procedent del món taurí, sinònima de ser persona hàbil; en la resta de casos, però, l'esquerra conté una forta càrrega negativa: “aixecar-se amb el peu esquerre” o tenir un “sinistre”. Tanmateix, alguns estudiosos apunten a una altra etimologia. Defensen que ensinistrar és fruit de l'encreuament del llatí *signum* (“senyal”) i *dexter* (“dreta”). No debades una persona ben ensinistrada (molt destra) esdevé insigne justament per la seva destresa en algun camp. A més, de *signum* també prové “ensenyar”.

Curiosament, l'italià és de les poques llengües romàniques on s'ha conservat el *sinister* llatí per al·ludir a l'esquerra (“sinistra”). En aquest cas, doncs, “sinistra” no és considerada una paraula “tabú”. En les llengües occidentals aquest mot apareix per primera vegada el 1777 al llibre *Un viatge per l'Oceà Pacífic* del capità britànic James Cook. Segons aquesta obra, en les llengües polinèsiques, concretament a l'illa de Tonga, *tabú* vol dir “prohibit”, “sagrat”.

Etimologia comparativa

Per etimologia comparativa és un exercici ben curiós. El pronom indefinit castellà “nada” ve de la segona part de l'expressió llatina *nulla res nata* (“cap cosa nascuda”). El francès i el català, però, agafaren per negació la primera part de la locució amb les respectives formes “rien” i “res”. En canvi, per a la forma substantivada (“el no-res”), el francès té la fórmula “néant”, que procedeix del llatínisme *ne gentem* (“ningú”) –el segon ètim d'aquest sintagma donà nom també a la policia francesa, els “gendarmes”, que és una contracció del gal·licisme *gent d'armes*. És curiós també veure que el llatí *res rei* (“cosa”) donà en castellà “res” (cap de bestiar) i en francès i en català “rien” i “res”, respectivament, que en castellà signifiquen “nada”.

Un altre cas sorprenent és l'expressió llatina *caseus formaceus*, que significa “formatge fet amb un motllo”, ja que la llet es vessava sobre un recipient amb forma. El castellà n'agafà la primera part (“queso”), però els francesos, italians i catalans n'agafaren la segona (“fromage”, “formaggio”, “formatge”, respectivament).

Les sorpreses etimològiques no s'acaben aquí. En llatí, els fills dels mateixos pare i mare rebien el nom de *fratri germani* (“germans autèntics”) –aquest *germanus*, que està emparentat amb el mot germen, deriva del verb *gignere* (“engendrar”). De l'expressió llatina, el castellà i el català només n'heretaren la segona part (“hermano” i “germà”), respectivament. En canvi, el francès i l'italià n'heretaren la primera amb les respectives formes “frère” i “fratello”. Tanmateix, en català també tenim paraules com “frare” o amor “fraternal”.

En l'àmbit del parentiu, en llatí també hi havia l'expressió *consobrinus primus* (“cosí primer”). La segona part fou adoptada pel castellà (“primo”), i la primera, encara que amb una petita alteració, pel català (“cosí”), el francès i l'anglès (“cousin”) o l'italià (“cugino”).

Anem ara al món animal. En castellà tenim “merluza”, derivat del llatí *maris Lucius* (“peix que fa llum en la foscor”). En català, però, només se'n conservà la segona part (“lluç”). D'origen grec és la paraula hipopòtam, literalment, “cavall (ἵππος) de riu” (ποταμός). Així anomenaren els grecs aquest animal en visitar Egipte –en

alemany es manté, en certa manera, aquesta etimologia ja que hiporòtam és *Nilpferd*, és a dir, “cavall del Nil”. D'encunyació grega és també la paraula “pop”, que prové de *πολύπους* (“el de molts peus”). Concretament, aquests mol·luscs tenen vuit peus o tentacles, la qual cosa sí que és recollit en l'anglès “octopus”.

Etimologies impossibles

Fora de l'àmbit científic, ens trobam amb etimologies populars, és a dir, etimologies fruit de l'especulació de la gent del carrer, mancades de tota base científica. És el cas de cadàver, que s'ha volgut associar amb l'acrònim *caro data vermibus*, “carn donada als cucs”. El cert, però, és que el terme deriva del verb llatí *cado* (“sucumbir, caure en batalla”). Tanmateix, en aquest laberint del llenguatge també hi pot haver etimologies que es resisteixin a ser interpretades, a ser desxifrades. Així ocorre amb ténol, paraula que els nins de Mallorca, quan juguen, fan servir per demanar una pausa. Una altra paraula de l'àmbit insular i també d'origen incert és guixa (melic).

Davant aquestes situacions de resolucions impossibles, parafrasejant la Bíblia, podem afirmar que sovint els camins de les etimologies, com els camins del Senyor, són insondables i inescrutables. Sovint, investigar, és a dir seguir la petjada (*vestigium*) de l'evolució d'una paraula no és una tasca fàcil. Convé, tot i això, no defallir en aquesta fantàstica tasca d'arqueologia lingüística. Sempre omple de satisfacció la troballa d'una joia amagada entre les runes del llenguatge, el do més profund que se'ns ha donat com a espècie. .

Voler conèixer l'origen de les paraules és com voler saber d'on venim, saber qui són els nostres pares o els nostres padrins. Les etimologies són làpides des de les quals les paraules suposadament mortes ens criden que d'alguna manera continuen vives. Hem d'anar amb compte, però, a l'hora de fer servir les paraules, que sovint poden ser autèntiques trampes. Així ho escrigué el poeta mexicà Octavio Paz a *Árbol adentro*: “Las palabras son puentes. También son trampas, jaulas, pozos [...] Las palabras son inciertas y dicen cosas inciertas. Pero digan esto o aquello, no dicen”.

www.antonijaner.com

L'ORIGEN DELS NOMS I COGNOMS CATALANS. LES ARRELS ANTROPONÍMIQUES QUE MARQUEN UNA IDENTITAT

Antoni Janer Torrens

Tot i els antecedents romans, a Catalunya l'ús dels cognoms es començà a generalitzar a partir del segle IX amb el feudalisme. El ventall d'afegitons al nom propi fou infinit, des d'oficis fins a malnoms. Al segle XIX la llei espanyola de registre civil imposà el doble cognom. Fruit d'aquesta època encara hi ha molts cognoms catalans castellanitzats

Sense nom no som ningú. Començam a ser individus a partir de l'assignació d'aquesta mena de tatuatge sonor. Alguns pobles de l'antiguitat preferiren optar per més d'un nom. A la Grècia clàssica, el pare de la filosofia es deia Sòcrates Pèlida d'Alopece. En aquest cas, el primer nom era heretat del padrí patern; el segon, del pare; i el tercer al·ludia al municipi de naixement. En altres cultures, en canvi, era més habitual emprar el nom del pare precedit d'una partícula que significava “fill de...”: entre els jueus predominava “bar” (Barrabàs > Bar-Rabàs); i entre els àrabs, “Ben” o “Ibn” (Alè Ben Mustafà o Mahamed Ibn Idris).

Els romans arribaren a fer servir fins a quatre noms. Alguns responien a la màxima supersticiosa llatina *nomen omen* (“el nom és un presagi”). El primer era el *praenomen*, que funcionava de nom propi. Generalment, el primogènit rebia el mateix que el seu pare. N'hi solia haver una vintena, entre els quals, *Publius* (“popular”), *Marcus* (“propi del déu Mart”) o *Tiberius* (“propi del riu Tíber”). A partir del cinquè fill el *praenomen* era un nombre ordinal que indicava l'ordre del naixement. Així, hi hagué *Quintus*, *Sextus*, *Septimius*, *Octavius*...

El segon nom era el *nomen*, que indicava la *gens* o clan familiar al qual pertanyia l'individu, com per exemple *Iulius* (de la família Iulia, “els habitants d'Ílion”, Troia en grec) o *Ovidius* (dels Ovídia, “els dels bous” en llatí). El tercer nom, *cognomen*, constituïa una mena de malnom, de caràcter hereditari, que es relacionava amb un ofici, una particularitat física o moral. Sovint era el que identificava més una persona. Destaquen *Cicero* (“cigró”), sobrenom que el gran orador romà del segle I aC prengué del seu padrí, que tenia una berruga a la cara semblant a aquest llegum; *Caesar* (“d'abundant cabellera”), una ironia tenint en compte que el general que sotmeté les Gàl·lies patia alopecà; *Seneca* (“vell”) i *Claudius* (“coix”).

Per acabar, en casos puntuals, hi havia l'*agnomen*, un nom no transferible que generalment indicava alguna gesta bèl·lica: *Africanus* (el que havia lluitat a l'Àfrica). Les dones romanes no gaudien d'una identificació tan prolífica. Només les anomenaven feminitzant el *nomen* del pare —per exemple, la filla de Gai Juli Cèsar fou Júlia. Si n'hi havia més d'una amb el mateix nom, s'hi afegia l'ordinal segons l'ordre que ocupava entre les germanes —per exemple, *Iulia Prima*, *Iulia Secunda* o *Iulia Tertia*—, o bé, si només sobrevivien dues germanes, també s'utilitzava la fórmula *Maior* o *Minor*. En casar-se fins i tot podien adoptar la versió femenina del nom del marit. De fet, una famosa fórmula matrimonial deia: *Ubi tu Caius, ibi ego Caia*. Aquesta frase, que pronunciava l'esposa, significa “On tu siguis Cai, jo seré Caia”. Reflectia la idea que la dona havia d'estar sotmesa a l'home. En castellà l'inici *tu Caius* va donar lloc a “*tocayo*”, que s'empra per designar persones amb el mateix nom.

La penetració del cristianisme en el món romà provocà una revolució onomàstica, amb l'adopció de molts noms hebreus i grecs, popularitzats a través de la Bíblia i de la devoció als sants de la nova religió. Per part hebrea, són noms que en català donaren Eliseu (“Déu és la meua salut”), Jesús (“Déu salva”) o Noemí (“la meua delícia”); i per part grega, Andreu (“viril”), Sebastià (“venerat”) o Eulàlia (“la ben parlada”).

Influència germànica

Al segle V, amb la caiguda de l'imperi Romà d'Occident a mans dels pobles bàrbars, es produí la desaparició dels censos municipals. Fou així com també desaparegué el nom múltiple d'origen romà i s'imposà el nom únic, de tradició germànica. D'aquesta època tenim antropònims visigòtics com Arnau (“cabdill fort”), Albert (“noblesa brillant”), Bernat (“ós fort”), Guillem (“protector”), Robert (“famós”) o Ramon (“protector assenyat”).

A partir del segle IX, la necessitat de distingir les moltes persones de nom igual provocà la recerca de sistemes idonis per no confondre-les. Es va recórrer, doncs, a un afegitó que es coneixeria com a cognom, prenent com a referent el tercer element antroponímic romà. Aquesta vegada, en lloc de malnoms, s'apostà més pels patronímics, derivats del nom del pare. Als documents oficials de l'època, escrits encara en llatí, els individus són presentats amb el nom propi (en nominatiu), seguit del nom del pare (en genitiu). És el cas de *Berengarius Raimundi*, que equivalia a Berenguer de Ramon, és a dir, Berenguer fill de Ramon.

Aquesta desinència de genitiu, que en alguns casos era *-is*, en castellà va donar la forma dels cognoms acabats en *-ez*. Així, López vol dir fill de Lope; Pérez, de Pedro; i Sánchez, de Sancho. En català, per influència d'una tradició castellano-navarro-aragonesa, tenim els equivalents Llopi, Peris i Sanxis, respectivament. L'ús d'aquests patronímics també fou comú en altres llengües d'Europa.

A partir del segle XI l'alta noblesa prengué com a distintiu del cognom el nom del seu feu territorial per mitjà de la preposició *de* més el topònim. Aquesta tendència, que es començà a generalitzar als comtats catalans a principis del segle XII, anà prosperant gràcies a la documentació legal, sobretot a la notarial, on interessava molt que constés la continuïtat successòria de les generacions que havien d'administrar el patrimoni familiar. Així, els cognoms es tornaren vertaders *llinatges* ("propi de la línia") amb caràcter hereditari. La resta de classes socials no trigaren a apuntar-se a una moda que s'estengué amb les conquestes de la corona catalanoaragonesa.

Cognoms heterogenis

De mica en mica, les referències geogràfiques dels cognoms s'ampliaren a accidents hidrogràfics (Riera, Torrent), orogràfics (Puig, Pujol) o a grups de vegetació (Pomar, Vinyes). També hi hagué cabuda per als sobrenoms (Mut, Calvet, Colom), apel·latius professionals (Ferrer, Pastor), títols nobiliaris (Cavaller), càrrecs (Capellà) o circumstàncies del naixement (Trobat). L'antroponímia femenina, en canvi, no fou tan variada, ja que la societat feudal de l'edat mitjana encara era fortament misògina. El més freqüent era que les dones portessin la forma feminitzada del cognom patern. Així, una al·lota de nom Elisabet, filla d'un Ferrer, es convertia en Ferrera. En casar-se, però, podia prendre el cognom del marit o afagar-ne dos: el del marit i el patern.

Entre els nobles i cavallers aquesta expansió antroponímica generà l'heràldica gentilícia, escuts que remetien als cognoms de cada família (als Pera els assignaven una pera; als Cervelló, un cérvol). I mentre els cognoms s'anaven enriquint, l'elecció dels noms patí un revés important al segle XVI. El Concili de Trento obligà a adoptar, a la pila, el nom d'un sant de l'Església —d'aquí l'expressió "nom de pila". Les modes successives imposaren la utilització d'un doble nom per tal d'individualitzar el sant (Joan Evangelista), prenent, en alguns casos, dos noms de sants (Pere Antoni) o anteposant el nom de Maria (Maria del Carme).

Tot plegat féu que a poc a poc arrelés el costum de convertir el nom en hereditari per tal de mantenir viva la memòria dels padrins. Així, el nounat, si era nin, agafava el nom del padrí, i si era nina, el de la padrina. A casa nostra, l'empobriment onomàstic general es reflecteix en la dita popular "De Joans, Joseps i ases, n'hi ha per totes les cases". Al segle XX, Joan XXIII (1958-1963) preconitzà una major varietat en els noms, els quals, a partir d'aleshores, no necessàriament havien de ser trets del santoral.

El Concili de Trento marcà un altre punt d'inflexió destacable en l'antroponímia. Imposà la pràctica dels registres parroquials, la qual cosa va propiciar la fixació dels cognoms entre generacions successives. Aleshores, les normes gràfiques tradicionals, antigues i genuïnes, fixaren cognoms com Antich, Prohens o Reynés. El 1870 la llei espanyola de registre civil establia el doble cognom, patern i matern, desmarcant-se així de la norma general a l'Europa occidental de l'únic cognom patern, aplicada ja a Catalunya sota administració francesa. Com que la llengua catalana encara no s'havia normativitzat —la gramàtica de Pompeu Fabra és de 1918—, era habitual que els funcionaris dels registres, sovint castellanoparlants, introduïssin grafies espanyoles estranyes al sistema (Calzada, Piña o Busquets en lloc de Calçada, Pinya o Bosquets, respectivament).

Avui, les lleis de Catalunya, les Illes Balears, la Comunitat Valenciana i l'Estat espanyol regulen el canvi dels antropònims. Per exemple, la Llei 1/1998, de política lingüística de la Generalitat de Catalunya, diu que "els ciutadans i les ciutadanes de Catalunya tenen dret a l'ús de la forma normativament correcta en català de llurs noms i cognoms i a incloure la conjunció *i* entre els cognoms". En aquest cas, l'Institut d'Estudis Catalans és l'encarregat d'emetre els certificats de correcció lingüística necessaris per fer el pertinent tràmit administratiu als jutjats. La regularització gràfica sempre es fa d'acord amb l'etimologia i amb les normes ortogràfiques

vigents d'ençà de la reforma fabriana a principis del segle XX. Així, per a Ribes, Moyà, Bestard, Lladó, Pizà o Pons les formes correctes són Ribes, Moià, Bastard, Lledó, Pisà o Ponç, respectivament.

A Espanya, a partir de 1999 l'ordre tradicional dels cognoms –primer el patern i després el matern– es va poder modificar d'acord amb el principi d'igualtat reconegut a la Constitució. Hi ha estudiosos dels arbres genealògics que consideren que aquesta llei farà desaparèixer les reconstruccions genealògiques. Argumenten que d'aquí a tres generacions ningú no sabrà del cert com es deia el seu besavi. A la resta del món, tot i que hi ha altres disposicions jurídiques que recullen el principi d'igualtat, els drets onomàstics de la dona no sempre es tenen en compte. Encara són molts els països amb un sol cognom, com França, el Regne Unit, els Estats Units, Rússia o el Japó, on la tradició masclista fa que predomini el cognom patern.

www.antonijaner.com

MALNOMINACIÓ I IDENTITAT POLÍTICA. EL CAS DELS FOGONEUS I ELS PELLOSOSS A LLORITO I SINEU³⁷

Andreu Ramis Puig-gròs

Els malnoms són una bona mostra del patrimoni cultural d'un poble. Darrere un malnom, o un denominador personal o familiar, s'escola un principi d'identitat; un referent d'estructuració social. Aquest valor hi és quan l'àlies o el malnom es refereix a una persona o un individu, una família o casa o, fins i tot, quan designa un col·lectiu. En aquest sentit, és important aclarir que ens referim a col·lectius que van més enllà d'una família o una nissaga. De fet, ens referim a malnoms que senyalen grups o col·lectius units per vincles de caràcter no familiar, però que poden estar igualment cohesionats per qüestions d'adhesió o voluntat personal: una creença, una afició, una opció política, etc., que, igualment, confereixen identitat.³⁸

La malnominació col·lectiva està prou estesa, tant en l'espai com en el temps, i afecta abundants àmbits de la societat, des dels partidaris dinàstics (*botiflers*, *gavatxos* vs. *imperials*, *aguilots*, *maulets*); les minories ètniques (*xuetes*); les banderies familiars i polítiques (*canamunts* i *canavalls*); congregacions religioses (*vermelletes*, *coritos*); passant per les aficions esportives (*culers*, *matalassers*, *pericos*); les bandes urbanes (*àngels de l'infern*), col·lectius de pobles (*avecrems*, *mariatxis*, *teranyines*, etc.) i especialment els pobles que, amb la seva rivalitat, usen els malnoms com a imprecació (*panxes roges*, *panecillos*, *talecons*...).³⁹ Naturalment també aquesta malnominació col·lectiva ha estat usada en el camp de la política i l'adscripció partidista. En aquest sentit, volem presentar el cas dels motius *fogoneus* i *pellosos*, que s'usaven per designar els partidaris de liberals i conservadors a Sineu i Llorito a principi del segle XX, arran de l'encesa lluita per l'alternança al govern municipal.⁴⁰

1. La política local durant la Restauració. L'alternança de liberals (*fogoneus*) i conservadors (*pellosos*)

Tot i que, com és obvi, la realitat política i social durant la Restauració borbònica (1874-1923), localment, incorpora trets propis del context general, a Llorito i Sineu la situació al llarg de les dues primeres dècades del segle XX es radicalitzà fins a ser gairebé insostenible. N'és il·lustratiu el testimoni de l'escriptor i enginyer Miquel Fortesa i Pinya:

Des de Canamunts i Canavalls, no hi havia hagut a Mallorca una banderia tan important com la que allavors hi havia a Sineu i a Llorito, a on la gent estava dividida en dos bans: els de sa Pell i els Fogoneus. Els primers estaven capitanejats

³⁷ Aquesta comunicació respon, a més del nostre interès particular per la temàtica, a la ja antiga sol·licitud d'informació del *Bulleti Interior de la Societat d'Onomàstica*, que el 1988 publicava la nota següent: «En un nostre número anterior (XXVI, p. 100), havíem transcrit erròniament les paraules del nostre consoci, el prof. Joan Miralles, pronunciades durant el Col·loqui de Maó. Digué que a Sineu havia existit –al final del XIX i primers anys del XX– una lluita política entre *Fogoneus* (liberals) i *Pellosos* (conservadors) (i no «poloneus» –com ho havíem interpretat). Hem preguntat posteriorment a amics nostres de Sineu si coneixien l'explicació d'aquests renoms; i llur resposta ha estat fins ara negativa. Reiterem la nostra petició: ¿com expliquen els avis (o els savis) de Sineu la creació d'aquests curiosos malnoms polítics?» (núm. 32, 1988).

³⁸ Sobre la malnominació en general continua tenint validesa l'obra d'Enric MOREU-REY (1981) *Renoms, motius, malnoms i noms de casa*. Barcelona: Millà. Quant a la metodologia, les fonts, i les diverses opcions interpretatives que s'han treballat a l'entorn d'aquest patrimoni etnolingüístic, consideram d'especial interès l'obra de Pasqual TIRACH ALVENTOSA (1997): *Malnominació a Catalunya Nord: estudi sincrònic dels sobrenoms nord-catalans; testimoniatges lingüístics i culturals*, accessible a Internet a: <<http://tirachpasqual.cat/FullAccess/intro.htm>>, i (2001): *Les surnoms catalans: Roussillon, Conflent, Vallespir, Cerdagne, Capcir: origine, signification, role*. Canet: Trabucaire.

³⁹ Vegeu SÁNCHEZ SALAS, Gaspar (2002): «Segunda incursión dictadológico-tópica en la provincia de Jaén: los motes colectivos y otras formas de designación no gentilicias», a *Revista de Folklore*. Núm. 260. Pàg. 56-59. Pel que fa a Mallorca, vegeu RUBÍ SASTRE, 2013: 139-147.

⁴⁰ S'ha de dir que la malnominació de faccions polítiques locals a Mallorca no és exclusiva de Sineu i Llorito; a Porreres hi havia el partit *des Cassots* i el partit de *ses Camisetes*. Vegeu DURAN, 1994: 331.

pel potecari Llull, que tenia a les seves ordres, com a lloctinents, a l'amo en Senyora⁴¹ i an en Minyó.⁴² En aquest ban de sa Pell jugava també un paper importantíssim, encara que sempre actuava en l'anònim, l'actual Vicari General, don Joan Rotger.⁴³ Els Fogoneus tenien per capítosts els Fonts, que eren la causa de la banderia. Efectivament, un dels Fonts era liberal i l'altre germà conservador.

[...]

Idò, com dèiem, la divisió dels pobles era tan fonda que en moltes famílies estaven barallats pares i fills, homes i dones, i germans i germanes. Les tendes estaven també dividides: n'hi havia dels Fogoneus i de sa Pell. Cada partit tenia la seva música i els seus balls i clars eren els dies que no anaven a garrotades uns amb els altres. A l'ajuntament era un escàndol i qualsevol assumpte s'enverinava amb crits i renou. Els de sa Pell alçaren majoria, i el primer batle fou el potecari Llull⁴⁴ i el segon l'amo en Senyora. En una sessió de l'ajuntament presidida per aquest darrer, la Guàrdia Civil hagué de buidar la sala d'actes amb les baionetes calades, amb els fusells preparats per fer foc sobre la multitud. L'amo en Senyora estava entusiasmat i tenia darrere ell tot Llorito, enemic acèrrim de Sineu. (FORTEZA PINYA, 1998: 29-30)

Tanmateix, des del punt de vista polític, la situació general durant aquest període es caracteritza per l'alternança en el poder dels partits liberal i conservador; la rellevància del caciquisme com a sistema de control social i econòmic que es trasllada al poder municipal; el baix nivell cultural de la població; l'esquifida rellevància de les forces polítiques alternatives (republicanisme) i la incipient presència del moviment obrer;⁴⁵ des del punt de vista social, cal remarcar el paper tutelar de l'Església i l'auge de les manifestacions del catolicisme social, així com la notable implicació de la societat civil. En el cas de Llorito, s'ha d'afegir encara la tensió segregacionista que s'arrossegava des de principi del segle XVIII i que s'enardia en els moments de crisi o confrontació.⁴⁶

En el cas de Sineu i Llorito, el control econòmic i social és en mans dels notables rurals que també dominen la política local a través de la seva adscripció al partit liberal-fusionista o bé al partit conservador. Per una part, la facció liberal (*fogoneus*), encapçalada per la família Font (Bartomeu i Joan Font Vidal), que rebia el suport de grans contribuents com Bartomeu Gibert, Pere J. Esteva, Llorenç Frau i Pere Antoni Munar. Per l'altra, els conservadors (*pellosos*), encapçalats inicialment per la família Gacias i, més tard, per l'apotecari Gabriel Llull, que comptaven amb el suport de Miquel Oliver Salom, Miquel i Sebastià Ferrer, Joan Niell i Pere Real. La militància en aquests partits polítics condicionava l'accés al poder local, no només pel nivell de riquesa de les famílies, sinó també perquè els notables havien de participar dels pressupòsits de la política de partits d'escala nacional, que introduïa condicionants de representativitat segons la llei electoral i ingerències del governador

⁴¹ Bartomeu Amengual Munar, *Senyora* (Llorito, 1867-1951). Agricultor, casat amb Margalida Camps Riera. Regidor conservador a l'Ajuntament de Sineu (1910-1914). El 25 d'abril de 1915, a causa de la dimissió del batle Bartomeu Mestre Burguera —que emigrà a l'Uruguai—, fou elegit batle de Sineu, i romandria en el càrrec fins al 1r de gener de 1916. Regidor el 1917. Deixà l'Ajuntament de Sineu el 1818. El 1928 era jutge de pau de Llorito.

⁴² Joan Ferragut i Ribas, *Minyó* (Sineu, 1879). Representant destacat del partit conservador (*pellosos*). Col·laborador actiu de la revista *Sinium*; negociador de les bases de 1914; fundador i president de l'Orfeó de Sineu (1923-1930) i secretari de l'Ajuntament de Sineu.

⁴³ Joan Rotger Niell, *Querol* (Sineu, 1885-1961). Eclesiàstic i escriptor. Home de confiança dels bisbes Gabriel Llompard Jaume i Josep Miralles. Degà de la Seu de Mallorca i vicari general. Autor d'un conjunt significatiu de treballs sobre història local: *Anales de Sineu* (1901-1919), *L'església de Sineu* (1944), *El convent de Jesús Maria de Sineu* (1936), *Orígens de Sineu* (1939), *Les monges del Palau de Sineu* (1945), que, en els anys posteriors, tenen continuïtat en els articles publicats a *Documenta* (1941-1947).

⁴⁴ Gabriel Llull Alonso (Sineu, 1879). Apotecari i polític. Estudià Farmàcia a la Universitat de Barcelona, on es titulà el 1899. Fou president del Col·legi d'Apotecaris el 1919 i el 1920 i apotecari titular de Sineu a partir de 1919. En el terreny de la política, a l'àmbit local, el 1905 fundà la revista *Sinium*, liderà el partit conservador i fou batle entre 1910 i 1911. Autor de l'opuscle *Juan Rotger Niell, hijo ilustre de Sineu* (1947).

⁴⁵ Per a una visió històrica general sobre el període de la Restauració a Mallorca, vegeu PEÑARRUBIA I MARQUÈS, Isabel (2008): *La Restauració a Mallorca (1874-1923)*. Documenta Balear (Quaderns d'Història Contemporània de les Balears; 5).

⁴⁶ Sobre l'origen, els antecedents i el procés d'independència de Llorito vegeu GINARD BUJOSA, Antoni i RAMIS PUIG-GRÓS, Andreu (2014): *Llorito i la independència municipal. De les Corts de Cadis (1812-1814) al Trienni Liberal (1820-1823)*. Mallorca: Ajuntament de Lloret de Vistalegre.

en l'Administració municipal. Tot plegat, com ja hem avançat, assolia més complexitat amb la *qüestió lloritana*, centrada en la gestió de sa Comuna i les aspiracions segregacionistes que, circumstancialment, comptava amb l'anuència dels conservadors; o el suport a les actuacions del prevere llorità Antoni Soler Terrassa, al front de la Parròquia de Sineu (1903-1913), protegit per la burgesia ciutadana que havia adquirit grans propietats a Llorito i Sant Joan.⁴⁷

Amb aquests precedents, al llarg de les dues primeres dècades del segle XX, la política impregnà els habitants de Sineu i de Llorito amb una implicació inèdita fins aleshores, que provocà una polarització de les posicions. La tibantor, atíada per la presència d'una activa premsa local, l'actiu associacionisme local⁴⁸ i la dualitat d'iniciatives culturals,⁴⁹ té efectes en el terreny de la política municipal. De fet, a partir de 1910, se succeïen un seguit de canvis que denoten aquesta inestabilitat, que tindrà com a conseqüències més evidents els canvis al front de la batlia de Sineu⁵⁰ i de la Junta Administrativa de sa Comuna de Llorito, que exercia un cert paper de contrapoder municipal; l'acord de suspensió, el 1911, de les publicacions partidistes (*Sinium* i *sa Defensa*); la signatura de les bases de 1914, que donava lloc a ajuntaments de concentració amb repartiment de regidors d'ambdós partits;⁵¹ l'accés a la batlia de Sineu (1915) del llorità Bartomeu Amengual Munar, *Senyora*; i, finalment, la independència municipal de Llorito amb la creació del jutjat de pau (1921) i la segregació de 1925.

Aquesta intensa activitat política era recollida per la mateixa premsa local:

a todas horas, y en todos los sitios, en la calle, en la Iglesia, en el campo, en cafés y tabernas no se habla más que de política, de Fogoneu o de Ripers ó también por otro nombre Pellosos, nada preocupa á la población, ni las cosechas, ni el laboreo de sus campos ni la riqueza de sus ganados: únicamente siente una idea, una idea exacerbada por la fiebre de la político-manía, de acudir á las urnas, presenciar la lucha noble y encarnizada, que el sentimiento político anima á los Pueblos viriles y patriotas, con el fin de elegir á sus Concejales, que han de presentarle en el Consistorio Municipal (Sinium, any VI, núm. 17. Sineu, 3 d'abril de 1910, pàg. 1).

2. La premsa local, instrument de polèmica

El cas de Sineu a principi del segle XX és paradigmàtic pel que fa a l'ús de la premsa local com a instrument de la polèmica política i, en el nostre cas, com a vehicle d'implantació i difusió de la malnominació col·lectiva. Des del nostre punt de vista, una de les causes de la profusió i consolidació de la malnominació de caràcter polític en el cas de Llorito i Sineu fou precisament l'existència de la premsa local i, més concretament, la publicació de la revista *Sinium* que, des de l'inici, estava lligada a l'opció política conservadora i, més endavant, esdevingué òrgan de comunicació del partit.⁵² Com a reacció apareixia *Sa Defensa*, lligada a l'opció liberal.⁵³

⁴⁷ SALAS VIVES, Pere (2011): «Politización y desarrollo de la administración provincial y local. Mallorca (1850-1923)», a *XIII Congreso de Historia Agraria. Congreso Internacional de la SEHA. «Sesión 3: Politización, democracia y mundo rural en Europa y América»*, i MOLL, Isabel; SALAS, Pere (2002): *Las pequeñas élites agrarias y su participación en la vida política durante la segunda mitad del siglo XIX*.

⁴⁸ A títol il·lustratiu, a principi del segle XX —amb una població conjunta de 5.029 habitants el 1910— a Sineu hi havia l'Ateneo San Francisco, El Auxilio Sineuense (1906), La Amistad, el Cercle d'Obrers Catòlics, la Caixa Rural d'Estalvis i Préstecs de Sineu (1908), el Círculo Solidario (1909); així mateix a Llorito s'havia constituït la Sociedad de Socorros Mútuos (1890) i La Amistad. Sociedad Instructiva, Recreativa y de Socorros Mútuos (1891), que es fusionaven el 1898; a aquestes se sumaven el Cercle d'Obrers Catòlics (1907), el sindicat agrícola La Concordia (1908) i la Sociedad Recreativa la Lloritense. Sobre l'associacionisme llorità, vegeu GINARD BUJOSA, Antoni i RAMIS PUIG-GRÒS, Andreu (2001): «L'associacionisme mutualista a Llorito en el canvi dels segles XIX-XX», a *El moviment associatiu a les illes Balears des del final del segle XIX fins a l'actualitat. XIX Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma, del 13 al 16 de desembre de 2000. Palma: Institut d'Estudis Balearics. Pàg. 493-512.

⁴⁹ L'existència de bandes de música lligades a cada una de les opcions polítiques esdevingué, en aquella època, un fenomen habitual. A més de Sineu, en tenim referències a Montuiri, Porreres i sa Pobra.

⁵⁰ Entre el 1900 i el 1916 hi ha catorze canvis a la batlia, que fou ocupada per nou persones. Vegeu *GEM*, vol. 16: 274.

⁵¹ Les bases d'aquest acord municipal foren publicades per l'historiador i eclesiàstic Joan ROTGER NIELL (1914) a *Anales de Sineu*, s. p.

⁵² La revista *Sinium* fou editada a Sineu entre el setembre de 1905 i l'octubre de 1911. Els continguts es publiquen en català i en castellà, i la periodicitat varia al llarg de la seva trajectòria. A l'etapa inicial (setembre de 1905 - juliol de

Encara que ens centrem en aquests dos mitjans més significatius, les referències a *fogoneus* i *pellosos* es repeteixen a les publicacions periòdiques coetànies. És el cas de *La Aurora*, amb col·laboracions d'Antoni M. Alcover; la publicació conservadora local *Mestre Tomeu Ciri*⁵⁴ o la premsa ciutadana de caràcter liberal: *El Ideal*, *Pu-Put*, *La Tarde*, etc.⁵⁵ Així mateix, a Sineu, la publicació promoguda i editada per l'historiador i canonge Joan Rotger Niell, *Anales de Sineu*, es feia ressò de la polèmica política i també recull, òbviament, els malnoms que s'havien fet d'ús corrent. Les revistes *Sinium* i *Sa Defensa* esdevingueren, tanmateix, els principals òrgans de comunicació de cada una de les faccions i protagonitzaren les vives i intenses polèmiques que caracteritzen la política local del moment.⁵⁶

Arran de la mediació de la parròquia, el mes d'octubre de 1911, *Sinium* i *Sa Defensa* suspenen la publicació amb un comunicat al públic, editat simultàniament en ambdues publicacions, que establia una treva a la intensa polèmica generada entre les faccions locals del partit conservador i el liberal que, com ja hem explicat, donaren lloc a una de les etapes més convulses de la política municipal sineuera i lloritana. El caràcter polèmic de les publicacions i el debat àcid propiciaven l'ús de pseudònims i àlies que s'estenien també als col·lectius. Així, entre 1909 i 1911, primer a *Sinium* i més tard a *Sa Defensa*, apareixen de manera reiterada tot un seguit de malnoms que designen els partidaris conservadors: *Pellosos*, *Rippes*, *Solidaris*, *Tarats*, *Ximbombers*, i els liberals: *Fogoneus* o *Pifolers*, amb tot un seguit de variants formals. A títol enunciatiu apuntam una sèrie d'articles i col·laboracions significatives pel que fa a l'ús dels malnoms: «Ripes y Fogoneus ó Robiols y Panadas»,⁵⁷ «Pannadas Fogoneves»,⁵⁸ «Arreveure»,⁵⁹ «Refutació»,⁶⁰ «Anem are an es Pitos. Pifoletxeros»,⁶¹ «Secció llenderesca. Desenfreament dels Pifolers».⁶²

1906) es publica cada mes. A partir de l'estiu de 1906, amb la incorporació de la secció *Cívicas*, centrada en la crònica local, esdevé un quinzinari, fins al juliol de 1907, quan recupera la periodicitat mensual fins al setembre de 1910, quan s'interromp l'aparició de números, que no es reprèn fins al maig de 1911. Els últims sis mesos d'existència esdevé setmanari. El contingut ve marcat per les seccions de crònica i debat sobre política local. La direcció de *Sinium* anà a càrrec de l'apotecari i polític Gabriel Lull Alonso fins al setembre de 1909, quan fou substituït per Josep Fuster, tot coincidint amb la dedicació del primer a la política activa i el seu accés com a regidor de l'oposició a l'Ajuntament el maig de 1909. La incorporació de Lull a l'Ajuntament i la fundació del Círculo Solidario el juliol de 1909, amb una delegació a Llorito, dona lloc a un posicionament de *Sinium* en una pretesa neutralitat que es visualitza amb el canvi de la direcció de la publicació, que tanmateix només es mantindrà fins al maig de 1911, quan *Sinium* esdevé el canal oficial dels conservadors sineuers (*pellosos*) i s'incorpora a la capçalera.

⁵³ El setmanari *sa Defensa*, editat a Sineu entre el 17 de juny i 13 d'octubre de 1911, neix com a òrgan de comunicació del partit liberal (*els fogoneus*) i com a reacció i amb la voluntat de donar la rèplica a la publicació *Sinium*. De contingut bel·ligerant, el primer número, a més de fer una salutació als seus adeptes, explicita la línia editorial: «Nace con el objeto de contrarestar la mentira y atacar al impostor». «*Sa Defensa*, així s'anomenarà el diari que publicarem d'avui en endavant per defensar-nos dels insults, impropis, calumnies i agravis del *Sinium*». El contingut és majoritàriament dedicat al debat i la polèmica política local, amb articles i rèpliques a les publicacions aparegudes a *Sinium*, generalment sobre les actuacions de l'Ajuntament, però també entre veïnats.

⁵⁴ *Mestre Tomeu Ciri. Periòdic Sinavé* (Sineu, 1909-1910).

⁵⁵ *El Ideal* (Palma, 1910-1913), *Pu-Put. Semanario independiente, bilingüe, satírico y humorístico* (Palma, 1912-1913) i *La Tarde. Diario Independiente, de Avisos y Noticias* (Palma, 1903-1912).

⁵⁶ Per al coneixement de la premsa local sineuera de principis del segle XX, vegeu COMPANYY I MATES, Arnau (1998): «Notes sobre la premsa de Sineu», a *Primeres Jornades d'Estudis Locals. Mancomunitat Pla de Mallorca*. Mancomunitat Pla de Mallorca; Di7 Edició. Pàg. 89-95, i SALOM SANCHO, Josep M. (1998): «“Sinium”. La revista local de més llarga durada a principis del s. XX», a *Primeres Jornades d'Estudis Locals. Mancomunitat Pla de Mallorca*. Mancomunitat Pla de Mallorca; Di7 Edició. Pàg. 97-106. Actualment disponibles en línia a: <<http://ibdigital.uib.cat/greenstone/cgi-bin/library.cgi#>>.

⁵⁷ *Sinium*, any VI, núm. 17. Sineu, 3 d'abril de 1910. Pàg. 74.

⁵⁸ *Sinium*, any VI, núm. 19. Sineu, 15 de maig de 1910. Pàg. 76.

⁵⁹ *Sinium*, any VI, núm. 24. Sineu, 2 de setembre de 1910. Pàg. 94.

⁶⁰ *Sinium*, any VII, núm. 9. Sineu, 9 de juliol de 1911. Pàg. 26-27.

⁶¹ *Sinium*, any VII, núm. 18. Sineu, 10 de setembre de 1911. Pàg. 89.

⁶² *Sinium*, any VIII, núm. 20. Sineu, 1 d'octubre de 1911. Pàg. 101.

Així mateix, a tall d'exemple, es reproduïxen dos fragments especialment il·lustratius pel que fa a l'ús dels malnoms col·lectius a la publicació *Sinium* i un altre procedent de *Sa Defensa*:

FOGONEUS

Parla á Sineu de política y sobre tot de política local, es cosa que á primera vista es capas de fé riure á cualsevol. Pero no, no vos ne riguen que el freir serà el reir, com diu es cuento. Ningú ignora que des de fa molt de temps, Sineu es una víctima del senyó de tot lo mon y que aquest senyó d'aquí, com es demés en sas senas respectivas negrerías, juga ab noltros una eterna partida de contento. ¿Qué no sabeu lo que es el contento? ¿Si tots hi hem jugat de petits! — ¿Te contentes? demana es qui du ses cartes. — ¿Si? ¿No?. — Ido per la farsa.

A atura axó, á posa remey á tan grossa arbitrariedad s'alsá, ja fa anys, una partida de sineuers que, curs de ventura, no lograren si no pasá á s'istoria en so nom de Rípes. Mes tard, no fa molt, hi va haver un altre álssament, però tampoch aquesta vegada feren res, baxant á sa tomba ab so sobrenom de Tarats qu'els hi donaven es vencedós.

Ara, en la actualidad, cuant ja pareixía tot compost y arreglat, y no se poría preveure novas ambestidas, surt sense sébre com ni com no, de dins es poble pajes de Sineu, un nou partit, que du per tema: sa ximbomba; per distintiu, sa pell; per programa sa constancia; y per proposits, fersé respectá y fé cumplí sa ley á tot Cristo. ¿Logrará es seu desitx? ¿Tendrá es mateix fi que es partits d'es Tarats y d'es Rípes? No som noltros, si no es fets nostros, que hu han de di, y per un'altra part no es aqueix es fi que mos hem proposats al escriure aqueixas cuatra retxes. Hem agafat sa ploma per protesta d'es nom que al pareixa donan es nostros contraris, en es nostro nou partit. ¿Perqué dirnos Rípes, cuan sona Ximbombés ó Pellosos? Si no mos anomenen, contraris nostros, ab so nostro nom propi y vertadé y que mos hem gonyat en sos nostros propis puñs, no perquè mos ofenguí es nom de Rípes que mos deis, no, al contrari mos honra, si no perquè no mos agrada mesclá, ni que mesclen faves en caragols com estau avesats á fé, ab una paraula, si no mos deis es partit de sas Ximbombas ó es partit de sa Pell, mos es igual, ó es partit de sas Ximbombas y de sa Pell á nes mateix temps, com volgueu, noltros vos anomenarem es des partit d'es Fogoneu. ¿Per qué? Estodiau, que es lo que mes necesitau y que vos fa mes falta. Es Ximbombé majó, ó s'bomo de sa Pell mes granada.⁶³

Crónica

A les tres, se música des Círculo surt pes carrés tocant un hermós pas-doble acompanyat per una vintena de ximbombas; perquè don tantas ses ganas que tenim noltros d'estira se pell y tant diven es fogoneus de que ses ximbombas no sortirían perquè D. Bartomeu no ho vol y es ell que comanda, que es baile no pot de menos autorisá aquest pasa-calle encare que a fora temps. Cuant han voltat tot es poble llevó se sitían a se Plasse des Conté d'Espanya abont si fa un ball ab se música tota sola, que dura fins entrada de fosca. Acabat es ball, es mateix pas-doble ximbombesco y cap a casas falta gent!⁶⁴

La Aurora d'els Rípes (vulgo pellosos) que dona troncades á n'els pijoles de s'in Defensa.⁶⁵

3. Els testimonis de la literatura popular

Paral·lelament a les publicacions periòdiques, un altre vehicle essencial per a la consolidació i difusió dels malnoms col·lectius i la seva transcendència, que desborda el paper imprès, és la literatura popular oral, altrament dita etnopètica.⁶⁶ El caràcter excepcional d'aquesta conjuntura politicosocial fou, en aquest sentit, molt productiva i ens ha permès recollir una mostra significativa de gloses que fan referència explícita a aquests col·lectius i que, a més, en molts casos incorpora referències a personatges històrics que hom pot identificar. A continuació transcrivim totes i cada una d'aquestes gloses o cançons, n'incorporam les variants localitzades i, en la mesura de les nostres possibilitats, identifiquem els personatges que s'hi anomenen en un intent de reconstruir el context històric.

⁶³ *Sinium*, any V, núm. 4. Sineu, 4 d'abril de 1909. «D'es nostro bussón». Pàg. 19.

⁶⁴ *Sinium*, any VI, núm. 24. Sineu, 2 de setembre de 1910. Pàg. 97.

⁶⁵ *Sa Defensa*, any I, núm. 13. Sineu, 9 de setembre de 1911. «Just dues paraules á nen Revenjolí». Pàg. 2-3.

⁶⁶ S'ha de dir tanmateix que, a les mateixes publicacions, adesiara s'incorporen gloses com a instrument polemitzant. Aquest és el cas de la rèplica al sen Llendera (pseudònim d'un dels principals col·laboradors de *Sinium*) des de *Sa Defensa* (any 1, núm. 6, 22 de juliol de 1911, pàg. 2) en la qual es fan servir aquestes gloses: *Sen Llendera, Sen Llendera | Un consej te vny donar | Si es teu cap no heu veu ben clar | No tenguis tanta cherrera. Molt alerte á nés cherra | Jém es fevo de mira | cualque vegadé á derrera. Sen Llendera, Sen Llendera | jo no sé lo que será | cuant cualquí vulgues surrá | no frisisis... tant ten espera. Sen Llendera, deya 'n Pina | un remei vos vaix á dar | pel qui te ronya, el gretar | Es se millor medicina.*

Podem iniciar el repertori amb dues cançons que fan referència explícita als capparets de cada una de les opcions polítiques: els liberals (*fogoneus*), encapçalats per Bartomeu Font Vidal (*en Font*), encara que tenia germans (Pere i Joan) que també eren actius en política. Segons alguns informadors, la truja feia referència a la senyora Lluïsa de Can Font. A la banda dels conservadors (*pellosos*), l'apotecari Gabriel Lull i Alonso (*en Lull*). No hem pogut identificar *en Cap de Panada*.

*En Font té una truja
i en Lull la hi matarà;
en Cap de Panada fa
cara de cul qu'ha pres purga.*⁶⁷

*Aquest bubul de cartó
que an en Lull 'vien d'enterrar
en Font el feia gordar
per posar-hi sa brutor.*⁶⁸

*Es Batle i en Borraió,
i es segretari i es seu fii.
Ja n'embuïarà de fil
es partit conservador.*⁶⁹

*Un i s'altre Botarot,
un Batlot i un Gran Senyor
feren fer an en Panxó
es doblers per es seu vot.*

*No vull esser Fogoneu
ni n vull dins sa meva vinya,
es suc del sen Xerovia
serà més amarg que fel.*⁷⁰

Un missatge subjacent a alguna de les gloses és la queixa contra els polítics i el seu descrèdit, que es contraposa a una situació socioeconòmica precària, desatesa per les distintes opcions polítiques a les quals pertanyen els personatges de la cançó. Pel que fa a *en Servera*, segurament es refereix a Cristòfol Teodor Servera Real, destacat membre del partit liberal (*fogoneu*), signant de les bases de 1914, electe a les municipals de 1903 i batle de l'Ajuntament de Sineu (1905-1908); d'*en Colldante* en desconeixem la identitat; *en Ferrer* podria ser el cap del partit conservador a Sineu, Antoni Ferrer de la Cuesta (1913), però també el *fogoneu* Sebastià Ferrer Riutort, electe a les municipals de 1913; el *senyor Pep* sembla que deu ser Josep Ramis Costa, de *sa Ritxola*, propietari d'aquesta possessió, electe a les municipals de 1891, 1903, 1905, 1909 i batle de Sineu el 1909.

*Som un pobre jornalier
només tenc una figuera
per posar-hi en Servera
en Colldante i en Ferrer
i a damunt hi posaré
el senyor Pep per bandera.*⁷¹

⁶⁷ Informació de Joan Ferriol Jaume, *Tronxo* (Sineu, 1922). Cançó recollida a MUNAR, 1999: 229.

⁶⁸ Glosa atribuïda a la glosadora lloritana Maria Paieres, *Búger* (1864-1943). Informació facilitada per Joan Gomila Picornell, *Fred* (Llorito, 1894-1988). Entrevista de 20 gener de 1981.

⁶⁹ GINARD, Rafel (1981): *Cançoner popular de Mallorca*. Vol. III. Glosa núm. 2524. Sant Joan. El fet de no identificar cap malnom, ens fa dubtar que faci referència a Sineu.

⁷⁰ Segueix la transcripció de les dues gloses publicades a *Sinium*. *Un y s'altre Botarot | Un Ballot y un Gran Señor | Feren fé a n'en Panxó | Es doblés per es seu vot. No vuy esser Fogoneu | Ni'n vuy dins sa meva viña | Es suc del Sen Xerovia | Será mes amarg que fel* (any V, núm. 7, Sineu, 6 de juny de 1909. Pàg. 29).

En contraposició, una altra lectura que permeten les gloses del moment és la posició de privilegi social i econòmic dels notables locals que, a més, controlaven la política municipal. Aquest és el cas de Joan Font Vidal, membre de la família dels terratinents que lideraven l'opció liberal.

*Com don Joan Font va anar
a Lluç amb so seu birlotxo
no n'hi havia altre de cotxo
que amb ell se pogués posar.*⁷²

Una característica de bona part de les cançons és el seu caràcter conjuntural. Són cançons que descriuen situacions o fets puntuals d'una determinada conjuntura política. Aquest tipus de glosa de circumstància es fa ressò, en altres ocasions, d'un fet puntual, d'una facècia o d'un pas succeït que genera una resposta immediata que, si no es documenta, resulta de difícil constatació. A continuació anotam un conjunt de cançons que responen a aquesta tipologia. Les dues que segueixen apareguren tot just després de la derrota electoral dels liberals a les eleccions municipals. El *fogoneu* Bartomeu Font Vidal havia arribat a la batlia el 1910, i els seus partidaris li aventuraven un llarg mandat; tanmateix, el seu contrincant polític, Gabriel Lluç, el mateix any accediria a la batlia.

*Governa don Bartomeu
governa i governarà;
se pensaven alçar
sa bandera de Sineu.*

*Quan el nostre ase farà
un vedell amb setze banyes
en Lluç amb ses seves manyes
batle de Sineu serà.*⁷³

Aquesta altra deixa testimoni de la maniobra promoguda pel liberal Bartomeu o Pere? Font davant el comte d'Espanya, Josep d'Espanya i Rossinyol (1808-1890), per desplaçar Rafel Ignasi Rubí i Pocoví,⁷⁴ rector de Sineu entre 1874 i 1887 i després nomenat rector de Manacor (1887-1932).

*En Font va anar a ca n'Espanya,
treis en Rubí de Sineu
que és un contrari meu,
de sebres i tot me guanya.*⁷⁵

Finalment, la cançó següent sembla que fa referència al fet que varen embrutar les portes de l'apotecari Lluç, líder dels *pellosos*.

*El senyor batle amb s'ullera
no ho va poder distingir
ho va enumar i va dir*

---

⁷¹ Glosa recollida de Maciana Vanrell Vilà, *Gil* (Sineu, 1916-2003); informació facilitada per Joan Vanrell Torelló (2014). Segons Joan Ferriol Jaume, *Tronxo, en Ferrer* és Sebastià Ferrer, membre del partit liberal i signant de les bases de 1914.

⁷² Glosa recollida de Maciana Vanrell Vilà, *Gil* (Sineu, 1916-2003); informació facilitada per Joan Vanrell Torelló (2014).

⁷³ Vegeu-ne la versió publicada: *Governa D. Bartomeu | Governa y governarà; | Se pensaven alçar | Sa bandera de Sineu i Quant el nostre ase farà | Un vadell amb setze banyes | En Lluç amb ses seves manyes | batle de Sineu serà. Sinium*, any VI, núm. 24, Sineu, 2 de setembre de 1910. Pàg. 92.

⁷⁴ Sobre Rafel Ignasi Rubí i Pocoví (Montuiri, 1842 - Manacor, 1932), vegeu LLITERAS VIVES, Joan (2003): «Aportació a la figura del rector Rubí (1842-1932)», a *II Jornades d'Estudis Locals de Manacor*. Manacor: Ajuntament de Manacor. Pàg. 37-47.

⁷⁵ Glosa recollida de Maciana Vanrell Vilà, *Gil* (Sineu, 1916-2003); informació facilitada per Joan Vanrell Torelló (2014).

*això és merda vertadera.*⁷⁶

D'altra manera, resulta molt agosarat pretendre encertar quina era la situació que descriu la següent cançó. *En Francesc*, probablement, és el batle *Guillemet*, Francesc Crespi i Niell, un dels cappers del partit liberal local, signant de les bases de 1914 i batle de Sineu (1916-1923). Desconeixem la identitat d'en Joan *Romanga*,⁷⁷ encara que ens podríem aventurar a identificar-lo amb el *fogoneu* Joan Gelabert, un altre dels signants de les bases de 1914.

*En Joan Romanga té sa cupa
i l'amo en Francesc ferit n'està,
es concejals duen sa bruta
i mestre Pep duu s'auberdà.*⁷⁸

En aquesta altra cançó retrobam novament en Joan *Romanga*, Antoni Bauçà, *Lio*,⁷⁹ i Joan Ferriol Llull, *Tronxo* (†1968), que va ser regidor amb el batle Francesc Crespi, *Guillemet*.

*Ja en tenc un, en Pancraccio ja treu fum
Ja en tenc dos, en Joan Romanga l'han fet coix / na Parreta i n'Andreu Moix
Ja en tenc tres, es concejals no són res
Ja en tenc quatre, en Lio duu sa sabata
Ja en tenc cinc, sa cabreta fa ding, ding
Ja en tenc sis, en Biel duu sant Lluís
Ja en tenc set en Joan Tronxo no n'ha trobada cap
Ja en tenc vuit, en Bielet té es capbuit
Ja en tenc nou, s'olla des brou
Ja en tenc deu, el dimoni s'engronsa i cau.*⁸⁰

És possible pensar que la malnominació no sempre és despectiva i que, fins i tot, es converteix en signe d'identitat positiva de la qual hom se sent complagut i fins i tot orgullós. Vet-ne aquí un exemple:

*Me passeig, per tornar airós,
de la mar an el castell.
Som d'es partit de sa pell;
per això em diuen pellós.*⁸¹

Un altre fet també significatiu és la ja esmentada interrelació entre la lluita partidista (liberals vs. conservadors) i la tensió i l'enfrontament asimètric entre les comunitats de Llorito i Sineu que s'han d'emmarcar en el llarg procés segregacionista que té un dels moments àlgids al llarg de les primeres dècades del segle XX. Amb aquest rerefons s'explica la 'recepció' que a Llorito fan les partidàries dels conservadors a Bartomeu Font Vidal, líder dels liberals (*fogoneus*) sineuers, diputat a Corts (1905) i batle de Sineu (1910).

*En Font vengué amb so birlotxo,
pes camí quasi girà.
En es Pou li feren, abbb!
i en seguida preguntà:
-Qui són aquestes someres?*

⁷⁶ Glosa recollida de Maciana Vanrell Vilà, *Gil* (Sineu, 1916-2003); informació facilitada per Joan Vanrell Torelló (2014).

⁷⁷ Joan MATEU i Victòria RIUTORT (1998), en el seu recull de malnoms, associen el llinatge Gelabert al malnom *Romanga*.

⁷⁸ Glosa recollida de Maciana Vanrell Vilà, *Gil* (Sineu, 1916-2003); informació facilitada per Joan Vanrell Torelló (2014).

⁷⁹ Segurament parent de Miquela Bauçà Martí, *de Can Lio*, membre de l'Orfeo de Sineu (1923-1930).

⁸⁰ Glosa recollida de Maciana Vanrell Vilà, *Gil* (Sineu, 1916-2003); informació facilitada per Joan Vanrell Torelló (2014). Els personatges han estat identificats per Joan Ferriol Jaume, *Tronxo* (Sineu, 1922)

⁸¹ Recollida a MUNAR, 1975: 149.

*Deu pelloses vertaderes,
contràries a tu, gorà.*⁸²

L'oposició dels conservadors lloritans s'enardeix especialment durant la primera dècada del segle XX, quan entre 1904 i 1910, amb els batles Bartomeu Font Vidal, Cristòfol Teodor Servera Real i Josep Ramis Costa, predomina el partit liberal o dels fogoneus. Les gloses que segueixen fan ressaltar el protagonisme dels conservadors lloritans que, el 1909, sota l'empareda i amb el suport dels dirigents conservadors sineuers, encapçalats per l'apotecari Gabriel Lull Alonso, inauguren el Cercle Solidari, seu oficial dels pelloses a Llorito. Els directius del conservadorisme llorità d'aquell moment eren Pedro Suez Oliver,⁸³ president; Llorenç Gomila Fontirroig, *Recolat* (1881-1954), vicepresident; i els vocals Bartomeu Fontirroig Gomila, Lluc Gelabert Gili, Joan Picornell Munar i Llorenç Gomila Picornell, *Fred* (1844-1916); el secretari era Antoni Picornell Jaume, *Blanc* (†1936); el vicesecretari, Julià Gomila Fontirroig, *Recolat*, i el dipositari, Antoni Martorell Gual, *Company* (1885-1963).

*En Sués i En Mateu
i en Toni Baltasar
diuen que volen votar
quantra an en Font de Sineu.*

*D'es bombet d'es Segretari
n'hem de fer un fogueró
per cremar es batle major,
en Font i es segretari.*

*De Sineu un potecari
un partit nou ell ha alçat;
ha posat en mal de cap
en Font i es segretari.*⁸⁴

*En Sués, capell amb trona
i en Toni Blanc, també
i en Pere Tirany té
set xixisbeis per sa dona.*⁸⁵

*En Sués va davallar
amb so bombet amb sa mà
i a mi m'heu de respectar
i m'heu de dir bon dia tenga
en es pou posaren tenda
i no el deixaren passar.*⁸⁶

⁸² D'aquesta glosa n'hem recollit tres variants més: *En Font vengué amb so seu cotxo | i pes camí quasi el girà | i set pelloses varen anar | quan varen veure aquell cotxo | i ell tot d'una preguntà | -quí són aquestes someres? | -set pelloses vertaderes, | que van contra tu, gorà!* Informació de Catalina Gomila Puigserver, *des Pou* (Llorito, 1922-2009). Glosa atribuïda a Maria Paieres Oliver, *Búger* (Llorito, 1864-1943), vegeu RAMIS, 1997: 75. En coneixem, encara, dues altres variants: *En Font amb so seu biulotxo | an es Pou se va turar | i li varen dir "ab": | -Quí són aquestes someres? | Són pelloses vertaderes | contràries a tu, gorà* (MUNAR, 1999: 226). *En Font vengué amb un birlotxo | quasi, quasi el va girar, | i com ell va sentir bramar | digué, qui són aquestes someres? | -són pelloses vertaderes | contràries en aquest gorà.* Informació de Catalina Martorell Gual, *Fidevera* (Llorito, 1900), entrevista de 29 octubre de 1979.

⁸³ L'amo en Joan Gomila Picornell, *Fred* (Llorito, 1894-1988), anà a l'escola que impartia els vespres Pedro Suez, cap al 1906-1907. Quan començà a assistir-hi tenia 12 anys. L'escola primitiva estava situada a l'actual casa de la vila (entrevista de 28 de gener de 1979).

⁸⁴ GINARD, Rafel (1981): *Cançoner popular de Mallorca*. Vol. III. Recopilador: Rafel Ginard. Glosa núm.: 2523. Poble d'origen: Sineu.

⁸⁵ Glosa recollida de Jerònia Puig-gròs Munar, *Coll de Pago* (Llorito, 1925-1997). Vegeu RAMIS, 1997: 155.

*En Suez, cap de partit,
per això davant anava,
i duia es capell de son pare
de quan quebrà.s primer pic.*⁸⁷

A l'altre costat, hom identifica els fogoneus lloritans amb els capitosts que es lamenten de l'embranchida conservadora, alhora que animen els seus partidaris arran de la desfeta d'alguna contesa electoral. Els personatges que s'identifiquen a les gloses que segueixen, tots ells integrants del corrent liberal llorità, són Joan Martorell Real, *Ribero*,⁸⁸ Pere Gelabert Martorell, *Mirae*,⁸⁹ i Rafel Florit Capó, *Matarino*.⁹⁰ Així mateix, s'hi esmenta el conservador Jaume Ferrer Jaume, *Traquet* (1860-1940), arrendador de la possessió de Son Joan Arnau i polític, fou regidor de l'Ajuntament de Sineu, president de la Junta Administrativa de la Comuna (1918), i resultarà el personatge clau a la política local del primer quart de segle XX a Llorito, fins a esdevenir el primer batle després de la segregació de Sineu el 1925.

*Es Ribero vell flastoma
i en Mirae darrera ell.
Es partit de sa pell
a Llorito du la doma.*⁹¹

*En Matarino se queixa
perquè no el fan diputat.
Venga blat, venga blat,
venga blat, venga xeixa.*⁹²

*De suaquí veig ses muntanyes
i no sé què hi ha dedins.
Es Traquet qui caça grins
i en Matarino aranyes.*⁹³

*A Llorito ja 'stà en terra
es partit conservador,*

---

⁸⁶ Catalina Martorell Gual, *Fidevera* (Llorito, 1900) (entrevista de 29 d'octubre de 1979). En coneixem una variant reproduïda a MUNAR, 1999: 226: *An es Pou pararen tenda | I no.ls deixaren entrar, | En Suez va davallar | Amb so garrot amb sa mà, | I va dir: «A mi m'heu de respectar | I m'heu de dir bon dia tenga!».*

⁸⁷ Recollida a MUNAR, 1999: 226.

⁸⁸ Joan Martorell Real, *Ribero* (Llorito, 1878-1938), propietari, casat amb Catalina Matas Fiol. Polític liberal. President de la Junta Administrativa de la Comuna (1916) i vocal el 1918.

⁸⁹ Liberal. Vocal de la Junta Administrativa de la Comuna (1916).

⁹⁰ (Llorito, 1868-1939) El 1915 residia al carrer Retiro, 18, de Llorito. Regidor liberal a l'Ajuntament de Sineu entre 1913 i 1918. Aquest any s'incorpora a la Junta Administrativa de la Comuna (1918). Segons Joan Gomila Picornell, *Fred* (Llorito, 1894), en Rafel Florit, *Matarino*, era fogoneu, va ser batle pedani de Llorito i el 1922 va fer construir la cisterna de la plaça (entrevista de 28 de gener de 1979).

⁹¹ Glosa recollida d'Antoni Ramis Jaume, *Rosset* (Llorito, 1929-2011), vegeu RAMIS, 1997: 145. En coneixem dues variants: *Es Ribero veí flastoma | i en Mirae més que ell, | perquè es partit de sa pell | a Llorito du la doma* (MUNAR, 1999: 227). *Es Ribero vell flastoma | i a passos ne té raó | però es partit de sa pell | a Llorito du la doma* (Francesca Munar Martí, *Munar* (Llorito, 1928); *Es partit conservador | d'En Ribero ja està enterra | i encara volien moure guerra* (Catalina Martorell Gual, *Fidevera*, Llorito, 1900, entrevista de 29 d'octubre de 1979). *Es Ribero vell* potser faci referència a Rafel Martorell Jaume, *Ribero*, casat amb Maria Real Esteva i pare del ja esmentat Joan Martorell Real, *Ribero* (Llorito, 1878-1938).

⁹² Glosa recollida a RAMIS, 1997: 115.

⁹³ GINARD, Rafel (1980): *Cançoners populars de Mallorca*. Vol. II. Recopilador: Rafel Ginard. Glosa núm. 507. Poble d'origen: Lluçmajor.

*lo mateix d'un ca bufó
que lladra i no s'aferra;
lo mateix d'una guitarra
retirada a un racó.⁹⁴*

Per damunt de tot, però, l'escepticisme popular davant la política partidista ja es traslladava a la glosa que, de forma punyent, qüestiona la bondat de les opcions o alternatives polítiques i n'escarneix el suport.

*Vivo, vivo, vivo,
mestre Pep Randeta
té una bufeta
com un tamborino.
Vivo sa pell!!! Vivo es fogoneus!!!
vivo na Paula Llana
vivo en Tomeu Niell
vivo sa pell.⁹⁵*

*Es partit conservador
és dolent sense dubtes;
però si girau ses truites
no sé qual serà millor.⁹⁶*

*Es fogoneus van gojosos
perquè es cul les vaig mostrar,
i ara en tornar votar,
el mostraré en es pellosos.⁹⁷*

4. Els malnoms. Causes i significats

L'origen i la motivació, si més no dels dos malnoms més coneguts (*fogoneus* i *pellosos*), sempre ha estat clara a l'entorn local i popular. Així ho recull Gaspar MUNAR OLIVER (1975: 149), quan explica que l'antagonisme entre el partit conservador i el liberal era molt fort i mútuament es posaren noms despectius, que quedaren molt arrelats dins el poble. Els conservadors eren coneguts per *pellosos* i els liberals per *fogoneus*. El malnom de *pellosos* els vengué als conservadors d'una banda de ximbombes que tenien al seu centre, ja que la pell és la peça principal d'aquest instrument popular. Els liberals es deien *fogoneus* perquè el seu cappare, Pere Font, tenia molta vinya, on es cultivava la varietat de raïm anomenat *fogoneu*. Anys més tard, mossèn Bartomeu Mulet i Ramis (Sineu, 1916-2008), explicava l'origen de la denominació:

Bartomeu, que de política no en vol parlar, i de «Canamunts i Canavalls»?
—*En podria parlar, però per ventura és més desconegut que a Sineu va haver-hi Fogoneus i Pellosos, ben enfrontats durant anys, fins que el senyor Rector va aconseguir fer-los amics. Els Fogoneus eren seguidors de Ca'n Font i el nom venia de que anaven pel Celler de la plaça i bevien bon vi, fet de verema fogoneu; mentres que els Pellosos eren seguidors de l'apotecari Llull i tocaven ximbombes de pell de conill.⁹⁸*

⁹⁴ Les gloses crítiques amb els pellosos a Llorito s'acompanyen d'articles com el «De Llorito», signat per *Un Llorità*, publicat a *Sa Defensa*, any I, núm. 12, Sineu, 2 de setembre de 1911. Pàg. 3.

⁹⁵ Glosa recollida de Maciana Vanrell Vilà, *Gil* (Sineu, 1916-2003); informació facilitada per Joan Vanrell Torelló (2014).

⁹⁶ Glosa reproduïda a MUNAR, 1999: 227.

⁹⁷ En coneixem aquesta variant: *Es fogoneus estan queixosos | perquè es cul les vaig mostrar | i ara en tornar votar | el mostraré en es pellosos*. Glosa recollida d'Antoni Ramis Jaume, *Rosset* (Llorito, 1929-2011), i atribuïda a Maria Païeres Oliver, *Búger* (Llorito, 1864-1943), vegeu RAMIS, 1997: 75.

⁹⁸ J. M. (1990): «Bartomeu Mulet», a *Perlas y Cuenas*, 1-14 de desembre de 1990, pàg. 16-18.

Efectivament, la denominació més coneguda, més estesa i que ha perdurat a la memòria col·lectiva, és la de *fogoneu*, aplicada als liberals, i *pellós*, que designa els conservadors. Això no obstant, aquests no són els únics malnoms usats per designar els partidaris d'ambdues faccions polítiques. Així, els liberals són designats també com a *pifolers* i els conservadors com a *rippers*, *tarats*, *solidaris* i *ximbombers*.

Sembla, així mateix, que el motiu inicialment usat fou el de *rippe*, que s'usava per (des)qualificar els conservadors, malnom que es feia compatible amb el de *tarats*, però a partir dels Darrers Dies de Carnaval de 1909, començaren a ser substituïts pels de *pellosos* o *ximbombers*. En sentit contrari, i sembla que gairebé en el mateix moment, els liberals començaren a ser nomenats *fogoneus* i també *pifolers*.

A continuació presentam una relació alfabètica dels malnoms documentats amb una explicació més o menys detallada de la significació i del possible origen.

Fogoneu

A partir de la informació oral, sembla evident que aquest mot, assignat com a malnom als membres del partit liberal, té l'origen en la casta o varietat de raïm *fogoneu*. El lligam de la nominació s'atribueix al fet que la família Font, que encapçalava la facció liberal, propietaris de vinya i celler, disposaven de ceps d'aquesta varietat. També hi ha qui atribueix el mot a l'afecció o el costum que tenien els liberals de reunir-se al celler de la plaça (Can Font), on bevien bon vi.

El mot *fogoneu*, que ha desaparegut com a malnom en ús, continua ben viu per designar una varietat de cep negra, de pàmpols petits, sarments primes, gotims compactes i espessos, i grans no gaire grossos. És una varietat autòctona de Mallorca utilitzada en els vins negres de la DO Pla i Llevant i en el vi de la terra de Formentera.⁹⁹ Pel que fa a l'origen del mot, el *Diccionari d'Alcover i Moll* el fa derivar de *fogó*.¹⁰⁰ Coromines considera aquesta proposta poc raonada i extravagant i, atès el possible origen occità del mot, es decanta per fer-la derivar de *favoun* 'tavella de mongeta o de fava'; *favoneu* passaria a *fagoneu* > *fogoneu*. Realment, l'arriscada derivació de *fogoneu* que fa Coromines compta amb un suport important. Existeixen en català dues subvarietats de mongetes anomenades *mongeta fogoneu*.¹⁰¹ A partir d'aquesta disquisició etimològica Xavier FAVÀ (2001: 117) conclou que es deu tractar, doncs, d'una classe de raïm amb uns grans que recordarien la forma, menuda i aplanada, de les faves i els fesols.

Pellós

L'altre malnom que va fer fortuna va ser el de *pellós* per designar els addictes al partit conservador, que sembla que es va imposar al motiu *riper*. Tal com hem vist, sembla que aquest motiu era el preferit dels conservadors i sorgeix per la pròpia afecció animosa, d'anar fent befa, que exerciten durant els Darrers Dies, a mode de rua, acompanyats de ximbombes.¹⁰² D'aquí que també es proclamen *Ximbombers*. En aquest sentit, el malnom *pellós* tindria relació directa amb la pell d'aquest instrument de fricció, però també, tal com recullen els diccionaris a l'ús, tindria, en sentit figurat, un significat que al·ludiria a l'estat d'ànim o al protagonista de facècies bromistes.¹⁰³

⁹⁹ Segons l'Ordre APA/1819/2007, de 13 de juny (BOE del dia 21), la varietat *fogoneu* està autoritzada a la [comunitat autònoma](#) de les Illes [Balears](#). És la varietat majoritària a la comarca de [Felanitx](#) i és anomenada també *fogonet* o *fogonets*.

¹⁰⁰ *Cep i raïm autòcton de les Balears, de pàmpols petits, sarments primetes, grans negres i apinyats i no gaire grossos*. Etim.: derivat de fogó. Vegeu *Diccionari d'Alcover i Moll*, s. v. FOGONEU.

¹⁰¹ Sembla que també designava una varietat de mongeta cultivada a sa Pobra, segons un recull ben interessant de denominacions varietals aparegut el 1910 a la revista *Sa Marjal*. Potser d'aquí procedeix la referència recollida pel *Diccionari d'Alcover i Moll*, s.v. MONGETA. ***Mongeta fogoneu***. varietat de mongeta llarguera, de la qual n'hi ha de negres i de blanques.

¹⁰² Tal com ja hem esmentat, l'origen temporal del malnom l'hem de cercar en una tocada de la colla de ximbombes conservadors a Llorito durant els Darrers Dies de l'any 1909. Vegeu *Sinium*, any V, núm. 4. Sineu, 4 d'abril de 1909, pàg. 1.

¹⁰³ 1. PELLÓS, -OSA adj. || 1. Que té pell. || 2. Facet, que li agrada anar de bromes i rialles; que «duu molta pell morta» (Mall.). i s.v. PELL *Dur molta pell morta*. esser molt amic de bromes, de fer jocs i burles. 'Anar de pell'. Encara que té accepcions més negatives com *Dona de mala vida* o *borratsxera, embriaguesa*.

Des del punt de vista lingüístic és interessant observar la productiva constel·lació de la *pell* que s'origina a l'entorn d'aquest mot —...*ab més pell, pallerenca y pellerofa que pellerofa, pallerenca y pell no han vist es caletrevins de mix Mallorca*—,¹⁰⁴ tant en català com en castellà: *pellós, pelli*¹⁰⁵ o *ximbomber*, però també alguns pseudònims com *es Ximbombé Majó, s'homo de sa Pell mes granada*¹⁰⁶ o *Un Zambombero*.¹⁰⁷

Pifoler

Aquest és el mot, juntament amb *fogoneu*, usat també per designar els liberals. Desconeixem l'origen i el motiu del malnom, tot i que el significat del mot ens podria donar una mica de llum. Segons el diccionari de l'IEC, *pifoler* i *pifolera* designaria la persona que toca el *pífre*, una flauta de la família de les flautes travesseres que ha pres identitat sobretot amb la música militar. Tanmateix, és coneguda també la variant mallorquina *pífol*. D'aquesta variant en derivaria precisament el mot *pífoler* amb dues accepcions: || 1. Sonador de pífol; cast. Pifanero, i || 2. fig. Home informal, mancat de valor moral (Mall.): *Vaja quin escabotell de belitres i pífolers!* Al possible demèrit qualificatiu de la segona accepció hi hem de sumar dues locucions o frases fetes que recull també el *Diccionari d'Alcover i Moll* (s. v. PÍFOL) *Saber tocar tots es pífols*: saber fer de tot, ésser molt enginyós (Mall.). *¿Quin pífol toca?*: es diu referint-se a una persona de la qual no sabem què fa, en què s'ocupa (Mall.). Sense poder precisar, per tant, l'origen del malnom, és plausible pensar en una significació de connotació més aviat negativa.

El mot *pífoler* ha desaparegut, com a malnom, tant a Sineu com a Llorito, però s'ha documentat a Artà i Pollença.¹⁰⁸

Ripe (Riper, Ripes, Rippe, Rippert)

Sembla que és la primera denominació que atribuïen als conservadors. Atès el seu origen i significació opaca, fa mal fixar-ne la grafia. Encara que només sigui a tall d'hipòtesi, es poden plantejar diversos possibles orígens del malnom. Pel moment en què s'usa es podria haver generat en el nom d'un mitjà de transport urbà que, al llarg dels últims anys del segle XIX, es va estendre i popularitzar en gairebé totes les ciutats europees. Es tracta dels *cotxes Rippert*, uns vehicles de tracció animal, de dos eixos, destinats al transport col·lectiu de persones que havia inventat el carrosser de Marsella Antoine Ripert o Rippert cap al 1870. A Palma, aquests vehicles, precedents dels tramvies, foren implantats per la Compañía Mallorquina de Omnibus, que el 25 de febrer de 1890 havia presentat el «Proyecto de Rippert desde la plaza de Sta. Eulalia á Puerto-Pío». El malnom procediria, per tant, d'un tipus de vehicle que hauria pres el nom del llinatge del seu inventor. Tanmateix, segons alguns autors, el mot Rippert, primer tramvia instal·lat a Madrid, procediria de la paraula anglesa *rippert* (esbudellador, el que trenca o descús) i del mode verbal *ripping*, del qual procedeix «*rasadura, descosimiento, deshiladura*», mot que segurament estaria relacionat amb les cortines obertes i estretes que cobrien els costats d'aquests vehicles.¹⁰⁹ Aquest origen anglès del mot podria obrir una altra opció pel que fa a la motivació i

¹⁰⁴ *Sinium*. Any V, núm. 10. Sineu, 5 de setembre de 1909. «Sa festa de Llorito», pàg. 40.

¹⁰⁵ Aquest diminutiu apareix a l'article «Soliloquis», a la portada del número de 14 de gener de 1911 de la publicació *Mestre Tomeu Ciri. Periòdic Sinavé*, reproduït a CAIMARI FRAU, F. (1983): «El vocalisme de Sineu», a *Maina*, núm. 8, pàg. 43.

¹⁰⁶ *Sinium*. Any V, núm. 4. Sineu, 4 d'abril de 1909. «D'es nostro bussón». Pàg. 19.

¹⁰⁷ *Sinium*. Any V, núm. 5. Sineu, 2 de maig de 1909. Pàg. 23.

¹⁰⁸ Vegeu TOUS, Miquel (1986): «Mal noms artanencs», a *Bellpuig*, núm. 26 (15 de març de 1986), pàg. 8, i RAMIS PUIG-GRÓS, Andreu (2011): «Els malnoms d'Artà. Aportacions per al seu coneixement», a *XXIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Porreres, 2010*. Pàg. 37-56; Enric MOREU-REY, 1981: 148, per il·lustrar els malnoms generats sobre un adjectiu o substantiu derivat del nom d'un instrument, designant l'instrumentista, cita *En Pífoler* a Pollença, encara que li assigna un possible caràcter despectiu.

¹⁰⁹ MARTÍNEZ NAVARRO, Antonio José (2004): *El transporte urbano de viajeros en Huelva (cincuenta años de la historia de EMTUSA)*. Huelva: EMTUSA s.p.

procedència del malnom. Es tractaria de la popularització del personatge sinistre Jack el Desbudellador. *Jack the Ripper* és l'àlies més conegut de l'assassí en sèrie no identificat que el 1888 cometé diversos crims, principalment al districte de Whitechapel, a Londres. La popularització d'aquest malnom als mitjans de comunicació de l'època podria haver servit d'inspiració a l'hora de batiar els conservadors locals.

Sembla que el malnom *Rípes*, aplicat a la família lloritana dels Ferrer, *Traquet*, podria ser una perllongació en el temps del malnom aplicat als partidaris del partit conservador o solidari.

Solidari

L'origen d'aquesta variant designativa dels conservadors sembla evident. Seria una derivació lògica a partir de la pertinença o filiació al Círculo Solidario, que era el nom que rebia aquesta societat recreativa que no era més que l'agrupació local del partit conservador i que es fundà el mes de juliol de 1909 a Sineu amb una delegació a Llorito. La junta directiva de la delegació de Sineu estava constituïda pel cap polític Gabriel Lull Alonso; el president, Bartomeu Mestre Burguera; el vicepresident, Josep Gacias Barceló; el secretari, Josep Fuster Picó; el vicesecretari, Toni Martorell Alonso; i pels vocals Jaume Amengual Roig, Pere Ramon Niell Roig, Francesc Niell Perelló, Rafel Jordà Fuster, Guillem Salvà Company i Francesc Niell Alomar.¹¹⁰

Tarat

Tot i el caràcter potencialment ofensiu d'aquest malnom i la virulència dels enfrontaments entre ambdues faccions polítiques, sembla que no es va difondre en excés i els testimonis que n'han quedat són poc nombrosos. Un d'aquests testimonis ens l'ofereix precisament la revista *Sinium*, on s'explicitava: «Mes tard, no fa molt, hi va haver un altre alssament, però tampoch aquesta vegada feren res, baxant á sa tomba ab so sobrenom de Tarats qu'els hi donaven es vencedós.»¹¹¹

Quant al significat, aquest adjectiu qualifica allò que és defectuós, que té tara; cast. *tarado*. D'aquí el refrany «Qui vulgui mula sense tara, que vagi a peu»: vol dir que no hi ha res que no tingui algun defecte.

Ximbomber

Aquest últim motiu l'hem d'incloure en el grup dels malnoms atribuïts als conservadors, relacionats amb les ximbombes i la pell, que, com ja hem vist, tenen l'origen en l'ús de l'instrument carnavalesc que feien servir per fer gresca els Darrers Dies. Sembla, precisament, que el malnom es va empeltar als conservadors, o aquests l'adoptaren, els Darrers Dies de Carnaval de 1909, quan feren una tocada pels carrers de Llorito que degué tenir un cert ressò.¹¹²

El *ximbomber* és el sonador de l'instrument musical consistent en un vas o recipient cobert amb una pell tibant que, al bell mig, té una canya que es frega amb la mà humida i produeix un so greu i monòton que es repeteix tantes vegades com la mà frega anant amunt o avall de la canya; cast. *zambomba*. A Mallorca el seu ús s'ha mantingut a les festes d'hivern, especialment a la revetlla de Sant Antoni.

Conclusions

En un evident paral·lisme amb les pautes generadores de la malnominació individual o familiar, els malnoms col·lectius responen a causes circumstancials, sovint anecdòtiques, pròpies d'una determinada conjuntura de la qual, en el nostre cas, gràcies al testimoni de la premsa local, tenim la possibilitat d'identificar l'origen i les causes.

---

¹¹⁰ *Sinium*, any V, núm. 8. Sineu, 4 de juliol de 1909. Pàg. 34.

¹¹¹ *Sinium*, any V, núm. 4. Sineu, 4 d'abril de 1909. «D'es nostro bussón». Pàg. 19.

¹¹² *Sinium*, any V, núm. 4. Sineu, 4 d'abril de 1909. «Lo de Llorito, consecutivo del sarampión». Pàg. 17.

En l'ús dels malnoms es percep una clara finalitat despectiva que cerca erosionar el prestigi de l'adversari (*tarat, pijoler*), tot usant un llenguatge propi de confrontació. Això no obstant, s'ha d'insistir que són denominadors de circumstància, conjunturals, que no han perdurat com a malnom.

Els malnoms col·lectius esdevenen un clar referent identitari en un entorn localista, amb una presència més estesa i socialment més assimilada que la nominació oficial. El desprestigi de l'adversari esdevé instrument per l'enfortiment de la identitat del grup. S'identifica i qualifica l'alteritat.

Tot i que és un fenomen no exclusiu i amb paral·lels en altres localitats, en el nostre cas es constata una major transcendència atribuïble a la significació de la premsa local i regional com a instrument de divulgació de la terminologia malnominadora i de l'assimilació en el camp de la literatura popular oral. Ambdós canals són propis de situacions de combat dialèctic.

Bibliografia

- CAIMARI FRAU, F. (1983): «El vocalisme de Sineu», a *Maina*. Palma: Escola Universitària del Professorat d'EGB. Any V, desembre de 1983, núm. 8, pàg. 36-45.
- COMPANY I MATES, Arnau (1998): «Notes sobre la premsa de Sineu», a *Primeres Jornades d'Estudis Locals. Mancomunitat Pla de Mallorca*. Mancomunitat Pla de Mallorca; Di7 Edició. Pàg. 89-95.
- DURAN, Damià (1994): *L'enginy de l'oci. Estudi etnogràfic dels jocs, festes i altres diversions tradicionals de Porreres*. Porreres: Ajuntament de Porreres.
- FAVÀ I AGUD, Xavier (2001): *Diccionari de ceps i raïms: l'ampelonímia catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Biblioteca de Dialectologia i Sociolingüística; 8). s. v. Fogoneu, pàg. 117-118.
- FORTEZA PINYA, Miquel (1998): *Del meu temps*. Vol II. Barcelona: UIB; Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Marian Aguiló; 27).
- GARCÍA MUÑOZ, Sonia (2011): *Estudio de variedades minoritarias de vid (Vitis vinífera L.): descripción, caracterización agronómica y enológica de material procedente de las Islas Baleares*. Tesi de doctorat. Universidad de Valladolid. Escuela Técnica Superior de Ingenierías Agrarias.
- GINARD BUJOSA, Antoni; RAMIS PUIG-GRÒS, Andreu (2001): «L'associacionisme mutualista a Llorito en el canvi dels segles XIX-XX», a *El moviment associatiu a les illes Balears des del final del segle XIX fins a l'actualitat. XIX Jornades d'Estudis Històrics Locals*. Palma, del 13 al 16 de desembre de 2000. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics. Pàg. 493-512.
- GINARD BUJOSA, Antoni; RAMIS PUIG-GRÒS, Andreu (2014): *Llorito i la independència municipal. De les Corts de Cadis (1812-1814) al Trienni Liberal (1820-1823)*. Mallorca: Ajuntament de Lloret de Vistalegre.
- J. M. (1990): «Bartomeu Mulet», a *Perlas y Cuevas*, Manacor, 1-14 de desembre de 1990, pàg. 16-18.
- LLITERAS VIVES, Joan (2003): «Aportació a la figura del rector Rubí (1842-1932)», a *II Jornades d'Estudis Locals de Manacor*. Manacor: Ajuntament de Manacor. Pàg. 37-47.
- MARTÍNEZ NAVARRO, Antonio José (2004): *El transporte urbano de viajeros en Huelva (cincuenta años de la historia de EMTUSA)*. Huelva: EMTUSA s. p.
- MATEU CLADERA, Joan; RIUTORT MESTRE, Maria Victòria (1998): *Els malnoms de Sineu. Segles XVI-XX*. Departament de Filologia Catalana i Lingüística General. Universitat de les Illes Balears [treball inèdit].
- MOLL, Isabel; SALAS, Pere (2002): «Las pequeñas élites agrarias y su participación en la vida política durante la segunda mitad del siglo XIX», a *Ayer. Asociación de Historia Contemporánea*. núm. 48, pàg. 159-184.
- MOREU-REY, Enric (1981): *Renoms, motius, malnoms i noms de casa*. Barcelona: Ed. Millà.

- MUNAR i MUNAR, Felip (1999): «La cultura popular oral en alguns esdeveniments col·lectius del nostre poble» a *III Jornades d'Estudis Locals. Mancomunitat Pla de Mallorca. Lloret de Vistalegre, 27-28 Març 1998*. Mallorca: Mancomunitat Pla de Mallorca - Di7 Edició. Pàg. 217-242.
- MUNAR OLIVER, Gaspar (1975): *Història de Lloret de Vista Alegre i del seu convent*. Palma: Moll.
- PEÑARRUBIA I MARQUÈS, Isabel (2008): *La Restauració a Mallorca (1874-1923)*. Documenta Balear (Quaderns d'Història Contemporània de les Balears; 5).
- RAMIS PUIG-GRÒS, Andreu (1997): *Malnoms a Llorito. Segles XIV-XX. Àlies. Estratègies de nominació comunitària*. Binissalem: Di7 (L'Espigó; 1).
- RAMIS PUIG-GRÒS, Andreu (2011): «Els malnoms d'Artà. Aportacions per al seu coneixement», a *XXIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Porreres, 2010*. Palma: Gabinet d'Onomàstica. UIB. Pàg. 37-56.
- RUBÍ SASTRE, Maria Magdalena (2013): «Malnoms col·lectius i dites populars dels Pobles del Pla de Mallorca», a *XXIV Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Petra, 2011*. Palma: Gabinet d'Onomàstica. UIB. Pàg. 139-147.
- SALAS VIVES, Pere; MAS ADROVER, Joan (2006): «Estrategias matrimoniales y grupos de poder en la Mallorca rural (1833-1925)», a *VII Congreso de la Asociación de Demografía Histórica*. Granada, 1-3 d'abril de 2004. Pàg. 307-322.
- SALAS VIVES, Pere (2011): «Polítización y desarrollo de la administración provincial y local. Mallorca (1850-1923)», a *Sociedad Española de Historia Agraria-XIII Congreso de Historia Agraria*. Lleida, 12-14 de maig de 2011. Pàg. 1-25.
- SALAS VIVES, Pere (2013): «¿Caciques o políticos? Politización y poder local en la Mallorca rural (1850-1923)», a *Historia Agraria*, 60. Agost de 2013. Pàg. 61-89.
- SALOM SANCHO, Josep M. (1998): «*Sinium*. La revista local de més llarga durada a principis del s. XX», a *Primeres Jornades d'Estudis Locals. Mancomunitat Pla de Mallorca*. Mancomunitat Pla de Mallorca; Di7 Edició. Pàg. 97-106.
- SÁNCHEZ SALAS, Gaspar (2002): «Segunda incursión dictadológico-tópica en la provincia de Jaén: los motes colectivos y otras formas de designación no gentilicias», a *Revista de Folklore*. Núm. 260. Pàg. 56-59.
- SOCIAS I TUGORES, Rafel (2014): «Les eleccions municipals a Sineu durant la Restauració (1890-1923)», a *I Jornades d'Estudis Locals. Sineu, 17, 18 i 19 d'abril de 2008*. Sineu: Ajuntament de Sineu. Pàg. 165-188.
- SOPENA BALORDI, A. Emma (2002): «Los apodos colectivos: estudio lingüístico y pragmático», a *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes (València, 18-21 d'abril de 2001)*. València: Universitat de València; Denes Ed. Pàg. 155-162.
- TIRACH ALVENTOSA, Pasqual (1997): *Malnominació a Catalunya Nord. Estudi sincrònic dels sobrenoms nord-catalans, testimoniatges lingüístics i culturals*. Perpinyà: Universitat de Perpinyà. Accessible a Internet a: <<http://tirachpasqual.cat/FullAccess/intro.htm>>.
- TIRACH ALVENTOSA, Pasqual (2003): *Les surnoms catalans: Roussillon, Conflent, Vallespir, Cerdagne, Capcir: origine, signification, role*. Canet: Trabucaire.
- TOUS, Miquel (1986): «Mal noms artanencs», a *Bellpuig*, núm. 26 (15 de març de 1986). Pàg. 8.

IMATGIES. UNA XARXA TOPONÍMICA

Jesús Bernat i Agut

A Àngela, Elvira, Ferran i Tonet, assidus col·laboradors d'Imatgies.

Imatgies va nèixer, ara fa quatre anys, com una eina didàctica per al bon ús de l'alumnat de l'assignatura Valencià: Llengua i Imatge. A hores d'ara té més de 500 entrades.

1. Llengua i imatge

Sempre hem sentit allò d'«Una imatge val més que mil paraules» i, al mateix temps, ho hem qüestionat. Quantes imatges necessiten les paraules *aigua*, *amistat* o *verd*? No es tracta d'avaluar-ne les diferències sinó de sumar. Llengua i imatge, paraula i fotografia, formen un tàndem didàctic que aporta riquesa a una confrontació estèril. En veïrem alguna mostra a *Alfabet*,¹¹³ un recorregut lèxic per l'Almassora antiga. També el 50è aniversari del *DCVB*¹¹⁴ fou motiu de celebració i aprofitament didàctic. L'alumnat, a partir d'una entrada del diccionari, va dir-hi la seua amb fotografies. A més, calia afegir elements literaris, de la cançó o el cinema. Uns exemples en serien *Mocador*¹¹⁵ o *Solitud*.¹¹⁶

2. Toponímia

¹¹³ <http://imatgies.blogspot.com.es/2011/05/abc-la-vila-un-alfabet-amb-la-clau-al.html>

¹¹⁴ <http://imatgies.blogspot.com.es/2012/11/dcvb-50-anys-del-diccionari-catala.html>

¹¹⁵ <http://imatgies.blogspot.com.es/2012/12/mocadors-hiba-i-alina-50e-aniversari.html>

¹¹⁶ <http://imatgies.blogspot.com.es/2013/01/solitud-sergio-i-alejandro-50e.html>

Una eixida didàctica pel riu Millars va posar de manifest la importància dels nostres noms de lloc, d'aquells microtopònims tan repetits i sovint desconeguts. A partir d'aleshores, fora de l'assignatura esmentada, vam encetar una sèrie toponímica, raó fonamental d'aquest escrit. Els vint-i-cinc anys d'enquesta toponímica del món rural i la dèria per fotografiar els rètols que palesen la toponímia urbana havien fornit un cabal d'imatges ben substancials que podíem fer servir com a mostra i enza d'allò que preteníem reivindicar: els nostres noms de lloc. Amb l'experiència positiva del tàndem llengua-imatge vam trobar una bona eina per a la difusió del món toponímic a través de la xarxa. La divulgació dels noms de lloc, doncs, ha estat un dels objectius d'aquestes entrades.

El resultat, però, com veurem, ha estat més encoratjador, amb la consecució d'altres fites, a hores d'ara consolidades, com la participació de gent d'arreu del nostre domini lingüístic. Els lectors del blog han trobat en la toponímia un món riquíssim en continguts i al mateix temps han donat a les diverses entrades la variant lèxica de cada racó de la llengua catalana, des de l'Alguer fins al Matarranya i des de Salses a Guardamar.

Com deia el professor Moreu-Rey, «l'home és un animal classificador». Mostrem, doncs, les entrades agrupades en diversos blocs: genèrics, especificatius, toponímia urbana i un sofert grup de 'vària'.

2.1. Genèrics

Amb l'esmentat ajut de la fotografia volíem mostrar la significació de molts genèrics de la toponímia, transparents en uns àmbits i una època pretèrita però que avui, pel seu desús, han esdevingut més foscos, quan no opacs. **Abeurador**, **bassa i bassot**, les variants dialectals del **llavador** i una entrada sobre les **tautologies** omplen, per ara, aquest apartat. (Veieu l'annex 1, on, clicant sobre cada mot, trobareu l'entrada adient a Imatgies.)

Exemple:

LLAVADOR, LLAVANER, SAFAREIG I RENTADOR.
Genèrics a la toponímia (3)

Les dèssset fotografies inicials, amb major presència de les comarques de Castelló, han doblat, a hores d'ara, el seu nombre amb les aportacions d'altres tantes que, des de llocs tan distants com Alcanar i Sóller, Cinctorres i Benissilli, Bocairent i Palamós o Faura i Solsona, han aplegat a la redacció per ser incloses a la pàgina amb l'enriquiment de noves variants dialectals. Els llavadors van trobar llavaners, rentadors i safareigs, amb la consegüent ampliació del títol de l'entrada. Els remitents, en moltes ocasions reconeguts toponimistes, aporten els seus savis comentaris tot fent de cada entrada una petita monografia sobre el tema. El corpus toponímic sobre aquest genèric, amb les seues variants lèxiques, mostra amb els seus 56 exemples el que fins ara hem explicat:

Abeurador de l'Estrella (Mosquerola),¹¹⁷ el Baci (Cinctorres), les Basses (Portell), *calle del Lavadero* (Càrrica, Peñalba), carrer de la Font (Cabanès), carrer de Rentadors (Alcanar), carrer Rentadors (Palamós), carrer del Llavador (Nàquera), carrer del Llavaner (Almenara, Serra), carrer del Rentador (Eus), font de l'Estrella (Mosquerola), font del Llavaner (Segart), llavador de l'Alqueria de Tófol (València), llavador de l'Estrella (Mosquerola), llavador de la Font de Dalt (Vistabella del Maestrat), llavador de Súrria (Racó de l'Anell), llavador del Braçal de la Falguia (Alcàntera del Xúquer), **el Llavador** (Aín, Albuixec, Alboraia, Almàssera, Benissilli, Bétera, Bocairent, Corbera, la Pobla de la Vallbona, Llaurí, Massalfassar, Moncofa, Riba-roja, Tavernes Blanques, Xert), llavadors de l'Estret (Almassora), llavadors de la Font de l'Espino (Vistabella del Maestrat), els Llavadors (Albocàsser, Cabanès, Catí, les Coves de Vinromà, Estivella, Mirambell, Vilamarxant), llavaner Antic del Pelec (el Puig), **el Llavaner** (Almenara, el Perelló, Faura, Polinyà de Xúquer, Sueca), la Llavanera (Almassora, Torres-Torres), partida del Safareig (Pobla de la Vallbona), **el Rentador** (Sóller), **el Safareig** (Salzadella, Figuerola d'Orcau), els Safarejos (Solsona).¹¹⁸

¹¹⁷ Un percentatge alt dels topònims que trobem en aquesta o en d'altres entrades respon al tema escollit (llavadors de l'Estret, llavaner Antic del Pelec, el rentador de Sóller o el safareig de Figuerola d'Orcau). Amb tot, també hi apareixen noms de lloc relacionats indirectament amb el motiu esmentat (carrer dels Rentadors) o tangencials (abeurador de l'Estrella). Tots els casos, però, troben en el context l'explicació adient.

¹¹⁸ Una de les característiques de la xarxa és la possibilitat d'actualitzar les entrades amb noves aportacions. En breu afegirem els exemples bellíssims del poble de Caldes de Montbui, amb els seus safarejos d'aigües termals.

2.2. Especificatius

Tot seguint la terminologia adient als elements d'un topònim, després del genèric calia parlar de l'especificatiu. Un dels adjectius més emprats en la toponímia, **nou**, i el seu complementari, **vell**, han estat tractats en dues entrades, una dedicada a la microtoponímia (mas Nou, font Vella...), i una segona, a les entitats de població, macrotopònims (el Masnou, la Vilavella).

La interdisciplinarietat de la toponímia, qualitat que caldria reivindicar en el món de l'ensenyament, la vam exposar a l'entrada sobre **el roig**, on vam poder comprovar diversos topònims que s'amaguen darrere del vermell i la relació amb la geologia i la composició del sòl.

Amb la **toponímia numèrica** Imatgies va retre un petit homenatge a Josep Maria Albaigès, president que va ser de la nostra Societat d'Onomàstica.

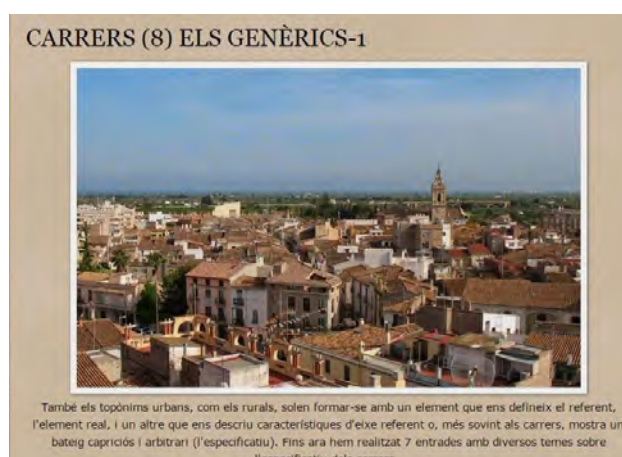
2.3. Toponímia urbana

La riquesa de la retolació urbana als nostres pobles dóna per enllestir una sèrie d'entrades que ben aviat, com veurem, han esdevingut camps semàntics de les vies urbanes. Vam començar, però, esmentant algunes curiositats com **Del call, la pols i l'amargura**, una altra dedicada als **Murs i valls** i encara **De la farina al forn**, entrada amb molta presència de la toponímia urbana de la ciutat de Mallorca. Amb goig vam penjar fotografies de Perpinyà, València i Ciutat amb la mateixa retolació, «carrer del Pes de la Farina», un exemple més d'allò que ens uneix. A més de l'antroponímia i l'hagiotoponímia, temes que abracen un gran percentatge del bateig dels carrers, ens interessava extraure de l'àmbit urbà aquells camps semàntics en què podem agrupar les retolacions. Interès a banda presenten els oficis i els gremis, camp que abordarem en properes entrades amb el valor etnogràfic que ens aporten oficis ja perduts però que mantenen la seua vigència en els mots d'un taulellet. L'**oronímia**, camp tan lligat al paisatge no urbà i la toponímia rural, resta també reflectida en alguns dels nostres carrers (carrer del Collado, avinguda del Coll, Tossalet, carrer de les Roques, el Pla... I també aquells emblemàtics que alguns pobles tenen a bé esmentar, com serra Perenxissa o carrer de Penyagolosa). La **hidronímia**, amb 94 mostres d'arreu de la llengua catalana, ha necessitat dues entrades, una segona específica per al reg.

A mesura que han aparegut noves entrades toponímiques, els lectors d'Imatgies han anat incorporant-se com a col·laboradors assidus i, en diverses entrades, hem comptat amb la participació de toponimistes com Antoni Garcia Osuna, o la inestimable col·laboració de la dialectòloga Àngela Buj Alfara, la qual ens ha proporcionat diferents mapes del Montsià que il·lustren, com el de la imatge adjunta, la riquesa i varietat lèxica de molts genèrics o especificatius que conformen els nostres topònims.

Un dels elements més específics i redundants dels noms de lloc, la situació, ha estat tractada en **Carrers, situació i orientació**. Adverbs com dalt, baix, enmig... defineixen sovint l'estructura urbana de molts pobles o, almenys, del seu nucli antic. Els modificats sòl de la Vila, cap de la Vila, esdevinguts sovint Soldevila i Capdevila, com els cognoms que motiven, apareixen en pobles tan allunyats com Tremp i Cincorres.

Tres entrades han estat dedicades als **genèrics urbans**, ordenats alfabèticament: atzucac, avinguda, baixada, calçada, carrer, carrera, carreró, carreronet, cobert, cobertís, corredor, costa, costera, costereta, davallada, escaleta, glorieta, muntada, passatge, passeig, passejada, pati, plaça, placeta, pujada, rambla, raval, riera, ronda, senda, torrent, travessera, travessia, via i volta; riquesa lèxica dels nostres vials urbans susceptible de ser ampliada amb les col·laboracions dels lectors.

Els **jocs** i els **fitònims**, amb dues entrades, han completat, fins ara, els monogràfics sobre carrers. La qualitat dels carrers (ample, estret, fosc, fondo, llarg...), la zoonímia, l'agricultura i el riquíssim món dels oficis seran el propers capítols per afegir al secular bateig de la toponímia urbana.

2.4. Vària

Dins aquest sofert capítol hem inclòs algunes excursions amb mostres i reflexions toponímiques, com **Toponímia desorientada**, **Toponímia efímera** o **la Murta**. L'extensió per les comarques de Castelló de les ermites de la Mare de Déu de Loreto queda dins **Loreto i Lorito**. Altrament, **El Gurugú** ha estat la pàgina més visitada, potser per la coincidència amb els fets de Melilla.

A l'últim, tot relacionat amb un dels àmbits del col·loqui, 'la identitat', volem destacar **Retolacions viàries**.

La fotografia adjunta diu prou de l'esquizofrènia de l'Administració del meu país: ha d'aparèixer bilingüe el topònim autòcton i no l'exotopònim.

3. Conclusions

Amb la present comunicació hem mostrat les activitats toponímiques del blog **Imatgies**, així com les interrelacions que s'aconsegueixen, dins el nostre domini lingüístic, entre la gent interessada pels nostres noms de lloc. No voldríem obviar, però, algun defecte que es deriva de la xarxa, com puga ser la rebaixa en l'exigència científica. Coneixedors del parany, tractem de revisar les aportacions. Amb tot, hi pesen més diversos factors positius, que volem posar en relleu:

- 1-La imatge com a potenciadora del coneixement toponímic.
- 2-La divulgació dels nostres noms de lloc a través de la xarxa.
- 3-Les propostes didàctiques que se'n deriven.
- 4-La participació d'estudiosos i afeccionats a l'onomàstica a través del blog.
- 5-La riquesa lèxica i la diversitat dialectal de les monografies toponímiques.
- 6-L'actualització i l'enriquiment constant que permet la xarxa.

També, i modestament, volem col·laborar a la recta nominació dels nostres topònims, menystinguts sovint per les administracions (local, autonòmica i constitucional) que no es preocupen que les multinacionals de la xarxa, com ara Google Maps, maltracten els nostres noms de lloc.

La participació, creixent en cada nova entrada, demostra l'interès per l'estudi dels noms de lloc, i al mateix temps propicia un coneixement contrastat amb els exemples de pobles ben diversos i allunyats dins el domini català.

ÍNDEX TOPONÍMIC

El corpus toponímic recollit a Imatgies, fins octubre de 2014, el presentem ordenat alfabèticament en cadascuna de les entrades. Moltes grafies sobtaran el lector. Recordem, però, que les explicacions d'aquestes irregularitats aparents les trobarà al blog amb la justificació corresponent. A L'annex-1 (fotografia aèria de la Ciutat de Mallorca) hom pot clicar sobre cadascuna de les entrades i n'obrirà la pàgina adient.

TOPÒNIM	POBLACIÓ	ENTRADA
Amargura, carrer de l'	Llucmajor	Carrers (01) del Call...
Amargura, carrer de l'	Reus	Carrers (01) del Call...
Call Jueu	Girona	Carrers (01) del Call...
Call, carrer del	Barcelona	Carrers (01) del Call...
Call, carrer del	Ciutat de Mallorca	Carrers (01) del Call...
Call, carrer del	Porrreres	Carrers (01) del Call...
Call, el	Girona	Carrers (01) del Call...
Callís, el	Xodos	Carrers (01) del Call...
Jueus, carrer dels	Ciutat de Mallorca	Carrers (01) del Call...
Mal Pas, carreró del	Benidorm	Carrers (01) del Call...
Pelleteria, carrer de la	Ciutat de Mallorca	Carrers (01) del Call...
Pollastre, carrer del	València	Carrers (01) del Call...
Pollo, calle del	València	Carrers (01) del Call...
Pols, costa de la	València	Carrers (01) del Call...
Pols, costa de sa	Ciutat de Mallorca	Carrers (01) del Call...
Posada de Montserrat, carrer	Ciutat de Mallorca	Carrers (01) del Call...
Sant Bertomeu, carrer de	Ciutat de Mallorca	Carrers (01) del Call...
Sinagoga Nova, carrer de la	Ciutat de Mallorca	Carrers (01) del Call...
Sinagoga Vella, carrer de la	Ciutat de Mallorca	Carrers (01) del Call...
Trench, carrer del	València	Carrers (01) del Call...
Baix lo Mur	Culla	Carrers (02) de murs i valls
Baix lo Mur, carrer	Culla	Carrers (02) de murs i valls
Botella, carrer de la	Atzeneta del Maestrat	Carrers (02) de murs i valls
Botigassa, mur de la	Cinctorres	Carrers (02) de murs i valls
Bretxa, carrer de la	Dénia	Carrers (02) de murs i valls
Cap de la Vila, portal del	Cinctorres	Carrers (02) de murs i valls
Corro, el	Portell	Carrers (02) de murs i valls
Darremur Vell	Almassora	Carrers (02) de murs i valls
Font, portal de la	Cinctorres	Carrers (02) de murs i valls
Fora de Mur, carrer de	Dénia	Carrers (02) de murs i valls
Lloma, portal de la	Cinctorres	Carrers (02) de murs i valls
Morella, portal de	Cinctorres	Carrers (02) de murs i valls
Mur de Baix, el	Cinctorres	Carrers (02) de murs i valls
Mur de Dalt, el	Cinctorres	Carrers (02) de murs i valls
Mur, carrer del	Almenara	Carrers (02) de murs i valls
Mur, carrer del	Vistabella	Carrers (02) de murs i valls
Mur, el	Portell	Carrers (02) de murs i valls
Murada, carrer de la	Morella	Carrers (02) de murs i valls
Murada, dalt de sa	Ciutat de Mallorca	Carrers (02) de murs i valls
Murada, la	Vistabella del Maestrat	Carrers (02) de murs i valls
Muret, carrer del	Bocairent	Carrers (02) de murs i valls
Portal, carrer del	Portell	Carrers (02) de murs i valls
Tapieta, carrer	Forcall	Carrers (02) de murs i valls
Vall Calent, el	Solsona	Carrers (02) de murs i valls
Vall de Verdunc, carrer de la	Atzeneta del Maestrat	Carrers (02) de murs i valls
Vall Fred, el	Solsona	Carrers (02) de murs i valls
Vall, calle del	Graus	Carrers (02) de murs i valls
Vall, carrer del	Cullera	Carrers (02) de murs i valls
Vall, carrer el	Forcall	Carrers (02) de murs i valls
Vall, el	Olocau del Rei	Carrers (02) de murs i valls
Vallet Petit, antic carrer des	Campos	Carrers (02) de murs i valls

Vallet, barranc del	Puçol	Carrers (02) de murs i valls
Vallet, el	Borriana	Carrers (02) de murs i valls
Alcúdia, urbanització l'	Miravet	Carrers (03) Oronímia
Capelletes, costereta de les	Xert	Carrers (03) Oronímia
Cim dels Carrers, el	Sant Llorenç de Cerdans	Carrers (03) Oronímia
Cingla, calle	Villahermosa	Carrers (03) Oronímia
Clotàs, carrer	la Pobla Tornersa	Carrers (03) Oronímia
Coll, avinguda del	Ares	Carrers (03) Oronímia
Colladillo, plaza del	Villarroya de los Pinares	Carrers (03) Oronímia
Collado, carrer del	Vilafamés	Carrers (03) Oronímia
Cormull, carrer el	el Forcall	Carrers (03) Oronímia
Encamp, mirador d'	Encamp	Carrers (03) Oronímia
Ereta de Peña, carrer	Bocairent	Carrers (03) Oronímia
Monte, calle	Montroi	Carrers (03) Oronímia
Muntanya, antic portal de la	l'Alcúdia (la Ribera Alta)	Carrers (03) Oronímia
Muntanya, carrer	Montroi	Carrers (03) Oronímia
Penyagolosa, carrer	Atzeneta del Maestrat	Carrers (03) Oronímia
Pla, el	Borriana	Carrers (03) Oronímia
Quintar, costa del	Prades	Carrers (03) Oronímia
Roca de Mei, carrer de la	Atzeneta del Maestrat	Carrers (03) Oronímia
Roca Tallada, roca de la	les Coves de Vinromà	Carrers (03) Oronímia
Rocha del Molino, calle	Godolleta	Carrers (03) Oronímia
Rokes, carrer de les	Alcanar	Carrers (03) Oronímia
Serra Perenxissa	Picanar	Carrers (03) Oronímia
Subida Castillo, carrer	Torís	Carrers (03) Oronímia
Talaia, carrer de la	Bocairent	Carrers (03) Oronímia
Terré(r)s, carrer	Alcanar	Carrers (03) Oronímia
Tossal Roig, carrer	la Barona	Carrers (03) Oronímia
Tossal, plaça del	València	Carrers (03) Oronímia
Tossalet, carrer del	València	Carrers (03) Oronímia
Tossalet, carrer del	Xert	Carrers (03) Oronímia
Almud, carrer de l'	Ciutat de Mallorca	Carrers (04) De la farina...
Banc de l'Oli, carrer del	Barcelona	Carrers (04) De la farina...
Banc de l'Oli, plaça del	Barcelona	Carrers (04) De la farina...
Barcella, carrer de la	Ciutat de Mallorca	Carrers (04) De la farina...
Barcella, carrer de la	València	Carrers (04) De la farina...
Barchilla, calle de la	València	Carrers (04) De la farina...
Farina, carrer de la	València	Carrers (04) De la farina...
Fideus, carrer dels	Ciutat de Mallorca	Carrers (04) De la farina...
Formatge, pes del	Ciutat de Mallorca	Carrers (04) De la farina...
Forn d'en Vila, carrer del	Ciutat de Mallorca	Carrers (04) De la farina...
Forn de l'Hospital, carrer del	València	Carrers (04) De la farina...
Forn de l'Olivera, carrer del	Ciutat de Mallorca	Carrers (04) De la farina...
Forn de la Creu, carrer del	Ciutat de Mallorca	Carrers (04) De la farina...
Forn de la Glòria, carrer del	Ciutat de Mallorca	Carrers (04) De la farina...
Forn de la Pescateria, carrer del	Ciutat de Mallorca	Carrers (04) De la farina...
Forn de na Peña, carrer del	Ciutat de Mallorca	Carrers (04) De la farina...
Forn de Sant Nicolau, plaça del	València	Carrers (04) De la farina...
Forn del Racó, carrer del	Ciutat de Mallorca	Carrers (04) De la farina...
Forn del Vidre Vell, carrer del	Ciutat de Mallorca	Carrers (04) De la farina...
Forn dels Apòstols, carrer del	València	Carrers (04) De la farina...
Forn Vell, carrer del	les Coves de Vinromà	Carrers (04) De la farina...
Forn Vell, carrer del	Vistabella del Maestrat	Carrers (04) De la farina...
Forn, carrer del	Ciutat de Mallorca	Carrers (04) De la farina...
Forn, carrer del (lo Carreró)	Xert	Carrers (04) De la farina...
Forn, carrer del	Alcanar	Carrers (04) De la farina...
Forn, carrer del	Ares	Carrers (04) De la farina...
Forn, carrer del	l'Alguer	Carrers (04) De la farina...
Forn, carrer del	Tremp	Carrers (04) De la farina...

Forn, carrer del	Vistabella del Maestrat	Carrers (04) De la farina...
Forn, carreró del	Real de Montroi	Carrers (04) De la farina...
Forn, plaça del	Tremp	Carrers (04) De la farina...
Forn, travessa del	Xert	Carrers (04) De la farina...
Forner, fundamenta del	Venècia	Carrers (04) De la farina...
Forno Velho, calçada do	Porto	Carrers (04) De la farina...
Forns, carrer dels	Silla	Carrers (04) De la farina...
Herba, carrer de l'	València	Carrers (04) De la farina...
Juncara, calçada de la	Xert	Carrers (04) De la farina...
Molí, costera del	Xert	Carrers (04) De la farina...
Oli, carrer de s'	Ciutat de Mallorca	Carrers (04) De la farina...
Pa i Algua, carrer de	l'Alguer	Carrers (04) De la farina...
Pa, carrer del	Ciutat de Mallorca	Carrers (04) De la farina...
Palla, carrer de la	Barcelona	Carrers (04) De la farina...
Paners, carrer dels	Ciutat de Mallorca	Carrers (04) De la farina...
Pes de la Farina, carrer del	Perpinyà	Carrers (04) De la farina...
Pes de la Farina, carrer del	Ciutat de Mallorca	Carrers (04) De la farina...
Pes de la Farina, carrer del	València	Carrers (04) De la farina...
Pes de la Palla, plaça del	Barcelona	Carrers (04) De la farina...
Pes de la Palla, plaça del	Ciutat de Mallorca	Carrers (04) De la farina...
Pes del Carbó	Ciutat de Mallorca	Carrers (04) De la farina...
Pes del Formatge, carrer	Ciutat de Mallorca	Carrers (04) De la farina...
Repés, carrer del	València	Carrers (04) De la farina...
Vell de la Palla, carrer	València	Carrers (04) De la farina...
Abeurador, carrer de l'	Faura	Carrers (05) Hidronímia
Abeuradors, carrer d'	Girona	Carrers (05) Hidronímia
Abeuradors, carrer dels	Perpinyà	Carrers (05) Hidronímia
Agua Limpia, plaza del	Sogorb	Carrers (05) Hidronímia
Aigo, carrer de s'	Ciutat de Mallorca	Carrers (05) Hidronímia
Aigua Dolça, carrer de l'	Ciutat de Mallorca	Carrers (05) Hidronímia
Aigua, carrer de l'	Aín	Carrers (05) Hidronímia
Aigua, carrer de l'	Almassora	Carrers (05) Hidronímia
Aigua, carrer de l'	Ciutat de Mallorca	Carrers (05) Hidronímia
Aiguamarina, carrer de l'	Ciutat de Mallorca	Carrers (05) Hidronímia
Aiguanova, carrer de l'	Atzeneta del Maestrat	Carrers (05) Hidronímia
Aljub, carrer de l'	Alcanar	Carrers (05) Hidronímia
Aljub, carrer de l'	Bocairent	Carrers (05) Hidronímia
Aljub, carrer l'	Cabanes	Carrers (05) Hidronímia
Aljub, carrer	la Barona	Carrers (05) Hidronímia
Aljubet, carrer de l'	Bocairent	Carrers (05) Hidronímia
Balsa, calle de la	Algímia d'Almonesir	Carrers (05) Hidronímia
Barranc de la Font, carrer del	Atzeneta del Maestrat	Carrers (05) Hidronímia
Barranquet, el	Borriana	Carrers (05) Hidronímia
Bassa, atzucac de la	Faura	Carrers (05) Hidronímia
Bassa, carrer de la	Xert	Carrers (05) Hidronímia
Basses, carrer les	Santa Magdalena de Polpís	Carrers (05) Hidronímia
Basseta, claustre de la	Almassora	Carrers (05) Hidronímia
Basseta, llavador de la	Bocairent	Carrers (05) Hidronímia
Boqueres, carrer de les	Almassora	Carrers (05) Hidronímia
Camí del Llavador, carrer	Alboraia	Carrers (05) Hidronímia
Canaleta, carrer de la	Faura	Carrers (05) Hidronímia
Claveguera, carrer de la	Alcanar	Carrers (05) Hidronímia
Consell, plaça del	Cintorres	Carrers (05) Hidronímia
Darrere de l'Església, font de	Bocairent	Carrers (05) Hidronímia
Donace, fuente de	Algímia d'Almonesir	Carrers (05) Hidronímia
Escorredor, carrer l'	Borriana	Carrers (05) Hidronímia
Font del Roure, carrer de la	Atzeneta del Maestrat	Carrers (05) Hidronímia
Font, carrer de la	Eus	Carrers (05) Hidronímia
Font, carrer de la	Manlleu	Carrers (05) Hidronímia

Font, plaça de la	Montroi	Carrers (05) Hidronímia
Font, plaça de la	Xodos	Carrers (05) Hidronímia
Fontanelles, carrer de les	Culla	Carrers (05) Hidronímia
Fuente, calle de la	Algímia d'Almonesir	Carrers (05) Hidronímia
Fuente, plaza de la	Algímia d'Almonesir	Carrers (05) Hidronímia
Lavadero, el	Algímia d'Almonesir	Carrers (05) Hidronímia
Llavaner, carrer	Quartell	Carrers (05) Hidronímia
Mar, carrer del (la)	Alcanar	Carrers (05) Hidronímia
Mar, carreró del (la)	Alcanar	Carrers (05) Hidronímia
Pa i Algua, carrer de	l'Alguer	Carrers (05) Hidronímia
Placeta, la	Atzeneta del Maestrat	Carrers (05) Hidronímia
Plana del Pou, carrer de la	Eus	Carrers (05) Hidronímia
Pou de la Cadena, carrer del	Barcelona	Carrers (05) Hidronímia
Pou Fondo, carrer d'es	Manacor	Carrers (05) Hidronímia
Pou, plaça del	Cintorres	Carrers (05) Hidronímia
Pouador, carrer del	Alcanar	Carrers (05) Hidronímia
Pous, carrer els	Santa Magdalena de Polpís	Carrers (05) Hidronímia
Rambla de la Viuda, carrer de la	Almassora	Carrers (05) Hidronímia
Rambla, la	Ciutat de Mallorca	Carrers (05) Hidronímia
Rec, carrer del	Barcelona	Carrers (05) Hidronímia
Recs, carrer dels	Reus	Carrers (05) Hidronímia
Regall, carrer	la Barona	Carrers (05) Hidronímia
Rentador, carrer del	Eus	Carrers (05) Hidronímia
Rentadores, carrer de ses	Sóller	Carrers (05) Hidronímia
Riera, carrer de la	Ciutat de Mallorca	Carrers (05) Hidronímia
Riu, avinguda del	Santa Magdalena de Polpís	Carrers (05) Hidronímia
Riu, carrer del	Miravet	Carrers (05) Hidronímia
Riu, carrer del	Montroi	Carrers (05) Hidronímia
Salid, lo pou	l'Alguer	Carrers (05) Hidronímia
Sepulcre, Font del	Ciutat de Mallorca	Carrers (05) Hidronímia
Torrentill, carrer	Benassal	Carrers (05) Hidronímia
Vora Riu, passeig de	Almassora	Carrers (05) Hidronímia
Alegret, carrer d'	Benimaclet	Carrers (06) El reg
Almenara, carrer	Alcanar	Carrers (06) El reg
Bassa, carrer de la	Alcanar	Carrers (06) El reg
Basseta de Barber, carrer de la	Tavernes Blanques	Carrers (06) El reg
Boqueres, carrer de les	Castelló	Carrers (06) El reg
Braç dels Cutxos, avinguda del	Almassora	Carrers (06) El reg
Bracet, carrer del	Almassora	Carrers (06) El reg
Canalat, carrer del	Almassora	Carrers (06) El reg
Carinyena, carrer de	Vila-real	Carrers (06) El reg
Cequiola, calle de la	Vall d'Almonesir	Carrers (06) El reg
Fileta, carrer de la	Almassora	Carrers (06) El reg
Filloleta, carrer de la	Almassora	Carrers (06) El reg
Font de la Rabassota, carrer de la	Almassora	Carrers (06) El reg
Font, carrer de la	Quart de les Valls	Carrers (06) El reg
Fonts, camí de les	Benimaclet	Carrers (06) El reg
Frares, braç dels	Almassora	Carrers (06) El reg
Macacil, calle	Vall d'Almonesir	Carrers (06) El reg
Murta, carrer de la	València	Carrers (06) El reg
Nòria, carrer de la	l'Alcúdia (la Ribera Alta)	Carrers (06) El reg
Partidor del Mig, avinguda del	Almassora	Carrers (06) El reg
Quart, font de	Quart de les Valls	Carrers (06) El reg
Raimundo, sènia de	la Sènia	Carrers (06) El reg
Recs, carrer dels	Reus	Carrers (06) El reg
Regadors, carrer dels	Almassora	Carrers (06) El reg
Roll de les Eres, carrer del	Quart de Poblet	Carrers (06) El reg
Roll, carrer del	Real de Montroi	Carrers (06) El reg
Rollo de la Malafa, carrer del	Almassora	Carrers (06) El reg

Sénia, carrer de la	València	Carrers (06) El reg
Sénia, carretera de la	Ulldecona	Carrers (06) El reg
Séquia de la Cadena, carrer de la	Malva-rosa	Carrers (06) El reg
Séquia Major, carrer de la	Vila-real	Carrers (06) El reg
Séquia, Reial del Xúquer	l'Alcúdia	Carrers (06) El reg
Sequier, carrer del	Almassora	Carrers (06) El reg
Sequieta, carrer de la	Vila-real	Carrers (06) El reg
Sequiola, carrer de la	Vila-real	Carrers (06) El reg
Sifó, carrer del	Quartell	Carrers (06) El reg
Sistar, carrer del	Faura	Carrers (06) El reg
Solades, carrer de les	Vila-real	Carrers (06) El reg
Tanda, carrer de la	Borriana	Carrers (06) El reg
Tribunal de les Aigües, carrer	Bocairent	Carrers (06) El reg
Vareta, carrer de la	Almassora	Carrers (06) El reg
Amunt, carrer d'	Almassora	Carrers (07) Situació
Arriba, calle de	Algímia d'Almonesir	Carrers (07) Situació
Baix la Vila, carrer de	la Pobla Tornesa	Carrers (07) Situació
Baix les Cases, carrer de	la Pobla Tornesa	Carrers (07) Situació
Baix, Antic carrer de	Vilafamés	Carrers (07) Situació
Baix, murada de	Ulldecona	Carrers (07) Situació
Baix, plaça de	Santa Pau	Carrers (07) Situació
Bajo Torre, calle de	Xèrica	Carrers (07) Situació
Calent, vall	Solsona	Carrers (07) Situació
Cap de la Vila, plaça	Cinctorres	Carrers (07) Situació
Cap de la Vila, plaça del	Sitges	Carrers (07) Situació
Cap de Vila, carrer del	Xert	Carrers (07) Situació
Capdevila, plaça del	Tremp	Carrers (07) Situació
Dalt la Vila, carrer de	la Pobla Tornesa	Carrers (07) Situació
Dalt, Antic carrer de	Vilafamés	Carrers (07) Situació
Dalt, carrer de	Almenara	Carrers (07) Situació
Dalt, el pany de	Benassal	Carrers (07) Situació
Dalt, murada de	Ulldecona	Carrers (07) Situació
Darremur, el	Almassora	Carrers (07) Situació
Enmig, carrer d'	la Pobla Tornesa	Carrers (07) Situació
Enmig, carrer d'	Xodos	Carrers (07) Situació
Fora de Mur, carrer de	Dénia	Carrers (07) Situació
Forn del Mig, carrer	Llombai	Carrers (07) Situació
Fred, vall	Solsona	Carrers (07) Situació
Major, carrer	la Pobla Tornesa	Carrers (07) Situació
Mare de Déu de la Font, pla de la	Sant Mateu	Carrers (07) Situació
Mig, carrer del	Almenara	Carrers (07) Situació
Mig, carrer del	la Jana	Carrers (07) Situació
Mitger, carrer	Llombai	Carrers (07) Situació
Mur de Dalt, carrer	Cinctorres	Carrers (07) Situació
Murada, dalt de sa	Ciutat de Mallorca	Carrers (07) Situació
Pla de Baix, el	Sant Mateu	Carrers (07) Situació
Punta de la Carretera, carrer	Xodos	Carrers (07) Situació
Raval, carrer de la	Alcanar	Carrers (07) Situació
Raval, carrer del	Culla	Carrers (07) Situació
Raval, la	Santa Bàrbara	Carrers (07) Situació
Ravalet, carrer del	Atzeneta del Maestrat	Carrers (07) Situació
Rocha, calle de la	Algímia d'Almonesir	Carrers (07) Situació
Sant Isidre, carrer de la Raval de	Alcanar	Carrers (07) Situació
Sant Marc, raval de	Almassora	Carrers (07) Situació
Santa Llúcia, la raval de	Xert	Carrers (07) Situació
Sòl de Vila, carrer	Cinctorres	Carrers (07) Situació
Sol Ixent, carreró del	Eus	Carrers (07) Situació
Sol, carrer del	Culla	Carrers (07) Situació
Sol, carrer del	Sant Rafel del Maestrat	Carrers (07) Situació

Sol, carrer del	Xert	Carrers (07) Situació
Soldevila, carrer de	Tremp	Carrers (07) Situació
Tras Yglesia, calle	Albocàsser	Carrers (07) Situació
Trascases, carrer de	Xert	Carrers (07) Situació
Trinitat, carrer de la	Almassora	Carrers (07) Situació
atzucac de la Bassa	Faura	Carrers (08) Els Genèrics-1
avinguda del Portal de l'Àngel	Barcelona	Carrers (08) Els Genèrics-1
avinguda Des Dau	Montuiri	Carrers (08) Els Genèrics-1
baixada de la Misericòrdia	Tarragona	Carrers (08) Els Genèrics-1
baixada de Santa Clara	Barcelona	Carrers (08) Els Genèrics-1
Calça, la	Bocairent	Carrers (08) Els Genèrics-1
calçadeta de les Junqueres	Xert	Carrers (08) Els Genèrics-1
carrer dels Corredossos de Dalt	Caldes de Montbui	Carrers (08) Els Genèrics-1
carrer Pla	Culla	Carrers (08) Els Genèrics-1
carrer Sense Cap	Vistabella del Maestrat	Carrers (08) Els Genèrics-1
carrera de la Font d'en Corts	València	Carrers (08) Els Genèrics-1
carrera de la Fonteta de Sant Lluís	València	Carrers (08) Els Genèrics-1
carrera de Malilla	València	Carrers (08) Els Genèrics-1
carrera del Riu	València	Carrers (08) Els Genèrics-1
carreró de la Moreria	Dénia	Carrers (08) Els Genèrics-1
carreró de Tramoyeres	València	Carrers (08) Els Genèrics-1
carreró del Porxo	l'Alguer	Carrers (08) Els Genèrics-1
carreró del Rector	Real de Montroi	Carrers (08) Els Genèrics-1
carreró dels Arnaus	Atzeneta del Maestrat	Carrers (08) Els Genèrics-1
carreró Des Campanar	Montuiri	Carrers (08) Els Genèrics-1
carreronet de l'Església	Cabanes	Carrers (08) Els Genèrics-1
cobert de Caputxí	Tremp	Carrers (08) Els Genèrics-1
cobert de Serrano	Tremp	Carrers (08) Els Genèrics-1
corredor del Campanar	Montbrió del Camp	Carrers (08) Els Genèrics-1
Corredor, el	Montbrió del Camp	Carrers (08) Els Genèrics-1
costa de Can Berga	Ciutat de Mallorca	Carrers (08) Els Genèrics-1
costa de la Inquisició	Ciutat de Mallorca	Carrers (08) Els Genèrics-1
costa de sa Plaça	Maó	Carrers (08) Els Genèrics-1
costa del Teatre	Ciutat de Mallorca	Carrers (08) Els Genèrics-1
costa des General	Maó	Carrers (08) Els Genèrics-1
costereta de la Presó	Xert	Carrers (08) Els Genèrics-1
costereta de les Capelletes	Xert	Carrers (08) Els Genèrics-1
davallada de Ricciu	l'Alguer	Carrers (08) Els Genèrics-1
escales d'Arbós, les	Tarragona	Carrers (08) Els Genèrics-1
escaleta del Carabassí	Bocairent	Carrers (08) Els Genèrics-1
glorieta 20 de Febrer	Vila-real	Carrers (08) Els Genèrics-1
muntada del Campanil	l'Alguer	Carrers (08) Els Genèrics-1
carrer de la Séquia	Manresa	Carrers (09) Els Genèrics-2
carrer del Passadís	Ciutat de Mallorca	Carrers (09) Els Genèrics-2
passatge de la Destraleta	Cornellà de Llobregat	Carrers (09) Els Genèrics-2
passatge de Permanyer	Barcelona	Carrers (09) Els Genèrics-2
passatge de Ripalda	València	Carrers (09) Els Genèrics-2
passatge Escultor Ortells	Vila-real	Carrers (09) Els Genèrics-2
passeig de Gràcia	Barcelona	Carrers (09) Els Genèrics-2
passeig de l'Albereda	València	Carrers (09) Els Genèrics-2
passeig de Maragall	Barcelona	Carrers (09) Els Genèrics-2
passeig de Pere III	Manresa	Carrers (09) Els Genèrics-2
passeig de Sant Joan	Barcelona	Carrers (09) Els Genèrics-2
Passejada, la	l'Alguer	Carrers (09) Els Genèrics-2
pati Nou	Xert	Carrers (09) Els Genèrics-2
plaça de l'Església	Tremp	Carrers (09) Els Genèrics-2
plaça del Bisbe	l'Alguer	Carrers (09) Els Genèrics-2
plaça del Reial	Barcelona	Carrers (09) Els Genèrics-2

plaça Redona	València	Carrers (09) Els Genèrics-2
placeta de l'Església	Tremp	Carrers (09) Els Genèrics-2
pujada Pont de Pedra	Girona	Carrers (09) Els Genèrics-2
calle Carrerón	Geldo	Carrers (10) Els Genèrics-3
calle Costera	Castellново	Carrers (10) Els Genèrics-3
calle Replaceta	Soneja	Carrers (10) Els Genèrics-3
carrer de la Riera	Ciutat de Mallorca	Carrers (10) Els Genèrics-3
carrer de la Travessia	Montserrat	Carrers (10) Els Genèrics-3
carrer del Carreró	València	Carrers (10) Els Genèrics-3
carrer del Cobertís de Sant Tomàs	València	Carrers (10) Els Genèrics-3
carrer del Cobertís dels Brodadors	València	Carrers (10) Els Genèrics-3
carrer del Forn (lo Carreró)	Xert	Carrers (10) Els Genèrics-3
carrer del Travesseret	la Vila Joiosa	Carrers (10) Els Genèrics-3
carrer Senda del Molí	Paterna	Carrers (10) Els Genèrics-3
carrer Subida del Castillo	Torís	Carrers (10) Els Genèrics-3
gran via de les Corts Catalanes	Barcelona	Carrers (10) Els Genèrics-3
rambla de Canaletes	Barcelona	Carrers (10) Els Genèrics-3
rambla de les Flors	Barcelona	Carrers (10) Els Genèrics-3
rambla de Prat	Barcelona	Carrers (10) Els Genèrics-3
rambla de Santa Mònica	Barcelona	Carrers (10) Els Genèrics-3
rambla del Centre o de Caputxins	Barcelona	Carrers (10) Els Genèrics-3
rambla dels Estudis	Barcelona	Carrers (10) Els Genèrics-3
Rambla, la	Ciutat de Mallorca	Carrers (10) Els Genèrics-3
Rambles, les	Barcelona	Carrers (10) Els Genèrics-3
raval de Sant Joan	Vistabella del Maestrat	Carrers (10) Els Genèrics-3
raval de Santa Llúcia	Xert	Carrers (10) Els Genèrics-3
riera d'Escuder	Barcelona	Carrers (10) Els Genèrics-3
ronda de Sant Antoni	Barcelona	Carrers (10) Els Genèrics-3
ronda del Remei	Alcanar	Carrers (10) Els Genèrics-3
senda de l'Aire	Alboraia	Carrers (10) Els Genèrics-3
senda de la Capelleta	València	Carrers (10) Els Genèrics-3
torrent de Can Mantega	Barcelona	Carrers (10) Els Genèrics-3
travessera de Gràcia	Barcelona	Carrers (10) Els Genèrics-3
travessera de l'Abadia	Bocairent	Carrers (10) Els Genèrics-3
travessia de Sant Antoni	Gràcia	Carrers (10) Els Genèrics-3
travessia de Sant Cristòfol	Atzeneta del Maestrat	Carrers (10) Els Genèrics-3
via d'Enllaç	Cornellà	Carrers (10) Els Genèrics-3
via Laietana	Barcelona	Carrers (10) Els Genèrics-3
volta del Rossinyol	Benimaclet	Carrers (10) Els Genèrics-3
Born, carrer del	Banyoles	Carrers (11) Els Jocs
Born, passeig del	Ciutat de Mallorca	Carrers (11) Els Jocs
Corregudes, carrer de ses	Montuiri	Carrers (11) Els Jocs
Cós de Gràcia, es	Maó	Carrers (11) Els Jocs
Cós del Bou, carrer del	Tarragona	Carrers (11) Els Jocs
Cossa, la	Almassora	Carrers (11) Els Jocs
Dau, avinguda des	Montuiri	Carrers (11) Els Jocs
Dau, el	Vistabella del Maestrat	Carrers (11) Els Jocs
Dau, plaça del	Quart de Poblet	Carrers (11) Els Jocs
Frontó, carrer del	Sineu	Carrers (11) Els Jocs
Galotxa, carrer de la	Alaquàs	Carrers (11) Els Jocs
Joc de la Pilota, carrer	Manresa	Carrers (11) Els Jocs
Joc de la Tella, carrer del	Vilanova d'Alcolea	Carrers (11) Els Jocs
Joc, carrer del	Benassal	Carrers (11) Els Jocs
Juego, calle del	Geldo	Carrers (11) Els Jocs
Mírla, plaza de la	Soneja	Carrers (11) Els Jocs
Pilota Valenciana, carrer de la	Alaquàs	Carrers (11) Els Jocs
Pilota, carrer de la	Aldaia	Carrers (11) Els Jocs
Pilota, carrer de la	Benaguasil	Carrers (11) Els Jocs

Pilota, carrer de la	Benimàmet	Carrers (11) Els Jocs
Raspall, carrer del	Alaquàs	Carrers (11) Els Jocs
Recreatiu, carrer	Benicalap	Carrers (11) Els Jocs
Rutlla, carrer de la	Terrassa	Carrers (11) Els Jocs
Trinquet dels Cavallers, carrer del	València	Carrers (11) Els Jocs
Trinquet Nou, carrer del	Tarragona	Carrers (11) Els Jocs
Trinquet Vell, carrer del	Tarragona	Carrers (11) Els Jocs
Trinquet, carrer	Benaguasil	Carrers (11) Els Jocs
Trinquet, carrer del	Alaquàs	Carrers (11) Els Jocs
Trinquet, carrer del	Alcanar	Carrers (11) Els Jocs
Trinquet, carrer del	Sineu	Carrers (11) Els Jocs
Trinquet, carrer del	Xert	Carrers (11) Els Jocs
Trinquet, carrer	Elx	Carrers (11) Els Jocs
Trinquet, carrer	Vilaller	Carrers (11) Els Jocs
Trinquet, costa del	Morella	Carrers (11) Els Jocs
Albereda, passeig de l'	València	Carrers (12) Fitònims (1)
Alfàbegues, carrer de les	Bétera	Carrers (12) Fitònims (1)
Ametller, carrer de l'	Vilanova i la Geltrú	Carrers (12) Fitònims (1)
Arbre, plaça de l'	Cabanes	Carrers (12) Fitònims (1)
Arbre, plaça de l'	València	Carrers (12) Fitònims (1)
Arbres, plaça dels	Freginals	Carrers (12) Fitònims (1)
Atzavara, carrer de l'	Borriol	Carrers (12) Fitònims (1)
Avellanes, carrer de les	València	Carrers (12) Fitònims (1)
Bosc, carrer del	Almassora	Carrers (12) Fitònims (1)
Bosc, partida del	Almassora	Carrers (12) Fitònims (1)
Castanyer, carrer	Olot	Carrers (12) Fitònims (1)
Cedre, avinguda del	Vila-real	Carrers (12) Fitònims (1)
Cirerer, carrer del	Olot	Carrers (12) Fitònims (1)
Farell, urbanització del	Caldes de Montbui	Carrers (12) Fitònims (1)
Font del Roure, carrer de la	Atzeneta del Maestrat	Carrers (12) Fitònims (1)
Freixe, carrer del	Olot	Carrers (12) Fitònims (1)
Ginjolers, plaça dels	Pinedo	Carrers (12) Fitònims (1)
Hedra, carrer de l'	València	Carrers (12) Fitònims (1)
Higuera, calle de la	Navajas	Carrers (12) Fitònims (1)
la Murta, carrer de	Benimaclet	Carrers (12) Fitònims (1)
Latoners, calle (de los)	Algímia de Almonesir	Carrers (12) Fitònims (1)
Lledoner, carrer del	Meliana	Carrers (12) Fitònims (1)
Lledoner, carrer del	Almassora	Carrers (12) Fitònims (1)
Lledoners, plaça dels	Vilanova i la Geltrú	Carrers (12) Fitònims (1)
Llimera, carrer de (la)	Benissanó	Carrers (12) Fitònims (1)
Llimera, carrer de la	València	Carrers (12) Fitònims (1)
Matalaper, lledoner del	Almassora	Carrers (12) Fitònims (1)
Molí de Tatxes, lledoners del	Almassora	Carrers (12) Fitònims (1)
Morer, carrer del	Ciutat de Mallorca	Carrers (12) Fitònims (1)
Morera, plaça de la	Onda	Carrers (12) Fitònims (1)
Moreiral, carrer del	l'Alcora	Carrers (12) Fitònims (1)
Moreiral, plaça del	València	Carrers (12) Fitònims (1)
Murta, carrer de la	Benimaclet	Carrers (12) Fitònims (1)
Murtereta, carrer de la	València	Carrers (12) Fitònims (1)
Noguer, carrer del	Olot	Carrers (12) Fitònims (1)
Hortissella, om de l'	Benafijos	Carrers (13) Fitònims (2)
Olivera, calle de la	Geldo	Carrers (13) Fitònims (2)
Olivera, calle de la	Viver	Carrers (13) Fitònims (2)
Olivera, carrer de l'	Dénia	Carrers (13) Fitònims (2)
Olivera, carrer de l'	València	Carrers (13) Fitònims (2)
Oliveres, carrer	Alcossebre	Carrers (13) Fitònims (2)
Olmets, plaça dels	Bocairent	Carrers (13) Fitònims (2)
Olmo, plaza del	Navajas	Carrers (13) Fitònims (2)

Olmo, plaza del	Soneja	Carrers (13) Fitònims (2)
Om Blanc, camí de l'	Almassora	Carrers (13) Fitònims (2)
Om, carrer de l'	València	Carrers (13) Fitònims (2)
Om, plana de l'	Manresa	Carrers (13) Fitònims (2)
Omet, carrer de l'	València	Carrers (13) Fitònims (2)
Oms, carrer dels	Almassora	Carrers (13) Fitònims (2)
Oms, carrer dels	Ciutat de Mallorca	Carrers (13) Fitònims (2)
Palma, carrer de la	València	Carrers (13) Fitònims (2)
Palmeres, carrer de les	Montroi	Carrers (13) Fitònims (2)
Piber, carrer	Alcossebre	Carrers (13) Fitònims (2)
Pins, carrer dels	Mislata	Carrers (13) Fitònims (2)
Pòpul, carrer del	València	Carrers (13) Fitònims (2)
Pou del Salze, carrer del	Alcossebre	Carrers (13) Fitònims (2)
Romaguera, carrer de la	Sóller	Carrers (13) Fitònims (2)
Ruldó, carrer del	Caldes de Montbui	Carrers (13) Fitònims (2)
Taronger, carrer del	Castelló	Carrers (13) Fitònims (2)
Tarongers, avinguda dels	València	Carrers (13) Fitònims (2)
Til·ler, carrer del	Olot	Carrers (13) Fitònims (2)
Til·lers, plaça dels	Sant Sadurní d'Anoia	Carrers (13) Fitònims (2)
Ver, pinar	la Pobla Tornersa	Carrers (13) Fitònims (2)
Verger, carrer del	València	Carrers (13) Fitònims (2)
Xop Blanc, carrer del	Nules	Carrers (13) Fitònims (2)
Xopar, carrer del	Almassora	Carrers (13) Fitònims (2)
Canet lo Roig	Canet lo Roig	E- El roig a la toponímia
Enroig	Xert	E- El roig a la toponímia
Marededéu de la Roca	Mont-roig del Camp	E- El roig a la toponímia
Mas Roig, el	Cinctorres	E- El roig a la toponímia
Massarrojos	Massarrojos	E- El roig a la toponímia
Montroi	Montroi	E- El roig a la toponímia
Mont-roig de Tastavins	Mon-roig de Tastavins	E- El roig a la toponímia
Mont-roig del Camp	Mont-roig del Camp	E- El roig a la toponímia
Morico, roques del	Benicàssim	E- El roig a la toponímia
Pena-roja de Tastavins	Pena-roja de Tastavins	E- El roig a la toponímia
Pena-roja, la	Vistabella del Maestrat	E- El roig a la toponímia
Pena-roja, la	Vistabella del Maestrat	E- El roig a la toponímia
Roig, cap	Ciutat de Mallorca	E- El roig a la toponímia
Roig, roca del	Vistabella del Maestrat	E- El roig a la toponímia
Roja, hostal de la	Castellfort	E- El roig a la toponímia
Rossell	Rossell	E- El roig a la toponímia
Roya, peña	Villahermosa	E- El roig a la toponímia
Sant Ramon de Penyafort	Mont-roig del Camp	E- El roig a la toponímia
Tomata, roca	Atzeneta del Maestrat	E- El roig a la toponímia
Vermell, cap	Ciutat de Mallorca	E- El roig a la toponímia
Bancal Nou, el	Vistabella del Maestrat	E- Nou i Vell (I)
Benages Nou, mas de	Vistabella del Maestrat	E- Nou i Vell (I)
Benages Vell, mas de	Vistabella del Maestrat	E- Nou i Vell (I)
Carneceria Vella, carrer de la	l'Alguer	E- Nou i Vell (I)
Casa Nova, la	Vistabella del Maestrat	E- Nou i Vell (I)
Darremur Vell	Almassora	E- Nou i Vell (I)
Fossar Vell, carrer	Reus	E- Nou i Vell (I)
General Vella, la	Castelló	E- Nou i Vell (I)
Nou, carrer	Almenara	E- Nou i Vell (I)
Nou, carrer	Real de Montroi	E- Nou i Vell (I)
Nou, hostal	Cinctorres	E- Nou i Vell (I)
Nou, l'hostal	les Useres	E- Nou i Vell (I)
Nou, lo portal	l'Alguer	E- Nou i Vell (I)
Nou, mas	Vistabella del Maestrat	E- Nou i Vell (I)
Nou, pont	Castelló	E- Nou i Vell (I)

Nous, partidori	Almassora	E- Nou i Vell (I)
Nova de Flassaders, plaça	Ciutat de Mallorca	E- Nou i Vell (I)
Nova de la Canada, carretera	Cintorres	E- Nou i Vell (I)
Nova, antiga	Vistabella del Maestrat	E- Nou i Vell (I)
Nova, carretera	Almassora	E- Nou i Vell (I)
Nova, font	Vistabella del Maestrat	E- Nou i Vell (I)
Nova, séquia	Real de Montroi	E- Nou i Vell (I)
Paret Nova, la	Vistabella del Maestrat	E- Nou i Vell (I)
Portal Nou, carrer del	Girona	E- Nou i Vell (I)
Posta Vella, carrer de la	l'Alguer	E- Nou i Vell (I)
Terra Nova, la	Vistabella del Maestrat	E- Nou i Vell (I)
Terres Noves, les	Albalat de la Ribera	E- Nou i Vell (I)
Terres Noves, les	Cullera	E- Nou i Vell (I)
Terres Velles, les	Rossell	E- Nou i Vell (I)
Vell de Bellreguard, camí	Gandia	E- Nou i Vell (I)
Vell de Borriana, camí	Almassora	E- Nou i Vell (I)
Vell, mas	Culla	E- Nou i Vell (I)
Vell, partidori	Almassora	E- Nou i Vell (I)
Vell, pont	Cintorres	E- Nou i Vell (I)
Vella, carretera	Almassora	E- Nou i Vell (I)
Vella, séquia	l'Alcúdia (la Ribera Alta)	E- Nou i Vell (I)
Vella, serrada	Vistabella del Maestrat	E- Nou i Vell (I)
Camp Nou, el	Barcelona	E- Nou i Vell (II)
Cantavella	Cantavella	E- Nou i Vell (II)
Ciutat Vella	Barcelona	E- Nou i Vell (II)
Lloc Nou d'en Fenollet	Xàtiva	E- Nou i Vell (II)
Masnou, el	Barcelona	E- Nou i Vell (II)
Morella, portal de	Morella	E- Nou i Vell (II)
Nova, Porta	Culla	E- Nou i Vell (II)
Novelda	Novelda	E- Nou i Vell (II)
Novetlè	Novetlè	E- Nou i Vell (II)
Nules	Nules	E- Nou i Vell (II)
Poble Nou, el	València	E- Nou i Vell (II)
Poblenou	Barcelona	E- Nou i Vell (II)
Poblenou, rambla del	Barcelona	E- Nou i Vell (II)
Rafal Nou, el	Ciutat de Mallorca	E- Nou i Vell (II)
Rafal Vell, el	Ciutat de Mallorca	E- Nou i Vell (II)
Trinitat Nova	Barcelona	E- Nou i Vell (II)
Trinitat Vella	Barcelona	E- Nou i Vell (II)
Vilanova d'Alcolea	Vilanova d'Alcolea	E- Nou i Vell (II)
Vilanova del Llobet	Vilanova del Llobet	E- Nou i Vell (II)
Vilanova	Vilanova	E- Nou i Vell (II)
Vilavella	Vilavella	E- Nou i Vell (II)
325 Aniversari, carrer	la Barona	E- Toponímia Numèrica
Cafè1916	Sóller	E- Toponímia Numèrica
Campina Catorzena, la	Potries	E- Toponímia Numèrica
Centcelles	Centcelles	E- Toponímia Numèrica
Centcelles	Constantí	E- Toponímia Numèrica
Cinc Bancals, els	Vistabella del Maestrat	E- Toponímia Numèrica
Cinc Cantons, els	Morella	E- Toponímia Numèrica
Cinc Cantons, els	Morella	E- Toponímia Numèrica
Cinc Pins, camí dels	Vistabella del Maestrat	E- Toponímia Numèrica
Cinc Termes, motlló dels	Sant Mateu	E- Toponímia Numèrica
Cincuenta Caños, fuente de los	Sogorb	E- Toponímia Numèrica
Club 53	Borriana	E- Toponímia Numèrica
Cuatro Vientos, assagador	Culla	E- Toponímia Numèrica
Cuatro Vientos, mas	Culla	E- Toponímia Numèrica
Culla, setena de	Culla	E- Toponímia Numèrica

Delme, mas del	Culla	E- Toponímia Numèrica
Dena del Muixacre, la	Morella	E- Toponímia Numèrica
Denes, les	Ares	E- Toponímia Numèrica
Denes, les	Morella	E- Toponímia Numèrica
Deu Mandaments, els	Almassora	E- Toponímia Numèrica
Deu, pont	Alcoi	E- Toponímia Numèrica
Deume, carrer d'es	Ciutat de Mallorca	E- Toponímia Numèrica
Dos Boques, avenc de les	Dosaigües	E- Toponímia Numèrica
Dos de Maig, carrer del	Almassora	E- Toponímia Numèrica
Dotze Apòstols, els	Almassora	E- Toponímia Numèrica
Dotze, penya de les	Ontinyent	E- Toponímia Numèrica
Frankfurt 87	Almassora	E- Toponímia Numèrica
Huit Pilotes, font de les	Cocentaina	E- Toponímia Numèrica
Huit Soques, les	Xodos	E- Toponímia Numèrica
Huitena, la	Font d'en Carròs	E- Toponímia Numèrica
Mig Almud, el	Barxeta	E- Toponímia Numèrica
Mig Fil	Gandia	E- Toponímia Numèrica
Mig Ull, pla de	Cinctorres	E- Toponímia Numèrica
Migdia, roca del	Vistabella del Maestrat	E- Toponímia Numèrica
Mitges Fanecades, les	Alzira	E- Toponímia Numèrica
Mitja Lluna, la	Llucena	E- Toponímia Numèrica
Moros, torre dels	Cinctorres	E- Toponímia Numèrica
Nou Llunes, pont de les	Alcoi	E- Toponímia Numèrica
Nou Ulls, pont dels	Albocàsser	E- Toponímia Numèrica
Nou Ulls, pont dels	Tavernes de la Valldigna	E- Toponímia Numèrica
Novena de Sant Ramon	Almassora	E- Toponímia Numèrica
Novenes de Calatrava, les	Borriana	E- Toponímia Numèrica
Onze, morralet de les	Vistabella	E- Toponímia Numèrica
Primer Barranquet, el	Vistabella del Maestrat	E- Toponímia Numèrica
Primer Sedeny, el	Vila-real	E- Toponímia Numèrica
Primera, cingla	Atzeneta del Maestrat	E- Toponímia Numèrica
Primera, gola	Borriana	E- Toponímia Numèrica
Primera, quadra	Castelló	E- Toponímia Numèrica
Quadres, les	Castelló	E- Toponímia Numèrica
Quaranta-quatre, carrer	Camarles	E- Toponímia Numèrica
Quart de les Valls	Quart de les Valls	E- Toponímia Numèrica
Quart de Poblet	Quart de Poblet	E- Toponímia Numèrica
Quart, olivera del	Atzeneta del Maestrat	E- Toponímia Numèrica
Quarts de Calatrava, plaça dels	Borriana	E- Toponímia Numèrica
Quatre Camins	Cinctorres	E- Toponímia Numèrica
Quatre Cantonades, les	l'Alguer	E- Toponímia Numèrica
Quatre Cantons	Castelló	E- Toponímia Numèrica
Quatre Forques, pi de les	Sant Joan de Penyagolosa	E- Toponímia Numèrica
Quinzena, la	la Font d'en Carròs	E- Toponímia Numèrica
Segon, cingla	Atzeneta del Maestrat	E- Toponímia Numèrica
Segona, quadra	Castelló	E- Toponímia Numèrica
Set Cantons, carrer dels	Ciutat de Mallorca	E- Toponímia Numèrica
Set Llunes, pont de les	Alcoi	E- Toponímia Numèrica
Set Soques, carrasca de les	Morella	E- Toponímia Numèrica
Setaigües	Setaigües	E- Toponímia Numèrica
Setena (Tinença)	Benifassà	E- Toponímia Numèrica
Sis-centes, les	Sollana	E- Toponímia Numèrica
Sisé, el	Paiporta	E- Toponímia Numèrica
Sisena, la	Benifaíó	E- Toponímia Numèrica
Terç, séquia del	Novetlè	E- Toponímia Numèrica
Terçanes, les	Cinctorres	E- Toponímia Numèrica
Tercera, quadra	Castelló	E- Toponímia Numèrica
Tèrcia, la	Atzeneta del Maestrat	E- Toponímia Numèrica
Trenta-deu, el	Vistabella del Maestrat	E- Toponímia Numèrica
Tres Cantons, mas dels	Atzeneta del Maestrat	E- Toponímia Numèrica

Tres Cocons, alt dels	Simat de la Valldigna	E- Toponímia Numèrica
Tres Reis, tossal dels	Fredes	E- Toponímia Numèrica
Tres Termes, motlló dels	Vistabella del Maestrat	E- Toponímia Numèrica
Vinté, el	Atzeneta del Maestrat	E- Toponímia Numèrica
Abeuradors, carrer dels	Perpinyà	G-Abeurador. Genèrics
Atzevar, abeurador de l'	Vistabella del Maestrat	G-Abeurador. Genèrics
Baix, abeurador de	Vistabella del Maestrat	G-Abeurador. Genèrics
Barranc dels Horts, abeurador del	Ares	G-Abeurador. Genèrics
Barranc dels Horts, font del	Ares	G-Abeurador. Genèrics
Camí Benafeli, abeurador del	Almassora	G-Abeurador. Genèrics
Dalt, abeurador de	Vistabella del Maestrat	G-Abeurador. Genèrics
Espino, abeurador de l'	Vistabella del Maestrat	G-Abeurador. Genèrics
Espino, bassot de l'	Vistabella del Maestrat	G-Abeurador. Genèrics
Espino, font de l'	Vistabella del Maestrat	G-Abeurador. Genèrics
Espino, llavador de l'	Vistabella del Maestrat	G-Abeurador. Genèrics
Font de Dalt, baci de la	Vistabella del Maestrat	G-Abeurador. Genèrics
Font de la Cambreta, abeurador de la	Vistabella del Maestrat	G-Abeurador. Genèrics
Font Vella, abeurador de la	Montrou	G-Abeurador. Genèrics
Marta, font de la	Vistabella del Maestrat	G-Abeurador. Genèrics
Mas de Gual, pou del	Vistabella del Maestrat	G-Abeurador. Genèrics
Plans, baci dels	Cinctorres	G-Abeurador. Genèrics
Regall, pou del	Atzeneta del Maestrat	G-Abeurador. Genèrics
Bassa Seca, la	Vistabella del Maestrat	G-Bassa. Genèrics (2)
Bassa, coll de la	Atzeneta del Maestrat	G-Bassa. Genèrics (2)
Basseta, claustre de la	Almassora	G-Bassa. Genèrics (2)
Carreró, bassot del	Vistabella	G-Bassa. Genèrics (2)
Collados, els	Castillo de Villamalefa	G-Bassa. Genèrics (2)
Fontanal, font del	Vistabella	G-Bassa. Genèrics (2)
Mas de Gil, bassot del	Vistabella	G-Bassa. Genèrics (2)
Mas de Mor, bassot del	Vistabella	G-Bassa. Genèrics (2)
Molí Geroni, bassa del	Vistabella	G-Bassa. Genèrics (2)
Sant Josep, bassa de	Castelló	G-Bassa. Genèrics (2)
Ventalles, bassa de les	les Ventalles	G-Bassa. Genèrics (2)
Alqueria de Tófol, llavador de l'	València	G-Llavador. Genèrics(3)
Baci, el	Cinctorres	G-Llavador. Genèrics(3)
Basses, les	Portell	G-Llavador. Genèrics(3)
Benissilli, llavador de	Benissilli	G-Llavador. Genèrics(3)
Braçal de la Falquí, llavador del	Alcàntera del Xúquer	G-Llavador. Genèrics(3)
Estrella, llavador de l'	Vistabella del Maestrat	G-Llavador. Genèrics(3)
Estret, llavadors de l'	Almassora	G-Llavador. Genèrics(3)
Font de Dalt, llavador de la	Vistabella del Maestrat	G-Llavador. Genèrics(3)
Font de l'Espino, llavadors de la	Vistabella del Maestrat	G-Llavador. Genèrics(3)
Font, carrer de la	Cabanes	G-Llavador. Genèrics(3)
Lavadero, calle del	Càrrica	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavador, carrer del	Nàquera	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavador, el	Aín	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavador, el	Alboraia	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavador, el	Almàssera	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavador, el	Bocairent	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavador, el	Corbera	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavador, el	Estivella	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavador, el	Llaurí	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavador, el	Massalfassar	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavador, el	Mirambell	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavador, el	Moncofa	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavador, el	Pobla de la Vallbona	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavador, el	Riba-roja	G-Llavador. Genèrics(3)

Llavador, el	Tavernes Blanques	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavador, el	Vilamarxant	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavador, el	Xert	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavadors, els	Albocàsser	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavadors, els	Albuixec	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavadors, els	les Coves de Vinromà	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavaner, carrer del	Almenara	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavaner, carrer del	Serra	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavaner, el	el Perelló	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavaner, el	Almenara	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavaner, el	Faura	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavaner, el	Polinyà de Xúquer	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavaner, el	Sueca	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavaner, el	Torres Torres	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavaner, el	Valletes de Segó	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavaner, font del	Segart	G-Llavador. Genèrics(3)
Llavanera, la	Almassora	G-Llavador. Genèrics(3)
Pelec, Antic Llavaner del	el Puig	G-Llavador. Genèrics(3)
Rentador, el	Sóller	G-Llavador. Genèrics(3)
Rentadors, carrer de	Alcanar	G-Llavador. Genèrics(3)
Safareig, el	Figuerola d'Orcau	G-Llavador. Genèrics(3)
Safareig, el	la Salzadella	G-Llavador. Genèrics(3)
Safareig, partida del	Pobla de la Vallbona	G-Llavador. Genèrics(3)
Safarejos, els	Solsona	G-Llavador. Genèrics(3)
Súria, llavador de	Racó de l'Anell	G-Llavador. Genèrics(3)
Aigua, barranc de l'	Atzeneta del Maestrat	G-Tautologies
Alcalà, castell d'	Alcalà de Xivert	G-Tautologies
Alcúdia, tossalet de l'	Villalonga	G-Tautologies
Alvenc, forat de l'	Cinctorres	G-Tautologies
Anna, riu	Borriana	G-Tautologies
Aran, la vall d'	la Vall d'Aran	G-Tautologies
Atall, camí de l'	Orpesa - Cabanes - Alcalà	G-Tautologies
Atzeneta, collado d'	Atzeneta del Maestrat	G-Tautologies
Balma, cova de la	Sorita	G-Tautologies
Calçada, camí de la	Corbera - Cullera	G-Tautologies
Calçada, carretera de la	Tavernes de la Valldigna	G-Tautologies
Caldera, toll de la	Traiguera	G-Tautologies
Canyadeta, assagador de la	Canals	G-Tautologies
Carbonera, rambla	Atzeneta del Maestrat	G-Tautologies
Carril, camí de	Ador	G-Tautologies
Castro, castell de	Alfondeguilla	G-Tautologies
Clotxó, picons del	Vistabella del Maestrat	G-Tautologies
Cogullada, tossal de la	Catí	G-Tautologies
Covarxo, cova del	Costur	G-Tautologies
Ombria de les Sitjasses, coves de l'	Cinctorres	G-Tautologies
Pla, rambla del	Atzeneta del Maestrat	G-Tautologies
Quereta, roca de la	Ribera d'Ebre	G-Tautologies
Racó d'Ademús	Racó d'Ademús	G-Tautologies
Rambla, la	Ciutat de Mallorca	G-Tautologies
Ramblella, barranc de la	la Vall d'Alba	G-Tautologies
Riera, carrer de la	Ciutat de Mallorca	G-Tautologies
Riera, sa	Ciutat de Mallorca	G-Tautologies
Riera, torrent de sa	Ciutat de Mallorca	G-Tautologies
Riudecanyes, riera de	Riudecanyes	G-Tautologies
Sima, alvenc de la	Cinctorres	G-Tautologies
Tormo, cantal del	Vistabella del Maestrat	G-Tautologies
Tormo, cantal del	Xixona	G-Tautologies
Torrent, barranc del	Nules	G-Tautologies
Torrent, barranco de	Torrent	G-Tautologies

Vidre, coll del	Atzeneta del Maestrat	G-Tautologies
Viuda, rambla de la	Atzeneta del Maestrat	G-Tautologies
Barranquet, el	Almassora	V-Camins d'aigua
Boqueres, carrer de les	Almassora	V-Camins d'aigua
Borriana, assut de	Almassora	V-Camins d'aigua
Estret, séquia de l'	Almassora	V-Camins d'aigua
Ferro, pont de	Almassora	V-Camins d'aigua
Major de Castelló, séquia	Almassora	V-Camins d'aigua
Millonari, camí del	Almassora	V-Camins d'aigua
Molins, séquia dels	Almassora	V-Camins d'aigua
Moros, caseta dels	Almassora	V-Camins d'aigua
Nou, pont	Almassora	V-Camins d'aigua
Real, partidor	Almassora	V-Camins d'aigua
Reixes, casa de les	Almassora	V-Camins d'aigua
Revalladores, les	Almassora	V-Camins d'aigua
Riu, camí del	Almassora	V-Camins d'aigua
Santa Quitèria, assut de	Almassora	V-Camins d'aigua
Santa Quitèria, pont de	Almassora	V-Camins d'aigua
Soldat, clot del	Almassora	V-Camins d'aigua
Gurugú, alto de	Axpuru	V-El Gurugú
Gurugú, caseta del	Benassal	V-El Gurugú
Gurugú, el	Aín	V-El Gurugú
Gurugú, el	Benicarló	V-El Gurugú
Gurugú, el	Castalla	V-El Gurugú
Gurugú, el	Castelleir	V-El Gurugú
Gurugú, el	Cinctorres	V-El Gurugú
Gurugú, el	Finestrat	V-El Gurugú
Gurugú, el	Font d'en Carròs	V-El Gurugú
Gurugú, el	Monòver	V-El Gurugú
Gurugú, el	Quatretonda	V-El Gurugú
Gurugú, el	Sant Ferriol	V-El Gurugú
Gurugú, el	Tarragona	V-El Gurugú
Gurugú, el	Vallada	V-El Gurugú
Gurugú, el	Vistabella del Maestrat	V-El Gurugú
Gurugú, el	Xixona	V-El Gurugú
Gurugú, morral del	Benassal	V-El Gurugú
Gurugú, platja del	Castelló	V-El Gurugú
Gurugú, revolta del	Vistabella del Maestrat	V-El Gurugú
Alta, muntanya	Alzira	V-la Murta
Basses, les	Alzira	V-la Murta
Cabreta, pic de la	Alzira	V-la Murta
Cardenal, creu del	Alzira	V-la Murta
Casa Nova, la	Alzira	V-la Murta
Cavall Bernat, el	Alzira	V-la Murta
Cavall Bernat, serra del	Alzira	V-la Murta
Corbera, serra de	Corbera	V-la Murta
Mare de Déu, capella de la	Alzira	V-la Murta
Murta, font de la	Alzira	V-la Murta
Murta, la	Alzira	V-la Murta
Murta, pla de la	Alzira	V-la Murta
Murta, vall de la	Alzira	V-la Murta
Orelles d'Ase, les	Alzira	V-la Murta
Pobre, pas del	Alzira	V-la Murta
Respirall, el	Alzira	V-la Murta
Roig, tallat	Alzira	V-la Murta
Roja, penya	Alzira	V-la Murta
Santa Maria de la Murta, monestir	Alzira	V-la Murta

Travessa, camí de la Vinyes, pla de les	Alzira Alzira	V-la Murta V-la Murta
Loreto, ermita de	Atzeneta del Maestrat	V-Loreto
Loreto, ermita de	Bejís	V-Loreto
Loreto, ermita de	les Useres	V-Loreto
Loreto, ermita de	Puebla de Arenoso	V-Loreto
Loreto, ermita de	Vistabella del Maestrat	V-Loreto
Loreto, ermita de	Xèrica	V-Loreto
Loreto, ermita del	Fortanete	V-Loreto
Loreto, plaça de	l'Alcora	V-Loreto
Mare de Déu de Loreto	Benassal	V-Loreto
Mare de Déu de Loreto, carrer	Atzeneta del Maestrat	V-Loreto
Mare de Déu de Loreto, plaça de la	Atzeneta del Maestrat	V-Loreto
Mare de Déu de Loreto, travessia	Atzeneta del Maestrat	V-Loreto
Antonianes, casetes de les	Almassora	V-Sant Antoni a Almassora
Sant Antoni, caminàs de	Almassora	V-Sant Antoni a Almassora
Sant Antoni, carrer de	Almassora	V-Sant Antoni a Almassora
Sant Antoni, ermita de	Almassora	V-Sant Antoni a Almassora
Balaguer, pla d'en	Portell	V-Toponímia desorientada

LA GESTIÓ I EL CONTROL DELS NOMS GEOGRÀFICS DE LES ILLES BALEARS: NECESSITAT DE CREACIÓ D'UN NOMENCLÀTOR GEOREFERENCIAT

Eulàlian Fons Carbonell

INTRODUCCIÓ

Avui en dia queda clar que la toponímia compleix funcions que van més enllà de la informació nominal. A més de ser un element fonamental en cartografia i posicionament, és un element imprescindible en molts àmbits diversos: logística, operacions de recerca i rescat, planejament, comunicacions, turisme, solució de conflictes territorials, publicacions científiques i de divulgació, etc.

A les Illes Balears hi ha diferents reculls, catàlegs i bases de dades de toponímia que contenen un conjunt de topònims i informació relativa a aquests. Aquests reculls són de caràcter divers, utilitzen diferents metodologies de recollida, emmagatzemament, gestió i actualització dels topònims i contenen diferent informació sobre cada un. Aquesta heterogeneïtat en els conjunts toponímics dificulta la representació correcta de la toponímia sobre la cartografia i la sèrie d'errors, incoherències i usos paral·lels dels noms geogràfics que es poden trobar en qualsevol àmbit evidencien la necessitat de disposar d'una única font de consulta consensuada per les autoritats competents.

Per això, és necessari desenvolupar metodologies d'estandardització i harmonització de la toponímia per gestionar i controlar els noms geogràfics en tots els àmbits d'aplicació.

NECESSITAT D'ESTANDARDITZACIÓ DELS NOMS GEOGRÀFICS

Actualment, gran part dels usuaris de toponímia de tot el món coneixen la problemàtica derivada de l'ús de noms geogràfics de caràcter heterogeni i de conjunts de toponímia amb errors o incoherències. Aquests problemes necessiten solucions urgents que garanteixin l'aplicació de les formes correctes en la ubicació precisa en qualsevol àmbit. Per això, alguns organismes i grups interessats en l'ús i la gestió de la toponímia treballen per fomentar i regular la normalització dels noms geogràfics.

ORGANISMES D'ESTANDARDITZACIÓ DE LA TOPONÍMIA

Els darrers anys els organismes i grups que treballen amb noms geogràfics han invertit molts esforços a fomentar i regular la normalització dels noms geogràfics. Aquests organismes treballen en diferents àmbits, que van des de l'escala mundial a l'autonòmica i local, passant per l'europea i l'estatal, i tenen polítiques convergents i inclusives. Cada organisme que treballa en un àmbit més particular integra les recomanacions que prèviament han acordat els organismes que treballen en àmbits superiors, de manera que sigui possible intercanviar dades entre ells.

Figura 1. Organismes d'estandardització de la toponímia

2.1.1. ESCALA MUNDIAL

Les Nacions Unides fomenten acords internacionals sobre els noms de lloc i la seva normalització mitjançant el Grup d'Experts de les Nacions Unides en Noms Geogràfics (GENUNG), que, des de 1960, treballa per aconseguir la uniformitat dels noms geogràfics tenint en compte els problemes tècnics generals i regionals dels països participants. A més, recomana que hi hagi en cada país un òrgan nacional de noms geogràfics que coordini els diferents organismes competents. El GENUNG organitza conferències internacionals cada cinc anys per avançar en els processos de normalització.

2.1.2. ESCALA EUROPEA

A la Unió Europea s'ha impulsat la normalització dels noms geogràfics seguint les recomanacions de les Nacions Unides mitjançant diversos organismes que treballen en diferents àmbits.

L'any 2007 la Comissió Europea va crear el Projecte INSPIRE (Infraestructura per a la Informació Espacial a Europa) amb el propòsit de posar a l'abast de tothom informació geogràfica rellevant, concertada i de qualitat per tal de poder formular, implementar, monitoritzar i avaluar les polítiques d'impacte o de dimensió territorial de la Unió Europea. INSPIRE impulsa l'estandardització de dades geogràfiques per permetre la integració i l'intercanvi a escala europea. La informació geogràfica s'estructura en diferents temes (unitats administratives, coordenades de referència, xarxes de transport, hidrografia, etc.) i els noms geogràfics en constitueixen un tema fonamental.

L'objectiu d'INSPIRE és crear i mantenir una infraestructura de dades espacials (IDE) a Europa. Les IDE són sistemes informàtics que, mitjançant geoportals, permeten l'accés i la gestió de conjunts de dades i serveis geogràfics que compleixen una sèrie de normes, estàndards i especificacions que regulen i garanteixen la interoperabilitat de la informació geogràfica. La Infraestructura de Dades Espacials Europea integra les dades de les infraestructures de dades espacials creades pels Estats membres, i les dels Estats membres integren les dades que es produeixen en els àmbits estatal, autonòmic i local. Així qualsevol usuari de la Unió Europea, a través d'aquests geoportals, podrà accedir a les bases de dades geogràfiques dels països i les organitzacions participants.

Les IDE constitueixen una nova dimensió de la informació cartogràfica, ja que actualment qualsevol informació georeferenciada ha esdevingut molt important i ha determinat que diversos organismes oficials s'estiguin esforçant per regular l'emmagatzematge i el tractament d'aquestes dades. Les IDE ofereixen diversos serveis, però n'hi ha un que té un valor essencial per a la toponímia: el servei de nomenclàtor, que incorpora la creació d'un nou tipus de nomenclàtor que permet localitzar entitats geogràfiques en resposta a una consulta realitzada sobre els seus atributs (*gazetteer*), de manera que esdevé un pilar fonamental del sistema.

A més de crear la IDE, INSPIRE ha impulsat el projecte EuroGeoNames, que pretén seleccionar, organitzar, classificar i posar a Internet una base de dades que reculli noms geogràfics europeus normalitzats amb l'objectiu de servir de suport a aquesta IDE europea.

2.1.3. ESCALA ESTATAL

A Espanya, des de 1986, es regula la producció cartogràfica oficial amb la Llei d'ordenació de la cartografia. Les competències sobre noms geogràfics a Espanya estan repartides entre les diferents administracions: en l'àmbit estatal corresponen a l'Institut Geogràfic Nacional (IGN) i altres organismes estatals com AENA (Aeroports Espanyols i Navegació Aèria), Ports de l'Estat, Parcs Nacionals, Adif (Administrador d'Infraestructures Ferroviàries), etc.; en l'àmbit autonòmic corresponen a les comunitats autònomes i en l'àmbit local corresponen a l'Administració local.

Amb l'objectiu de millorar les tasques d'estandardització de la toponímia a l'Estat espanyol, l'any 2007 es va crear la Comissió Especialitzada de Noms Geogràfics (CENG) del Consell Superior Geogràfic (òrgan de direcció del Sistema Cartogràfic Nacional, depenent del Ministeri de Foment), que, seguint les recomanacions de les Nacions Unides sobre la normalització de noms geogràfics, exerceix la funció consultiva i de planificació de la informació geogràfica i la cartografia oficial.

La CENG està formada per representants d'autoritats en noms geogràfics de l'Administració general de l'Estat, les comunitats autònomes, les universitats, les acadèmies de les llengües i altres institucions

relacionades amb la toponímia. Funciona a través de grups de treball formats per persones de les diferents comunitats autònomes. Des de l'any 2013 hi ha representants de les Illes Balears.

Els objectius de la CENG són impulsar la normalització de la toponímia a l'Estat espanyol en coordinació amb els organismes competents, promoure el coneixement dels noms geogràfics, el seu ús normalitzat i el seu valor com a patrimoni cultural i elevar les propostes a la Comissió Permanent del Consell Superior Geogràfic. També està implicada en la creació del Nomenclàtor Geogràfic Nacional i en l'aplicació a Espanya de la Directiva INSPIRE, que s'ha transposat al marc legal espanyol mitjançant la Llei 14/2010, de 5 de juliol, sobre les infraestructures i els serveis d'informació geogràfica a Espanya (LISIGE). El resultat de l'aplicació d'aquesta llei és la creació de la Infraestructura de Dades Espacials d'Espanya (IDEE), que integra les dades, metadades, serveis i informació de tipus geogràfic que es produeixen a Espanya en els àmbits estatal, autonòmic i local. Aquesta informació compleix una sèrie de condicions d'interoperabilitat, és conforme al marc legal i forma part de la IDE europea.

2.1.4. ESCALA AUTONÒMICA I LOCAL

Segons la Llei 3/1986, de 29 d'abril, de normalització lingüística, correspon al Govern de la comunitat autònoma, amb l'assessorament de la Universitat de les Illes Balears (UIB), determinar els noms oficials dels municipis, territoris, nuclis de població, vies de comunicació interurbanes en general i topònims de la comunitat autònoma i correspon als ajuntaments determinar els noms de les vies urbanes, tenint en compte preferentment la toponímia tradicional i els elements culturals autòctons.

Per altra banda, aquestes competències han estat desplegades pel Decret 36/1988, de 14 d'abril, pel qual es fan oficials els principals topònims de les Illes Balears, i pel Decret 61/1990, de 31 de maig, d'ampliació de l'anterior. Posteriorment, el Decret 36/1988 ha estat modificat pel Decret 50/1988, de 12 de maig, pel qual es publiquen en el BOCAIB les formes oficials dels topònims de les Illes Balears com a conseqüència del recurs interposat per l'Ajuntament de Son Servera, i pel Decret 2/2004, de 16 de gener, pel qual es publiquen en el BOIB les formes oficials dels topònims de les Illes Balears.

Per tal d'impulsar la tasca de normalització, harmonització i oficialització de la toponímia, es va crear la Comissió de Toponímia de les Illes Balears, organisme que aglutina els diferents actors que tenen competències en matèria de toponímia i cartografia, funciona com a òrgan de proposta en matèria de fixació oficial dels topònims de les Illes Balears i treballa per la integració d'aquest topònims en la cartografia oficial.

A més, la Direcció General d'Ordenació del Territori del Govern de les Illes Balears, amb el suport de la Direcció General de Tecnologia i Comunicacions, ha desenvolupat la Infraestructura de Dades Espacials de les Illes Balears (IDEIB), en el marc de la Directiva europea INSPIRE i la IDEE.

2.2. PROCÉS D'ESTANDARDITZACIÓ I DIFUSIÓ DE LA TOPONÍMIA

Com ja s'ha explicat, aquests organismes tenen sistemes i polítiques convergents i inclusivament, de manera que cada organisme que treballa en un àmbit més particular integra els principis acordats pels organismes d'àmbits superiors. Aquests principis determinen que per aconseguir l'estandardització total, s'ha d'establir una seqüència de fases progressives en el procés d'estandardització.

Figura 2. Procés d'estandardització i difusió de la toponímia

Cada fase d'aquest procés suposa l'adaptació a diferents normes o estàndards existents i confereix diferents estatus a la toponímia:

- La normalització dels noms geogràfics és l'aprovació per part d'una autoritat competent, segons la normativa vigent, de les seves denominacions i la forma exacta d'escriure-les.
- L'harmonització és aconseguir l'homogeneïtat en els processos d'obtenció, emmagatzemament i manteniment dels topònims, en el format de les dades, en la informació proporcionada de cada

topònim i en les classificacions de tipus d'entitats geogràfiques. Significa utilitzar uns estàndards reconeguts amb l'objectiu de permetre la interoperativitat entre bases de dades de noms geogràfics.

- L'oficialització és establir una denominació com a privilegiada per part de l'autoritat competent.
- La difusió de la toponímia consisteix en l'adopció de sistemes per donar a conèixer a persones i organismes interessats per la toponímia els noms geogràfics oficials, perquè puguin ser utilitzats en tots els àmbits. També constitueix un servei general que permet socialitzar la toponímia normalitzada i oficialitzada.
- El control de la toponímia implica una sèrie d'operacions per les quals els organismes responsables de la toponímia estandarditzada i oficialitzada comproven que aquesta toponímia és adoptada pels grans usuaris de topònims.

Aquestes fases són progressives, s'han d'adoptar en aquest ordre i han de ser conformes a les recomanacions i els marcs legal establerts per les Nacions Unides i per les autoritats competents en els àmbits europeu, espanyol, autonòmic i local. El compliment de totes aquestes fases garantirà l'estandardització adequada de la toponímia i el control i gestió correctes dels topònims per part dels organismes competents.

3. EL NOMENCLÀTOR GEOGRÀFIC: UNA EINA NECESSÀRIA PER A L'ESTANDARDITZACIÓ DE LA TOPONÍMIA a les ILLES BALEARS

A les Illes Balears hi ha la necessitat d'aplicar aquest procés d'estandardització de la toponímia per tal de gestionar i controlar correctament els nostres topònims. La tasca principal que s'ha de realitzar i que constituirà un punt de partida es la creació d'un corpus toponímic únic.

3.1. CREACIÓ D'UN ÚNIC CORPUS TOPONÍMIC A LES ILLES BALEARS

Actualment, a les Illes Balears no disposam d'un únic corpus toponímic, ja que hi ha diferents reculls, catàlegs i bases de dades de toponímia que contenen un conjunt de topònims i informació relativa a aquests topònims. Aquests reculls són de caràcter divers, utilitzen diferents metodologies de recollida, emmagatzematge, gestió i actualització i contenen diferent informació sobre cada topònim.

Alguns d'aquests reculls toponímics contenen informació desfasada, faltes d'ortografia o topònims incomplets. A més, en alguns casos, els topònims presenten problemes com tenir un origen dubtós i haver estat obtinguts mitjançant un procés de creació desconegut, contenir errors posicionals o no disposar d'informació sobre la localització geogràfica, fet que impossibilita representar-los sobre mapes. D'altra banda, aquests reculls són generats per productors públics i privats que no sempre ho fan conformement als criteris establerts per les autoritats competents.

A les Illes Balears hi ha diversos reculls elaborats per organismes competents però amb diferents nivells d'estandardització, com el recull de topònims oficialitzats pel Decret 36/1988, de 14 d'abril, i posteriors, que no està georeferenciat i únicament recull noms de municipis i noms de nuclis; el Nomenclàtor Toponímic de les Illes Balears (NOTIB), que està normalitzat però no georeferenciat, o el recull de toponímia del mapa topogràfic 1 : 5 000 de les Illes Balears, que està georeferenciat però no està normalitzat.

Per tant, és necessària la creació d'un únic corpus toponímic que abasti tota la toponímia de les Illes Balears i que identifiqui inequívocament els nostres topònims com a punt de partida del procés d'estandardització.

3.2. EL NOMENCLÀTOR TOPONÍMIC GEOREFERENCIAT

Aquest nou corpus únic s'haurà de normalitzar, harmonitzar i oficialitzar, i per això és imprescindible que estigui georeferenciat, tal com estableixen les recomanacions i els marcs legals que ja s'han esmentat.

Un nomenclàtor georeferenciat és un catàleg ordenat de topònims amb informació sobre la ubicació, el tipus d'entitat geogràfica i qualsevol altra informació de cada topònim. El GENUNG recomana la realització de nomenclàtors georeferenciats, per a ús nacional i internacional, perquè són imprescindibles per aconseguir la normalització de la toponímia. També indica la necessitat que cada organisme encarregat de la nomenclatura geogràfica prepari llistes dels noms normalitzats i les revisi periòdicament i destaca la conveniència que els països publiquin, almenys, llistes concises de noms geogràfics, incloses les divisions administratives.

3.2.1. ESPECIFICACIONS EUROPEES

El Projecte INSPIRE dona resposta en l'àmbit europeu a aquesta necessitat d'estandarditzar els noms geogràfics i la informació geogràfica en general. Conforme a la LISIGE, els nomenclàtors geogràfics georeferenciats s'han d'elaborar complint la Directiva INSPIRE, que estableix unes especificacions harmonitzades i una guia d'implementació basades en les normes ISO que regeixen en aquesta matèria. El model està estructurat en diferents apartats que descriuen com s'han d'implementar els noms geogràfics, i estableixen el contingut i estructura de les dades, el mètode de captura i representació, el sistema cartogràfic de referència, la qualitat de les dades, les metadades i les condicions de distribució.

Per tant, a l'hora de crear un nomenclàtor geogràfic a les Illes Balears, és convenient fer-ho seguint els estàndards que estableix la Directiva INSPIRE, ja que així els nostres noms geogràfics es podran integrar fàcilment en els nomenclàtors nacionals i europeus, que estan elaborats seguint aquests estàndards.

3.2.2. ESTRUCTURA I JERARQUITZACIÓ DE LES DADES

Segons el model de nomenclàtor d'INSPIRE, per a l'intercanvi i la classificació d'objectes espacials procedents de conjunts de dades de noms geogràfics, s'ha d'utilitzar el tipus d'objecte *NamedPlace*. Aquest objecte es refereix al «lloc anomenat», que és qualsevol entitat del món real a què es fa referència mitjançant un o diversos noms propis, i ha de dur associats, com a mínim, tres atributs:

- *InspireId* (identificador): identificador inequívoc
- *GeographicalName* (nom geogràfic): nom del lloc, que s'haurà d'adequar a les normes d'escriptura i ús d'aquesta norma
- *Geometry* (geometria): com a mínim, una coordenada geogràfica d'un punt en el sistema de referència geodèsic ETRS89

A més, hi ha una sèrie d'atributs optatius referents a llengua, classe, estatus, font, etc., entre quals destaquen els atributs *Type* (tipus) i *LocalType* (tipus local). Aquests atributs fan referència a la caracterització del tipus d'entitat designada pel nom geogràfic (unitat administrativa, construcció, hidrografia, ús del sòl, orografia, poblat, lloc protegit, xarxa de transport, etc.) i suposen un valor afegit, ja que permeten la jerarquització de la informació, la categorització global de les dades i faciliten l'explotació de la informació que aporten els topònims a través de filtres selectius.

3.2.3. COL·LABORACIÓ DE LES COMUNITATS AUTÒNOMES EN ELS NOMENCLÀTORS ESTATALS

Quan un nomenclàtor geogràfic compleix els estàndards europeus és possible l'intercanvi i la integració de dades entre els diferents àmbits. Per tant, la integració d'un nomenclàtor d'àmbit autonòmic en els nomenclàtors d'àmbit nacional, i, posteriorment, en els d'àmbit superior, és molt més fàcil.

L'IGN ja està impulsant aquesta tasca i, generalment, demana la col·laboració de les comunitats autònomes per a l'actualització dels seus nomenclàtors. Actualment, té un projecte de revisió del Nomenclàtor Geogràfic Bàsic d'Espanya (NGBE) que inclou les denominacions oficials georeferenciades sobre cartografia topogràfica a escala 1 : 25 000 i a escales menors. Per a la revisió, s'utilitzen les bases de dades toponímiques normalitzades, harmonitzades, oficialitzades i georeferenciades de cada comunitat autònoma, i per això, l'IGN va demanar la col·laboració de cada comunitat autònoma i l'aportació de les bases de dades toponímiques. La metodologia de treball consisteix a comparar mitjançant processos automàtics el NGBE amb aquestes bases de dades toponímiques, per tal de detectar i corregir errors. Posteriorment, les discrepàncies que no es puguin corregir automàticament s'enviaran a les comunitats autònomes per tal d'aconseguir la màxima harmonització.

Com que a les Illes Balears no disposam de bases de dades toponímiques georeferenciades i estandarditzades, la informació que es pot aportar a l'IGN per a aquesta tasca són els mapes topogràfics de les Illes Balears, la informació toponímica dels quals no està revisada ni actualitzada. Per tant, el resultat no podrà ser satisfactori.

3.2.4. LA DIFUSIÓ I EL CONTROL DE LA TOPONÍMIA A LES ILLES BALEARS

Els processos de normalització, harmonització i oficialització permeten disposar d'un corpus toponímic estandarditzat adequat per a la difusió. La difusió de la toponímia és una tasca delicada i de gran importància que té com a objectiu donar a conèixer a persones i organismes interessats per la toponímia, i a la població en general, els noms geogràfics oficials, perquè puguin ser utilitzats en tots els àmbits. Per tant, s'ha d'incorporar un servei general de consulta i informació que permeti que la toponímia normalitzada i oficialitzada arribi a tots els usuaris potencials.

Una vegada que els usuaris coneixen i apliquen els topònims estandarditzats, els organismes competents poden establir mecanismes de control. El control de la toponímia implica una sèrie d'operacions per comprovar que aquesta toponímia és adoptada pels grans usuaris de topònims.

Com ja ha quedat clar, a les Illes Balears no disposam d'un corpus únic normalitzat, harmonitzat, oficialitzat i georeferenciat que identifiqui inequívocament els nostres topònims. Els processos de normalització i d'harmonització són complexos i, més encara, el d'oficialització, però són les passes necessàries per obtenir una única base de dades georeferenciada i actualitzada, el nomenclàtor geogràfic, que, posteriorment, permetrà la difusió, és a dir, posar la toponímia a disposició pública i, a més, controlar-la. Per aconseguir aquests objectius, s'ha de fer un esforç per coordinar els diferents actors de les diferents administracions que tenen competències en matèria de toponímia i que manegen diferents bases de dades toponímiques.

Com assenyalen les Nacions Unides, aquestes accions permetran reduir el cost global i obtenir resultats més coherents i de major utilitat per al gran nombre d'organitzacions governamentals i no governamentals i per al públic en general.

3.2.5. PLATAFORMES DE DIFUSIÓ

El nomenclàtor geogràfic oficial podrà ser l'obra de referència de consulta en matèria de toponímia i permetrà que la cartografia, les obres científiques, la retolació, els llibres de text, les guies turístiques, etc., incorporin la toponímia correcta. Per aconseguir aquests objectius, aquesta obra ha d'estar a l'abast de tothom, s'ha de donar a conèixer i ha de ser fàcil de consultar.

Els nomenclàtors es poden publicar en forma de llibre amb cartografia, com s'ha fet tradicionalment, i també es poden publicar a Internet com a bases de dades toponímiques que incorporen cercadors que permeten filtrar la informació i fer-hi consultes. La publicació a Internet, avui en dia, permet una difusió molt més ràpida, ja que es tracta d'una plataforma de propagació massiva de la informació, que té un abast internacional, ràpida distribució, accés senzill, disponibilitat immediata i fàcil actualització.

L'ús d'Internet per a difusió i recopilació d'informació pot potenciar una millor gestió de la informació, però s'ha de tenir en compte que també pot ajudar a la ràpida propagació d'errors, ja que qualsevol persona pot introduir o consultar informació sense passar cap filtre. I així com es pot publicar informació toponímica estandarditzada, també qualsevol usuari pot publicar informació toponímica incorrecta i induir a error.

Precisament a Internet disposam dels geoportals IDE. La toponímia és indispensable per a les IDE, ja que és l'eina utilitzada per designar fenòmens geogràfics, de manera que els topònims serveixen d'identificadors geogràfics per referir-se a fenòmens geogràfics determinats. Mitjançant el servei de nomenclàtor, un dels serveis fonamentals de les IDE, es poden llistar i localitzar entitats geogràfiques en resposta a una consulta realitzada sobre el nom, les coordenades, el municipi o el tipus.

Així, les IDE esdevenen estratègies organitzatives que depenen de les administracions i permeten posar a disposició del públic les bases de dades toponímiques georeferenciades i estandarditzades en forma de serveis de nomenclàtors juntament amb altres dades espacials estandarditzades i fer-les visibles i accessibles. Les IDE són plataformes vives i amb suport administratiu i poden oferir un estatus de continuïtat als topònims, que és molt necessari per al seu manteniment i correcta distribució.

Per ara, a les Illes Balears, no existeix un nomenclàtor geogràfic georeferenciat que pugui ser l'obra única de referència que permeti la difusió i la consulta dels topònims estandarditzats. Només es disposa dels reculls elaborats per organismes competents però amb diferents nivells d'estandardització que ja s'han esmentat i que estan a disposició del públic.

3.2.6. EINES DE CONTROL

El concepte de control és el resultat d'oferir informació toponímica de manera ràpida i senzilla a tots els usuaris perquè la puguin aplicar en diferents camps i, posteriorment, fer un seguiment per comprovar que s'utilitza de forma correcta. Quan es comprova que hi ha un ús incorrecte, es gestionen els errors mitjançant procediments de correcció.

Els principals àmbits d'aplicació són: documentació publicada per l'Administració, mitjans de comunicació i autors i editors de llibres; treballs en gestió de medi ambient i planejament; informació cartogràfica i sistemes d'informació geogràfica (SIG) i senyalització viària i retolació.

Hi ha diversos aspectes que s'han de tenir en compte en el control de la toponímia. És molt important controlar l'ús correcte del topònim oficial (incloent element específic i element genèric), dels articles i partícules d'unió i de les majúscules i minúscules, a més de la ubicació correcta del topònim. També s'ha de vigilar l'adequada jerarquització dels elements, de manera que apareguin els topònims més adequats per a l'objectiu del treball i la tipologia i la mida de la lletra que adoptin es correspongui amb la categoria de les entitats corresponents.

El control de la toponímia és el darrer estadi en el procés d'estandardització i demana una gran implicació dels organismes responsables de la toponímia estandarditzada i oficialitzada.

Com que a les Illes Balears no hi ha una obra única de referència que permeti difondre els topònims estandarditzats, és difícil que els usuaris de la toponímia apliquin els topònims correctes i que, a més, els organismes competents puguin controlar com ho fan. Per tant, és imprescindible la creació d'un nomenclàtor geogràfic georeferenciat per a la correcta difusió i per al control dels topònims.

4. CONCLUSIONS

Sense estandardització i oficialització de la toponímia, és a dir, sense la creació d'un nomenclàtor geogràfic georeferenciat, la gestió i el control de la toponímia de manera correcta no es poden dur a terme. Per tant, és necessària l'elaboració d'un corpus únic normalitzat, harmonitzat, jerarquitzat i georeferenciat que identifiqui inequívocament els nostres topònims. Aquest corpus ha de complir els estàndards europeus per possibilitar l'intercanvi i la integració de dades en els àmbits espanyol, europeu i mundial, i ha de ser fàcilment accessible a tots els usuaris.

Només així es poden difondre els topònims d'una manera eficient, poden ser aplicats per tots els usuaris que treballen en camps que manegen dades toponímiques i les autoritats competents poden fer el control i el seguiment.

Cal un gran esforç de totes les autoritats competents, la dotació de recursos i la creació d'equips multidisciplinaris per aconseguir dur a terme la creació del nomenclàtor geogràfic georeferenciat. Aquest nomenclàtor es podrà convertir en l'obra única de referència i es podrà difondre a través dels mitjans tradicionals i per Internet en diferents plataformes i, sobretot, a la plataforma IDE de les Illes Balears mitjançant el servei de nomenclàtor estandarditzat.

5. BIBLIOGRAFIA

- ALCÁZAR, Adela; AZCÁRATE, Margarita (2005): *Toponímia: Normas para el MTN25. Conceptos básicos y terminología*, Madrid, IGN-CNIG, Publicación Técnica, núm. 42.
- AZCÁRATE, Margarita (coordinadora) (2011): *Directrices toponímicas de uso internacional para editores de mapas y otras publicaciones*, Madrid, IGN-CNIG.
- ARROYO, Fernando (2010): «Creciente interés geográfico por la toponímia». A: *Estudios Geográficos*, vol. LXXI, 268, pàg. 299-309, enero-junio de 2010.
- DIVERSOS AUTORS (2005): *Final report of the Survey/Inventory on European Geographical Names data (SI-EGN)*, Utrecht University (UU) & Federal Agency for Cartography and Geodesy (BKG).
- GRUPO DE EXPERTOS DE LAS NACIONES UNIDAS EN NOMBRES GEOGRÁFICOS, DIVISIÓN DE ESTADÍSTICA (2007): *Manual para la normalización nacional de los nombres geográficos*, New York, Naciones Unidas.

- GOIKOETXEA Imanol; MUJICA Nerea (2012): *El control de los nombres geográficos: última fase de la gestión de un corpus toponímico*, TOPONIMIA.EUS Observatorio Toponímico de Bizkaia, 2012. <http://www.bizkailab.deusto.es/wp-content/uploads/2013/05/El-control-de-los-nombres-geogr%C3%A1ficos-%C3%BAltima-fase-de-la-gesti%C3%B3n-de-un-corpor-topon%C3%ADmico.pdf> (Consulta: 20 de juny de 2014).
- INSPIRE Thematic Working Group Geographical Names (2010): *D2.8.1.3 INSPIRE Data Specification on Geographical names - Guidelines*, INSPIRE Thematic Working Group Geographical Names. [http://inspire.ec.europa.eu/documents/Data Specifications/INSPIRE DataSpecification GN v3.0.pdf](http://inspire.ec.europa.eu/documents/Data%20Specifications/INSPIRE%20DataSpecification%20GN%20v3.0.pdf) (Consulta: 20 de juny de 2014).
- JAKOBSSON, Antti; GIVERSEN, Jørgen (2006), *Guidelines for Implementing the ISO 19100 Geographic Information Quality Standards in National Mapping and Cadastral Agencies*, Eurogeographics. [http://www.eurogeographics.org/documents/Guidelines ISO19100 Quality.pdf](http://www.eurogeographics.org/documents/Guidelines%20ISO19100%20Quality.pdf) (Consulta: 20 de juny de 2014).
- PARELLA, Miquel (2008), «Informació toponímica: tendències actuals i futures en un context internacional». A: *Revista Catalana de Geografia*, Barcelona, IV època / volum XIII / núm. 34 / octubre de 2008.
- RODRÍGUEZ DE CASTRO, Ayar; VÁZQUEZ DE HOEHNE, Antonio (2004): «Nuevas tendencias en el análisis y tratamiento de la toponimia en el marco de las Infraestructuras de Datos Espaciales». A: *Actas de las IV Jornadas Ibéricas de Infraestructuras de Datos Espaciales (IIIDE'2014)*, Lisboa, novembre de 2014.

ELS ORÍGENS TARDOROMANS DELS PARCEL·LARIS D'ALGUNS POBLES DE MALLORCA: LA TRAMA URBANA DE PORRERES I ALTRES CASOS RELACIONATS

Antoni Borràs Seguí (abril de 2011)

Resum:

De l'observació dels diversos parcel·laris fossilitzats al territori de Mallorca se n'han pogut identificar un grup que comparteixen una característica comuna: es troben conformats per la superposició de dos o més feixos traçats des de punts clarament identificables. Alguns d'aquests parcel·laris originàriament agraris han sofert la colonització o urbanització i s'han transformat en la trama urbana d'alguns municipis de Mallorca, com és el cas de Porreres (1) i Sant Llorenç des Cardassar (2).

En el present treball es pretén deixar constància d'alguns d'aquests parcel·laris que, per les seves mesures i estructura geomètrica, pensam que ens indiquen que potser són restes parcel·làries molt antigues.

Per això hem dut a terme un estudi acurat del traçat urbanístic de Porreres (Figura 1), i hem contrastat la seva trama urbana amb la de altres municipis illencs, així com amb parcel·laris que avui dia segueixen mantenint la seva funció agrària, amb l'objectiu de posar en evidència que aquestes restes fossilitzades al paisatge responen a uns antics i sofisticats parcel·laris agraris mesurats en *actus* (mesura que s'ha pogut provar que deriva de la milla romana i fou utilitzada pels conqueridors en centuriar els camps dels territoris annexionats a l'imperi), i aventuram la possibilitat que varen ser traçats ja ben entrada l'època tardoromana.

Figura 1. Vista aèria de Porreres en la qual es pot observar una disposició convergent dels principals carrers que conformen la trama urbana. Imatge extreta de Google Earth.

Parlam en aquests termes perquè en analitzar el seu entorn hem pogut constatar que la gran majoria d'aquests parcel·laris es desenvolupen i relacionen directament amb els principals jaciments tardoromans de l'illa (3), bé siguin esglésies, bé necròpolis associades a aquestes. D'aquesta manera es pot establir una estructura que els ordena i que ha perdurat fins als nostres dies sense cap tipus de reconeixement conscient, atès que ha resultat de l'evolució d'una rigorosa geometria utilitzada en època clàssica (F. Ulrix) per tal de dur a terme l'ordenament dels territoris conquerits, explotats i administrats per l'imperi Romà.

D'aquests parcel·laris se n'han localitzats altres existents avui dia a Mallorca i en altres llocs continentals (4), que, encara que no abunden i no sempre mantenen l'ús agrari, són perfectament comparables amb el que originà la trama urbana del poble.

Porreres és un municipi del Pla de Mallorca. Limita amb els termes de Felanitx, Campos, Lluçmajor, Montuiri, Sant Joan i Vilafranca de Bonany. Amb una extensió de 85,63 km² i una població de 4.364

habitants, té una densitat de 50,9 h/km². Abasta dues àrees diferenciades. La primera està integrada per pujols i valls i ocupa la part occidental; hi ha el puig d'en Femella (294 metres) i el de Montision (245 metres), sobre el qual s'aixeca el santuari de Nostra Senyora de Monti-sion. La segona àrea, més àmplia, es caracteritza per ser plana, i hi dominen les pastures. El nucli urbà, la presència del qual està documentada des de 1260, sorgí (segle XIII) al voltant de l'alqueria de Porreres.

Nunó Sanç va cedir (1231) a Guillem de Porrera l'alqueria d'Alquazor i els predis Maffumet i Totzeta, que passaren a anomenar-se, gràcies al seu propietari, Porreres.

Així, els orígens del municipi podrien ser llunyans, i el que és més important, el municipi podria ajustar el seu planejament per conservar les estructures de què parlem en aquest estudi i divulgar-les per l'interès turístic que se'n pot derivar, atès que, si es confirma la nostra hipòtesi, resultaria que són mil·lenàries.

Aquestes estructures parcel·làries en principi denoten un ús extraordinàriament programat del sòl agrari, de tal manera que possiblement serviren de calendari per a l'òptima gestió de les plantacions, malgrat que aquest fet és difícilment demostrable amb els coneixements actuals sobre la qüestió. Per això el present treball podria ser ampliat posteriorment juntament amb altres estudiosos del món de l'enginyeria agrònoma, i treure'n conclusions derivades.

A mesura que aquests coneixements van avançant al mateix temps que es realitzen treballs semblants en altres indrets (de l'illa i fora), com ara (vegeu la bibliografia específica) als municipis de Santa Maria del Camí i Alaró, els quals, tot i no tenir estructures semblants a les que conformen l'estructura urbana de Porreres, també es desenvoluparen sobre altres parcel·laris (en aquest cas ortogonals) d'època prèvia a la tractada (5). D'aquí la importància que els diferents municipis implicats facin un esforç per tal d'afavorir i finançar el desenvolupament d'aquests tipus d'estudis, que repercuteixen directament sobre la bona gestió del territori i patrimoni.

D'aquests parcel·laris ortogonals, amb tota seguretat anteriors als que aquí tractam, també se n'han localitzat en altres municipis, com Campos (possiblement al Ravellar), i segurament han perdurat durant llarg temps amb un ús agrari. En aquest mateix municipi, encara sense estudiar en profunditat, és possible detectar també un altre possible parcel·lari generat per encreuament de feixos (com els que tractam al present estudi), un dels quals hauria estat traçat des d'un punt llunyà situat a la carena de la serra de Tramuntana (6).

Com s'ha apuntat anteriorment, la bona gestió del dit patrimoni, amb els fins de preservació i explotació turística, pot reportar al municipi uns beneficis d'abast incalculable, així com la satisfacció dels seus ciutadans de valorar-lo i al mateix temps ajudar a conservar-lo i gaudir-ne de manera culta.

Introducció

En el present treball, intentarem posar de manifest alguns símbols fossilitzats sobre el territori de Mallorca, amb el precedent de tenir detectades moltes traces que per la seva orientació i integració en un model geomètric característic d'època romana poden ser identificades sota un mateix model interpretatiu (<http://romanmallorca.wordpress.com/>).

Els investigadors sovint prescindim d'una informació valuosa: les empremtes fossilitzades de l'activitat humana sobre el territori (7), que han estat ignorades o en tot cas no prou valorades en la seva amplitud.

En el decurs d'aquestes observacions m'he topat amb un seguit de parcel·laris urbans que, lluny de ser ortogonals, són generats a partir de traces convergents en un punt formant feixos entrecreuats.

Figura 2. Trama urbana de Sant Llorenç des Cardassar, on es pot apreciar una certa convergència del viari principal. Imatge extreta de Google Earth.

És el cas de les trames urbanes de dos dels nostres municipis mallorquins; el cas que ens ocuparà aquí, Porreres (Figura 1), i el de Sant Llorenç des Cardassar (Figura 2). Aquests dos municipis presenten una xarxa viària semblant entre ells, així com alguns parcel·laris agraris propers. La qual cosa, al mateix temps, posa de manifest que els dits parcel·laris agraris són el precedent agrari de la configuració dels dits nuclis urbans.

Trames urbanes i parcel·làries

S'han pogut establir paral·lelismes entre les relacions mètriques i geomètriques que presenten aquestes dues estructures urbanes i la dels vials parcel·laris agraris.

Figura 3. Parcel·lari agrari de Son Cota, al mateix terme municipal de Porreres, on es pot apreciar la convergència de les divisions parcel·laries principals. Imatge extreta de Google Earth.

En concret, un cadastre que no queda molt lluny del nucli de Porreres és el que es troba al predi de Son Cota del mateix municipi (Figura 3).

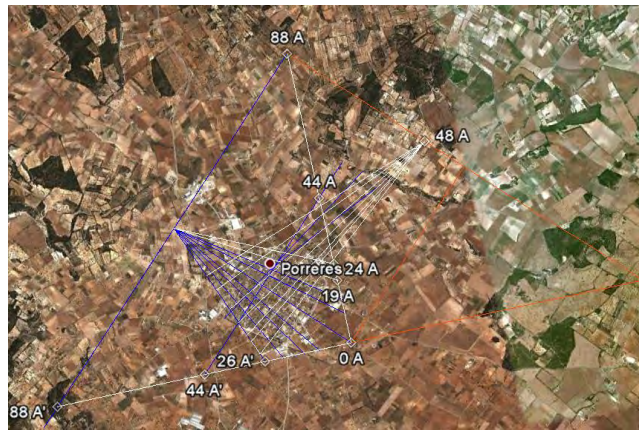
S'ha comprovat com aquest parcel·lari agrari s'estructura sobre la base de l'encreuament de dos feixos principals i altres de secundaris (Figura 4).

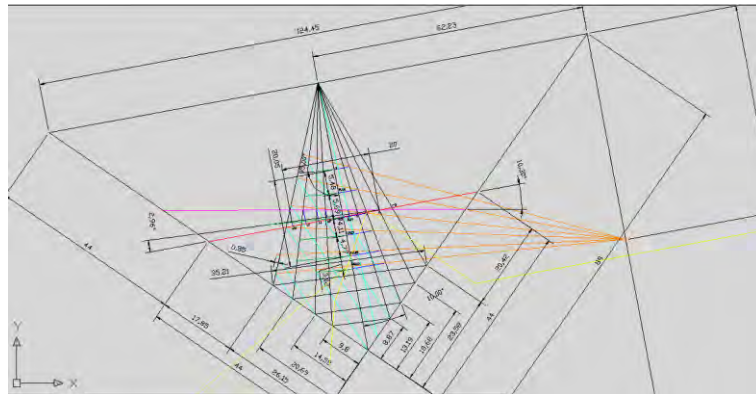
Figura 4. En aquesta imatge es pot apreciar l'encreuament dels dos feixos principals en blau i groc. Imatge extreta de Google Earth.

Geometria dels sistemes

Sembla que els punts des d'on es varen traçar els feixos no són arbitraris. Tot al contrari, aquests punts es poden situar en tots els casos sobre una esquadra a manera de bastiment (Figures 5, 6, 7 i 8).

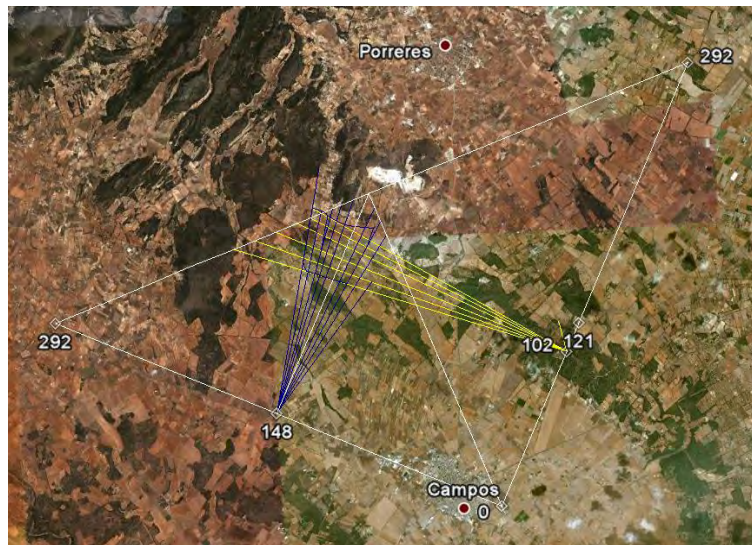

Figura 5. Esquadra, a manera de bastiment, sobre els catets de la qual se situaren els punts des d'on es traçaren els feixos que conformaren el viari de Porreres. Imatge extreta de Google Earth.

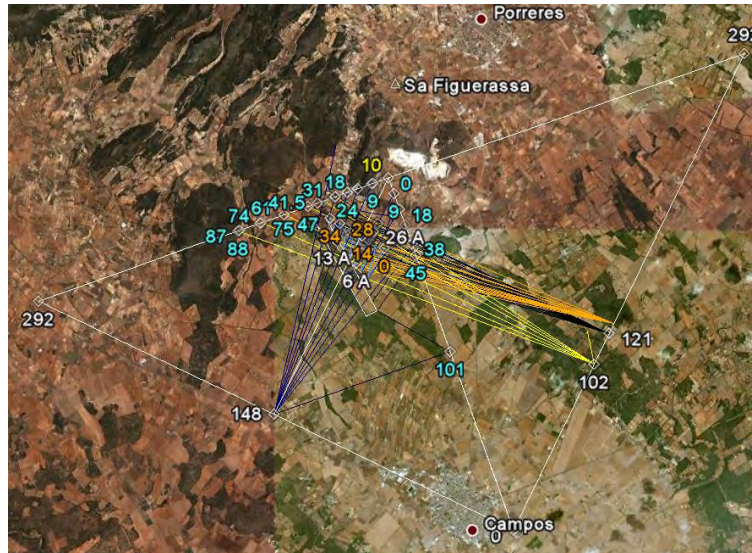
Figura 5.1. Geometria de l'esquema de Porreres mesurada en actus. És destacable observar la simetria que es produeix a la intersecció del feix principal (en negre) amb els catets de l'esquadra, i al mateix temps les línies paral·leles (en cian) que relacionen els dos feixos principals.

L'existència d'aquesta esquadra tan sols es pot inferir de la posició dels vèrtexs dels feixos i de les més aviat poques traces que hi donen suport.

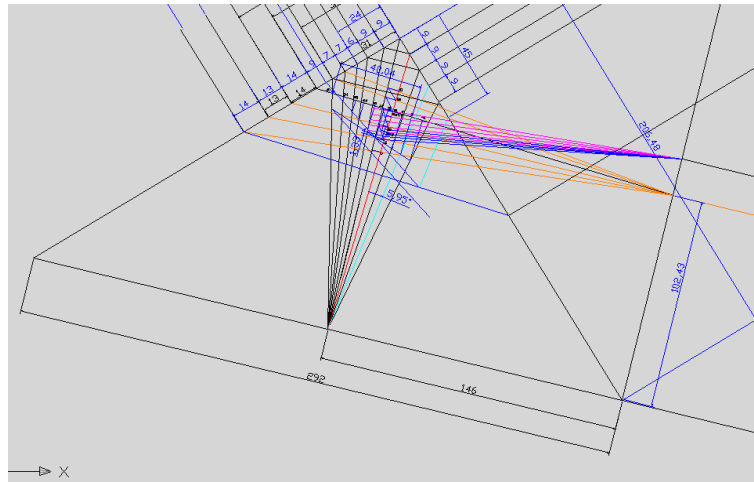

Figura 6. El mateix gràfic de la figura anterior aplicat al predi de Son Cota, que es manté en estat originari d'explotació agrària. Imatge extreta de Google Earth.

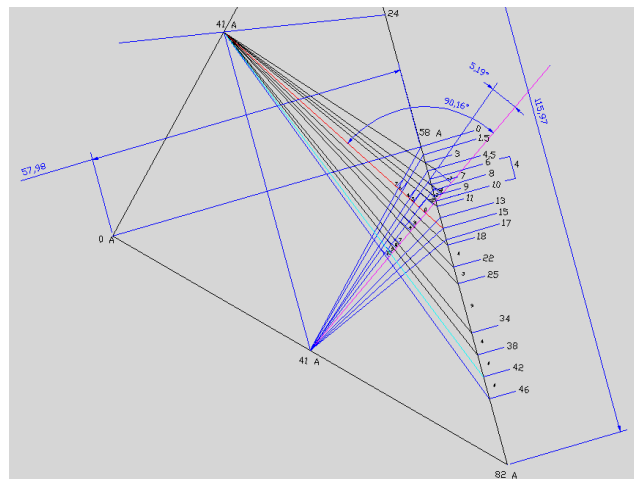
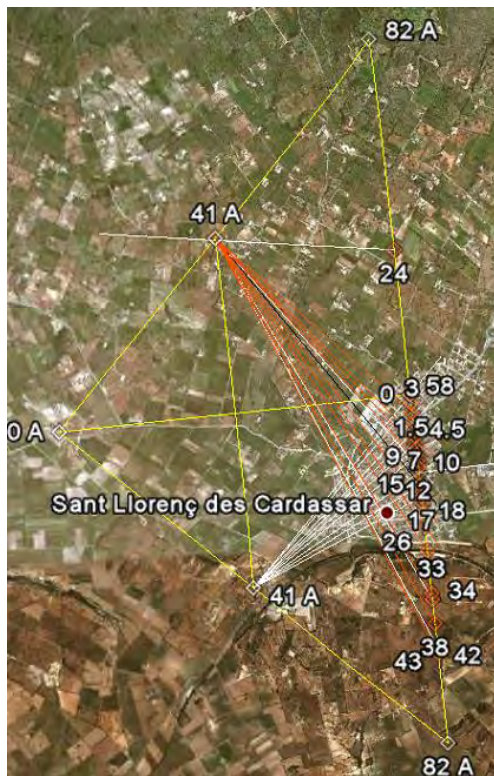
Podem extreure mesures constants i relacions numèriques a la intersecció dels feixos amb les esquadres que els contenen. Quan aquestes mesures són calculades amb nombres enters d'actus és quan aquest fet es manifesta més evidentment.

Figura 7. Detall dels feixos secundaris del parcel·lari de Son Cota també traçats des d'un dels catets de l'esquadra. Podem veure indicada la posició del lloc de la troballa d'esteles funeràries a sa Figuerassa. Imatge extreta de Google Earth.

Figura 7.1. Geometria del parcel·lari de Son Cota. Podem observar que tant els eixos principals (negre i taronja) com els secundaris (blau i morat) són traçats des dels catets de l'esquadra que actua a manera de bastiment per traçar el conjunt geomètric.

Figura 8. Gràfic de l'esquadra sobre la trama urbana de Sant Llorenç des Cardassar, un altre cas equivalent al de Son Cota i Porreres. En aquest cas podem observar que els vèrtexs dels feixos es troben just a la meitat dels catets de l'esquadra i, per tant, sobre una paral·lela a la seva hipotenusa. Imatge extreta de Google Earth.

Indicis

En els dos casos porrerencs, trobam relacionats aquests parcel·laris amb esteles funeràries romanes d'esclaus. Aquesta relació es presenta més clarament al predi de Son Cota (Figura 9).

«en alguns epígrafs funeraris, tant de la ciutat, Palma i sa Carrotja, com del camp, Mainou de Consell i Son Cota de Porreres, apareix implícitament expressada la condició d'esclavatge. La paraula que involucra aquest concepte és *contubernalis* ("company"), terme aplicat a l'esclau o l'esclava units en matrimoni no oficial».

Figura 9. Les marques blaves indiquen la posició dels principals jaciments tardoromans de Mallorca. Es pot observar com la major concentració es dona al centre de l'illa, entre Sineu i Campos, i no són menyspreables les concentracions que es produeixen al Raiguer i al ponent de la serra de Tramuntana. Imatge extreta de Google Earth.

Tant a Sant Llorenç com a Son Cota trobam els vèrtexs de les esquadres relacionats amb les basíliques paleocristianes de Son Peretó i Son Fadrinet, respectivament. En el cas de Porreres, el vèrtex de l'esquadra queda relacionat amb el jaciment tardoromà d'Alcoraia.

Són indicis que la seva procedència pugui ser anterior a l'època medieval, i posteriors als cadastres romans, que sabem que eren ortogonals.

Intentarem aportar conclusions més precises i amb resultats més definitius en treballs posteriors.

En aquests moments en què redactam el present estudi, a més dels tres descrits, estam analitzant altres parcel·lars agraris de característiques semblants; un al centre de l'illa, a Sineu (on el centre urbà ocupa una posició central al bastiment); un altre a Son Gual, a Algaida; a Lluçmajor, al Port des Canonge, a Esporles; i entre Can Coca i Son Orlandis, a Vilafranca. A Manacor hi ha indicis d'haver-hi el parcel·lar més gran, amb el vèrtex de l'esquadra relacionat amb l'epigrafia de Son Sard (al municipi de Son Servera), i al centre es troba el nucli urbà de Manacor, amb la seva pròpia epigrafia.

Conclusions

Cal fer un esforç multidisciplinari per tal de trobar el vertader sentit i cronologia d'aquestes estructures parcel·lars.

Aquestes estructures denoten un ús extraordinàriament programat del sòl agrari, en el qual molt possiblement es feien planters en diferents èpoques de l'any i de diversos tipus d'hortalisses.

Possiblement pogueren servir de calendari per optimitzar la gestió de les plantacions, malgrat que aquest fet és difícilment demostrable amb els coneixements actuals.

Els resultats obtinguts fins al moment animen a aprofundir en el tema i seguir treballant en la localització, la catalogació i l'estudi detallat d'altres parcel·lars semblants, tant a l'illa com al continent.

És per això que convid altres investigadors d'altres branques del coneixement, especialment els provinents de l'agronomia, a participar i aprofundir en aquesta investigació.

En l'estat de la qüestió encara és aventurat dir que ens trobam davant un sistema parcel·lari d'època tardoromana, encara que els fets apuntats anteriorment ens posen en la via d'aquesta datació.

Potser la circumstància que ens decanta per establir la hipòtesi d'una filiació tardoromana, és la posició inequívoca de gairebé tots els parcel·laris en punts propers a les diferents esglésies paleocristianes conegudes a l'illa. Això al mateix temps ens permet, un cop localitzat el vèrtex d'aquestes esquadres, conèixer la ubicació de possibles jaciments tardoromans relacionats amb aquestes basíliques.

NOTES

(1) L'època prehistòrica deixà alguns vestigis a Porreres, entre els quals els talaiots de Baulenes, es Pagos i, sobretot, el conjunt del poblat del Pou Salat. La dominació romana s'ha pogut verificar per algunes làpides de sepultures descobertes el segle passat. Porreres era un nucli inclòs en el districte de Manacor de l'època àrab, en el qual també s'hi comptava Manacor, Felanitx i part dels termes actuals de Campos i de Santanyí. Alguns pous públics que encara es conserven són el testimoni de l'estada del poble musulmà a Porreres.

El repartiment de Mallorca atorgà les terres porrerrenques al rei En Jaume I, qui després les donà al comte Nunó Sanç. Amb la mort del comte (1242), les propietats de Porreres que encara li pertanyien tornaren a passar a mans del rei. En Jaume II la declarà vila l'any 1300. El nom de Porreres prové d'un dels cavallers conqueridors, Guillem de Porrera, d'una localitat del Priorat (Tarragona).

Monti-sion va ser seu d'un col·legi de gramàtica llatina que depenia dels jurats de la vila durant l'època del Renaixement. Aquest col·legi preparava els futurs alumnes de l'Estudi General o universitat, i el seu període de màxima esplendor fou durant el segle XVII.

(2) El municipi de Sant Llorenç des Cardassar té una extensió de 82,08 km² i una població de 5.257 habitants, està situat al Llevant de l'illa de Mallorca, entre Manacor, Son Servera i Artà. Pertany a la Mancomunitat de Llevant, juntament amb Manacor, Son Servera, Capdepera, Artà, Felanitx, ses Salines, Campos i Santanyí.

(3) Aquests jaciments tardoromans, en especial les seves basíliques, sembla que segueixen una disposició en els vèrtexs de diverses corones hexagonals concèntriques. Un dels eixos que divideixen aquests hexàgons en porcions triangulars equilàteres es troba orientat segons la direcció est-oest solar.

(4) A Egipte s'ha pogut identificar un petit parcel·lari ortogonal format per una retícula a base de quadrats associats a unes traces parcel·laries que sembla que segueixen la direcció d'un d'aquests feixos.

(5) És possible que les conegudes quarterades medievals tinguin un origen en la divisió ulterior medieval, com s'intenta demostrar a l'article publicat «D'una quarterada a l'alçada de Jaume I», referit a la bibliografia específica.

(6) Cal considerar que, a més d'aquests parcel·laris ortogonals, i els que aquí presentam resultat d'encreuament de feixos, s'ha identificat un sistema de distribució de les principals restes arqueològiques de viles romanes sobre els vèrtexs d'un bastidor trapezoïdal deformat, que es va presentar al treball referit a la bibliografia específica «Sistemes d'implantació agrària als *Agers* llatins».

(7) Aquestes empremtes fossilitzades al paisatge actual es materialitzen en viaris, tancaments parcel·laris, xarxes hidràuliques, trames urbanes, i cicatrius practicades als boscs que per la seva orientació i integració en un sistema geomètric i mètric rigorós permeten ser datades i classificades en època clàssica.

Bibliografia específica

BORRÀS Seguí, Antoni. «Formentera a l'època romana». *Lluc*, 2007, núm. 856 (p. 39-45).

BORRÀS Seguí, Antoni. «És veritablement romà el pont de Pollença?», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 2007, 63 (p. 349-368).

- BORRÀS Seguí, Antoni. «El camí de sa Bomba, romà o medieval?», *Estudis Baleàrics*, núm. 90-91, febrer-setembre de 2008, p. 165-180.
- BORRÀS Seguí, Antoni. «La romanització de la vall d'Alaró», *Estudis Baleàrics*, núm. 90-91, febrer-setembre de 2008, p. 89-98.
- BORRÀS Seguí, Antoni. «Xarxa viària de la zona de Santa Maria del Camí en època clàssica». *XXI Jornada d'Antroponímia i Toponímia*. 2008.
- BORRÀS Seguí, Antoni. «D'una quarterada a l'alçada de Jaume I». *Jornades Locals de Santa Maria del Camí*. 2008.
- BORRÀS Seguí, Antoni. «Pedra en sec pel terra». *V Trobada de Pedra Seca*, Palma. 2009.
- BORRÀS Seguí, Antoni. «Petjades romanes al territori de Mallorca. El camí de Palma a Pollentia» (p. 101-111) A: BASSA, R.; LATORRE, F. (coord.) (2010): *XXII Jornada d'Antroponímia i Toponímia*. 2009. Palma: Universitat de les Illes Balears. ISBN 978-84-8384-137-2. (Jornades, 12).
- BORRÀS Seguí, Antoni. «Identificació de les traces d'una possible colònia romana a Mallorca», *Institut d'Estudis Baleàrics*, 96-97 (octubre de 2009 - febrer de 2010), p. 167-178.
- BORRÀS Seguí, Antoni. «Sistemes d'implantació agrària als Ageres llatins». *Lluc*, 2011, núm. 876 (p. 37-42).

Bibliografia

- Alberto Prieto, José Uroz, José Miguel Noguera, Filippo Coarelli, *La organización territorial del nordeste de la Hispania Citerior* (2008)
- A. L. Frothingham, «The Roman Territorial Arches», *American Journal of Archaeology* (1915)
- Antoni Borràs Seguí, «És veritablement romà el Pont de Pollença?». *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* (2007)
- Ariño, J.; M. Gurt; J. M. Palet, *El pasado presente: arqueología de los paisajes en la Hispania romana* (2004)
- Ariño, J.; M. Gurt; A. Lanuza; J. M. Palet, *El estudio de los catastros rurales: una interpretación estratigráfica del paisaje* (1994)
- Catherine Delano Smith, Graham Shipley, John Salmon, *Where was the "wilderness", roman times?* (1996)
- Carolina Riba i Gabarró, *Obra de pedra seca a la mercè de l'economia* (1997)
- Daniel J. Gargola, C. F. Konrad, *The ritual of centuriation* (2004)
- David Gallardo, *L'organització hidràulica en la història del paisatge* (2004)
- Dinu Adamesteanu, *Le suddivisioni di terra nel Metapontino* (1973)
- Edina Regoli, *Centuriazione e condizionamenti ambientali* (1983)
- Enrique Ariño, Josep Maria Gurt Esparraguera, Josep Maria Palet Martínez, Gérard Chouquer, *Réalités archéologiques et restitution théorique des parcelles: analyse du problème sur quelques exemples hispaniques* (1996)
- Enrique Ariño Gil, *Centuriaciones romanas en el valle medio del Ebro: Provincia de la Rioja* (1986)
- Esther Rodrigo i Requena, Josep Guitart i Duran, *L'evolució del poblament i de l'organització de l'Ager de Iesso de l'època Ibèrica a l'antiguitat tardana. Estudi de l'ocupació i estructuració del territori* (2005)
- Ettore Lepore, Moses I. Finley, *Problemi dell'organizzazione della chora coloniale* (1973)
- G. Chouquer, *Structures agraires en Italie centro-méridionale: cadastres et paysages ruraux* (1987)
- Gérard Chouquer, «Les formes des paysages. 2. Archéologie des parcelles». *Actes du Colloque d'Orléans* (mars 1996)
- Gérard Chouquer, François Favory, *Les paysages de l'Antiquité. Terres et cadastres de l'Occident romain (IVe s. avant J.-C./IIIe s. après J.-C.)* (1991)
- Georges Vallet, *Urbanisation et organisation de la chora coloniale grecque en Grande Grèce et en Sicile* (1983)

- Helena Kirchner, «Espais irrigats andalusins a la Serra de Tramuntana de Mallorca i la seva vinculació amb el poblament», *Afers. Fulls de Recerca i Pensament* (1994)
- Isaac Moreno Gallo, *Vías romanas. Ingeniería y técnica constructiva* (2006)
- Isaías Arrayás Morales, *Morfología histórica del territorio de Tarraco (ss. III-I a.C.)* (2006)
- Jaime Coll Conesa, Lourdes Mazaira Cabana-Verdes, Salvadora Riutort Mir, *Evolución del hábitat durante la Prehistoria y la Antigüedad en el término municipal de Alcudia (Mallorca)* (1984)
- Javier Aramburu-Zabala, *La evolución del paisaje en Mallorca del Bronce antiguo a la romanización, Arqueología espacial* (1998)
- J. B. Campbell, «Shaping the rural environment: surveyors in ancient Rome», *Journal of Roman Studies* (1996)
- J. M. Macias, J. A. Remolà, X. Dupré, *Topografía y evolución urbana* (2004)
- Jean Pierre Adam, *Groma et chorobate. Exercices de topographie antique* (1982)
- J. M. Gurt i Esparraguera, J. Buxeda i Garrigós, J. Cardell i Perelló, «Aplicación informática al estudio del territorio en época antigua: Centuriaciones Romanas», *Complutum* (1991)
- John Bradford, *Ancient landscapes. Studies, field archaeology* (1957)
- Joan Sanmartí, Joan Santacana Mestre, Maria Carme Belarte Franco, David Asensio i Vilaró, «Paisatges ibèrics: Tipus d'assentaments i formes d'ocupació del territori a la costa central de Catalunya durant el període ibèric ple», *Saguntum. Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia* (1998)
- José Uroz Sáez, Antonio M. Poveda Navarro, José Uroz, José Miguel Noguera, Filippo Coarelli, *Modelos romanos de integración territorial en el sur de Hispania Citerior* (2008)
- José Uroz, José Miguel Noguera, Filippo Coarelli, *Iberia e Italia: modelos romanos de integración territorial* (2008)
- Josep Maria Palet, A. Bouet, F. L. Verdin, *Estructuras agrarias en el territorio de Tarraco (Tarragona): organización y dinámica del paisaje en época romana* (2005)
- L. Capogrossi, *La terra in Roma antica. Forme di proprietà e rapporti produttivi, I (età arcaica)* (1981)
- L. Decramer, R. Hilton, A. Plas, *Centuriations et orientation solaire. Les bornes gromatiques de Tunisie* (2001)
- Lorenzo Quilici, Stefania Quilici Gigli, Università di Bologna, *Introduzione alla topografia antica* (2004)
- Lorenzo Abad Casal, *La reorganización del territorio. Los paisajes de la romanización* (2003)
- M. Fulford, D. Miles, *Town and country in Roman Britain - A parasitical relationship?* (1982)
- María Ruiz del Árbol Moro, *La arqueología de los espacios cultivados. Terrazas y explotación agraria romana en un área de montaña: La sierra de Francia (Salamanca)* (2005)
- Mar Zamora Merchán, Ignacio Grau Mira, *Visibilidad y SIG en arqueología: mucho más que ceros y unos* (2006)
- M. J. López Medina, *Ciudad y territorio en el sudeste peninsular durante la época romana* (2004)
- Martin Millett, John Rich, Andrew Wallace-Hadrill, *Roman towns and their territories: an archaeological perspective* (1991)
- Max Guy, Gérard Chouquer, *Géométrie des parcelles régulières: le problème des dimensions* (1996)
- Michael Jonathan Taunton Lewis, *Surveying Instruments of Greece and Rome* (2001)
- Mireille Corbier, John Rich, Andrew Wallace-Hadrill, *City, territory and taxation* (1991)
- Onofre Rullan Salamanca, *La construcció territorial de Mallorca* (2002)
- Onofre Rullan, «Una aproximació a la geografia històrica de Mallorca», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* (2004)
- P. López Paz, *La ciudad romana ideal* (1994)
- Roland Martin, «Rapports entre les structures urbaines et les modes de division et d'exploitation du territoire», a: FINLEY, Moses I. *Problèmes de la terre en Grèce ancienne* (1973)
- R. González Villaescusa, *Las formas de los paisajes mediterráneos* (2002)
- Rosa Plana Mallart, Julio Mangas Manjarrés, Jaime Alvar Ezquerro, *La chora de Emporion* (1998)

NOMS DE LLOC ESOTÈRICS I DIVINS DE MALLORCA

Vicenç Carbonell Virella

Al nostre butlletí de la Societat d'Onomàstica s'han publicat quatre relacions provisionals de topònims esotèrics i complementaris de les terres de parla catalana. La primera s'inscriu en el núm. 97, de l'any 2004, la segona en el núm. 103, de l'any 2006, la tercera en el núm. 110, de l'any 2008, i la quarta en el núm. 123, de l'any 2012. En aquesta darrera llista, aquests noms de lloc arribaven a 1.796 entrades. Actualment, mercès a diversos col·laboradors, ja disposem de 2.219 entrades d'aquesta naturalesa.

En aquesta nova oportunitat —a semblança de les anteriors convocatòries—, l'inventari de Mallorca consta de prop de dues-centes entrades, les quals estan detallades per ordre alfabètic en una taula on figura el topònim, el seu genèric, el municipi on pertany i la informació disponible. A les notes, es dona la seva situació i es comenten algunes llegendes que s'han publicat. La present llista s'ha confeccionat, en gran part, gràcies a l'estimable col·laboració del nostre amic i conegut mallorquí Miquel Àngel Escanelles Garau.

Repetim el que hem comentat en altres ocasions, esotèric és tot allò misteriós, incompreensible i ocult per als no iniciats. Considerem topònims esotèrics els que incorporen els substantius Bruixa, Bruixo, Bruixot, Bruixeta, Encantària, Fada i Dona d'Aigua, Diable (antònim d'Àngel) i els seus sinònims Diabló, Dimoni, Banyeta, Lucífer, Satanàs i Botero, Infern (antònim de Cel i Paradís, i sinònim de Llimbs), Infernet i Purgatori. Quant als noms de lloc complementaris o divins, hem inventariat Ànima, Cel (ja hem dit, antònim d'Infern), Llum, Àngel (antònim de Diable), Missa, Déu, Jesús, Papa, Bisbe, Calvari (exclusos els santuaris), Paradís (oposat a l'Infern), Diví, Llimbs (sinònim d'Infern), Fe, Misteri i altres. També hi podrien entrar dracs, frares, monjos i capellans, tots de gran difusió toponímica, però, per ara els tenim en la reserva.

No cal dir que la toponímia esotèrica és universal, ja que aquestes denominacions es troben en totes les llengües del món. Per proximitat, hem afegit a la llista uns exemples. Són el Barranco del Infierno i els Picos del Infierno, localitzats al Pirineu aragonès, però n'hi ha arreu de la península Ibèrica. Així, al SE de la província de Guadalajara, al municipi de Peñalen (Alto Tajo), a tocar la província de Conca, hi consten la Sima del Diablo, el Pozo del Infierno i la Puerta del Infierno (*Onomàstica* número 94, pàg. 375, 376 i 379). De fet, segons vam llegir en un altre butlletí interior de la nostra Societat d'Onomàstica (número 54-55, pàg. 469), la veu popular ha batejat els llocs segons el benestar o el malestar de l'indret: Purgatori, Infern, Glòria, Paradís, etc.

Avui, a Mallorca hi tenim enregistrats 56 inferns, 27 dimonis, 20 ànimes, 14 bruixes i els seus derivats, 9 àngels, 8 purgatoris, 8 diables, 8 papes, 8 bisbes, 8 misses i derivats, 6 banyetes, 5 déus, 4 Jesús, 3 fes, 2 paradisos, 2 sants, 2 llums i una unitat de cadascun dels següents: calvari, llim, bisbal i bonjesús.

Entre els genèrics més habituals, és a dir, a part dels més o menys sovintejats Can, Cal, Son, coves, cloves, fonts, camps, horts, camins, comes, comelles, penyals, clots, passos, pujols, torrents, molins, forats (aquests solen ser sempre de l'Infern), racons, gorgs, carrers, turons, talaies, síquies, roques, etc., a Mallorca n'hi ha de prou curiosos. Com a exemples cal esmentar la “Cadera des Bisbe” a Andratx, el “Barret del Bisbe” a Lluçmajor, l’“Esquena del Bon Jesús” a Sant Llorenç des Cardassar, la “Tenassa de sa Bruixa” a Puigpunyent, les “Potades del Dimoni” a Esporles, la “Potada del Dimoni” a Montuïri, la “Culada del Dimoni” a Esporles, el “Pou del Dimoni” a Palma, el “Tremolor de l'Infern” a Artà, les “Voltetes de l'Infern” a Escorca, les “Portes de l'Infern” a Lluçmajor i els “Inferns de ses Voltes” a Sant Llorenç des Cardassar. I n'hi deu haver més.

Tot i què tenim alguna recent aportació, a mitjan desembre de 2014 seguim dient que la llista és provisional. Seran ben rebudes tota mena d'esmenes i afegits que puguin millorar i incrementar el nombre d'aquest tipus de noms de lloc de l'illa. Moltes mercès anticipades per qualche col·laboració.

Llista provisional de noms de lloc esotèrics i divins de Mallorca

Núm.	Topònim	Genèric	Municipi	Informació	Notes
1350	Àngel,	Can.	Campos	Miquel Àngel Escanelles	Toponímimallorca.net: A ponent de Campos; Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1348	Àngel,	l'.	Capdepera	Miquel Àngel Escanelles	Toponímimallorca.net: Proper a la carretera d'Artà a Banyamel; Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca; Navetiforme de l'Àngel, a Banyamel (Guia Arqueològica de Mallorca, 211/212).
1349	Àngel,	Can.	Sant Llorenç des Cardassar	Miquel Àngel Escanelles	Toponímimallorca.net: A migdia de Son Servera i ponent de la cala Millor.
1353	Àngel,	clova de l'.	Sant Llorenç des Cardassar	Miquel Àngel Escanelles	Toponímimallorca.net: Al NO de Sant Llorenç i al SO d'Artà. Una clova és un tros de terra bona, cultivada, tancada de paret.
1354	Àngel,	font de ca s'.	Sóller	Miquel Àngel Escanelles	Toponímimallorca.net: Al NE del port de Sóller, en la carretera interior. Miquel Gual. Jaume Albertí. Les fonts de Sóller.
1347	Angelets,	coma des.	Capdepera	Miquel Àngel Escanelles	Toponímimallorca.net: A ponent de les coves d'Artà, limitant amb el municipi de Son Servera.
1346	Angelí,	Can.	Palma	Miquel Àngel Escanelles	Toponímimallorca.net: Al N de la ciutat i de la circumval·lació.
1352	Àngels,	camp des.	Llucmajor	Miquel Àngel Escanelles	Toponímimallorca.net: A la costa, dins la urbanització Cala Pi. Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1080	Àngels,	carrer dels.	Selva	Onomàstica	Butlletí, 28, juny de 1987, pàg. 24: Es troba des de l'any 1881.
1351	Ànima,	Can Joan de s'.	Campos	Miquel Àngel Escanelles	Toponímimallorca.net: Entre Campos i Santanyí.
1637	Ànima,	molí d'en Roca o de s'.	Manacor	Manacor Turístic	Ajuntament de Manacor. Delegació de Turisme (23-2-2009): Al sud de la part antiga del poble, a llevant del carrer de la Comtessa, existeix un lloc alt on queden les restes de 10 molins. Un d'ells està restaurat i porta el nom de "Molí d'en Roca o de s'Ànima".
1355	Ànimes,	Ca les.	Alcúdia	Miquel Àngel Escanelles	Toponímimallorca.net: Al NO d'Alcúdia i a ponent de Bahía Club. Límit entre Alcúdia i Pollença.
1583	Ànimes,	Ca les.	Alcúdia	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1053	Ànimes,	cova de	Andratx	Onomàstica	Butlletí, 23, 125/127: A la costa.

Núm.	Topònim	Genèric	Municipi	Informació	Notes
		ses.			Segons Toponíamallorca.net: és a la costa del sud d'Andratx, vers la cala Llamp i a llevant de sa Mola; Miquel Àngel Escanelles, segons Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1356	Ànimes,	pas de ses.	Andratx	Miquel Àngel Escanelles	Toponíamallorca.net: És al N d'Andratx i al NE de Sant Elm. Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
308	Ànimes,	talaia de ses.	Banyalbufar	GEC	Antiga vigilància de la costa N, construïda al segle XVI. També es diu sa Torreta, la talaia des Verger, etc. (volum 2, 193). <i>Onomasticon</i> II, pàg. 199 diu "Torre de Ses Ànimes"; Mapa de Mallorca DM: "Torre de Ses Ànimes", al SO de Banyalbufar.
852	Ànimes,	lloc o casa d'.	Felanitx	Onomasticon	Volum II, 199.
1357	Ànimes,	camp de ses.	Llucmajor	Miquel Àngel Escanelles	Toponíamallorca.net: Situat al sud de la carretera de Llucmajor a Campos. Bartomeu FONT. Mapa de Llucmajor.
1361	Ànimes,	ses.	Llucmajor	Miquel Àngel Escanelles	Toponíamallorca.net: És al NO de Llucmajor, sota la carretera de Palma. Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1358	Ànimes,	ca ses.	Montuïri	Miquel Àngel Escanelles	Toponíamallorca.net: És troba al NO de Montuïri, damunt la carretera de Palma a Manacor. Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1363	Ànimes,	hort de ses.	Palma	Miquel Àngel Escanelles	Toponíamallorca.net: A llevant de Palma i a migdia de la carretera de Manacor. Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
2196	Ànimes,	ca les.	Pollença	Miquel Àngel Escanelles	Comunicació 2-2-2014: Devora el pont de can Roig.
1364	Ànimes,	hort de ses.	Porreres	Miquel Àngel Escanelles	Toponíamallorca.net: No lluny i al N de Porreres. Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1359	Ànimes,	ca ses.	Puigpunyent	Miquel Àngel Escanelles	Toponíamallorca.net: Situat al SO de Puigpunyent, en el lloc de Galilea. Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
891	Ànimes,	vinya de ses.	Santanyí	Onomàstica	Butlletí 92, 71: Segons Cosme AGUILÓ.
1362	Ànimes,	camí de ses.	Sencelles	Miquel Àngel Escanelles	Toponíamallorca.net: Entre Sencelles i Costitx, a migdia de la carretera. Mapa Topogràfic de les Illes

Núm.	Topònim	Genèric	Municipi	Informació	Notes
					Balears MTB 1:5.000.
1212	Ànimes,	carrer de les.	Sineu	Onomàstica	Butlletí 42, 50, 51, 54: Empadronament de 1824 i 1864.
1652	Ànimes,	ca les.	Sóller	Miquel Àngel Escanelles	Plàcid PEREZ. Cadastre de Sóller de 1968
1360	Ànimes,	ca ses.	Valldemossa	Miquel Àngel Escanelles	Toponímiamallorca.net: A la carretera de Valldemossa a Deià, un xic més amunt de s'Estaca. Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1582	Banyeta,	Can.	Alcúdia	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1604	Banyeta,	hort de Can.	Campos	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1605	Banyeta,	Can.	Campos	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca; Al SE de Campos (Mapa Mallorca DM).
1624	Banyeta,	Can.	Manacor	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1678	Banyeta,	Can.	Manacor	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1636	Banyeta,	can.	Petra	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
887	Bisbal,	sa.	Selva	Alcover-Moll	Alqueria del poble de Caimari, situat al nord de la vila de la Selva (volum 2, 495).
1599	Bisbe Pasqual,	Cal.	Bunyola	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1587	Bisbe,	cadira des.	Andratx	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1590	Bisbe,	Cas.	Artà	Miquel Àngel Escanelles	Comunicació personal.
792	Bisbe,	cuina del.	Cabrera	Onomàstica	Butlletí 2, 17: Sa Cuina del Bisbe.
1617	Bisbe,	es.	Estellencs	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000; Onomàstica 78, 46 i 49: és un topònim orogràfic.
592	Bisbe,	barret del.	Llucmajor	Llibre Llucmajor	Núm. 354: Sobre una gran pedra fitada dins l'aigua, tocant la costa, no lluny de les pedreres de la Seu. També hi ha el barret des Capellà (foto núm. 309).
1628	Bisbe,	punta del.	Manacor	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca. Al N de les Cales de Mallorca (Mapa Topogràfic de Manacor 1:40.000, 2007).
1633	Bisbe,	síquia des.	Muro de Mallorca	Miquel Àngel Escanelles	Francesc Lillo. Toponímia de s'Albufera; mapa de Mallorca (1736)

Núm.	Topònim	Genèric	Municipi	Informació	Notes
					del tinent coronel Landaeta, per Vicenç M. Rosselló, a Miscel·lània Albert Manent, pàg. 407, indica que aleshores es deia "Estañis del Bisbe" i la transcripció moderna és "estany del Bisbe", al que avui és s'Albufera.
1647	Bonjesús,	esquena del.	Sant Llorenç des Cardassar	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1644	Bruixa o des Grau,	penyal d'en.	Puigpunyent	Miquel Àngel Escanelles	Onofre Rullan. Toponímia d'Esporles.
1591	Bruixa,	sa.	Artà	Miquel Àngel Escanelles	Tomàs Vibot. Possessions de Mallorca.
1621	Bruixa,	font.	Fornalutx	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
2131	Bruixa,	font de sa.	Manacor	Miquel Àngel Escanelles	Comunicació 22-7-2012: recollit per Antoni Pascual Esteva, és al llogaret de Son Macià. Ningú no sap l'origen del nom.
1054	Bruixa,	en.	Puigpunyent	Onomàstica	Butlletí 23, 249: És el nom d'un coll de tords de la vall de Superna. També conegut per penyal des Grau
1641	Bruixa,	tenassa de sa.	Puigpunyent	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1642	Bruixa,	roca de sa.	Puigpunyent	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1592	Bruixes,	na.	Banyalbufar	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1593	Bruixes,	comellar de ses.	Banyalbufar	Miquel Àngel Escanelles	Tomàs Vibot. Son Bunyola.
1612	Bruixes,	cova de les.	Escorca	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
77	Bruixes,	puig de ses.	Llucmajor	Talaia	Forma part de la muntanya de Randa, segons Onomasticon III, 128/176 (Butlletí juny 1995); Miquel Àngel Escanelles, segons Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca; Comunicació de Reig (14-10-2010): esmentat a la novel·la <i>Han plogut panteres</i> de Gabriel Janer Manila, situat prop d'Algaida; Escanelles (21-10-2010) diu que no forma part de la muntanya de Randa, car en realitat és l'extrem oriental del puig de Galdent, un massís proper. És frontera amb el municipi d'Algaida, però a Llucmajor.
1634	Bruixes,	comellar de ses.	Palma	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.

Núm.	Topònim	Genèric	Municipi	Informació	Notes
1165	Bruixes,	cova de les.	Pollença	Joan Reig	En l'itinerari de Mortitx o Moritx, al clot de l'Infern, núm. 1036; <i>Vèrtex</i> , núm. 207, juliol-agost de 2006, pàg. 25: a llevant de l'arribada a mar del torrent de Mortitx, al N de Lluc.
1594	Bruixot,	penyal des.	Banyalbufar	Miquel Àngel Escanelles	Tomàs Vibot. Sa Mola de Planícia.
745	Calvari,	el.	Alcúdia	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
2181	Déu,	cova de la Mare de.	Calvià	Joan Reig	Comunicació 13-5-2013: Segons els plects de la separata <i>Atlas Geogràfic Històric dels Països Catalans d' El Temps</i> , núm. 2003.
1613	Déu,	clot de.	Escorca	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1615	Déu,	font de.	Esporles	Miquel Àngel Escanelles	Onofre Rullan. Toponímia d'Esporles.
1635	Déu,	camp de.	Palma	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1651	Déu,	can ull de.	Sóller	Miquel Àngel Escanelles	Plàcid Pérez. Cadastre de Sóller de 1968
1603	Diable,	pas des.	Campanet	Miquel Àngel Escanelles	Antoni Ordinas. Els noms de lloc del terme de Selva.
1611	Diable,	pas d'en.	Escorca	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1614	Diable,	culada del.	Esporles	Miquel Àngel Escanelles	Onofre Rullan. Toponímia d'Esporles.
1534	Diable,	cova del.	Manacor	Joan Reig	Pel Canal 33 sortien uns escaladors que pujaven parets sobre el mar i queien al mar sense fer-se mal a l'indret de la cova del Diable; segons Escanelles, el seu veritable nom és "cova del Dimoni" (núm. 1623).
1625	Diable,	puig del.	Manacor	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000. Al SE de Manacor, vora la muntanya Grossa (Mapa Topogràfic de Manacor 1:40.000, 2007).
1639	Diable,	Can.	Pollença	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1597	Diabes,	torrent dels.	Bunyola	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000; Antoni Ordinas i Miquel Grimalt, a <i>Miscel·lània Albert Manent</i> , pàg. 307, en fan esment.
1598	Diabes,	comellar des.	Bunyola	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1584	Dimoni,	Cal.	Algaida	Miquel Àngel	Mapa Topogràfic de les Illes Balears

Núm.	Topònim	Genèric	Municipi	Informació	Notes
				Escanelles	MTB 1:5.000; comunica Joan Reig (22-9-2011) que és un restaurant que es troba al quilòmetre 21 de la carretera de Palma a Manacor.
1595	Dimoni,	Cal.	Binissalem	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1600	Dimoni,	garrovers del.	Bunyola	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
793	Dimoni,	el.	Cabrera	Onomàstica	Butlletí, 2, 17.
794	Dimoni,	pedra del.	Cabrera	Onomàstica	Butlletí, 2, 17.
1606	Dimoni,	pedrera del.	Campos	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1607	Dimoni,	Can.	Campos	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1609	Dimoni,	cova del.	Deià	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1616	Dimoni,	potades del.	Esporles	Miquel Àngel Escanelles	Onofre Rullan. Toponímia d'Esporles.
1618	Dimoni,	Can.	Felanitx	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1619	Dimoni,	cova del.	Felanitx	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1620	Dimoni,	Son.	Felanitx	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1674	Dimoni,	Can.	Felanitx	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1675	Dimoni,	Can.	Felanitx	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1676	Dimoni,	Can.	Felanitx	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1455	Dimoni,	clot del.	Llucmajor	Internet Top. Mall.	Veí del clot de l'Infern i es puig de la Glòria (1-6-2008); Miquel Àngel Escanelles, segons Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1623	Dimoni,	cova del.	Manacor	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000; ens informà Reig que pel Canal 33 sortien uns escaladors que pujaven parets sobre el mar i queien al mar sense fer-se mal a l'indret de la cova del Diable (núm. 1534), nom que no correspon a la realitat.
1626	Dimoni,	Cal.	Manacor	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1679	Dimoni,	Can.	Manacor	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.

Núm.	Topònim	Genèric	Municipi	Informació	Notes
1680	Dimoni,	Can.	Manacor	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1681	Dimoni,	Can.	Manacor	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1631	Dimoni,	potada del.	Montuiri	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1632	Dimoni,	Can.	Muro de Mallorca	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
2156	Dimoni,	pou del.	Palma	Miquel Àngel Escanelles	Comunicació 5-3-2013. És dins el bosc que rodeja el castell de Bellver: "Bellver és molt més que un tema de postal. És un territori verd, històric, fòssil, devora mateix de la ciutat. Una reserva de natura i passat. No cal visitar el castell, només cal perdre's al pinar per buscar les restes de l'antic polvorí, guaitar a les reixes de les coves amb el Pou del Dimoni, trepitjar les velles roderes obertes en terreny ric en fòssils."
1649	Dimoni,	Can.	Sineu	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1654	Dimoni,	talaiot del.	Valldemossa	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1056	Dimonis,	molí des.	Palma	Onomàstica	Butlletí 23, 115; Miquel Àngel Escanelles, segons Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1580	Fe,	Son.	Alcúdia	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca. Al SO d'Alcúdia i a ponent de la badia (Mapa Mallorca Geo/Estel 1:100.000); Mapa Mallorca DM.
1581	Fe,	Can.	Alcúdia	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1650	Fe,	Can.	Sineu	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1445	Infern des Moreis,		Porreres	Internet Top. Mall.	1-6-2008; Miquel Àngel Escanelles, segons Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1648	Infern Vell i Infern Nou,		Sant Llorenç des Cardassar	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1444	Infern,	clot d'.	Algaida	Internet Top. Mall.	És a Son Coll (1-6-2008). Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1458	Infern,	camí de l'.	Algaida	Internet Top. Mall.	1-6-2008: al SO d'Algaida i a l'O de la carretera de Lluçmajor; Miquel Àngel

Núm.	Topònim	Genèric	Municipi	Informació	Notes
					Escanelles, segons Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1554	Infern,	comellar d'.	Algaida	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1505	Infern,	cova de l'.	Andratx	Gener Aymamí	Comunicació 23-10-2008 i 24-2-2011: Segons la revista <i>Speleon</i> , tom 18, 1971, del Centre Excursionista de Catalunya, és una cavitat de l'illa sa Dragonera, "en un desmunte de la carretera. A la entrada de curva que antecede a los torrentes de Cala Cucó".
1438	Infern,	xaragall d'.	Artà	Internet Top. Mal.	Quan dona la situació de la sinya de s'Hort de sa Begura, diu que està situada vora el camí que, passant per ses Planes i Carrossa, ens podria portar a Artà. Una mica més enllà de la sèquia que, portant l'aigua de la font d'en Remena, nodria el molí d'aigua de ses Planes i que fa de partió entre les antigues possessions de ses Planes i sa Begura. Gairebé on s'ajunen els xaragalls de sa Vinyassa i d'Infern (1-6-2008). Pot ser el mateix 1448?
1463	Infern,	tremolor de l'.	Artà	Internet Top. Mal.	És a les muntanyes d'Artà (1-6-2008); Miquel Àngel Escanelles, segons Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1469	Infern,	forat d'.	Banyalbufar	Internet Top. Mal.	Se situa al port des Canonge, a ponent de Nova Valldemossa (1-6-2008); Miquel Àngel Escanelles, segons Tomàs Vibot. Son Bunyola.
1462	Infern,	racó de l'.	Bunyola	Internet Top. Mal.	És a la serra d'Alfàbia (part de la serra de Tramuntana), que és límit dels municipis de Sóller i Bunyola (1-6-2008); Miquel Àngel Escanelles, segons Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1465	Infern,	font de l'.	Bunyola	Internet Top. Mal.	Situat a s'Estremera, al SE del poble (1-6-2008); Miquel Àngel Escanelles, segons Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1470	Infern,	l'.	Bunyola	Internet Top. Mal.	A Biniforani, a prop i a ponent de la carretera de Bunyola a Sóller (1-6-2008); Miquel Àngel Escanelles, segons Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1596	Infern,	comellar de l'.	Bunyola	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1464	Infern,	comellar d'.	Calvià	Internet Top. Mal.	A la serra de na Burguesa (1-6-2008); Miquel Àngel Escanelles, segons

Núm.	Topònim	Genèric	Municipi	Informació	Notes
					Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1601	Infern,	clot d'.	Calvià	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1471	Infern,	l'.	Campanet	Internet Top. Mal.	A Santiani (1-6-2008); Miquel Àngel Escanelles, segons Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1608	Infern,	gorg d'.	Deià	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
114	Infern,	clot d'.	Escorca	Onomàstica	Butlletí, 34, 2: Entre sa Calobra i el torrent de Pareis (Butlletí Talaia, març de 1996); segons Joan Reig: Un itinerari passa pels Binis, la font de sa Balma i la coma Fosca. Aquí diu que el comellar és la part superior de la coma, sota el puig Major, al N o NO d'aquest. Herbert Heinrich: <i>Doce excursiones clásicas por Mallorca</i> , Moll, 1987; des del clot de l'Infern es veu el torrent de Pareis (amb fotos); Miquel Àngel Escanelles, segons Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca; informació de Ventura Castellvell: al llibre <i>Torrent de Pareis</i> d'A. Ordinas i A. Reynés, Moll, 1996, hi ha els "Clots de l'Infern", que són dos, el clot de l'Infern de Baix i el clot de l'Infern d'Alt.
1093	Infern,	voltetes de l'.	Escorca	Onomàstica	Butlletí, 34, 2; és al torrent de s'Esmorcador, darrere el puig Roig, desembocant vora el corral d'en Figuera (Internet 1-6-2008); Miquel Àngel Escanelles, segons Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1610	Infern,	comellar de l'.	Escorca	Miquel Àngel Escanelles	És un comellar; segons Internet 1-6-2008, l'Infern a sa Calobra és entre el torrent de Pareis i la carretera. Atles de la Gran Enciclopèdia de Mallorca; informació de Ventura Castellvell: al llibre <i>Torrent de Pareis</i> d'A. Ordinas i A. Reynés, Moll, 1996, hi ha el comellar de l'Infern.
1456	Infern,	torrent d'./torrent de l'.	Esporles	Internet Top. Mall.	1-6-2008; Miquel Àngel Escanelles, segons Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000; Antoni ORDINAS i Miquel GRIMALT, a Miscel·lània Albert MANENT, pàg. 306, diuen que hi ha dos torrent d'Infern a Mallorca.
1088	Infern,	comellar de l'.	Inca	Onomàstica	Butlletí, 34, 2; pot ser l'Infern situat al puig de Santa Magdalena (Internet

Núm.	Topònim	Genèric	Municipi	Informació	Notes
					Top. Mall. 1-6-2008); Miquel Àngel Escanelles, segons Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1092	Infern,	clot de l'.	Inca	Onomàstica	Butlletí, 34, 2.
1450	Infern,	comellar de l'.	Lloseta	Internet Top. Mall.	És as Filicomís (1-6-2008); Miquel Àngel Escanelles, segons Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
538	Infern,	portes de l'.	Llucmajor	Llibre Llucmajor	Pàg. 168/170: A Llucamet segons el Mapa General de Mallorca (1952-1962); recollit per Mascaró, estan situades als penya-segats de la marina de Llucmajor, al sector de Llucamet (Internet Top. Mal. 1-6-2008): a migdia de la urbanització El Dorado, prop del carrer del cap Blanc; Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1454	Infern,	clot de l'.	Llucmajor	Internet Top. Mall.	És a Míner. Contraposició amb el puig de la Glòria (1-6-2008); Miquel Àngel Escanelles, segons Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1468	Infern,	clot d'.	Llucmajor	Internet Top. Mall.	A la serra de Galdent, a ponent de Randa, just al límit del municipi de Llucmajor amb el d'Algaida (1-6-2008); Miquel Àngel Escanelles, segons Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1987	Infern,	clot de l'.	Llucmajor	Dídac Martorell	Comunicació de data 27-11-2014: Es tracta d'un comellar o lit del torrent des Jueus, torrent que pertany a Llucmajor i que fa partió amb el municipi de Palma. És un topònim d'ús viu, car Pere Galiana Veiret, des Coll d'en Rabassa (Palma), informador habitual per al Nomenclàtor toponímic de les Illes Balears (NOTIB), digué en una entrevista que sa mare, a principi dels anys vint del segle XX, ja feia ús del nom, perquè hi tenia una casa a prop.
1095	Infern,	comellar d'.	Manacor	Onomàstica	Butlletí, 34, 2; Miquel Àngel Escanelles, segons Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1457	Infern,	clova de l'.	Manacor	Internet Top. Mall.	Clova manacorina (1-6-2008); Miquel Àngel Escanelles, segons Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1452	Infern,	comellar de s'.	Maria de la Salut	Internet Top. Mall.	És a Roqueta (1-6-2008); Miquel Àngel Escanelles, segons Mapa

Núm.	Topònim	Genèric	Municipi	Informació	Notes
					Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1459	Infern,	camí de l'.	Petra	Internet Top. Mall.	1-6-2008; Miquel Àngel Escanelles, segons Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000. És a la zona de Bonany.
1682	Infern,	camí de l'.	Petra	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000. És a la zona de Son Dalmau.
1036	Infern,	clot d'.	Pollença	Onomàstica	Butlletí, 19, 7. Segons Joan Reig, a la guia de Herbert Heinrich <i>Doce excursiones clásicas por Mallorca</i> , 1987, es passa pel Rafal d'Ariant i des de Mortitx va a la cova de les Bruixes, a la costa i sota el cingle Verd. Darrere aquest cingle, molt enlaire, és el clot d'Infern; <i>Vèrtex</i> , núm. 207, juliol-agost de 2006, pàg. 26, els Clots d'Infern, a migdia de la carretera d'Escorca a sa Calobra, damunt el torrent de Pareis; és al puig Gros de Ternelles, acabant a la cala Solleric (Internet 1-6-2008); Miquel Àngel Escanelles, segons Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000. És a Ariant.
1683	Infern,	clot d'.	Pollença	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000. És a Son Grua.
1684	Infern,	clot d'.	Pollença	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000. És a Fartàritx.
1443	Infern,	clot d'.	Sant Joan de Sineu	Internet Top. Mall.	És a Hortí (1-6-2008); Miquel Àngel Escanelles, segons Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1090	Infern,	comellar de l'.	Santanyí	Onomàstica	Butlletí, 34, 2; És al puig de ses Donardes (Internet 1-6-2008); Miquel Àngel Escanelles, segons Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1091	Infern,	comellar de l'.	Selva	Onomàstica	Butlletí, 34, 2; A Moscarí, devora el Purgatori (Internet 1-6-2008); Miquel Àngel Escanelles, segons Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca; Coma i comellar a Mallorca, per Mateu Morro, a <i>Miscel·lània Albert Manent</i> , pàg. 287.
1442	Infern,	l'.	Selva	Internet Top. Mall.	És a Son Fuster (1-6-2008).
1466	Infern,	clot de l'.	Selva	Internet Top. Mall.	A Bibiatzent, límit de Selva amb Mancor de la Vall (1-6-2008); Miquel Àngel Escanelles, segons Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.

Núm.	Topònim	Genèric	Municipi	Informació	Notes
1213	Infern,	carrer de l'.	Sineu	Onomàstica	Butlletí 42, 52, 53: Padró de 1863 i empadronament de 1864.
1467	Infern,	comellar d'.	Valldemossa	Internet Top. Mall.	A Pastoritx, entre Valldemossa i Bunyola (1-6-2008); Miquel Àngel Escanelles, segons Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1096	Infern.	puig d'.	Sant Llorenç des Cardassar	Onomàstica	Butlletí, 34, 2: Nom d'una possessió del municipi. És un Infern que no porta article. En el mateix municipi hi ha dues possessions llorençines que porten el nom d'Infern Vell (foto de la casa de Sant Llorenç) i Infern Nou (Internet 1-6-2008); Miquel Àngel Escanelles, segons Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1453	Infernet,	comellar de s'.	Maria de la Salut	Internet Top. Mall.	És a Roqueta (1-6-2008); Miquel Àngel Escanelles, segons Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1460	Infernets,	camí des.	Maria de la Salut	Internet Top. Mall.	1-6-2008; Miquel Àngel Escanelles, segons Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1449	Infernets,	es.	Muro de Mallorca	Internet Top. Mall.	És a s'Albufera de Muro (1-6-2008); Miquel Àngel Escanelles, segons Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1094	Infernó,	l'.	Alaró	Onomàstica	Butlletí, 34, 2.
1451	Infernó,	comellar de l'.	Lloseta	Internet Top. Mall.	És as Filicomís (1-6-2008); Miquel Àngel Escanelles, segons Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1447	Inferns de Balafí		Sant Llorenç des Cardassar	Internet Top. Mall.	1-6-2008; Miquel Àngel Escanelles, segons Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000; el topònim es refereix a terrenys, segurament els menys productius, de la possessió («mas» com dieu vosaltres) anomenada Balafí (27-12-2009).
1446	Inferns de ses Voltes,		Sant Llorenç des Cardassar	Internet Top. Mall.	1-6-2008; Miquel Àngel Escanelles, segons Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000; el topònim es refereix a terrenys, segurament els menys productius, de la possessió («mas» com dieu vosaltres) anomenada ses Voltes (27-12-2009).
1448	Inferns,	ets.	Artà	Internet Top. Mall.	És a Carrossa (1-6-2008). Pot tractar-se del mateix núm. 1438; Miquel Àngel Escanelles, segons Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.

Núm.	Topònim	Genèric	Municipi	Informació	Notes
1602	Inferns,	comellar des.	Calvià	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1089	Inferns,	comellar dets.	Puigpunyent	Onomàstica	Butlletí, 34, 2, diu «comellar de l'Infern»; segons Internet Top. Mall., el lloc del «comellar dets Inferns» és al llogaret de Galilea (1-6-2008). Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1461	Inferns,	camí dels.	Sencelles	Internet Top. Mall.	1-6-2008; Miquel Àngel Escanelles, segons Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1585	Jesús,	Can.	Andratx	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1586	Jesús,	comellar de Can.	Andratx	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1588	Jesús,	Cas.	Artà	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1645	Jesús,	camp de.	Sant Joan de Sineu	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1101	Llims,	comellar des.	Banyalbufar	Onomàstica	Butlletí, 34, 2.
1646	Llum,	clova de sa.	Sant Llorenç des Cardassar	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1643	Llumet,	comellar des.	Puigpunyent	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1622	Missa,	Can.	Inca	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1677	Missa,	Can.	Inca	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
864	Misser Arnau,		Llucmajor	Onomasticon	Volum V, pàg. 290: Partida del terme, a un quilòmetre al sud de Llucamet. Antigament tractament de 'missenyor'.
866	Missèr,	es.	Santa Margalida	Onomasticon	Volum V, pàg. 290: Partida del terme. Antigament tractament de 'missenyor'.
865	Missèr,	hort de Can.	Selva	Onomasticon	Volum V, pàg. 290: Partida del terme. Antigament tractament de 'missenyor'.
1079	Missèr,	carrer de Cas.	Selva	Onomàstica	Butlletí, 28, juny 1987, pàg. 24: Referència des de 1924. Deu el nom a l'existència d'una casa anomenada cas Missèr.
868	Missera,	na.	Costitx	Onomasticon	Volum V, pàg. 291: Finca de Son Barrera. Potser ve del tractament 'missenyora'. A Mallorca, dona que

Núm.	Topònim	Genèric	Municipi	Informació	Notes
					xerra molt amb pretensions de saber moltes coses, o que es mostra aviciada i exigent (GEC 10, 123).
869	Missèro,	Cas.	Montuïri	Onomasticon	Volum V, 291: Partida (no Misseró), potser masculí secundari, partint del femení Missera.
1589	Papa,	Can.	Artà	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1627	Papa,	Can.	Manacor	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1629	Papa,	turó d'en.	Montuïri	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1630	Papa,	caseta d'en.	Montuïri	Miquel Àngel Escanelles	Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1638	Papa,	Cal.	Pollença	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1640	Papa,	Can.	Pollença	Miquel Àngel Escanelles	Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1653	Papa,	Can.	Sóller	Miquel Àngel Escanelles	Plàcid Pérez. Cadastre de Sóller de 1968.
1685	Papa,	Can.	Sóller	Miquel Àngel Escanelles	Plàcid Pérez. Cadastre de Sóller de 1968.
1078	Paradís,	carrer del.	Selva	Onomàstica	Butlletí, 28, juny de 1987, pàg. 19: S'ignora l'origen d'aquest topònim tan exòtic; es considera que es Paradís és un neotopònim (Onomàstica núm. 104-105, 71/72).
872	Pareis,	torrent de.	Escorca	Onomasticon	Volum I, pàg. 222, VI, pàg. 157 i VII, pàg. 440: a sa Calobra. Curs d'aigua de la serra de Tramuntana format per la unió dels torrents del Gorg Blau i de Lluç, sota el puig de Cosconar (GEC 11, 300); Cosme Aguiló a Onomàstica, 34, 1: Ve de "Parais"; Onomàstica 66, 57: "Torrent de Parells" l'any 1830; Mapa Mallorca DM; Antoni Ordinas i Miquel Grimalt, a Miscel·lània Albert Manent, pàg. 307, en fan esment.
1097	Purgatori,	el.	Algaida	Onomàstica	Butlletí, 34, 2: És un lloc; Internet 1-6-2008; Miquel Àngel Escanelles, segons Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1098	Purgatori,	el.	Escorca	Onomàstica	Butlletí, 34, 2: És un lloc; es troba a Son Macip (Internet 1-6-2008); Miquel Àngel Escanelles, segons Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.

Núm.	Topònim	Genèric	Municipi	Informació	Notes
1100	Purgatori,		Llucmajor	Onomàstica	Butlletí, 34, 2: Algunes vegades s'anomena "Purgatori", com ens indica J. Veny (1976). És un lloc; Internet 1-6-2008; Miquel Àngel Escanelles, segons Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1439	Purgatori,	hospital del.	Manacor	Internet Top. Mall.	1-6-2008; Miquel Àngel Escanelles, segons Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1441	Purgatori,	el.	Pollença	Internet Top. Mall.	És a Ariant. Segons una llegenda pollencina, al Purgatori d'Ariant es conserven petrificats el cap d'una princesa mora que habitava la vall i el cos del seu assassí (1-6-2008). Zona rocosa en què la forma de les roques recorda els personatges de la llegenda (Miquel Àngel Escanelles, 22-7-2014).
1440	Purgatori,	camí del.	Sant Llorenç des Cardassar	Internet Top. Mall.	1-6-2008; Miquel Àngel Escanelles, segons Mapa Topogràfic de les Illes Balears MTB 1:5.000.
1099	Purgatori,	el.	Selva	Onomàstica	Butlletí, 34, 2: És un lloc; és a Moscarí (Internet 1-6-2008); Miquel Àngel Escanelles, segons Josep Mascaró Passarius. Mapa General de Mallorca.
1214	Purgatori,	carrer del.	Sineu	Onomàstica	Butlletí, 42, 54: Empadronament de 1864.
2177	Sant,	pou.	Alcúdia	Joan Reig	Comunicació de 13-5-2013: En una carta als lectors dirigida a la revista <i>El Temps</i> , núm. 1488, es parla d'una escola provisional feta a llevant de la finca des Pou Sant.
2180	Santa de Sant Joan,	font	Campos	Joan Reig	Comunicació de 13-5-2013: Segons els plecs de la separata <i>Atlas Geogràfic Històric dels Països Catalans d'El Temps</i> , núm. 2003.

V. C. V. Desembre de 2014 toponimiapenedes@gmail.com vcarbonellvirella@yahoo.es

Bibliografia informativa

ALC. MOLL *Diccionari català-valencià-balear*

GEC *Gran enciclopèdia catalana*

Gener Aymamí Domingo. Excursionista i estudis de la geografia. Autor de diverses obres sobre molins de vent, construccions de pedra seca, itineraris excursionistes, etc.

Internet Top. Mall. www.toponimiamallorca.net

Joan Reig Valls. Excursionista i estudis de la geografia. Autor de "Infernals als Països Catalans, I", UEC, 1998-1999, i "Infernals als Països Catalans, II", UEC, *VI Jornades de Literatura Excursionista*, octubre de 2000.

Llibre Lluçmajor. *La toponímia de la costa de Lluçmajor*, per Cosme Aguiló, 1996.

Manacor turístic Mapa topogràfic del terme municipal de Manacor 1/40.000. Ajuntament de Manacor. Delegació de Turisme, 2007.

Miquel Àngel Escanelles Garau. Especialista en Ordenació del Territori i Urbanisme del Gabinet d'Anàlisi Ambiental i Territorial de Palma.

Onomàstica. Societat d'Onomàstica. Butlletí interior. Toponímia. Antroponímia.

Onomasticon Joan Coromines. *Onomasticon Cataloniae*.

Talaia Butlletí de l'Agrupació Excursionista Talaia de Vilanova i la Geltrú.

LA TOPONÍMIA ALS ITINERARIS DE LA GUIA DE MALLORCA DE JOSEP PLA

Rosa Català Marticella

Resum

A partir dels itineraris de la guia de Mallorca de Josep Pla analitzarem la selecció de topònims que dugué a terme l'escriptor i el significat que se'n desprèn.

Els textos de les pàgines 343-531 del llibre *Mallorca, Menorca, Eivissa*, editat al volum 30, *Tres guies*, de l'obra completa, constituïran la base dels topònims a analitzar. A partir de la seva localització, dels itineraris i de l'explicació del mateix Josep Pla als seus textos abordarem dos aspectes que ens semblen fonamentals. En primer lloc, la transcendència de la tria des del punt de vista cultural, històric, paisatgístic i simbòlic; tenint en compte l'objectiu turístic de la guia. En segon lloc, la idoneïtat de la relació entre l'escala i el detall toponímic i la raó del major nivell de detall per a determinades zones.

1) Importància de la toponímia per a Josep Pla

Josep Pla (1897-1981) és escriptor i periodista. Per consegüent, no podem exigir als seus textos un enfocament científic ni d'especialista. En aquest sentit el seu interès per la toponímia prové *tan sols* de la seva voluntat de conèixer i comprendre, de documentar-se i fonamentar allò que explica, de l'interès per la història com la base cultural i identitària que ens ajuda a comprendre el present i les coses que hi trobem. És així com la curiositat, la incessant recerca de mots al servei del detallisme i l'exactitud en les descripcions dels llocs, a més de l'amor a la llengua catalana, constitueixen el fonament del seu interès per la toponímia. Un interès, podríem dir-ne *inconscient*, com el que pot tenir qualsevol persona culta; però que, en el seu cas, gràcies a l'ofici d'escriptor, esdevé una extensió de la seva «preocupació pel lèxic, per la recerca de l'adjectiu adequat o per la formulació d'unes construccions gramaticals que serveixin per a expressar significats clars i planers» (TORT, J., 1987: 37), i es desplega de forma molt rica en els seus textos geogràfics i paisatgístics.

La *Guia de Mallorca, Menorca i Eivissa* de Josep Pla, publicada al volum 30 de l'obra completa (pàg. 343-731), dedica a Mallorca les pàgines 345-531. La primera part (pàg. 345-443) es pot subdividir en tres. Primer, els textos d'introducció històrica i geogràfica; després, un seguit de pàgines (pàg. 383-430) sobre la ciutat de Palma i els seus edificis singulars; i finalment unes pàgines de poesia i cuina mallorquina. No és fins a les pàgines 444-531 que trobem els itineraris objecte d'anàlisi més detallada en aquest article, i amb un ús molt *intensiu* de la toponímia, atesa la necessitat d'aquest tipus de mots en aquest tipus de descripció.

Tal com dèiem més amunt, Josep Pla no és científic sinó escriptor. Per tant, per a ell, la toponímia té un significat més interdisciplinari i totalitzador que per a un científic (que buscarà, per exemple, l'origen històric i etimològic del topònim si és historiador, o el significat geogràfic i geomorfològic si és geògraf, o la categoria lingüística i l'etimologia del mot com a filòleg). En aquest sentit l'escriptor arriba, potser més que el científic, a una *síntesi* en el sentit que hi dóna Tort quan afirma que, de forma similar al que succeeix amb altres disciplines de síntesi, «val la pena, almenys d'entrada, no considerar-la estrictament com una "parcel·la" determinada del coneixement, perfectament delimitable respecte a qualsevol altra "parcel·la", sinó entendre-la com una perspectiva d'estudi capaç d'integrar mètodes i criteris procedents de disciplines molt diverses» (TORT, J., 2002: 9-10). En l'ús i la interpretació sintètica de Josep Pla no hi ha una recerca científica amb la metodologia corresponent. El topònim té un sentit *utilitarista* i pràctic com a eina descriptiva, però també explicatiu de la història i la geografia com a eina de reforç en la divulgació de coneixements (uns coneixements que, com veurem més endavant, Josep Pla adquireix en la recerca documental prèvia a l'elaboració de les guies).

Com que l'objectiu de Josep Pla és escriure una guia interessant, pràctica i entenedora, l'ús de la toponímia és auxiliar d'aquests objectius. El nostre escriptor, tanmateix, valora en gran mesura la funció acumulativa i preservadora de la història dels noms de lloc, tal com s'aprecia a les frases que transcrivim de les pàgines sobre Palma:

«En aquests carrers recòndits, solitaris, la ciutat ofereix el seu perfil més noble i més solemne, les pedres més embellides pel refrec miraculós del temps. A més dels noms dels carrers, els edificis que s'hi alcen també en duen. I en tots aquests noms de carrers i palaus reposa la història de la ciutat, els seus moments de benestar i de lluita, de pau i de guerra. Tanta sedimentació històrica en un espai relativament reduït només la trobaríem en les més il·lustres ciutats d'Itàlia.» (PLA, J., 1976: 389).

Als capítols introductoris històrics, geogràfics i culturals de la guia, Josep Pla creu convenient destacar les característiques toponímiques específiques de Mallorca dedicant mitja pàgina a explicar els prefixos toponímics de significació genèrica, fent referència a Quadrado, autor de l'obra *Islas Baleares*:

«Quant als noms de “rafal” i “alqueria”, Quadrado diu que, segons la propietat de la llengua aràbiga, *rahad* o *rafal* vol dir casa o heretat tocant a la ciutat o a la vila, i *alqueria*, derivat del mot *alquehir* o casa de fora, és aplicat a un lloc de poques cases. La dicció aràbiga *beni*, transformada, per assimilació, en *bini*, davant el títol de molts predis, equival a fills i la segueix el nom de família dels seus antiquíssims amos. De vegades una propietat d'aquesta mena, ampliant-se a través del temps, ha donat nom a un poble sencer (Binissalem, Biniaraiç). *Son*, anteposat al nom d'una possessió o d'un predi, generalment va seguit del nom del seu antic amo: Son Moragues, Son Sales, Son Pou, etc., i de vegades, sens dubte, per ampliació d'un nucli bàsic, ha donat lloc al nom de tot un poble: Son Cervera, etc. Can i Cas signifiquen, com en català peninsular, casa de...» (PLA, J., 1976: 435)

2) De les fonts bibliogràfiques científiques i literàries a l'observació directa del paisatge

Josep Pla es preparava els viatges amb nombroses lectures prèvies. Després, una vegada situat o movent-se pels llocs que visitava, hi afegia l'observació directa i el tracte amb la gent i anava escrivint els nombrosos diaris de viatge i articles que coneixem. Per a les guies, la tasca de documentació que duu a terme encara és més aprofundida, per dos motius. Primer, perquè aquests projectes pertanyen a l'escala cultural catalana i, com és lògic, en té un coneixement més aprofundit i un accés més directe a les fonts i, segon, perquè fa tot el que pot per accedir al màxim de bibliografia, arxius i textos locals que complementen els seus coneixements previs d'obres generals. Això es pot observar en les tres guies (de la Costa Brava, Catalunya i la que estem tractant, de Mallorca, Menorca i Eivissa), així com al llibre *Cadaqués*. Cal fer esment també a l'interès que mostra pel referent literari tant de la gran literatura catalana com dels escriptors i poetes locals. Més enllà de la documentació en obres de geografia o història, s'esplaia en la recerca de referències a paisatges i llocs dins l'obra dels escriptors i en cita alguns paràgrafs o poesies.

Per concretar, exemplificar i *demonstrar* que Josep Pla tracta «amb un màxim de respecte el material de treball, tant a nivell lingüístic com a nivell de referència espacial» (IORT, J., 1987: 37) només cal llegir els seus textos i adonar-se, a través de les nombroses referències a què fa esment i dels textos que cita o transcriu, de la base científicocultural que dona lloc a la guia *Mallorca*. A més, a tota aquesta bibliografia i a les entrevistes amb persones coneixedores del territori, cal afegir-hi el seu costum de consultar mapes i instruccions nàutiques, «Cadaqués devia presentar el mateix aspecte que el que descriuen, avui, les “Instruccions nàutiques”» (PLA, J., 1974: 23), i la seva riquesa de vocabulari marítim, mariner i pescador a l'hora de descriure la costa. Un paràgraf de la descripció de la badia de Palma ens mostra el domini del vocabulari i dels conceptes geogrficomariners de Josep Pla:

«Defensada aquesta badia de la duresa dels mestrals per la serralada alta i avançada que constitueix l'extrem occidental de Mallorca, és la més important de totes les que formen l'illa. Té tretze milles i mitja d'amplària a la boca, d'O-NO a E-SE, entre Cala Figuera i Cap Blanc; s'interna nou milles al N-NE amb una profunditat de cinquanta metres a la boca, que va disminuint fins a mesurar-ne vull o nou a l'entrada del port. Tota la ribera de ponent de la badia és excel·lent per arrecerar-se dels vents del quart quadrant, però es troba completament oberta als vents del SE al S-SE.» (PLA, J., 1976: 425-426)

Sense pretendre desviar l'objectiu inicial del present article, ens ha semblat que un quadre aproximatiu dels autors i obres que cita Josep Pla dins la guia *Mallorca* és molt clarificador per entendre millor els seus textos. Hem classificat les referències en dues categories: científiques i literàries. Cal tenir en compte que és difícil distingir entre les obres i els autors a què Josep Pla fa esment perquè són propis d'un lloc de Mallorca i els que han estat llegits i referents per a ell mateix i per a aquesta obra. Hem procurat posar en aquesta llista només els que pertanyen al segon cas, i els hem citat tal com ho fa Josep Pla i seguint l'ordre aproximat d'aparició inicial (hi ha bastants casos citats en diverses ocasions).

Ciència i guies	Literatura
<ul style="list-style-type: none"> — Darder: <i>Història de la coneixença geològica de l'illa de Mallorca</i> — George Sand — Bouvy (enginyer belga que dessecà aiguamolls palúdics) — Josep Colomines (investigador de la cultura de l'Argar i talaiòtica) — Maluquer de Motes — Menéndez Pidal — Bosch Gimpera — Bonaventura Serra (a <i>Islas Baleares</i> de Quadrado) — Josep Maria Quadrado: <i>Islas Baleares</i> — Verrié: <i>Guia artística de Mallorca</i> — Miguel Ribas de Pina: <i>Estudio técnico militar de la Conquista</i> — Ferran Soldevila: <i>Història de Catalunya</i> — Enric Sureda: <i>De la Corte de los Señores Reyes de Mallorca</i> — Toynbee — Reynés — Guillem Forteza, arquitecte — Gabriel Alomar, arquitecte — Estrada: <i>La Ciudad de Palma</i> — Mossèn Antoni Pons, historiador — Pau Piferrer (volum sobre les Balears) — Lluís Ripoll: <i>Palma, la ciutat de Mallorca</i> — Josep Sureda Blanes: <i>El paisatge d'Artà</i> — Mr. Byne: <i>Majorcan Houses and Gardens</i> — Pere d'Alcàntara Penya: <i>Llibre de la cuina mallorquina</i> — Josep Tous: <i>Guia Manual de las Islas Baleares</i> — Francesc Vidal Burdils — Miquel Forteza, enginyer d'obres públiques 	<ul style="list-style-type: none"> — <i>Crònica de Jaume I</i> — Vidal Burdils — Maria Antònia Salvà — Joan Alcover — Miquel dels Sants Oliver — Miquel Costa i Llobera — Guillem Colom — Miquel Ferrà — Maria Antònia Salvà — Lluís Salvador d'Habsburg-Lorena-Borbó: <i>Lo que sé de Miramar, Die Balearen</i> — Llorenç Ribes: <i>La minyona d'un infant orat</i> — Ramon Llull — Bartomeu Ferrà: <i>El archiduque errante</i> — Gaston Vuillier: <i>Les illes oubliées</i> — George Sand — Azorín — Rubén Darío — Unamuno

Tal com hem apuntat més amunt, el *mètode* de Josep Pla consistia a informar-se primer i anar al lloc després. En el cas de Mallorca moltes de les referències les consulta a les biblioteques de Palma mateix, alhora s'entrevista amb persones coneixedores del territori i, simultàniament, realitza el seu treball de *recerca* sobre el terreny parlant amb la gent i recorrent l'illa amb tren, cotxe, «l'itinerari de la volta a l'illa que ara assenyalem s'ha de fer en taxi o en cotxe particular» (PLA, J., 1976: 511), i barca.

3) Una tria de topònims motivada pels itineraris, els paisatges i la història

En principi, els textos de viatges i guies requereixen un ús de la toponímia per la seva naturalesa intrínseca. Segons ARROYO (2007) cal distingir entre llibre del viatger o llibre per al viatger: les guies. En el primer cas, el llibre de viatges o del viatger, el contingut i el gènere literari té un gran marge de llibertat, i es pot, fins i tot, arribar a prescindir, fins a cert punt, de la toponímia creant un imaginari desplaçat de la realitat que l'inspira (DUPUY, L., 2011). En el segon cas, les guies de viatge, amb l'objectiu d'orientar el viatger, la toponímia hi és imprescindible.

En l'anàlisi de la toponímia de la guia de Mallorca hem volgut trobar quins factors, més enllà de l'afany de precisió i concreció geogràfica (TORT, J., 1987: 39-40) propis de Josep Pla, han tingut més pes a l'hora de la tria dels topònims que apareixen al llarg de l'obra. Hem dividit les causes principals en històriques, paisatgístiques i les determinades per la necessitat de l'itinerari a seguir, triat per l'autor d'acord amb les possibilitats de transport.

3.1) Els itineraris a l'interior de l'illa: detallisme i «significativitat»

Després dels capítols introductoris a manera de monografia geograhicohistòrica Josep Pla proposa onze itineraris a partir de Palma, un de rodeig de l'illa per carretera i una circumval·lació navegant. El seu propòsit és facilitar al turista de «fer-se càrrec fins al màxim (...) de les coses de l'illa utilitzant els camins més fressats» per arribar a

«una tendència acusada de totalitat» (PLA, J., 1976: 511). A partir d'aquí, amb uns coneixements bàsics del turista potencial i molt més sòlids del nostre escriptor, es tracta de recórrer l'illa i anar combinant l'evocació dels coneixements amb la vivència dels paisatges a través dels sentits. A continuació transcrivim el títol dels itineraris:

- Itinerari I: Palma-Andratx-Estellencs-Banyalbufar
- Itinerari II: Palma-Calvià-Puigpunyent-Establiments (arquitectura rural mallorquina)
- Itinerari III: Palma-Valldemossa-Miramar-Deià-Sóller
- Itinerari IV: Palma-Raixà-Bunyola-Alfàbia-Sóller-Fornalutx-Biniaraix
- Itinerari V: Palma-Inca-Lluc-Escorca-el torrent de Pareis
- Itinerari VI: Palma-Inca-Pollença-Port de Pollença-Formentor
- Itinerari VII: Palma-Inca-Alcúdia
- Itinerari IX: Palma-Manacor-Portocristo-coves del Drac i dels Hams
- Itinerari X: Palma-Santa Maria-Felanitx-marina de Felanitx
- Itinerari XI: Palma-Llucmajor-Randa-Santanyí-marina de Santanyí
- Itinerari XII: el rodeig de l'illa
  - Palma-Santa Ponça-Andratx
  - Andratx-Estellencs-Banyalbufar-Valldemossa
  - Valldemossa-Miramar-Deià-Sóller
  - Sóller-Escorca-Lluc
  - Lluc-Pollença
  - Pollença-Port de Pollença-Formentor-cap de Formentor-Alcúdia
  - Alcúdia-Port d'Alcúdia-Artà
  - Artà-Son Cervera-Portocristo
  - Portocristo-Portocolom
  - Portocolom-s'Alqueria Blanca-Santanyí
  - Santanyí-ses Salines-Campos
  - Campos-Llucmajor-s'Arenal-Palma

La navegació de l'illa

- De la punta de Cala Figuera al Port de Sóller
- Del Port de Sóller al Port de Pollença
- Del Port de Pollença a Portocolom
- De Portocolom al cap Blanc

Llegint els itineraris atentament i intentant buscar una lògica a l'ús dels topònims observem que aquests es van desplegant com un esquema d'arbre. Josep Pla comença donant les indicacions de la ruta i la va seguint tot observant i descrivint el paisatge, els monuments, la simbologia històrica o els nuclis urbans. Alhora, de tant en tant, es deté perquè algun dels llocs presenta un interès especial. Llavors la descripció dona lloc a un desplegament toponímic de nivell més detallat, que, per exemple, en el cas de les coves del Drac, Artà o els Hams arriba al seu màxim exponent. Aquesta manera d'entendre els topònims seria extensible al detallisme *hiperrealista* (CATALÀ, R., 2011: 2894) de les seves descripcions en general. Transcrivim un paràgraf de l'itinerari IX referit a la visita a les coves del Drac:

«Es puja al Gran Saló després d'haver travessat l'Estret de Gibraltar, i per la Cova dels Catalans –que recorda l'aventura d'aquells infortunats primers turistes– arribem a la Cova Blanca, dita així perquè és d'una blancor puríssima: gres miocènic nu. Per l'Estalactita del Pilar arribem al Saló del Descans, en un dels extrems del qual hi ha el Llac de les Delícies, que, com el seu nom indica, és una meravella. En un dels seus racons hi ha el Bany de la Reina Ester, i a l'oposat, la Columna del Drac.» (PLA, J., 1976: 498)

A més del detallisme que volíem mostrar, gairebé sense pretendre-ho, en aquest text trobem alguns altres aspectes interessants per a l'anàlisi toponímica. Pel fet que la descoberta de les coves era recent, i gràcies a la «vinculació originària entre el topònim i l'espai» podem constatar el funcionament del «principi de significativitat» territorial, segons el qual «en condicions determinades d'espai i de temps, un topònim tendeix a reflectir algun aspecte geogràficament significatiu del territori al qual fa referència» (FORT, J., 678: 2003); ho veiem en topònims com ara la *Cova Blanca*, al qual Pla atribueix, fins i tot, un significat geològic. Els altres topònims també tenen una significació força directa i simbòlica d'un espai que s'ha percebut i sentit com a màgic.

Així, el detallisme *fins al final* de Josep Pla, permet anar passant per les diferent tipologies de topònims segons l'escala de detall i les característiques del lloc i el seu entorn. A continuació, a partir de l'extracció dels topònims d'un dels itineraris, mostrem un esquema de desplegament paral·lel de la toponímia i el detallisme descriptiu. Així, els dos models d'itineraris lineals propis de la literatura, l'un, amb nodes o punts d'interès susceptibles de ser units per recorreguts, i l'altre, fet de camins i rutes on el trànsit és l'objectiu en si mateix (DONAIRE, J. A. 212-218: 2008), queden complementats i ampliat per un desplegament múltiple en determinats punts. Prenguem com a exemple l'**Itinerari IV. Palma-Raixxa-Bunyola-Alfàbia-Sóller-Fornalutx-Biniaraix** (PLA, J., 1976: 466-477):

Palma-Bunyola (recorregut en tren)

Bunyola dona lloc a:

serra d'Alfàbia
Raixa (nom antic: Araixa)
Alqueria d'Avall
Alfàbia
Biniatzar

Raixxa dona lloc a:

Es Puget
S'Heretat
Fontseca
Caubet
Palma

Topònims d'altres llocs que hi tenen relació per analogia històrica:

Oriola
València
Sevilla
Antioquia
Roma
Ariccia
Albano

Alfàbia dona lloc a:etimologia (alfàbia = gerra)

Palma

Bunyola-Sóller (recorregut en tren):

Puig Major
Vall de Sóller
Fornalutx
Biniaraix
Port de Sóller
Mallorca

el Poble de Sóller dona lloc a:

Rectoria
(carrer)Cuadrado
(carrer)Sant Bertomeu
(carrer)bisbe Nadal
(carrer)de la Lluna
es carrer Nou (avui d'Isabel II –sic)
convent de Sant Francesc

oratori de Santa Caterina
Torrent de Pareis
Sa Calobra
S'Entreforc
Sa Fosca
(costa de) Catalunya

Topònims com a referent per analogia o referent històric:

Niça
Menton
Costa Blava
França
Europa
Antilles
Alqueria des Comte
Binibassí

carretera Sóller-Escorca-Lluc:

monument Ses Valentes Dones de la finca de Can Tumei
mirador de Ses Barques
Son Torroella
Puig Major
Gorg Blau
Sa Calobra
Lluc
Pollença
Andratx
Estellencs

Aquest esquema és aproximat, perquè al text hi ha algunes repeticions que no hem transcrit; a més, algun topònim que nosaltres hem *ordenat* hi apareix en diferent ordre. També és interessant observar que, sovint, una descripció amb molts topònims és acompanyada de nombrosos antropònims, com ara en el cas de la finca de Raixa, on «sembla flotar-hi al damunt la malenconia vaga de Santiago Rusiñol, que pintà aquests jardins» (PLA, J., 1976: 469) i, així, Josep Pla va anomenant personatges que hi ha tingut vincles (els propietaris i la seva relació amb l'Església catòlica i Roma, etc.). També hi trobem antropònims dels autors d'obres de referència o d'escriptors.

Com a norma general podem observar que el major volum de topònims és correlatiu a una major atenció i al volum de text descriptiu. Per altra banda, la tria de llocs i zones on Josep Pla s'atura té diverses motivacions, principalment lligades al prestigi i interès cultural, turístic i paisatgístic. Així, les poblacions i ciutats, algunes finques com ara Raixa o les coves, mereixen una atenció especial.

3.2) Els paisatges: la geografia com a base, panoràmiques, miradors, referents literaris

«La fascinació de l'illa, el cant de la seva sirena, és un cant a la diversitat. Seguint la ruta que acabem d'indicar, passarà de la pura normalitat dels paisatges del Mediterrani als aspectes més típics de l'alta muntanya, als més dolços de la muntanya mitjana, al paisatge entollat i lacustre de les terres baixes, a les llums més enlluernadores i violentes del paisatge africà. I això recorrent només unes distàncies curtíssimes. Els canvis que observarà en la geologia, en la botànica, en la geografia física i humana canvis bruscos peremptoris—, faran que li entri pels ulls, que li passi per davant, una varietat sorprenent.» (PLA, J., 1976: 510)

Ens ha semblat que aquest paràgraf explica més del que podem explicar nosaltres sobre la sensibilitat paisatgística de Josep Pla. Constitueix una mostra de la capacitat de síntesi de l'escriptor que permet comprendre la seva forma de sentir, de triar els camins i miradors i de comprendre tant l'illa de Mallorca com la Mediterrània i el món en general. El text significa un pas més enllà del detallisme, cap a la lírica i la prosa poètica, alhora que justifica i ajuda a comprendre quina tria i quins elements del territori tenen una major transcendència en els seus textos i constitueixen la base sobre la qual s'assenta la posterior *elevació literària*.

També voldríem insistir en el fet que Josep Pla es documenta abans d'escriure. Això li permet tant la precisió en la geolocalització com la fonamentació geogràfica a partir de la geologia, la climatologia i la vegetació. A continuació mostrem un text referit a la geologia, on podem observar com aquests coneixements previs li permeten copsar i poetitzar el paisatge:

«A l'illa no hi ha terrenys arcaics, primaris i granítics. Hi manquen, doncs, les pissarres i el quars. Només hi ha terrenys secundaris, terciaris, quaternaris i volcànics. Quan parlem de l'illa amb cert detall farem unes referències constants a la geologia. Els treballs científics del senyor Darder ens ajudaran a comprendre alguns aspectes de Mallorca; per exemple, les meravelles de color que hi bateguen.» (PLA, J., 1976: 346)

Unes altres frases ens mostren un tipus d'explicació de geografia humana relacionada amb l'urbanisme de Palma i les traces històriques de l'abastament d'aigua:

«Pertany a la possessió el salt d'aigua de Son Forteza, que dona origen a la Sèquia de la Vila, que en part proveeix d'aigua Palma, i la cèlebre riera que en èpoques remotes desembocà en el que és avui el Born de Palma i que després fou desviada...» (PLA, J., 1976: 451)

Els elements del paisatge, tant naturals com humans, que es poden identificar de forma individualitzada i tenen un sentit cultural o identitari, s'han anomenat *fites* o *landmarks* des de l'antropologia. Les ermites en són un cas especial, amb una llarga història i difusió a la Mediterrània, i una significació encara no del tot aclarida (CARBONELL, E., 2006: 259-266). Les ermites, les talaies, els caps i fars, pel fet que se situen en un punt elevat amb relació al seu voltant, són miradors excepcionals, i Josep Pla els valora tant des del punt de vista de memòria històrica com des del més materialista com a punts d'observació del paisatge. Per això en trobem una gran quantitat de referenciats als seus escrits, on fins i tot, sovint, hi consta l'alçada sobre el nivell del mar. Vegem-ne un exemple pels volts de Valldemossa:

«El terme de Valldemossa és sever, abrupte, molt pintoresc, bé que tocat d'una nota molt lleu de melangia penserosa. La seva altitud més important és el Teix (1.084 m). Panorama superb. Des del Mirador de Na Torta i des del de Can Costa gaudiu d'altres panorames magnífics, com també des de la Talaia Vella (869 m). Al quilòmetre cinc de la carretera de Valldemossa a Esporles hi ha el denominat Mirador de Son Ferrandell, elevat sobre la costa. Un altre panorama imponent és el que s'albira des del predi de Son Mas del Pla del Rei, on hi ha una torre de defensa contra les incursions de la morisma...» (PLA, J., 1976: 458)

Pollença és un altre indret amb un gruix de significats paisatgístics i culturals considerable. I Josep Pla també hi va anar cercant els punts que podien ser els millors miradors:

«La visió, que del Calvari estant és esplèndida, resta, tanmateix, superada pel Puig, al costat oposat de la població. El Puig és una muntanya molt àrida de color de tórtora i violeta, on hi ha situat el Santuari del mateix nom» (PLA, J., 1976: 482-483)

Com que gran part de les rutes dels itineraris transcorre per carretera, excepte els trams que es poden realitzar amb ferrocarril, el nostre escriptor també en valora especialment els trams que ofereixen vistes panoràmiques, és a dir, les carreteres-mirador:

«Des de Banyalbufar, l'itinerari implica arribar fins a Esporles, per la Granja. Això vol dir dirigir-se altra vegada a l'interior de l'illa, amb els canvis d'arbrat que tot plegat comporta: passem de les grans pinedes de la costa als olivars i garroferars, i després als alzinars.» (PLA, J., 1976: 447)

Ja a les pàgines introductòries (431-436) a l'apartat titulat *Petit inventari poètic de Mallorca* es fa palesa l'admiració de Josep Pla per la literatura mallorquina. Amb Joan Alcover al capdavant, i tal com hem fet constar més amunt, són nombrosos els escriptors mallorquins i escriptors visitants o estiuejants que cita a la guia, i també les poesies i els escrits que hi transcriu. D'aquesta manera els llocs i el territori adquireixen un valor doble: el que hi dona Josep Pla superposat al que ja havia estat reconegut prèviament per un altre escriptor o pels pintors.

«Després, a mesura que la carretera s'enfila, apareixen els garrofers i les oliveres fantàstiques, retortes, antiquíssimes. Són les oliveres que pintà Pilar Montaner, sobre les quals Rubén Darío va escriure aquella poesia que comença:

Los olivos que tu Pilar pintó...

Salvada la gorga de S'Estret, apareix la vall de Mossa, molt ben poblada, feraç, d'un aspecte sever i aristocràtic.» (PLA, J., 1976: 453)

«Hi ha una poesia de Joan Alcover que resumeix tot el que un esperit humà dels nostres dies sent davant la visió panoràmica de la mar contemplada des de l'un o l'altre dels miradors de la gegantina costa nord de Mallorca. És la poesia titulada "Miramar":

*Sempre visquí vora la mar,
mes fins avui no el coneixia;
sobtadament a Miramar,
m'ha revelat sa fesomia.
Sembla somriure i alenar,
com una verge qui somia;
com una immensa correntia,*

Ramon Llull havia dit, a Miramar:

La mar, correntia del món...» (PLA, J., 1976: 459-460)

Josep Pla dedica unes sis pàgines (459-465) de forma gairebé monogràfica a la costa de Valldemossa, a Miramar i a l'arxiduc Lluís Salvador i a Deià. Aquestes pàgines i aquesta zona constitueixen la part de Mallorca i el tipus de textos que més s'acosten al que podríem anomenar una *mitificació* paisatgística que reforça amb nombrosos referents culturals i literaris.

Per acabar aquest apartat transcrivim una referència a un altre autor i un elogi al paisatge en general i al paisatge de Mallorca en particular:

«La meravellosa varietat del paisatge de l'illa ha fet observar agudament a Vidal Burdils que si el paisatge ha estat definit com un estat de l'ànima, aquí la definició s'inverteix, fins al punt que l'ànima és sempre, d'alguna manera, un estat del paisatge. Davant dels imponents penya-segats de la costa nord, i el mar dilatat i nebulós, sentim com un rampell de sublimitat.» (PLA, J., 1976: 350)

3.3) La tria cultural basada en la història

Les civilitzacions preromanes de la Mediterrània, tal com queda reflectit al capítol introductori de la guia «Antiguitats de Mallorca. Mallorca en l'àmbit de la cultura d'El Argar. La civilització talaiòtica» (pàg. 351-358), mereixen una gran atenció de Josep Pla; potser als itineraris no n'hi ha tanta presència com caldria esperar, però cal tenir en compte que en el període en què ell escrivia i revisava la guia, entre la primera edició de 1950 i la darrera revisió de 1975, les excavacions arqueològiques encara eren incipients i, sobretot, no hi havia senyalització turística ni indicacions per visitar aquests indrets de forma còmoda com actualment.

«Això vol dir que Mallorca sempre ha estat en les rutes comercials del Mediterrani. A l'època de la qual parlem, fou l'escala natural entre les poblacions mineres del sud de la península i les d'Itàlia i el Mediterrani. El bronze trobat als poblats talaiòtics és d'origen estranger. Els objectes de metall s'assemblen a les peces europees de la mateixa edat. Quan els fenicis s'apoderaren del comerç marítim, la cultura talaiòtica decau.» (PLA, J., 1976: 357)

El coneixement que té Josep Pla de la història de Catalunya i, per extensió, de les Illes Balears és profund, com podem veure per les nombroses referències tant a llibres d'història i historiadors com a les *cròniques* en les seves explicacions detallades i aprofundides. Amb només una primera lectura de la guia de Mallorca ens adonem que la Conquesta, des dels preparatius inicials fins al procés i implantació de la nova realitat *crisiana* a l'illa, és un element generador de llocs simbòlics extraordinaris. El factor història, així doncs, dona un conjunt d'indrets escenari d'alguns esdeveniments com ara una batalla, un desembarcament o una fundació i/o residència reial.

«A l'esquerra de la direcció del tren veurem sempre la muntanya de Randa, que es dreça solitària, en forma d'altar, en el pla de Mallorca. Al pla situat entre Randa i la línia fèrria hi ha el Camp de la Batalla, on perdé la vida Jaume III de Mallorca. Precisa l'indret un monument commemoratiu.» (PLA, J., 1976: 506)

La muntanya de Randa, de fet, té una simbologia doble, perquè també fou el lloc de retir de Ramon Llull:

«La muntanya de Randa, el vessant meridional de la qual forma part del terme de Lluçmajor, és cèlebre en la història pel fet d'haver-s'hi retirat Ramon Llull abans d'iniciar la seva portentosa i frenètica existència.» (PLA, J., 1976: 507)

Per valorar Felanitx i donar-li prestigi el nostre escriptor esgrimeix raons, motius i esdeveniments històrics de diferent caire i un seguit de personatges que hi nasqueren:

«La història de Felanitx tingué en certs moments una flamarada d'intensitat, com en l'època de les Germanies. El 1848 hi hagué al poble una immensa desgràcia en esfondrar-se un mur proper a l'església mentre passava una processó: 414 morts. Pels voltants de la localitat hi ha tot de restes megalítiques.

A Felanitx, hi nasqueren tres gran homes: Guillem Sagrera, el gran artista de la Llotja de Palma i del Castelnuovo de Nàpols; Joanot Colom, el cap de la Germania mallorquina, i Joan Estelrich, el gran escriptor dels nostres dies.» (PLA, J., 1976: 504)

Finalment, transcrivim dos textos més de simbologia històrica, el primer referit a l'indret on moriren els germans Montcada poc després del desembarcament de Jaume I i el segon al darrer bastió sarraí de l'illa a Pollença. Cal remarcar la precisió, gràcies als topònims, amb la qual l'escriptor ens situa els indrets de referència:

«A Palma Nova la carretera trenca l'istme de la península que clou la badia de Palma, l'extrem meridional de la qual és el far de Cala Figuera. Coneixem, de seguida, el Coll de Sa Batalla. A l'esquerra hi ha una creu de ferro commemorativa i a la dreta, damunt una moderada eminència, Sa Capella de Sa Pedra Sagrada. Tots dos monuments ens recorden que, en aquest indret, s'escaigué la primera acció bèl·lica de la Conquesta. Al lloc on hi ha la capelleta, és tradició que hi fou celebrada la primera missa a Mallorca, i la creu marca les baixes de l'exèrcit invasor. Hi són recordades les dels germans Montcada. El pi sota el qual moriren ha esdevingut llegendari i ha estat tema de nombroses pintures de l'època del costumisme i també de composicions literàries del romanticisme i la Renaixença.» (PLA, J., 1976: 445)

«El Castell del Rei val una visita. S'hi arriba per l'impressionant congost de Ternelles. Aquí es produïren dos moments numantins de la història de Mallorca: fou el darrer baluard dels moros davant les forces del rei Jaume; el 1343, amb un escamot d'homes, Guillem de So resisteix dos mesos el setge davant la tropa de Pere el del Punyalet.» (PLA, J., 1976: 483)

3.4) La toponímia de la costa a partir de la navegació com a expressió d'espai viscut

Segurament la costa de Mallorca és el paisatge preferit de Josep Pla, perquè el fa sentir *com a casa*. L'amor per la navegació i el mar, els mariners i la cultura mediterrània són fonamentals per a ell. I ho són perquè després del paisatge empordanès, o al mateix temps, la Costa Brava i el mar són els seus referents. I no només des d'un punt de vista íntim, d'evocació de la seva infantesa i joventut, sinó també perquè ha *estudiat*, ha viscut i s'ha documentat amb profunditat sobre tot el que envolta la costa mediterrània en general i la que té més a prop de les terres catalanes en particular.

Si intentem concretar la mirada i la metodologia de treball que el nostre escriptor emprà per a descriure la costa hem de prendre com a referents la guia *La Costa Brava* i el llibre *Cadaqués*, on el detallisme toponímic és màxim. A la comunicació del Congrés ICOS «La toponímia de Cadaqués i el Cap de Creus a l'obra de Josep Pla» (CATALÀ, R., 2011), vam inventariar els topònims del llibre *Cadaqués* i vam posar en relleu el domini de Pla de la geografia de la costa. En una altra comunicació, «El paper dels topònims» (CATALÀ, R., 2013), hem posat en relleu com la linealitat de la costa facilita un detallisme extrem en la descripció amb el suport de topònims.

La mirada des del mar complementa els recorreguts, miradors i observacions a terra ferma. La mirada de mar estant equival a la visió que tenen de les formes de l'illa els mariners des dels vaixells i ajuda a comprendre alguns dels topònims que s'originaren des del mar, des d'on l'element geogràfic a denominar presenta formes i característiques diferents de les que té vist des de terra ferma. És pel plaer de viure la navegació i per tenir aquesta visió de mariner que segurament Josep Pla afegeix aquest itinerari a la guia.

«Ve després la Punta Beca, que és vermellosa, i a una milla la del Pinyol; entre totes dues formen la badia del Pas d'En Pinyol, que manca de platja i acaba tota en barrancs. El litoral prossegueix amb les mateixes característiques amb una nomenclatura pintoresca: Cala Romegueral, Casa de l'Ermità, Pas d'En Pinyol, Els Faraions, Cambra de la Senyora... A gran alçada, la ruïna meravellosa del Castell del Rei, de Pollença, s'aixeca moribunda i tràgica sobre el mar nebulós. Les derivacions del penyal del Castell del Rei formen a la costa les puntes Topina, de la Galera, de l'Àguila i de Coves Blanques, a part la petita cala del Castell i Cala Estremer.» (PLA, J., 1976: 518-519)

Acabem amb una *recomanació* del nostre escriptor:

«Entre Portocristo i Portocolom hi ha unes nou milles i la costa presenta una infinitat de petits recers: Cala Murta, Cala Anguila, Cala Mendia, les coves del Pirata, Cala Falcó, Cala Vasques, Cala Magraner, Cala Virgili, Cala Bóta, els Domingos (petita badia d'un verd intensíssim), cala Murada –on s'inicia una nova urbanització– i S'Alga. Per al qui estimen la mar a petites dosis i la pesca, aquesta costa és ideal» (PLA, J., 1976: 528)

CONCLUSIONS

Tal com ens proposàvem al resum inicial d'aquesta comunicació, en aquest repàs interdisciplinari (geografia, literatura i onomàstica) de la guia *Mallorca* de Josep Pla, hem volgut fer ressaltar alguns aspectes que ens semblen significatius com a causa de la tria i l'ús de la toponímia en aquesta obra. Com a conclusió podem dividir les raons de la tria en dos grups: les que tenen una motivació cultural, que cal cercar tant en el mateix escriptor com en el seu entorn i les seves vivències, i les que tenen una motivació d'estratègia estilística. En aquest segon grup trobem un ús més intensiu de topònims en escales que adquireixen un gran detall perquè constitueixen fites, punts o zones on l'autor s'atura per ampliar una explicació en què la descripció respon a un esquema *d'arbre*, a terra ferma, o de forma *lineal*, a la costa.

Independentment d'aquests *desequilibris* relatius en funció del major interès cultural, històric o paisatgístic de determinats indrets, Josep Pla es proposa una presentació amb voluntat *totalitzadora* de l'illa; la qual cosa aconsegueix, sobretot, amb el canvi d'escala que signifiquen les mirades àmplies a partir de panorames vistos des de miradors com ara ermites, talaies, etc. Voldríem remarcar que aquesta pretensió l'ajuda a superar, curiosament abans d'hora, l'advertiment que fa PEREJAUME (2011: 164) del perill per a alguns itineraris literaris dissenyats aquests darrers anys, de ser «un lloc on (...) el protagonisme del que el va a visitar està molt circumscrit, molt limitat, a una oferta concreta que ja es troba una mica mastegada i resolta».

Dues tendències complementàries conflueixen en el gran projecte literari de Pla, la científica i l'estètica (CARBONELL, E., 2007: 375). L'ús profús dels topònims en les descripcions serveix els dos objectius. De fet, l'exactitud, la preservació, la memòria i la llengua adquireixen un valor estètic que culmina en la creació de l'entorn ambiental que desperta l'interès pels llocs descrits. L'ús d'una gran quantitat de topònims és una forma de preservar-los per a la ciència i de preservar-ne l'ús amb el sol fet de posar-los a disposició del lector.

BIBLIOGRAFIA

- ARROYO ILERA, F. (2007): «Josep Pla y las *guías de España* de Ediciones Destino: una perspectiva geoturística y literaria de España a mediados del siglo XX». A: PAÛL, V. i TORT, J. (eds.): *Territorios, paisajes y lugares. Trabajos recientes de pensamiento geográfico*. Cabrera de Mar/Madrid: Galerada/AGE. Pàg. 389-404.
- CARBONELL, Eliseu (2006): *Josep Pla: El temps, la gent i el paisatge*. Barcelona: Edicions de 1984.

- CARBONELL, Eliseu (2007): «La literatura como *landmarks*: elementos para una reflexión en torno a Pla». A: PAÛL, V. i TORT, J. (eds.): *Territorios, paisajes y lugares. Trabajos recientes de pensamiento geográfico*. Cabrera de Mar/Madrid: Galerada/AGE. Pàg. 363-376.
- CATALÀ, Rosa (2013): «El paper dels topònims com a fil conductor en les guies de Josep Pla: el cas del Pirineu com a exemple». Esterri d'Àneu 14-16 de juny de 2013: III Jornada de la Societat d'Onomàstica. Publicació en curs.
- CATALÀ, Rosa (2011): «La toponímia de Cadaqués i el Cap de Creus a l'Obra de Josep Pla». A: *Actes del XXIV Congrés Internacional de Ciències Onomàstiques (ICOS)*. Secció 12. Pàg. 2883-2894. <http://www.gencat.cat/llengua/BTPL/ICOS2011/cercador.html?captasec=12>
- DONAIRE, José Antonio (2008): *Turisme cultural. Entre l'experiència i el ritual*. Bellcaire d'Empordà: Vitel·la. 286 pàg.
- DUPUY, L. (2011): «La métaphore au service de l'imaginaire géographique: Vingt mille lieues sous les Mers de Jules Verne (1869)». A: *Cahiers de Géographie du Québec*, ISSN: 0007-9766. Vol. 55, núm. 154, pàg. 37-49. <http://id.erudit.org/iderudit/1006322ar>
- PLA, Josep (1974): *Un petit món del Pirineu*. (O. C., 27). Barcelona: Destino.
- PLA, Josep (1976): *Tres guies*. (O. C., 30). Barcelona: Destino.
- TORRENTS, Carme i PEREJAUME (2005): «Patrimonialitzar els espais? Primeres reflexions». A: *Literatura, territori i identitat. La gestió del patrimoni literari a debat* (2011). Girona: Curbet Edicions. Pàg. 153-168.
- TORT, Joan (1987): «Consideracions sobre el valor de la toponímia en l'obra de Josep Pla». A: *Butlletí Interior, Societat d'Onomàstica*. Barcelona: Societat d'Onomàstica, ISSN: 0213-4098. Núm. XXIX. Pàg. 36-42.
- TORT, Joan (2001): «La toponímia com a camp de coneixement interdisciplinari. Algunes bases teòriques i epistemològiques per a l'estudi dels noms de lloc». A: *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*. Barcelona: Universitat de Barcelona, ISSN: 1138-9788. Núm. 86, 1 d'abril de 2001. Pàg. 1-29.
- TORT, Joan (2003): «A propòsit de la relació entre toponímia i geografia: el principi de "significativitat territorial"». XXIX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica. Teulada, 2002. *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*. Núm. 94-95.

RECENSIVA DE LA ONOMÀSTICA DEL “CORPUS CAVERNARIO MAYORICENSE”

J. A. Encinas S.*

Abstract

In 22x30cm format and 1360 pages written in font size 9, with footnotes in font size 7, the book entitled "Corpus Cavernario Mayoricense" lists more than four thousand natural underground structures, standardising information on them that has been obtained throughout fifty years of caving fieldwork; including the contextual valuation of about 10,000 place names, on issues that directly or indirectly concern the caves of the island and its surrounding territory. The writer of the specimen (JA Encinas, 2014) discusses the serious modern gradual replacement of traditional references by other new ones, drawing attention to the documentary inconsistency of many of the most recent ones, fearing that this is mostly how descriptive historical content of the linguistic material collected so far is lost.

Keywords: caves, word, substrate, chronology, systematic.

Introducción

En el entramado referencial de la toponimia insular las series formadas en base al determinante de partida conservan por lo general particularidades fonéticas que a veces presuponen semántica estratificada sobre el radical, imprimiendo en el sustantivo interpretaciones consustanciales a la cultura de cada momento y no siempre acordes con el sentido primero de la cronología implícita. Pero la fuerza inmanente del elemento - por lo común geográfico, en importante proporción estadística- imprime una persistencia referencial ineludible al uso lingüístico de la cultura al efecto dominante. De forma que cuando el étimo es quirúrgicamente analizado en sus componentes la estructura se resiste a ser procesada en único patrón idiomático y requiriendo de tratamiento diferenciado en cada uno de los aspectos implicados en la malla de distribución espacial del étimo, los nudos de dispersión, sus nexos de influencia y sustratos implicados.

Al emprender el proyecto del “Corpus cavernario mayoricense” se afrontó –hacia el año 1970- el importante capítulo de la onomástica de los antros susceptibles de catalogación: detectándose enseguida el problema de la escasa profundidad de las etimologías al uso disponible en los diccionarios, centrados sobre todo en el conocimiento monolingüístico de uno u otro autor y, a lo sumo, reduciendo el universo investigativo a los lugares comunes del latín más estándar, al árabe clásico de manual o bien al castellano literal, sin plantearse apenas el hondo sustrato del lenguaje del vulgo, tan rico en matices, latente en las diversas partes del país y siempre objeto de discusión popular. Circunstancia que impuso la necesidad de tratar los topónimos sobre las cuevas y simas mallorquinas con algo más de respeto que el ofrecido por la bibliografía disponible. Pronto viéndose que, contra viento y marea, las persistentes partículas del habla de la ribera ibérica mediterránea explican, cuando no reclaman, la conveniencia de entender los avances últimamente producidos en el conocimiento de las lenguas proto-ibéricas y pre-célticas en calidad de herramienta con la que hoy intentar accederse a la lectura y traducción preliminar de la toponimia de las cavernas¹¹⁹, contando

* Miembro del Grup Nord de Mallorca

¹¹⁹ Del inventario de topónimos considerados, poco más de la mitad es producto moderno de quienes prescindiendo del referente antiguo del lugar se inventan sin ningún reparo intelectual cualquier otro. De éstos una parte considerable resulta ajena por completo al medio natural, otra se relaciona mínimamente con él y solamente el resto tiene cierta relación, sea directa o indirecta, con el objeto del ámbito subterráneo en cuestión o sus proximidades. Por otro lado, en el grueso porcentaje de topónimos valorados en calidad de antiguos (“CTM”, J. Mascaró 1955) hay un alto componente de

Resumen

En formato de 22 por 30 centímetros y 1360 páginas escritas en carácter de 9 puntos, con notas de tipo 7 al pie, el libro intitulado “Corpus cavernario mayoricense” cataloga más de cuatro millares de entidades subterráneas naturales, sistematizando las informaciones al efecto de ellas obtenidas a lo largo de cincuenta años de trabajo espeleológico de campo; incluyendo la valoración contextual de unos 10.000 topónimos, en los aspectos que conciernen directa o en su caso indirectamente a las cavernas del territorio insular y sus aledaños. El autor recopilador de la muestra (J. A. Encinas, 2014) discute la paulatina grave sustitución moderna de los referentes tradicionales por otros de nuevo cuño, advierte la inconsecuencia documentista de muchos de los más recientes y teme que así se pierda en su mayor parte el histórico contenido descriptivo del material lingüístico hasta ahora reunido.

Palabras clave: cavernas, denominativo, sustrato, cronología, sistemática.

para ello con su sistematizado tratamiento, particularizando cada caso en su serie contextual, sin prescindir de la realidad paisajística y las implicaciones socioeconómicas del entorno.

De la decena de millares de referentes tratados en la obra (“CCM”, marzo de 2014, 1360 pp. ISBN 10 84-616-8843-0 / ISBN 13 978-84-616-8843-2. El Gall Editor), la mitad corresponde a específicos nombres de cavidades mallorquinas, considerándose de manera extractada y ensayando las correspondientes traducciones en su horizonte cronológico estimado, en función de los datos disponibles.

Ámbito considerado

A efectos geográficos esta herramienta recopilatoria del “Corpus cavernario mayoricense” se circunscribe a la isla mayor del archipiélago balear con sus alrededores costeros y, en la especificidad de los materiales geológicos y topográficos, al subsuelo correspondiente a los antros naturales de la insularidad mallorquina, incluyendo en ellos aquellos aspectos del contenido susceptible de ser advertido por quienes se internan para explorarlos y documentarlos. En tal sentido este artículo expone el estado de la realidad toponímica apreciada sobre los antros naturales catalogados, mostrando los datos obtenidos en su transliteración actualmente menos discutida, pero acto seguido entrando a valorar un notable número de términos considerados propios del catalán y que probablemente no todos lo son. Haciéndolo desde óptica crítica con el abuso de ciertos parámetros lingüísticos; para investigarlos y, si procediera, expurgarlos.

Para evitar extravío en tan proceloso laberinto se utiliza la herramienta diseccionadora del estrato del fonema distinguiendo, cuanto menos con algo de nitidez, la estructura del vocablo determinante, sedimentación susceptible de aportar evidencias de valor cronológico, lengua inicial utilizada, deducible profundidad semántica ahondando los orígenes en el modo de vida de cada momento cultural detectado y, en la medida de lo posible, procurando una propuesta provisional del significado primitivo en función de la reliquia de antiguo conservada en el lugar. Ambiciones que hallan legítima justificación en la necesidad de aceptar que considerable número de cuevas y simas conservan nombres ancestrales, etimológicamente a veces relacionables con los asentamientos prehistóricos humanos en el lugar o el entorno y conforme a los datos acreditados por la arqueología, los historiadores, las ciencias naturales y la filología.

Rasgos esenciales de la muestra

De los genéricos ‘cueva’, ‘sima’, ‘pozo’, ‘soplador’, ‘sumidero’, ‘brecha’, ‘abrigo’ (*a-verigo/ko*, del veral) y ‘aprisco’ (*a-perici-o*, propio del peñal; para el diccionario de la RAE latín vulgar *appressicare*, derivación de *appressus*, part. pas. de *apprimere* ‘apretar’)¹²⁰, etc., la lengua catalana conserva en Mallorca diversas variantes toponímicas incomprendidas, por haber quedado de antiguo enmascaradas por semánticas sobrepuestas a las precedentes. No todas hoy identificables para el ciudadano urbano, sometido al proceso aculturador de tránsito entre la economía agropecuaria de antaño y la sociedad actual de los servicios. Porque aflorando por debajo de tal sustrato evidentes trazas arcaicas de vocablos con significados equiparables permiten detectar depósitos más profundos; algunos tan sintomáticos como el *Bri*¹²¹ descriptor de “quesería” (unidades de Santanyí, Campos, etc.), lugar subterráneo donde se fabricaba y almacenaba para curar un tipo de queso en particular. El mismo en la lengua relicta del ibérico septentrional (vasco *gazta*, queso; *gatzatu* cuajada; arabismo indoeuropeo *naigera* del portugués vulgar: *naçaha*, cuajar la leche en queso) correspondiente a uno de los *Gatera* del inventario espeleológico general¹²², acreditando el *Britzola* (*Cova de na...*, SLI. B.02) de la orilla marítima del aludido paraje de *Na Gatera*, sector agropecuario segregado de la finca matriz.

---

reacomodaciones en el catalán estándar reciente, atribuyendo a los vocablos significados vulgares y pretensiones eruditas ajenas al uso y cultura de los lugareños. Y en el paquete de la cuarta porción respecto del total de la muestra de términos de lengua catalana se aprecian ajustes de época gótica sobre referentes preislámicos, bien sean estos últimos de tardío origen hispánico continental (efecto “repartimental”) o lento aporte aluvional de base ibero-latina altomedieval.

¹²⁰ García de Diego, V.: 1985, “Diccionario Etimológico...”, pág. 470. Apretar el ganado en recinto cerrado.

¹²¹ El fonema referido a determinados monumentos subterráneos suele mantener su significancia de forma interna asimilada al taller de elaboración del producto, o bien de algún elemento implicado en el proceso. En cambio en la *Cova de ses Torrades*, en el preciso lugar de *Na Gratelosa* (J. Mascaró, “CTM”. 1955; “MTN”, 1979; “CME”, 1953: *Can Gruga* por *camp graenha*, *graelles* del catalán, campo de la *rostidora*, portugués *grelha*, antiguo castellano ‘grasera’), se trata de los diversos asadores de pescado, existentes en el interior de esta gruta ribereña de Capdepera, excavados artificialmente en batería, en las rocas areniscas del lugar.

¹²² J. A. Encinas: 2006. “Relación inventarial de subterráneos naturales de...”, paraje de *Na Gatera*: Man. G.01, *Avenc de na Gatera* y en la actualización de la *ob. cit.* 2014: *Cova de Na Gatera* (SLI., G.05), cerca de la SLI. F.02, la *Cova Formatgera*, donde hallamos excavado en roca arenisca un viejo laboratorio de procesar lácteos.

En el apartado de “Discusión” se vuelve sobre estos y otros latentes recursos referenciales del pasado inmediato, para hondar en estos y otros fonemas –en modo alguno entes fósiles sino vivos y en permanente evolución semántica-, intentando acotar la cronología de unos u otros significados en unas coordenadas mínimamente operativas o, como diría Javier de Hoz (2009, 2011, etc.), en su utilidad lingüista más económica.

Del determinante toponímico, sea préstamo geográfico de los alrededores, más o menos moderno referente de fortuna, producto acomodaticio del vocablo genuino, mitologizado recurso ubicatorio (leyendas, “*senyes*” de marinería, etc.), hagitopónimo de mucha o menos solera, o bien adjetivo del genérico, las versiones referenciales más incongruentes obligaron a cuidadosa expurga procedimental, para separar la especie contaminada por los excesos de la modernidad y enfocar bien los materiales del sustrato analizable. Así el “CCM” procura clarificar aspectos como el de *Can Vell* (por *camp-uell*, campillo), de *Son Vell* por *summ-uell* (sumidero), *Corona* (cresta) por *caurona* (madriguera habitaciona), *Subauma* por *so-pauma* (el pantanal), *Son Ali* por *sunnal-i(c-i)* parte superior del sitio, *Puig de n'Ali* (inmediato al *Coll de sa Línea*) por “pico de la alineación intermunicipal”, *Canalix* dando *cana(l)linàs*, la acequia de *Can Pontico-Llinàs* en Pollença, *Rafal Llinàs* de Ses Salines por cuanto *rafa(l)linàs* (cabañalería ganadera) vecino al *Xebel-linàs* (gibería orográfica, pezonería, *xavell-linàs?*), en su primitivo sentido pastoril o, finalmente, el *Malany* unas veces descriptor de *ma(ha)l'ayn* en cuanto majada de la fuente, otras en cuanto salinar (*malabány*, árabe *mallaḥ*) marismeño en un caso y en el otro de sales de sulfuros carbonáticos en las minas del lugar.

Si la ‘majura’ del judeo-español aducido por M. Moliner (1988) no resulta, en efecto, sintagma adjetival paleosemítico; referido a la guapura del verde prado del agua de la depresión; relativa contramoneda del ‘malhaya’ castellano: el catalán coloquial *malany*; en Pollença nombre de fuente marismeña de cuyas aguas se dice ser salobres, extrañas y caprichosas. En tantos de los demás problemas detectados sobresaliendo similares desvíos semánticos y errores transliteralizadores del denominativo.

Como la riqueza léxica rural heredada del medioevo insular desborda por los flancos el aporte del conquistador continental cristiano, quedando debajo el sustrato andalusí, sedimentos aún anteriores y encima del todo del depósito referencial la presión estandarizadora del poder dominante, a la casi siempre socarrona idiosincrasia del lugareño no le queda otra opción que ser práctico, mirar delante y utilizar la capacidad perceptiva de quien se preocupa fundamentalmente de los recursos y medios de producción que trata de controlar, nominando los sitios en función de las disponibilidades jergales del momento, sean del idioma que sea. Para el etimologista un verdadero galimatías, al aperebirse que el determinante del nombre del pelado pico del sitio pudiera en realidad referenciar la fértil bajura agropecuaria, laguna, cueva... u otra útil característica de los alrededores.

Particularidades

En el capítulo de los mitos son 130 las leyendas consideradas en las fichas del “CCM”, habiéndose desechado las sospechosas de reciente producción novelística, sin ninguna acreditación consuetudinaria. Algunas relacionadas con el tráfico de contrabando, o contrabando de marginalidades ribereñas, verdadero sentido hidrográfico del mitologizado concepto y que cobra vigor al sublimarse popularmente algunas de las facetas del estraperlo, como ya antes se había hecho con el bandolerismo, al fin y al cabo también prácticas de bandeo orográfico para obtener réditos sorteando la legalidad, al margen del bien común establecido. Sacándose aquí a colación el tema por las implicaciones toponímicas de la mayor parte de los relatos merecedores de análisis, donde con la simbología implícita se trata de alumbrar la respuesta al sentido de determinado nombre de lugar, por lo común mediando el tradicional filtro de la erudición eclesiástica.

Gigantes, hadas, dioses y demonios, guerreros, moros, santos y santas, infiernos, paraísos, tesoros, monedas, dineros –cuando no se trata de *dinerets*-, duendes, bestias fantásticas, dragones, montañas que ríen, fuentes cantarinas, princesas encantadas, brujas terribles, plata, oro, ollas mágicas y tantas otras posibilidades del imaginario del vulgo reproducen con cierta fidelidad el patrón usual en las religiones precristianas, en el animismo primordial y en la literatura recurrente de todos los tiempos. Aunque el fundamento sostiene la sugestiva virtualidad del referente aún inexplicado.

Aluvión denominativo mucho más reciente es el utilizado por la práctica exploratoria y lúdico-deportiva de los espeleólogos. Designaciones referenciales de nuevo cuño no siempre mínimamente serias¹²³ y tampoco

¹²³ La bibliografía disponible cuenta con numerosas modernas denominaciones de antros, implantadas incluso a sabiendas de conocerse el acreditado nombre antiguo del monumento natural. En el fondo de la práctica subyace, además de cierto egocentrismo pionerista del documentador, la intención de considerar inédito un ámbito subterráneo que en realidad no lo es. Cuestión diferente a la aplicación de neotopónimos a sitios por los lugareños conocidos de antiguo de otra manera

del todo consecuente con el rigor académico esperable del investigador documentista. Éste quizá necesitado de ajustar también el léxico que utiliza en conceptos como el propio de *kárstico* (por *'vársico'*, arcaico *kárs-ici-o* indoeuropeo, sitio del peñascal calcáreo grutero, catalán *quer-s*), paraje carcavonero. En la misma línea hallamos el arabizado 'alcorque' del castellano, probable reliquia hispánica peleosemítica *'l-corke* en Mallorca indisoluble de *Es-corca*, *Es-corques* y al menos tres de sus *Es Caragoler* (por *es-corca-ler*, el pico-hito o crestal lindero limítrofe con el municipio de Escorca), la "alcorquellá" de la nava o gran depresión de *Albarca* y *Lluc*. El lucio del agua -valga la redundancia- y correspondiente alberca hidrográfica del riego. Aspectos tratados en el "CCM" con el fin de intentar entender la cultura denominativa del pasado en los diferentes estratos y en función de la demanda alimenticia y demás necesidades de cada periodo. Para en *Corb* no entender simplemente "cuervo", sino tomar en consideración el significado de cuerpo de guardia: en el pasado puesto de vigilancia 'corbatera', debido en origen al rojo corpiño o insignia identificativa del guerrero apostado sobre el escarpe del propio otero del lugar; por lo común coronada (*corona / caurona, corua*) cima de la carpa campamental., sobre las praderas del territorio de los entornos susceptibles de vigilia.

Discusión

En este mar de dudas los pocos puertos de arribada segura a la semántica del vocablo primitivo depende del tiempo que sufre o acaso tenga la ocasión de disfrutar el navegante. Los *caus / canos* o madriguerales playeros de abrigos, en las ensenadas tan prolijamente representadas al detalle en los cartularios medievales, acabaron entendidos cabos referenciales inmediatos a la rada portuaria; de cabotaje en lugar de *cauotaje*, en ruta hacia el caladero ribereño. Unos cóncavos "acogederos" desde la perspectiva indoeuropea del latín sinónimo de posadero (*caupo*), de posada en cuanto *cavo/posada* dotado de destiladero ('cohoba' del castellano) del agua potable, el manadero de toda fuente. Pero la contrapuesta simetría en los fonemas toponímicos, de las lenguas prerromanas, tiende a mantener del sustantivo un espectro inherente a su sentido contrario y de donde el *pus* de alzado pico, al diferenciarse de *bus* (buzamiento, bajura), deja de valer en su primitiva aserción onomatopéyica de agobio respiratorio, desdoblándose en la particularidad de empinadura y en la de encajado orinal hidrográfico. En lo apreciable, fenómeno especialmente común en los abundantes *Sant* baleáricos, en cuanto erguido antiguo canto / chanto / sano / santo (pétreo) situado sobre la cumbre de los oteros de las pasterizas. Contrariamente en ocasiones atributivo *sham* en lenguas semitas con significado de pradería ganadera y 'chant-a' al referirse a la bajura encharcadiza en la ruta de la trashumancia mestera.

Similar problemática conllevó en ocasiones el desarme de los argumentos ordenados en base al recurso monolingüístico seguido, restando al pario del alto horizonte panindoeuropeo, dominado por el latín y el árabe y quizá también por el desconocimiento del sustrato feno-púnico. Claro que en tal disyuntiva la tentación es volcarse en las evidencias celtibéricas sin ver en el hermano mayor de la meridional lengua tartésica las principales concomitancias con el resto del ancestral mosaico hispano del ibérico en esta parte de la vería occidental del Mediterráneo, incluyendo en ella la ribera norteafricana y del archipiélago balear. Aunque, para el proceso recopilador de datos del "CCM", el incordio más relevante es sin embargo el carácter aluvional de los topónimos del territorio insular, estructurado en depósitos cruzados y por tanto no siempre acumulados en tandas superpuestas.

Es decir, que la procedencia rural de parte de las poblaciones continentales que arribaron a lo largo de los siglos al territorio insular portaron consigo un componente referenciador complicado de analizar por el especialista, debido a requerirse actualmente de mejor instrumental lingüístico. Si bien indeterminado número de topónimos, y series genéricas enteras con sus variantes, puede rastrearse en las culturas continentales. Fonemas anclados de antiguo en nichos sociales de economías relictas, permiten apreciar el potencial del caudal de incidencias, exhumando en origen la procedencia del étimo y con ello el líquido semántico del aporte. Con todo y que las arduas limitaciones, inherentes al espécimen considerado, no siempre permiten mostrar en el radical del vocablo la punta del hilo conductor hacia el sustantivo.

Conclusiones

En las principales cavernas mallorquinas acreditadas con incidencias antrópicas en el interior y alrededores, persisten los vestigios arqueológicos de las culturas prehistóricas y de las subsiguientes, en secuencias en cierto grado homologables con los horizontes lingüísticos sondeados, en el nombre del monumento subterráneo en consideración, en el de la misma finca o bien en otros de las inmediaciones. Un dato, mas no áureo convencimiento de su utilidad operativa, mientras el estado de nuestros conocimientos persista en la profunda ignorancia sobre las lenguas prerromanas.

---

y, ciertamente, a la que permanece latente en el sustrato referencial de las inmediaciones. De forma que el procedimiento perjudica la preservación de importantes joyas informativas de las lenguas del remoto pasado, sin aportar en contrapartida sino unas marginales trazas sociológicas, acaso mero retrato de nuestro tiempo.

El ensayo etimológico de los topónimos tratados en el “CCM” parte de la información en su momento contenida en los diccionarios, en la bibliografía investigativa de mayor rigor, en los documentados trabajos de autores posteriores y demás recursos exploratorios de caminos poco trillados y casi siempre interesantes. Acto seguido decidiendo desechar las incongruencias, buscando y planteando alternativas para particularizarlas en cada caso; significándolas compatibles con las series implícitas en cada determinante, la cultura del horizonte cronológico afectado y los paralelos menos distantes en su tiempo.

Al efecto no tardaron en surgir las sorpresas, alumbrando innumerables incógnitas, nuevas sendas inquisitivas, otros parámetros comparativos y determinadas cavernas que la etimología de los viejos nombres de los lugares ayudaron a detectar, en ocasiones para maravilla de los habituales frecuentadores del paraje y circunstanciales dueños.

El balance informativo sobre las grutas y simas mallorquinas de esta obra catalogadora resulta por consiguiente disponibilidad documental aprovechable para el investigador ocupado en ahondar en las materias contenidas. Acaso sin necesidad de internarse en la oscuridad subterránea de la epidermis *cársica* insular, teniendo en este vademécum dónde extraer las notas auxiliares básicas de campo, útiles al especialista, siguiendo el sistematizado orden de las materias fundamentales.

Reconocimiento

El significado del recurso capitular implica dar las gracias por algo. Exonera de las explicaciones del porqué y nunca alcanza para saldar la deuda moral contraída con quienes, en efecto, ayudaron en la tarea objeto del formal reconocimiento. De modo que, en el habitual párrafo postrero de las publicaciones, no está aquí demás agradecer a tantos lugareños mallorquines, jóvenes, no tan jóvenes y viejos bien enraizados en la ruralía, que oportunamente puntualizaron en el terreno sobre el valor descriptivo de buen número de los referentes tratados, más allá de las apariencias fonéticas y determinadas interpretaciones literales.

Referencias

- ABELLÁN, J. (1999): Toponimia hispano-árabe y romance: Fuentes para la historia medieval. 166 pp. ISBN 978-84-922640-6-3. Agrija Ediciones. Cádiz.
- AGUILÓ, C. (1996): La toponimia de la costa de Lluçmajor. *Treballs de l'Oficina d'Onomàstica* (IEC), 2. 184 pp. ISBN 84-7283-316. Barcelona.
- _(1991): La toponimia de la costa de Felanitx, 45 pp. Ajuntament de Felanitx. Felanitx.
- ARRIAGA, J. L. (1989): Gaztelania-Euskera-Gaztelania Hiztegia. 505 pp. ISBN 84-271-1394-3. Ediciones Mensajero. Bilbao.
- BAHLOW, H. (1985): Deutschlands geographische Namenwelt: Etymologisches Lexicon der Fluss-und Ortsnamen alteuropäischen Herkunft, pp.1-50. Baden-Baden, Suhrkamp.
- BALLESTER, X. (2009): Filología Arqueoibérica: cuestión de método. *Actas do X colóquio sobre línguas e culturas paleo-hispánicas (Lisboa)*. Institución Fernando el Católico; págs 23-38. ISSN 1578-5386. CSIC. Zaragoza.
- BASCUAS, E. (2002): Estudios de hidronimia paleoeuropea gallega. 408 pp. ISBN 84-9750-026-1. Universidade de Santiago de Compostela. Santiago.
- BENHAMOUDA, B. (1991): L'Origine arabe exacte de certains mots espagnols. 125 pp. Editions Dar El Ounmma. Argelia.
- BRANCO, J. M. (2009): A simbiose entre linguística e cultura no processo de celtização das comunidades indígenas -Um Case Study dos Apports estruturantes entre a proto-história e o período medieval do oeste peninsular. *Actas do X colóquio sobre línguas e culturas paleohispánicas (Lisboa)*. 157-162 pp. ISSN 1578-5386. Institución Fernando el Católico. CSIC. Zaragoza.
- BUSQUET, J. (1954): El código latinoarábigo del Repartimiento de Mallorca (Texto árabe). Homenaje a Millás-Vallicrosa, T. I. 243-300 pp. CSIC. Barcelona.

- CARIDAD, J. (1994): Toponímia y Mito. Ediciones Oikos-Tau, 220 pp. ISBN 13 9788428108584. Barcelona.
- _(1997): Els noms de Catalunya. Ediciones Oikos-Tau, 400 pp. ISBN 10 8428108587. Vilassar de Mar.
- CARNOY, A. (1955): Dictionnaire Etymologique du Proto-Indo-Européen. *Bibliotheca de Museon, Vol. 39*, 218-220 pp. Universiteit te Leuven. Louvain.
- COELLO, F. (1850): Atlas de España y sus Posesiones de Ultramar. Diccionario geográfico-estadístico-histórico. Madrid.
- CORREA, J. A. (2009): Reflexiones sobre la lengua de las inscripciones del sudoeste o tartesia. *Acta Palaeohispanica X (Lisboa)*. *Actas do X colóquio sobre linguas e culturas paleo-hispánicas*, págs. 295-307. ISSN 1578-5386 Centro de estudios arqueológicos das universidades de Coimbra e Porto. Instituto “Fernando el Católico” (CSIC). Zaragoza.
- COROMINES, J.
- 1951: Diccionario Crítico etimológico de la lengua castellana. Vol. I-IV (I-993 pp. IV-938 pp.) Berna: A. Francke.
- _(1980-83): Diccionario crítico-etimológico castellano e hispánico. *Biblioteca Románica Hispánica. V. Dictionarios Etimológicos*, Editorial Gredos, I-V. Madrid.
- _(1988): Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana. *Biblioteca Románica Hispánica. V. Dictionarios Etimológicos*, 1047 pp. Editorial Gredos. Barcelona.
- COROMINES, J. i MASCARÓ, J. (1989): Toponímia antiga de les Illes Balears. *Onomasticon Cataloniae*. Vol. I. 315 pp. ISBN 84-7256-330-0. Curial Edicions Catalanes. Barcelona.
- CORRIENTE, F. (1999): Diccionario de arabismos y voces afines en iberorromance. 589 pp. ISBN 84-249-2243-3. Editorial Gredos, S. A. Madrid.
- CUERPO DE ESTADO MAYOR (1936): Cartografía Militar de España. Islas Baleares, escala 1:25.000. Madrid.
- DESPUIG, A. (1784): Mapa de la Isla de Mallorca. Palma.
- ENCICLOPÈDIA CATALANA (1982): Diccionari de la Llengua Catalana. Enciclopèdia Catalana, S.A. Barcelona.
- ENCINAS, J. A. (1994): El Crull de ses Termes. *Subterrànea*, 4. 27-29 pp. F. B. E. Barcelona.
- _(2002): Cabrera-2002. A.01: la Cova de l'Amic. <<http://www.cmallorca.com/reportajes.htm>> (consulta 5.10.2014). Pollença.
- _(2002): El dragón de la cueva de Es Bufador (B.01) o del puerto de Sóller. <<http://www.cmallorca.informes.htm/>> (consulta 5.10.2014). Pollença.
- _(2002): La leyenda de Les Arges o del tesoro. A.13, Cova Argentera. <<http://www.cmallorca/articulos.htm/>> (consulta 5.10.2014) . Pollença.
- _(2005): Argentera II: aspectos tecnológicos de un topónimo indicativo de dos mil años de actividad minera en Bunyola y de generalizadas evidencias metalúrgicas, correspondientes a la más profunda antigüedad insular. <<http://www.cmallorca/articulos.htm/>> (consulta 5.10.2014) . Pollença.
- _(2006): Relación Inventarial de subterráneos naturales de las Illes Balears. *Colección Tarsilbet IV*, 236 pp. ISBN 84-611-2373-5. Edic. Jaes. Pollença.
- _(2007): La incidencia antrópica en las cavernas balearicas..., *Colección Tarsilbet, IV*, 285 págs. ISBN 13 878-84-611-8578-8. Edic. Jaes. Pollença.
- ESCANELLES, M. A. (2014): Coves i Avents <http://www.toponimiamallorca.net/index.php?option=com_content&view=article&id=365:avencs-i-coves&catid=19&Itemid=161>(Consulta, 1 Noviembre 2014). Palma.

- FRAGO, J. A. (1982): Toponímia navarroaragonesa del Ebro (IV): Orónimos. *AFA, Vol. 30-31*, pp. 23-62. ISSN 0210-5624. Archivo de Filología Aragonesa. Universidad de Sevilla.
- GALMÉS, A. (2000): Los topónimos: sus blasones y trofeos. (La toponímia mítica). Real Academia de la Historia, pp.30-60. ISBN 10 8489512795. Madrid.
- _(1983): Toponímia balear y asociación etimológica. *Revista Archivum, XXXIII*. Págs. 409-420. ISBN 13 978849512795. Universidad de Oviedo. Oviedo.
- GARCÍA, X. L. (1977): Pueblos asturianos: el porqué de sus nombres. 334 pp. ISBN 84-7411-044-0. Ayala Ediciones. Gijón.
- GARCÍA, V. (1985): Diccionario Etimológico Español e Hispánico. 1091 pp. ISBN 84-239-6928-2. Ed. Espasa-Calpe, S.A. Madrid.
- HOZ, J. (2009): El problema de los límites de la lengua ibérica como lengua vernácula. *Actas do X colóquio internacional sobre línguas e culturas paleo-hispánicas X (Lisboa). Actas do X colóquio sobre línguas e culturas paleo-hispánicas*, pp. 413-433. Centro de estudios arqueológicos das universidades de Coimbra e Porto. Institución "Fernando el Católico". CSIC. Zaragoza.
- _(2011): Historia Lingüística de la península ibérica en la antigüedad. *Manuales y Anejos de "Emérita"-LI. Tomo I*, 735 pp. ISBN 978-84-00-092260-3. C. S. I. C. Madrid.
- HUBSCHMID, J. (1960): Mediterrane Substrate, 29,30. *Enciclopedia Lingüística Hispánica, I*; pp. 42-43. Madrid
- INSTITUT CARTOGRÀFIC de CATALUNYA
1995: Mapa Topogràfic Balear, escala 1:5.000. Edició del Govern Balear. Palma de Mallorca.
- INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1986): Mapa Geográfico Nacional de España. Islas Baleares, esc. 1:25.000. Madrid.
- JIMÉNEZ, A. (1846): Vocabulario del dialecto gitano. 111 pp. Imprenta J. M. Gutierrez. Sevilla.
- LACROIX, J. (2007): Les Noms d'origine gauloise. Le Gaule des dieux. *Colecc. des Hespérides*. 350 pp. ISBN 2-87772-349-6. Éditions Errance. París.
- MARTINEZ, J. (2002): El lenguaje del suelo (Toponímia). 743 pp. ISBN 84-8439-111-6. Universidad de Jaén. Jaén.
- MASCARÓ, J. (1952-62): Mapa General de Mallorca. Esc. 1:31.500. *Corp. Top. de Mall.* Palma.
_(1962-67): Corpus de Toponímia de Mallorca, T. I-VIII. Editorial Gráficas Miramar. Palma.
_(2000): La toponímia i cartografia antigues de les Illes Balears. Cartes de navegar i texts des del segle VI abans de Crist fins a l'any 1599. 184 pp. ISBN 978-84-95360-05-2. Ll. Muntaner, Editor, Palma.
- MENÉNDEZ, R. (1961): Estudios de Lingüística (Las leyes fonéticas, Menendes y El Diccionario Ideal, y otros). 147 pp. *Colecc. Austral*. Espasa-Calpe, S. A. Madrid.
- _(1968): Sobre el sustrato mediterráneo occidental. *Toponímia prerrománica hispánica*; 71-90 pp.. Madrid
- MERINO, J. M. (2002): Palencia y sus Topónimos. 300 pp. ISBN 84-8173-097-1. Diputación Provincial de Palencia. Palencia.
- MOLINER, M. (1980): Diccionario de uso del español. *Biblioteca románica hispánica, 5*. Vol. I-II, 1446/1585 pp. ISBN 84-249-1344-2. Editorial Gredos. Madrid.
- MOREU, E. (1982): Els nostres noms de lloc. 250 pp. ISBN 9788427303270. Editorial Moll. Palma.
- MUT, A. i ROSSELLO, G. (1993): La Remembrança de Nunyo Sanç. Una relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca. 227 pp. ISBN 84-86815-45-2. Ed. Govern Balear. Palma.

- NIETO, E. (2000): La toponímia de las fuentes en España: una nota sobre algunos resultados del latín fonte. *R. E. E.*, LXXX. CSIC, <<http://revistadefilologiaespañola.revistas/>>. 395-406 pp. (consulta: 5 julio de 2014). Universidad Autónoma de Madrid. Madrid.
- PÉREZ, S. (2006): Componentes toponímicos típicos de las lenguas pelehispánicas. *IES N. C.*, ARSE 40, <www.centroarqueologicosaguntino.es/uploads>. 17-28 pp. (consulta: 9 julio de 2014). Universitat Autònoma de Barcelona. Barcelona.
- POCKLINGTON, R. (1984): Sobre algunos topónimos árabes murcianos. *Miscelánea Medieval Murciana*, 11. 263-295 pp. ISSN 0210-4903. Murcia.
- PRÓSPER, B. M. (1996): Toponímia prerromana hispánica de base pál-. *Kalatos, revista del S A ET*, 15. 1-43 pp. ISSN 0211-5840. Teruel
- _(2002): Lenguas y religiones prerromanas del occidente de la Península Ibérica. 517 pp. ISBN 86-7800-818-7. Edic. Univ. de Sal. Salamanca.
- RÍO, J. L.
2002: Toponímia del medio kárstico en Asturias. *Espeleoasturias/toponímia*. 1-15 pp. Asturias.
- ROBERTS, E. A. y PASTOR, B.
1997: Diccionario Etimológico Indoeuropeo de la lengua española. 360 pp. ISBN 84-206-5252-0. Alianza Editorial. Madrid.
- ROSSELLÓ, G.
2007: El Islam en las Islas Baleares. Mallorca musulmana según la Remembrança... de Nunyo Sanç y el Repartiment... de Mallorca. 493 pp. ISBN10 848340049, ISBN 13 9788483840047. Universitat de les Illes Balears. Palma.
- SERVICIO GEOGRÁFICO DEL EJÉRCITO
1945: Cartografía Militar de España. Islas Baleares, escala 1:25.000. Madrid.
1959: Cartografía Militar de España. Islas Baleares, escala 1:25.000. Madrid.
1993: Cartografía Militar de España. Islas Baleares, escala 1:50.000. Madrid.
- SOTO, R.
1984: Còdex Català del Llibre del Repartiment de Mallorca. *CECGB*. 304 pp. ISBN 84-8535-26-2. Barcelona.
- TERÉS, E.
1986: Materiales para el estudio de la toponímia hispanoárabe. Nómima pluvial. T. I. 156 pp. C. S. I. C. Madrid.
- UNTERMANN, J. (2009): Antiguo Europeo en Hispania. XXII Seminario de Lenguas y Epigrafía *Antigua*. *R. Acad. Cult. Val. (SEI, "D. Fletcher Valls")*, 9. 461-474 pp. ISSN 1135-5026. Valencia.
- VILLAR, F. (2000): Indoeuropeos y no indoeuropeos en la Hispania prerromana (Las poblaciones y las lenguas prerromanas de Andalucía, Cataluña y Aragón según la información que nos proporciona la toponímia). 251-269 pp. ISBN 978-84-7800-968-8. Edic. U. de Sal. Salamanca.
- VILLAR, F. PRÓSPER, B. M. (2005): Vascos, Celtas e Indoeuropeos. Genes y Lenguas. 576 pp. ISBN 84-7800-530-7. Ediciones Universidad de Salamanca. Salamanca.
- VILLAR, F. (2014): Indoeuropeos, íberos, vascos y sus parientes. Estratigrafía y cronología de las poblaciones prehistóricas. 368 pp. ISBN 9788490123973. Ediciones Universidad de Salamanca. Salamanca.

EL CAS DE LLUC. UNA NOVA APORTACIÓ AL TOPÒNIM LLUC BALEAR

Antoni Jaquemot Ballarín

Agost de 2014

L'estudi d'aquest topònim ens ha portat a cercar-ne l'etimologia en la llengua llatina: *locus* 'lloc' i *lucus* 'bosc sagrat', en l'àrab: *ludjidi* o *lúq* 'ribera de riu o de mar', i en una altra llengua preromana, indoeuropea, il·líria i antiga: *Lac-*, que ens porta a 'llacuna'.(1)

És sorprenent que la investigació no s'hagi fixat primer en el que passa "a casa". Em refereixo a la llengua ibèrica. Potser per la por que deia Coromines de les tenebres del passat quan s'hi referia.

El fet, però, és que, sense menysprear ni apartar les hipòtesis esmentades, val la pena que s'hi afegeixi aquesta.

Quan en el cas de *lucus* 'bosc sagrat' s'ha comparat amb Lugo, veient-hi la mateixa etimologia,(2) no s'han vist o no s'han tingut en compte dues poblacions ibèriques que tenen per nom ILUGO, una a la vall de l'Ebre i l'altra a Santisteban del Puerto, Jaén.

La llengua ibèrica és una llengua escrita antiga present des de Narbona fins a Almeria i que s'endinsava per l'Alta Andalusia i per l'Aragó. Els contactes de la gent de les Illes amb la costa peninsular que tenien davant i a l'inrevés devien de produir-se sovint. Hi ha tota una llista de topònims preromans a les Balears i, segons el mateix Coromines, alguns podrien ser d'origen ibèric, com Alora i Alaior, que contenen l'expressió '*il* o *ild*' 'població o ciutat', interpretació amb què acadèmics i estudiosos estan d'acord. Els dos exemples procedirien d'Iluro, que va donar Alarona (Mataró), Illora (Granada) i Àlora (Màlaga).(3)

La *Ilugo* de Jaén està registrada al CIL II3239: ILUGO(NENSES); també era dita anteriorment *Illucia* (*ilduki*). (4)

La de la vall de l'Ebre surt escrita en una moneda ILDUGOITE (*Ilugo* +*ite*) entre Contrèbia i Saragossa. En fa referència l'anònim de Ravenna: *iulugum* (*ilugum?*). Antonio Beltran la situa al Palomar de Oliete (Terol).(5)

L'arrel *ild* dona les variants *ildun*, *ildir* i *ildur*, transliterades en llatí com a *illun* o *ilun*, *illir* o *ilir*, *illur* o *ilur*. El sufix *-ko* / *-go* és un sufix diminutiu que trobem en el basc i en altres llengües, també en el castellà aragonès: "pequeñico, librico".(6)

Els noms de lloc balears que porten Lluç al començament són topònims tautològics que fan referència a una alqueria, com Lluçalcari, Lluçaquèlber, Lluçaldent, Lluçmarraig, Lluçferrat, Lluç-roig i els del Llibre del repartiment Luc Abenxerif, Luc Abendanun i Luc Maior.(7)

Bibliografia

- (1) Resum extret de: <http://ca.wikipedia.org/wiki/Lluçmajor> (consulta: 28/08/2014).
- (2) *Diccionari català-valencià-balear*. Entrada "Lluç".
- (3) Topònims balears preromans: <http://ca.wikipedia.org> (consulta: 28/08/2014). Joan Coromines: *Onomasticon Cataloniae*, volum I, *Toponímia antiga de les Illes Balears*, edició de 1989.
- (4) Arturo Pérez Almoguera: "*Iltir, iltur oppidum*. Los nombres de lugar y la ciudad en el mundo ibérico". Universitat de Lleida. Revista *Faventia*, 23/1/2001, pàg. 21-40. (Illucia).
- (5) Almudena Domínguez Arranz: *Las Cecas Ibéricas del Valle del Ebro*, pàg. 11. Pròleg d'Antonio Beltrán, publicació núm. 687 de la Institución Fernando el Católico, Saragossa, 1979. ISBN: 84-00-04385.5. Jürgen Untermann: *Monumenta Linguarum Hispanicarum*, I. *Die Münzlegenden*, moneda (A20) 796. Wiesbaden, 1975. Javier de Hoz: *Historia Lingüística de la Península Ibérica en la Antigüedad*, tom I, pàg. 468-469. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 2011. L. Silgo Gauche: *Léxico Ibérico*, pàg. 178. Real Academia de Cultura Valenciana, València, 1994.
- (6) *Diccionario Etimológico Vasco*, Michel Morvan, entrada "ko". <http://projetbabel.org> (consulta: 29/08/2014).
- (7) Antoni Mas i Forners: "Colonització feudal i canvi toponímic a la Mallorca Rural", *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*, pàg. 327 (321-339), València, 2001. ISBN: 978-84-370-5443-8.

SES FONTANELLES (S'ARENAL), NOM D'UN AIGUAMOLL? ACLARIMENTS HISTORICOTOPONÍMICS DE LA ZONA

Dídac Martorell Paquier

Per què parlem de *ses Fontanelles*, quan en realitat ens referim a un aiguamoll, un estany? Com així un sol paratge, aparentment homogeni, té un nom en plural?... què són *ses Fontanelles*?

No són preguntes que us fem, sinó que són les preguntes que ens varen dur a concretar aquest petit estudi, i que tractarem de respondre de la millor manera que sabem.

Avui dia quan hom parla de *ses Fontanelles* es remet a la zona del terme de Palma compresa entre el camí de Can Bogueta¹, i el camí de Can Alegria, i limitada per l'autopista de Llevant pel nord, i el carrer de Manuela de los Herreros i Sorà o bé el límit de la mar pel sud. També sentireu anomenar amb aquest nom solament la zona d'aigua embassada², probablement per confusió amb el significat de *fontanella* («font petita»; segons el DCVB, derivat diminutiu de fontana). En realitat, lluny del que es pensa, ni l'aiguamoll —l'estany— és una fontanella (ni diverses), ni la dita zona al complet és el que es coneixia antigament com *ses Fontanelles*.

Per entendre aquest enigma ens hem de remetre a l'època anterior al turisme de masses, quan el topònim encara era viu, referit a la zona que sempre li ha correspost. El pare Joan Llabrés Ramis (Llubí, 1916 – Palma, 1994) publica l'any 1988 a la revista *S'Unió de s'Arenal* un article dividit en dues parts titulat «La Nostra Platja», on fa un recorregut històric i toponímic de la platja de s'Arenal, i on ens explica el següent:

Arribam ara a Ses Fontanelles —davant l'actual Hotel El Cid— que deu el seu nom a unes fontetes d'aigua dolça —quants de pics en beguérem de joves!— avui desapareix desdegut [sic] a l'eixample de la carretera actual de Ca'n Pastilla a S'Arenal. L'aigua sortia d'uniques roques que es trobaven just ran de la mar.³

Podem dir amb total seguretat, per tant, que aquestes fontetes, *ses Fontanelles*, encara les podíem trobar l'any 1930, quan Joan Llabrés ingressà al seminari de la Porciúncula i les veié per primera vegada⁴. Segons Gabriel Bibiloni, la carretera de l'Arenal ja estava construïda el 1930, i probablement data de principis del s. XX⁵. Això no obstant, el 1929 es comenta a la revista *Concepció Arenal* la idea de projectar el «Paseo Marítimo de Jaime el Conquistador», que ha d'unir Can Pastilla amb s'Arenal per la platja⁶, segurament amb motiu de la commemoració del setè centenari de la Conquesta. La carretera ja apareix al cens electoral de Palma de l'any 1933 amb força habitatges, i això fa pensar que la majoria de les cases que s'hi inclouen són disseminades⁷. Segons Àngel García de Jalón, el 1935 es fa el traçat de la calçada per a vehicles paral·lela a la línia del tramvia⁸. Finalment el 1965 la carretera s'asfalta, s'eixampla a dos carrils i esdevé l'embrió de l'actual carretera de l'Arenal⁹. Probablement Llabrés ens parla d'aquest eixample, el qual suposam que causà el moviment, destrucció o rebliment de les roques. El més probable és que les roques que avui mateix (2014) podem trobar a vorera de mar, davant l'indret de l'Hotel El Cid, siguin una reminiscència del paisatge que hi havia.

Tomeu Pedrosa Mir, *Pedaver* (es Coll d'en Rabassa, 1928), ens comenta el record que a finals dels anys quaranta, quan ell feia de carreter a Can Pastilla, a *ses Fontanelles* hi havia una roca situada entre la carretera i la mar, de la mida d'un cotxe, d'on brollava un rollat d'aigua completament dolça; el brollador era de devers un pam d'altura i un dit de gruixa i quan hi havia mala mar l'aigua no brollava. Per altra banda, Pau Tomàs Salvà, *Rander* (Palma, 1935), ens fa referència a diverses roques des d'on s'escolava aigua —dolça, ell en begué— que venia de la garriga, fet que coincideix força amb allò descrit per Llabrés. Francisco Hernández Fornés (Palma, 1944) ens aporta la informació que recorda que entre el 1942 i el 1944 hi havia quatre o cinc brolladors dins la mar, en una zona sense roques a uns 15 o 20 metres de la costa, en una zona d'un metre i mig entre l'aigua i l'arena, d'on es podia beure posant-hi la boca; aquests sortidors es podien veure, atès que la pressió de l'aigua movia un pam l'arena cap enfora i cap endins. Cal fer l'observació que la costa de s'Arenal s'ha vist ampliada diverses vegades, i l'arena ha estat regenerada per complet, en conseqüència els sortidors de l'aigua han estat completament desfigurats i, per tant, definitivament tapats per sempre: el període de 1956-1979 la platja s'incrementà en 5,12 Ha (26,54% de la superfície total). Això s'explica per la construcció dels ports esportius —anterior al 1956—, que han actuat de barreres de retenció del sediment.¹⁰

Observam, en conclusió, que les fontanelles es tractaven d'uns brolladors o sortidors artesianes —també anomenats ullals— aplegats, d'on sortia aigua dolça a pressió, tant dins la mar, prop de la costa, com damunt l'arena, entre unes roques.

Però, quan i com han estat descrites *ses Fontanelles* en el transcurs de la història? Si observam el Mapa General de Mallorca (MGM) [1960] de Josep Mascaró Pasarius (Alaior, 1923 – Palma, 1996), (vegeu la imatge 1), trobarem *ses Fontanelles* ubicades al costat dret del final de l'actual carrer del Vaixell, que no és més que una part estroncada pel carrer de Manuela de los Herreros del camí de Can Bogueta; ubicació que correspon a les cases de la possessió, atès que es troba just damunt la carretera de s'Arenal.

Si ens endinsam més enrere en el temps, el 1884 l'arxiduc Lluís Salvador diu:

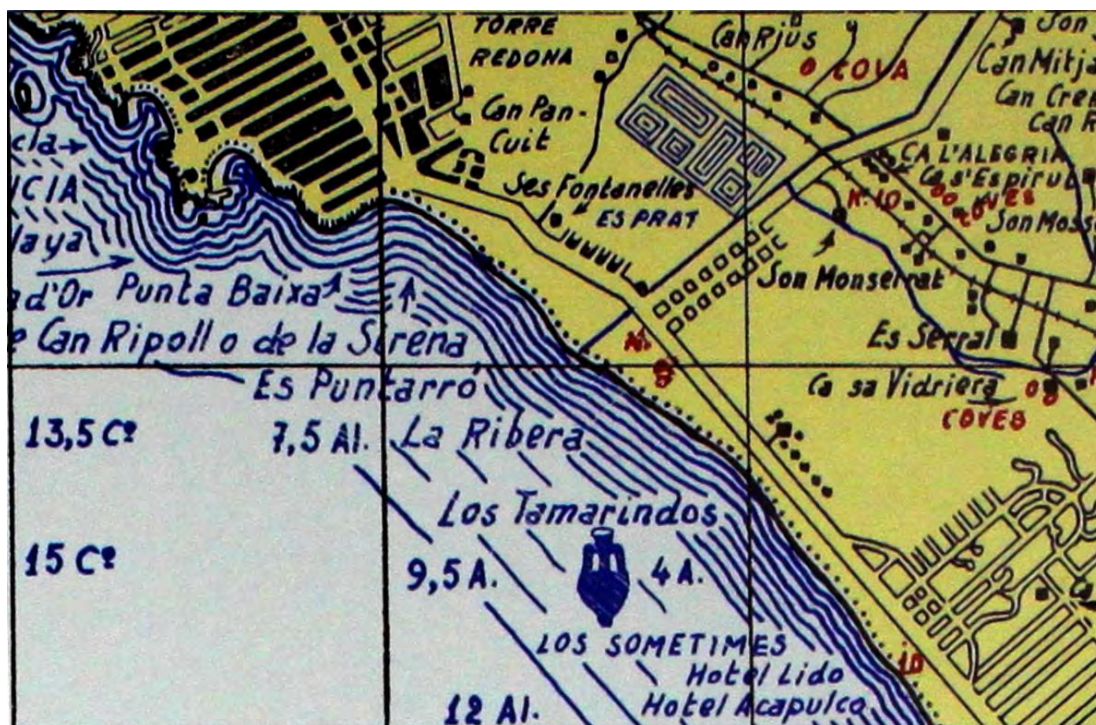
Després del pinar de Son Sunyer i s'Arenal del Sud, en direcció a Palma trobam «ses Fontanelles», petita font a la vorera de la mar, la conducció d'aigua del Prat amb el Molí des Prat, del qual no queda sinó la desballestada torre i cinc cases noves per a banyistes.¹¹

Nicolau Prats també recull el topònim, 67 anys enrere, que situa just davant de l'illot de sa Galera, i ens confirma la dolçor de l'aigua:

Se halla un espacioso arenal, que forma sus montezuelos de las arenas y conchitas que ha arrojado el mar en sus avenidas. Antes de entrar en él y a vista del predio la Torre Redona, en la punta de la Galera, se hallan las Fontanelas, así llamadas porque de en medio de las aguas salobres del mar se levantan unos chorros de agua dulce...¹²

Joaquim Maria Bover de Rosselló (Sevilla, 1810 – Palma, 1865), devers el 1830, repeteix la descripció de Prats¹³.

De tota manera, prop de 300 anys abans de la descripció de l'arxiduc, el 1595, Joan Baptista Binimelis Garcia (Manacor, 1538/39 – Palma, 1616) a la *Història general del Regne de Mallorca* —primer tractat d'història de Mallorca—, ens descriu el que eren *ses Fontanelles*:

Imatge 1: Secció A-8 del sector 33 del MGM de Josep Mascaró Pasarius (1960).

Aquest principi de ribera e costa té començ d'un gran arenal a la llengua de l'aigua. Allí romp una font d'una aigua gran qui alla aont neix allí es perd...¹⁴

Vicenç M. Rosselló s'interroga si la descripció es referix a l'Ullal de Son Oliver,¹⁵ però nosaltres creiem que es tracta de *ses Fontanelles*, per motius de proximitat. A l'edició de Juli Moll i Gómez de la Tia de *Descripció particular de l'illa de Mallorca e viles*, de Binimelis, es publica un fragment del suposat mapa perdut de Binimelis; en aquest mapa s'identifica el brollador com a *Font Manencial* (sic), i s'ubica arran de la mar (vegeu la imatge 2). De tota manera, és poc probable que el mapa sigui del segle XV, atès que, segons Pere Galiana, hi apareixen detalls posteriors a la mort de Binimelis, i el situa probablement a finals del segle XIX.¹⁶

Sabem gràcies a l'enginyer Paul Bouvij d'Schorenbert (Àmsterdam, 1807 – Barcelona, 1867)¹⁷ que en tot el Prat de Sant Jordi hi havia tres sortidors; un d'ells, l'ullal de Son Mir (avui Can Ferragut). A més a més, l'any 1965, el Servei Hidrològic va fer un sondeig prop de *ses Fontanelles*, al pont de l'autopista (principi del camí de Can Bogueta), en el qual s'hi pogué observar aigua dolça a pressió. Ens ho explica el geòleg Andreu Muntaner Darder:

Se atravesó el manto acuífero salinoso y cuando llegamos a unos 200 metros de profundidad nos salió agua dulce a presión elevándose a unos 2 metros sobre el nivel de terreno.¹⁸

Pere Galiana ens comenta que Lleonard Llorens García li digué que, endemés d'això, s'han trobat afloraments d'aigua de poca salinitat amb el moviment de terres per a la construcció del macrocentre comercial Palma Springs.

Quant a la zona humida, hi podem distingir dos topònims: al MGM podem veure que l'aiguamoll és anomenat *es Prat*¹⁹ —entès com a «extensió de terra abundant d'aigua», i no com a «extensió de terra on es deixa créixer l'herba per a pastura o farratge» (DCVB)—. No obstant això, tenim constància de referències anteriors, en què és anomenat *Prat de Son Sunyer*, o simplement *es Prat*, com per exemple l'acta de la sessió de l'Ajuntament de Lluçmajor del 31 de desembre de 1819:

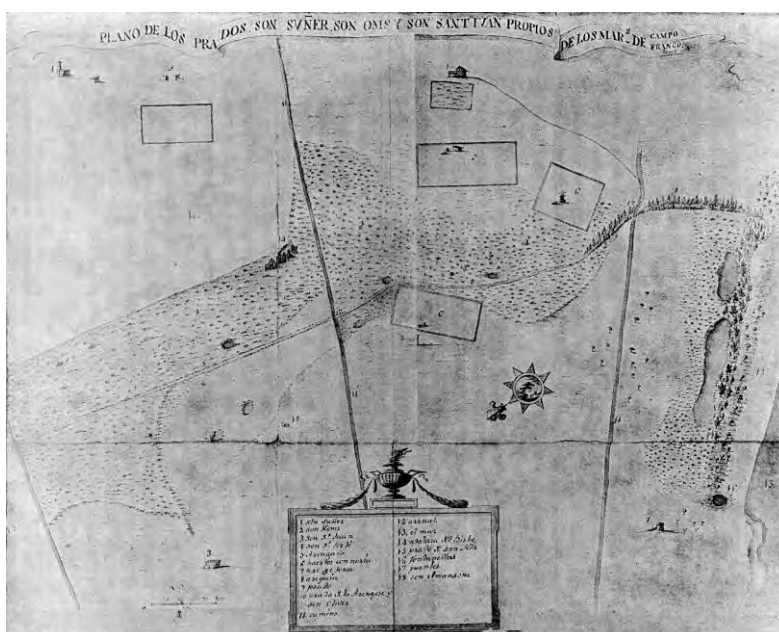
Al segundo día de haber empezado la reparación del puentecito del camino de Son Suñer, el Señor Marqués de Campofranco mandó parar toda la obra: la villa de Lluçmajor y demás pueblos no podían tener dos distintos caminos de Palma por Son Suñer. Es verdad que en invierno se había permitido el paso por el puentecito y camino llamado viejo, por ser el otro intransitable por los carros en el paraje llamado el Prat. El verdadero camino de Lluçmajor es el otro que llaman nuevo; que nadie se atreva a reparar el puentecito del viejo. Hace 60 años (1750) se hizo el empedrado en el Prat de Son Suñer en el camino nuevo, que aun existe, pero muy intransitable. Sería necesario que se compusiera el paraje llamado del Prat del camino nuevo o haciendo el camino nuevo que lleve la derecha del que se empezó en esta villa en 1791 y era con dirección al de Manacor cerca de la hostería llamada den Serol.²⁰

Tomeu Pedrosa, Pau Salvà i altres informadors, quan parlen dels estanys, es refereixen a “prat”, en general, sense cap tipus d'especificador, i quan l'empren només és per necessitat de diferenciació. Això mateix ho podem trobar en un plànol del 1791 de les possessions del Marquès de Campofranco (vegeu la imatge 3), en el qual s'identifica la zona humida de les possessions de Son Sunyer, Son Oms i Son Santjoan com *prado*, indistintament i prescindint del determinant; pel contrari, els prats de les possessions confrontants són identificats (*prado de la Arengase* [s'Aranjassa] y *son Oliver*, i *prado de son Mir*) —indrets que també podem veure al mapa de la imatge 3. A més, també podem veure ubicades *ses Fontanelles* (*Fontanelas*), amb la qual cosa el mapa es converteix en la referència més antiga que hem trobat d'aquest topònim. De tota manera, cal fer, en aquest sentit, una bona recerca d'arxiu històric i documentar les referències toponímiques.

Imatge 2: Fotografia de Manel Clemente del mapa núm. 6 (descripció de la costa de Palma) procedent de la pàgina 143 de Binimelis, Joan: *Descripció particular de l'illa de Mallorca e viles*. Edició a cura de Juli Moll i Gómez de la Tia (València, 2014), reproduït de la Biblioteca de l'Abadia de Montserrat (479 40 r). Probablement es tracta d'un mapa del segle XIX.

Imatge 3: *Plano de los prados Son Suñer, Son Oms y Son Sant Iuan propios de los Mar.s de Campo franco (Palma, 1791)*. Arxiu del Regne de Mallorca²¹.

Per tot això suposam que la denominació de *Prat de Son Sunyer* no respon a un origen popular, sinó que probablement deu procedir de la necessitat del marquès de Campo franco de dividir les seves terres, ja que, per exemple, hi trobam l'esmentat *Pinar de Son Sunyer*; segons Joan Llabrés, zona compresa entre el poble de s'Arenal i *sa Siquia* (camí de Can Alegria), i d'uns tres o quatre quilòmetres de profunditat²².

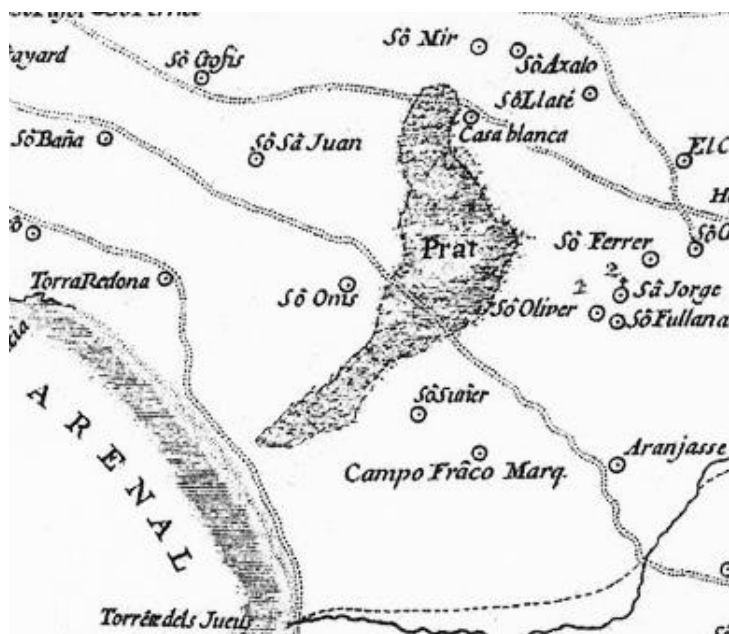
Ara bé, s'ha de matisar que l'extensió del salobrar traspassava els límits de les possessions del Marquès, i que el seu conjunt s'ha denominat *Prat de Catí*, *Prat de Sant Jordi* o, senzillament, *es Prat*, com podem comprovar al mapa d'Antoni Despuig i Dameto —el cardenal Despuig— (Palma, 1745 – Lucca, 1813), on el topònim *ses*

Fontanelles no apareix (vegeu la imatge 4). És per tot això que quan parlem del “Prat”, hauríem de matisar a què ens referim.

Per altra banda, trobam una denominació més concretiva referida a la zona d'aigua embassada que a la vegada conviu amb una de semblant als casos anteriors: és el cas de l'*Estany Blanc* —amb la referència més antiga— o *Estany de Son Sunyer*. L'Arxiduc l'esmenta el 1884 al *Die Balearen*:

Els treballs, dirigits per l'enginyer belga Paul Bouvy²³, acabaren amb èxit el 1849, data des de la qual es considera el prat dessecat i lliure de tot perill i d'inundació, ja que fins i tot quan la pluviositat és molta i les terres queden parcialment cobertes per les aigües, els canals disposats a l'efecte permeten el desguàs sense contratemps. No és aquest el cas d'una petita llacuna propera al mar, s'estany Blanc o estany de Son Sunyer, que conserva el seu cabal durant tot l'any.²⁴

No obstant això, Vicenç M. Rosselló en el seu treball sobre la dessecació del Prat de Sant Jordi, ens indica que l'*Estany Blanc* sembla que se situava en terres de Son Oms, al sud-est de la casa principal, i «fins on l'actualitat (1958)»²⁵, cosa que ens indica que el mateix estany comprenia terres de les dues possessions. A més, diu: «Ja sabem que l'Estany Blanc de Son Sunyer no va arribar a ser eixugat mai del tot perquè no ho permetia el seu baixíssim nivell [sic]»²⁶ —segons un estudi recent (2002), el motiu el trobam a la pròpia condició d'enclavament lleugerament per sobre del nivell del mar²⁷. És a dir, el que queda d'aigua embassada de l'antic *prat*, allò que en diem erròniament *ses Fontanelles*, correspon a l'antic *estany Blanc*. No sabem per quina raó l'estany era denominat *Blanc*, però si fem una ullada més al nord, a Son Sales, descobrim que hi ha un altre estany, denominat *Negre*, encara no eixugat del tot en el moment d'escriure el seu treball: probablement els dos topònims responen a un determinant morfològic que fa la funció de determinant geogràfic, per necessitat de diferenciació. Rosselló explica a través d'un document de la comissió de dessecació del Prat de Sant Jordi empresa pel marquès de Campofranco i dirigida pel coronel Pedro Rodríguez que «l'elevació dels terrenys immediats no permetia la comunicació entre els estanys *Negre* i *Blanc*. Això sembla al·ludir els turonets de sa Torre Redona, Can Rosselló i So n'Oms que departeixen la conca d'ambdós aiguamolls». L'*Estany Negre* tenia comunicació pel NE amb les conques de Son Santjoan i Son Mosson,²⁸ i es comunicava amb el *Prat de s'Aranjassa*.²⁹

Imatge 4: fragment del Mapa de l'illa de Mallorca d'Antoni Despuig Dameto (1785). Institut Cartogràfic de Catalunya.

Convé esmentar, a més a més, que hi ha un document a l'Arxiu del Regne de Mallorca de 1529 que anomena “el rafal dels estanys de mossèn Brondo”, en el Pla de Catí, *post Collum den Rabassa*, que limitava amb el camí de Lluçmajor, el rafal de Joan Sunyer —per això es diu Son Sunyer—, i *cum littore maris*. Maria Barceló Crespi i Guillem Rosselló Bordoy sostenen que es tracta de l'*Estany Blanc*, erròniament identificat com *ses Fontanelles*.³⁰ Aquests topònims es troben completament en desús i no figuren als mapa toponímic de Mascaró Passarius, ni a la revista *Lluçmajor de Pinte en Ample*,³¹ a les entrevistes a gent nascuda a principis de segle XX; tampoc no

sabem si han estat mai denominacions populars. De tota manera, cal fer palès que l'actual estany poc té a veure amb les dimensions originàries, atès que aquestes s'han vist dramàticament reduïdes amb la construcció de l'aeroport de Son Santjoan, l'autopista de Llevant i els hotels dels voltants, a més de l'abocament il·legal d'enderrocs procedents de les primeres construccions del boom turístic dels anys seixanta i setanta³², i a tot això hi podem sumar el rebliment total de la porció de la banda est de *sa Síquia* (canal principal de l'empresa de dessecació) per construir-hi les cases d'estiu de La Ribera,³³ començat a mitjan dècada dels cinquanta (vegeu les imatges 5 i 6). De fet, en l'actualitat, l'hàbitat del prat ocupa menys de la meitat de tota l'extensió original,³⁴ que constava entre 1.000 i 1.800 ha que podríem concretar en «un rosari de llacunes (*s'Estany Blanc*, *el Botxar de Son Mosson*, *Bassa d'en Vidrier*), ullals, zones permanentment inundades i zones inundades tan sols temporalment».³⁵

Per a desvetllar l'enigma, i tornant a l'inici de la qüestió, exposam a continuació les nostres observacions del perquè de la transposició del topònim: el 1950, segons el seu fill Jaume Rigo, Manuel Rigo Vallbona, nascut a Calonge (Mallorca), compra uns terrenys que contenen el salobrar i l'actual Hotel El Cid³⁶ (que ell construirà més endavant, el 1961³⁷), és a dir, la parcel·la on hi havia *ses Fontanelles*. El 4 de maig de 1954, vist l'informe favorable de la Jefatura de Minas de Balears del 25 de març del 1954, la Dirección General de Minas y Combustibles autoritza l'explotació de «una salina marítima, en el paraje nombrado Can Pastilla, término municipal de Palma, con capacidad para 1.500 Tm. de sal común al año, para la obtención de 9.000 metros cúbicos de cloruro magnésico», que Rigo havia sol·licitat el 12 de novembre del 1953³⁸. El cas és que a partir de la compra de l'estany i el sementer, de 579.419 m², amb l'explotació de les salines, aquests terrenys passaran a anomenar-se *salines de ses Fontanelles*³⁹, com podem veure, per exemple, a un mapa militar del 1961, amb la denominació castellanitzada de *Salinas de Fontanellas*⁴⁰. Rosselló explica que per a l'afer es construí un sistema d'eres escalonades, d'est a oest, que concentraven successivament l'aigua conduïda per una motobomba. Pedrosa ens comentà que Rigo, per convertir el terreny en salines, cremà les soses (ballesters, cirialeres) calant foc a cada punta de l'aiguamoll.

Al cens electoral del municipi de Palma de l'any 1933, observam que la Secció 5^a ('Arenal') del Districte 4^r ("La Huerta") està compresa entre els nuclis des Piñlarí, ses Cadenes i s'Arenal, i els disseminats «comprendidos entre el Camino de Ses Fontanellas, el de Son Fangos, término de Lluchmayor y el Mar»⁴¹. Comprovam que hi apareix almanco un antropònim del camí de Can Bogueta: Ca's Escañat (sic)⁴². Del suposat *Camino* no en trobam referència a *Els carrers de Palma* de Gabriel Bibiloni, però fem la suposició que correspon amb claredat a una antiga denominació del camí de Can Bogueta per la raó que aquest duia precisament a les cases de possessió de la finca de ses Fontanelles (vegeu la imatge 7), i perquè Catalina Crespi, veïnada de Ca s'Escanyat del dit camí, suposa que Pedro J. Barrera Torres, resident al "Cno. Fontanellas"⁴³ (cens electoral del 1955, districte 9è, secció 3a) té a veure amb Can Barrera, hort incorporat avui a les pistes de l'Aeroport, i que es trobava resseguint el camí de Can Bogueta⁴⁴. S'ha d'aclarir que, segons Bibiloni, el camí de Can Bogueta acabava al camí de Son Fangos, i just al costat hi començava el camí del Depòsit (anteriorment camí de Son Llompart, fins el 8 de novembre del 1955)⁴⁵, el qual correspondria amb la ubicació de Can Barrera. Al cens del 1955, però, no hi apareix el dit camí en cap de les dues denominacions, però sabem que recull la zona perquè hi ha censada gent amb habitatge a Son Llompart. Per tant, la nostra conclusió és que en aquest cens el "Cno. Fontanellas" agafa els camins del Depòsit i el de Can Bogueta.

Com a aportació toponímica addicional citam una part de l'entrevista de Cels Calviño i Franc Jaume a Biel Tomàs Sastre, *Terrola* (Sant Jordi, 1911), que a l'edat de dos anys va passar a viure a l'hort de Cas Torroner de Can Pastilla;⁴⁶ a la pregunta «—Quan estàveu a Ca's Torroner s'embassava aquell tros?» contestà que «—La part des Torrent de sa Síquia sí, ja ho crec, li deien es Prat de Can Voqueta [sic], tot això estava inundat, el bassal arribava fins aquí on hi havia el camping [?], per cert, jo molts anys després vaig fer les parets». Això ens indica que l'*Estany Blanc* molt probablement arribava fins a Can Voqueta, i ens referma en la hipòtesi que els determinants en el topònim s'utilitzaven sempre de manera concretiva i depenent del context. Altrament, també es tracta d'un testimoni oral que confirma que en realitat l'antropònim és "Voqueta". L'ensordiment de l'oclusiva velar sonora no és un fet desconegut en els parlants palatalitzants de Mallorca, on esdevé oclusiva palatal; per tant, pensam que tal vegada es pot tractar d'una transformació fonològica idiolectal, simplement (de tota manera, Biel Tomàs era nat a Lluçmajor, on tradicionalment no es palatalitzen les oclusives velars). Catalina Crespi ens explica que son pare li contà que a la parcel·la on hi ha l'Hotel El Cid hi havia una possessió d'una gran extensió (dins l'Hotel sols hi resten un molí i un bocí de paret seca); fet que quadra amb allò que va explicar Jaume Rigo. Tomeu Pedrosa ens ho concreta més i ens ho puntualitza: abans de vendre's a Manuel Rigo, a la finca s'hi conraven alfals. Pau Salvà afegeix que aquest és l'únic hort de la zona on es regava amb aigua dolça, atès que s'havia ubicat a la mateixa vena de les fontanelles. Això ens reforça la idea que el fenomen de la zona dona nom a la possessió, i no al revés.

Això ens duu finalment a constatar que el primigeni topònim de *ses Fontanelles* fou adoptat com a nom de la finca propietària de l'estany —ateses les característiques d'element especial dins l'entorn—, car estava situada davant els brolladors, i damunt la vena d'aigua. De fet, al cens de 1955 hi apareixen dues persones que viuen a «Ses Fontanellas». Com a conseqüència del fort canvi de la zona —que fou el principal causant de l'estruncament de la bona salut de la toponímia local—, una vegada desapareguts els sortidors que originaren el topònim, i amb la nova popularització del nom imposat per Rigo a través de l'explotació de les salines (de fet, l'empresa de Manuel Rigo s'anomenà *Ses Fontanelles, SA*), es perdé per sempre la ubicació real del topònim per a les noves generacions, però es conservà el nom de la finca, transformat en la ubicació dels terrenys.

Imatge 5: Fotografia aèria vertical del 1942 de la zona de *ses Fontanelles*. Primera fotografia aèria conservada, procedent del RAF britànic, aportada per Cels García García.

Imatge 6: Fotografia aèria vertical del 1955 de la zona de *ses Fontanelles*. A dalt a l'esquerra, el conjunt del camí de Can Bogueta; enmig *s'estany Blanc* convertit en salines, a la dreta, *sa Siquia*, el primer traçat de la urbanització de la Ribera i la porció de *s'estany Blanc* encara sense dessecar, amb vegetació, i amb l'illot de la possessió de Son Monserrat. Aportada per la Plataforma Salvem ses Fontanelles, i procedent de l'Arxiu d'ESTOP.

Per a explicar el fenomen de la recent assimilació del nom per a denominar l'estany observem, com hem dit al principi, que el causant principal és la confusió provocada pel mot *fontanella*, ja que es tracta d'un arcaisme fossilitzat; a més a més, recorda en certa manera quelcom relacionat amb aigua. Podem afirmar, per tant, que actualment és molt poca la gent que coneix el perquè i el què del topònim de *ses Fontanelles*, i només la gent que ha vist les fonts d'aigua dolça o ha sentit parlar-ne utilitza el topònim apropiadament.

Dit això i sense tenir-ne una constatació clara, posam com a data de la desaparició dels sortidors entre mitjan dècada dels cinquanta i mitjan dècada dels seixanta del segle XX, és a dir, uns 340 anys més tard de la primera referència escrita i la darrera. El motiu? Els canvis geomorfològics causats per l'home; el «progrés». Tal vegada encara som a temps de recuperar els topònims caiguts a l'oblit: si es fa pedagogia de l'ús d'aquests noms avui exposats, la gent possiblement els tornarà a donar ús. Cal, però, fer-hi molta feina.

Imatge 7: A l'esquerra, les cases de la possessió de ses Fontanelles (tomades el 1961), amb l'entrada i un molí aigüader al fons; seguidament, cases d'estiu i la urbanització desapareguda de "Los Tamarindos" (avui, apartaments "es Píllari" [sic] amb les antenes de Radio Costera davant. Al fons, la barriada de les Meravelles. Targeta Postal "Oro" (anys 50). Arxiu de Pere Galiana Veiret⁴⁷.

Imatge 8: Vista aèria de la Punta Baixa, Can Pastilla i els horts. Es pot veure l'aiguamoll tapat per la vegetació abans de ser cremada per esdevenir salines. Al voltant del molí de la possessió de ses Fontanelles hi ha la primerenca part dessecada de l'aiguamoll, convertida en hort familiar. Al fons es veu el poble de Sant Jordi. 1947. Fotografia d'Enrique Haussman. Arxiu de Pere Galiana Veiret.

- 1 Tal vegada "Can Bogueta" és una mala transcripció de "Can Vogueta", casa que se situa al nord-est de dit camí, al camí de Son Fangos i tocant la urbanització des Pí-larí Nou. Cal dir que les cases en disseminat de les zones de s'Aranjassa i Son Sunyer foren establides majoritàriament per habitants de Lluçmajor, com indica Joan Jaume Oliver (DD.AA: «Lluçmajorers a s'Aranjassa i Son Sunyer III», a *Lluçmajor de Pinte en ample*, núm. 163, pàg. 22); únic indret on hem tornat a trobar l'antroponím de Can Vogueta. De tota manera, el més probable és que al final (o l'inici, segons com es miri) del camí s'hi devia trobar aquest hort i, per tant, pot no tenir a veure amb el Can Vogueta del camí de Son Fangos.
- 2 Estany el qual es regenera constantment l'aigua i es manté embassat tot l'any.
- 3 Llabrés Ramis, J.: «La nostra Platja (2)», a *S'Unió de s'Arenal*, núm. 9, pàg. 3 (agost de 1988).
- 4 Llabrés Ramis, J.: «Facècies d'un al·lot pucer (5)», a *S'Unió de s'Arenal*, núm. 89, pàg. 33 (setembre de 1994).
- 5 Un segment de la carretera va ser convertida en «calle de Cartago» el 1930. Bibiloni Canyelles, G.: *Els carrers de Palma. Toponímia i patrimoni de la ciutat*, pàg. 129 (Palma, 2012).
- 6 Se'n fa esment als núms.: 4, pàg. 7 (maig); 5, pàg. 6 (juny); 7, pàg. 11 (agost), i finalment 11-12, pàg. 12 (novembre) de 1929, on es diu que «La urbanització de El Arenal nunca podrà desenvolupar-se por completo, sino se resuelve ante todo la construcción del Paseo Marítimo de Jaime el Conquistador que ha de enlazar San Antonio (c'an Pastilla) con El Arenal, bordeando toda la encantadora playa de nuestro poblado.» *Concepción Arenal* (s'Arenal, 1929).
- 7 Cens electoral de 1933 (municipi de Palma). Arxiu Municipal de Palma.
- 8 Aquest tram tramviari s'inaugurà el 1921 i es clausurà el 1941. García de Jalón Lastra, Á.: *Plan de reconversión integral de la Platja de Palma. Evolución histórica y antecedentes de planeamiento*, pàg. 7 (Palma, 2009).
- 9 Canals Morro, P.: *S'Arenal que he viscut*, pàg. 281 (Palma, 2006).
- 10 Coll Ramis, M.A., Feliu de la Peña Pons, J. F., Llabrés Prat, N., Romera Gallegos, P. i Rullan Bauzá, E.: *Evolución de la línea de costa de la Playa de Palma-Arenal (1956-2004). A Territoris*, núm. 7, pàg. 198-9 (Palma, 2007 - 2008).
- 11 Habsburg-Lorena, L. S.: *Die Balearen, IX*, pàg. 782 (traducció catalana), a Valero Martí, G.: *Els noms de Fora Porta de la Ciutat de Mallorca*, pàg. 211 (Palma, 2008).
- 12 Prats, N.: *Mallorca: Descripción de 1817*, pàg. 26 (Palma, 1975). [Aportació de Gaspar Valero]
- 13 Bover de Rosselló, J. M.: *Misceláneas históricas Mallorquinas, III*, pàg. 119 (Palma, 1825-1860). [Aportació de Gaspar Valero]
- 14 Binimelis García J. B.: *Historia general del Regne de Mallorca* (Palma, 1595), a García Llinás A.: *Pla de Sant Jordi. Història d'un poble. El Prat*, pàg. 24 (Palma, 1998).
- 15 Binimelis, Joan: *Descripció particular de l'illa de Mallorca e viles*. Edició a cura de Juli Moll i Gómez de la Tia, pàg. 143, nota a peu de pàgina núm. 215 (València, 2014). [Aportació de Miquel Àngel Escanelles Garau].
- 16 Segons Pere Galiana, el mapa no pot ser mai l'original, atès que hi apareix l'antiga Torre d'en Pau amb la caseta dels guardes, idèntica a la construïda el 1666; el castell de Sant Carles amb la segona ampliació, feta per Vicenç mut el 1662; el castell de Bellver amb el segon recinte defensiu, que es va fer el 1770; cita el coll d'en Rabassa, el qual es va començar a establir el 1864; finalment, sembla que el dibuix d'una edificació entre pins al pujol des Coll d'en Rabassa correspon a l'església, vista des del carrer d'Arapiles, que es començà a construir el 1887.
- 17 Paul Bouvij el 1845 projectà l'empresa de dessecació del Prat de Sant Jordi, que s'efectuà en la pràctica totalitat, i que introduí els molins aiguaders a la comarca.
- 18 Muntaner Darder, A.: [Títol desconegut] (Palma 1965), a García Llinás A.: *Pla de Sant Jordi. Història d'un poble. El Prat*, pàg. 24-25 (Palma, 1998).

- 19 J. Mascaró ho confirma: «Antigues salines del terme de Palma, situades entre ses Fontanelles, Can Pastilla, can Rius i la síquia de Sant Jordi. Foren convertides en terrenys d'oci i edificables». *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, XIV, pàg. 11, a Valero Martí, G.: *Els noms de Fora Porta de la Ciutat de Mallorca*, pàg. 396 (Palma, 2008).
- 20 Arxiu Municipal de Lluçmajor. Llibre d'actes de 1796-1814, f. 180, a Font Obrador, B.: *Historia de Lluçmajor*, II, pàg. 63 (Lluçmajor, 1974).
- 21 Llabrés Ramis, J.: *Pregó de les Festes de Sant Cristòfol, 1994*, pàg. 17 (s'Arenal, 1995).
- 22 Plànol extret de Font Obrador, B.: *Historia de Lluçmajor*, V, p. 261 (Lluçmajor 1986).
- 23 Es refereix a l'holandès Paul Bouvij: «Pablo Bouvy» fou la forma castellanitzada adoptada per l'enginyer a l'hora de signar els seus treballs.
- 24 Habsburg-Lorena, L. S.: *Die Balearen*, IX, pàg. 620 (traducció catalana), a Valero Martí, G.: *Els noms de Fora Porta de la Ciutat de Mallorca*, pàg. 190 (Palma, 2008).
- 25 Rosselló Verger, V. M.: «El Prat de Sant Jordi (Mallorca) i la seva dessecació», pàg. 125-6, a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, vol. 50 (Barcelona, 2000). Traducció catalana d'«El Prat de Sant Jordi y su desecación», a *Boletín de la Cámara de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca*, núm. 622 (Palma, 1959).
- 26 Ib, pàg. 138.
- 27 Amengual, L. i Ramis, X.: *Anàlisi de Ses Fontanelles i del seu entorn i propostes d'actuació, planificació i gestió per tal de millorar la qualitat ambiental d'aquest espai*. [Sense publicar]. Universitat de les Illes Balears, [pàgina desconeguda] (Palma, 2002). procedent de Khan, Z. (Grup d'Ecologia Terrestre), González, J. M. i Travaset, A.: *L'arifauna de ses Fontanelles, la Badia de Palma (Mallorca, Illes Balears)*, a *Anuari Ornitològic Balear. Volum 24* (Palma, 2009-10), pàg. 38.
- 28 Rosselló Verger, V. M: pàg. 126.
- 29 Rosselló Verger, V. M: pàg. 122.
- 30 Cita consultada a partir de la referència de Valero Martí, G.: *Els noms de Fora Porta de la Ciutat de Mallorca*, Barceló Crespi, M. i Rosselló Bordoy, G.: *La ciudad de Mallorca: la vida cotidiana en una ciudad mediterránea medieval* (Palma, 2006). pàg. 152. El document es pot consultar a l'Arxiu del Regne de Mallorca, Prot. A-181, 33v-35.
- 31 Calviño, C., Jaume F., Jaume F., Mut F. i Julià, C.: «Lluçmajorers a s'Aranjassa i Son Sunyer (I-VII)», a *Lluçmajor de Pinte en Ample*, núms. 161-167 (1995-1996). Es tracta d'un recull exhaustiu dels topònims i antropònims de s'Aranjassa i Son Sunyer.
- 32 Khan, Z. (Grup d'Ecologia Terrestre), González, J. M. i Travaset, A.: pàg. 38.
- 33 Urbanització projectada a la zona de l'antiga possessió de Son Monserrat, avui desapareguda, i que es trobava davant l'IES La Ribera. Govern de les Illes Balears. Conselleria de Medi Ambient: Delimitació, caracterització, classificació i inventari de les zones humides de les Balears (Fitxes de zones humides), pàg. 265 (Palma, 2007). Pau Salvà Tomàs ens explicà que el reblit es feu amb camions plens de terra.
- 34 Khan, Z. i Travaset, A: Biodiversidad terrestre. in *La Adaptación al cambio climático y la preservación de ecosistemas naturales, terrestres y marinos en el marco del proyecto estratégico de recalificación integral de la Playa de Palma*. [Sense publicar]. procedent de Ib, pàg. 38-39.
- 35 Govern de les Illes Balears. Conselleria de Medi Ambient: *Delimitació, caracterització, classificació i inventari de les zones humides de les Balears (Fitxes de zones humides)*, pàg. 265.
- 36 Sbert Barceló, T: *Una evolució turística. Historia de la Playa de Palma 1900-2000*, pàg. 69 (s'Arenal, 2002).
- 37 García de Jalón Lastra, Á.: pàg. 93.
- 38 Boletín Oficial del Estado núm. 160 (9 juny 1954), pàg. 3941.
- 39 García de Jalón Lastra, Á.: pàg. 92.
- 40 Instituto Geográfico Nacional: *Mapa de España en hojas* (1961), a Ib.
- 41 Cita literal de l'índex de la dita Secció. Cens electoral del 1933 (Arxiu Municipal de Palma).
- 42 Més recentment trobam la denominació amb la grafia «Ca s'Escenyat». Avui en dia escriuïem «Ca s'Escanyat» atenent a la normativa.
- 43 Tot i aquesta denominació, a l'índex sols hi trobam el «Cnº. Can Bogueua».
- 44 Informació extreta de l'entrevista que ferem a Catalina Crespi Mengod (1957), el dia 19/4/2014. Catalina ha residit tota la vida a Ca s'Escanyat.
- 45 Bibiloni Canyelles, G.: pàg. 289.
- 46 Calviño, C., Jaume F.: «Gent de la Vila. Biel Tomàs Sastre Terrola», a *Lluçmajor de Pinte en Ample*, núm. 142, pàg. 30-31 (1994). Cal comentar que Cosme Aguiló a les VIII Jornades d'Onomàstica i Toponímia (Artà, 1993) l'esmenta com un dels seus millors informadors.
- 47 Aportació de Pere Galiana Veiret, provinent de la col·lecció per fascicles del Diari de Mallorca de fotografies antigues procedents de l'Arxiu Andreu Muntaner Darder.

Bibliografia i cartografia:

- Barceló Crespi, Maria i Rosselló Bordoy, Guillem: *La ciudad de Mallorca: la vida cotidiana en una ciudad mediterránea medieval* (Palma, 2006).
- Bibiloni Canyelles, Gabriel: *Els carrers de Palma. Toponímia i patrimoni de la ciutat* (Palma, 2012).
- Binimelis, Joan: *Descripció particular de l'illa de Mallorca e viles*. Edició a cura de Juli Moll i Gómez de la Tia (València, 2014).
- Boletín Oficial del Estado, núm. 160 (9 de juny de 1954).
- Bover de Rosselló, Joaquim M.: *Misceláneas históricas Mallorquinas*, III, pàg. 119 (Palma, 1825-1860).
- Canals Morro, Pere: *S'Arenal que he viscut* (Palma, 2006).
- Cens electoral de 1933 (municipi de Palma). Arxiu Municipal de Palma.
- Cens electoral de 1955 (municipi de Palma). Arxiu Municipal de Palma.
- Coll Ramis, Miquel Àngel, Feliu de la Peña Pons, José Francisco, Llabrés Prat, Núria, Romera Gallegos, Pep i Rullan Bauzà, Esther: «Evolución de la línea de costa de la Playa de Palma-Arenal (1956-2004)». *A Territoris*, núm. 7, pàg. 198-9 (Palma, 2007-8).
- *Concepción Arenal*, 1929, núm. 4 (maig), 5 (juny), 7 (agost) i 10-11 (novembre).

- Despuig i Dameto, Antoni. *Mapa de l'illa de Mallorca* (Palma, 1785). Institut Cartogràfic de Catalunya.
  - *Diccionari català-valencià-balear*: inventari lexicogràfic i etimològic de la llengua catalana en totes les seves formes literàries i dialectals, obra iniciada per Antoni Maria Alcover, redactat per Francesc de B. Moll, amb la col·laboració de Manuel Sanchis Guarner i d'Aina Moll Marquès, 10 vol. (Palma, 1993).
- Font Obrador, Bartomeu i Guasp Cerdà, Sebastià: *Ferries de Lluchmajor, 1975* (Llucmajor, 1975).
- Font Obrador, Bartomeu: *Historia de Lluchmajor, II* (Llucmajor, 1974).
- Font Obrador, Bartomeu: *Historia de Lluchmajor, V* (Llucmajor, 1986).
- García de Jalón Lastra, Àngel: *Plan de reconversión integral de la Platja de Palma. Evolución histórica y antecedentes de planeamiento* (Palma, 2009).
- García Llinás Alejandro: *Pla de Sant Jordi. Història d'un poble. El Prat* (Palma, 1998).
- Govern de les Illes Balears. Conselleria de Medi Ambient: *Delimitació, caracterització, classificació i inventari de les zones humides de les Balears* (fitxes de zones humides) (Palma, 2007).
- Khan, Zeba. (Grup d'Ecologia Terrestre), González, Juan Miguel i Traveset, Anna: «L'avifauna de ses Fontanelles, la Badia de Palma (Mallorca, Illes Balears)», a *Anuari Ornitològic Balear*. Volum 24 (Palma, 2009-10).
- Llabrés Ramis, Joan: *Pregó de les Festes de Sant Cristòfol, 1994* (s'Arenal, 1996).
- *Llucmajor de Pinte en Ample*, núm. 142 i 161-167 (1995-1996).
- Mascaró Pasarius, Josep: *Mapa General de Mallorca* (Palma, 1960).
- Prats, Nicolás: *Mallorca: Descripción de 1817*, pàg. 26 (Palma, 1975).
- Rosselló i Verger, Vicenç M. «El Prat de Sant Jordi (Mallorca) i la seva dessecació», a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, vol. 50 (Barcelona, 2000). Traducció catalana d'«El Prat de Sant Jordi y su dessecación», a *Boletín de la Cámara de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca*, núm. 622 (Palma, 1959).
- Sbert Barceló, Tomeu: *Una evolució turística. Historia de la Playa de Palma 1900-2000* (s'Arenal, 2002).
- *S'Unió de s'Arenal*, núm. 8 (1988) i 89 (1994).
- Valero Martí, G.: *Els noms de Fora Porta de la Ciutat de Mallorca* (Palma, 2008).

Entrevistes i aportacions:

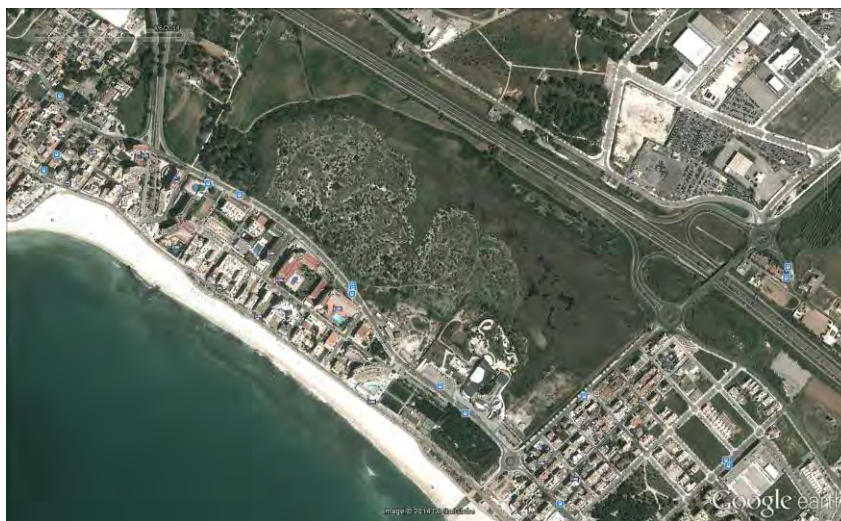
- Entrevista a Catalina Crespí Mengod (1957) de Ca s'Escanyat (finca del camí de Can Bogueta), dia 19/4/2014.
- Entrevista a Tomeu Pedrosa Mir *Pedacer* (es Coll d'en Rabassa, 1928) i Francisco Hernández Fornés (Palma, 1944), ambdós des Coll d'en Rabassa, dia 16/5/2014.
- Entrevista a Pau Tomàs Salvà *Rander* (Palma, 1935) de Cas Santjoaner Vell (es Pil·larí – les Meravelles), dia 21/5/2014.
- Miquel Àngel Escanelles Garau (Palma, 1965). Aportació del mapa de Binimelis.
- Pere Galiana Veiret (Palma, 1942). Diverses aportacions.
- Cels García García (Mieres, Astúries, 1969). Aportació de la fotografia aèria de 1942 del RAF britànic.
- Gaspar Valero Martí (Palma, 1958). Diverses aportacions.
- Joan Melià Garí (Porreres, 1954). Revisió lingüística i animar-me a presentar el present treball a la XXVII Jornada d'Antroponímia i Toponímia de la UIB.

Criteris de denominació dels noms de lloc:

Els topònims menors els hem escrit en cursiva i en article salat, excepte aquells que comencen per «prat (de)», «pímar (de)» i «estany (de)», que hem prescindit de l'article com a part del topònim, i els antropònims, que els hem escrit en lletra normal. La toponímia major escrita en cursiva és de caràcter d'aclariment. El nom de les vies els hem escrit amb la denominació i article recollits.

Els terrenys de ses Fontanelles a l'actualitat:

Imatge 9: Vista aèria vertical dels terrenys de ses Fontanelles i els voltants abans de les obres d'urbanització del macrocentre comercial Palma Springs (8/4/2012). Google Earth.

Imatge 10: Vista aèria dels terrenys de ses Fontanelles i els voltants una vegada arrasades les comunitats nitròfiles i part de l'aiguamoll amb les obres d'urbanització del macrocentre comercial Palma Springs (28/11/2014). Fotografia de Xavier Serra Cantallops per a la Plataforma Salvem ses Fontanelles.

ÀRAB O ROMÀNIC? L'ORIGEN DEL TOPÒNIM DE COMA SEMA

Mateu Morro i Marcé

1. Introducció

La possessió mallorquina de Coma Sema ha estat important des dels temps més reculats, i el seu nom és prou conegut arreu de Mallorca. Situada dins el terme de Bunyola, a pocs quilòmetres del poble d'Orient, ocupa la vall que neix al coll que hi ha entre la mola de sa Rateta¹²⁴ i les elevacions properes al puig de Mors.¹²⁵ L'explicació del topònim no presenta especials dificultats lingüístiques, i si hom tracta de conèixer la contrada —practicant adesiara allò d'*anar per muntanyes* que tant recomanava Joan Coromines—, encara pot ser que tot es faci més avinent. Nogensmenys, encara que el nom és transparent i concorda amb la realitat orogràfica del lloc, la seva etimologia és poc coneguda i objecte de controvèrsia. Per revisar de bell nou el tema, combinaré dos aspectes: la consideració del que s'ha dit fins ara sobre l'origen del topònim i el contrast d'aquestes interpretacions amb el que hom observa en la topografia del lloc.

2. Les formes del topònim

El topònim es documenta com a Sama Coma el 1236,¹²⁶ Sema Coma el 1239,¹²⁷ Sama Coma el 1241,¹²⁸ Semacumbram el 1242,¹²⁹ Semacumba el 1246 i 1247,¹³⁰ Semamcumbam el 1246,¹³¹ Comasema el 1250¹³² i el 1257,¹³³ Semacoma el 1264,¹³⁴ el 1266¹³⁵ i el 1274,¹³⁶ Sema Coma el 1289,¹³⁷ Comasema el 1299,¹³⁸ el 1300,¹³⁹ el 1311,¹⁴⁰ el 1353,¹⁴¹ el 1364 i el 1368,¹⁴² el 1386,¹⁴³ el 1432,¹⁴⁴ el 1543,¹⁴⁵ el 1452,¹⁴⁶ etc., Comasema el

¹²⁴ Sa Rateta té l'aspecte de ser una alteració de sa Roteta. No lluny del cim d'aquesta elevació hi ha un espai pla que en temps passats va ser conrat. De fet, el nom antic sembla que s'ha conservat per denominar el coll des Gats o de sa Roteta, que separa na Franquesa de sa Rateta. L'Arxiduc el 1884 l'anomena com el puig de sa Pleta.

¹²⁵ MORRO i MARCÉ, Mateu. «El Puig de Mors i el castell de Mors, un aspecte de la toponímia antiga de Mallorca». *Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior*, LXXIII (juny, 1998), 30-38.

¹²⁶ ECR 341 f. 96v. Esmentat per MUT CALAFELL, Antoni i ROSSELLÓ BORDOY, Guillem. *La Remembrança de Ninyo Sanç*. Palma: Conselleria de Cultura, Educació i Esports. Govern Balear, 1993, p. 139. A la Remembrança apareix en la forma Sama Coma.

¹²⁷ MUT CALAFELL, Antoni i ROSSELLÓ BORDOY. Op. cit., p. 139. També POVEDA, Àngel. *Repertori de toponímia arabo-musulmana de Mayurca segons la documentació dels arxius de la Ciutat de Mallorca (1232-1276/1229-1399)* A: Fontes Rerum Balearium. Vol. III. Palma: Biblioteca Bartolomé March, 1979-1980. P. 36.

¹²⁸ ROSSELLÓ, Ramon i ALBERTÍ, Jaume. *Bunyola en el segle XIII*. Bunyola: Col·lectiu Cultural Sitja, 1995. (Papers i Treballs; 8), 24. També POVEDA, Àngel. Op. cit., p. 36.

¹²⁹ JUAN MESTRE, Rafel. *Hojas de Luc*. 18. Lluç, 1980.

¹³⁰ MUT CALAFELL, Antoni i ROSSELLÓ BORDOY. Op. cit., p. 139.

¹³¹ Esmentat a MUT CALAFELL, Antoni i ROSSELLÓ BORDOY. Op. cit., p. 123: «*in montaneis super semamcumbam*». ECR 343, f. 117 v.

¹³² MUT CALAFELL, Antoni i ROSSELLÓ BORDOY. Op. cit., p. 139.

¹³³ POVEDA, Àngel. Op. cit., 107.

¹³⁴ ECR 345 f. 213 v. (v. SOTO, Ricard. *De soldats de fortuna a pagesos: els primers colonitzadors de Mallorca, a: El feudalisme comptat i debatut: formació i expansió del feudalisme català*. València: Universitat de València, 2003, p. 334).

¹³⁵ ROSSELLÓ, Ramon i ALBERTÍ, Jaume. Op. cit., p. 36. ECR 345 f. 265.

¹³⁶ ECR 345 f. 158v-159. (v. Ricard Soto. Op. cit., p. 335).

¹³⁷ Testament de Mestre Joan de Verí, a: SERRA I BARCELÓ, Jaume. «Domus Magister Johannis: La transformació d'un espai a Madina Mayurqa». *BSAL*, 853 (2008), p. 33-68.

¹³⁸ ECR 355 f. 113-114. ROSSELLÓ, Ramon i ALBERTÍ, Jaume. Op. cit., p. 68.

¹³⁹ ROSSELLÓ VAQUER, Ramon. *Història d'Alaró. Segles XIII-XIV*. Mallorca, 1979, p. 136.

¹⁴⁰ PONS PASTOR, Hist. Mall., vol. 46.

¹⁴¹ ROSSELLÓ VAQUER, Ramon. *Bunyola en el segle XIV*. Bunyola: Col·lectiu Cultural Sitja, 1995. (Papers i Treballs; 10), p. 10.

¹⁴² ROSSELLÓ VAQUER, Ramon. Op. cit., p. 13.

¹⁴³ ROSSELLÓ VAQUER, Ramon. Op. cit., p. 35.

¹⁴⁴ ROSSELLÓ VAQUER, Ramon. *Bunyola en el segle XV*. Bunyola: Col·lectiu Cultural Sitja, 1995. (Papers i Treballs; 11), p. 10.

¹⁴⁵ ARM AH 3862. ROSSELLÓ VAQUER, Ramon. *Bunyola en el segle XVI*. Bunyola: Col·lectiu Cultural Sitja, 1996. (Papers i Treballs; 11), p. 11.

¹⁴⁶ QUADRADO. *Forenses y ciudadanos*, 104.

1578.¹⁴⁷ En les referències documentals destaca el predomini inicial de Sema Coma, amb l'adjectiu davant el nom, tot i que Coma Sema ja apareix a mitjan segle XIII, i en el XIV esdevé l'única forma present a la documentació. Però no va ser fins el 1250 quan aparegué aquesta forma Comasema, i fins a finals del segle XIII Semacoma va predominar. Així doncs, Semacoma sembla la forma originària. Aquest fet és important: no hi ha a la documentació una alternança entre Semacoma i Comasema, sinó que hi ha una distribució cronològica. Primer trobam, tan sols, Semacoma, i degué ser l'ús lingüístic dels nous habitants catalans allò que capgirà el nom cap a una forma més comprensible,¹⁴⁸ Coma Sema (escrit freqüentment Comasema o Comasema), que esdevingué amb posterioritat l'única forma del topònim que pervisqué.

3. Les interpretacions

Abans de veure quin pot ser l'origen d'aquest topònim cabdal de Mallorca, vegem què s'ha escrit fins ara sobre la seva etimologia. El Diccionari Alcover-Moll¹⁴⁹ diu, sense més explicacions, que el nom de l'alqueria Comasema és la grafia aglutinada de *coma sema* 'coma fonda'. Coromines i Mascaró Pasarius al volum primer de l'Onomasticon¹⁵⁰ diuen: «Encara que l'adjectiu 'sem' no vol dir en si mateix 'fred', sinó 'mancat, imperfecte', presenta certa tendència a usar-se en combinacions on ja pren un valor semblant al de 'fred': mans 'sems', tenir els dits 'sems', o sigui tenir-los balbs, com si dignéssim glaçats». L'Onomasticon diu que és una paraula heretada del llatí vulgar i que, per tant, pogué passar tant al mossàrab com al català. «En efecte, Coma-sema és una vall encaixonada entre la Serra d'Alfàbia, per un costat i, per l'altre, el Puig de la Font Freda i el Puig d'Amors, on a l'hivern bufa el fred vent de gregal des del torrent d'Almadrà». L'Onomasticon, per tant, hi veu el mot *coma*, que està «arreladíssim i és un dels mots cabdals de la llengua de tots els temps».¹⁵¹ Però en lloc de seguir els camins prou planers i trescats per ell mateix de les diverses accepcions de sem, el segon component del topònim, s'encamina cap a una significació figurada establerta a partir de l'expressió *mans semes, dits sems, 'balbs'*, tal com ja havia assenyalat Joan Coromines al tom VII del Diccionari etimològic i complementari: «en particular pel fred, es degué aplicar a paratges afectats per vents gelius i temperatures baixes. Coma-séma és una vall, prop d'Alaró i Orient, encaixonada entre la Serra d'Alfàbia i Puig d'Amors, on a l'hivern bufa el fred vent gregal des del torrent d'Almadrà».¹⁵²

Més enllà d'aquest intent d'explicació fet a l'Onomasticon cal anar a l'esmentat Diccionari etimològic i complementari de Coromines¹⁵³ per aclarir el sentit del topònim. A l'article dedicat a sem es diu que significa 'mínvol, marcit, mancat, balb', probablement del llatí tardà SEMUS, llatí clàssic SEMIS 'reduït a la meitat', 'partit en dos'. Coromines, com hem vist, es refereix a *Coma-séma* i parla del fred vent de gregal que bufa des del torrent d'Almadrà. La benintencionada explicació correspon, és cert, a una accepció figurada en el sentit de 'balb' de l'adjectiu sem (el de l'expressió '*mans semes*'). Però ni balb ni fred ens serveixen gaire per explicar el topònim Coma Sema, ja que ni el fred ni el vent de gregal allà no semblen un element distintiu que caracteritzi la vall. Si més no, el fred de Coma Sema no deu ser gaire diferent de l'existent en altres valls semblants. Però l'element més important que duu a descartar aquesta hipòtesi és que l'adjectiu sem té accepcions, explicades pel mateix Joan Coromines, que s'avenen millor amb les característiques físiques d'aquella vall i fan innecessari cercar sentits figurats.

El 1993 a *La Remembrança de Nunyo Sanç*¹⁵⁴ es parla de *Sama Coma* com un compost de l'àrab *sámm* que significaria 'alt, elevat' i *káma* que significaria 'muntanyola, petita elevació' i es diu: «és un topònim que s'ha mantingut però curiosament amb inversió dels seus components originals, donant nom a l'actual Comasema, d'Orient. En aquest cas la identitat geogràfica resulta clara, ja que les cases de dita possessió estan edificades al peu d'un turó que domina la plana. La paraula mallorquina *coma*, en cas que provengués de la *kama* aràbiga, ha canviat el seu significat, perquè segons la definició del D.C.V.B. consisteix en una depressió més o menys pregona i planera a un terreny de muntanya.» Al costat d'aquestes afirmacions no hi ha cap explicació sobre l'abast dels dos mots àrabs o sobre la coherència lingüística de la teoria. Sembla, a més, que se sosté que el mot català *coma*, cabdal en la llengua de tots els temps i compartit, amb diverses variants, amb l'occità, el francès, l'aragonès, l'asturià, el gallec, el portuguès i parlars

¹⁴⁷ ARM AH2058 f.386v-393. *Estims Generals de Bunyola*, a: ROSSELLÓ VAQUER, Ramon. Op. cit., p. 15.

¹⁴⁸ Coma Sema és equiparable a Coma Freda, Coma Fosca, Coma Seguera, Coma Erma, Coma Clova, Coma Pregona, Coma Morella, etc.

¹⁴⁹ ALCOVER, Antoni M. i MOLL, Francesc de B. *Diccionari català-valencià-balear*. Vol. III. Palma: Moll, 1980, p. 313.

¹⁵⁰ COROMINES, Joan i MASCARÓ PASARIUS, Josep. *Onomasticon Cataloniae*. Vol. I. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1989, p. 111.

¹⁵¹ COROMINES, Joan. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Vol. II, Barcelona: Curial, 1981, p. 849.

¹⁵² COROMINES, Joan. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Vol. VII, Barcelona: Curial, 1987, p. 759.

¹⁵³ COROMINES, Joan. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Vol. VII, Barcelona: Curial, 1987, p. 759-763.

¹⁵⁴ MUT CALAFELL, Antoni i ROSSELLÓ BORDOY. Op. cit., p. 53.

piemontesos, vendria d'un ignot *kuma* aràbic. Els autors donen per fet que la realitat geogràfica que ha motivat el topònim Coma Sema és la ubicació de les cases de possessió actuals «al peu d'un turó que domina la plana» i no les característiques topogràfiques generals de la vall, que són altament definitòries. La manca de base d'aquesta tesi és palesa, però per damunt d'això caldria destacar-ne la inutilitat, ja que Coma Sema té una explicació senzilla, de sòlida base lingüística i concordant amb la forma que té realment aquella vall.

L'observació de la contrada ens fa destriar en primer terme que Coma Sema és una coma, en el sentit clàssic del mot romànic,¹⁵⁵ amb unes característiques precises que s'avenen prou bé amb el nom antic i modern del lloc. Pel que fa al mot *coma*, la seva presència arreu de la Romània (per bé que el seu origen darrer és cèltic) està ben constatada. Coromines considera CUMBA 'valleta', que ha donat el nostre *coma*, com un mot cabdal a la Romània «en els dominis francès (*combe*), occità (*comba*, *ant.*, *avui coumbo*, gascó *coume*), així com en tota la terra catalana i en la Gàl·lia cisalpina; val a dir que per l'Oest la seva àrea no passa dels límits occidentals del català i el bearnès. Però entre nosaltres res més difós: i és un mot documentat copiosament des dels orígens de la llengua, i de significat uniforme

156

arreu: pertot un séc o un solc de mediocre profunditat en un vessant de muntanya, o entre dos serrats». Segons Rasico,¹⁵⁷ el primer esment documentat de *coma* en àrea catalana és de 815, i el de comella és de 843. A vegades s'ha negligit el component aràbic de la nostra toponímia, però tampoc no cal fer esforços d'arabització de mots que s'expliquen amb facilitat en el marc de la romanitat. Aquesta tendència s'aplica en l'obra abans esmentada a altres topònims com Canet, Bunyola, Lluc (d'Orient), Santanyí, Santueri, Sant Llorenç, Santa Cirga,¹⁵⁸ Santa Eulàlia o Muro.

4. Una explicació del topònim Coma Sema

L'observació de les característiques topogràfiques de Coma Sema és molt útil per intentar una explicació d'aquest topònim. Si des del talaiot de Coma Sema, situat al lloc conegut com es Pins de sa Bassa, miram per amunt, cap al bosc Gran i el coll des Bosc, cap als Tossals Verds, tot d'una veurem l'espineda calcària que migparteix la vall, deixant-la dividida en dues meitats ben marcades. La coma resta sema, xapada, migpartida d'una manera bastant definida. L'aresta rocosa parteix des del coll des Bosc, deixa a una banda el comellar que baixa cap al bosc Gran i segueix pel talaiot cap as Pins Vers i les cases, i a l'altra banda hi resta es pla de s'Homonot, ets Aljubons, es Canals Forans i es Puats¹⁵⁹ també fins a les cases. Les cases de Coma Sema es troben, precisament, en el punt on té el començ la divisió de la coma en dues parts: la de l'esquerra (mirant des de les cases) cap al peu de na Franquesa i sa Rateta i la de la dreta cap a l'ampit del puig de Mors. Vet ací, idò, que el nom de lloc Coma Sema ens indica que la coma està dividida en dues parts. Lluís Vallcaneras i Àngels Esteban ja recollien aquesta opinió al seu treball sobre Coma Sema.¹⁶⁰ És talment el que diu Coromines que significa el llatí clàssic SEMIS: 'reduït a la meitat', 'partit en dos'. Significat que no és estrany al català antic *com*, de qualque manera, recull el Diccionari Alcover Moll quan ens diu que sem significava 'mig buit; mancat d'una bona part del seu contengut'.¹⁶¹

El llatí clàssic SEMI sols era emprat com a primer terme de mots juxtaposats o composts i a partir de SEMIASSIS va sorgir SEMIS, 'la meitat d'un as' i 'disminuït a la meitat' que, més tard, en baix llatí va donar pas a SEMUS 'imperfecte, no ple, mancat, mínvol'.¹⁶² Els derivats de SEMUS han sobreviscut en diverses llengües romàniques properes al català com l'aragonès *semo* 'hueco, fofo, sin jugo, raquitico', l'italià *scemo*

¹⁵⁵ MORRO i MARCÉ, Mateu. «"Anar per muntanyes": l'ús i el significat de coma i comellar». *Societat d'Onomàstica: Butlletí Interior*, 117-118 (2010), p. 281-292.

¹⁵⁶ COROMINES, Joan. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Vol. II. Barcelona: Curial, 1981 (article 'cóm' p. 849). Cal dir, però, que cap a l'oest CUMBA ha deixat descendència significativa a Astúries, Galícia, Portugal i, en menor mesura, en diversos territoris de parla castellana (MORRO i MARCÉ, Mateu. «"Anar per muntanyes": l'ús i el significat de coma i comellar». *Societat d'Onomàstica: Butlletí Interior*, 117-118 (2010), p. 281-292).

¹⁵⁷ RASICO, Philip D. «El tractament català dels grups de nasal o líquida més oclusiva a la llum de la documentació medieval: precisions fonològiques». A: *Estudis de llengua i literatura catalanes, 3. Miscel·lània P. Bobigas I*. Barcelona, 1981, p. 16.

¹⁵⁸ Santa Cirga, segons Ernest Negre, seria un femení de Sant Cirici. Negre es refereix al Santa Cirga del municipi llenguadocià de La Vaur. (V. NEGRE, Ernest, *Les noms de lieux du Tarn*. Toulouse: Eché, 1986. 4a edició, p. 100.)

¹⁵⁹ VALLCANERAS, Lluís i ESTEBAN, Àngels. *Coma-sema*. Palma: Gorg Blau, 2010.

¹⁶⁰ VALLCANERAS, Lluís i ESTEBAN, Àngels. Op. cit., p. 111. «Altres estudis es mouen en la direcció d'interpretar sema en el sentit de mig o mitja: en aquest sentit el significat vindria per de "mitja coma" o "coma del mig"».

¹⁶¹ A més d'aquesta accepció, sem significa, al Camp de Tarragona, al Baix Aragó, a Tortosa i al País Valencià, 'marcit, mancat de suc vital, de substància nutritiva'. A Mallorca és viva l'accepció 'beneïtot, mancat d'enteniment, curt de seny'. ALCOVER, Antoni M. i MOLL, Francesc de B. *Diccionari català-valencià-balear*. V. IX. Palma: Ed. Moll, 1980, p. 809.

¹⁶² COROMINES, Joan. Op. cit., p. 760.

‘mancat, no complet’, el sard logudorès antic *semu* i l’occità *seme* ‘sobri, mesquí’.¹⁶³ Cal esmentar, a més de les accepcions ja vistes de *sem*, el mallorquí *sema* ‘llacuna, defecte, minva o endinsada formada a la superfície d’una branca, garrot, post o altre tros de fusta’¹⁶⁴ i l’eivissenc *sema* ‘rima, senyal que deixa en el cos una cosa que l’estreny’. També és interessant la forma mallorquina: *xema* ‘beneitona, curta d’enteniment’ que segons l’Alcover-Moll ve de l’italià *scema*,¹⁶⁵ però que per Coromines podria fer pensar en una romanalla mossàrab, en la contaminació d’adjectius en *x-* de sentit semblant (xiroi, xamús...) o en la suma de les dues coses.¹⁶⁶ Segons Coromines, del llatí *SEMIS* ‘partit en dos’ deriva també el català i occità *sema* ‘portadora’, que es fa xapant en dues parts una bóta. Altres derivats són *semada*, *semala*, *semalada*, *semalenc*, *semaler*, *semaleria*, *semalissa*, *semaló* i el verb *semar* ‘minvar, mancabar, reduir-se a la meitat o a menys de la meitat’ i també ‘neulir, fer perdre el suc vital, la força, la frescor’.¹⁶⁷

Atenent l’antiguitat de la documentació del topònim, així com el predomini en els primers decennis després de la conquesta de la forma *Semacoma*, pens que es tracta d’un nom procedent de l’antic romànic balear o mossàrab. Més tard la forma *Semacoma* va ser catalanitzada en *Coma Sema*. No és l’únic mot que va servir a Mallorca traces del llatí tardà *SEMUS*. El topònim *Vilaxeme*, a Esporles, esmentat per Poveda¹⁶⁸, és amb tota probabilitat un *Vila Sema*, amb palatalització mossàrab de l’alveolar sorda.¹⁶⁹

Conclusió

El topònim *Coma Sema* (*Semacoma*) sembla demostrar que els mots del llatí tardà *CUMBA* i *SEMUS* varen formar part del patrimoni lèxic mossàrab insular.¹⁷⁰ En aquest cas, la coincidència amb el lèxic català és completa. Tot i això, cal advertir de l’existència d’exemples escadussers de conservació del grup —MB— en el mossàrab valencià (*Racó de la Comba* a Benicàssim, la *Plana Alta*), i de palatalització de la *s* inicial de *SEMUS* en el mossàrab mallorquí (*Vilaxeme*, *Esporles*). La singularitat de la vall, amb una petita serra que la divideix en dues parts, fa pensar que *Coma Sema* és un cas més de topònim descriptiu de caràcter orogràfic, amb la significació de ‘coma migpartida en dues, xapada’.

¹⁶³ COROMINES, Joan. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Vol. VII. Barcelona: Curial, 1981 (article ‘sem’, p. 759).

¹⁶⁴ ALCOVER, Antoni M. i MOLL, Francesc de B. *Diccionari català-valencià-balear*. Vol. IX. Palma: Ed. Moll, 1980, p. 809.

¹⁶⁵ ALCOVER, Antoni M. i MOLL, Francesc de B. *Op.cit.*, 809.

¹⁶⁶ COROMINES, Joan (1981). *Op. cit.*, p. 760.

¹⁶⁷ ALCOVER, Antoni M. i MOLL, Francesc de B. *Diccionari català-valencià-balear*. Vol. IX. Palma: Ed. Moll, 1980, p. 809-810.

¹⁶⁸ (Esporles 1246. Reg. 343 f. 124.). POVEDA, Àngel. *Repertori de toponímia arabo-musulmana de Mayurca segons la documentació dels arxius de la Ciutat de Mallorca (1232-1276/1229-1399)*. A: *Fontes Rerum Balearium*. Vol. III. Palma: Biblioteca Bartolomé March, 1979-1980.

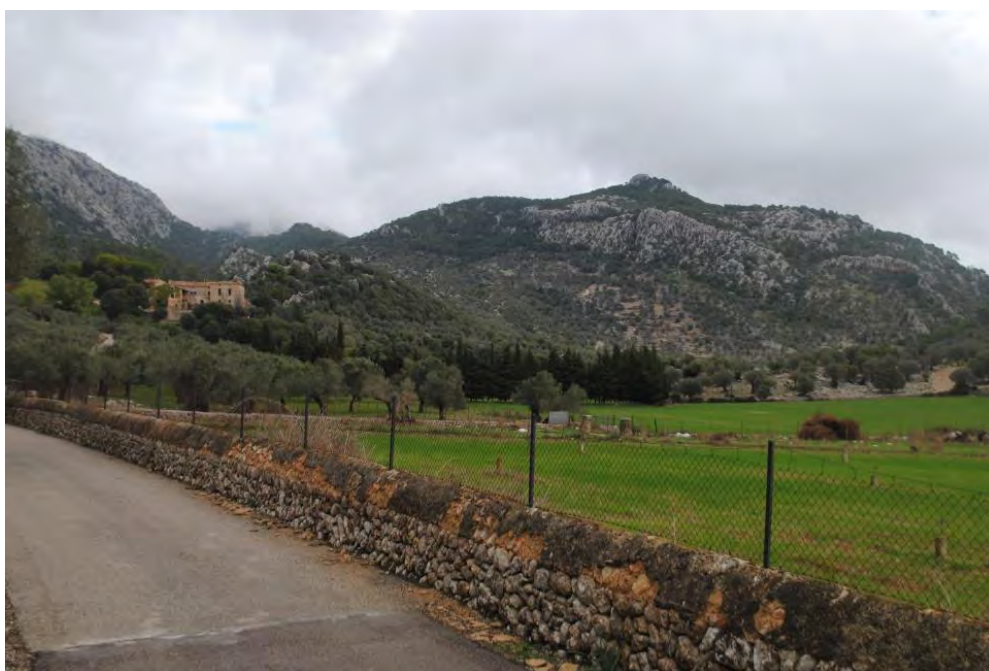
¹⁶⁹ Cosme Aguiló considera aquest tret com un element propi del consonantisme mossàrab insular i dona exemples com *Fontxica* < *fonte sicca*, *Xorrigo* < *sub riguu*) (v. AGUILÓ, Cosme. «El romanç andalusí a Mallorca i Menorca». *Societat d’Onomàstica. Butlletí Interior*, 120 (gener-abril, 2011), p. 22).

¹⁷⁰

L’abast dels dos mots en l’àmbit romànic és il·lustrador. Mentre *CUMBA* ha deixat descendència en francès, occità, català, aragonès, gallec, portuguès i a les parles de la zona cantàbrica i del Piemont, *SEMUS* ho ha fet en català, aragonès, occità, italià i sard. Els dos mots coincideixen en l’àmbit catalanooccità, aragonès i piemontès.

Coma Sema 1. A la fotografia aèria es veu l'elevació que des de les cases de Coma Sema divideix la vall en dues.

Coma Sema 2. A darrere les cases de Coma Sema es veu l'inici de la petita serra que migparteix la coma. A la dreta el Puig de Mors amb la seva forma tan característica.

Coma Sema 3. En aquesta imatge es veuen les zones de conreu d'un dels dos trams en què resta xapada la vall (sa tanca des Puats i més avall sa tanca des Noguers) i a la dreta es reconeix la llengua rocosa que la creua i que a la seva part superior presenta forma aplanada (sa Plana).

MICROTAPONÍMIA D'UN MONESTIR. EL MONESTIR DE LA CONCEPCIÓ DE LA VERGE MARIA DE SINEU

Andreu Ramis Puig-gròs
Joan Vanrell Torelló

A partir de la informació oral facilitada per la petita comunitat de «monges tancades» que encara romanen al monestir de la Concepció de la Verge Maria de Sineu, en donam a conèixer la microtoponímia interior. El cenobi, fundat el 1583, i instal·lat a les antigues dependències del palau dels reis de Mallorca, té unes característiques singulars de les quals aportam un aixecament planimètric. Paral·lelament, l'estricta clausura, que estableix l'obligació de no sortir del monestir i impedeix l'entrada a persones alienes a l'orde, ha permès la permanència d'una rica i singular denominació —en ocasions arcaica— de cada un dels indrets i dependències de l'immoble, que hem recollit i documentat.¹⁷¹

1. LES INFORMADORES (LA VIVÈNCIA I LA PERCEPCIÓ DE L'ESPAI)

S'ha de dir que el recull microtoponímic que ara presentam és una petita part de la informació que és possible fixar com a «memòria d'un convent». En aquest exercici de recuperació de la memòria, allò que es pretén és documentar una part del patrimoni intangible generat per la quotidianitat d'un espai singular. En aquest exercici, hi fan un paper destacat les informacions que ens han pogut facilitar les persones que han viscut aquest espai/territori. Per aquesta raó, i sense entrar en el que seria un relat de vida, a continuació oferim algunes dades sobre la relació de les informants i l'espai viscut, i sobre la metodologia d'aprenentatge del coneixement de l'entorn.

A hores d'ara, de l'antiga comunitat monàstica només perviuen dues persones: sor Trinitat i sor Anunciació.¹⁷²

Francesca Abraham Sabater (Port de Manacor, 15 de maig de 1947), sor Trinitat o sor Paquita, és la veritable memòria del monestir. Aquesta monja sineuera nasqué, circumstancialment, al Port de Manacor, on els seus pares regentaven el cafè de Can Melis; tanmateix a causa de la salut delicada de la seva mare, de ben nina, la família retornà a Sineu, on obriren un cafè a la plaça del Mercat. Francesca anà a escola amb les monges de la Caritat de Sant Vicenç de Paül i conta que, des dels vuit anys, ja volia ser monja tancada. Estudià fins a segon de batxillerat, compaginant la formació amb les tasques de la casa i de fora vila (va estalviar setze mil pessetes per a la dot). Fins i tot, detalla que anà a muntanya a collir oliva, a Son Nou de Marratxinet. Té un germà, Llorenç, deu anys més jove que ella, que es dedicà a la marina.

Entrà a la clausura a deu anys, concretament el 26 de febrer de 1967 a les quatre de l'horabaixa; el seu pare espiritual era el santjoaner, prevere i aleshores rector de Sineu, Gabriel Ferriol. L'itinerari formatiu i d'integració a la comunitat passà per un període inicial de sis mesos de postulatat, al qual seguia un any de noviciat que, col·loquialment, denominaven «any des mut», atès que durant dotze mesos complien de forma estricta la regla del silenci i només es podien comunicar a través de la mestra de novícies. Aquests dos períodes d'adaptació estaven marcats pels ritus de pas dels vots simples i els vots solemnes, i s'esdevenia després una monja de cor.¹⁷³

Consuelo Navalón Mínguez (Carcelén, Albacete, 21 de juliol de 1929), sor Anunciació, és l'altra informadora. Filla d'immigrants, la seva mare estava de domèstica amb el doctor Riera de Petra. Professà el 1952. A hores d'ara el seu estat de salut li condiciona el relat, però dóna informació sobre aspectes concrets. És un exemple d'integració i assumpció de la cultura monàstica que respon a una tradició catalanoparlant, essencialment alimentada per la procedència de les monges.¹⁷⁴

¹⁷¹ S'agraeixen les facilitats de la comunitat del monestir de la Concepció de la Verge Maria de Sineu per accedir al recinte conventual, com també la informació facilitada per Bartomeu Martínez Oliver.

¹⁷² Al llarg d'aquest any 2014 s'ha produït el traspàs de sor Visitació, Margalida Rosselló Caldentey, el 13 d'agost, i de sor Teresa, Rafela Genovart Frau, el 6 d'octubre (*Última Hora*, 9/10/2014).

¹⁷³ Hi ha la diferenciació entre *monja de cor* i *monja d'obediència*, aquestes segones eren les que no sabien llegir ni escriure i es dedicaven més a les tasques domèstiques, en canvi les altres seguien el cant i recitaven les hores canòniques en comunitat (matines, laudes, oració, tèrcia, sexta, nona, vespres i completes).

¹⁷⁴ A tall d'exemple, el 1945, les vint-i-quatre integrants de la comunitat procedien d'Alaró, Artà, Binissalem, Bunyola, Ciutat (2), Inca (2), Llubí (2), Manacor (3), Montuïri, Santanyí i Sineu (9). Vegeu ROTGER, 1945: XIII-XIV.

El coneixement exhaustiu de les tasques i els espais del monestir, així com les pautes d'actuació comunitàries, venien marcats per la regla de l'orde i, particularment, per les *obediències* que l'abadessa imposava a cada una de les monges de la comunitat per períodes de tres anys de durada. Aquestes obediències eren el conjunt de tasques de les quals es feia responsable individualment cada una de les monges.¹⁷⁵ Aquesta estratègia o norma organitzativa, imposada per la mare abadessa, feia viable el funcionament de la comunitat en els aspectes religiosos, litúrgics, formatius i domèstics, i procurava el compliment de les pautes de comportament, la gestió organitzativa i el correcte manteniment de cada una de les dependències. Inicialment cada obediència s'assignava i assumia per triennis que podien perllongar-se per motius d'idoneïtat o conveniència, però que, freqüentment, estaven subjectes a una certa rotació. Aquesta circumstància, al llarg dels anys, donava lloc a un coneixement ampli i exhaustiu de les distintes tasques comunitàries i alhora dels distintes indrets i estances del convent.

Les obediències que ens reciten les informadores i que també hem pogut documentar a partir de distintes referències són: arxivera; brodadora/*de labor*; clavària (l'encarregada de l'administració econòmica); congretera (elaborava congrets, vegeu la congreteria); corera (encarregada de la neteja dels cors); cuinera; infermera; lectora (encarregada de fer les lectures a la trona del refetor); portera; procuradora (es feia càrrec de proveir de l'alimentació, a més, era l'encarregada de l'hort, del rebost i del jardí); refitolera (encarregada del refetor i de parar i desparar les taules); robera (encarregada del guarda-robes); sagristana (encarregada de les sagristies i l'endrecament de l'església); secretària i ajudant de secretària; i tornera (la que atén al torn).

2. L'AIXECAMENT PLANIMÈTRIC (LA DESCRIPCIÓ DE L'ESPAI)

¹⁷⁵ Al refetor hi ha l'antiga taula de les obediències. Una peça a l'oli amb una representació de la Immaculada i el text: MAGISTRATVS CONVENTVS BEATÆ MARIE. DOMINICA. HEBDOMMADARIA. ACOLITAS. TVRRIBVLARIA. CANTORA. LISO PRIMERA. SEGONA. TERCERA. QVARTA. QVINTA. SEXTA. SEPTIMA. OCTAVA. NOVENA. LVCERNARIA. RESPONCERAS. KALENDAS. PRIMERA TAVLA SERVIDORA. LA SEGONA PRIMERA TAVLA LECTORA A LA SEGONA.

A efectes pràctics, substituïm la descripció textual per la descripció planimètrica —fins ara inexistent— que ens permet un coneixement detallat i exhaustiu d'un immoble amb més de set segles d'història i més de 400 anys d'ocupació per una comunitat monacal.¹⁷⁶

Entre 1309 i 1310, a iniciativa de Jaume II, es va decidir reestructurar unes velles cases, d'un passat incert, per a convertir-les en un palau residència. D'aquesta reforma se'n conserva un dels llibres d'obra més antics del Regne de Mallorca, que ha transcrit i analitzat Jaume Sastre Moll (2004: 63-100). Aquest autor exposa que, acabades les obres, l'estructura del palau podria ésser aquesta:

Al voltant d'un pati rectangular, empedrat en alguns llocs o en la seva totalitat, enmig del qual hi havia un pou, es disposaven les estances en dos pisos, aixoplugades per unes teulades de doble vessant i per galeries cobertes d'una volada de fusta. Abaix, al primer pis, una petita estança servia de capella, que s'accedia per una escala feta de pedra en aquesta remodelació, el rebost del rei i la cambra del monarca, contigües a la cuina i les privades (latrines). El celler, també a la part baixa, disposava d'una porta que el comunicava directament al carrer nou. El segon pis és menys conegut. Sabem que sobre l'estança del rei s'ubicava la cambra dels Infants reials, la qual fou pintada i decorada per Perpinyà Bonaventura. El conjunt disposava d'una torre quadrada, la qual el 1348 va ser enderrocada per un llamp i posteriorment reparada (SASTRE, 2004: 73).

Sembla que els monarques mallorquins ocuparen només accidentalment la residència de Sineu, encara que serví de residència ocasional als procuradors reials i va ser ocupada en alguns moments pel veguer de fora, el qual hi tengué la seva cort (SASTRE, 2004: 71). El 1563 el mestre Sebastià Mulet hi feia escola, i l'edifici passà a les seves mans fins que el procurador fiscal del rei li posà plet, que va perdre. El palau retornà al reial patrimoni el 1581. Posteriorment, el 1583, el rei Felip II féu donació del palau a les monges per establir-hi el monestir concepcionista (ROTGER, 1945: 3-4 i 22).

Descripció

El monestir ocupa tota una illa i disposa de tres espais buits: la clastra, l'hort i el jardí, envoltats d'una tanca molt alta. D'una banda, tenim l'espai anomenat l'hort de Son Mondo, que ocupa una franja allargassada, paral·lela a l'antic carrer de l'Alfonda (actualment carrer del Reverend Arnau Ramis), i està 3,5 metres per davall de la planta baixa del monestir. Aquest rep el nom de la primera de les set cases que es varen adquirir entre els anys 1616 i 1668 al carrer de l'Alfonda i que s'enderrocaren per crear l'hort (ROTGER, 1945: 79-85). Actualment, a més de l'hort, hi ha petites construccions destinades als animals domèstics.

L'espai obert amb un disseny més elaborat és el jardí, que es troba a nivell de planta baixa; s'estructura a partir d'un caminal que va del portal de *sa llongeta*, davall la torre, cap al cementeri, i divideix l'espai enjardinat en dues parts ben diferenciades: la part de migjorn, ocupada per la carrera i l'hort de la cuina, i la part de tramuntana, ocupada pel jardí contemplatiu.

Pel que fa a la part de migjorn, una escala, que comunica la carrera amb la bugaderia, divideix l'hort en dues parts, la més propera a la bugaderia està dividida en 7 pasteres separades per caminals; l'altra part, que fins el 1983 era un sol espai de conró, amb motiu de la celebració del quart centenari de l'arribada de les monges, es va afegir al jardí contemplatiu i s'hi va col·locar una imatge del Cor de Jesús. Entre aquestes dues zones enjardinades i l'ala sud del monestir hi ha la carrera, una esplanada pavimentada, amb una cisterna a la part central. Tota la superfície duu rost cap a la part de ponent, on es recull l'aigua de pluja en un aljub que hi ha davall la bugaderia, adossada a la paret que fa partió amb el carrer de ses Parres.

La part de tramuntana, ocupada pel jardí contemplatiu, té un espai amb una pèrgola (unes columnes hexagonals de marès sostenen un entramat de fusta) perpendicular al caminal amb parres enfilades; aprofitant el desnivell hi ha un pedrís perimetral. Aquest espai divideix el jardí en dues terrasses: a la més gran hi trobam un brollador amb un estany circular cobert amb una pèrgola octogonal, des d'on neixen vuit caminals que ens duen cap als costats, on s'enllacen amb els caminals perimetrals; entre i entre es defineixen pasteres on hi ha sembrades diferents flors. L'altra terrassa, de menors dimensions, té una profusió de cossiols i una petita pastera. Al costat del cementeri hi ha una palmera, ja esmentada a la descripció de l'Arxiduc (1884) i reproduïda a la portada del llibre (1945) *Les monges del palau de Sineu* de Joan Rotger. Hi ha pocs elements

¹⁷⁶ Per al coneixement del monestir, les seves dependències, així com els detalls de la seva construcció i del manteniment, a més de l'obra de Jaume SASTRE (2004), és essencial la monografia de Joan ROTGER (1945) *Les monges del Palau de Sineu*. Tanmateix, ambdues publicacions, pel seu enfocament històric, no permeten un coneixement exhaustiu de l'evolució constructiva, que requeriria una anàlisi detallada d'arqueologia vertical. De fet, en alguns panys de paret es poden fer lectures de recreixements i tapiats d'obertures.

decoratius, només unes columnes amb remats piramidals a l'inici i al final del caminal i, adossada al mur perimetral, hi trobam una gruta de pedres amb la Mareddedéu de Lorda i na Bernadeta.

El tercer espai buit, sensiblement quadrat, és la clastra —que podria correspondre al pati que esmenta Jaume Sastre (2004:73), i que conté la cisterna a la part central, i entorn del qual es distribueixen les diferents peces que conformen l'edificació.

A la crugia ubicada a la part de migjorn hi trobam l'escala principal, la sala capitular, amb l'accés a l'hort de Son Mondo, i un annex a aquesta que és el planxador.

La crugia de llevant conté el parlador, el torn i les dobles portes; annexa a aquesta hi ha una doble crugia, que confronta amb les escales del palau, on trobam l'accés al monestir, la porteria, i el rebost gran.

A la crugia de la part de tramuntana és on hi ha la galeria coberta, anomenada la llongeta, i adossada a aquesta hi trobam una altra crugia amb la sagristia, la sagristia fonda i el cor de baix, espais lligats a l'església, que confronta amb el carrer Esperança i la placeta del Palau. La nau de l'església és de planta rectangular, dividida en quatre trams coberts per volta d'aresta, el primer conté el cor, i el presbiteri cobert de volta de canó. Fa 23,40 metres de llargària i té una llum de 6 metres. A la part de l'epístola hi ha tres capelles i una a la part de l'evangeli.

La crugia de la part de ponent conté el refetor i el passadís de la cuina que connecta aquest espai amb l'escala principal. Perpendicular a aquesta hi ha una ala, a part, que conté la cuina, el pastador, la cuineta, el forn, el llenyer, el molí i l'assoll, que tanca la illeta per la part de migjorn i arriba fins al carrer de ses Parres.

Al primer pis, i a l'ala de migjorn, pujant per l'escala principal s'accedeix al que es coneix com a dormidor, l'espai de clausura estricta. En aquest primer nivell, les crugies que envolten la clastra contenen les cel·les a banda i banda i un corredor central.

A la part de llevant, coincidint amb la crugia de la porteria hi ha la roberia, i damunt la crugia del rebost gran, separat de la comunitat, hi ha el postulantat, on s'instal·laven les qui es postulaven a ser monges.

La crugia adossada a l'església conté el cor de les tribunes, el cor gran, i la saleta del cor des d'on s'accedeix al cor petit, a l'interior de l'església.

A l'ala de ponent, amb accés des del corredor llarg, hi ha cel·les a la part de migjorn.

D'aquest nivell tres escales permeten pujar a la planta segona, la continuació de l'escala principal condueix a la crugia del noviciat, que també té cel·les a ambdós costats i un corredor central; la que hi ha dins la sala de la torre puja a la mateixa crugia i dona accés a una part dels porxos, els coincidents amb la crugia de ponent i l'ala de ponent —el porxo llarg—, i el caragol, que des de la planta baixa dona accés als porxos de l'església i al campanar.

3. ELS TOPÒNIMS (LA DENOMINACIÓ DE L'ESPAI)

Un monestir o un convent responen segurament a la categoria dels llocs tancats tant des del punt de vista espacial com temporal (una illa a l'espai i el temps).¹⁷⁷ Aquest fet li atorga una certa singularitat pel que fa a la pervivència dels mots i a la denominació d'espais que, al llarg del temps, s'han destinat a usos actualment desapareguts. El monestir, en aquest sentit, se'ns presenta com una mena de jaciment de fòssils terminològics. A aquest interès evident, s'hi ha de sumar la urgència del recull, ateses les característiques de les informadores. Per aquestes raons hem aprofitat l'oportunitat per recollir i situar de forma precisa —a partir de l'aixecament planimètric— tots i cada un dels noms de lloc (microtopònims i nanotopònims), amb la voluntat de documentar una petita part de la memòria d'aquest espai i d'un patrimoni en risc.

La classificació i la presentació dels topònims

Encara que el monestir pugui tenir una certa atribució de lloc consagrat, plantejam una classificació dels microtopònims en funció del seu ús. En aquest sentit, establim les següents categories: espais sacres, espais de vida comunitària, espais domèstics, espais d'abastiment i entorn immediat.

Per a cada un dels topònims hem optat per incorporar el mot estàndard, precedit del número de localització al plànol i seguit de la forma dialectal recollida (*en cursiva i entre parèntesis*), amb la descripció o les explicacions que estimam necessàries; una relació de referències documentals ordenades cronològicament, entre les quals

¹⁷⁷ En un altre convent de clausura (el monestir de Santa Clara de Palma), encara vàrem poder conèixer una religiosa que no havia vist mai cap aparell de TV. Igualment, ara, les nostres informadores no coneixen les xarxes d'informació social ni n'han fet ús.

seleccionam prioritàriament les que fan referència a elements o processos constructius; i, finalment, la relació d'elements continguts o relacionats amb cada un dels indrets nominats i la seva denominació específica.

01_CONVENT (*es convent*) / MONESTIR

El monestir, que és l'edificació on es reclouen els membres d'un orde religiós, en el nostre cas de l'orde de la Immaculada Concepció, ha estat designat habitualment com a convent, si bé conviuen les dues denominacions:

1583. La priora del convent de la Concepció de Sineu demana almoïna al Gran i General Consell pel nou **convent** fundat a Sineu (MULET, ROSSELLÓ, SALOM, 1996: 431).

1635. [...] *Antoni Fontcuberta taxidor de lli son marit ha rebut de la S^a Sor Clara Miralles priora del **monastir de Sineu** 56 lliures [...]* (ROTGER, 1945: 82).

1935. Desde aquella Epifanía, de inauguración del **Convento**, ha sido éste un buen refugio [...] (SOR ISABEL, 1935: 9).

02_PALAU (*el palau*)

Les referències al palau de Sineu, les seves dependències, així com detalls de la seva construcció i del manteniment, anteriors a l'ocupació pel monestir de les monges concepcionistes, són relativament freqüents entre els segles XIII i XVI i es recullen a l'obra de Bartomeu Mulet, Ramon Rosselló i Josep M. Sancho (1994: 247-279; 1995: 23 i seg.; i 1996: 423-427).

1406. La Procuració Reial paga 6 lliures i 8 diners per calç per adobar la casa del **Palau**, pany i clau, i també els forns. Més 8 lliures per adobar la boada del forn petit que no podia escalfar (MULET, ROSSELLÓ, SALOM, 1995: 24).

1578. *Primo fonch stimat lo alberch dit lo **Palau** DC lliures. Cases dites lo palau en alou del Rey. DC lliures* (AMS, Estims 1578, citat a MULET, ROSSELLÓ, SALOM, 1996: 424).

1582. Els jurats del Regne escriuen a Jaume Antoni Serralta dient que els jurats passats li enviaren una petició suplicant a sa Magestat *fos de son servei fer-nos mercè del **Palau de Sineu** per fundar un monestir per a monges* (MULET, ROSSELLÓ, SALOM, 1996: 428).

1583. [...] *capella sive ecclesia noviter constructa sub invocatione conceptionis beate virginis Marie intus presentem villa de Sineu in loco vocato **lo palau*** [...] (ROTGER, 1945: 385).

I. ESPAIS SACRES

03_BARRERES (*ses barreres*)

El presbiteri, que ja forma part de la clausura, està separat de la nau de l'església per una reixa metàl·lica.

04_CAMPANAR (*es campanar*)

El cloquer està adossat a la façana de l'església, és de planta quadrada, té cinc cossos d'alçat i dues cambres. La primera, a nivell del primer pis, anomenada **es quartet del cor**, era des d'on, abans de l'electrificació de les campanes, es realitzava el toc d'aquestes (de les tres del campanar i de la que hi ha dins cal donat, **es colís**). La segona, amb l'accés a través dels porxos, corresponent als dos darrers cossos, amb quatre finestres apuntades per cos, conté les tres campanes i les maçoles.

1602. *Ítem per altres jornals de mestres y manobres per fer la volta de la Iglesia y fer un **campanaret**...* (MULET, ROSSELLÓ, SALOM, 2001: 110).

1676. *Mes he gastat cent cinquanta lliures deu sous y quatre dines en la obra del **campanar** y del refector, aso es ab cantons, mitjanes, port de dits cantons, rejoles, guix, cals, bigas de pi per spigons, jornals de mestres y manobres y adobar les ferramentes de les campanes y la creu del campanar y alguns perns de ferro per posar la campana al campanar y altres menudències* (MULET, ROSSELLÓ, SALOM, 2001: 110-111).

1679. La procuradora posa aquesta nota: *Mes he pagat deset lliures deset sous per sinquant una diada que el convent devia a mestre Matheu Estela picapedrer en temps de la priora passada de com se adobá el refato y se feu el **campanar** et altres* (ROTGER, 1945: 144).

1884. Tiene en la parte izquierda una **torre** dividida por tres cornisas con cúpula de cebolla, [...] (HABSBURG-LORENA, 1984: 563).

CAMPANA GROSSA (*sa campana grossa*)

1676. Agost. *Mes he pagat 150 lliures per lo valor de la **campana major** que tenim. Pesa tres quintes y deu lliures* (MULET, ROSSELLÓ, SALOM, 2001: 111).

La major ha nom **Rosa de Santa Maria** i porta la data de 8 d'agost de 1676 (ROTGER, 1945: 146).

CAMPANA MITJANCERA (*sa campana mitjancera*)

1925. Fou beneïda pel Rector de Sineu el dia 15 de febrer. Nom **Maria de la Concepció de Sant Josep** (ROTGER, 1945: 147).

CAMPANA PETITA (*sa campana petita*)

De la campana petita no en sabem més que té per nom **Maria Concepció** (ROTGER, 1945: 146).

MAÇOLES (*ses maçoles*)

1677. *Mes he gastat dos lliures setze sous que he pagades a Pere Rintort fuster per les **masoles** que va fer i alguns jornals* (MULET, ROSSELLÓ, SALOM, 2001: 111).

1679. La procuradora d'aquell any escrigué: *Mes he gastat dos lliures setze sous que he pagades a mestre Pere Rintort fuster per les **masoles** que va fer y alguns jornals* (ROTGER, 1945: 146).

CAPELLES

05_CAPELLA DE LA RECONCILIACIÓ (*sa capella de la Reconciliació*)

És la primera capella de la part de l'epístola, just davall el cor.

06_CAPELLA DE SANTA BEATRIU DE SILVA (*sa capella de la Mare Fundadora*)

Actualment, la segona capella de la part de l'epístola té aquesta advocació; amb anterioritat havia estat la capella de Sant Esteve.

1677. Dia 11 de setembre mestre Gabriel Torres, escultor, rebé de la priora sor Prudència Esteve cinc lliures i deu sous *a compliment de la feine de deurar el quadro de **Sant Esteve** de la Iglesia del Convent* (ROTGER, 1945: 140-141).

Després fou la capella del Sagrat Cor de Jesús.

1900. Aquest any es restaurà aquesta capella del sant protomàrtir i es dedicà al **Sagrat Cor de Jesús** [...] (ROTGER, 1945: 141).

07_CAPELLA DE SANTA TERESA DE JESÚS (*sa capella de Santa Teresa*)

Aquesta és l'única que es troba a la part de l'evangeli. Durant la Setmana Santa s'hi munta la casa santa o monument.

1884. [...] A la izquierda se encuentra una **capilla** de arco de segmento con arco i pilares entorchados (HABSBURG-LORENA, 1984: 563).

08_CAPELLA DEL SANT CRIST (*sa capella del Sant Cristó / del Sagrari*)

És la tercera de la part de l'epístola i es troba després de les barreres, dins el presbiteri.

1681. *Mes he gastat vint y sis lliures quatre sous per lo pedreny que ha servit per la **Capella del Sant Christo*** (ROTGER, 1945: 406).

09_CEMENTERI (*es cementeri*)

1603. Octubre. *Se paguen sinch jornals que feren en el **carner*** (ROTGER, 1945: 149 i MULET, ROSSELLÓ, SALOM, 2001: 96).

1814. Respecte a sor Maria Lluïsa, que morí el dia 25 de març de 1814, diu una nota de les Monges: *Si be és veritat que dita religiosa fonch conduïda dia 26 de mars de 1814 al Cementeri del Hospital per orde circular del Govern y enterrada a una tomba que se feu ab una creu demunt, però el dia 2 de Agost siguent se torna dur al Convent ab lo mateix baul y fonch enterrada en el nostro **vas*** (ROTGER, 1945: 151).

Sabem que l'antic cementeri era una cambra de tres metres de llargària i dos d'amplària que estava dins l'hort, besant la paret de l'altar major de l'església (ROTGER, 1945: 148). El nou és la construcció ubicada al final del caminal, dins el jardí, on, encara en l'actualitat, se sebollen les monges.

1880. La referida capella o **cementeri** es beneí amb tota solemnitat el dia 12 d'octubre de l'any 1880 (ROTGER, 1945: 150).

1882. 23 de gener. Murió en Sineu Sor Teresa Barceló, de 84 años de edad, religiosa del convento de las Concepcionistas, en el cual había habitado desde los seis años. Construyó a sus expensas el **cementerio** gótico, obra del maestro D. Juan Dalmau, el altar mayor, obra del escultor Serra, las estatuas de San Francisco de Asís y Santa Teresa y presbiterio, que no vio terminado (POU, 1985: 85).

1924. [...] en Diciembre del año 1924, cuando por una reparación necesaria en el **Cementerio Conventual**, se abrió de nuevo su tumba (SOR ISABEL, 1935: 105).

1933. [...], el sepultaren a la **cripta del cementeri** conventual (ROTGER, 1945: 168).

10_ESGLÉSIA (*l'iglesi*)

1588. *La Reverenda mare priora del monestir del palau de Cineu de la Inmaculada Concepció de la mare de Déu, representa a Vostres Magnificències la molta descomoditat y falta que tenen les cel·les en dit monestir y que la **iglésia** també té molta necessitat de esser reparada [...]* (MULET, ROSSELLÓ, SALOM, 1996: 431).

1599. Mes de maig. *Mes havem pagat deu lliures vuyt dines per mitjans y guix per la primera volta de la **iglesia*** (ROTGER, 1945: 290).

1602. *Item per altres jornals de mestres y manobres per fer la volta de la **Iglesia** y fer un campanaret...* (MULET, ROSSELLÓ, SALOM, 2001: 110).

1659. *Los mitjans de la volta de la **isglesia** trenta dotsenes a deu sous y a nou la dotsena valen en la por 20 lliures* (ROTGER, 1945: 296 i MULET, ROSSELLÓ, SALOM, 2001: 104).

1884. La **iglesia** actual parece ser que fue bendecida en el año 1583; se halla situada en una altura. Tiene en la parte izquierda una torre dividida por tres cornisas con cúpula de cebolla, una fachada barroca con jarrones en los ángulos, y en la parte central un vano circular a modo de rosetón.

El interior es de bóveda de crucería y la capilla del altar mayor tiene bóveda de cañón. A la izquierda se encuentra una capilla de arco de segmento con arco i pilares entorchados. A la derecha, una capilla de arco redondo con un notable retablo. El altar mayor está dedicado a la Inmaculada Concepción (HABSBURG-LORENA, 1984: 563).

11_PORTAL MAJOR (*es portal major*)

És el portal d'accés a l'església des de la placeta, ubicat al cap de la nau.

1695. *Per dos carretades de cantons per lo **portal de la Iglesia** tres lliures* (ROTGER, 1945: 406).

12_PORTALET (*es portalet*)

És el portal lateral que dona accés a l'església, a través d'una escalonada, des del carrer Esperança.

1651. Febrer. [...] *tinguin animo y intentio de fer altra **portal** en dita Iglesia [...]* (ROTGER, 1945: 403).

13_PRESBITERI (*es presbiteri*)

La part de l'església, més elevada, on hi ha l'altar major.

1884. [...] la capilla del altar mayor tiene bóveda de cañón. [...]. El altar mayor está dedicado a la Inmaculada Concepción (HABSBURG-LORENA, 1984: 563).

14_SAGRISTIA (*la sagristia*)

L'actual sagristia ocupa el que abans era la dita **sagristia de les mortes**, la informadora ens diu que allà on hi ha l'actual portal d'accés hi havia les portetes, ara ubicades entre la sagristia i el cor baix, que s'obrien quan hi havia una monja morta. Dins aquest espai es guarden els ornaments sagrats i és on es revesteixen els sacerdots, a més, hi ha **es confessorari**, que consisteix en tres petites estances, una per al confessor i dues per a les monges, comunicades per una obertura de llauna calada amb una porteta. Al costat d'aquest, hi ha una cordeta per tocar **sa campana des confessor**, ubicada a *sa llongeta*, que avisa de l'arribada del confessor. Dins aquesta sagristia, adossat a una paret, hi ha **es lavatori**.

1659. *Lo de la nostra **sacristia** a quatre castellans per jornal lo tapiar costa 7 lliures 19 sous 2 diners* (ROTGER, 1945: 296 i MULET, ROSSELLÓ, SALOM, 2001: 104).

1659. *La paret y quatre bigues de la **sacrestia de les mortes** y los jornals de mestre Rafel per emblanquinar la sacrestia de los sacerdots ha costat 10 lliures* (ROTGER, 1945: 297 i MULET, ROSSELLÓ, SALOM, 2001: 105).

1687. *Per el **lavatori de la sacristia** he pagat vuit lliures i deu sous* (ROTGER, 1945: 406).

15_SAGRISTIA FONDA (*la sagristia fonda*)

Aquest espai s'empra per a guardar-hi ornaments litúrgics i té un entresolat, accessible des des **caragolet**, on s'hi guardava la cera de l'església i de la il·luminació del monestir.

1659. *Mes les bigues de la **sacristia de los sacerdotes** 13 lliures 10 sous* (ROTGER, 1945: 296).

II. ESPAIS DE VIDA COMUNITÀRIA

16_CEL·LES (*ses cel·les*)

L'allotjament personal de cada monja és la cel·la, actualment n'hi ha vint-i-nou de destinades a monges, cinc a novícies i quatre a postulants.

1588. *La Reverenda mare priora del monestir del palau de Cineu de la Inmaculada Concepció de la mare de Déu, representa a Vostres Magnificències la molta descomoditat y falta que tenen les **cel·les** en dit monestir y que la iglesia també té molta necessitat de esser reparada [...]* (MULET, ROSSELLÓ, SALOM, 1996: 431).

1649. El nombre elevat d'educandes obligà les monges a compartir **cel·les**. Per aquesta causa, el bisbe Tomàs de Rocamora, a la seva visita pastoral, disposà que no rebessin cap educanda sense que ell concedís permís per escrit (ROTGER, 1945: 245).

1884. En todo el convento se cuentan 41 **celdas**; algunas tienen, debajo de la ventana, un balcón con baranda de madera, adornado con macetas, cuyas flores alegran con sus colores las negruzcas y viejas paredes. [...] En

las celdas hay, en cada una, tres sillars, tres *sillones* bajos, una cruz y una cama. En la parte interior las ventanas están revestidas de *azulejos* (HABSBERG-LORENA, 1984: 564).

1884. En el *deçyan* hay otras seis **celdas**, que actualmente están en desuso (HABSBERG-LORENA, 1984: 564).

1935. La Religiosa Enfermera, en su paso último por la **celda** de Sor Isabel, le hizo ofrecimiento de un socorro de leche, [...] (SOR ISABEL, 1935: 100).

17_CLASTRA (*sa clastra*)

Aquest pati sensiblement quadrat (10,2 x 11,4 metres), envoltat de dependències del mateix convent, és una peça clau en les circulacions interiors de l'edifici. En aquest espai, a més de la cisterna, hi ha **sa campana des torn**, que s'acciona des de la porteria i avisa la tornera, i dins una fornícula semiesfèrica hi ha **sa campaneta de ses disciplines**, que, a més de tocar els dimecres i divendres per realitzar les disciplines, també serveix per convocar el capítol.

1511. Pel que fa al silenci, la Regla de les Concepcionistes estableix que les monges han de guardar silenci en el chor, en el **claustre**, en el refetor i en el dormitori (ROTGER, 1945: 53).

1884. En la galeria de entrada, de bóveda esquifada, hay, hasta mitad de altura de las paredes, adornos de conchas con palmas y cruces. Se encuentra aquí el acceso al corral y una puerta conduce al **patio** rodeado por irregulares edificios y con un pozo en el centro (HABSBERG-LORENA, 1984: 563).

1976. [...] Dicho día, a la hora convenida, la **campana** conventual convocaba Capítulo para toda la Comunidad. [...] (RIGO, 1976: 12)

COR

És el lloc en el qual estan les monges de cor, on canten i reciten les hores canòniques en comunitat.

1511. Pel que fa al silenci, la Regla de les Concepcionistes estableix que les monges han de guardar silenci en el **chor**, en el claustre, en el refetor i en el dormitori (ROTGER, 1945: 53).

1884. [...] y del **coro**. Este último, muy sencillo, con bóveda de crucería y ventanas, tiene facistolos estilo renacimiento y un órgano. Está adornado con estaciones de viacrucis y un cuadro de María Sabater de Sineu, que murió en el año 1790 y a la cual se tiene mucha veneración (HABSBERG-LORENA, 1984: 564).

1935. [...] a pulsar un piano, que en el convento se tenía para ensayos de lo que en el **Coro** se había de cantar (SOR ISABEL, 1935: 89-90).

18_COR BAIX (*el cor baix*)

És a la planta baixa, al costat del presbiteri. Fins a la reforma efectuada en la dècada dels noranta la comunicació amb el presbiteri era a través d'una reixa i hi havia **es combregador**, una finestra reixada que dona dins l'església, on les monges rebien la comunió (actualment està tapiat; al seu lloc hi ha l'equip de megafonia). En aquest espai hi ha l'accés al confessionari de les monges.

19_COR DE LES TRIBUNES (*el cor de les tribunes*)

És a la planta primera i rep el nom per les dues tribunes existents destinades a la pregària personal de les monges i des d'on poden guaitar dins l'església i assistir a les funcions religioses. Al mateix cor hi ha el moble dedicat a **s'arxiu**.

1819. Gener. *Mes de una devota persona per fer lo Archiu per posar los papers y llibres havem rebut 50 lliures* (ROTGER, 1945: 311).

20_COR GRAN (*el cor gran*)

Sala rectangular coberta de volta de canó amb dues tribunes obertes al presbiteri, ubicada a la planta primera sobre el cor baix.

21_COR PETIT (*el cor petit*)

És el cor que es troba dins l'església, damunt la capella de la Reconciliació i el portal major. Adossat a la paret de l'església, a la part de l'epístola, hi ha **l'orgue**.

1741. *Mes per lo port de venir y tornar los mestres que vingueren per adobar lo orga havem pagat an en Peris treginer una lliura* (ROTGER, 1945: 304).

1884. [...] y del coro. Este último, muy sencillo, con bóveda de crucería y ventanas, tiene facistolos estilo renacimiento y un órgano. Está adornado con estaciones de viacrucis y un cuadro de María Sabater de Sineu, que murió en el año 1790 y a la cual se tiene mucha veneración (HABSBERG-LORENA, 1984: 564).

Darrere l'orgue hi ha **sa saleta des manxadors**, on hi ha les manxes de l'instrument i, fins que es va substituir el paviment, hi havia una rajola de test amb **sa potada del dimoni**.

«La potada del dimoni en el cor concepcionista. Fa devers 50 anys el pare de Mn. Bartomeu Mulet anava a trempar l'orgue; entre aquest i el cor hi havia un passadís, on hi havia una rajola de test amb la senya d'una

potada del Dimoni. Sembla que el dimoni li va aparèixer a la venerable Isabel Sabater, segons tradició oral de les monges.

Mn. Bartomeu Mulet ens ho conta així: “Mostra evident de posseir un cor netíssim, propi d'una verge totalment consagrada a Déu tenim quelcom a dir de la persecució que li declarà el dimoni, fins i tot en aparença de bell jove que la volgués encativar. Altres voltes se li presentava en forma de boc; i se conserva en el cor una rajola del trispol on apareix la potada, com si fos d'una cabra. Jo l'he vista no poques vegades, quan més jove anava amb mon pare a trempar l'orgue del mateix cor”» (VALERO, 2009: 10).

CORREDOR

És l'espai que serveix per a donar accés a les cel·les. Algunes seccions tenen nom específic.

1884. Por una escalera de siete tramos con barandilla de madera estilo renacimiento se sube a la **galería** que discurre alrededor de toda la casa y a la que se abren las celdas del noviciado y del coro (HABSBERG-LORENA, 1984: 563).

22_CORREDOR DE S'INFERMERIA (es corredor de s'infermeria)

És el corredor de la crugia de ponent i rep el nom de la infermeria que es trobava a l'actual saleta de la torre.

23_CORREDOR DE SA ROBERIA (es corredor de sa roberia)

El corredor paral·lel a la roberia, d'aquí pren el nom, ubicat a la crugia de llevant.

24_CORREDOR DES NOVICIAT (es corredor des noviciat)

Al segon nivell, la crugia de migjorn alberga l'espai on es formen les monges per entrar a la comunitat, el noviciat.

25_CORREDOR DES POSTULANTAT (es corredor des postulatat)

A l'extrem de llevant, la part més separada de la comunitat, hi ha el postulatat, que és on, per espai de sis mesos, viuen les aspirants a monges.

26_CORREDOR LLARG (es corredor llarg)

L'ala de ponent conté set cel·les que tenen l'accés a través d'aquest corredor; els 16,9 metres de longitud li donen l'adjectiu de llarg.

27_DOBLES PORTES (ses dobles portes)

És l'espai entre la primera porta i la segona porta, la reglar, que comunica amb l'interior del monestir, per entrar o treure bolics i mercaderies voluminoses.

28_DORMIDOR (es dormidor)

Les informadores parlen de **sa porta des dormidor** fent referència a la porta que hi ha a la planta baixa per accedir a l'escala; així s'entén que el dormidor és d'escals en amunt, el recinte on es troben agrupades les cel·les.

1511. Pel que fa al silenci, la Regla de les Concepcionistes estableix que les monges han de guardar silenci en el cor, en el claustre, en el refector i en el **dormitori** (ROTGER, 1945: 53).

1608. *Mes havem pagat 300 lliures per le hobre del dormidor so es per mestres y per manobres y cantons mitjans guix cals rejoles y lanyem y ferramentas* (ROTGER, 1945: 292 i MULET, ROSSELLÓ, SALOM, 2001: 96).

1727. *Mes se ha gastat per posar el moli, fer la paret del galliner, el lloch dels tocinos, la escala de Son Mondo y la paret qui serva el dormidor, dos columnes a los cañisos del noviciat [...]* (ROTGER, 1945: 407).

29_INFERMERIA (s'infermeria)

Amb la reconstrucció de la torre efectuada el 1987 es va fer desaparèixer aquest espai que estava damunt *s'adnaret*, i es convertí tot en el que ara s'anomena **sala de sa torre**. Era la sala destinada a la cura de les malaltes, on es preparaven els remeis i s'estotjaven les plantes remeieres de l'hort.

30_JARDÍ (es jardí)

L'espai per a l'esbargiment de les monges.

1585. Maig. [...] *per adesfer los archs del verger per pendre la pedra per la yglesia [...]* (ROTGER, 1945: 401).

1884. Por detrás se encuentra la gran cocina y, junto a ella un *corral* y un **jardín** con palmera y pozo con *aujub* (HABSBERG-LORENA, 1984: 564).

1935. Viendo a una su compañera de trabajo afición grande a cultivar plantas y flores en el **jardín**, le decía: *Vaya V. algo mas al Sagrario* (SOR ISABEL, 1935: 85).

31_ LLONGETA (*sa llongeta*)

La galeria que uneix les dobles portes amb la sagristia, el cor baix i la clastra.

1884. En la **galeria de entrada**, de bóveda esquifada, hay, hasta mitad de altura de las paredes, *adornos de conchas con palmas y cruces*.¹⁷⁸ Se encuentra aquí el acceso al corral y una puerta conduce al patio rodeado por irregulares edificios y con un pozo en el centro (HABSBURG-LORENA, 1984: 563).

32_ NOVICIAT (*es noviciat*)

Ubicat a la planta segona, és l'espai on habiten les novícies durant el temps de formació.

1727. *Mes se ha gastat per posar el moli, fer la paret del galliner, el lloch dels tocinos, la escala de Son Mondo y la paret qui serra el dormidor, dos columnes a los cañisos del noviciat* [...] (ROTGER, 1945: 407).

1884. En el *dezyan* hay otras **seis celdas**, que actualmente están en desuso (HABSBURG-LORENA, 1984: 564).

1935. Sor Isabel iba todas las noches al **Noviciado** con un poquito de leche en un platillo para la novicia delicada (SOR ISABEL, 1935: 84).

33_ PARLADOR (*es parlador, sa grasa, es locutori*)

L'espai destinat a rebre-hi les visites i conversar-hi. La grasa és la reixa del parlador, d'on deriva la denominació de tota la sala.

1511. Pel que fa a la clausura, la Regla de les Concepcionistes estableix que en el torn hi hagi dobles portes, retxats de ferro, i tant en el **parlador** com en les **grases** de la mateixa Església hi hagi un drap de lli negre que impedeixi les mirades (ROTGER, 1945: 52-53).

1884. [...] y en el **locutorio** doble bóveda de espejo (HABSBURG-LORENA, 1984: 563).

1935. [...] de veras imaginando ya quedarse en el Convento, salió del **Locutorio** con enorme contrariedad (SOR ISABEL, 1935: 28).

34_ PORTERIA (*sa porteria*)

És l'accés al monestir, l'espai d'unió amb l'exterior.

1675. *Los señores Magníficos Sindichs Clavaris donaran 25 lliures en el Convent per haver feta la extractio de Sindichs en la porteria de aquest convent...* (ROTGER, 1945: 131).

1904. [...] l'Església, la **porteria**, la placeta i totes les finestres del Monestir estaven adornades [...] (ROTGER, 1945: 315).

Dins la porteria, damunt el torn, hi ha **sa campana des donat**, que serveix per avisar el donat quan es necessiten els seus serveis.

35_ POSTULANTAT (*es postulantat*)

A l'extrem de llevant del monestir, a la planta primera i separat de la resta de la comunitat hi ha el conjunt de cel·les on les qui postulaven per ser monges estaven els sis primers mesos. La cel·la de l'extrem de llevant es va reformar i s'hi va fer un nou accés des del locutori per a ús del predicador. És conegut com **es quarto des predicador**.

36_ REFETOR (*es refetor*)

Sala rectangular, amb tres arcs rebaixats sobre pilastres i coberta de voltes d'aresta, destinada a menjador comú de la comunitat. Hi trobam **sa trona**, des d'on la lectora llegia durant els àpats; **es gerrer**, on hi havia una gerra grossa d'aram i un pitxer amb el qual la refitolera servia l'aigua; i **s'armari** on hi havia la vaixela.

1511. Pel que fa al silenci, la Regla de les Concepcionistes estableix que les monges han de guardar silenci en el chor, en el claustre, en el **refetor** i en el dormitori (ROTGER, 1945: 53).

1676. *Mes he gastat cent cinquanta lliures deu sous y quatre dines en la obra del campanar y del refetor, aso es ab cantons, mitjanes, port de dits cantons, retjoles, guix, cals, bigas de pi per spigons, jornals de mestres y manobres y adobar les ferramentes de les campanes y la creu del campanar y alguns perns de ferro per posar la campana al campanar y altres menudències* (MULET, ROSSELLÓ, SALOM, 2001: 110-111).

1707. La Mare Priora Sor Margalida Àngela Reura féu pintar el **refetor**. Les pintures costaren 16 sous i 8 diners (ROTGER, 1945: 301).

1884. Viene a continuació el gran **refectorio**, con un **púlpito** desde el que se lee durante las comidas. Hay mesas de madera y sillas y un toscó cuadro de la Santa Cena en el muro (HABSBURG-LORENA, 1984: 564).

37_ SALA DEL CAPÍTOL (*sala capítular, sala de labor*)

---

¹⁷⁸ Aquest tipus de decoracions es troben en altres convents i altres espais: al pou de Sor Clara Andreu al monestir de Sant Bartomeu (Inca), a la cova de l'hort del convent de Nostra Senyora de Loreto (Llorito), als jardins de la possessió de Raixa (Bunyola), etc.

El lloc on es reuneixen les monges en comunitat, per deliberar i prendre acords. És una sala rectangular, amb una columna acanalada a la part central i sostre teixinat de fusta.

1583. Les monges hagueren de fer el trespol i el sòtil del dormitori i eixalbar la **sala del Capítol**... (ROTGER, 1945: 65).

1884. Se encuentra aquí el acceso al corral y una puerta conduce al patio rodeado por irregulares edificios y con un pozo en el centro. Viene a continuación la **sala capitular**, con bancos alrededor, y por una escalera se accede al *hort* (HABSBURG-LORENA, 1984: 563).

1935. [...], pues se le encontraron al morir unos ovillos, compuestos de cortos cabos de hilo, que recogía cuando limpiaba la **sala de labores** (SOR ISABEL, 1935: 85).

38_SALETA DEL COR (*sa saleta del cor*)

És l'espai que es troba al final dels corredors i dóna accés al **cor de les tribunes**, al **cor petit** i al **quartet del cor** (des d'on es tocaven les campanes abans de l'electrificació d'aquestes).

39_SALETA DES NOVICIAT (*sa saleta des noviciat*)

Es tracta de la sala on la mestra de novícies alligona les aspirants a monges. En aquesta sala hi ha **sa campaneta des noviciat**, que s'acciona des del costat de la campana conventual.

40_TORN (*es torn*)

Tal com s'especifica al Diccionari d'Alcover i Moll, el torn és un tambor giratori d'eix vertical amb obertures laterals, que, col·locat en l'obertura d'una paret, serveix de vehicle per a passar objectes d'un costat a l'altre de paret sense que la persona que hi ha a un costat vegi la que està a l'altre costat. En el torn hi ha l'anagrama de Maria i la data 1896 clavetejada damunt la llauna del tambor giratori.

1511. Pel que fa a la clausura, la Regla de les Concepcionistes estableix que en el **torn** hi hagi dobles portes, retxats de ferro, i tant en el parlador com en les grases de la mateixa Església hi hagi un drap de li negre que impedeixi les mirades (ROTGER, 1945: 52-53).

1915. Sor María Joaquina Rubert. [...] Durante su prelación [...] Se colocó el **torno** del convento separado y sin comunicación con la portería, según se ordena en la Regla. [...] (ROTGER, 1915: 6).

1935. Con temblorosa mano, golpeando suavemente en el **torno** de la portería conventual, [...] (SOR ISABEL, 1935: 32).

III. ESPAIS DOMÈSTICS

41_ADUARET (*s'adualet*)

Pel que fa a aquest mot, pensam que pot ser un diminutiu d'aduar, un nom comú poc freqüent, però no desconegut. De fet, està recollit al *Diccionari Català-Valencià-Balear*, que en la primera accepció en diu el que segueix: **1. ADUAR** *m.* Boldró de tendes de campanya o barraques on solen habitar els alarbs, gitanos i altres tribus nòmades; cast. *aduar*. Etim.: de l'àrab *ad-duwar*, mat. sign. Així mateix, s'ha mantingut a la toponímia i així ho recull Josep MASCARÓ PASARIUS (1963: I, 3) al terme de Lluçmajor.

En castellà tendria, si fa no fa, el mateix significat i la mateixa etimologia. Segons el diccionari de la RAE: **aduar**. (Del ár. beduino *dumwār*). **1.** *m.* Pequeña población de beduinos, formada de tiendas, chozas o cabañas. **2.** *m.* Conjunto de tiendas o barracas que los gitanos levantan en el campo para su habitación. **3.** *m.* *Am. Mer.* Ranchería de indios americanos.

Tanmateix, en alguns indrets del domini lingüístic se li ha donat un sentit pejoratiu. Aquest seria el cas de Torroella, on Pere BLASI MARANGES (1934) explica: «Torroella conserva en el seu vell recinte sectors ruïnosa que cal enderrocar o renovar amb decisió; són aspectes d'aduar que desprestigen la vila» o aquesta referència publicada a *Emporion* el 1921: «Aquell lloc infecte, lleig, fosc a la nit, amb montanyes de blat de morassa, pilons de pedra i dipòsits d'immundícia, es una bella entrada d'aduar i una vergonya per una rica vila de quatre mil habitants.»¹⁷⁹

Per altra part, l'expressió tradicionalment usada a Canet de Mar: ADUAR O DUAR. *s.* Significa conjunt de tendes disposades en forma circular. A Canet, però, aquesta paraula s'utilitzava amb un connotació pejorativa. Quan un lloc era brut o desordenat era fàcil escoltar interjectivament: «*Sembla un duar això!*» (MAS GIBERT, 2003: 2,14).

Sembla, per tant, que més enllà del seu significat primigeni li puguem atribuir una significació un punt pejorativa. Si fos així, metafòricament podria referir-se a lloc o indret mal endreçat: allò que col·loquialment en deim *quarto dels embulls*.

42_ALJUB DE SA BUGADERIA (*s'aljub de sa bugaderia*)

¹⁷⁹ Vegeu: *Emporion. Periòdic quincenal*, núm. 142. Torroella de Montgrí, 6 de febrer de 1921, pàg. 1.

La informadora ens explica que aquest dipòsit es va engrandir el 1969.

43_ BUGADERIA (*sa bugaderia*)

1915. Sor Maria Joaquina Rubert. [...] Durante su prelación (1883-5, 1889-91, 1895-7 i 1901-3) [...] se dio principio a las obras de la construcción de un **depósito de agua y lavadero**, [...] (ROTGER, 1915: 6).

44_ CALÇ (*sa calç*)

Quartet destinat a contenir les alfàbies dins les quals es fonia la calç, a més d'altres estris per emblanquinar: escales i graneretes.

45_ CARAGOLET/CARAGOL (*es caragol/es caragolet*)

Aquesta escala bastida al voltant d'un eix central comunica els tres nivells de l'edificació, està adossada a l'església.

1602. [...] *per sis jornals de picapedrer per fer un caragol qui puja an el porxo* [...] (ROTGER, 1945: 291 i MULET, ROSSELLÓ, SALOM, 2001: 110).

46_ CONGRETERIA (*sa congreteria*)

Espai destinat a l'elaboració dels congrets, denominació que rebien els pastissos dolços elaborats al monestir, a semblança del que era habitual en bona part dels convents i cenobis de l'illa.¹⁸⁰

1932. El doctor Fiol al seu dietari relaciona les distintes pastes elaborades per comunitats conventuals, entre les que cita els **congrets** de Sineu (PONS, 1932).

2014. [...] Les Concepcionistes de Sineu elaboraven congrets, rosquilles i conillets; i normalment no es destinaven al consum intern, sinó que la finalitat era obsequiar les famílies benefactores del convent, o bé, la venda per autofinançar-se. [...] Una vegada refredats, amb la capçana damunt el cap, duïen la post a la **congreteria** i s'estotjaven dins una barca (caixa de fusta llarga i planera), folrada de giny, amb tapadora (VANRELL, 2011: 40-41).

Les informadores esmenten que havien sentit dir de monges més majors que aquest espai, per la seva frescor, era on es guardava la neu de les malaltes (possiblement es tracta del refrescador del monestir).

47_ COSTETA (*sa costeta*)

Aquest topònim perviu, si bé no hi ha cap pla inclinat que faci pensar en una costa, actualment hi ha una cisterna i una escala que connecta l'hort de Son Mondo amb la planta baixa. Sembla que aquest dipòsit d'aigües pluvials es va construir el 1934, potser abans si que hi havia un accés amb aquestes característiques.

48_ CUINA (*sa cuina*)

1612. Octubre. Es pagaren tres lliures *per vint y un canto per fer lo arch de la cuyna per lo forn* (ROTGER, 1945: 293 i MULET, ROSSELLÓ, SALOM, 2001: 96).

1884. Por detrás se encuentra la **gran cocina** y, junto a ella un *corral* y un jardín con palmera y pozo con *anjub* (HABSBURG-LORENA, 1984: 564).

1935. Y monjas, que iban por algo a la **cocina**, se volvían edificadas por el buen orden de los enseres [...] (SOR ISABEL, 1935: 67).

49_ CUINETA (*sa cuineta*)

Aquest espai fins a la reforma de la dècada dels noranta tenia un taulell de pedra central on es col·locaven uns fogons quan es feien confitures, també dins aquest espai hi havia un molí manual (actualment el tenen guardat als porxos de l'església).

ESCALES

50_ ESCALA DE S'ADUARET (*s'escala de s'aduairet*)

Aquesta escala actualment ha desaparegut, es trobava a *sa llongeta*, i permetia accedir a *s'aduairet*, que es trobava al lloc on ara hi ha *sa saleta de sa torre*. Davall aquesta hi havia un espai d'emmagatzematge que empraven les sagristanes.

51_ ESCALA DE SA CALÇ (*s'escala de sa calç*)

És l'escala a través de la qual s'accedeix a l'espai conegut com *sa calç*. Està ubicada al costat d'*es pou*.

52_ ESCALA DE SA CONGRETERIA (*s'escala de sa congreteria*)

---

¹⁸⁰ A tall d'exemple paral·lel, vegeu l'article sobre l'elaboració de congrets al monestir de Sant Bartomeu d'Inca (CORTÈS; BELTRAN, 2013).

L'escala que comunica *sa congreteria* amb la part superior de *sa costeta*, al costat de la porta d'accés a la sala capitular.

53_ ESCALA DE SON MONDO (*s'escala de Son Mondo*)

L'escala d'accés a l'hort de Son Mondo des de la sala capitular.

1727. *Mes se ha gastat per posar el moli, fer la paret del galliner, el lloch dels tocinos, la escala de Son Mondo y la paret qui serva el dormidor, dos columnes a los cañisos del noviciat [...]* (ROTGER, 1945: 407).

54_ ESCALA PRINCIPAL (*s'escala principal*)

1884. Por una escalera de siete tramos con barandilla de madera estilo renacimiento se sube a la galería que discurre alrededor de toda la casa y a la que se abren las celdas del noviciado y del coro (HABSBURG-LORENA, 1984: 564).

55_ ESTENEDOR (*s'estenedor*)

Des de la bugaderia s'accedeix a través d'una escala al pis superior, on s'estén la roba per eixugar-se.

56_ FEMER (*es femer / sa bassa*)

Lloc on es depositen els fems, aquests s'empraven per femar la terra i el sobrant es buidava a través d'una obertura tapiada amb una llivanya al carrer de les Parres.

57_ FORN (*es forn*)

Aquesta sala rectangular conté dos forns, *es forn gran*, emprat per coure el pa, els congrets, les rosquilles i els conillets, i *es forn petit*, emprat per coure coques.

1585. [...] *del qual asa nos servim per molre y per aportar lo donat lenya per lo forn y per tot altre necessari* (ROTGER, 1945: 72).

1612. Octubre. Es pagaren tres lliures *per vint y un canto per fer lo arch de la cuyna per lo forn* (ROTGER, 1945: 293 i MULET, ROSSELLÓ, SALOM, 2001: 96).

58_ GRAÓ¹⁸¹

1659. *Los mijans del greuo son tres carretades qui son 6 lliures* (ROTGER, 1945: 296 i MULET, ROSSELLÓ, SALOM, 2001: 104).

1805. [...] *vino a esta R^d Villa de Sinen el Eminentísimo Cardenal D. Antonio Despuig y celebró misa en la Iglesia de las Monjas, y despues de celebrada la misa, pasó á las gradas á tomar xocolate [...]* (ROTGER, 1945: 309).

59_ PASSADÍS DE SA CUINA (*es passadís de sa cuina*)

1884. De la escalera principal, unos escalones conducen, atravesando un arco, a una *pequeña antesala* con bóveda esquinada, en la que se abre una puerta sobre un balcón (HABSBURG-LORENA, 1984: 564).

60_ PASTADOR (*es pastador*)

Cambra annexa a la cuina on hi ha les pasteres i altres estris necessaris per a l'elaboració del pa. A través d'una escala s'accedeix a la part superior, on s'estojaven les posts, les llaunes, els ribells i les barques.

61_ PLANXADOR (*es planxador*)

Espai annex a la sala de labor on les monges realitzaven l'estergit dels dibuixos a brodar i planxaven les teles i altres peces de roba.

PORXOS

El conjunt d'espais que formen el pis més alt, davall la teulada, destinats a magatzem. N'hi ha que tenen nom propi, a vegades fent referència a l'estança inferior:

1602. [...] *per sis jornals de picapedrer per fer un caragol qui puja an el porxo [...]* (ROTGER, 1945: 291 i MULET, ROSSELLÓ, SALOM, 2001: 110).

62_ PORXO DE L'ESGLÉSIA (*es porxo de l'iglesi*)

---

¹⁸¹ «GRAÓ Pla o peça que està més amunt que una altra, de manera que fent una passa es pot anar d'una a l'altra pujant o davallant. A certes regions es diu *graó* dels escalons de qualsevol escala; a altres (com a les Balears) només es diu *gruons* dels escalons grans, com els d'una capella, d'un altar, d'un portal d'església, etc. (cast. Grada)» [DCVB]

Són els porxos situats sobre l'església i el cor de les tribunes i el cor gran, amb accés des d'*es caragolet*. Des d'aquest s'accedeix al campanar.

63_PORXO DEL NOVICIAT (*es porxo des noviciat*)

Porxo situat sobre el noviciat, per accedir-hi s'ha de col·locar una escala de fusta al corredor.

64_PORXO LLARG (*es porxo llarg*)

És el porxo que coincideix amb l'ala de ponent, té accés a través del porxo situat damunt la crugia de ponent, que a la vegada té accés a través de la torre.

65_REBOST (*es rebost*)

Espai annex a *sa cuina* que té uns pedrissos laterals i una escala per accedir a un altre espai també destinat a rebost ubicat damunt *sa cuineta*, envoltat també de pedrissos per emmagatzemar-hi aliments.

66_REBOST GRAN (*es rebost gran*)

Sala trapezoïdal coberta de volta d'aresta destinada a emmagatzemar-hi aliments. Té dos depòsits de pedra anomenats *ses saleres*, destinades a guardar-hi els ossos de porc salats; hi ha *s'oliera*, un moble de fusta que fa de recipient per emmagatzemar-hi l'oli.

Tot el recinte està envoltat de *pedrissos* i *armariets* per emmagatzemar-hi productes elaborats.

1685. [...] *set lliures per rao de nou pedres ha asantadas per un saferex de oli per us del Convent* [...] (ROTGER, 1945: 300 i MULET, ROSSELLÓ, SALOM, 2001: 99).

67_ROBERIA (*sa roberia*)

Conjunt de dues sales amb armaris i caixes per guardar tota la roba de la comunitat.

68_TERRADET (*es terradet*)

Coberta plana situada damunt el llenyer, a la qual s'accedeix des de la darrera cel·la de l'ala de ponent.

69_TERRASSA (*sa terrassa*)

Espai exterior, annex a l'ala de Migjorn, sobre l'hort de Son Mondo, al qual s'accedeix des de la sala capitular.

IV. ESPAIS D'ABASTIMENT

70_ASSOLL (*s'assoll*)

1727. *Mes se ha gastat per posar el moli, fer la paret del galliner, el lloch dels tocinos, la escala de Son Mondo y la paret qui serva el dormidor, dos columnes a los cañisos del noviciat* [...] (ROTGER, 1945: 407).

CISTERNES

71_CISTERNA DE SA CLASTRA (*sa cisterna de sa clastra*)

1583. *Item per medi de mestre Joan Prats ferrer de Cintat pagui vint y sis sous per un poal de aram per la nostra cisterna a la qual havem fet coll de pedra picada* (ROTGER, 1945: 77).

1615. Les monges pagaren 24 sous per fer les bugades fora casa per no tenir aigua ni en el pou ni a la *cisterna* (ROTGER, 1945: 293-294 i MULET, ROSSELLÓ, SALOM, 2001: 94).

2014. [...] la *cisterna de sa clastra*, piriforme i amb una profunditat de 8 m (VANRELL, 2014: 36).

72_CISTERNA DE SA COSTETA (*sa cisterna de sa costeta*)

2014. [...] i la *cisterna de sa costeta*, dipòsit prismàtic construït el 1934 amb una cabuda de 98 m³ (VANRELL, 2014: 36).

En aquest dipòsit, avui en desús, a l'interior, prop del coll hi ha la inscripció «*Agosto 1934 Mariano Amenguab*».

73_CISTERNETA DE SA CUINA (*sa cisterneta de sa cuina*)

2014. [...] la *cisterneta de sa cuina*, també piriforme i de 5 m de fondària (VANRELL, 2014: 36).

74_GALLINER (*es galliners*)

1727. *Mes se ha gastat per posar el moli, fer la paret del galliner, el lloch dels tocinos, la escala de Son Mondo y la paret qui serva el dormidor, dos columnes a los cañisos del noviciat* [...] (ROTGER, 1945: 407).

HORTS

75_HORT DE LA CUINA (*s'hort de sa cuina*)

2014. Dins el jardí, la part de migjorn, més propera a l'edificació és la destinada a l'*hort de la cuina*, amb una superfície de 110,5 m², aquesta, a la vegada, està dividida en dues parts (85+25,50 m²) amb una escala que

uneix la carrera amb la bugaderia, el més proper a aquesta està dividit en 7 pasteres separades per caminals on hi trobam sembrats herba-sana, romaní, espígol, moraduí, fonoll, romaní, herba-lluïsa, camamí-la, julivert, bledes, grells, àpit, i faveres, l'altra part va ser tot un espai de terra on s'hi sembraven habitualment faveres i carxoferes, blanques i negres, fins al 1983, quan amb motiu de la celebració del quart centenari de l'arribada de les monges, es va afegir al jardí contemplatiu i s'hi va col·locar una imatge del Cor de Jesús (parterres hexagonals i poligonals a les voreres llueixen arbusts frondosos: murta, romaní i mantell de la Marededéu) (VANRELL, 2014: 36).

76_HORT DE SON MONDO (*s'hort de Son Mondo, s'hort*)

1602. Dia 15 de setembre les Monges donaren a l'hortolà *vint y dos lliures y sis sous per lo que li hauem pres en compte de la casa ha feta al hort* (ROTGER, 1945: 291).

1635. [...] *en lo carrer del alfonda que lo monestir ha preses per fer ort y clausura per lo dit monastir* (MULET, ROSSELLÓ, SALOM, 2001: 99).

1775. *Mes als 22 Mars 1775 havem pagat dos sous per metjançar les faves del hort de Son Mondo* (ROTGER, 1945: 80).

1884. Se encuentra aquí el acceso al corral y una puerta conduce al patio rodeado por irregulares edificios y con un pozo en el centro. Viene a continuación la sala capitular, con bancos alrededor, y por una escalera se accede al **hort** (HABSBURG-LORENA, 1984: 563).

77_LLENYER (*es llenyer*)

Estança lligada al forn, on s'emmagatzema la llenya, s'hi accedeix a través d'una escala.

78_MOLÍ (*es molí*)

En aquest cas perviu aquest topònim sense haver-hi la màquina de moldre gra, les informadores no tenen memòria de quan es va retirar d'aquesta estança.

1585. «*Per dos somades de canyes per a cobrir la casa del molí, setze sous*», «*per dotze queyrats per dita casa del molí, setze sous*» (ROTGER, 1945: 71).

1600. Les Monges paguen a un mestre *nou sous vuyt dines per haver adobat el mulí diverses vegades* (ROTGER, 1945: 290 i MULET, ROSSELLÓ, SALOM, 2001: 94).

79_POU (*es pou*)

1615. En el mes d'agost, les monges pagaren 24 sous per fer les bugades fora casa per no tenir aigua ni en el pou ni a la cisterna i en el mes de setembre *per un trobador de aygua y vint y un jornal per enfondir el pou* (ROTGER, 1945: 293-294 i MULET, ROSSELLÓ, SALOM, 2001: 94).

1884. Se encuentra aquí el acceso al corral y una puerta conduce al patio rodeado por irregulares edificios y con un **pozo** en el centro. Viene a continuación la sala capitular, con bancos alrededor, y por una escalera se accede al **hort** (HABSBURG-LORENA, 1984: 563).

2014. Pel que fa a l'extracció del subsòl hi ha **es pou** (de secció rectangular de 1,15x1 m i profunditat de 23 m) emprat per regar l'hort de la cuina i el jardí contemplatiu [...] (VANRELL, 2014: 36).

80_POU DE SON MONDO (*es pou de Son Mondo / sa sínia de Son Mondo*)

1637. [...] *més per la feina de un mestre y manobres en el pou de Son Mondo havem pagat dotze sous* (ROTGER, 1945: 80).

2014. [...] la **sínia de son Mondo** (de secció rectangular de 1,1x1,8 m i 15,5 m de profunditat) emprat per regar l'hort i abeurar els animals (VANRELL, 2014: 36).

V. ENTORN IMMEDIAT

81_CARRER DE SES PARRS (*es carrer de ses Parres*)

1756. [...] *carrer qui abaxa del hort de les Monges al pou den Rebassa* [...] (MULET, 1987: 28).

1756. [...] *carrer que baixa del Cantó de les Monges a la Creu d'En Rebassa* [...] (MULET, 1987: 28).

1824. **Calle Parras** (TUGORES, 1990: 54).

82_ESCALES DEL PALAU/CARRER DEL PURGATORI (*ses escales del Palau*)

1767. [...] *de una part ab lo carrer de les Monges de altre ab lo carreró qui abaxe al Carrer de la Alfonda* [...] (MULET, 1987: 114).

1864. **Calle del Purgatorio**. Es tracta de la travessia o carreró escalonat que baixa de les proximitats del Monestir Concepcionista fins davant mateix de l'Oratori de les Monges de la Caritat (MULET, 1987: 198; TUGORES, 1990: 53).

1868. Hállase situado sobre una eminencia, que en gran parte es de peña muy dura, y confina el Convento en toda su longitud por la parte del medio día con la calle de la Fonda, cuyo piso o nivel es más de veinte palmos más bajo que el del Convento, y por la parte del Norte confina también toda su longitud con la calle de la Esperanza, cuyo rasante es también muchos palmos más bajo que el piso del Convento; y en la parte del Este linda con un **estrecho callejón** de un desnivel tan extraordinario que a penas se puede por él transitar (ROTGER, 1945: 204-5).

83_CARRER ESPERANÇA (*es carrer Esperança*)

1767. [...] *Afronten de una part ab Carrer publich y plasseta devant la Yglesia del Convent y Monges de dita Vila qui surt a la Creu del Pastor y Cami de la Ciutat* [...] (MULET, 1987: 84).

1824. **Calle Gual** (TUGORES, 1990: 54).

1868. Hállase situado sobre una eminencia, que en gran parte es de peña muy dura, y confina el Convento en toda su longitud por la parte del medio día con la calle de la Fonda, cuyo piso o nivel es más de veinte palmos más bajo que el del Convento, y por la parte del Norte confina también toda su longitud con la **calle de la Esperanza**, cuyo rasante es también muchos palmos más bajo que el piso del Convento; y en la parte del Este linda con un estrecho callejón de un desnivel tan extraordinario que a penas se puede por él transitar (ROTGER, 1945: 204-5).

84_CARRER PALAU (*es carrer del Palau*)

1767. [...] *Afronten de una part ab via publica dita Carrer de les Monges* [...] (MULET, 1987: 83).

1767. [...] *Afronten de una part ab carre del Palau* [...] (MULET, 1987: 88).

1824. **Calle Son Pau** (TUGORES, 1990: 54).

1864. **Calle Palacio** (TUGORES, 1990: 54).

85_CARRER DE L'ALFONDA (*carrer de la fonda*) / CARRER REVEREND ARNAU RAMIS VANRELL

1630. [...] *y son per lo preu de unes cases ha venudes a dit monestir per dita quantitat las quals estan situades dins la present Villa de Sineu en lo carrer dit del Alfonda afrontades ab dit monestir* [...] (ROTGER, 1945: 46 i MULET, 1987: 27).

1853. Dia 6 de febrer se remata en 138 lliures a favor de mestre Rafel Rotger y Font y Roig l'obra de reconstrucció del mur del Monestir de Concepcionistes que dóna al **carrer de la Fonda** (ROTGER, 1945: 313).

1868. Hállase situado sobre una eminencia, que en gran parte es de peña muy dura, y confina el Convento en toda su longitud por la parte del medio día con la **calle de la Fonda**, cuyo piso o nivel es más de veinte palmos más bajo que el del Convento, y por la parte del Norte confina también toda su longitud con la calle de la Esperanza, cuyo rasante es también muchos palmos más bajo que el piso del Convento; y en la parte del Este linda con un estrecho callejón de un desnivel tan extraordinario que a penas se puede por él transitar (ROTGER, 1945: 204-5).

1950. **Calle del Rdo. D. Arnaldo Ramis, Pbro.** [...] Aquest any, amb motiu de les Festes Jubilars i Noces d'Or de la Congregació [...] se li dedicà el seu carrer (MULET, 1987: 137).

86_CASA DEL DONAT (*cas donat*)

1680. Dia 6 de març, Joan Tugores, fuster, i la seva dona, Antonina Alomar, vengueren al monestir per 75 lliures la que seria la **casa dels donats** *quasdam domos et currallum confrontatas ex tribus partibus cum tribus viis publicis: una dicta lo carrer de la Carneceria qui va a les Monjes, lo altre davant la Iglesia del dit Convent y lo altre qui va de la Plaça al dit convent, et ex alia parte cum domibus et currallo heredum Michaelis Arnau* (ROTGER, 1945: 269).

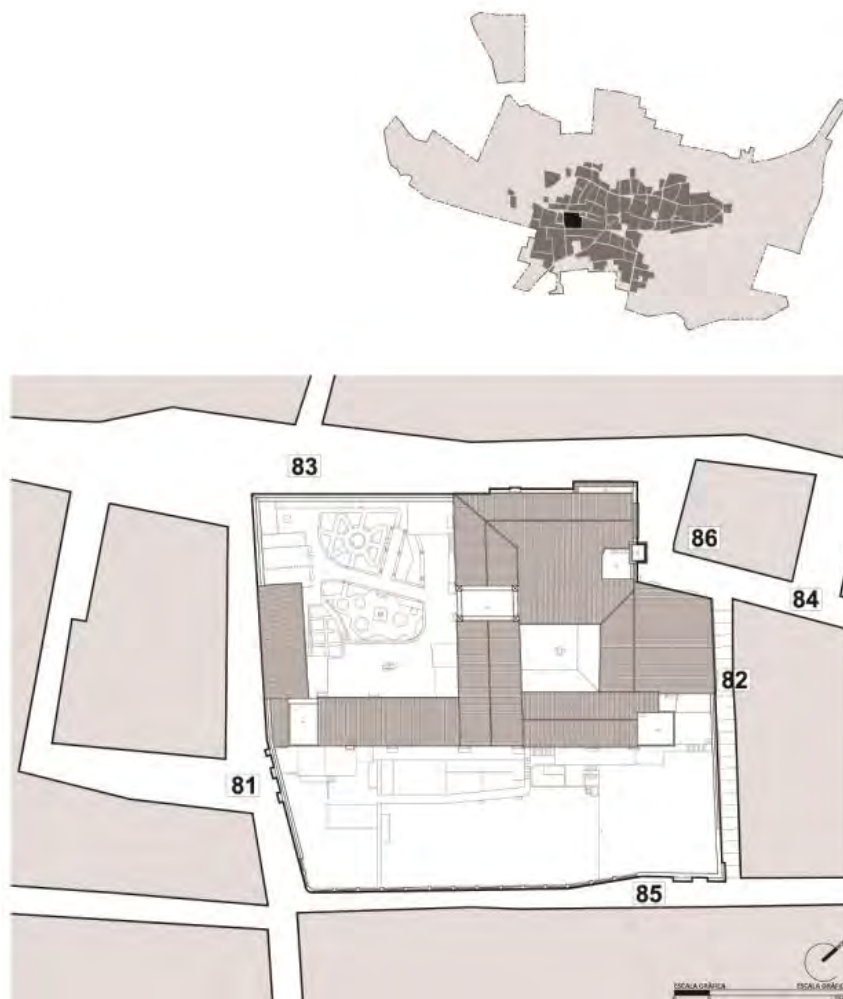
87_ILLETA DEL PALAU

El perímetre del monestir és un polígon irregular que confronta amb cinc carrers i ocupa la totalitat de la illeta d'ençà de l'adquisició, entre 1616 i 1668, de set cases al carrer de l'Alfonda. Aquesta illeta està documentada com a:

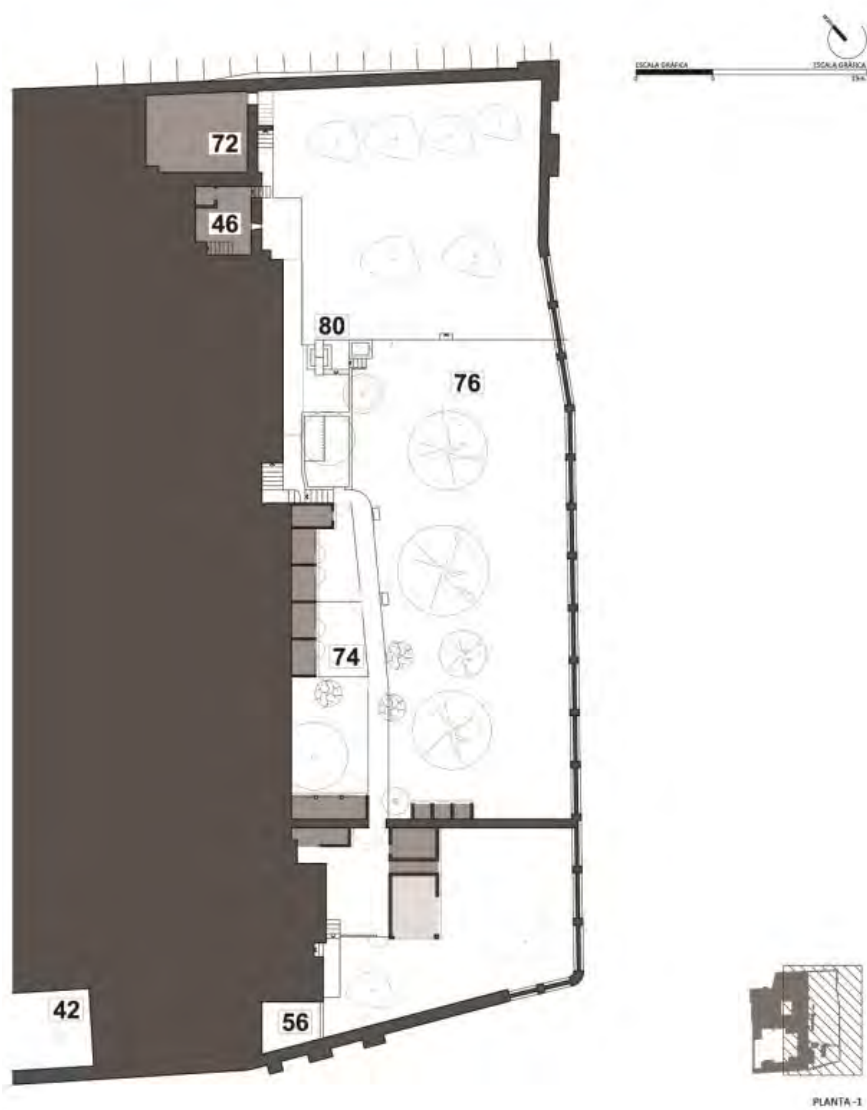
1578. **Illa del Palau** (MULET, 1987: 16).

1686. **Illeta de les Monges** (MULET, VALERO, 1999: 87).

ANNEX PLANIMÈTRIC

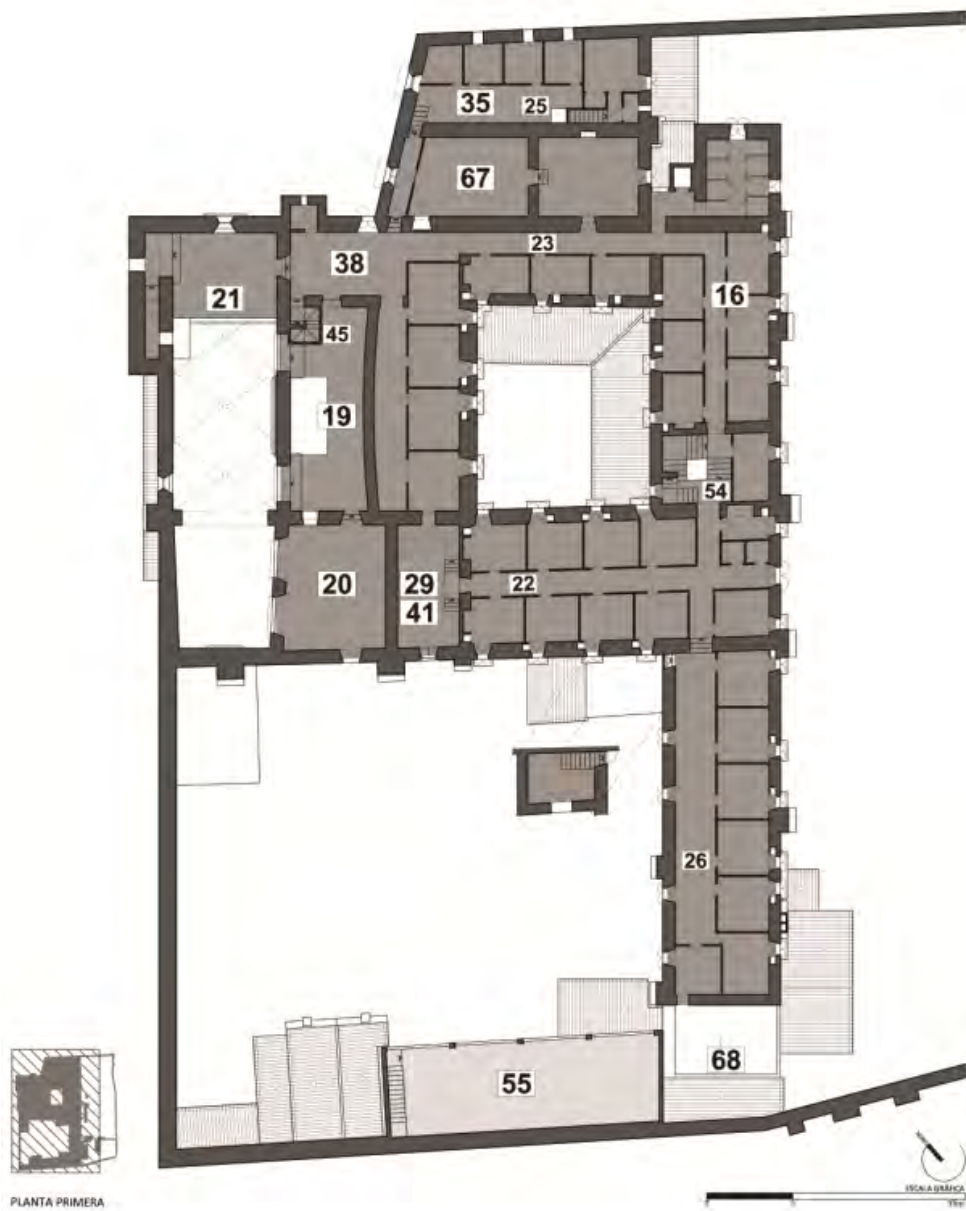

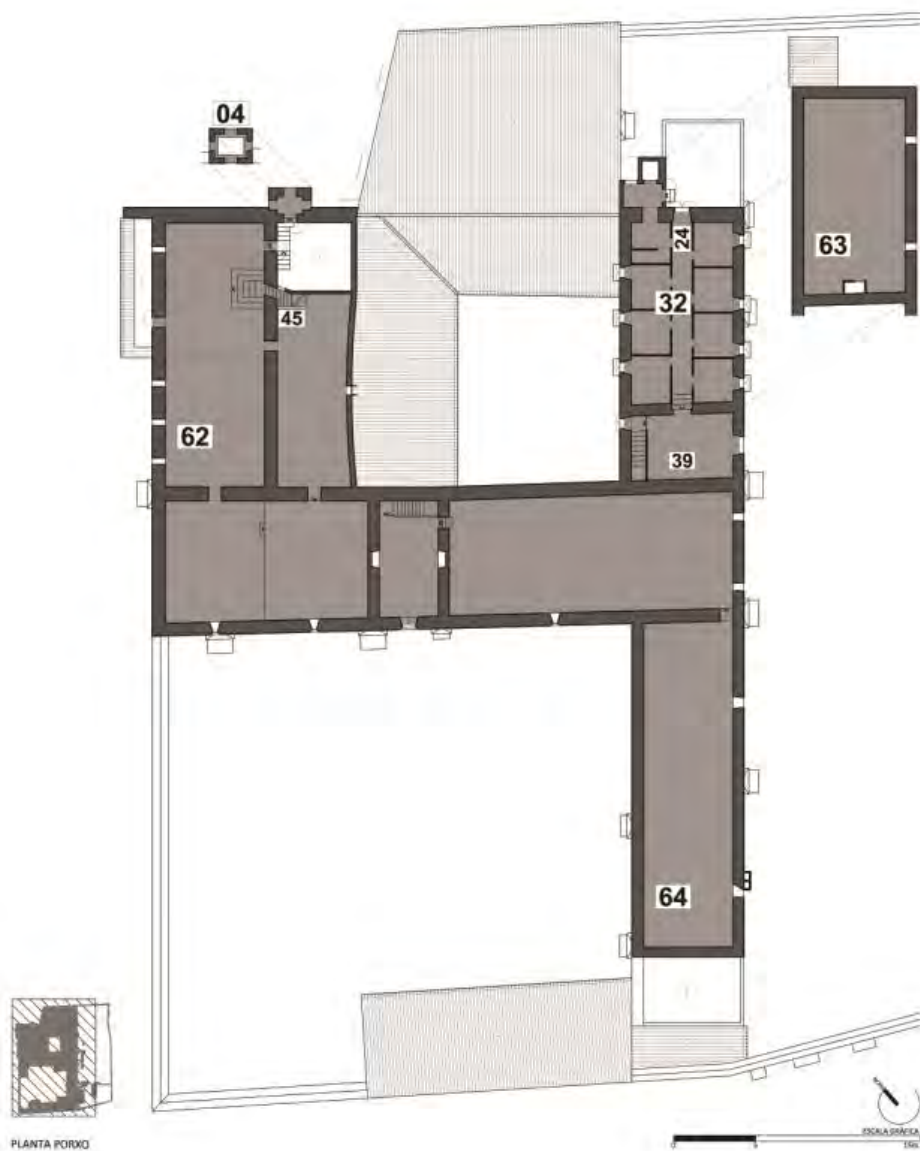

BIBLIOGRAFIA

(1935) *Sor Isabel Jordá. Concepcionista franciscana de obediencia. Su vida y virtudes ejemplares, reseñadas por sus contemporaneas, monjas del convento de Sineu, en Mallorca.* Vic: Imp. José Mª Portavella.

ARCHIDUQUE LUÍS SALVADOR DE AUSTRIA, (1984) *Las Baleares. Descritas por la palabra y el dibujo (Die Balearen). I. Mallorca.* Palma de Mallorca; Barcelona: José J. de Olañeta.

BERNAT SALAS, Nadal (2014) *Visita Canònica. Convent de monges Concepcionistes de Sineu (Palau dels Reis de Mallorca).* Palma: Bisbat de Mallorca, Delegació de Vida Consagrada.

BLASI MARANGES, Pere (1934) *Llibre de la Festa Major de Torroella de Montgrí.* Torroella de Montgrí: Associació del Llibre de la Festa Major de Torroella de Montgrí.

CORTÈS FORTEZA, Santiago; BELTRAN CORTÈS, Àngela (2013) «Documents relatius als congresses de les monges jerònimes del monestir de Sant Bartomeu d'Inca» a *XIII Jornades d'Estudis Locals.* Inca: Ajuntament d'Inca. Pàg. 265-269.

ESTELRICH COSTA, Josep (2000) «Microtoponímia d'un monestir. El monestir de Santa Elisabet de monges jerònimes, de Ciutat» a *BSAL*, 56: 407-414.

MAS GIBERT, Xavier (2003) «Recopilació de paraules en desús que encara vaig sentir a Canet (1)» a *El Sot de l'aubó. Quadern d'Història local.* Canet de Mar, 2: 14.

MASCARÓ PASARIUS, Josep (1962-1967) *Corpus de Toponímia de Mallorca.* Palma de Mallorca: Gráficas Miramar. 6 vol.

MULET RAMIS, Bartomeu (1987) *Història dels carrers i places de Sineu.* Palma: Gràfiques Miramar.

MULET RAMIS, Bartomeu; ROSSELLÓ VAQUER, Ramon; SALOM SANCHO, Josep M. (1994) *La capitalitat de Sineu. Segles XIII i XIV.* Sineu: Ajuntament de Sineu.

MULET RAMIS, Bartomeu; ROSSELLÓ VAQUER, Ramon; SALOM SANCHO, Josep M. (1995) *La crisi de la vila de Sineu. Segle XV.* Sineu: Ajuntament de Sineu.

MULET RAMIS, Bartomeu; ROSSELLÓ VAQUER, Ramon; SALOM SANCHO, Josep M. (1996) *Sineu aixeca una nova església. Segle XVI.* Sineu: Ajuntament de Sineu.

MULET RAMIS, Bartomeu; ROSSELLÓ VAQUER, Ramon; SALOM SANCHO, Josep M. (2001) *Ja està fet Sineu. Segle XVII.* Sineu: Ajuntament de Sineu.

MULET RAMIS, Bartomeu; VALERO MARTÍ, Gaspar (1999) *La vila de Sineu: itinerari cultural i patrimonial.* Palma: Documenta Balear.

MURRAY, Donald Gaines; LLABRÉS MULET, Jaume; PASCUAL BENASSAR, Aina (1992) *Conventos y monasterios de Mallorca. Historia, arte y cultura.* Palma: José J. de Olañeta.

PONS PASTOR, Antoni (1932-35) «Dietari del Dr. Fiol. Memòries de don Joaquim Fiol, de Mallorca, doctor en drets, que comprenen de l'any 1782 fins en 1788» a *BSAL.* Palma.

POU MUNTANER, Joan (1985) *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX.* Tom VI, 1881-1885. (Edició digital a cura de Pep Barceló Adrover i Joan Barceló Frau.) [CD-ROM]. Palma: Societat Arqueològica Lul·liana (esal#1), 2012.

RIGO ROIG, Margalida (1976) «Patria-Padres-Nacimiento de Sor Isabel Mª Sabater» a *Teleclub*, núm. 8, març de 1976. Sineu: Teleclub Piloto de Sineu, pàg. 8-11.

ROTGGER NIELL, Joan (1915) «† Sor María Joaquina Rubert» a *Anales de Sineu*, pàg. 5-6.

ROTGGER NIELL, Joan (1945) *Les monges del Palau de Sineu.* Palma: Gráficas Miramar.

SASTRE MOLL, Jaume (2004) «Palaus rurals a Mallorca: la reestructuració del Palau de Sineu (1309)» a: BSAL, 60: 63-100.

TUGORES FUSTER, Antonina (1990) «Localització dels carrers de l'empadronament de 1824 al padró de 1864, a Sineu (Mallorca)» a *Índex*, 42: 49-58.

VALERO MARTÍ, GASPAR (2009) *Sineu, vila de llegenda. Itinerari per les llegendes, les tradicions, les anècdotes i les rondalles de la vila de Sineu*. Palma: Portal Forà Dinamització Cultural.

VANRELL TORELLÓ, JOAN (2011) «Cuinam amb... Congrets, quatre bufes i quatre pets» a *Díngola*, núm. 3, juliol de 2011. Sineu: Obra Cultural Balear, pàg. 40-41.

VANRELL TORELLÓ, JOAN (2014) «Visures. El jardí monàstic de les concepcionistes» a *Díngola*, núm. 13, abril de 2014. Sineu: Obra Cultural Balear, pàg. 36-37.

LA PETJADA VALENCIANA EN LA TOPONÍMIA D'EIVISSA I FORMENTERA

Enric Ribes i Mari

Introducció

Les illes d'Eivissa i Formentera, les Pitiüses, constitueixen un subarxipèlag ben definit dins el conjunt de les illes Balears, tant des del punt de vista estrictament geogràfic com des del punt de vista social, cultural o fins i tot dialectal. Un dels factors que més han determinat aquesta especificitat és, sens dubte, la proximitat d'aquestes illes i el País Valencià. Eivissa i Formentera són més prop del cap de la Nau i del port de Dènia que no de Mallorca. En molts de dies clars són perfectament visibles des de la part occidental d'Eivissa els estreps alacantins de la serralada Subbètica i fins i tot el Montgó. Aquesta proximitat és a l'arrel d'unes intenses relacions humanes de tot tipus entre Eivissa i València, que arrenquen en la prehistòria i arriben als nostres dies.

Des del punt de vista històric, cal no oblidar la important presència púnica tant a Eivissa com a les costes valencianes,¹⁸² o el fet que Eivissa pertanyia a la taifa de Dènia en època musulmana, o, ja en el període català, les intenses relacions que ocasionaven la pesca i el comerç.

Encara hi ha un fet que cal remarcar especialment i que va constituir un gran moviment migratori: la construcció de les muralles renaixentistes d'Eivissa, el segle XVI. Aquesta magna obra requeria una mà d'obra tan nombrosa que per força n'havia de venir de fora. La majoria dels immigrants que treballaren a les muralles procedia de València. Tenim ací, doncs, una nova via de penetració de valencianismes i fins i tot de castellanismes, que intensifica encara més el contacte de l'eivissenc amb el valencià i amb els dialectes occidentals. Aquestes relacions humanes, lingüístiques, havien de tenir, també, un reflex toponímic.

Les relacions humanes i lingüístiques valencianoeivissenques continuen fins al dia d'avui. Per exemple, hi ha instituts d'ensenyament secundari a Eivissa on més del 60 per cent del professorat és valencià, sobretot de les comarques centrals i meridionals, circumstància que també influirà, sens dubte, en l'evolució futura de l'eivissenc de les noves generacions.

Tot aquest intercanvi humà i lingüístic ha de tenir –el té–, per força, un reflex en la toponímia, des de molt de temps enrere. En aquest cas, però, en comptes de fer una llarga llista de topònims que reflecteixen aquesta intensa relació amb València, hem preferit fer una petita tria de topònims que en són, a parer nostre, prou representatius.

Un substrat comú

S'ha vessat molta tinta sobre el mossàrab, nom que avui està totalment desprestigiado, més per la manipulació política que se n'ha fet que no per la realitat que designa: el romanç andalusí.¹⁸³ Encara que aquest romanç ja hagués desaparegut en els temps de la conquesta catalana, és innegable la seua influència d'adstrat i de substrat sobre l'àrab andalusí de les terres valencianes, balears i pitiüses. En aquest cas hem triat un topònim que consideram prou representatiu: la punta i el cap des *Llombí* [λumbí], amb algun topònim subordinat, com es Corral des Llombí.

Es tracta d'una punta costanera, a l'illa d'Eivissa, que clou la platja des Cubells per la part de llevant. La punta n'és la part marítima, mentre que el cap més aviat sol designar el llom que forma aquesta punta, a una altura de prop de 50 metres sobre la mar, i que després s'enfila de nou cap als 100 metres d'altura de la costa propera.

No se'n troba documentació antiga. De fet, no apareix en la cartografia fins a 1986 (IGN), i després ja apareix en altres mapes (Planeta 1997; MN 2005). De tota manera, l'historiador Joan Mari Cardona (1990: 210) diu

---

¹⁸² De fet, aquests dies s'estan celebrant unes jornades d'agermanament entre Eivissa i Dènia, tot aprofitant com a pretext el fet que foren els púnics els qui ensenyaren als ibers peninsulars propers les tècniques del cultiu del raïm i de l'elaboració del vi.

¹⁸³ Hem tractat aquest tema anteriorment (Ribes 2013: 556).

que «des de temps immemorial existeix aquest nom, donat a una punta rocosa davall l'església parroquial del Carme, es Cubells, però no sol veure's escrit».

Creim que cal relacionar aquest topònim amb els derivats del llatí LUMBUS 'lloç'. L'*OnCat* documenta prou bé l'existència de nombrosos topònims d'aquesta sèrie (cf. *Llobai* < LUMBARIUM, *Llobars* < LUMBARES o LUMBARIOS, o *Llombo* < LUMBUS), de manera que queda palès que l'àrab havia assimilat el romancisme *lomb*. En el cas eivissenc, ha de tractar-se, precisament, d'un romancisme andalusí, com evidencia el manteniment del grup –MB–, però fortament catalanitzat. La catalanització parcial d'aquest topònim es manifesta en la palatalització de la L– inicial > ll– i en la utilització del diminutiu –i. *Llobí* equival, doncs, a 'lloçmet, petit lloç', tal com palesa l'orografia del lloc. Tanmateix cal no descartar que es tracti d'un topònim format ja en època catalana, a partir del romancisme *llombo*, ja incorporat al català, amb el sufix diminutiu –i.

Llobí: El cap i la punta des Llobí, a la costa des Cubells. El lloç està ocupat per una edificació residencial (foto: Enric Ribes).

Una migració primerenca?

Can Tarba és el nom d'una família de Sant Antoni de Portmany, de la vènda de s'Arraval. Aquesta família posseeix l'hostal Tarba i procedeix de l'antiga rodalia de Tarbana, de Benirràs, quartó de Santa Eulària (Marí 1990: 417). Igualment, a les vèndes des Pi des Català i des Mal Pas, de Formentera, hi ha unes cases anomenades *can Tarba* o can Miquel Blai, i *can Miquelet Tarba*. En tots els casos es tracta de famílies amb el llinatge Torres, procedents, com l'anterior, de Tarbana (íd. 1983: 432-434 i 456).

Els *Llibres d'Entrevéniments* documenten, el 1543, la rodalia de *Tarbana*, que incloïa una casa antiquíssima; el 1662 i 1743, *Tarbana*, respectivament a Labritja i a la vènda de Benirràs; el 1778, *Tarba* i la *font de Tarba*; i el 1785, el *pou de Tarbana*, avui conegut com el pou d'en Taronges (íd. 1981: 57-73). Tot i que la rodalia de Tarbana no era gaire extensa, hi vivien diverses famílies. El 1830 encara figura als censos *ca n'Andreu de Tarbana*, però durant el segle XIX la família Tarbana desapareix de Benirràs, tot i que descendents seus es traslladen a Sant Antoni i a Formentera (íd. 1984: 215-217). Per la seqüència toponímica documentada, sembla que el nom originari era *Tarbana*, però que durant els segles XVIII i XIX s'escurçà i es convertí en *Tarba*.

Tot i que és un antropònim d'origen toponímic, Coromines no el recull a l'*OnCat*. Tanmateix sembla que cal relacionar-lo amb el topònim valencià *Tàrbena* (*OnCat* VII: 235-237, s. v. *Tàrbena*). Curiosament la documentació més antiga del poble valencià, del segle XIII, registra la grafia *Tarbana*, igual que l'eivissenca; i és el segle XIV, ja, quan apareix la grafia *Tarbena*, que després es consolida, amb l'accent. El gentilici *tarbaní* apareix en documents de l'inici del segle XV aplicat a moriscos valencians. *Tàrbena* fou i restà fortament morisca. Coromines creu que *Tàrbena* és nom preromà, i que no és de formació romànica ni àrabica. Així, l'*OnCat* proposa un ètmon ibèric que conté l'element EBAN o TEBAN 'penya, roca', precedit d'un element

prefixat. Coromines remarca que l'element *-tarban-* apareix en el material epigràfic d'Ibèria. Agosaradament, aventura un ètimon TARVO-(T)EBAN 'la penya-toro', 'el penyal formidable, colossal'. Des de TÁRV(O)EBAN, amb accentuació inicial, s'arribaria a *Tàrbana*, que és la forma que els documents antics donen a *Tàrbena*. Finalment, encara resulta curiós el que diu Coromines: «sospito que hi hagué un duplicat del nom de *Tàrbena*, que en boca dels moriscos sonaria *Tarbàna*, amb l'accent de l'ibèric TARBAN desplaçat a la síl·laba següent». A Eivissa, podria tractar-se d'un topònim paral·lel al *Tàrbena* valencià, però no hi ha cap gran penya a la rodalia de *Tarbana*, de manera que no deu ser un topònim de formació autòctona. El *Tarbana* eivissenc, que potser confirma la sospita de Coromines, pot ser, també, un topònim importat, potser el mateix segle XIII o fins i tot abans, per algun morisc valencià, que probablement procedia de *Tarbàna*, cosa que explicaria que a l'illa hagués arrelat el duplicat, amb *a* (Ribes 2005: 111-113). De fet, Eivissa sempre ha mantengut unes relacions molt estretes amb les terres peninsulars més properes, i, en època islàmica –com en altres èpoques anteriors o posteriors– l'emigració a través del mar, en tots dos sentits, no era quelcom rar o excepcional. Els estudis històrics més recents demostren que la població autòctona d'Eivissa no tan sols no va ser anorreada amb la conquesta catalana de 1235, sinó que fins i tot algun dels conquistadors, com Pere de Portugal, va utilitzar moriscos en el procés de repoblament (Fernández-Armesto 1993: 47; Abulafia 1996: 71-72). Així les coses, la importació d'un topònim valencià no ha de semblar de cap manera improbable.

Tarbana: L'antiga font de Tarbana, avui font d'en Taronges, a la vénda de Benirràs, Eivissa (foto: IEE).

La navegació i l'orientació

Sens dubte el topònim més important en aquest camp és el Montgó. Mentre que al País Valencià el Montgó és una important elevació situada al sud de Dènia, i ben coneguda a les Pitiüses, especialment per pescadors i navegants, el fet és que a Eivissa, actualment, *es Montgó* és una relíquia dels antics *montgons* que servien de fita dins els estanys segles enrere. Es conserva sencer dins l'estany des Pollet Petit, molt prop del punt on comença es Pollet Gros, a les salines d'Eivissa. Hi ha, però, moltes altres restes d'antics montgons en altres estanys, bé que en pitjor estat de conservació: dins s'Onze des Roig hi ha restes, encastades en un muret de divisió, de tres montgons més. I dins es Nou des Roig hi ha els fonaments d'un altre, de base circular perfecta. Aquestes restes són un poc a llevant des Montgó. Per altra part, a la banda de llevant del mur que parteix longitudinalment l'estany des Còdols en dues parts, hi ha les restes de molts de montgons, també parcialment encastades. A l'entorn d'aquesta torreta circulen curiosíssimes llegendes.

Montgó: Es Montgó o la torre des Moro, a l'estany des Pollet de les salines d'Eivissa. És la més ben conservada de totes les antigues fites salineres o montgons (foto: Enric Ribes).

L'actual estany des Còdols havia estat conegut, primer, com *lo Rebedor*, i després com *lo Montgó*, almenys durant els segles XVI i XVII. Als *Llibres d'Entrevènements*, el 1591 trobam la nota següent: «Nota que a 4 de agost 1591 anaren a dormir a la punta y al mungo per traure sal y comensaren a treballar diluns a 5 de dit, feu tant de vent ponent i labaix que entrá molta aygua y la sal era prima y molt tendra ques treya y se replegava ab gran treball, y la gent volentsen anar, fonch avisat lo Ille. Sor. governador y aná en lo dit estany y feu ajuntar los principals y cap de barracha ylls promaté de fer ajuda per les despeses, so es que del millarés ajudarian ab 200 lliures y ell dexaria de son salari 25 lliures y acomodaria todas las guardas y los jornales y halangarian molt totes les despeses, y axi la gent se animá en treballar; es tret, segons ses arbitrat, 15 milia modins, desta manera, que han tret los qui han volgut treure cada dia anant a treure axi al mungo com a la punta, an tret vint días. Nostre Sor. deu nos done bona sanitat y bon any de tot be segons convé per lo seu sant servey, amen» (Macabich 1916: 50). Però si l'estany actual des Còdols rebia el nom del Montgó, segurament devia ser per la gran quantitat de montgons que hi devia haver, les restes dels quals encara es poden observar, com acabam de dir. Vet aquí que un document de 1598¹⁸⁴ (o de 1543)¹⁸⁵ feia esment de sis montgons dins l'Estany (estany Roig i Gros actuals), i de 4 dins la Punta (actual estany des Codolar), i establia clarament el seu ús, ja que es tractava de mesurar l'Estany i la Punta, de la manera següent: «Primerament se han medit, y mesurat rectament ab una lliñola del primer mungo¹⁸⁶ al estañ fins al segon mungo per la part pera haont se acostumava medir antiguament, y fins are per los Escrivans de la sal passats, y se ha trobat de dit primer mungo, fins al segon, de mungo à mungo, y averiguades cent, y setse canes dos palms, y mitx dich. Item ab la mateixa manera se ha medit del dit segon mungo de dit estañ fins al tercer mungo, y se ha trobat haverhi hagudas de mungo à mungo trescentas, y sis canas diem. [...]». I així continua l'amidament dels dos estanys esmentats, sempre de montgó a montgó (*Resumpta* 1751: 176-177). Queda clar, doncs, que els montgons feien de fites dins els estanys saliners eivissencs, i, curiosament, a Formentera, que en part fou repoblada el segle XVIII per eivissencs amb experiència de treball a les salines, el mot *montgó* es conserva, especialment a la zona propera a les salines, com a sinònim de 'fita', i fins i tot de 'vèrtex geodèsic' (Ribes 1994: 45-47).

¹⁸⁴ Es tracta de la reproducció d'un document signat per Ferran Çanoguera, que fou governador de l'illa d'Eivissa, en les *Ordinacions* de 1686, reproduïdes per Gaietà de Mallorca (*Resumpta* 1751: 175-178).

¹⁸⁵ Les *Ordinacions* de 1663 reproduïxen el mateix document, però el daten el 1543, segons la transcripció que n'ha fet Torres (1993: 563).

¹⁸⁶ Segons la transcripció de les *Ordinacions* de 1663, feta per Marià Torres (1993: 564-565), el text diu sempre *moñó*.

Pel que fa a l'etimologia del Montgó eivissenc, o a la seua motivació, el topònim deu ser metafòric, ja que el Montgó valencià, que és visible des d'Eivissa en dies clars, servia de monjoia o de punt d'enfilació als pescadors i navegants eivissencs, la mateixa funció que compleix es Vedrà, encara avui, per als pescadors valencians. Pel que fa a l'etimologia del *Montgó* valencià, ja n'hem recollit anteriorment diverses teories (Ribes 1992: 26-27): Així, historiadors com Beuter o Escolano han volgut trobar en el topònim de Dènia un ètimon MONS AGON 'puig dels jocs o de les lluites dels agons'; aquests jocs o lluites devien ser festes que se celebraven en gener en honor de Jano. Enric Moreu-Rey planteja, entre interrogants, la possibilitat d'un origen MONS JOVIS 'puig de Júpiter'. I també hi ha qui proposa una etimologia grega *μόνοχος* 'únic' o 'eminentíssim'. Cap d'aquestes propostes no és mancada d'un cert fonament. L'arqueologia confirma que el Montgó de Dènia era habitat des de temps prehistòrics, cosa que explica algunes d'aquestes propostes etimològiques. L'investigador valencià Roc Chabàs proposa un ètimon *Mont-Gaon*. Altres topònims semblants, com *la Sella del Cau*, *Montcau* i *la Cau*, deriven del mot llatí CAVUM 'lloc buit, foradat'. A la Cau, a Ripoll, per exemple, hi ha una ermita excavada a la muntanya, i aquestes característiques també són pròpies de Montcau i la Sella del Cau, com del Montgó de Dènia. El lingüista Galmés de Fuentes proposa un ètimon basat en la rel preromànica KAL(L)LIO 'pedra'. Galmés creu que aquesta veu indoeuropea és a l'origen del topònim català *Montgals*, i que aquest mot podria reduir-se en *Montgó* mitjançant la palatalització de la *l*, la posterior monoftongació i la simplificació, per analogia amb els singulars (*Montgals* > *Montgans* > *Montgós* > *Montgó*). Posteriorment, Coromines ha establert clarament l'etimologia del *Montgó* de Dènia (*OnCat* v: 353-354, s. v. *Montgó*) i dona la raó a Chabàs quan conclou que *Montgó* ve de MONTE CAVONE 'puig balmat, socavat'. La forma llatina degué ser adaptada pels àrabs introduint-hi un 'ain, per mor d'aquesta arrel aràbiga o africana, i així s'explicaria que al-Idrisī (segle XII) escrigui, en lletres aràbigues, *ġābāl-qā'ūn*. Establerta l'etimologia del *Montgó* valencià, és versemblant que fos aquest mateix mot el que passàs, a Eivissa, a ser usat com a sinònim de 'fita' o 'monjoia'? Curiosament, Coromines cita fonts eivissenques per a documentar el mot *montgó*, però aquestes fonts –les mateixes que hem citat, *supra*, d'una nota de 1591 dels *Llibres d'Entrevéniments*– no es refereixen al puig valencià, sinó a un estany de les salines. Diu, però, Coromines: «Com que no tenim notícia a Eivissa d'aquest nom i la punta SO. d'aquesta illa cau enfront del Montgó de Dènia (a uns 70 k.) entenc que es refereix a aquest» (*ibid.* v: 353). Aquí anava errat Coromines, però tanmateix és quasi segur que si als estanys saliners es començà a usar aquest mot, degué ser com una metàfora del Montgó de Dènia, que aleshores devia ser visible, en dies clars, des de les salines, i que a més era una referència o una senya clara dins la mar per als navegants de l'època, com si diguéssim una 'fita' marina. El Montgó té un duplicat a l'Empordà, ja que entre Torroella i l'Escala hi ha un penya-segat conegut amb el nom de *Montgó*. I Coromines reproduïx el que va sentir d'un pescador de Calella de Palafrugell: «prenem *mungó* [sic] com a senya (tal com *lo Montgrí* i St. Salvador de Roda) per trobar pesqueres» (*ibid.* v: 354). Si els pescadors empordanesos *prenien montgó* com a senya, no resulta difícil pensar que els pescadors eivissencs també *prenien montgó*, i que aquest *montgó*, ja convertit en 'fita', degué passar als estanys.

Val a dir que es Montgó de les salines eivissenques actualment és més conegut com la torre des Moro.

Montgó: Un dels montgons actuals de les salines de Formentera (foto: Enric Ribes).

La pesca de la tonyina

Si a les Pitiüses la pesca a petita escala de la tonyina s'havia dut a terme, tradicionalment, amb el tonaire artesanal, la introducció de l'almadrava representa un salt qualitatiu i una innovació molt important. L'almadrava ja requereix més força de mans, una petita indústria i un esperit innovador i un important capital inicial. Moltes de les almadraves eivissenques i formentereres eren dirigides per valencians, i és això, precisament, el que explicaria que el terme *almadrava*, en eivissenc, es pronuncï amb la *l* travant de la síl·laba inicial sense vocalitzar, a diferència de la realització fonètica pròpia de les Balears, i de la d'alguns arabismes que en eivissenc mateix també reflecteixen aquesta vocalització: *anfals*, *aubergènia*, etc.

El mot *almadrava* té molta relació amb un altre topònim eivissenc: *la Xanca* o –més recentment– *la Xanga*.¹⁸⁷ De fet, el segle XVII hi devia haver una almadrava molt a prop de la Xanca. Actualment la Xanca és una raconada de devers 300 m d'ample, orientada cap a l'ENE. Està situada al nord de les coves Blanques i des Desgavellat, a la costa de Sant Francesc de s'Estany. La raconada de la Xanca està compresa entre la punta de la Xanca, al sud, i la punta de sa Sal Rossa, al nord. Just dins la badia de la Xanca, a la part nord, hi ha una illeta, coneguda, entre altres noms, amb el d'*illa de la Xanca*. Entre aquesta illa i terra i ha un pas de devers 100 m, però de molt poca fondària, de manera que, segons alguns informadors jordiers, l'illa s'havia aprofitat per a assecar-hi peix, i s'hi anava amb xanques o xangués, per no haver-se de mullar (Ribes 1992: 24).

El pare Gaietà de Mallorca, el 1751, escriu: «La *Xanca* le esta al lado [de cala Recuita]. En este sitio estaban los almacenes de la almadrava, quando estaba corriente» (*Resumpta* 1751: XXXII). La documentació cartogràfica és posterior: *Casas de las Salinas* (Coello 1851); *Canal de la Xanca*¹⁸⁸ (Luis Salvador 1886); *Cala de la Sal Rossa* (IHM 1982; MN 2005); *La Xanga* (IGN 1986).

Pel que fa a l'etimologia de *Xanga*, M. Barceló (1984: 55) es pregunta si *la Xanga* no deriva de l'àrab *al-shaykh* 'el vell', proposta que no té solta semàntica ni lingüística. Posteriorment, tot basant-nos en la informació documental de l'existència d'una antiga almadrava, i en la informació oral, segons la qual l'illa de la Xanca havia estat un assecador de peix al qual s'anava amb xangués, en una obra primerenca (Ribes 1992: 23-24), varem proposar una etimologia a partir del mot *xanca* o *xanga* 'cadascun dels dos pals a manera de crosses en els quals s'enfilen apuntant-hi cada peu els qui caminen per llocs pantanosos', que segons Coromines (DECat IX: 436-437, s. v. *xanca*), ve del llatí tardà ZANCA, TZANGA 'nom d'una classe de bota alta', que vendria del persa antic *zanga*– 'cama', i mitjançant els legionaris romans es degué introduir en el llatí vulgar, on estan documentades les formes *zanga* i *zanca* els segles III i IV, com a noms d'una mena de calçat propi dels perses. El mot està documentat en català el segle XVI, de manera que la proposta no era inversemblant. Coromines, encara, dóna per als mots castellans *chanca* i *zanca* la mateixa etimologia que per al català *xanca* (DCELC IV: 823, s. v. *zanca*). Per altra banda, el diccionari oficial de la llengua espanyola recull una veu *chanca*, d'origen desconegut, diferent de l'anterior, pròpia d'Andalusia, que significa 'depósito a manera de troje destinado a curar boquerones, caballas y otros peces para ponerlos en conserva' i 'pequeña industria de salazón de pescado' (DLE: 349, s. v. *chanca* 2). És Francesc-Xavier Llorca Ibi (2008) qui, al nostre parer, encerta en l'etimologia d'aquest topònim, per una via relacionada amb aquesta última *chanca* andalusa. En un documentat estudi de la toponímia valenciana i romànica relacionada amb la tonyina, Llorca recull diversos topònims de la mateixa sèrie: *Casa Chanca* (Zahara de los Atunes); barri de *La Chanca* (Almeria), *la Xanca* (Illa Plana); *platja de la Xanca* (Benidorm); *la Xanra* (Cambrils); *la Xanca* (Tarragona); *illa i platgeta de la Xanga* (Eivissa). En tots aquests casos el mot *xanca*, amb algunes variants, al·ludeix a la casa o l'edifici on se salava la tonyina. A més, segons Llorca, aquest és el significat del mot català *xanca* i del castellà i galleg *chanca*, bé que en aquestes llengües una *chanca* també és cadascuna de les 'pilas', o dipòsits saladors. Per a Llorca, el mot *xanca* és un italianisme que ve del mot *chianca* 'panca del macellaio dove si taglia la carne', mot que a Sicília pren el significat de 'taula sobre la qual es talla la tonyina', i que deu venir del llatí PLANCA 'planxa'.¹⁸⁹

A més de l'almadrava relacionada amb la Xanca, hi hagué –almenys entre els segles XIX i XX– dues almadraves més, a Formentera. De la primera, situada a la Savina, només ens en queda el topònim fossilitzat de *s'Almadrava*¹⁹⁰ en el nom d'un edifici, construït en el mateix lloc on hi havia hagut l'edifici de *s'Almadrava*, que també era conegut com can Borràs. Estava situat a la vora de l'estany des Peix, avui just en el nucli urbà

¹⁸⁷ Cal assenyalar que aquest topònim s'usa sempre amb l'article estàndard. Entre els topònims subordinats d'aquest, cal esmentar la punta de la Xanga, l'illa de la Xanga, la illeta de la Xanga, els avaradors de la Xanga i el torrent de la Xanga.

¹⁸⁸ En aquest plànol el topònim està mal ubicat, massa al sud.

¹⁸⁹ Segons Llorca, aquest mot italià també ha deixat toponímia relacionada amb la tonyina, com la *torre Chianca* (torre de vigilància) o *l'isolla della Chianca* (talassònim).

¹⁹⁰ Val a dir que també es conserva el topònim de la *badia de s'Almadrava*, nom amb què és coneguda, igualment, l'ansa d'en Cabrit, al nord de l'estany des Peix, a la mar Gran.

de la Savina, just a l'ESE de can Joan de la Savina. Havia albergat les instal·lacions de l'almadrava almenys durant el primer terç del segle XX, tot i que és possible que ja hi fossin anys abans.¹⁹¹ Segons els informadors, l'almadrava s'abandonà perquè la llum de la nova balisa de la Savina feia fugir el peix. Vet aquí el que n'escrivia l'arxiduc Lluís Salvador, arran de la seua visita de devers 1885: «Todos emplean los mismos aparejos y redes que los pescadores de Ibiza, á saber, la *caña*, especialmente los que no son pescadores de oficio, el *bolantín*, los *moranells*, *gambins*, *lienças* y *palangres* y la *chercha*, el *boliche*, la *solta*, la *chábega*, el *artet* y el *tuñinaire* para la pesca del atún, que treinta años ha y en época más antigua, se estuvo haciendo por medio de una almadraba, que no sé á punto fijo cuando ni por qué motivo dejó de existir, á pesar de que solía dar, según dicen, buenos rendimientos» (Luis Salvador 1886, II: 400-401).

Segons Artur Pérez-Cabrero (1909: 72), als primers anys del segle XX a Formentera hi havia calada una almadrava que, en anys favorables, pescava una gran quantitat de tonyines i altres peixos. Segons Mari Cardona (1999: 27), encara resta memòria, a Formentera, de la darrera almadrava, de la qual es diu que era de pescadors valencians. Les seues restes varen romandre amuntegades anys i anys a la Savina, entre l'estany des Peix i el carrer de s'Almadrava, d'on acabaren desapareixent per causa del temps. Mari Cardona considera segur que les dites restes eren de l'almadrava esmentada per Pérez-Cabrero, és a dir, dels primers anys del segle XX.

Almadrava: Restes dels saladors de s'Almadrava, a la platja de Migjorn de Formentera (foto: Enric Ribes).

Pel que fa a l'etimologia del mot *almadrava* 'el lloc on es pesquen les tonyines, i el clos de xarxes amb què les pesquen', i, per extensió, 'l'edifici auxiliar on es guarden les xarxes, s'asseca el peix, etc.', ve de l'àrab *maḍraba* 'lloc on baten o donen cops', 'almadrava', dita així perquè les tonyines que hi agafen són matades a cops o afitorades: és un derivat de l'arrel *ḍ-r-b* 'copejar, ferir' (DECat I: 208, s. v. *almadrava*).

De la segona almadrava formenterera, se'n conserven les restes dels saladors, a la platja de Migjorn. Segons els informadors, els almadravers eren valencians, tot i que alguns formenterers treballaven amb ells,¹⁹² i havien foradat la base de la torre des Pi des Català per a viure-hi dins. De record seu, l'almadrava va estar en funcionament almenys durant els primers anys del segle XX, però l'empresa va fer fallida. Alguns informadors diuen que durant la Guerra Civil Espanyola de 1936-1939 es va desmuntar tot, i per això just en queden algunes ruïnes.

De fet, s'atribueixen a aquests almadravers valencians els topònims *es Valencians* o *racó des Valencians* i *aigua des Valencians*. Segons sembla, els almadravers havien trobat una surgència d'aigua dolça en l'arena i hi anaven sovint a buscar-ne, fet que originà els topònims.

¹⁹¹ L'arxiduc Lluís Salvador, el 1868, ja deia que «a la banda de l'oest hi ha l'estany des Peix amb un parell de casetes en estat bastant ruïnós, situades prop de la riba nord, on es troba també l'estanc nacional» (Lluís Salvador 1999: 321).

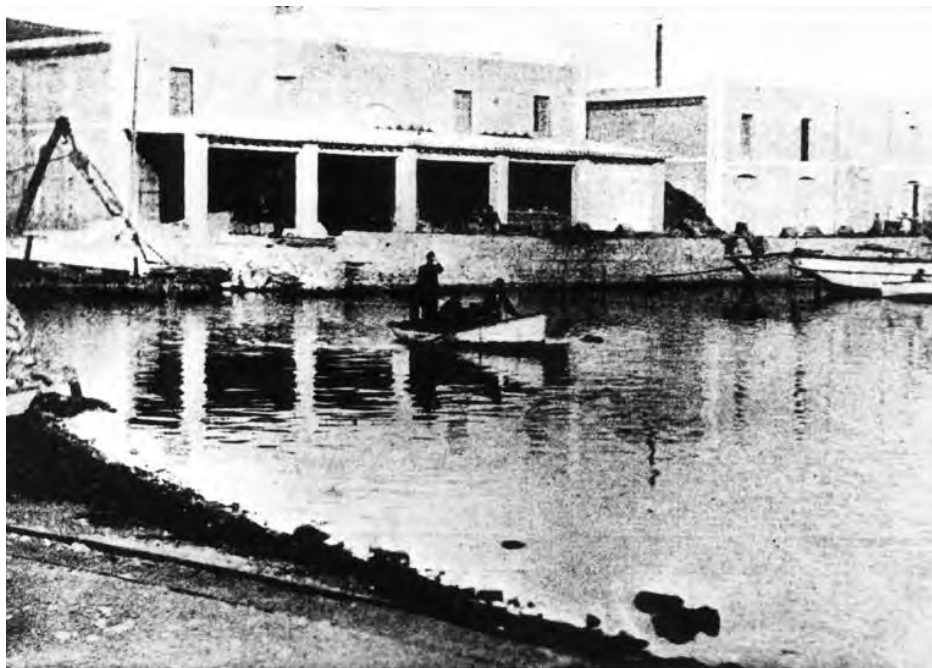
¹⁹² Concretament, els informadors afirmaven, el 1993, que en Miquel de Baix, un home que aleshores ja tenia més de 90 anys, hi havia treballat.

La toponímia almadravera pitiüsa és, doncs, una bona prova de la petjada valenciana a Eivissa i Formentera.

L'exploració forestal i la indústria

Una de les indústries pitiüses més importants al llarg del segle XIX i durant les primeres dècades del XX era la dedicada a l'exportació de carrasca, amb el benentès que a Eivissa i a Formentera la carrasca és l'escorça d'arbre, sobretot de pi. Al port d'Eivissa era freqüent veure grans caramulls de carrasca llestos per a ser embarcats. I, ben a prop, l'empresari Abel Matutes Torres tenia un molí que dedicava a moldre carrasca, el molí de Carrasca. I en diversos llocs d'Eivissa i de Formentera, com a la costa de Corona i de Formentera respectivament, hi ha puntes de Carrasca, llocs on s'embarcava la carrasca recollida als boscos propers.

L'arxiduc Lluís Salvador (1999: 76 i 100), en la seua primera visita a Eivissa, el 1857, ja indicava que de l'escorça dels pins es feia l'extracte per a assaonar el cuir i que, per a moldre aquesta escorça, per a fer taní, s'utilitzaven els molins de sang. L'arxiduc informava que, com que a Eivissa no hi havia assaonadors, tot el taní era exportat a diversos llocs d'Espanya, i que el preu d'un quintar era de 4 reals. En l'última edició de la seua obra sobre les Pitiüses, de la darrereria del mateix segle (id. 1886, I: 185, 425-427, 432-439), l'arxiduc és més explícit: la carrasca s'exportava a Galícia, Catalunya i Mallorca; hi havia dos molins de carrasca,¹⁹³ a Vila, que funcionaven amb una màquina de vapor i amb una força de 6 i 4 cavalls, i, lògicament, aquests molins furtaren la feina als molins de sang; i, a més, dóna dades d'exportació de «cortezas curtientes» o de «corteza de pino» des de 1881 a 1885. Joan Carles Cirer (1986: 94-95) ha estudiat la producció i l'exportació d'aquesta matèria des de 1865 a 1920. Una petita part de la carrasca que es produïa a Eivissa s'usava per a tenyir xarxes –i una altra part, purament anecdòtica, per a fer jugarolls infantils–, però el gruix de la producció devia dedicar-se a l'exportació. No sembla, tanmateix, que l'exportació d'aquest producte del bosc es pugui remuntar gaire més enrere del segle XIX. De fet, la documentació insular dels segles anteriors parla del quitrà, de la pega i de la fusta com a productes típics del bosc, però no hi hem trobat cap referència a la carrasca. Altres topònims pitiüsos¹⁹⁴ que tenen relació amb la carrasca deuen correspondre a punts de la costa on aquesta matèria s'embarcava rumb al port d'Eivissa, ja que el nucli exportador era la ciutat.

Carrasca: En la imatge, de la primeria del segle XX, es poden veure dues edificacions properes al racó des Moll, al port d'Eivissa, i, entre ambdues, un munt de carrasca ja mòlt (foto: AISME).

¹⁹³ El notari valencià Víctor Navarro (1901: 83) no és gaire més explícit quan –referint-se al 1897– escriu que «para la molienda del trigo no hay en toda la isla mas que tres ó cuatro aceñas».

¹⁹⁴ És el cas de la *punta de sa Carrasca*, a cala Salada, al límit entre la costa de les parròquies de Sant Antoni de Portmany i de Corona, però dins aquesta (Ribes 1995: 145), i a la costa de ponent de Formentera.

Pel que fa a l'etimologia de *carrasca*, segons el DCVB (II: 1051-1052, s. v. *carrasca*) el mot *carrasca* és sinònim, a Eivissa, d'«escorça d'arbre», bé que en realitat sempre l'hem sentit amb referència a l'escorça de pi. Pel que fa a l'etimologia de *carrasca*, val a dir, en primer lloc, que aquest mot és d'ús general al sud de l'Ebre, però com a sinònim d'«alzina». No és aquest el cas de les Pitiüses, on, com s'ha dit, pren un significat particular. El DCVB (II: 1052, s. v. *carrasca*) diu que ve d'un mot preromà *CARRASCA 'alzina'. Per a Coromines (DECat IV: 392-393, s. v. *garric*) *carrasca* és un mot «propi de les terres [...] des de les Serres del Priorat cap al migdia i des de la Ribagorçana cap a l'Oest, incloent-hi parts de la Conca de Tremp; i no solament afronta amb el territori *garric* i l'exclou, sinó també amb el del mot llatí *alzina*, del qual és més sinònim». Coromines també constata l'ús d'una variant amb *l* (*carrascla*),¹⁹⁵ que considera repercussiva de la *r*, i creu que es tracta de mots heretats del mossàrab (on ja hi estan documentades formes com *qarraqeyla*, *qarraqil*[λ]a o *carrascal*). Seguint el mestre, «l'arrel KARR/KERR— com a nom de quercínies és aborigen certament del Sud i Sud-oest d'Europa, no indoeuropea, però assimilada pels celtes continentals de Gàl·lia i els Pirineus, el vocabulari dels quals quedà aviat saturat d'element “mediterrani” i “íbero-berberoides”, formaren amb ella un derivat *KARRIKA amb llur sufix nacional i d'aquest derivat prové el nostre mot [*garric* o *garriga*]». Per a Coromines, *carrasca* i *garric* són mots amb una etimologia comuna, i *carrasca* seria d'herència mossàrab. En canvi, Emili Casanova (2002: 153) considera que *carrasca* no és, en realitat, un mossarabisme, sinó un de tants aragonesismes que passaren al valencià com a fruit del procés d'anivellament que es va produir al País Valencià des del segle XIII, amb la barreja dels nous pobladors catalans i aragonesos. Així, aquest és un dels mots que apareixen en textos dels autors valencians del segle XV. Romancisme andalusí o aragonesisme, sembla evident que les Pitiüses entraven dins el domini del mot *alzina*.¹⁹⁶ Per tant, la paraula *carrasca* deu ser d'introducció relativament recent, potser per via valenciana, bé que amb un lleuger canvi semàntic. De fet, el mot apareix en documents eivissencs del segle XVI, com en una anotació del *Llibre de pòlisses* de 1575: «[...] pesa gran de carasca [...]» (Ferrer i Tur 2003: 152).

Conclusió

En conjunt, la proximitat d'Eivissa i València i les intenses relacions d'intercanvi que s'han produït entre tots dos territoris han configurat un dialecte baleàric que, tot i tenir un component fonètic molt orientat, té un lèxic molt proper al valencià i als dialectes occidentals, cosa que li dona especificitat enfront dels altres dialectes insulars. Aquest tret tan característic del lèxic de les Pitiüses també ha deixat un rastre important en la toponímia, que reflecteix moltes formes iguals o semblants a les valencianes. En aquesta comunicació just n'hem triat alguns casos que considerem prou representatius com es fa palesa la petjada valenciana en la toponímia d'Eivissa i de Formentera.

Bibliografia

- ABULAFIA, D. (1996). *Un emporio mediterráneo. El reino catalán de Mallorca*. Barcelona: Ediciones Omega.
- ALC = GRIERA, A. (1923-1964). *Atlas Lingüístico de Catalunya*. Barcelona.
- ALVAR, M. (1976). *La frontera catalano-aragonesa*. Zaragoza: Institución “Fernando el Católico”.
- BARCELÓ, M. (1984). «Un text sobre Mayurqa i un altre sobre Yabisa». A: *Sobre Mayurqa*. Palma de Mallorca: Museu de Mallorca (Quaderns de Ca la Gran Cristiana; 2).
- CASANOVA, E. (2002). «Llengües en contacte a l'Edat Mitjana al Regne de València: el cas de l'aragonés i del castellà». A: CANO, M. A.; J. MARTINES; V. MARTINES; J. J. PONSODA (cur.) (2001 [2002]). *Les claus del canvi lingüístic*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, p. 135-159.
- CIRER I COSTA, J. C. (1986). *1790-1920. Demografia i comerç d'Eivissa i Formentera. 130 anys d'una economia viva*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.
- COELLO, F. (1851). *Islas Baleares*. Auxiliado por D. Pascual Madoz. Mapa propietat de Joan Marí Cardona. Se'n conserva una fotografia a la cartoteca de l'Arxiu Històric Municipal d'Eivissa.

¹⁹⁵ El Diccionari de l'IEC defineix *carrascla* com 'pi blanc'.

¹⁹⁶ Ho demostren topònims com *s'Alzinar* [suziná] i *s'Alzina* [suzinó], i el fet que, tot i que l'alzina és un arbre més aviat escàs a les Pitiüses, encara rep aquest nom, en confluència amb *bellotera* (DCVB II: 416, s. v. *bellotera*), potser un altre valencianisme. Aquesta confluència explica que al mapa de l'ALC Eivissa no formi part de l'àrea dels derivats d'ILICINA (Alvar 1976: 54), ja que s'hi va donar una resposta diferent a *alzina* i *carrasca*, amb tota seguretat *bellotera*.

- DCELC = COROMINES, J. (1976). *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*. Madrid: Gredos. 4 v.
- DCVB = ALCOVER, A. M.; F. de B. MOLL (1926-1968). *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Palma de Mallorca. 10 v.
- DECat = COROMINES, J. (1980-1991). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial. 9 v.
- DLE = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (2001). *Diccionario de la lengua española*. 22a ed. Madrid: Espasa-Calpe.
- FERNÁNDEZ-ARMESTO, F. (1993). *Antes de Colón. Exploración y colonización desde el Mediterráneo hacia el Atlántico, 1229-1492*. Madrid: Ediciones Cátedra.
- FERRER ABÁRZUZA, A.; C. TUR SERRA (2003). *Estudi històric i arqueològic del castell d'Eivissa*. II. *Documents escrits*. Eivissa: Consell Insular d'Eivissa i Formentera (Quaderns d'Arqueologia Pitiüsa; 8).
- IGN = DIRECCIÓN GENERAL DEL INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL (1986). *Mapa Topográfico Nacional de España*. Madrid. Escala 1 : 25 000.
- IHM = INSTITUTO HIDROGRÁFICO DE LA MARINA (1982). *Islas Baleares. Ibiza. Puerto de Ibiza según los levantamientos efectuados por el B. H. "Pollux" en los años 1981 y 1982*. Cádiz: Talleres del Instituto Hidrográfico de la Marina. Escala 1 : 10 000.
- LLORCA IBI, F. X. (2008). «Toponímia tonaire valenciana i romànica». A: XXXII *Col·loqui de la Societat d'Onomàstica d'Algemés*. València: Denes, p. 299-308.
- LUIS SALVADOR DE AUSTRIA, archiduque (1886). *Las antiguas Pitiusas*. Palma de Mallorca: Imp. del Comercio (Las Baleares; 2). Reedició en facsímil de *Diario de Ibiza*. 2 v.
- (1999). *Les Balears descrites per la paraula i la imatge. Primer volum. Les antigues Pitiüses*. Palma de Mallorca: Promomallorca Edicions, SL.
- MACABICH LLOBET, I. (1916). *Santa María la Mayor: Los cronistas (Apuntes históricos)*. Ibiza: Imprenta de Mariano Tur.
- MARÍ CARDONA, J. (1981). *Els Llibres d'Entreniments*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs (Illes Pitiüses; 2).
- (1983). *Formentera*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs (Illes Pitiüses; 3).
- (1984). *Balansat*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs (Illes Pitiüses; 4).
- (1990). *Portmany*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs (Illes Pitiüses; 6).
- (1999). *Eivissa, passa a passa*. Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Balearics: Consell Insular d'Eivissa i Formentera.
- MN = MAPES DE NAVEGACIÓ (2005). *Ibiza-Formentera. Eivissa-Formentera*. Mapes de Navegació. Barcelona. Escala 1 : 75 000.
- NAVARRO, V. (1901). *Costumbres en las Pitiusas*. Madrid: Imprenta del Asilo de Huérfanos del Sagrado Corazón de Jesús.
- OnCat = COROMINES, J. (1989-1997). *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial. Del primer volum, n'apareix com a coautor J. MASCARÓ PASSARIUS.
- PÉREZ-CABRERO, A. (1909). *Ibiza: Arte, arqueología, agricultura, comercio, costumbres, historia, industria, topografía*. Barcelona: Imprenta de Joaquín Horta.
- Planeta = PLANETA (1997). *Aeroguía del litoral de Ibiza y Formentera*. Barcelona: Planeta.
- Resumpta = CAETANO DE MALLORCA, Padre (1751). *Reales Ordenaciones de la Isla y Real Fuerça de Ibiza que saca a luz su muy ilustre Ayuntamiento, y dedica al Rey Nuestro Señor Don Fernando el Sexto con un Propileo, que es Resumpta Historica, Corographica, y Coronologica de las mismas Islas*. Palma de Mallorca: Imp. de Miquel Cerdà, y Antich Impressor delante la Carçel del Rey.
- RIBES I MARÍ, E. (1992). *Noms de lloc: Toponímia de les Pitiüses*. Eivissa: Can Sifre (Arxipèlag; 2).
- (1994). «Els genèrics en la toponímia de Formentera». *El Pitiús* [Eivissa], 1994, p. 45-47.
- (1995). *La toponímia de la costa de Sant Antoni de Portmany*. Palma: Institut d'Estudis Balearics.
- (2005). *La supervivència de la toponímia precatalana d'Eivissa i Formentera i l'Onomasticon Cataloniae*. Universitat de les Illes Balears: Publicacions de l'Abadia de Montserrat: Barcelona.
- (2013). «Aproximació al parlar mossaràbic d'Eivissa a través de la toponímia». A: CASANOVA, E.; LL. R. VALERO (cur.) (2013). *Nous materials de toponímia valenciana*. València: Denes Editorial, p. 555-574.
- TORRES I TORRES, M. (1993). *La llengua catalana a Eivissa al segle XVII: "Reials Ordenacions de la Universitat d'Eivissa" (1663). Introducció, estudi lingüístic i transcripció*. Eivissa: Mediterrània.

Organització:

Societat
d'Onomàstica

Universitat de les
Illes Balears
Servei Lingüístic

Universitat de les
Illes Balears
Departament de Ciències de la Terra

Universitat de les
Illes Balears
Departament de Filologia Catalana i
Lingüística General

Institució Pública
Antoni M. Alcover